

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

АННОУ АУУУУУУУУУУУУ АУУУУУУУ
БИБЛИОТЕКА РУССКОЙ КЛАССИКИ

А.С.ПУШКИН

И
ЗБРАННЫЕ
П
РОИЗВЕДЕНИЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
«СОВЕТАКАН ГРОХ», ЕРЕВАН -1985

Ա.Ս.ՊՈՒՇԿԻՆ

Ը
ԾԻՐ
Ե
ՐԿԵՐ

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ-1985

ՆԱՏԱԼԻԱՅԻՆ

Pourquoi craindrais-je de le dire?
C'est Margot qui fixe mon goût*.

Կազմեց և ծանոթագրեց
Ռազմիկ Դավոյանը

Այսպիսով ես էլ իմացա՝
Ինչ թուշուն է Կուպիդոնն այդ,
Գերի դարձա՛վ սիրտն իմ հպարտ,
Սիրահարված եմ ես հիմա:
Թուով խինդը այն օրերի,
Երբ ես առանց սիրո բեռի
Ապրում ու երգ էի ասում,
Երբ թատրոնում ու հանդեսում,
Զվարճանքում, ուրախ քեֆում
Զեփյուռի պես էի թևում,
Երբ ի հեճուկս Ամուրի
Ծս կանացի քնքուշ սեռի
Մաղրանկարն էի գծում:
Բայց զուր էին ծաղր ու ծիծաղ,
Ինքս էլ ահա ընկա, ավա՛ղ,
Թըոցրի խելքս վերջապես.
Ազատություն, խինդ մոռացել,
Կատոններից եմ հեռացել
Ու Սելադոն եմ հիմա ես:
Տեսա գեղը նատալիայի,
Որ քրմուհին է Թալիայի,
Եվ Կուպիդոնն է սրտիս մեջ:

Պուշկին Ա. Ս.

Պ 971 Ընտիր երկեր /Կազմեց և ծանոթագրեց Ռ. Դավոյանը.— Եր.: Սովետ. գրող, 1985.— 568 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է ռուս հանճարեղ գրողի տարբեր տարիներին գրված բանաստեղծությունները, պոեմները, հեքիաթները: Արձակ գործերից զետեղված են «Կապիտանի աղջիկը» և «Ճանապարհորդություն դեպի էրզրում» երկերը: Բանաստեղծությունների և պոեմների մի մասը տրվում են նոր թարգմանությամբ:

ԳՄԴ 8401

* Ինչո՞ւ վախենամ այդ ստեղծույթ.
Մարդոն հմայեց սիրտս (Ֆրանս.):

Խոստովանում եմ, Նատալիա,
Քեզանով է սիրտս գերված,
Դեռ առաջին անգամ է նա
Կնոջ գեղին սիրահարված:
Ամբողջ օրը ուր էլ շրջում՝
Քեզանով եմ լինում ես լի,
Գիշերն ունայն իմ անուրջում
Տեսնում եմ դեմքդ սիրելի,
Տեսնում եմ՝ նուրբ զգեստ հագած
Իբր ինձ հետ է սիրելիս.
Եվ աչքերը կիսով փակած,
Եվ շունչը մեղմ քաղցրությամբ լի,
Եվ սպիտակ կուրծքը նրա՝
Անբիծ ինչպես ձյունները կույս,
Եվ մշուշը լուռ գիշերվա
Հիացմունք են բերում հոգուս:
Տեսնում եմ ես... տաղավարում
Մենակ ենք մենք, կույսին փարվում
Դողում եմ ես, տանջվում, լուռ...
Եվ արթնացա... իմ մենավոր
Անկողնի մեջ խաղար է սե,
Արձակեցի հառաչ մի խոր,
Եվ իմ երազը թևավոր
Թևին տալով սուրաց թեթև...
Ուժգնանում է կիրքն ափելի,
Տառապում եմ ես սիրով լի
Ու նվաղում եմ ժամ առ ժամ:
Միտքս է ձգտում ինչ-որ բանի,
Իսկ ի՞նչ բանի — ոչ մի անգամ
Կանանց մոտ չի խոստովանի
Մեզնից ոչ ոք դա բարձրաձայն:
Ուրույն ձևով կասեմ ես այն:
Սիրահարն այն է ցանկանում,
Ինչ որ ինքն էլ չի իմանում.
Հատկություն է զարմանալի:
Հագիս մի պարզ, հին բալախոն,
Ու գլխարկս թեքած անփուլթ,

Ես կուզեի հանց Ֆիլիմոն,
Երբ իջնում է գիշերը մութ,
Ուղեկցելով Անյուտային՝
Պատմել տանջանքն իմ սիրային,
Ասել նրան — ի՞մն ես հավետ:
Ես կուզեի, իմ սիրելի՛,
Որ ձգտեիր դու ինձ պահել
Քո հայացքով աղերսալի:
Եվ կամ լինել կուզենայի
Փոքրիկ, թեթև Ռոզինայի
Խնամակալը ճերմակած,
Կեղծամ դրած, թիկնոց հագած,
Որպես բախտի մի խորթ զավակ
Շոյել ձեռքով հանդուգն ու տաք
Նրա կուրծքը ձյունաճերմակ:
Ես կուզեի... ոտքով սակայն
Չես անցնի ծովն հսկայական:
Մինչ ականջներս եմ ես թեկուզ
Քո լույս դեմքին սիրահարված,
Բայց, սիրելի՛ս, քեզնից զատված
Չեմ փայփայում ես ոչ մի հույս:

Բայց, Նատալիա, չեմ իմանում՝
Քո Սելադոնն ո՞վ է քնքուշ,
Դեռևս դու չես հասկանում՝
Ինչու շունի նա ոչ մի հույս:
Իմ Նատալիա, լսիր ինձ դեռ,
Չունեմ ես ճոխ ապարանքներ,
Ոչ արար եմ, թուրք եմ ոչ էլ,
Չի կարելի ինձ համարել
Պարկեշտ ու կիրթ մի շինացի
Եվ կամ կոպիտ ամերիկացի:
Թող չթվամ ես քեզ երբեք
Գերմանացի՝ գլխին թասակ,
Սիգարեթով, ձեռքին բռնած
Գարեջրի լիքը բածակ,
Ինձ մի կարծիր հեծյալ պահնորդ՝

Սաղավարտով, սրով երկար,
Ես չեմ սիրում ուզմի որոտ,
Եվ Ադամի մեղքի համար
Իմ ձեռքը չի ձգվում երբեք
Դեպի նիզակ, սուսեր ու տեգ:
— Ո՞վ ես արդյոք, խենթ սիրահար:—
Տես այս պատերը վերամբարձ,
Լուսթյուն է այնտեղ անծիր,
Լուսամուտին նայիր կնքված,
Կանթեղներին այնտեղ վառված...
— Օ՛, նատալիա,
Ես ճգնավոր եմ, իմացիր...

1814

ՈՏԱՆԱՎՈՐ ԳՐՈՂ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ

Արի՛ստ, դու է՛լ պառնասական ջուրմերի մեջ մտար,
Ուզում ես դու թամբել Պեգասն անհնազանդ, համառ,
Դափնու ես շտապում վտանգավոր արահետով
Ու համարձակ նետվում կովի խստաքնին հողով:

Արի՛ստ, ինձ հավատա՛, դու թո՛ղ հանգիստ գրիչ ու մուր.
Դու մոռացիր առու, անտառ, գերեզմանները լուռ,
Պաղ ոտանավորներում սիրով դու մի՛ այրվիր այդքան,
Քանի քեզ չեն նետել սարից, իջիր դու ինքնակա՛մ:
Առանց քեզ կան և կլինեն բանաստեղծներ հազար,
Նրանց կտպագրեն, և կմոռնա արար աշխարհ:
Գուցե հենց այժմ, աղմուկից հեռու փախած հավետ
Ու հավիտյան միաձուլված հիմար մուսայի հետ,
Միներվայի վահանի տակ, տաղավարում անդորր
Երկրորդ «Տելեմախիդայի» պահված է հայրը նոր:
Դու զգուշացի՛ր բախտից այն անիմաստ երգիչների,
Որ մեզ մորթում են երգերով անթիվ ու տաղտկալի:
Արդար է պոետին տրված արժեքը հետագա.
Պինդոսի վրա կան դափնիներ, սակայն եղինչ էլ կա:
Սարսի՛ր ծանակվելուց: Ինչի՞ է պետք, թե Ապոլլոնն,
Իմանալով, որ դու էլ բարձրացել ես Հելիկոն,
Թափահարի իր գանգրահեր գլուխը հեգնարար
Ու պարզեի փրկության շյուղ քո հանձարի համար:
Բայց ի՞նչ: Պատրաստ ես դու պատասխանել խոժոռաղմ.
Կասե՛ւ. «Դու ավելորդ խոսքեր զուր մի՛ վատնիր, խնդրեմ,
Երբ ձեռնարկում եմ մի բանի, ես չեմ նահանջի էլ:

Գիտցի՛ր, ինձ այդ է վիճակված, քնարն եմ ես ընտրել,
Թո՛ղ իմ մասին ինչքան կուզես դատե արար աշխարհ,
Դու հայհոյի՛ր, գոռա՛, իսկ ես պոետ եմ անպատճառա՛:
Արի՛ստ, նա չէ պոետ, ով հանգ թխել գիտե մի քիչ,
Ու թուղթ բնավ չափսոսալով՝ ճոճուացնել գրիչ,
Կարգին ոտանավոր գրելն այնքան էլ չէ դյուրին,
Ինչպես Վիտգենշտեյնին՝ հաղթելը ֆրանսիացիներին.
Երբ Գմիտրիև, Դերժավին, Լոմոնոսով մեծանուն,
Մեր երգիչներն անմահ, ռուսաց պատիվն ու փառքն անհուն,
Սնում են միտք առտղջ ու մեզ կրթում են անդադար,
Ինչքա՛ն գրքեր են կործանվում՝ դեռ չեկած լույս աշխարհ:
Ռիֆմատովի ու Գրաֆոյի կրկերն այն աղմկոտ
Փոսում են բուլթ Բիրբուտի հետ Գլազուովների մոտ,
Ոչ ոք էլ չի հիշի նրանց, փուչ բանը չեն կարգա,
Նրանց վրա Ապոլլոնի անեծքի հետքը կա:

Ասենք, որ դու Պինդոս քարձրանալով հաջողութեամբ՝
Բանաստեղծի կոչում կրել կարող ես իրավամբ.
Այն ժամանակ բոլորն էլ հաճույքով քեզ կկարգան:
Բայց քեզ թվում է, թե արդեն կհորդե՞ն գետի նման
Գանձերը քո նրա համար, որ բանաստեղծ ես դու,
Եվ դու պետություննե՞ր կառնես ուժով ոսկու,
Կամ երկաթե սնդուկներումը ոսկիներ պահած
Ու թեք ընկած կողքիդ՝ կվայելես հանգիստ ու հա՛ց:
Բանաստեղծներք, բարեկա՛մ, այնքան էլ հարուստ չեն,
Զունեն նրանք, ավա՛ղ, ոչ պալատներ մարմարաշին
Ու ոչ էլ սնդուկներ՝ մաքուր ոսկիներով լեցուն.
Հարկերը գետնի տակ կամ շարդախները տանիքում —
Ահա նրանց պալատն ու գլխակները գլուխական:
Երգչին բոլորն են հավանում, թերթն է սնում միայն:
Բախտի անիվը թավալվում է պոետի կողքով.
Ռուսոսն ծնված էր մերկ ու մերկ մտավ գազաղն անթով,
Մուրացկաննե՛րը տեղաշոր տվին Կամոյինսին,
Կոստրովը շարդախում մեռավ անհայտ ու անմեկին,
Նրան այնտեղ էլ օտարները գերեզման գրին:
Վշտերի շարք է կյանքն երգչի, փառքը երազ է սին:
Կարծես թե այժմ քակտեցիր դու լուրջ խորհրդածել.

«Այս ո՛նց, — կասես, — ցանկանալով այսքան դաժան դատել,
Ամեն ինչ պարզելով մի նոր Յուվենալի նման,
Դու ինձ բացատրեցիր վտանգը բանաստեղծութեան,
Իսկ ինքդ, պառնասյան քույրերի հետ այդքան խոռով,
Եկել ես ինձ խրատելու ոտանավորներով:
Քեզ ի՛նչ է պատահել, ասա՛, դու գլխիդ խելք ունե՞ս»:
Արի՛ստ, ահա, առանց շեղման, իմ պատասխանը քեզ:

Գյուղում, հիշում եմ ես, գեղջուկների հետ հասարակ
Մի քահանա տարիքավոր, գանգուրներով ճերմակ,
Ապրում էր գոհ, դրկիցին հաշտ, ուներ բարի անուն
Եվ առաջին իմաստունի համբավ էր վայելում:
Նա մի անգամ գինու շշեր ու բաժակներ պարպած՝
Գալիս էր հարսնիքից երեկոյան, մի քիչ հարբած:
Ծանապարհին նրան տեսան մի խումբ գյուղացիներ.
«Լսի՛ր, տեր հա՛յր, — ասին իսկույն պարզամիտները մեր, —
Դու մեղավորներիս, ախար, թույլ չես տալիս խմել
Ու հրամայում ես ամենքիս դու միշտ՝ սթափ լինել,
Եվ քեզ մենք հավատում ենք. այս ո՛նց ես դու այսօր...»:
«Լսե՛ք, — ասաց գեղջուկներին տերտերն այն ալևոր, —
Ինչ որ ասում եմ ձեզ ժամում, այնպես էլ դուք եղե՛ք,
Ապրեցե՛ք լավ, իսկ իմ օրինակին մի՛ հետևե՛ք»:

Ես էլ հարկադրված նույն պատասխանը պիտի սամ,
Եվ չեմ ուզում չքմեղացնել ինձ մազաչափ անգամ:
Օ՛, երջանիկ է նա՛, ով անտարբեր դեպի ստիքոս
Անց է կացնում իր դարն անդորր, անվիշտ և առանց հոգա,
Թերթերը չի ծանրաբեռնում երկար ներբողներով
Ու չի ճգնում էքսպրոմտոյի վրա նա օրերով.
Ով չի ճգնում ճախրել դեպի բարձրագագաթ Պառնաս,
Զի փնտրում ոչ մաքուր մուսա, ոչ էլ անսանձ Պեգաս,
Ով չի սարսում դաժան տեսքից Ռամակովի գրչի,
Հանգիստ է նա, ուրախ, Արի՛ստ, նա, ով բանաստեղծ չի՝
Հերի՛ք դատենք. ես վախենում եմ քեզ ձանձրացնելուց
Եվ իմ սատիրական կծու գրչով քեզ տանջելուց:
Արդ, սիրելի՛ ընկեր, բարի խորհուրդ տվի ես քեզ,

Դու կլուե՞ս, թե ոչ, սրինգո դեն կշարտե՞ս...
Խորհի՛ր դու այս մասին, ընտրի՛ր ուզածըդ ինքնակամ,
Պատիվ վաստակելուց հանգիստը լավ է երկու անգամ:

ՕՍԳԱՐ

Շիրմաների վրայով, մշուշի մեջ գիշերվա
Հոգնածորեն փոխելով իր քայլերը երբեմուն,
Ճամփորդն անցնում էր կորով, և զուր հայացքը նրա
Խավարի մեջ մի խաղաղ օթևան էր որոնում:
Անձավ չկա նրա դեմ, մոռյալտես ափի մոտ
Չի երևում ձկնորսի թողած խրճիթն անգամ խեղճ,
Խիտ անտառն է օրորում հեռվում քամին աղմկոտ,
Ամպի տակ է լուսինն էլ, այգն է նիրհում ծովի մեջ:

Գնում է նա, և ժայռին, որ մամռապատ է ու թաց.
Հին օրերի խնդության ծեր երգչին է նկատում.
Իր գլուխը ալեհեր խոլ հեղեղին խոնարհած՝
Ժամանակի թռիչքն էր լուծյան մեջ նա դիտում:
Մռայլ ուռի մի ճյուղից նրա ուսերն էր կախված:
Երգասանը մտազբաղ խաղաղ հայացքը ուղղեց
Օտար երկրի զավակին, և ճամփորդը երկյուղած
Սարսափահար դողդողաց ու ճանապարհը շեղեց:

«Կա՛նգ առ, ճամփորդ,— բարբառեց երգիչն անցած
օրերի,—

Այստեղ քաչերն են ընկել, հարգի՛ր աճյունը նրանց,
Հերոսութունը հարգի՛ր կովում ննջած այրերի»:
Եկվորը լուռ խոնարհեց իր գլուխը, և թվաց՝
Բլուրներին բարձրացած սովերները մեկ առ մեկ
Գլուխները արյունոտ խոնարհեցին եկվորին:
«Այդ ո՞ւմ դամբանն եմ տեսնում»,— ասաց ճամփորդն
հոգնաբեկ

Եվ զավազանը պարզեց դեպի ծովափը լռին:

Ժայռին գամված մի կապարճ ու պողպատե սաղավարտ
Լուսնի աղոտ լույսի տակ թույլ ցուլքն էին արձակում:

«Ավա՛ղ, Օսգարն է այդտեղ,— ոգեց ծերը աչեզարդ,—
Օ՛, պատանին վաղ գտավ իր սև օրհասը կյանքում:
Ինքն էր փնտրում դա, սակայն, ես տեսել եմ, թե շարքում
Ի՛նչ խինդով էր սպասում նա առաջին նիզակին,
Եվ միշտ առաջ նետվելով, ընկավ մարտի հորձանքում:
Խաղա՛ղ ննջիր, պատանի, հավերժությո՛ւն քո փառքին:

Մալվինային նա սիրեց կյանքի ծաղիկ հասակում,
Քանի՛ անգամ երկուսով նրանք գիտել են լռին,
Թե դաշտերին խաղաղված լուսինն ինչպես է ծագում,
Ու ծովափնյա ժայռերի ստվերն ընկնում ջրերին:
Թվում էր, թե երկու սիրտ ձուլված էին միասին,
Մալվինայի սիրով էր շնչում Օսգարը կյանքում,
Բայց խնդության ու սիրո օրերն արագ սուրացին,
Եվ պատանուն պարուրեց վշտի գիշերը անքուն:

Չմոռն տխուր մի գիշեր, երբ ցուրտ էր ու միգամած,
Երիտասարդ գեղուհու դուռն է ծեծում պատանին.

«Այստե՛ղ եմ ես, սիրելիս»,— շշնջում է նա կամաց:
Լուռ է սակայն խրճիթում: Դուռը ծեծում է կրկին
Ու ալանջ է դնում նա: Հողմն է սուլում լոկ դրսում:
«Մի՛թե քնած ես արդեն, մշուշ ու մեզ է շորս դին,
Թափվում է ձյունը առատ, ես սարսուտ եմ, մրսում,
Լսի՛ր, լսի՛ր, Մալվինա, իմ սիրելի, իմ անգի՛ն»:

Երրորդ անգամն է ծեծում, ու բացվում է դուռը տան,
Ներս է մտնում դողալով Օսգարն ու շուրջը նայում,
Եվ ի՛նչ տեսնի խեղճ տղան. գեղեցկուհին դավաճան
Իր թևերի մեջ առած՝ Չվիզնելին է փաչփայում:
Ես է գալիս աչքերում մոլեգնութունը վայրի,
Սիրատուշոր պատանին դողդողում է ու լուռ,
Հանում է սուրն իր ահեղ, ու վե՛րջ, մահն է Չվիզնելի,
Անէանում է նրա դալուկ ոգին խավարում:

Եվ աղչիկը դավաճան ոտքն է ընկնում պատանու,
Բայց հայացքը թեքելով, Օսգարն ասում է նրան.
«Ապրի՛ր, աղոհն քոնը չեմ, դավն ատելի է հոգուս,
Կմոռանամ, կմարե՛մ սիրուս բոցը հուրհրան»:

Եվ շեմքից դուրս է գալիս նա անբարբառ ու մոռալ,
Շղթալված է սիրտն արդեն մի թախիծով անամոք,
Անէանում է հավետ քաղցր հիացքը նրա,
Նա մենակ է աշխարհում, չկա մոտիկ էլ ոչ ոք:

Ես տեսել եմ պատանուն. նա գլխիկոր ու մենակ
Մալվինայի անունն էր անհուսորեն շնչում,
Նրա սրտին տրամության մուծն էր իջած շարունակ,
Ինչպես ծովի անհունին իրիկնամուտն է ննջում:
Անփութորեն նա նայեց ընկերոջն իր մանկության,
Ընկերներին էլ անգամ նա արդեն չէր ճանաչում,
Խնջույքներից հեռացած, անապատում լռելյայն
Մենակությամբ էր նա իր վիշտն ու թախիծը սնում:

Վշտերի մեջ տառապեց Օսգարն ամբողջ մի տարի:
Հանկարծ փողեր հնչեցին: Օղենների զորքը գոռ
Կոչեց Ֆինգալը սրի և արյունոտ պայքարի:
Լսելով լուրը, Օսգարն այրվեց ուղմի տենչանքով:
Շողաց նրա սուրն այստեղ, մահը փախավ առաջից,
Եվ վերքերով խոցոտված, դիակույտին ընկավ նա,
Ընկավ, բայց սուր էր փնտրում դեռևս ձեռքը քաջի:
Եվ դարերի քունն առմիշտ փակեց կոպերը նրա:

Նահանջեցին թշնամիք — խաղաղությո՞ւն հերոսին,
Լուռ է շուրջն ամեն ինչ և բլուրը համբանում,
Եվ ցուրտ աշնանը միայն, գիշերներով անլուսին,
Երբ լեռների բարձունքին խոնավ մուծն է ծանրանում,
Ալհուր ամպով պարուրված, հագած՝ շղարշը մեզի,
Թախծոտ ու լուռ մի ըստվեր շիրմաքարին է հանգչում,
Եվ զրահներ են զնգում, լավում է սուլոցը տեզի,
Ու թխկին է, ծփաբով, խորհրդավոր շառաչում:

ՔՐՈՋՍ

Դու ուզում ես, անգի՛ն ընկեր,
Որ ես՝ մի նոր, ջահել պոետ,
Երգով զրույց անեմ քեզ հետ

Ու քնարով իմ մոռացված,
Երազներով թևավորված,
Թողնեմ հավետ վանքը տխուր,
Այս մեկուսի աշխարհը, ուր
Խաղաղությունը անխոռով
Մթան մեջ է սուզվել տրտում
Եվ համր ու խուլ անապատում,
Լուսթյան հետ մոռալաշուք,
Թագավորում է անշշուկ:

Նետի նման արագասույր
Կթռչեմ ափը Նևայի,
Քեզ կգրկեմ, անգի՛ն իմ քույր,
Ընկե՛ր ոսկի իմ օրերի:
Հունց երգիչը Լյուդմիլայի,
Մեր տան շեմքից մտնելով ներս,
Երազների քնքուշ գերիս,
Ոչ թե ոսկի եմ քեզ բերում
(Ես հարուստ չեմ այս աշխարհում),
Նվերն իմ — փունջն է երգերիս:

Երբ ես սենյակդ կմտնեմ՝
Թեկուզ միայն գրչի ուժով,
Ի՞նչ վիճակում քեզ կգտնեմ,
Քույր իմ անգին, սիրագորով:
Ինչո՞վ ես սիրտդ կախարդում
Երեկոյին այս խաղաղված,
Արդյոք ժան-ժա՞կ ես դու կարդում,
Թե՞ ժանլիսան է քո դիմաց:
Թեքված գրքին Համիլտոնի՝
Միծաղո՞ւմ ես ամբողջ հոգով,
Թե՞ Գրեի հետ ու Քոմսոնի
Սլացել ես երազանքով
Դեպի դաշտերն, ուր կաղնուտից
Շունչն է փչում զեփյուռների,
Ուր անտառ կա կանաչագեղ,
Ու շառաչում է փառահեղ
Ճերմակ հեղեղը լեռների:

Կամ մոպսիկին մեր պառաված
Բարձերի մեջ դուցե դրած,
Երկար շալը փռած վրան,
Շոյում ես ու Մորփեոսին
Կանչում, որ քուն բերի նրան:
Կամ Նեայի ափին կանգնած,
Սվետլանայի նման խոհուն,
Դիտում հեռուն մթազնած,
Եվ կամ, թեքված դաշնամուրին,
Շունչ ես տալիս դու Մոցարտին
Քո մատներով արագաշարժ,
Եվ կամ կրկնում հմուտ ու վարժ
Պիլինիին ու Ռամոյին:

Սակայն արդեն քեզ հետ եմ ես:
Ուրախության լոին գրկում
Հոգիս բացվում է ու ծաղկում,
Հստակ, ինչպես օրը գարնան:
Մոռացված են մեր բաժանման
Օրերը դառն ու տրտմացավ,
Վշտի ստվերն անէացավ:

Բայց սա երազ է լոկ, ավա՛դ,
Վանքում եմ ես մութ ու խաղաղ,
Ու մոմերի թույլ լույսի տակ,
Քեզ եմ գրում ես միայնակ:
Խցում շունչն է խաղաղության,
Ամուր նիզն է դուռըս փակում,
Եվ թշնամին ուրախության՝
Լուսթյունն է վրաս հսկում:
Աթոռ մի հին, չգործածվող,
Ու մահճակալ մի երերուն,
Մի եղեգնյա սրնգափող
Ու ջրաման՝ ջրով լեցուն.
Ահա ամենն, ինչ իմ առաջ
Տեսնում եմ ես արթնանալիս,
Ո՛վ երազանք, դու ես միայն

Ինձ աշխարհում թևեր տալիս,
Ու քեզանով տարված դեպի
Հիպոկրեսը կախարդական՝
Երջանիկ եմ խցում անգամ:
Ի՞նչ կլինե՞ր ինձ հետ արդյոք,
Աստվածուհի՛ դ իմ, առանց քեզ:
Եռուն կյանքի էի ծանոթ,
Որ հաճելի էր ինձ այնպե՛ս,
Բախտի կամքով տարված հեռուն,
Հանկարծ մթին մենաստանում,
Ինչպես ափին Լեթան գետի,
Հայտնվեցի ես բանտարկված,
Եվ հավիտյան այնտեղ թաղված:

Ու փակվեցին իմ հետևից
Այն դարպասները վիթխարի,
Եվ սև մշուշ հագավ իմ դեմ
Գեղեցկությունը աշխարհի:
Բանտարկյալի պես եմ նայում
Իմ զնդանից ես՝ ողջ հողին
Ու լուսայգի պայծառ շողին:
Թե արեգակն է բարձրանում
Եվ իր ճաճանչն է շողշողուն
Նետում իմ նեղ լուսամուտից,
Օ՛, իմ սրտին դառնակսկիծ
Զի պարզևում էլ խնդություն,
Եվ կամ թե ուշ երեկոյան
Ես, սևաթույր, մութ երկնքում,
Ամպերի մեջ այն գորշագույն
Դժգունացող շողի նման,
Թախիծով եմ դիմավորում
Ստվերները մթնշաղի,
Հառաչով եմ ճանապարհում
Անցնող օրը: Արցունքն աղի
Աչքերիս մեջ՝ նայում եմ դուրս
Ու համրիչն եմ ձգում անհույս:

Բայց ժամանակը կհոսի,
Եվ իմ քարե այս դարբասի
Փականքները կընկնեն բոլոր,
Եվ նժույզները թևավոր՝
Հովիտներով ու լեռներով
Կթոցնեն ինձ Պետրոզարդ:
Իմ նոր տունը շտապելով՝
Ես կթողնեմ խուցն իմ խավար,
Սեղանի տակ — շղթա, վեղար,
Ես, կարգալու՛յծ կրոնավոր,
Կթռչեմ գիրկդ հեռավոր:

ԿԱԶԱԿԸ

Կեսգիշերին, մեզ-մշուշում,
Ճեղքելով մութն համարձակ,
Գետափով ձին դանդաղ քշում,
Անցնում էր մի քաջ կազակ:

Սև փափախն իր թեք էր դրած,
Փոշին նստած հագուստին,
Փշտովները ճիտքը խրած,
Թուրը հասած մինչ գետին:

Հավատարիմ ձին չզգալով,
Որ սանձ կա իր բերանում,
Երկար բաշը քամուն տալով,
Դեպի մութն էր խորանում:

Ահա երկու-երեք խրճիթ,
Ահա քանդած մի շափար.
Այս մի ճամփան գյուղ է տանում,
Սա էլ դեպի մութ անտառ:

«Մութ անտառում, — խորհում է նա, —
Ես աղջիկ չեմ գտնելու,

Սիրունները տանն են հիմա,
Տուն են եկել քնելու»:

Սանձն է քաշում քաջ դոնեցին
Ու անհամբեր խթանում,
Եվ նետի պես թռչում է ձին,
Դեպի գլուղը սլանում:

Լուսինն ելնում ամպի միջից
Ու երկինքն է արծաթում,
Լուսամուտի մոտ մի աղջիկ
Նստած է լուռ ու տրտում:

Տեսնում է քաջն իսկույն նրան,
Սիրտը զարկում է ուժգին,
Մոտ է քշում ձին անվարան,
Հասնում փայտյա խրճիթին:

«Տե՛ս, գիշերն է մառյլ ու մութ,
Լուսինն ամպի տակ մտավ,
Դո՛ւրս եկ, սիրո՛ւն, դե դո՛ւրս եկ շուտ,
Ջուր տուր ձիուն իմ ծարավ»:

«Ձէ, վախենում եմ ջահելից, —
Ասաց աղջիկն այն սիրուն, —
Վախենում եմ դուրս գամ տնից,
Ջուր տամ ծարավ քո ձիուն»:

«Մի՛ վախենա, ա՛խ, իմ սիրուն,
Տանջվում եմ, տե՛ս, քեզ համար...»
«Ձէ, կխաբի գեղեցկուհուն
Գիշերն այս նեկզ ու խավար»:

«Դատարկ խոսք է, մի՛ հավատա,
Վախը սրտիցդ հանի,
Ջահել կյանքդ քամուն մի տա,
Քնքուշ աղջիկ, դուրս արի»:

Նստիր ձիուս, շվախենաս,
Քոցնեմ տանեմ քեզ հեռու,
Սիրածիդ հետ ուր էլ գնաս՝
Քեզ դրախտ է թվալուս:

Եվ ի՞նչ: Աղջիկն ահը վանեց,
Լսեց նրա ասածին,
Հետը գնալ համաձայնեց:
Բախտավորվե՞ց դոնեցին:

Ու ձին քշեց, հեռու թռան,
Սիրեց քաջն այն քնքուշին,
Երկու շաբաթ սիրեց նրան,
Իսկ հետո էլ ուրիշին:

ԻՇԽԱՆ Ա. Մ. ԳՈՐԶԱԿՈՎԻՆ

Թող Ապոլլոնին շիմանալով,
Պոետն, արքունի փիլիսոփան,
Հայտնի վիմոծին խոնարհվելով՝
Չոնի հիսուն տուն ներբողական:
Բայց ես, սիրելի՛դ իմ Գորշակով,
Ես չեմ արթնանում աքլորի հետ,
Ներբողների ճոխ ու սեթևեթ,
Վերամբարձության հնչուն խոսքով,
Չեմ կարողանում դատարկ բաճեք
Երգել նրբահյուս, ճարտար և կուռ.
Եվ ես չեմ կարող քնար դարձնել
Իմ այս գրիչը — սազի փետո՛ւր:
Օ, ոչ, սիրելի՛ս, ներբող գրել
Մտադրություն չունեմ հիմա.
Ի՞նչ է, կուզենա՞նք գետը կտրել՝
Չիմացած բարակ տեղը նրա,
Ու Դերժավինի հետքով ճախրել:
Անվանակոչման քո առիթով
Մի կերպ գրում եմ ես իմ ոճով:

Ասա՛, այս պահին ի՞նչ ցանկանամ
Ես բարեկամիս, մաքուր սրտով:
Խորը ծերությո՞ւն, իմ լա՛վ իշխան,
Երեխաներ ու կի՞ն սիրաթով,
Գանձ ու կա՞յք, օրե՞ր մեծաշառաչ,
Այմաստյա աստղե՞ր, պատիվ ու խա՞չ.
Ցանկանա՞մ, որ դու փառքի համար
Բռնես արյունոտ մի ճանապարհ,
Դափնեպսակի մեջ շողշողաս,
Մարտերում ձեռքով կայծակ տեղաս,
Եվ հաղթանակը, ինչպես հնում
Նևակի քաջին էր հետևում,
Հետևի նաև քե՞զ ամենուր:
Օ՛, ես բանաստեղծ չեմ քաղցրալուր.
Քան քեզ այդպիսի խոսքով երգեմ,
Լավ է մուսային հավեալ լքեմ:
Տա՛ սիրո աստված, որ միշտ ապրես
Դու Բաքոսի հետ և Ամուրի,
Իբրև քնքուշ սանն էպիկուրի:
Իսկ հետո, երբ որ դու նշմարես
Ստիքսի ափը հեռվում մթնած,
Տա՛ աստված, որ դու արդեն հոգնած՝
Կրքից արբեցնող ու քաղցրակեզ՝
Չեռքից դեռահաս Կուպիդոնի
Փոխանցվես նավը մութ Քարոնի
Եվ... Երշուկայի կրծքին հանգչես:

ՓՈՐՉԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Ով մի վայրկյան կարող լինի
Զսպել սերը սառը մտքով,
Ոչ մի բեռով ու կապանքով
Թնող սերը չի ծանրացնի:
Մի՛ ծիծաղիր, մի՛ տաքացիր,
Հույժ իմաստուն կուզես դարձիր՝
Նորեն մտքիդ հետ կվիճես,

Թեպետ դժգոհ՝ բայց կզիջես
Ու կբանաս զուռդ կրկին,
Ծրբ էրոսը կանգնի շեմքին:

Փորձել եմ ես ինքս ինձ հետ
ձշմարտությունն այս խոսքերի.
«Մնաս բարով, սեր իմ, ների՛ր.
Քլոյային լքած հավետ՝
Հետքերով կույր աստվածուհու
Կթռչեմ բախտն իմ որսալու»:
Այսպես էի խորհում հպարտ,
Ծրբ լսեցի քրքիջ զվարթ.
Եվ ի՛նչ էրոսն ահա կրկին
Դուռն է թակում կանգնած շեմքին:

Ո՛չ, ես կարծես շեմ կարենում
Մյս աստծո հետ խոով պահել.
Ու դեռ քանի Պարկան ահել
Կյանքի թելն է այնտեղ մտնում,
Թող նա՛ իշխի ինձ տիրաբար,
Իմ օրենքն է—լինել կայտառ:
Ծքր մահն ինձ սև շիրիմ փորի,
Ծրբ ջինջ հայացքն իմ խավարի,
էրոսն այնժամ շի երևա
Գերեզմանիս թմբի վրա:

ԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ստվերախիտ, մութ պուրակում,
Ուր բուրավետ խոտերի մեջ
Կարկաչում է առվակն անվերջ:
Մի սիրահար հովիվ տղա
Գիշերը արինգ էր նվազում,
Դայլայլներին քնքշանվաղ՝
Հովիտն էր խոր արձագանքում...

Քարանձավի խորքից հանկարծ
Նլավ որդին Մերկուրիոսի,
Նլավ տերը այժամարդկանց,
Վեներայի և Բաքոսի
Ծրկրպագուն ելավ հանկարծ:

Նղջուրները՝ վարդապարուր,
Բաղեղները՝ սև մազերին,
Պուրակ ելավ Սատիրը լուռ՝
Գինով լիքը տիկն ուսերին:
Անտառների աստվածն հենված
Կեռագլուխ գավազանին,
Թփուտների մեջ թաքնված,
Երգն էր շտամ գիշերային,
Օրորելով գլուխն հուզված:

«Ինչո՞ւ, ո՞վ դուք ուբախ օրեր
(Հովվի երգն էր տխուր հնչում),
Եկաք, որպես երազանքներ,
Անհետացաք, որպես ստվեր,
Եվ հավիտյան կորաք մթնում:

Ա՛խ, երբ գիշերվա խավարում՝
Քլոյայի ձեռքից բռնած
Շրջում էի՝ անուշ քնած
Զով պուրակի մութ ստվերում,
Խորհրդավոր լուսնյակի տակ,—
Ո՞վ կարող էր շափվել ինձ հետ:
Սիրում էր ինձ այն ժամանակ
Քլոյան նուրբ ու քնքշավետ:

ՌՈՄԱՆՍ

Մի աշնանային մոռյլ իրիկուն
Մի աղջիկ գնում էր անմարդ տեղերով,
Ցուք անբախտ սիրո ծնունդը թաքուն

Բանած դողդոջուն, քնքուշ ձեռքերով:
Շուրջը խաղաղ էր. հոգնած աշխարհքը
Հանգստանում էր գիշերվա մթնում,
Այնինչ ուշադիր աղջիկն յուր աչքը
Երկչոտ հայացքով շորս կողմն էր ածում:

Եվ, հառաչելով անմխիթարանք,
Նա նայեց անմեղ այն արարածին.
«Քնած ես, մանուկ, դու իմ տառապանք...
Եվ անտեղյակ ես իմ սրտի վըշտին...
Աչքդ բաց կանես բարձրականչ լալով,
Սակայն իմ կրծքին էլ չես կպչիլ դու.
Վաղ առավոտյան տարաբախտ քո մոր
Ջերմ համբույրներին չես հանդիպելու:

Ճշալով իդուր կրկանչես նրան.
Ավա՛ղ, ամոթ ինձ, — ես եմ մեղավոր.
Դու կըմոռանաս մորըդ հավիտյան,
Բայց պիտի հիշեմ ես քեզ ամեն օր:
Ուրիշ ծնողներ կըխնամեն քեզ,
Եվ կասեն — «օտար ես դու մեզ համար»:
«Իմ ծնողները ո՛ւր են» — կըհարցնես.
Սակայն չես գտնիլ ո՛չ հայր և ո՛չ մայր:

Թշվա՛ռ երեխա, մտքով տխրագին
Կըտանջվես օտար մանուկների մեջ,
Կընայես նրանց մոր փաղաքշանքին
Մռայլուն հոգով մինչև կյանքիդ վերջ:
Ամեն ժամանակ բախտըդ կանիծես,
Ամեն տեղ ատված, օտար ու մենակ,
Եվ միշտ նախատինք ու ծաղր կըլսես...
Օ՛, ների՛ր, ների՛ր ինձ այն ժամանակ:

Դեռ քնած ես դու... Թող քեզ, խեղճ մանուկ,
Այս վերջին անգամ սեղմեմ իմ կրծքին,
Օրենքն անիրավ, խիստ և անողոք
Մեզ դատապարտել է տառապանքին:

Քանի քո անմեղ ուրախությունը
Տարիները չեն քշել տակավին,
Քնի՛ր, սիրելի, սև թախիծները
Խորթ են մանկության խաղաղ օրերին»:

Լուսինն անտառի ետևից հանկարծ
Երևաց. մոտիկ մի խրճիթ տեսավ,
Դողալով գունատ ու հուսալքված,
Նրա դռանը ահա մոտեցավ,
Ջգույշ կոացավ ու կամաց դրեց
Ցուր երեխային օտարի շեմքում,
Իսկույն սարսափով երեսը դարձրեց
Եվ անհայտացավ գիշերվա մթնում:

ԼԵՂԱ

(Կանտատա)

Մութ պուրակում, բուրումնավետ լորինների ստվերում,
Եղեգնուտում, որպես փայլուն մարգարիտներ բյուրավոր,
Արծաթագույն ջրի փրփուրն էր շողում,
Տատանվելով զով զեփյուռից մեղմօրոր:
Այն ամոթխած գեղեցկուհու քողը ջրի մոտ ծփում
Անփույթ փուված՝ այնպես մեղմ էր փողփողում,
Եվ թովչանքները գեղուհու՝ ալիքները թրթռուն
Հրճվանքով ու խինդով էին ողողում:

Այգու բնակի՛չ արագահոս,
Եղիր համեստ, ո՛վ առու.
Հանդա՛րտ, ալիք շատախոս,
Նրան դու մի՛ վախեցրու:
Սարսուում է վախից կեղան,
Ձյունն կուրծքն է մեղմ շնչում,
Ո՛չ ալիքներ իր շուրջը կան,
Ո՛չ զեփյուռն է շշնջում:
Այգում շշուկը հանդարտվեց,

Լուսնուն է հոգեթով.
Ջրահարսը առաջ շարժվեց,
Ալիքներին տրվելով:

Բայց առափնյա թփերի մեջ ինչ-որ մի բան շարժափնող,
Ծրկչտուփյան մի զգացում գեղուհու սիրտը պատեց.
Նա ահամա ցնցվեց հանկարծ, հառաչք իր զսպելով:
Ծվ խոնարհված այն ուռննու տակից՝ արքան փետրազարդ,
Բաց անելով ահա թևերն իր հպարտ,
Լողաց դեպի գեղեցկուհին՝ կուրծքը լեցուն բերկրանքով,
Խիզախ ճողփում է ալիքներն աղմկալից փրփուրով,
Մերթ իր ճերմակ թևերով օդն է ճեղքում,
Մերթ օդակի նման իր վիզն ուտրում,
Հպարտ գլուխը հեզորեն կեղայի դեմ թեքելով:

Լեզան հրճվում է:
Հանկարծ հնչում է
Ճիչ խնդուփյան...
Կրքոտ հայացքով
Կարապը սիրով
Գգվեց նրան:
Հեծեծանք լավեց:
Լուսնուն ափրեց:
Անտառների
Փերին վայելում,
Գաղտնիքն է տեսնում
Աստվածների:

Ու վերջապես սթափվելով՝ գեղեցկուհին այն շքնաղ,
Խոր հառաչանք արձակելով, բացեց աչքերը խաղաղ,
Ծվ ի՞նչ տեսավ նա իր դիմաց... Որ ծաղկահյուս մահճում
Խաղաղորեն հզոր Ջևաի թևերի մեջ է հանգչում:
Պատանեկա՞ն սերը իշխել էր նրանց,
Ծվ վարագույրը դյուրական խորհրդավոր իշավ ցած:

Այսուհետև թող իմանան
Վարդ աղջիկները սիրուն,
Ամուսն գիշերը վախենան

Ջրից՝ խավար պուրակում:
Մութ պուրակում է թաքնվում
էրոսը այն սիրատենչ,
Սառն հոսանքի հետ է ճոճվում,
Նետը պահած փրփրի մեջ:
Այսուհետև թող իմանան
Վարդ աղջիկները սիրուն,
Ամուսն գիշերը վախենան
Ջրից՝ խավար պուրակում:

ԳՅՈՒՂԱՔԱՂԱՔԸ

(... Ին)

Ներիր, ընկե՛ր իմ սիրելի,
 Լռութիւնս այս երկամյա.
 Լուռ եմ, քանզի՛ մինչև հիմա
 Ոչ մի աղատ ժամ չունեի:
 Երբ իմ խաղաղ ծննդակայրից
 Ծնածի կառքն ինձ հասցրեց
 Պետրոս Մեծի քաղաքը մեծ,
 Ահա վասիկ այդ օրվանից,
 Առանց քնի ու դադարի
 Թրև եկա երկու տարի՝
 Փուչ հոգսերով ինձ տանջելով,
 Զվարճացա, հորանջելով,
 Քեֆերի մեջ կամ թատրոնում:
 Եվ ես հանգիստ չէի առնում,
 Ավա՛ղ, ոչ մի ժամ ու վայրկյան,
 Նման այն խեղճ սարկավազին,
 Որ տանջվում էր գրկալի մոտ
 Մեծ հինգշաբթու պատարագին:
 Բայց փա՛ռք աստծո, այդ քարքարու:
 Ճամփից արդեն դուրս եմ եկել
 Եվ մեկ առ միշտ երես թեքել
 Սին հոգսերից ու վշտերից,
 Որոնք այնպէս ձեռք առան ինձ:
 Եվ լռության դյուրթիչ գրկում,
 Որպէս ծուլլ մի փիլիսոփա,

Ապրում եմ ես այտեղ ահա,
 Փոքրիկ ու խուլ այս քաղաքում՝
 Անհայտությամբ մի բախտավոր:
 Վարձել եմ տուն մի լուսավոր՝
 Մեջը դիվան ու բուխարիկ,
 Երեք սենյակ — պարզ ու փոքրիկ,
 Ուր չես գանի բրոնզ կամ ոսկի,
 Ուր պարկետը չի զարդարված:
 Գործվածքներով դրսից բերված:
 Լուսամուտներն իմ տնակի
 Ուղիղ նայում են պարտեզին,
 Ուր թխկենու հետ միասին
 Լորիններն են կանգնել շարքի.
 Ուր կեսօրին գլխիս վերև
 Կամար կապած զով են անում
 Կեչիները խտատերև.
 Ուր շուշանն է գորովագին
 Փարվել քնքուշ մանուշակին.
 Ուր օրնիբուն մի ժիր առվակ,
 Մեջը ծաղկանց թերթեր պես-պես,
 Կարկաշում է աչքից անտես՝
 Ցանկապատի ճաղերի տակ:
 Այստե՛ղ է քո պոետն ահա
 Ապրում բարվոք ու երջանիկ,
 Զի այցելում մոզայական
 Սալոնները բարձրաշխարհիկ,
 Էլ չի լսում կառեթների
 Դղրոցը անտանելի:
 Այտեղ աղմուկ չկա երբեք,—
 Միայն սալած ճանապարհով
 Սայլն է ճոռում հազարից մեկ,
 Կամ թե ճամփորդ մի ուղացած,
 Կարոտ հարկին իմ տնակի,
 Գուցե թե իր ցուպով հանկարծ
 Կեսգիշերին դուռս թակի...

Երանելի՛ մարդ է նա, ով
 Անհոգ, անվիշտ ու անխոռվ

Ապրում է ու զվարճանում,
Ում հետ հեշտ են մտերմանում
Թերն ու էրոսը դեռատի.
Ով որ գրկում ազատութեան,
Խուլ անկյունում իր մեկուսի,
Գլխին թասակը տնական,
Ման է գալիս առանց հոգսի,
Ուզած ժամին ուտում-խմում
Անկող հյուրեր չի ընդունում:
Չի խանգարում նրան ոչ ոք,
Որ անկողնում պառկի անհոգ՝
Ինչքան որ սիրտն է կամենում:
Երբ որ ուզի՝ մուսաներին
Չայն է տալիս ու տուն կանչում,
Ուզած ժամին հանգիստ ննջում՝
Հանգթուխանու գիրքը ձեռին:

Այդպես եմ ես, իմ բարեկամ,
Ապրում հիմա — անհոգ, անվիշտ,
Ձեռ եմ քաշել ես մեկամսիշտ
Մառաններից իմ անզգամ:
Եվ սենյակումս փակվելով
Չեմ նեղվում ես մենութունից
Ու շատ անգամ մեծ բերկրանքով
Մոռանում եմ աշխարհն ու ինձ:
Իմ ընկերներն են մշտական
Մեր քուրմերը պառնասական,
Որ դարակիս վրա շարված,
Բարակ քողով վարագուրված,
Բնակվում են ինձ հետ հոժար:
Ահա կանգնած են շարեշար՝
Պերճաբարբառ բանաստեղծներ,
Զվարճախոս վիպասաններ:
Ահա ծերուկն անզուգական,—
Պոետների պոետ արքան,
Չար հաստորը Ֆեռնեյի,
Սանը Մոմի, Միներվայի.

Թերն է նրան սնուցանել,
Մանկուց է նա դարձել երգիչ,
Որի երկերն անուն հանել՝
Կարդացվում են ամենից շատ,
Բայց ճանճրացնում ամենից քիչ.
Մրցորդն է նա էվրիպիդի,
Մտերիմը մեծ էրատի,
Արիստոյի թոռը վեսմ,
Ո՞րը թողնեմ, ո՞րը ասեմ...
Նա — Կանդիդի հայրը բարի,
Նա որ ամեն ասպարեզում
Մեծ եղավ ու անկրկնելի:
Իսկ Վոլթերից հետո այն ծեր
Կանգնած հերթի են ըսպասում
Ահա — Վիրգիլ, Տասոս, Հոմեր:
Առավոտյան վաղ պահերին
Սիրում եմ ես միշտ իրարուց
Բաժանել այդ հսկաներին:
Ահա նրանք, Շնորհների
Սաներն անմեռ ու մեծանուն,—
Դերժավինի հետ կողք-կողքի՝
Հորացիոսը այն ըզգայուն:
Դո՛ւ էլ, երգիչդ սիրելի,
Որիդ երգերն ըսքանչելի
Դյութել են մեզ ու կոյութեն,
Դո՛ւ էլ այստեղ ես, Լաֆոնթեն՝ն,
Ո՞վ պարզասիրտ դու իմաստուն,
Ո՞վ անհոգ ծուլլ: Այստե՛ղ ես դու,
Եվ Դիմիտրեն այն քնքշագին,
Սիրահար քո պայծառ երգին.
Ապաստան է գտել այստեղ
Կոխլովի և քո կողքին.—
Բայց ահա նա՝ Պսիխեայի
Սրտակիցը այն ծերունի:
Ո՞վ Լաֆոնթեն, ո՞վ մեծ պոետ,
Նա հանդգնեց մրցել քեզ հետ.
Թե սիրտ ունես զարմանալու,

Գեհ, զարմացի՛ր — պարտված ես դու:
Ահա վերժեն ու Գրեկուրը,
Որոնց սնել է Ամուրը,
Քաթնվել են մի անկյունում
(Եվ ձմռանը, մութն ընկնելիս,
Նրանք հաճախ դուրս են գալիս
Ու աչքիցս քունը վանում):
Ահա կանգնած իրար կողքի —
Ե՛վ Օզերով, և՛ Ժան Ռասին,
Ծեր Ռուստոն ու Կարամզինը,
Կնյաժնինն ու Ֆոնվիզինը՝
Մեծ Մոլիերի հետ միասին:
Այնուհետև, ահա նրանց
Արիստարքոսն անվախ ու մեծ,
Գալիս է դեմքը խոժոռած,
Հասորներով իր տասնվեց:
Քեև հանգթուխ երգչի համար
Սոսկալի է և խիստ դժվար
Առնել ճաշակը կազարպի,
Բայց հաճախ եմ ժամեր վատնում,
Նստում՝ նրա գիրքը կարդում:

Իսկ դարակում ամենացած,
Փոշում կորած ու մոռացված,
Գերեզմանոց են կազմել խիստ
Գրվածքները տղայամիտ,
Քերթվածքները Ճղճղունու,
Սաղմոսները Տիամարունու,
Գործեր, որոնք հայտնի են լոկ
Առնետներին ու մկներին.
Ուստի հավե՛րժ մոռացություն.
Հանգի՛ստ նրանց շափածոյի
Եվ արձակի ոսկորներին...

Հեղինակնե՛ր դուք սիրելի,
Մտերիմնե՛ր իմ մենության,
Ձեզ եմ տալիս անհատնելի

Ժամերը իմ անհոգության:
Բարեկա՛մս, ես օրնիբուն
Նրանց հետ եմ լինում հիմի՝
Մերթ խոհերում խորասուզված,
Մերթ էլ մտքով տեղափոխված
Հեռուները էլիզիումի:
Իսկ երբ պայծառ արևմուտքում
Վերջալույսը իր դողդոջուն
Վերջին շողն է ոսկով ներկում,
Երբ լողում են երկնում անծայր
Վրա հասնող մութ գիշերի
Արքաները լուսապայծառ,
Երբ անտառն է հանգիստ ննջում,
Եվ ծառերն են մեղմ շշնջում,—
Իմ հանճարի ոգին այնժամ
Գլխիս վերև ճախր է առնում,
Եվ անդորրում գիշերային
Ես իմ ձայնն եմ միախառնում
Հովվական փողի ձայնին:
Ա՛խ, երջանիկ էակ է նա,
Ով դեռ ջահել, ծաղկահասակ,
Քերթից քնարն իր կստանա:
Նա, որպես սեզ երկնաբնակ,
Կսավառնի դեպի արփին,
Վեր կլինի հեզ մարդկանցից,
Եվ փառքն այնժամ որոտագին
Կազդարարի աշխարհով մեկ.
«Ձի՛ մահանում պոետն երբեք»:

Բայց ե՞ս պիտ այդ տենչով տարվեմ,
Անմահությա՞մբ մխիթարվեմ...
Ես բնավ չեմ տարակուսում
(Քեև գրազ գալ չեմ ուզում),
Որ ինձ վրա էլ, երևի,
Կիջնի շնորհն Ապոլլոնի,
Եվ ես, փայլով մի երկնային
Սավառնումով իմ անվարան:

Կհասնեմ լանջն Հելիկոնի:
Բայց չեմ եղծվի ես լիովին,
Եվ թերևս իմ ըստվերին
Կեսգիշերին այցի կգա
Ապուլոնի սանն ապագա՝
Իմ թոռան թոռը լուսավոր,
Եվ ինձանով ոգեշնչված,
Տխուր կերգի՝ քնարն առած:

Իսկ առայժմ, լուսավորված
Բուխարիկի լույսով աղոտ,
Նորից թուզթ ու գրիչ առած,
Նստած եմ ես սեղանիս մոտ.
Փառքը չէ ինձ հրապուրում,
Մտերմութունն է ինձ միայն
Ներշնչում ու խանդավառում:
Երջանիկ է դարձրել նա ինձ:
Սակայն ինչո՞ւ մտերմության
Կրտսեր քրոջ՝ Սիրո համար
Տանջվեմ այսպես անգթաբար:
Թե՞ իմ ոսկե ջահելության
Վարդերը զո՞ւր, զո՞ւր են բացվել,
Եվ վիճակված է ինձ լացել,
Արցունք թափել լացի հովառում,
Ուր ծաղկել է բախտն իմ տրտում:
Ո՞վ երազանք թեթևաթև,
Ուղեկցուհի՞ դ իմ կաթոգին,
Նղիր ինձ հետ այսուհետև,
Նկ, ձեռքդ տուր դու վայելքին,
Եվ խնջույքի լի գավաթով,
Մոռացության արահետով
Տար ինձ դեպի երջանկություն:
Եվ երբ գիշեր է, լուսթյուն,
Երբ լուսթյան խաղաղ գրկում
Կակաչն է իր աչքը փակում,
Զեփյուռաթև սուրբ ծածուկ,

Թոիր դեպի տնակս լուս,
Սեծիր իմ դուռը կամացուկ
Եվ անդորրում անխզելի
Գրկի՛ր երգչին քո սիրելի:
Թույլ տուր, որ ես կախարդական
Հովանուդ տակ տեսնեմ նրան,
Իմ ջերմ սիրո առարկային.
Իմ պաշտելուն, իմ մուսային,
Թող երևա ինձ խավարում
Իր աչքերի փայլն երկնային,
Որ սրտեր է բոցավառում,
Տեսնեմ դեմքը ձյունաճերմակ
Եվ իրանը աստվածային:
Թող ինձ թվա, ո՞վ իմ ցնորք,
Որ հանգչելով իմ ծնկներին,
Փարվել է ինձ սիրաբորբոք
Կուրծքը — կրծքիս, շուրթը — շրթիս,
Վառվում է դեմքն իր գեղանի,
Եվ աչքերն են արցունքով լի...
Բայց թոչում ես արդեն հեռո՞ւն:
Երազն այդպես հրապուրում,
Թողնում է ու չքվում անդարձ
Եվ չի լսում հառաչ ու լաց:
Ի՞նչ իմանամ ո՞ւր է ստերում,
Կանհետանա, և իմ սրտին
Տխրությունը կիշնի կրկին:

Բայց չե՞ս կարող հո օրնիբուն
Վայելել լոկ երջանկություն.
Թախծի մեջ էլ սիրտը տրտում
Խոր վայելք է հաճախ գտնում:
Սիրում եմ ես ամռան տապին
Իմ թախծի հետ լուռ թափառել,
Մթնշաղը դիմավորել
Հանդարտահոս գետի ափին.
Արցունքներս միջից նայել
Մթնում կորչող հեռուներին:

Սիրում եմ իմ Մարոնի հետ
Նստել պայծառ երկնքի տակ,
Նայել լճին խաղաղավետ,
Ուր կարապը ձյունաճերմակ,
Ափի կանաչը մոռացած,
Պարանոցն իր հպարտ կեռած,
Անկեղծ սիրով, քնքշանքով լի,
Ընկերուհու հետ սիրելի,
Զուրն է ճողփում, հանդարտ լողում
Այն ոսկեզօծ կոհակներում:

Իսկ երբեմն էլ ես ձանձրույթից,
Քողած գրքերն իմաստալից,
Այցելում եմ պարապ ժամին
Գորովագութ իմ պառավին,
Նստում մոտը, թեյ եմ խմում:
Մենք միմյանց հետ վարվում ենք պարզ,—
Ես իր ձեռքը չեմ համբուրում,
Նա չի անում ինձ ուներանս,
Բայց փոխարենն իսկույն եեթ,
Ինչե՛ր ասես չի պատմում ինձ:
Նա հավաքում է շորս կողմից
Ամեն տեսակ ժուռնալ ու թերթ,
Իրազեկ է ամեն բանի,—
Ո՞վ է մեռել, սիրահարվել,
Ո՞ւմ տիկինն է ըստ մողայի
Իր ամուսնուն դավաճանել,
Ո՞ր բոստանում կաղամբն արդեն
Հասել է ու ծաղկակալել,
Կամ՝ Ֆոման փուչ բանի համար
Քոթակել է իր խեղճ կնկան,
Անտոշկան էլ անզուշաբար
Զարդել է իր բալալայկան:
Այդպես, նա իր շորն է գործում
Հետն էլ անվերջ բլրլացնում,
Իսկ ես նստում եմ միշտ լոխն,
Խոհերիս մեջ խորասուզված,

Եվ չեմ լսում խեղճ պառավին:
Ճիշտ այդպես էլ մի ժամանակ
Լսում էի մեն ու մենակ
Մեր բանաստեղծ Սվիտովի
Հանգերն անմիտ ու սարքովի,
Երբ նա ինձ մոտ, ոգևորված,
Իր գրվածքներն էր ընթերցում,
Ա՛խ, երևի այնժամ աստված
Համբերությունն էր իմ փորձում:

Կամ դրացին իմ սրտակից,
Յոթանասուն տարու մի ծեր,
Որ ազատվել է բանակից,
Որպես մայր պաշտոնախող,
Մտերմաբար կանչում է ինձ:
Երբեմն իր ճաշկերույթին:
Երեկոյան մեր խնջույքին,
Երբ ծերուկիս քեֆն է բացվում,
Նա, ձեռքին թասն իր պապական,
Կրծքին մեղալն Օչակովյան,
Խորանալով իր անցյալում՝
Միշտ այն մարտն է մտաբերում,
Երբ որ վաշտի գլուխն անցած
Ընդառաջ էր գնում փառքին,
Բայց հանդիպեց մի փուչ արկի
Ու վայր ընկավ խորունկ խոցված՝
Իր երկսայրի թուրը ձեռքին:
Ուրախ եմ ես իր հետ սրտանց
Ժամանակս անցկացնելու...
Սակայն, ավա՛ղ, ների՛ր, աստվա՛ծ,
Ի՛նչ հարկ քեզնից այդ թաքցնելու,—
Սոսկում եմ ես քո խնկարկու
Ֆարաշավոր ծառաների,
Քաղաքային տերտերների
Զրույցներից ծերունական.
Եվ խնջույքներն հարսանեկան
Զեմ սիրում լոկ այն պատճառով,

Որ ավանի տերտերներին,
Ինչպես պապը հրեաներին,
Ատել եմ միշտ ամբողջ հողով,
Ինչպես նաև թուղթ մրոտող
Մարդուկներին, որ կաշառքով
Մարդ են դառնում, հարստանում,
Սուտն՝ ու կեղծիքը պաշտպանում:

Բայց ընկեր իմ, եթե շուտով
Հանկարծ նորից իրար գտանք,
Ապա գինու լի գավաթով
Մենք մեր վիշտը քամուն կտանք:
Միայն այնժամ, աստված վկա,
(Մի երկմտիր դու այդ մասին),
Ես գոհության մաղթանք կանեմ
Տերտերների հետ միասին:

ԴԱՎԱՃԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Անցա՛վ ամեն ինչ,
Սիրո պահը շինչ
Կողքից սլացավ:
Տառապանք ու ցաղ,
Տենչանք ու խոհում,
Կորաք հավիտյան
Անթափանց միզում
Դուք մոռացություն:
Զգացի այնպես.
Քաղցրությունը ես
Փոփոխումների,—
Մոռացա շղթան
Սեզ Ելենայի:
Ազա՛տ ես, իմ սիրտ,
Ողջը մոռացիք,
Քո բախտով այս նոր

Եղիր բախտավոր:
Գարնանն է միայն
Գերում զեփյուռին
Վարդը հուրհրան.—
Ես պատանություն
Բուռն պահերին
Հրապուրվեցի
Ցանցով գեղեցիկ
Օ՛, բա՛վ է մնամ
Մորմոքների մեջ:
Ես կմոռանամ
Տառապանք ու տենչ,
Շուտով կհասնի
Վերջը տխրության:
Երգիչ պատանի,
Քեզ համա՞ր է այն
Սեզ Ելենայի
Հրապույրն այնպես,
Բացվում վարդի պես...
Քոզ բոլոր մարդիկ,
Հեռու և մոտիկ,
Նրանով գերված,
Տարված նրանով,
Երազանքների
Ետևից ընկած,
Սլանան խմբով:
Խաղաղ հարկի տակ,
Մոխրի վրա տաք,
Հանդարտության մեջ
Քասից հասարակ
Կքամեմ անվերջ
Ես մոռացություն...
Եվ ընկերների
Համար սիրելի՛
Ձեռքով զվարթուն
Կշարժեմ արագ
Լարն իմ տավիղի»:

Ես այդպես էի
Տենչում՝ ձանձրալի
Բաժանության մեջ,
Սփոփում էի
Ինձ խոր վշտերի
Ու տրամության մեջ,
Մտածում էի՝
Ես Ելենայի
Պատկերը ջնջել
Վառված սրտիս մեջ,
Անցյալ գարունքին
Փշեց իմ խելքին՝
Մատաղ ու ջահել
Քլոյային սիրել,
Ինչպես վաղորդյան
Հովիկն է փշում,
Ալիքով կայտառ՝
Տերևը քշում,
Այդպես անդադար,
Անհաստատուն հար,
Սիրով խաղացի,
Ես և՛ Լիլիային,
Ե՛վ Տեմիրային
Հոգով պաշտեցի,
Սիրտն իմ, քնարն իմ
Բոլոր-բոլորին
Ես նվիրեցի,
Եվ ի՞նչ, Զուր տեղը
Գեղեցիկ կրճքից
Պոկեցի շալը,
Իզո՛ւր, ապարդյուն
Դավաճանություն...
Սրտիս մեջ շողաց
Սեզ Ելենայի
Պատկերն անմոռաց,
Ա՛խ, վերադարձիր,
Խնդություն անծիր

Դու իմ աչքերի,
Ցրիր անհասպաղ
Տխրությունն իմ պաղ,
Իզո՛ւր ես կանչում
Բանաստեղծ դու հեզ,
Զես տեսնի վշտի
Վախճանը երբեք,
Այդպես մինչ շիրիմ
Վհատված, լոին,
Փնտրի՛ր ապաստան,
Մոայլ, մոռացված,
Փշով փաթաթված,
Քա՛րշ տուր քո շղթան:

ԼԻՑԻՆԻՈՍԻՆ

Տեսնում ես դու, Լիցինիո՛ս, հաղթակառքով սրբնթաց,
Հազին շքեղ ծիրանի, դափնեճյուղով պսակված,
Վետուլիտսը պատանի, պսակած գոռոզ մի դիրքով,
Դեպի ամբոխն է թռչում փողոցների սալարկով:
Նայիր ամենքը ինչպե՛ս գլուխներն են թեքում վար,
Ու լիկտորներն են, նայի՛ր, քշում ամբոխը թշվառ.
Սենատորներ, քծնողներ, պշրուհիներ ձիգ շարքով
Նրա երթն են ուղեկցում մի փութազան հայացքով,
Նրա ժպիտն են որսում սպասումով անհամբեր,
Իբրև վերուստ առաքված աստվածների օրհնանքներ,
Ե՛վ մանուկները փոքրիկ, և՛ ծերերը ալեզարդ,
Կուռքի առջև ամենքը ծունկ են չոքում հնազանդ:
Անգամ ցեխում դրոշմված անիվների հետքը խոր,
Նրանց համար հուշ է մի սրբազան ու փառավոր:

Հոռմուկների ժողովո՛ւրդ, ասա, վաղո՞ւց ես ընկել,
Ո՞վ է գերել արդյոք քեզ, իշխանությամբ շղթայել.
Քվիրիտները քո հպարտ խոնարհվել են լծի տակ,
Ո՞ւմ են, արդյոք, օ՞, երկի՛նք, դարձել ճորտ ու հպատակ:
Վետուլիո՛սին... Ամոթ քեզ, օ, երկի՛ր իմ հայրերի,

Յոփ պատանին է իշխում խորհրդի մեջ այրերի,
Սիրահարը բռնության՝ անուժ սենատն է վարում,
Լուծ է դրել սենատին ու երկիրն է անարգում:
Վետուլիոսը թագավոր. օ՛, ժամանակ, օ՛, ամոթ,
Գուցե արդեն, տիեզերք, քո անկումի ժամն է մոտ:
Սակայն մուտքով սյունազարդ, գլուխը վար խոնարհած,
Պատառտոված թիկնոցով, ճամփորդական ցուպն առած,
Ո՞վ է գալիս մոռյված՝ խմբի միջով ամբոխի.
«Ո՞ւր, Դամեթիո՛ս, բարեկամ արդարության ու խոհի»:
«Ո՞ւր, չգիտեմ, վաղուց եմ ողջը տեսնում ու լուում,
Հոռմն հավետ կթողնեմ, ես ստրկությունն եմ ատում»:

Բարի ընկեր, Լիցինիոս, լա՛վ չէ արդյոք առավել,
Ճորտունային ու տենչին հլու կամքով խոնարհվել,
Հետևելով այս ծերի օրինակին ու վարքին,
Հրածեշտ տալ առհավետ այս անառակ քաղաքին,
Ուր ծախու է ամեն բան՝ արդարություն և օրենք,
Գեղեցկություն ու պատիվ և կոնսուլները ա՛յս նենգ:
Այսուհետև Գլիցերիան, աղջիկը այդ գեղանի,
Որ ամենքինն է ինչպես թասը կլոր սեղանի,
Անփորձ մարդկանց թող որսա, ամոթ է արդ մեզ համար:
Կնճիոնների հետ հանդերձ թուլություններ ունենալ:
Մեր սին ջահել օրերի խնդագին փայլը թողնենք.
Թո՛ղ Կլիտոսն անամոթ ու Կոռնելիոսը այդ նենգ
Ստորություն վաճառեն և հանդուզն ու ճարպիկ՝
Հարուստների անեթից տողան տները տոհմիկ:

Հոռմեացի եմ սրտով, ազատությամբ եմ շնչում,
Ժողովրդիս մեծ ոգին իմ մեջ երբեք չի ննջում:
Այս հոգսերից, Լիցինիո՛ս, եկ հեռանանք շտապով,
Հանճարներից այս անմիտ ու կանանցից այս խարող,
Արհամարհենք եկ բախտի հարվածները շարակամ
Ու գլուղ տանենք մենք մեզ հետ լարերը մեր հայրական:
Մովի ափին, դարավոր պուրակների շուքի տակ,
Հեշտ է գտնել մեկուսի ու լուսավոր մի տնակ:
Ժողովրդյան ցասումից այնտեղ երկյուղ չզգալով,

Հանգիստը մեր ծերության կվայելինք անխռով:
Ու տնակում այդ խաղաղ քաշված հեռու մի անկյուն,
Բուխարիկի մեջ վառվող կաղնու բոցով բորբոքուն
Ես անցյալը կհիշեմ պապական թասը ձեռքիս,
Յուվենալով խստասիրտ կրորբոքեմ ես հոգիս,
Կպատկերեմ արատը սատիրայի մեջ արդար,
Սերունդներին կպատմեմ վարքն ու բարքը, ո՛վ իմ դար:

Հոռ՛մ, գոռոզ դու երկիր շար գործերի, ցոփության,
Կգա արդար վրեժի ու պատժի օրը դաժան,
Կանխատեսում եմ ահեղ քո մեծությունը ես վերջ,
Փոշթավալ կլինի տիեզերքի թագը պերճ:
Ժողովուրդները ջահել՝ ահեղ ուղմի զավակներ՝
Կբարձրացնեն քեզ վրա հզորագոր նիզակներ,
Թողած իրենց հետևում տափաստաններ, լեռ ու ծով,
Հորձանք կտան դեպի քեզ խոլ գետերի ետոցով.
Կանխանա Հոռմը մոռյլ գրկում խավարի,
Եվ անցորդը իր հաշաքն ավերակին կհատի
Ու սուզված մութ խոհերում ես կգոշի. «Հոռմը մեծ՝
Ազատությամբ բարձրացավ, ստրկությամբ կործանվեց»:

ԱՆՐՋՈՂԸ

Վերից լուսինն է սահում խուսափուկ,
Դժգունանում է մութը բլրակին,
Ջրերին իջավ անդորրն անշշուկ,
Հովիտներից մեղմ փչում է քամին:
Լուռ է երգչուհին գարնան օրերի
Կանաչ պուրակի ամայի մթնում,
Մակաղել է լուռ հոտը դաշտերի,
Եվ կեսգիշերն է հանդարտ սավառնում:

Կիսախավարի քողն է պարուրել
Վայելքների այս անկյունը խաղաղ,
Բուխարիկի մեջ կրակն է մարել,
Ու մոմն էլ արդեն հանգչում է դանդաղ.

Եվ տապանակից աղքատ ու անշուք
Տան աստվածներն են նայում տխրադեմ,
Աղոտ կանթեղն է ցոլում անշշուկ
Նրանց կավածեփ կերպարանքի դեմ:

Գլուխս տրտում հենած ձեռքերիս,
Մոռացութեան մեջ անսահման ու խոր,
Ես ծովն եմ սուզվել անուշ մտքերիս,
Ու միայնութեան մահճում այս անդորր,
Գիշերվա մթնով այս հրաշալից,
Լուսնի արծաթե ցոլքով ողողված,
Ժիր ու խուռներամ թռչում են, գալիս
Խենթ անուրջները իմ թևատարած,

Եվ ձայնն է մեղմիկ ու հանդարտ ծորում,
Դողում են ոսկե լարերը խոսուն:
Անդորր այս ժամին, այս խուլ խավարում
Այդ պատանին է երգում երազուն.
Համակված է նա տրտմութեամբ գաղտնի,
Խոր լուսնունով ներշնչված հոգին,
Թռչում է նրա ձեռքը պատանի
Քնարի վրա ժիր ու ցնծագին:

Երջանիկ է նա, ով աղերսանքով
Իր վրանն անշուք չի կանչում բախտին,
Եվ ամենազոր Զևսն է իր բազկով
Պաշտպանում նրան փորձութեան պահին:
Ով խաղաղ ժամին, գրկում մեղկութեան,
Ննջում է քաղցր իր երազներում,
Եվ ուղմափողի ձայնը մարտական
Նրան թմբիրից չի արթնացնում:

Հարվածելով իր վահանին հնչեղ,
Եվ կերպարանքով հանդուգն ու հզոր,
Հեռվից սպառնա թող ինձ փառքն ահեղ
Մարտական աչով իր արյունածոր,
Ռազմի գրոշներ փողփողան վրաս,

Արյունոտ կովի հո՛ւրը թող ժայթքի,—
Հաճո է սրտիս խոր լուսնունն այս,
Ո՛չ, ես չե՛մ գնա ետևից փառքի:

Խուլ այս անկյունում, հեռու աշխարհից,
Խաղաղ օրերս են հաջորդում իրար,
Քնար են տվել աստվածները ինձ՝
Անգին մի պարզե պոետի համար.
Անդամ է ինձ հետ շքնաղ իմ մուսան,
Փա՛ռք ու մեծություն քեզ, աստվածուհի,
Քեզնով է հաճո տնակս աննշան
Եվ անապատն այս բիրտ ու ամայի:

Ոսկյա օրերի դժգույն այգի հետ
Հովանի եղար դու երգչի վրա,
Զահել մրտենու ոստով բուրավետ,
Դու պսակեցիր ճակատը նրա,
Եվ լուսավորված լույսով երկնառաք,
Իր խուցը մտար դու մեղմաշշուկ,
Ճախրեցիր նրա համեստ հարկի տակ,
Հակվեցիր մանկան օրոցքին անշուք:

Օ՛, եղի՛ր ընկեր իմ մատաղահաս,
Մինչև կհասնեմ ես գերեզմանին,
Անբջանքներով սավառնիր վրաս,
Թափահարելով թևերդ նրբին.
Մոայլ տրտմութունն իմ հալածելով,
Հոգիս համայիր... խարեութեամբ սին,
Եվ մշուշապատ այս ճամփին անթով՝
Ցույց տուր ինձ կյանքի հեռուն տենչագին:

Եվ ժամս վերջին կգա անաղմուկ,
Ու մահվան ոգին խոհուն ու բարի,
Դուռս թակելով կասի կամացուկ.
«Պահն է գնալու գիրկն ուրունների...»
Զմռան իրիկվա երազը քաղցրիկ

Մտնում է այսպես գավիթը իմ տան,
Ճակատը պճնած ծաղկով գեղեցիկ,
Եվ թալուկ ձեռքը՝ ցուպին մեղկությանս

ՆՐԱՆ

էլվի՛նա, իմ սիրելիս, եկ ու ձեռքդ պարզիր ինձ,
Ես թռչնում եմ, փարատիր ծանր երազը կյանքի,
Քեզ կտեսնե՞մ... ես երկա՞ր կբաժանվեմ քեզանից
Հրամանով երկնքի:

Մի՞թե երբեք, էլ երբեք չենք նայելու մենք իրար,
Քե՞ն խավարով են արդեն պատած օրերն իմ հավետ,
Մի՞թե երբեք չի գտնի մեզ արշալույսը պայծառ
Սիրո գրկում քնքշավետ:

էլվի՛նա իմ, ախ ինչո՞ւ խոր գիշերով էլ երբեք
Ես չեմ կարող քեզ գրկել երանությամբ ու սիրով,
Սիրեցյալիս սևեռել իմ հայացքը հոգնաբեկ
Ու դողալ սուրբ սարսուռովս,

Վայելքների հրճվանքում ու խնդության մեջ անձայն
Քո քաղցրագին շշուկներն ու մեղմ հառաչը լսել,
Եվ խավարում, հանուն նոր հեղտանքների արթնացման
Սիրեցյալի մոտ նիբճել:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ԴԵՐԱՍԱՆՈՒՀՈՒՆ

Գու կերոնի ծառանգը չէիր,
Եվ քեզ համար չէր օրենքները իր
Գրել Պինդոսի տիրակալ արքան,
Եվ աստվածն էլ քեզ չի տվել շատ բան.
Քո շարժումներն ու ձայնը խղճալի,
Հայացքդ համր ու աղերսական,
Խոստովանում եմ, որ չեն արժանի:

Հնչեղ ծափերի ու խոր հիացման:
Խստասիրտ բախտը նշեց քեզ համար
Անհամ երգչուհու այդ վիճակը շար:
Բայց դու, Քլոյա, տեսքով լավիկն ես,
Ուրախ ծիծաղն է ուղեկցում միշտ քեզ,
Տարփածոններիդ բերկրանք խոստանում,—
Եվ այսպիսով էլ սպասում են քեզ
Բազում պսակներ, հոչակ և անուն:

Հանդիսատեսին դու գիրում ես, երբ
Տակտը կորցրած երգում ես մի կերպ,
Առանց շարժվելու կանգնած մեր հանդես,
Երգում ես հաճախ, ոնց բախտը բերի:
Իսկ մենք փութեռանդ, ժիր ձեռքերով մեր
Մափահարում ենք, կանչում բերկրալի:
«Բռավո՞, կեցցե՞, սքանչելի՛ էր»:
Լուում է սույլը սատիրիկների,
Ու մենք դառնում ենք հմայքիդ գերի:

Այն պահին, երբ դու անձար ու խղճուկ,
Կրծքիդ ես դարսում ձեռքերը քո զույգ,
Կամ թե բարձրացնում և ամոթահար,
Տեղ չգտնելով, նորից ես դարսում,
Եվ երիտասարդ Միլոնի համար
Մեղմ քշփչում ես, որ մեզ չի հասնում,
Նրան քո սերն ես հավաստիացնում,
Կամ ուշակորույս, արցունքաշաղախ,
Սառն ու անտարբեր հառաչում ես. «ա՛խ»
Եվ հանգստությամբ բազմոցին ընկնում,
Հազիվ շնչելով ու շառագունած,
«Ա՛խ, ինչ լավիկն է»,— ասում են կամաց:
Ավա՞ղ, ուրիշին գուցե սուլելն,
Գեղեցկությունը մեծ բան է սակայն:
Քլո՛յա, ստել են գիտունները հին,
Ամեն ինչ չէ՛ այս աշխարհում ունայն:

Դյութի՛ր ուրեմն քո գեղեցկությամբ:
Երջանիկ է նա, ով հանդիմաբար,

Բեմում քո հանդեպ կանգնում՝ քնքշությամբ
Սիրո մասին է երգում քեզ համար,
Ով որ արձակով, ոտանավորով,
Երգվում է հավետ քեզ աստվածացնել,
Որին կարող ես դու պատասխանել,
Դավելու մասին ծպտուն շանելով:
Երջանիկ է նա, ով գուցե բեմում
Ձեռքդ սեղմելիս դերը մոռանա,
Հույս ունենալով, որ կուլիսներում
Պիտի կրկնակի երջանիկ դառնա:

ՅՈՒՎԻՋԻՆԻ ՈՒՐՎԱԿԱՆԸ

Աքերոնից դեն, դրախտի պուրակում,
Երգիչը՝ սիրված մեծ Ապոլլոնից՝
Չանձրացել էր խիստ և շատ էր ուզում
Տեսնել մի անգամ աշխարհը նորից:
Մի նշանավոր ոռու գրող էր նա,
Անվանի պոետ և զվարճաբան,
Դենիսը, փառքով պսակված անմահ
Եվ աղետների համար՝ խարազան:
«Քույլ տուր ինձ մի կարճ միջոց հեռանալ,—
Դժոխապետին ասաց խնդրալից,—
Ձլեզետոնը խիստ ձանձրացրել է ինձ,
Ուզում եմ մարդկանց տեսության գնալ»:
«Գնա»,— Պլուտոնն ասաց բարեհաճ,
Ու տեսավ Դենիսն իր աչքի առաջ,
Հոծ ամբոխի հետ մեկտեղ, նավակում
Կնճռադեմ Քարոնն է թիավարում
Նավակը դեպ ափ: Եվ այնժամ շուտով
Մեր հերոսն, ահա, դատարկ նավակով
Դեպի աշխարհը լողաց նրանց հետ:
Օ՛, բարի գալուստ, սիրելի պոետ:

Մեռյալն հայտնվեց Ռուսաստանում,
Նորություններ է փնտրում անձկալից,

Բայց նույն կարգով են գործերն ընթանում,
Եվ աշխարհը նույն աշխարհն է նորից:
Մարդիկ կեղծում են առաջվա նման,
Առաջվա նման խաբում են իրար,
Հավատում ստին ու բանասարկության
Ու նույն երգերն են երգում միայլար:
Պատուհաններից միլիոններ թռչում,
Քաղաքների գանձն են կտրում հանկարծ,
Ոմանք ապրում են, ոմանք հառաչում,
Եվ հեքիմները տանջում են մարդկանց:
Քնած են հանգիստ հովվապետները,
Անվանի հարուստ շարագործները
Խմում են անհոգ, ուրախ քրքրում,
Խուլ՝ անմեղների լաց ու գանգատին,
Խաղում ողջ գիշեր, սենատում ննջում՝
Գլուխները կախ կարմիր մահուղին:
Նույնքան վախկոտներ ու անպատկառներ
Ու ուրբխանոց Կիպրիդաներ կան,
Եվ գեներալներ հիմար ու նույնքան
Ցնդած ու պառավ ծեր կնամուղներ:

Հառաչեց Դենիսն. «Օ՛, տեր իմ աստված,
Նույն բանն եմ նորից ես տեսնում,— ասաց,—
Ահհ՛ղ Դեմոսթեն առաջինների,
Պետրո՛ւշկա, ճիշտ ես դու ճարտասանում.
Ողջ աշխարհն անմիտ խաղալիք է մի,
Ու խաղալիքն այդ երբեք չի փոխվում:
Բայց ո՞ւր են պոետ իմ եղբայրները,
Ո՞ւր իմ պառնասյան կլերիտները —
Սաները ջահել գրացիաների,
Ես նրանց տեսնել շա՛տ կուզենայի»:

Թողնելով լուսն սրահներն երկնի,
Գլխին թեք դրած թևավոր զլխարկ,
Դեռահաս դեսպանը աստվածների
Նրա մոտ սուրաց նետի պես արագ:
«Գնա՛նք,— Հերմեսը ասաց պոետին,—

Կուղեկցեմ ես քեզ: Քո հանդեպ գթած
Ինքը Ֆերոսն է խնդրել այդ մասին,
Եվ կհասցընենք մինչև լուսաբաց
Ռուս երգիչներին այցի գնալու,
Ոմանց ճիպտտով պարգևատրելու,
Ոմանց սրինգին հյուանելով պսակ»:
Ասաց, ճախրեցին ու թռան արագ:

Օրը թեքվում էր դեպի մայրամուտ,
Թանձրանում էին ստվերները մութ.
Երեկոն դեպի գիշերն էր թեքվում,
Լուսինն ընկել էր լուսամուտներին,
Եվ ով պոետ չէր, քնով հեշտագին
Ննջում էր խաղաղ Մորփեոսի գրկում:
Մեռյալն ուղեկցի հետ իր միասին
Մտավ մի բարձր ձեղնահարկ ինչ-որ.
Կրոպովը այնտեղ, գրիչը ձեռքին,
Սեղանի առաջ, լուսթյան մեջ խոր,
Նստած եռոտնյա աթոռին իր հին,
Ոճով մի փքուն, հրապարակային,
Մանր մեղքերի դիմաց մեր բոլոր՝
Կոփում էր արձակ ու ոտանավոր:
«Ո՞վ է այս մարդը»: «Դա «Գեմոկրիտի»
Հրատարակիչն է խիստ ծիծաղելի.
Մարավի չէ նա պոետի փառքի,
Միայն թե մեկ-մեկ կոնծի ու հարբի:
Թեև չափածո գործերը նրա
Կարդալը ծանր է, արձակն՝ ավելի,
Բայց թե ծիծաղելն էլ խեղճի վրա,
է՛ն աստված, եղբայր, մեղք է սոսկալի:
Ավելի լավ չէ՞ այս հարկը թողնենք
Եվ ճանապարհը մեր շարունակենք,
Գնանք դեպի ռուս երգիչներն հայտնի»:
«Համաձայն եմ քեզ, գնա՛նք, Մերկուրի»:
Ուղևորները ճանապարհ ընկան
Ու երկու բոպե հետո ցած իջան
Աշխատասենյակը հավոստովի:

Նա դեռ քնած չէր: Պոետը բարի
Սեղանի առաջ ներքող էր գրում,
Ինչպես աստրժու նահատակ տքնում.
Գրում էր, ջնջում ու քրտնում էր նա,
Որ ժողովրդին ծաղրատեղ դառնա:
Նստած է՝ գրիչն ատամների մեջ,
Սեղանի վրա ծխախոտի շեղջ,
Մոխիր ու թանաք թափված, ու անվերջ
Ցոփացնում է հվոստովը խեղճ:
«Պա՛հ, կեսգիշերին այս ո՞ւմ եմ տեսնում,
Երազ չէ՞ արդյոք, չե՞մ բանդագուշում.
Ի՞նչ է պատահել իմ խղճուկ գլխին,
Այդ դո՞ւ ես ինձ մոտ, Ֆոնվիզին, մի՞թե,
Սակայն չէ՞ որ դու... Ի՛հա՛րկե, նա՛ է»:
«Ես ինքս եմ, այո՛: Պլուտոսը ինձ
Ստվերների մութ, մոայլ աշխարհից
Գժոխքի պատվարժան մի անդամի հետ
Այստեղ, երկիրը ուղարկեց առժամ:
Ասա ինձ, հվոստով, իմ հի՛ն բարեկամ,
Ինչպե՞ս ես դու քո օրերն անցկացնում,
Առո՞ղջ ես արդյոք, ուրա՞խ ես ապրում»:
«Ավա՛ղ տարաբախտ պոետիս,— ասաց
հվոստովը մեր մոայլ չափազանց,—
Գործերըս սաստիկ վատ են, և սակայն
Կասեմ քեզ առանց այլևայլության,—
Ըստ իս, որքան էլ որ դու լավ գրես,
Ինչքան էլ եռանդ ու քրտինք թափես,
Միևնույն է, քեզ չեն գնահատի.
Այսպես է մեզ մոտ բախտը պոետի:
Աստվածացնում են ինձ «Ասպազիայում»,
Թերթերում հանճարն իմ շատ են գովել,
Բայց դարձյալ հետին պոետն են հաշվում,
Նախատում են ինձ թե՛ ծեր, թե՛ ջահել:
Ոտանավորներս կարդալ չեն ուզում —
Սուլում են, հենց որ մտնում եմ դոնից.
Ամեն ժուռնալիստ թշնամի է ինձ,
Երեխեզն էլ են վրաս ծիծաղում:

Անաստասեիչն ինքը միայն, իմ
Սանիկն, ընթերցողը հավատարիմ՝
Հավատացնում է ինձ իր արձակով,
Որ իմ արձանը զարդարելու է
Գալիք սերունդը դափնեպսակով:
Ոչ ոք այդ մասին չի էլ մտածում,
Բայց ես կպնդեմ իմը անզիջում:
Թեկուզ սափրիչըս, բոլորից մերժված
Խեղճ հվոստովիս արդեն ճերմակած
Մազերի ցանցառ փունջը գանգրացնի
Իմ պոեմներով, — ես անդրդվելի
Եվ հերոսական քաջությամբ զինված՝
Կյանքս կավարտեմ թղթին կոացած:
Դժոխքում էլ ես գրելու եմ հար
Սատանաներին կարդալու համար՝
Դենիսն ուսերը վեր քաշեց ապշած,
Իսկ սուրհանգակը քահ-քահ քրքջաց,
Եվ մոմի վրա թափահարելով
Թևերը՝ թռան, կորան երկուսով:
Բայց հվոստովը շատ չզարմացավ,
Նա մոմը նորից վառեց, հառաչեց,
Հորանչեց հանգիստ ու խաչակնքեց
Եվ ապա դարձյալ իր գործին անցավ:
Առավոտյան դեմ ներբողը սարքեց,
Որով քաղաքը նա խոր քնացրեց:

Հրածեշտ տալով խեղճ հվոստովին,
Պրոստակովի երգիչը մեր
Քաղաքից-քաղաք դեռ երեք գիշեր
Ռուս ոտանավոր պատրաստողներին
Վախեցնում էր խիստ ու սարսափ ազդում:
Իշխան Շալնոյը նստած բոսկետում,
Զարդը Մորփեոս-գրողների խեղճ,—
Մոցատետրը իր ձեռքին, նրա մեջ
Նկարում էր ծիւ-ծաղիկներ, թփեր,
Հառաչանքներով շարժում տերևներ
Ու թրջում քնքուշ արտասուքներով:

Իսկ երբ հրաշալի ուրվականը մեծ
Նրա հայացքի դեմոլոգեմ կանգնեց,
Հագուստի փեշից կամաց քաշելով,
Օ՛, սարսափ, հանկարծ նա ուշաթափվեց:
Եվ դու, սլավոն-ոոսս փքված, գրչակ,
Ապաշնո՛րճըդ դու, օ, տխրահուշակ,
Քիչ մնաց դու էլ գունատվես ահից,
Ինչպես Շիշկովի ծանր հայացքից.
Պետրոսականը ձեռքիցըդ ընկավ,
Եվ հայացքը քո վայրի՛ քարացավ:
Դու տերտերներից սնունդ ստացած,
Տիրացուններից սաղմոս սովորած,
Քննադատների համար սոսկալի,
Մերուկ, երբ տեսար դեմքն ուրվականի,
Քո անմեղունակ բարեկամուհին—
Զրախոսների պառավ դիցուհին
Ահեղ մեռյալի առաջ սարսափեց
Ու երեսնիվայր գետինը փովեց:
Եվ ամեն ամիս սիրահարվողին,
Որը լույս աշխարհ է հանում լկտի
Կաթինետը իր պառավ կոկետի,—
Այդ անգրագետ, անուս գրողին
Ուրվականն ահեղ նույնպես այցելեց:
Կուպիդոնն անգամ նրան շփրկեց:
Եվ մոսանների պատվի շատագու՛յն
Երգիչը նրան սաստիկ կշտամբեց,
Եվ քաշեց խեղճի ականջները մեծ
Ֆոնվիզինը իր ահարկու ձեռքով:
«Բավ է, — ասաց նա, — ժամանակն այլևս
Ցանկություն չունեմ իդուր վատնելու
Գրչակների մոտ. ձանձրույթիցըս ես
Պատրաստ եմ կրկին անգամ մեռնելու:
Բայց ո՛ւր է երգիչն Եկատերինայի՞»:
«Այնտեղ, Նևայի ափերին խաղաղ»:
«Եվ այդպես՝ նա չի՞ տեսել, երևի,
Դեռևս Ստիքսի հովիտներն»:
«Ավա՛ղ», և ի՞նչ է նշանակում այդ»:

«Թողնել է, Դենիս, դափնին երբեմնի,
Անցել է գարունն, ամառն էլ, և արդ
Սառել է արգեն հուրը պոետի:
Յմեն ինչ ինքըդ կտեսնես, դե ե՛կ,
Այդ ճերմակահեր երգչի մոտ թռչնեք.
Մերունուն մի ժամ լսելու համար»:
Քոան երկուսով ու վայրկենաբար
Տեղ հասան նրանք ու Ֆելիցայի
Երգչի սենյակը մտան ուղղակի:
Պոետը նրանց ճանաչեց իսկույն,
Եվ Ֆոնվիզինը պատմեց ծերունուն
Իր անդրաշխարհյան դեպքերը: «Ինչպե՞ս,
Ուրեմըն այստեղ դու ուրվակա՞ն ես:
Շատ ուրախ եմ քեզ տեսնելուս համար,—
Ասաց Դերթավինն,— օրհնում եմ ես քեզ:
Փը՛շտ, կատու... Նստի՛ր, հանգուցյալ եղբայր.
Ինչպիսի՞ խաղաղ եղանակ է, տես...
Ի դեպ, հիասքանչ մի ներքող ահա,
Կարդամ, եղբայր իմ, և ականջ արա»:
Եվ պոետը ծեր՝ հանգիստ հազալով,
Կեղծամը սանրեց ու դողդոջ ձայնով
Սկսեց երգել իր նոր հորինած
Երկը՝ բիբլիական թեմայով գրված:
Օ՛, դա ուղղակի երգ-երգոց էր նոր:
Անմարմին զույգը զարմանքով մի խոր,
Գլուխներք ցած խոնարհած ու լուռ
Նրա այդ երգն էր ունկնդրում տխուր:

«Բացվեց սրբազան դուռն ահա գաղտնյաց...
Եվ դուրս է գալիս անդունդից հանկարծ
Լուցիֆերը հեզ, պերունաճակատ:
Օ՛, նապուլեոն, օ՛ նապուլեոն,
Օ՛ Փարիզ, Փարիզ և Նոր Բաբելոն:
Ու ճերմակագեղմ գառնուկն հնազանդ,
Փերազանցելով, ինչպես Գոգ կախարդ,
Կործանվեց հոգին սաղաթելական,

Դիվային ուժը չքացա՛վ անդարձ...
Ողորմա՛ծ է միշտ տերն մեր աստված...»

«Օ՛հո՛,— գռչեց իմ կատակողը խիստ,—
Սրանից լավ երգ չի կարող լինել.
Հանգուցյալ պարոն Բոբրովը նույնիսկ
Ձէր կարող դրա խորքը թափանցել:
Ի՞նչ է պատահել քեզ հետ, Դերթավին,
Դո՞ւ էլ բախտակից եղար Նևտոնին,
Դու աստված-ճիճու, դու լույս, դու խավար...
Գնանք, Մերկուրի, ցավում է սիրտս,
Գնանք, ակամա կատաղում եմ ես»:
Ու անհետացավ նա վայրկենաբար:
«Ի՞նչ զարմանալի երևույթ...»,— հուզված
Ֆոնվիզինը իր ուղեկցին դիմեց:
«Թող այդ քո դատարկ զարմանքը,— ասաց
Հերմեսը ծաղրով և ափնայցրեց:—
Դեռ մի ժամանակ խորին զայրույթով
Լոմոնոսովն է դիտել Պինդոսում,
Որ ձեր ոռոսների կաճառում վիճով
Սափրված մի թուրք երգ էր թնդացնում,
Եվ հոլմոգորի Պինդարը՝ ցասկոտ
Գաղտնի նախանձով վառվեց, և սակայն
Ֆերոսը լսեց նրա նախաթինքն
Ու հանգստացնել ցանկացավ նրան,
Եվ իմ Դերթավինն ուղեց վաղեմի
Այդ Հայտնությունը երգի վերածել:
Դենիս, նա հավերժ կփառաբանվի,
Բայց, ավաղ, ինչո՞ւ այդքան շատ ապրել»:

«Տուն վերադառնանք,— ասաց Հերմեսին
Հանգ թխողների համար սոսկալի
Անայալը,— թողնենք Ռուսաստանն իսկույն,
Ես թափառելուց սաստիկ հոգնեցի»:
Բայց հանկարծ ահա այնտեղ, աղմկոտ
Գետի եզրքին, բավական մոտիկ,
Մուսս պուրակում, ջրաղացի մոտ

Տեսնում են մի պարզ, հասարակ քողտիկ:
Մի նեղ արահետ տանում է այնտեղ,
Դեպի լուսամուտն է թեքվել թխկին,
Եվ Ֆալկոնետի Կուպիդոնն ահեղ
Մաղրով սպառնում է կանգնած շեմքին:
«Այստեղ, անկասկած, երգիչ է ապրում,—
Ասաց մեռյալը ուրախանալով,—
Ներս մտնենք»: Մտան, և ի՛նչ են տեսնում,—
Մահճում, վարդերով պսակված գլխու՝
Հազիվ ծածկըված թեթև վերմակով,
Գրգանքի մեջ մեղկ ու երանավետ
Ննչում է շքնաղ իր կիլիսյի հետ
Նա՛ պենատների երգիչը ջահել:
Եվ դեմքը գինուց վառ վարդագունած՝
Մրմնջում է մեղմ ու ինքնամոռաց:
Ֆոնվիզինն ապշած նայում է նրան:
«Տեսքը ծանոթ է, սակայն ո՞վ է նա,
Արդյոք սա Պառնին չէ՞ անզուգական,
Կլեյստր և կամ Անակրեոնը»:
«Սա արժե նրանց,— ասաց Մերկուրին,—
էրոսն, Ամուրը դալար հավիտյան
Դափնիներով են պսակել նրան,
Իսկ Ապոլլոնը իր սիրեցյալին
Պատվել է, Դենիս, ոսկյա սրինգով,
Բայց նա կապկապված ծուլության սանձով՝
Խմում է միայն, ծիծաղում, քնում
Եվ կիլիսյի հետ՝ անհոգ զրզանում,
Պոետի կոշտան իր մոռանալով»:
«Թո՛ղ, ես արթնացնեմ այդ ստահակին»,—
Ասաց Ֆոնվիզինն անշափ զայրագին
Ու վարագույրը ետ քաշեց իսկույն:
Լսելով նրա ձայնը իմաստուն,
Երգիչը դժկամ արթնացավ հանկարծ,
Զեռքը ծուլորեն պարզեց, նեղացած,
Հազիվ մի վայրկյան նայեց լույսի դին,
Ապա շուտ եկավ ու քնեց կրկին:
Մեր հերոսն էլ ի՛նչ անելիք ունեեր,

Եթե ոչ նորից երկիրը թողնեք
Ու հանգստարանն իր դառնար շուտով,
Տխուր, քիթը կախ ու քրթմնջալով:
Լսել եմ, իբրև, ցասմամբ, անխնա
Ռուսներին սաստիկ հայհոյել է նա
Եվ տեսեք ի՛նչ է ասել հիրավի.
«Քանի եվոստովը անդուլ կտքնի,
Եվ Բատյուշկովը հանգիստ կքնի,
Մեր հանճարն երկար դեռ չի բարձրանա,
Եվ գործն էլ երբեք կարգին չի գնա»:

ԶՈՒՐՆ ՈՒ ԳԻՆԻՆ

Սիրո՞ւմ եմ ես շոգ կեսօրին
Թեքվել աղբրի ակունքին,
Կամ թավուտի խորքում լռին
Նայել լճի ծփանքին:

Իսկ երբ գինին թասում ետում
Ու թափվո՞ւմ է պոռնգից,
Ում հոգին չէ փառավորվում,
Ո՞վ չի լալիս հրճվանքից:

Թող անիծվի՛ նա՛, ով կյանքում,
Առաջինը,— օ՛, սարսափ,—
Զո՛ւր է խառնել մաքուր գինուն՝
Կուրացած իր պղծությամբ:

Թող անիծվի՛ այդ շարասիրտը,
Ու տրաքվի՛ ծարավից
Եվ Յիմիլյանսկին ու լաֆիտը
Զտարբերի՛ իրարից:

ԱՆԱԿՐԵՈՆԻ ԾԻՐԻՄԸ

Ամեն ինչ լո՛ւտ, խորհրդավո՞ր.
Մութն է իջել բլուրին,
Ամպի ցուլքում լողում է նոր

Կիսալուսինը լսին:
Տեսնում եմ ես. շիրմի վրա
Մի քնար է ննջում լուռ,
Ու մերթ անշունչ լարից նրա
Սուլաբար ու հոգեհմա,
Հնչում է ձայն մի տխուր:
Դրված են արդ այն քնարին
Պսակ ու թաս վարդաբույր:
Բ՛վ ընկերներ, աստ հեշտանքի
Իմաստունն է հանգչում լուռ.
Քանդակի մեջ՝ շիրմի քարին,
Կարծես ապրում է նա դեռ,
Կարծես նայում է հայելուն,
Ասում. «Մեր եմ, ալեգարդ.
Կյա՛նք տվե՞ք ինձ վայելելու,
Ավա՛ղ, կյանքը կարճ է շատ»:
Եվ հոնքերը կիտած ու լուռ՝
Ձեռքը լարին է զարկում,
Կուղեր երգել ուզմի աստժուն,
Բայց միայն սե՛ր է երգում:
Վերջին անգամ ուզում է նա
Բնությանն իր պարտքը տալ,
Եվ շուրջպար է մտել ահա,
Ցանկանում է հագնեսալ:
Շուրջն ալեհեր սիրահարի
Աղջիկներն են թռչկոտում,
Եվ նա ժլատ ժամանակից
Վայրկյաններ է լուկ շորթում...
Մուսաներն ու քարիտները
Ահա երգչին թողեցին,
Եվ, զարդարված ծաղիկներով,
Երգեցին ու պարեցին...
Գնա՛ց, ինչպես վայելք անհոգ,
Ինչպես երազ գեղեցիկ:
Մա՛րդ, քո կյանքը տեսիլք է լուկ,
Որսա՛ր բախտը վաղանցիկ,
Արբի՛ր, արբի՛ր ու վայելի՛ր,

Լցրո՛ւ, խմիր անդադար,
Այրող կրքից միշտ նվաղիր
Եվ խոնջենքդ գինո՛ւց առ:

ՈՒՂԵՐՁ ԳԱԼԻՉԻՆ

Ո՛ւր ես, ծուլ իմ բարեկամ,
Հաճույքների սիրահար,
Մի՛թե խորթ է քեզ համար:
Խաղաղ անկյունը անգամ:
Քեզ հետ մի՛թե այսուհետ
Թղթով պիտի խոսեմ լուկ՝
Պահերին իմ պաղ ու ցուրտ,
Էլ շե՛մ տեսնի դեմքն անհոգ
Թափառական պառնասցուդ:
Օ՛, դու ծուլ իմ բարեկամ,
Ինչո՞ւ փախար, ասա՛ ինձ,
Աստվածներից տնական,
Թաքնըվեցիր մուսայից:
Դատարկվել է մեր այգին,
Եվ անկյունը մեր մութ, ուր
Խմբվում էինք խնդագին
Գավաթների շուրջ պուրպուր.—
Ուր Կոմը մեզ կբերեր
Կարկանդակներ, իշխան ձուկ,
Ապա գինին փրփրաեռ
Մեզ Բաքոսն էր մատուցում:
Օրերն անցնում են, չկան
Ո՛չ հավաքներ, ո՛չ խնդում.—
Բաժանված են քեզանից
Խնջույքների մշտարթուն
Ջավակները առնական.—
Եվ զրույցներն աղմըկոտ,
Ճաշկերույթները երկար,
Կորցրել են համ ու հոտ:

Մենակ, խցում իրիկվա,
Երբ լուսթյունն է հոսում,
Ով իմաստուն սիրալիր,
Քեզ հետ խոսել եմ ուզում:
Ափերը ծուլլ ջրերի
Պարուրում է մութը սև,
Ու ննջում է մոռալով
Կատուն գոռոզ ու շատ ծեր:
Քանի քունը ցանկալի
Մեղմ թևերի հովանով
Օթեանում իմ անհայտ
Չի այցելել ինձ բարով,
Սպասելով Մորփեին,
Ես պառկում եմ անկողնում
Եվ թուցիկ ու զեղուն
Առանց ճիգի, մի ուղերձ
Գավաճանիդ եմ հղում:
Այդ եզերքից շատ հեռի,
Ուր քույրերը Քեբեի
Ինձ ծուլլ ոստայն են հյուսում,
Մայր քաղաքում ի՞նչ ես դու
Անում, ընկեր սիրասուն:
Մի՞թե տեղը պոետի
Իր դաշտերի, իր հանդի
Խոսուն գիրկը չէ անքուն,
Այլ պիտի քարշ գա անմիտ
Բարձրաշխարհիկ մրրիկում:
Մի՞թե հիմա թատրոնում,
Ուր որ մի ցուլ-Ապոլոն
Խելապակաս պարտերին
Կարգում է բիրտ ու թերի
Ոտանավորն իր վարձված՝
Դու քնում ես հալածված՝
Ոռնոցի տակ կրկնակի
Դերասան ու ջութակի:
Եվ կամ շինծու ժպիտով
Դու խոնարհվում ես փութով

Ժապավենին զույնզզույն,
Դո՛ւ, իմաստո՛ւնդ արթունի,
Սանոթություն տենչալով
Կոկետուհու հետ անմիտ,
Ինչ փույթ՝, թեթև վարք ունի.—
Կամ պատվիրած կուպլետով
Վախկոտի պես՝ երեսին
Մեծարում ես Կրեզին:
Օ՛, ո՛չ, բարի իմ Գալիչ,
Դու խոնարհվող չես ճարտար.—
Իմաստության ծով ու լիճ՝
Ազնվամիտ ու արդար.—
Նա լուսթյուն է սիրում,
Իրեն բախտին միշտ հյու,
Գանձարանին նայում է
Առանց դույզն-ինչ հուզվելու:
Կապալաովի ուրբիով
Չվարթացնում կյանքը սին,
Չի խոնարհում պատիվն իր
Փիլիսոփան Միդասին:
Թող որ բնավ հաշտ չէ նա
Այդ բախտ կոչված լրբի հետ,
Բայց թե նրան պարզեն իր
Վակիսն է տալիս արփավետ՝
Երբ էս աստվածը ջահել
Երեկոյան մեղմ, ներհուն,
Շուրթին՝ ժպիտ մի արև,
Փունջ ու լաֆիտ է բերում,
Հրամցընում է նրան
Եվ խնդրում է ճոճվելով՝
Խմել փունջից հուրհրան:
Առաջնորդ է և արև
Նրան սերը երազուն.—
Ընկերությունը ջահել
Նրան պսակ է հյուսում:
Խոստովանանք լինի թող՝
Երջանիկ է նա իրավ,

Երբ պահերն այդ սիրաթով
Սլանում են հոգմովար.—
Երբ ընկերները պոեա
Ողջ օրն իրենց երգի տակ
Աղմբկում են նրա հետ
Եվ մոզել են խմում տաք.—
Մտախնայներին իրենց՝ կոչ,
Ջերմ ուղեքաններ են կարդում
Եվ վառում են ծխամորճ
Անճանգի հետ զվարթուն...

Թող քաղաքն էդ ձանձրալի,
Ընկերներիդ միացիր,
Ապրիր կյանքդ նրանց հետ
Անապատում անձանձիր:
Օ՛, իմ Գալի՛լ, փա՛խ տուր, փա՛խ,
Մայր քաղաքից այստեղ եկ:
Արշալույսների վարդախաղ
Չտեսնելով մենք երբեք,
Իմաստունը Տիրուրյան
Եվ ես հաճախ ծուլանում,
Հենց գավաթի շուրջ բուրյան
Արթնանում ենք ու քնում:
Տես, Դելվիզը, ահա տես,
Իբրև պարզև հաղթողին,
Մի բալլադ է բերում քեզ
Եվ շուշանին՝ մի կուպլետ,
Եվ ստանաներ՝ խաղողին:
Եվ լցվում է ափեափ
Պատիկ ու ճեղ տունը քո.—
Սրախոսին պաշելով,
Մեր երգիչը մեծարգո
Ներս է ընկնում գոշելով:
Եվ բոլորս՝ իրար քով—
Եվ ամեն օր կրկին մենք
Ոտանավոր, արձակով
Թախծի շուքը կըշենք:

Եվ աղջիկները ջահել
Այցի կզան կրկին մեզ,
Էդպես ոսկի կյանքը մեր
Մենք կծախսենք հեշի պես:
Կբաժանենք մենք հավետ,
Ախ, մնացած կյանքը մեր
Կախարդուհի փառքի հետ
Եվ վակխի հետ դեռ ջահել:

ՈՒՂԵՐԶ ՅՈՒԴԻՆԻՆ

Դու իմանալ ես, ընկեր իմ, ուզել
Երազանքներս, իղձ ու նպատակ
Եվ մեղմ սրինգի դայլայլը հստակ
Բարեկամական ժպիտով լսել:
Բայց շարաճճի պոետն իր ձեռով,
Այդ ջահել, զնգուն երազի գերին,
Մի՞թե կարող է թրթռուն գծերով
Կյանք տալ իր ներսում եղած պատկերին,
Այն, որ ինձ տվեց երազի կարգով
Պատանությունը՝ ոսկե ցոլանքով:

Իսկ հիմա, երբ ես իմ հին խրճիթում
Ապրում եմ՝ ինչպես մերկ անապատում,
Քաղցր ծուլության օթևանի մեջ,
Խաղաղ է կյանքս պարզ օրվա հանգույն,
Եվ այլևս ինձ չեն ասպատակում
Դատարկ պերճության պերճանքները պերճ,
Խղճահարության ժպիտով եմ ես
Նայում ճոխությանն աղքատ հարուստի
Եվ ինքս ինձնով բախտավորի պես
Չեմ տենչում բնավ սարհր արծաթի,
Ոչ էզուց գիտեմ և ոչ էլ երեկ,
Գոհ եմ իմ բախտից՝ ինձ վերուստ տրված,
Եվ մտածում եմ, թե՛ «Պեսոք չեն երգչին
Այմաստներ, հակինթ, տպագրոն քարեր,
Թանկ սկահակներ՝ դատարկ ու շնչին

Եվ կամ տիկնիկներ՝ անկյունում դրված:
Նրան շա՞տ են պետք կերպասն-Ալբրոնի
Ճոխ ծածկոցները կամ թե կիտնի,
Որ նրանց մոդեռն կահույքն են ծածկում,
Ո՞ւմ են պետք շքեղ հայելիները,
Շալի օթյակը ննջասենյակում:
Լավ չէ՞ ավելի՞ գյուղում մի հեռու
Եվ կամ մի պատիկ, հանգիստ քաղաքում
Գտնել անաղմուկ մի խաղաղ անկյուն,
Մայրաքաղաքի հոգսերից փախչել,
Փախչել խելագար շքեղությունից
Եվ հանգստանալ ու լուռ անրջել:
Օ՛, եթե հանկարծ երբևէ մի օր
Իրականանար տենչը պոետի...
Մի՞թե չի ապրի ի խորոց սրտի
Իր առանձնության վայելքը նա խոր:
Ես տեսիլքի պես իմ գյուղն եմ հիշում,
Իմ Զախարովոն, և գետը խշշուն,—
Կամուրջը գետի, թավուտն ստվերոտ,
Ցանկապատերի շարքը երեքուն
Արտացոլվում են ջրի հայելում:
Տնակս այնտեղ է՝ բլուրի վրա,
Երբ ուզեմ՝ կիջնեմ իմ զվարթ այգին,
Ուր Ֆլորան ու Պոմոնան անգին
Ինձ վարդեր կտան, մրգեր հուրհրան,
Ուր մթին շարքը ծեր թխկիների
Մինչև յոթերորդ երկինք է միտում,
Եվ խշշում են խուլ բարդիներն էլի.—
Ես բահը ձեռքիս և հոգով ցնծուն
Արշալույսի հետ շտապում էնտեղ,
Մարգագետնի մեջ շավիղ եմ բացում,
Կակաչ ու վարդեր ջրում եմ սիրով՝
Հոգուս մեջ լույսի, կյանքի հիացում.—
Այստեղ, խոնարհված, կաղնու ստվերում,
Հորացիուսի և Լաֆոնտենի հետ
Ինձ պարուրել է երազը ներհուն:
Մոտիկ առուն է աղմկում, թռչում,

Եվ սրտնեղելով փախչում է անվերջ,
Եվ թաքցնում է ծիծաղը հնչուն
Տաք մարգագետնի փափուկ գրկի մեջ:
Բայց ահա օրը կեսօր է դառնում,
Եվ մեր լուսավոր ճաշասրահում,
Ուրախ, անպաճույճ սեղան է գցված,
Մաքուր սփռոցին՝ աղուհաց մաքուր,
Մի քիչ գայլաձուկ՝ սփռոցի վրա,
Բուրում է շշին, գինին է լցված:
Հարևանները զվարթ աղմուկով
Մտնում են, խզում լուսթյունը տան,
Նստում են, ապա, խոսքով, շարժմունքով
Գովաբանում են Վակաին, Պոմոնին
Եվ հրապույրը գեղեցիկ գարնան...

Ահա սենյակը այն առանձնացած,
Ուր ես Մոսկվայից իսպառ խոնջացած,
Հեռու խաբուսիկ գեղեցկությունից,
Հեռու հոգսերից, դառնության թուլնից,
Եվ խարդախ ու նենգ կախարհուհուց այն,
Որ շուռ է տալիս աշխարհը համայն,
Եվ որ—հիշում եմ—կոչվում է հենց փառք.—
Ապրում եմ՝ որպես բնության զավակ,
Փիլիսոփայի զվարթ խաղերով,
Ջահել մուսայի կայտառ բառերով...
Ահա օջախը, ուր մութ իրիկվան,
Երբ հոգիս աշնան թախիծն է սարսում,
Սիրում եմ նստել այստեղ մեկուսի
Եվ լուռ հանձնվել խոհին երազուն,
Եվ կամ Վոլտերին, Վիլանդին կարգալ,
Եվ կամ՝ պահերին ոգևորության
Մի քանի ստանս մրոտել կարգին.
Ու հետո պատռել, հանձնել կրակին:
Ահա այստեղ էլ... բայց տեսիլքային
Մրրիկը լամպի մեջ կախարդական
Մնվում, ցոլում է ճերմակ կտավին՝

Մնվում երազներն ու կորչում են հեզ
Արևածագի ստվերների պես: —
Մինչ ես իմ խցում լուռ ու միայնակ
Նրազներին եմ գգվում անարգել
Եվ ծուլ իմ ձեռքով անհագ ու անհագ
Շուրջս ամենուր ցրում են հանգեր,
Դրսից լսում եմ դոփյուն, վրնջոց՝
Ցուլացրնելով սթարք նախշուն,
Փայլուն թիկնոցը ուսերին գցած,
Հուսարը թռչող իր ձին է քշում...
Ո՛ւր եք դուք հիմա, խաղաղ պատկերներ
Գյուղական պարզ ու հմայիչ կյանքի.—
Ռազմի դաշտի մեջ, որ ծխում է դեռ,
Թռչում եմ թևով ես երազանքի.
Ճամբարում ահա լույսերն են վառվում,
Եվ ես, թիկնոցով փաթաթված կարգին,
Սեղմված բեղավոր ու ծեր կազակին,
Պառկած եմ—փայլուն սվիններ հեռվում,—
Հեռվում՝ վրնջոց, սանձերն են կրծում,
Երբեմն նաև գոռում է շանթը,
Երկնից նետվելով վիհը հեծեծուն...
Ռազմի թրթին է իմ կուրծքը բանում,
Ռազմի սրերի մարտական փայլից
Կովելու կրակն աչքերս է վառում,
Եվ նետվում եմ ես ոսոխի վրա:
Իմ ձին արծիվ է թշնամու շարքում,
Արծիվ է նաև հեծյալը նրա,
Բյուր թշնամի է մի զարկով զարկում:
Օ՛, դո՛ւք, հայրենի աստվածներ, վերից
Փրկեք պատանուն ռազմի բոցերից:
Սուլում է սրով իր ատամնավոր,
Գլխարկն է դողում նրա փետրավոր.
Չերբեզի շուխեն ուսերին գցած,
Եվ բաշի վրա լռին կուացած,
Թռչող նետ է նա լպրծուն դաշտում,
Սուխն իր սիգարի աշխարհն է պատում...

Սակայն հաղթության դափնով զարդարված,
Խաղաղություն է մարտիկը խմում.—
Եվ ռազմի փառքից խապառ մոռացված,
Կրկին իմ խաղաղ եզերքն եմ գնում.—
Կովի և պատվի դաշտում ես միայն
Հիվանդություն ու հենակներ գտա,
Նետեցի սուրը վրիժառության...
Մշուշոտ հեռվում տեսնում եմ—օ, դա
Տնակն է իմ հին, անտառը մթին,
Լճակը մոտիկ, դոնակը, այգին,
Փիլիսոփա եմ համեստ ես կրկին,
Փակված սիրելի իմ օթեանում,
Մոռացած աշխարհն, աշխարհից լքված,
Հոգու անդորրն եմ կրկին վայելում...

Աստ՛, իմ սրտի բարեկամ անդին,
Նրա՞զն էր, սե՞րն էր, կամ ի՞նչն էր արդյոք,
Որ շաբաճճի անհոգությունով
Օրերս տվին վարդ ու սոխակին.—
Իմ սրտի անկեղծ, մաքուր պարզությունը
Ես շեմ նաջակել տանջանք սիրո,
Բայց օրերն արագ սլացան, անցան,
Ո՛ւր են մանկության հետքերը անդին:
Չքնաղ հասակը աեցավ, հեռացավ,
Եվ ծաղիկները թռչնեցին կարգին:
Միտա չի խփում էլ ուրախությամբ,
Թիթեռ տեսնելիս չի դարկում ուժգին,
Անիմանալի անհանգստությունը,
Այրվում եմ, մարում, արյունս է վառվում,
Եվ սրտիս հասու լեզվով իր քաղցր
Կրքի մասին է նրբին բարբառում...
Բարեկամուհի ոսկե հասակի,
Չքնաղ մանկության հրապույր անհոգ,
Ես լո՛ւյս եմ տեսնում քո լույս հայացքի,
Սրտիս սիրելի Սուշկովա, արդյոք:
Քո պատկերն եմ ես ամենուր տանում,
Ինձ հետ է չքնաղ տեսիլդ պայծառ՝
Գիշերվա վհատ ժամին անանուն

Եվ արշալույսի շողերում անծայր:
Երբեմն հեռու ծառուղու խորքից,
Իրիկվա փափուկ և անդորր ժաթին,
Միայնակ, խոհուն երևում ես ինձ,
Գորովդ տալով աշնան խաշամին,
Իբրև թե շալդ ուսերիդ բերած,
Խոնարհ հայացքդ կրծքիդ սևեռած,
Այտերիդ սիրո գուլնն է ամոթի
Եվ վրադ՝ լուսնի լույսը սնոտի.—
Կնճռոտվելով, բարդին է խշշում,
Եվ մթնշաղը խամրած իր փառով
Մածկում է հեռվի սարերը նախշուն,
Եվ անտառակի ստվերը ահով
Ճոճվում է քնած ջրերի վրա,
Ոչ արծաթվել են լուսնյակի ջահով:
Լոկ դու ես ինձ հետ, անտառը և դու՝
Իմ հենակների վրա խոնարհված,
Խոփվ ուռնու տակ մոլոր կանգնած,
Եվ մթնշաղի քամին պաղպաջուն
Քո ձյունաճերմակ կրծքին է փշում,
Հարբում վարսերիդ ցուլուն հմայքից
Եվ ընդգծում է ոտքդ սլացիկ
Քո ձյունաճերմակ հագուստի տակից...
Կամ երբեմն խոր գիշերվա ժամին,
Չմեռվա դաժան ցրտում դժվարին
Քո վերնատան դեմ կանգնում եմ, նայում,
Սպասելով քո՝ գեղունուդ գալուն.—
Սահնակն է պատրաստ, ու խավարն է խիտ,
Քնած աշխարհում ես՝ գերի խաղիդ,
Ժամացույցների զարկին սպասում,
Թվում է՝ քաղցր շշուկ եմ լսում,
Թվում է՝ ահա, խշխշոց եկավ,
Աղջիկն իր լույսով խավարը ճեղքեց
Եվ շունչը պահած, քայլում է թաքուն,
Ահա, գեղունին սիրածին գրկեց:
Թռան ձիերը հեռուն անանուն,
Բաշները տված սառնաշունչ քամուն,

Գնում են, առատ ձյունը ճեղքելով,
Դու գրկել ես ինձ քո նուրբ ձեռքերով,
Քարացել ենք մենք, հազիվ ենք շնչում,
Համր հիացմունք ու՝ ոչ մի հնչյուն...
Սակայն ի՞նչ, Թռավ երազը իմ պերճ
Երջանիկ էի, ավա՜ղ, քնի մեջ...

Լոկ մուսաներին վայել անդորրում
Ես իմ սրինգի զուլալ հնչյունով
Քեզ իմ երազը պատմեցի ծորուն
Օ՛, իմ բարեկամ, մեղմ կարկաչյունով:
Սանը մուսայի և ներշնչանքի
Երազանքով է ինքն իրեն զինում,
Եվ դժբախտության ճամփեքին անգամ
Հաճույքներով է իր հոգին սնում:
Եվ երջանկության ոսկե ըսպենեք
Քլոֆոն թող շտա ինձ իր դրախտից.—
Երազանքում է խինդը երկրային,
Եվ զորավոր է պոետը բախտից:

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

(Գուշիգին)

Արդյոք հիշո՞ւմ ես, իմ թասեղբայր,
Երբ լուսնյան մեջ ուրախաբեր
Մենք խեղդում էինք մեր վիշտը մառ
Գինու մեջ մաքուր ու փրփրանու

Եվ դպրոցական հսկիչների
Աչքից հեռու, մեր մութ անկյունում
Վակխի հետ քաղցր գզվում էլի
Եվ լուսն էինք մեղմ ու ներհուն:

Հիշո՞ւմ ես, փունջի գավաթի շուրջ
Մեր ընկերների շշուկն անգին,
Կամ ինչպես էինք հանգիստ ու լուրջ
Մխում ծխամորճն էժանագին:

Օ՛, ի՛նչ ետուն, ի՛նչ սքանչելի
Ու մշուշապատ օրեր անցան...
Հանկարծ լսում եմ ահա էլի
Հեովից եկող մի պեղանտի ձայն...

Իսկույն շարդվում են շշերն անգին,
Եվ գավաթներն են շարտվում դուրս,
Եվ լճանում են գորշ հատակին
Փունջի և գինու շիթերը լույս:

Արագ փախչում ենք, վախն է շքվում,
Տաք շառագույն է մեր այտերին,
Մեր շուրթին այն է, ինչ մեր մտքում,
Մեր հոգու, սրտի լին ու թերին:

Եվ հայացքները անշարժ ու պաղ,
Եվ քրքիջները մեր խնդազին
Փոխարինում են, ա՛խ, անհապաղ
Վակիսի հետ քաղցր մեր գգվանքին:

Օ՛, դուք ընկերներ իմ սրտակից,
Երդվում եմ ես ձեզ—ամեն տարի,
Երբ հեռու լինեմ հոգս ու հանգից,
Ես նրան հիշեմ գինով բարի:

ԲԱԼԵՆԻՆ

Արևելքը անբուն
Շառագույնը հագավ,
Գետափի գյուղակում
Վերջին լույսը հանգավ:

Ցողերով ցողվեցին
Մաղիկներ ու խոտեր,
Գաշտերը գնացին
Եվ մարդիկ, և հոտեր:

Մշուշը սպիտակ
Գեպ ամպերն է լողում,
Հովվուհին հովվի մոտ
Գնում է ու դողում:

Խոխոջում, թռչում է
Աղբյուրը լեռներում,
Կապույտում ննջում է
Թավուտը հեռվում:

Ու ջահել հովվուհին
Շուկա է շտապում,
Երգում է երգը հին
Ու նայում է հեռուն:

Կարմիրը խաղում է
Թշերին ուռուցիկ,
Աչքերը անմեղ են,
Ոտքերը՝ սլացիկ:

Նա ճարտար իր ձեռքով
Շտկել է մազերը,—
Խելքահան անելու
Համար են նազերը:

Կորսետով ծածկել է
Հմայքը իր կրծքի,
Գոգնոցով փակել է
Խայծիկը կրքի:

Հովվուհին մտնում է
Բալենու այգին,
Եվ իսկույն գտնում է
Մրգեր ահագին:

Պտուղներն, իհարկե,
Ժպտում են նրան,

Բայց ճամփան դժվար է՝
Փշեր կան վրան:

Եվ սակայն ուզում է
Նա բալը ուտել,
Բռնում է ճյուղից, որ
Բարձրանա թեթև:

Կարծես թե հասնում է
Նա իր պարզեին,
Ու երկչոտ դնում է
Ոտքերը ճյուղին:

Դե, ձեռքդ երկարիր,
Եվ քոնն է բալը,
Բայց քեզ ի՞նչ պատահեց,
Հովվուհի, իմ լավը:

Նայում է՝ գալիս է
Հովիվը անտառից,
Թուլացան ոտները,
Սահում են ծառից:

Եվ ճյուղը ճթոտաց,
Ախ, մահն է սպառնում,
Հովվուհին ընկավ ցած.—
Ինչ պատկեր է հառնում:

Այդ ճյուղը կտրված
Ջգեստն է ծվատում,
Հովիվը զարմացած
Հմայքներն է դիտում:

Երկու տաք, սպիտակ
Ոտքերի արանքում
Հովիվը դիտում է
Այն բանը, որ կյանքում

Ախ, առժամ կնանիք
Պահում են դեռ թաքուն,
Ինչի որ Աղամն էլ
Չմնաց գրախտում:

Եվ դժբախտ հովվուհուն
Նա ճյուղից անջատում,
Եվ կրքով մի անհուն
Կրծքին է փաթաթում:

Արյունը եռում է
Սրտերում հեալով,
Եվ սերը թևում է
Սրբնթաց թևերով:

Տանջանքի հաճույքը
Սրտերում այդ ջահել
Ջուլգվելու համար է
Մեր տերը արարել:

Եվ ջահել հովիվը՝
Թովչանքի խենթ գերին,
Իր այրվող ձեռքերով
Դիպչում է ոտքերին:

Ամուրը գծվում է
Ոտքերի միջև,
Հովիվը ճգնում է
Ստինքները ջերմ:

Եվ ճգնում ալ բալը
Եվ հյութ է դարձրնում,
Եվ կարմիր հյութով այդ
Խոտերն է նա ցողում:

Արդեն այն կրթոտ սիրահարը չեմ,
 Ում զարմացնում էր աշխարհը երեկ.
 Իմ պերճ գարունն ու վառ ամառն արդեն
 Անցան հավիտյան և էլ ո՛չ մի հետք:
 Ամո՛ւր, դու աստված ջահել տարիքի,
 Մառադ եմ եղել նվիրված ու հեզ.
 Ա՛խ, թե ճար լիներ ծնվեի կրկին,
 Կծառայեի քեզ դարձյալ այսպես:

ԻՇԽԱՆ Պ. Ա. ՎՅԱԶԵՄՍԿՈՒՆ ՈՒՂՂՎԱՄ
 ՆԱՄԱԿԻՑ

Երջանիկ է, ով քաղաքի ժխորներում
 Անրջում է անդորրավետ առանձնություն,
 Ով տեսնում է միայն՝ հեռու-հեռուներում
 Անապատ վայր, ծաղկած այգի, գյուղական տուն,
 Բլրալանջեր զուգված լոին անտառներով,
 Մարգագետին առվակներով կարկաչավետ,
 Դաշտ ու արոտ և անգամ... հոտն իր հովվի հետ:
 Երջանիկ է, ով իր բարի ընկերներով
 Սեղան նստած՝ մինչև գիշեր զվարճանում
 Եվ ուսական իր զրնգուն, սուր տողերով
 Սլավոնական հիմարներին ձեռ է առնում:
 Երջանիկ է, ով շի թողնում Մոսկվան անքուն,
 Չի հեռանում հյուղի համար հնամենի
 Եվ տեսնում է երանելի իր սիրուհուն
 Ոչ թե շքեղ երագի մեջ, այլ արթմնի:

ՊԱՏՈՒՀԱՆ

Վերջերս անդորր իրիկնապահին,
 Երբ որ լուսինը ամայի, ադոտ
 Մահում էր միգոտ ճամփով երկնային,
 Տեսա՝ նստել էր սպառուհանի մոտ
 Զահել մի աղջիկ մենակ, մտախոհ,
 Ահը սրտի մեջ և աչքը հեռվին,

Նայում էր նա լուռ հուզմունքով մի խոր
Բլուրներն ի վար, մութ ճանապարհին:

«Այստեղ եմ» — մեկը շնչաց արագ:
Եվ աղջիկը իր դողդոջուն ձեռքով
Երկյուղով բացեց պատուհանը փակ...
Լուսինը ծածկվեց մթության միգով:
«Երանելի մարդ, — վշտով ասացի, —
Ուրախություն է լոկ սպասում քեզ,
Իսկ ե՞րբ, ե՞րբ պիտի իմ դեմ էլ բացվի
Իրիկնապահին պատուհանն այդպես»:

ՓՈՒԿՈՎՍԿՈՒՆ

Սրհնի՛ր դու ինձ, բանաստեղծ... Լուռ ստվերում պառնասյան
Մեկի եկա ես դողով մուսանների հանդիման,
Սլացա ես հույսերով արահետով ահալից,
Տեքոսն հանեց ինձ վիճակ, և քնարն է բաժին ինձ:
Անփորձ եմ ես, սարսում եմ կործանումից անպատիվ,
Սակայն անզոր եմ սաստել վառ տենչանքներն իմ անթիվ,
Ես չեմ լսում ահավոր դատավճիռը մահվան.
Դարերի մեջ թաքնված դատավորը՝ սրբազան —
Անցյալի քաջ պահակը, մտերիմը մուսայի
Եվ նախանձի առարկան աներեր ու հուսալի՝
Քաջալերեց սիրալիր ուշադրությամբ հոգեթով,
Եվ Դմիտրը գովեց թույլ շնորհքս ժպիտով,
Եվ ցարերի մեծ երգիչ, մեր ծերունին՝² փառավոր,
Քագաղոված շնորհքով և հանճարով թևավոր,
Իր դողդոջուն ձեռքերով, արցունքն աչքին ինձ գրկեց
Եվ ինձ համար անժանոթ երջանկություն գուշակեց:
Իսկ դու, որ ողջ էությամբ տարված էիր երգերով,
Դո՞ւ չէիր, որ ձեռք տվիր ինձ սուրբ սիրո երդումով:
Կարո՞ղ եմ ես մոռանալ այն ժամը, երբ քո դիմաց

Ես կանգնեցի լուռ ու մունջ, և շանթի պես սրընթաց
Հոգիս թռավ թևաբաց դեպի վսեմ քո հոգին,
Փարվեց նրան ու ցուաց հրճվանքներում կաթոգին.
Ո՛չ, վճռեցի ես անահ բռնել ճամփան դժվարին,
Սիրտս լցվեց հավատով և անձնուրաց, և խորին:
Ներշնչանքի որդինե՛ր, ստեղծողնե՛ր փառավոր,
Ցույց եք տալիս ինձ ուղին մշուշներում հեռավոր:
Երազանքով անվեհեր դեպի անհայտն եմ թևում,
Եվ թվում է՝ ճախրում է ձեր հանճարն իմ վերևում:

Բայց ի՞նչ, բայց ի՞նչ: Ահավոր քարափի տակ Պառնասի
Իմ հայացքի դեմ բացվեց մի տեսարան այսպիսի. —
Նստած են խոր անձավի խավարի մեջ խստագին՝
Թշնամության, նախանձի որդիները մոսյլագին,
Վսեմ ստեղծողների զոյիլները իսկական,
Անմտության կատաղի գուգազները մարտական:
Սուր ոռնոց են արձակում քնարները վայրենի,
Վարյազների շարքը խիտ երգ է ոռնում վարյագի:
Ծիծաղն է նրանց պատասխան. — երկու ստվեր խավարում
Մոսյլ ամբոխի վրա գլուխներն են խոնարհում:
Մեկը նստեց կույտերին և՛ երգի, և՛ արձակի,
Պտուղներին այն ծանր գիշերային վաստակի,
Շիրիմներին մոռացված, ուր հանգչում են կրկնակի՝
Ներբողները բազմաթիվ և պոեմները երկար:
Ժպտում, ոռնոց է լսում հանգաթուխը այն տկար:
Նրա առաջ տանջահար Տիլիմաքն է հոռուշում.
Երկաթ գրիչը նրա մատների մեջ ճռնչում
Եվ ձգում է ետևից հեկզամետրերը ցամաք,
Դակտիլները ծանրաշարժ, դաշնաշեղտերն անքանակ:
Գոռոզացի՛ր, Մեվլիյի օրինակն ես դու փքուն,
Ո՛վ բանաստեղծ, հուշակված մուսայով քո եռանդուն:
Սակայն ո՞վ է մյուսն այն՝ անձավի մեջ լի ծխով,
Շրջապատված իր անկիրթ ընկերների ամբոխով:
Նրան ճիշով, աղմուկով փառաբանում են. իսկ նա
Ոտնահարել է հանգով միտք ու ճաշակ անխնայ:
Այդ դո՞ւ ես, ով թույլ մանուկ օտարների դասերի,
Սումարոկով պաղ, գոռոզ, նախանձոտ անասելի,

1 Կարամզին:

2 Դերձավին:

Դու անգոր ու անկրակ, միշակ խելքով ու մտքով,
Նախապաշարմանն ես լոկ պարտական քո՝ պսակով,
Դու շարժված Պինդոսից և Ռասինից անիծված:
Նա — գաճաճը պիտ շափվի հսկայի հետ փառապանծ:
Նա՞ — պիտի հերքի ու ժխտի դասինսպսական այն շոգուն,
Որի մեջ մեր փառավոր անմահ երգիչն էր շողում —
Ուրախությունն ուսաների, զարմանքը գիշերային¹...
Ոչ, անվրդով Լեթայում կխորտակվի նա լոին,
Մոռացության կնիքն է արդեն նրա ճակատին,
Ի՞նչ, ի՞նչ կարող է հանձնել նա ապագա դարերին:
Արդ Շնորհը՝ անպատկառ այն սրնգից վախեցել,
Եվ քնարի լարերին բիրտ մատններն են ոսկրացել:
Գովեստի ճոխ ճառերից թող որ Մեվիյը փքվի,
Կհայտնվի Դեպրեսոն, Շեպելենը կչքվի:

Ռիծաղելին, ի՞նչ խոսք, միշտ ծիծաղելի է մնում,
Տգեսաներին հավետ՝ կույր տգիտությունն է սնում.
Բացել է այն նրանց դեմ իր օթևանը խավար,
Այնտեղ արձակ են կոում, երգն են կոում անդադար:
Բոլբն այնտեղ գիտության լույսերի դեմ են կռվում,
Բոլորը խուլ են այնտեղ, միայն համր շեն, շեն լուում,
Մեկը ոճով նիկոնի պոեմներ է տպագրում,
Մեկը դեզերն է դիզում ներբողների սլավական,
Մյուսները խզում են ողբերգության մեջ լալկան,
Մեկը՝ իր շար դաշինքին հավատարիմ մնալով
Եվ հորանջող մուսային բեմի վրա հանելով,
Մտածում է՝ Պառնասից հանճարներին վար նետել:
Դողդողում են ձեռքերը, և չի կարող հարվածել,
Իզուր դաշույնը առնում և հարձակվում է նորից,
Քառատողից վերք առել, դուրս է մղվել ժուռնալից,—
Քննադատի շվոցից դեպ ընկերներն է վազում...
Եվ Ֆեսպիսի համար նրանք կակաչե պսակ են հյուսում,
«Տիլիմաքականի» վրա դրած ձեռքերն իրենց շար,
Նրանք վրեժ են երզվում վիրավորանքի համար:
Եվ ամբոխով կատաղի ահա ելնում են հուզված:

Դժբախտությունն է, ով որ քնքուշ հոգով է ծնված:
Ով գեղունուն է գերել գաղտնի՝ իր նուրբ քնարով,
Ով սուլել է համարձակ գվարճասեր հումորով,
Ով խոսում է իր լեզվով ճշմարտությունը միայն,
Ով իր գլխում չի կրում հիմարություն ուսական...
Նա թշնամի է երկրի, գեխ բարբերի սերմնացա՛ն,
Եվ ճառերի տարափով գանակոծում են նրան:

Ապստամբք և դուք էլ, ո՛վ պառնասյան վեճ քուրմեր,
Բնությունով ու ջանքով բարեկրթված երգիչներ՝
Ձեր ճաշակի և ուսման հերձվածքի մեջ պաշտելի,
Ջարդե՛ք, փշրե՛ք հանդուգն պաշտպաններին խավարի:
Պոե՛տ, ընկերն ես լույսի և հանճարի վրիժառու
Երկինքներից կյանք թափող և լույս թափող մշտապես՝
Ապոլլոնի աջ ձեռքը մահվան նետով վերջապես
Ջարհուրելի Պիֆոնին ահեղ հարված է տալու:
Մարած, հանգած ջահերով, անշարժացած թևերով
Ողերովի ոգին ձեզ կոչում է,— վրեժ, ընկերնե՛ր...
Վիրավորված ճաշակն ու գիտությունն են ուժը ձեր:
Ձեզ հետ են և՛ Ֆեբոսը, և՛ մուսաները ծանոթ,
Ոսոխներին փշրեցե՛ք ձեր երգերով արյունոտ:
Տգիտությունը պարտված կխոնարհի դեմքը բիրտ՝
Ու հավաքույթը հոռոզ հոետոնների կիսակիրթ...
Ճշմարտությունը հայտնել վտանգավոր է, սակայն,
Արդեն Մեվիյն ինձ վրա կիտեց հոնքերը դաժան,
Տաղանդների դեմ ահա մահապատիժ է գրվել:
Մի՞թե և իմ բաժինն է — հալածանքին համբերել:
Եվ ի՞նչ է պետք: Համարձակ ճամփա ընկնել դեպ հեռուն,
Ձեռք պարզելով ուսումին, քո օգնությունը հաստատուն,
Ես քեզ, քեզ եմ հետևում, ով անսասան Կարամզին,
Մի՞թե ւյիտի ես նայեմ տգետների աշմուկին:
Թող զրուցեն, թող խոսեն լքվածները Ֆեբոսի,
Չի առաքել երկինքը նրանց շնորհք պոետի:
Փառքը — նրանց ամոթանք, և գոբժը ծաղր է բերում,
Մնունդները խավարի՝ կխորտակվեն խավարում:

¹ Լերմոնտով:

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իմաստունները փնտրել են վաղուց
Մերկ ճշմարտության հետքերը կորած
Եվ երկար-երկար, խելք-խելքի տված՝
Մեկնել ծերերի մտքերն հինավուրց:
Պնդել են, որ «մերկ ճշմարտությունը
Եկել, գաղտնաբար ջրհորն է մտել»:
Եվ միասնաբար խմելով ջուրը,
Գոչել են. «Այստեղ պիտ նրան գտնել»:

Բայց ոմն, մարդկանց բարերար մի ծեր,
Որ անմտության վկան էր նրանց
(Եվ կարծես ինքը Սիլենը լիներ):
Հոգնած աղմուկից և ջրից հոգնած,
Մի կողմը թողեց անտեսանելուն
Եվ առաջինը նա հիշեց գինին,
Եվ դատարկելով բաժակը լեցուն,
Ճշմարտությունը տեսավ հատակին:

ԼԵՄՅԱԼՆԵՐԸ

Փովել էր վաղուց դաշտերի վրա
Լայնարձակ քողը խորին գիշերվա,
Եվ դալուկ ամպի գրկում հեռավոր
Առկայծում էր թույլ աստղը մենալոր:
Մեռնող լույսերի փայլի հանդիման,
Անվստահելի մթության միգում,
Բարձրությունների կիսախավարում
Լուռ կանգնել էին երկու օթևան...
Ամեն ինչ քնած, լուռ է ամեն ինչ,
Չկան ոչ որոտ, ոչ աղմուկ, ոչ ճիչ:
Լուկ ալիքների խոխոչն է խոռով
Տարածվում խաղաղ, խաղաղ գիշերով:
Լսվում է մեկ էլ կողմերից հեռու
Երկաթի զնգոց և դոփյուն ձիու:

Անցնում են մի խումբ ջահել հեծյալներ
Թավուտ անտառի միջով լռակյաց,
Դողում—փնշում են ձիերը նրանց
Եվ գլուխներն են ցնցում անհամբեր:

Հեծվորներն արդեն թռչում են դաշտով,
Թողած անտառի ծածկը երբերուն,
Շոյում, զսպում է ամենն իր ձիուն
Եվ շնչում է հպարտ ժպիտով:
Նրանց դեմքերն են վառվում բերկրանքով,
Եվ բոցկլտում է զայրույթն աչքերի:
Ռազմատենչ պոետ, լուկ դու ես անհույս,
Վհատված, որպես մուծը գիշերի,
Եվ դալուկ, որպես աշնանային լույս:
Նա մոռյալբար խոնարհած գլխով,
Թաքուն վշտերի կսկիծը սրտում,
Տարված ինչ-որ մի տխրագին մտքով,
Քշում էր իր ձին շարքի առջևում:

«Օ, մոռյալ երգիչ, ի՞նչ է պատահել,
Մարտից առաջ լուկ դու ես վհատվել,
Խոնարհել ես քո գլուխն անվահեր
Եվ բաց ես թողել դու սանձ ու սուսեր,
Դու պարապության, զգվանքի գերի,
Քո հոգու համար, օ՛, մի՞թե այդքան
Խաղաղությունը սփոփիչ է, ջան
Արշավանքները մեր անզսպելի,
Եվ մեր թրերի զարկը մարտական:
Որքան որ կռիվն ահավոր լինի,
Նախանձելի է մեր բախտն այնքան սեզ,
Քեզ համար է այդ մարտը սոսկալի,
Դու չես գունատվել մարտերում երբեք:
Մենք տեսել ենք քեզ միշտ թրերի տակ,
Խաղաղ ճակատով, հասակով շիտակ,
Քայլում էիր միշտ առաջին շարքում,
Միշտ այնտեղ, որտեղ մարտն էր որոտում:
Միահյուսվելով կանչին հաղթության,

Երգում էր ձայնդ մեր փառքը անշեջ:
Իսկ արդ ուզմիկի պես փախստուկան
Համրացել ես խոր վհատութեան մեջ»:

Սակայն երգիչը տխուր ու լռին
Քլուխը դանդաղ վեր բարձրացրեց,
Նայեց հեռավոր կիսախավարին
Սվ հառաչանքով կուրծքը տատանեց:

«Խոր քուն է իջել հովիտում ուզմի:
Մենք ենք սլանում մութի մեջ միայն,
Նախազգում եմ ես վախճանն անձկալի:
Ինձ կանչում է մեծ մարտը վերջնական:
Կփշրեմ բախտի կապանքը դաժան,
Կթռչեմ ինչպես մրրիկն է թռչում,
Սղբայրներիս հետ կհասնեմ բոցին,
Սվ մարտի վերջին որոտն ականջում:
Հովտում կսուրա միայնակ իմ ձին»:

Օ, դուք, որ այստեղ գտել եք ինձ հետ,
Գերեզմանային սահմանը մթար,
Ասեք, սիրածը իր արտասուքով
Կքաղցրացնի՞ ձեր քունը երկար:
Ինձ համար ոչ ոք չի շնչում սակայն,
Ինձ լուսթյունը բաժին կմնա,
Էլվինան կառնի լուրը իմ մահվան
Սվ թաքուն-թաքուն չի հառաչի նա:

Իսկ դուք կենսական բերկրանքի համար
Ճակատագրերի ձեռքով պահվածներ,
Սիրուհիների արցունքով վարար
Թող որ օրհնվի վերադարձը ձեր:
Քաղցր փրկութեան կենացի վրա
Հիշեք, եղբայրներ, երգչին պատանի,
Հիշեք տառապանքն ու սերը նրա
Սվ փառքը նրա ահեղ վախճանի»:

ԷԼԵԳԻԱ

Երջանի՛կ է նա, ով իր սերն իրեն
Խոստովանում է առանց սարսափի,
Նա, ում շոյում է հույսը քնքշորեն
Անհայտ, անժանոթ ճամփեքին բախտի,
Ում որ լուսնյակի շողը միգամած
Դեպի հեշտանքի գիշերն է տանում,
Ում հավատարիմ բանալին կամաց
Իր սիրեցյալի դուռն է բաց անում:
Բայց ես իմ կյանքում հեզ ե անուրախ
Չունեմ հրճվանքը թաքուն վայելքի,
Թռչնեց հույսերի իմ ծաղիկը վաղ,
Ցավից թռչում է ծաղիկն էլ կյանքիս:
Ջահել օրերն իմ տխուր կուրբան,
Կսպառնա շուտով ծեբուխյունը ինձ,
Բայց սիրուց մերժված, ես կմոռանա՞մ
Արդյոք իմ սիրո արտասուքն անբիծ:

ՓԱՓԱԳ

Դանդաղ ու լուռ՝ ես օրերս եմ քարշ տալիս,
Ամեն վայրկյան բորբոքում է իմ սրտում
Դժբախտ սիրուս մորմոքները տանջալից,
Սվ իմ մոռալ խենթությունը վրդովում:
Բայց լուռ եմ ես, իմ տրտունջը չի լսվում,
Սփոփանքս՝ արցունքն է իմ աչքերի,
Սվ իմ հոգին այդ տրտմութեանը գերի,
Արցունքի մեջ դառը վայելք է գտնում:
Անցի՛ր դու կյանք, չեմ ափսոսում արդեն քեզ,
Ունայն տեսիլք, անէացիք խավարում,
Ես իմ սիրո տառապանքներն եմ սիրում —
Սվ թող մեռնեմ, բայց սիրելով մեռնեմ ես:

ԷԼԵԳԻԱ

Ես կարծում էի, թե սերը արդեն հանգել է հավետ,
Սրտիս մեջ լսել իմ շար կրքերի ձայնն հուզումնալի,
Թե վերջ ի վերջո բարեկամության աստղը լուսավետ
Ինձ՝ տառապալիս նավահանգիստ է հանել հուսալի:
Ես խորհում էի ապահով ափում այդ հանգստանալ,
Եվ արդեն միայն հեռվից աչք ածել ու ցույց տալ ձեռքով

Այն նավորդների նավերն աղետյալ,
Որոնք քշվում են ահեղ փոթորկով,
Եվ ես ասացի. «Երջանի՛կ է հար,
Նա, ում որ կյանքը ազատ, հմայիչ,
Անցել է որպես գարնան օրը ջինջ
Ու չի մշուշվել կրքերից խավար,
Ով չի տառապել զուր սիրուց երբեք
Եվ անծանոթ է գերությանը հեզ:
Երջանի՛կ է նա... Սակայն կրկնակի
Երջանիկ եմ ես, որ տառապանքի
Իմ շղթան փշրել և ազատ եմ արդ,
Մշուշով պատած հովիտն իմ կյանքի
Լուսավորեց մի խնդուն ճառագայթ»:
Ի՛նչ էի ասում թշվառս սակայն...

Մի պահ նիրհեցի ես անապահով լոռիցան գրկում,
Բայց թաքնված էր մթադին սերը իմ հոգու խորքում,
Չէր հանգչում նրա բոցը խոլական:
Եվ զվարճանքի համար հավաքված ընկերներիս մոտ,
Ցանկացա նորից քնարն իմ լարել հանգի վրա հին,
Ցանկացա երգել ջահել կույսերի հմայքը պշրոտ,
Երգել խնդություն, երգել Բաբոսին ու Դելֆիրային:
Եվ իզո՛ւր սակայն... Լսում էի ես, ձեռքս կարեվեր
Ընկած էր անշարժ քնարի վրա իմ անհնազանդ,
Այրվում էի դեռ — ու նայում հեռվից վշտով անտարրեր,
Խենթ ջահելության խաղերին զվարթ:
Ո՛վ դու սեր, դու թո՛ւյն մեր ժամանակի,
Փախի՛ր, անհամար այս տենչերի հետ սին ու հուսաբեկ,
Եվ կրակները տանջող ըզձանքի
Իմ հոգու խորքում մի վառիր երբեք:

Անցե՛ք, տեսիլնե՛ր... Ո՛չ, ես այլևս քոնը չեմ, Ամո՛ւր,
Ինձ վերադարձրու իմ հրճվանքները, իմ հանգիստը տուր,
Այս անկարեկից բնության գրկում թող ինձ մեն-մենակ,
Կամ թո՛ւյլ տուր, որ ես հույսի թևերով սլանամ կրկին,
Թո՛ւյլ տուր, որ նիրհեմ և շղթաներում իմ այս դմնդակ
Ազատությունը տենչամ քաղցրագին:

ՎԱՅՆԸ

Թողնում է տխուր գերության գրկում
Հազիվ զարգացող ծաղիկը կյանքի,
Ջահելությունս է աննկատ փախում՝
Բողած ետևից հետքեր թախծանքի:
Ես իմ ծննդյան ժամից անզգա
Մինչև օրերը դալար հասակիս
Դեռ չեմ ունեցել վայելքի մի պահ,
Բերկրանք չի տեսել հոգնաբեկ հոգիս:

Ես կյանքի շեմքից՝ անհամբեր անհագ
Նայել եմ հեռուն և միշտ երազել,
«Այնտեղ է, այնտե՛ղ վայելքը»: Սակայն
Ուրվականների ետև եմ վազել:
Եվ ծածանելով ոսկե թևերը,
Իր գեղեցկությամբ դյուրական դալար
Երևաց մի օր ջահել իմ սերը
Եվ աչքիս դիմաց թռավ խոլաբար:

Ես ետևիցը... բայց ես չհասա
Հեռավոր սիրած իմ նպատակին...
Իսկ ե՞րբ ցնծության թևով պիտի գա
Իմ երջանկության ընկերն թանկագին.
Ե՞րբ խավար լապտերն իմ ջահելության
Վերջապես պիտի վառվի լուսաթով,
Եվ լուսավորվի իմ մոռյլ ճամփան
Իմ ուղեկցուհու շքնաղ ժպիտով:

ԵՐԳԻՉԸ

Լսե՞լ եք գիշերն անտառից էն կողմ՝
 Զայնը իր սիրո և թախծի երգչի,
 Երբ լուսադեմին դաշտերն են ննջում,
 Սրինգի ձայնը վհատ, պարզ ու մեղմ
 Լսե՞լ եք արդյոք:

Հանդիպե՞լ եք դուք անտառի մթում
 Երգչին իր սիրո, երգչին իր թախծի:
 Աչքերում՝ ժպիտ և հետքեր լացի,
 Կամ հայացքը մեղմ, կարոտով տրտում,
 Հանդիպե՞լ եք դուք:

Հառաչե՞լ եք դուք, երբ ունկ էք դրել
 Երգչին իր սիրո, երգչին իր թախծի,
 Հանգած հայացքն էք տեսել մերժվածի,
 Երբ հանդիպել եք պատանուն երեք,
 Հառաչե՞լ եք դուք:

ՄՈՐՓԵՈՍԻՆ

Մորփեո՛ս, տանջող իմ սիրո համար
 Տուր ուրախություն մինչև առավոտ:
 Արի՛, հանգրու իմ լամպը խավար,
 Օրհնի՛ր, Մորփեո՛ս, երազներս տոթ:
 Սրբի՛ր իմ վհատ հիշողությունից
 Դատավճիռը բաժանման ցավի:
 Սիրելի դեմքը կրկին: Եուրջ տուր ինձ
 Եվ հնչեցրու ձայնը թախծալի:
 Եվ երբ հեռանա գիշերը խավար,
 Դու էլ կլքես աչքերս կրկին.—
 Օ, թե կարենար սերը մոռանալ,
 Մինչ հաջորդ գիշեր մոռանալ հոգին:

Դեռ աստվածներն են շնորհել ձեզ, ա՛խ,
 Ոսկի ցերեկներ, գիշերներ պատիք,
 Եվ աղջիկները մեր քնքշանվաղ
 Աչքերը ձեզ են հառել ուշադիր:
 Օ, բարեկամներ՛ր, երգեք, նվագեք,
 Մսխեք վաղանցուկ երեկոն բեհեզ.—
 Եվ ձեր հրճվանքին այդ անհոգ ու մերկ
 Արցունքիս միջից լուռ կժպտամ ես:

Վ. Լ. ՊՈՒՇԿԻՆԻՆ ԸՂԱԾ ՆԱՄԱԿԻՑ

Քրիստոսը հարյավ, թող որ նա հառնի,
 Բայց տա աստված, որ հարություն առնի
 Բանականության շողն Ռուսաստանում.—
 Փնտրում ենք ինչ-որ և շնք ստանում:
 Տա աստված՝ կրկին համայն աշխարհում
 Խաղաղությունն ու խինդը սավառնեն,
 Որ մեր հարգարժան Ակադեմիայում
 Քնած անդամներն հարություն առնեն.—
 Որ մեր մեղալի ժամանակներում
 Նախնյաց բարիքը հարություն առնի.—
 Որ ի հեճուկս Շիխմատովների,
 Մի նոր Բուլալո հարություն առնի.—
 Վկան պառակտման ու հիմարության,
 Վկան ու նաև սարսափը դրա.—
 Եվ թող արծաթը լինի ավելի,
 Ավելի ոսկի և at caetera:

Եվ թող որ երբեք հարություն չառնեն
 Հանգուցյալ երկերն՝ արձակ, շափածո,
 Մոռացությունից թող որ չհառնեն
 Պարոն Բոբրովը՝ վազուց բրածո,
 Կուռքը թերթերի, աշխարհը գերած,
 Եվ նիկոլակ պոետը մեռած,

Կոմս Խվոստովը՝ անհանգիստ արյուն,
Եվ բոլոր նրանք, ումքեր աշխարհում
Գրել են շափից ավելի խրթին,
Այսինքն՝ սառը ու նաև մթին,
Որ հավասար է մեղք ու ամոթին:

ՅԱՎՆԸ ԵՎ ՀՈՎՎՈՒՆԻՆ

(Պատկերներ)

I

Տասնհինգերորդ իր գարունքին,
Ինչպես շուշանն արևծագին,
Գեղուհին է փթթում արդեն.—
Նվաղկուն է շունչը նրա,
Վարդի գույնն է դեմքի վրա,
Թրթում է կուրծքը եղեմ,
Եվ հայացքն է երազային—
Պատանություն խաղն է դա հին:
Լիլային էլ շեն կախարդում
Շուրջպարները, ա՛խ, զվարթուն.—
Քաքնրվում է նա անտառում,
Երազային ջրերի մոտ,
Հառաչում է և տառապում,
Ու նրա հետ էրոտն է լոկ:
Եվ գիշերվա խորունկ մթնում,
Երբ անկողին է նա մտնում,
Խաղաղ քնի քաղցր ցանցում՝
Երազներով կախարդական,
Կարոտներով աղջրկական
Նրան էրոտն է հալածում—
Եվ Լիլան տաք անրջելով,
Իր տաք հաճույքն է արծարծում՝
«Օ՛, Ֆիլոն»— մեղմ շշնջալով:

II

Ո՞վ է էնտեղ, մութ անծավում,
Ուշ իրիկվա ուշ պահին
Քնքշագորով սիրտդ քամում
Ու շղթայում քեզ լոին:
Եվ էդպես դու ճաշակեցիր
Սիրո հաճույքը թաքուն.—
Եվ արյունդ, օ՛, Լիլա, տե՛ս,
Հուզվում է և աղմկում,
Ու թրթիռով, շփոթմունքով,
Դեմքով վառվող արյունի
Դու շնչում ես, ա՛խ, հաճույքով
Թևերի տակ Ամուրի:
Օ, դու զոհդ քնքուշ կրքի,
Կոսթյան մեջ լուռ այրվիր:
Հանգեք, մինչև ձեր գրգանքի
Արշալույսը բացվի հիր:
Ձեզ համար ձեր հորձանքը թունդ
Մոայլ մութ է հագել, տե՛ս,
Եվ մշուշոտ լույս է ծաթում
Համր լուսինը լրտես.—
էդտեղ վարդերն են խոնարհվել
Ձեզ վրա մութ ծածկոցով.—
Եվ լուկ են քամիններն, ուր
Իշխում է սերն իր բոցով...

III

Բայց էն ո՞վ է անծավի մոտ,
Խիտ խոտերի մեջ պառկել,
Հառել զոհին վենեբայի
Իր վրդով աչքն անարգել.—
Մոմովել է խոտերի մեջ
Իր ծուռտիկ ոտքը հրեն.—
Ջույգ եղջյուրն էլ կախվել են խեղճ
Տխուր աչքերի վրեն:

Տավնն է — մռայլ բնակիչը
Անտառների, լեռների,
Հովվուհիներ տեսնելուն պէս
Հալածում է նա էլի:
Կուպիդոնի նախընտրածի՝
Ֆիլոնի հետ գեղեցկածին
Մրցակից է նա անքուն...
Օթեանում տաք հեշտանքի,
Լսում հառաչը գրգանքի,
Հաճույքի ցավն է զգում:
Եվ իր անբախտ լուսնյան մեջ
Ցավի գավաթն է ըմպում,
Բորբոքելով խանդը իր խեղճ,
Աղի արցունք է թափում:
Բայց թագուհին գիշերների
Անտառն էն կողմ գլորվում,
Բարձրանում է արևն էլի,
Լուսի շառափն է ցողվում:
Շշնջում են հովիկները,
Տավնը փախչում է տրտում՝
Որ թաքցնի վշտի բեռը
Կիրճերում ու թավաւում:

IV

Առավոտյան Լիլան լուին
Ու սայթաքուն իր քայլով
Գնում է խիտ անտառով,
Հանձնված իր խոհերին:
«Օ՛, որդյոք շո՛ւտ, գիշերվա մութ,
Սքանչելի լուսնի հետ
Դու երկինքը կպատես:
Օ, արդյոք շո՛ւտ, մութ իմ թավուտ,
Արևմուտքը երկնքի
Կապույտ քողով կփակես»:
Բայց շարժվում են թփերը
Խուլ, գավաղիլ խշշոցով:

Ապա աչքերն են փայլում
Մութ անտառի աստղո՛ւ:
Լիլան անտառ է շտապում
Գարնան հովի նման անտուն:—
Ու նա նրան հալածում,
Ու վազքի մեջ Լիլան իր
Թրթռացող հմայքի
Ողջ գաղտնիքներն է բացում:—
Բացվում է կուրծքը նրբին
Հովի պազոտ քմայքին,
Եվ բացվում են նուրբ ու ձիգ
Սրունքները սլացիկ:
Խոտի վրա ճախրելով,
Պահելով շունչը թաքուն,
Նա լսում է վախելով
Տավնի հեքը թիկունքում:
Արդեն զգում է մեջքին
Նրա շունչը կբակված...
Ջանքերն իզուր են, ավաղ,
Դու Տավնին ես վիճակված:
Բայց ալիքը փոփրախաղ
Առնում տանում է նրան.—
Գերեզմանն իր գետն է, վա՛խ...
Բայց ո՛չ: Փրկված է Լիլան:

V

էրոտները ոսկեթևիկ
Եվ Կուպիդոնը նրբանուշ
Թռած գալիս են հեհեհիկ,
Որ Լիլային օգնեն անուժ.—
Ցիտերային, Վեներային
Շտապ լքում են այդ պահին,
Ալիքներով թոցընում շուտ
Ու տանում են նրան անձամբ՝
Սիրո լքված տաճարը մութ:
էնտեղ Ֆիլոնն է սպասում:

Ու Ֆիլոնի հետ սիրասուն
Ուրախությունն ըմպում անցավ,
Եվ կրքի մեղմ հառաչանքով
Լոռիքունն է խզում դարձյալ...
Վարդերի մեջ տաք հեշտանքի
Լիլան ննջում է հանդարտված,
Եվ երկնքում պաղ լուսնյակի
Վերջին շողն է մարում պարտված:

VI

Գլուխը կախ ու տրտմագին
Անբախտ աստվածն անտառի
Քափառում էր մութը հագին
Մութ ափերին ջրերի:
«Ներիր ինձ, սե՛ր, ուրախություն,—
Կրկնում էր նա հառաչով:—
Տրտմության մեջ պիտի անցնի
Ձահելությունս փախչող»:
Օրորվելով, նրա դիմաց
Հանկարծ Սատիրը ելավ,
Հայացքը՝ մութ ու անթափանց,
Ձեռքին՝ գինու մի մեծ գավ.—
Տան ճանապարհն էր որոնում,
Դեմքը՝ կարմիր, հարբածի,
Եվ հազիվ էր կանգնած մնում
Նա ոտքերին իր այծի:
Գնաց, գնաց ու հանդիպեց
Ախ, նա Ֆավին իր տրտում
Ու քրքիչով ետ ընկրկեց՝
Երբ որ բախվեց խոր մթում...
«Դո՛ւ ես, եղբա՛յր, սիրելիդ իմ,—
Ճշաց Սատիրն ալեհեր,—
Ո՞ր աշխարհի մեջ էր եթիմ,
Ո՞ր երկրում եմ քեզ տեսել»:
«Ա՛խ,— հառաչեց Ֆավնը վհատ,—
Քառամեց իմ կյանքը խեղճ,

Ինձ խաբեցին մի՛շտ, անընդհա՛տ,
Ես դժբախտ եմ սիրո մեջ»:
«Ի՞նչ եմ լսում: Ամուրի՞ց ես
Դու տառապում ու տրտմում,
Դո՛ւ էլ նրան ամենքի պես
Ազոթում ես ու երզվում:
Մոռացությունը, տես, եղբայր,
Այս գավի մեջ է անգին,
Լից գավաթդ բերնեբերան՝
Մինչև հասնես հատակին»:
Եվ փրփուրը երբ որ եռաց,
Ու երբ գավաթը լցվեց,
Հենց առաջին իսկ գավաթից
Ամուրն իսպառ մոռացվեց:

VII

էդ հանդուգնը ո՞վ է տիրում
Գեղեցկությանդ հեքով:
Հավատարիմ շեղար սիրուն.—
Ո՞վ է այրվող իր ձեռքով
Քո կրծքերի հետ խաղում,
Հառաչում քաղցր կրքով
Եվ Լիլայիդ հետ գեղեցիկ
Հիացմունքից նվաղում:
Դու դավաճան եղար, կի՛լա,
Դե բորբոքիր սերդ խոր
Եվ շտապիր սիրել անզուաչ,
Դավաճանիք նորից-նոր:

VIII

Երջանկությունն անցավ որպես
Սոսիոսյան թեթև քուն.—
Ո՞ւր են պահերը սիրակեղ,
Եվ Պալեմոն, ո՞ւր ես դու
Շուտ է թռչում, ավաղ, կի՛լա,

Անցնող սիրո վարդը հիր.—
Հիմա արամիր, սիրող ընդ լշ
Ու վարդի տեղ փուշ սրնկիր:
Զգտումների մեջ կործանող
Տարիներն են համբառնում,
Եվ ծերութունը գողեզող
Գեղուհուն է սպառնում:
Ամուրն արդեն խոնարհահարզ
Հրածեշտ է առնում պերճ,
Կուպիդոնի հտքից արագ
Մտնում զվարթ հույլի մեջ:
Ու հովվուհին անտառն ընկած,
Տրտմում է լուռ ու նկուն.—
Ո՞ւմ կտեսնի—մեկ էլ հանկարծ
Ֆավնին է աչքը ընկնում:
Փիլիսոփան էդ իծառտք
Լորենու տակ մեկնըվել,
Դափնով պողերը զարդարել
Ու ծուլությամբ արդարն
Գինուն է խելքը տվել:
Թեև Ֆավնը շէր հմայում
Հին օրերի կիլային,
Բայց գեղուհին փորձ է անում
Բացել ցանցը սիրային.—
Նա հայացքով իր կանացի
Մոտիկ եկավ լուռ ու մունջ,
Եվ ուզում էր, ես լսեցի,
Զրույց բացել սիրո շուրջ:
Սակայն Ֆավնը շոր ժպիտով,
Փրփրեցնելով թասը իր,
Շարժեց գլուխը շատ փութով,
Ասաց կարծես սիրալիր՝
«Ո՛չ, կի՛լա, ո՛չ, ես հանգիստ եմ,
Ուրիշներին դու որսա.—
Իր ժամանակն ունի սերը,
Իմաստության ժամն է սա:
Եղել է, որ ես քեզանով

եկեղահան եմ եղել, ա՛խ,
Հիացել եմ ինձ կիզանող
Գեղեցկությամբ քո խարդախ,
Եղել է, որ կրքից մարող
Սիրտս քեզ է տենչացել:
Եղել է, որ... Փա՛ռք, արարո՛ղ,
Եղածն եղել է—անցել»:

ԷԼԵԳԻԱ

Ես ձերն եմ նորից, ջահել՝ ընկերներ.
 Անցան բաժանման օրերը խավար,
 Պարզվեցին նորից մեր ձեռքերն իրար,
 Ես տեսա նորից զվարթ խումբը ձեր:
 Դուք նո՛ւյնն եք, սիրտն իմ նույնը չի սակայն,
 Ամենից թանկը, առաջվա նման,
 Դուք չեք իր համար: Կածանով անհայտ
 Անցան օրերը անհոգ հրճվանքի,
 Անցան հավիտյան, սրբնթաց կյանքի
 Վաղորդյան շողն է դաշկանում վրաս:
 Խինդը իմ հոգուց առհասարակ գնաց:
 Իմ քինախնդիր, սև բախտից մերժված,
 Մոռացա ողջը — ժպիտ ու ծիծաղ,
 Անդորր ու հրճվանք. վշտով է, ավա՛ղ,
 Զահել ճակատս հիմա շղարշված:
 Զուր եք զրույցով ձեր զվարճալի,
 Պերճախոս հոգու սիրով քնքշալի
 Ուզում իմ ծանր հառաչն ընդհատել:
 Անցավ ամեն ինչ. հետքը անցյալի
 Վաղուց էր արդեն իմ հոգում հարթվել:
 Յրելու համար ամպն իմ վշտերի
 Դուք զուր եք ուզում ինձ քնար բերել.
 Մարել են տենչերն անցած օրերի,
 Անշունչ լարերի ձայնն է պապանձվել:
 Իմ դեմ թախիժ եմ ես լոկ նկատում,
 Աշխարհն ահավոր ու տաղտկալի է,

Ինձ տրտմեցնում է լույսը ցերեկվա:
 Կգնամ անտառ, որտեղ կյանք չկա,
 Ուր մեզ է մեռյալ. ես խինդն եմ ատում,
 Նրա թափանցիկ հետքն արդեն վաղուց

չկա իմ սրտում:

Երեկվա վարդե՛ր, ձեր թերթերն ընկան,
 Չապրեցիք անգամ դուք մինչև լուսին,
 Արագ սուրացիք, օրե՛ր խնդու՞թյան,
 Սուրացիք, — ու ես լալիս եմ անձայն
 Եվ թոշնում կյանքիս մութ արշալույսին:
 Ընկերնե՛ր, դուք ինձ մոռացեք հավետ,
 Հնազանդվում եմ ես բախտիս կամքին,
 Թողեք ինձ վշտին ու տառապանքին,
 Թողեք ինձ մենակ արցունքներս հետ:

ԳԵԼՎԻԳԻՆ

Ապրի՛ր ծերության, բարեկամության
 Միրո հուսալի հովանու ներքո,
 Հոգսից, փորձանքից հեռո՛ւ հավիտյան.
 Դու բանաստեղծ ես, մենակության մեջ՝ երջանիկ ու գոհ.
 Իսկ աստվածների մտերմին երբեք մրրիկները չար
 Սարսափելի չեն. նա խորհուրդ ունի սուրբ ու վեհանուն.
 Զահել մուսաններն օրոր ասելով նրան մեղմաբար,
 Մատը շուրթերին՝ նրա անդորրն են հավետ պահպանում:
 Երգասացության այդ աստվածները, սիրելի՛ ընկեր,
 Դեռ պատանեկան իմ հոգում նո՛ւյնպես
 Ոգևորության հուրն են բորբոքել
 Եվ նշել ուղին իմաստուն ու վես:
 Դեռ մանուկ, սակայն, լավ էի զգում
 Երանությունը քնարի երգի,
 Ու նա՛ էլ բաժին ընկավ ինձ կյանքում:
 Բայց ո՛ւր եք, պահե՛ր իմ զմայլանքի,
 Պարմանի սրտի անմեկնելի հո՛ւր,
 Ոգու տքնություն և արտասուքներ իմ ներշնչանքի:
 Չիրքս, ծխի պես չքացավ իզուր:
 Ինչքան շո՛ւտ նախանձն արյունոտ աչքով անձս նկատեց,
 7 Ա. Ս. Պուշկին — 97 —

Ու շողաց իմ դեմ անտես դաշույնը նենգ զրպարտութիւն:

Օ՛, ո՛ւ, ոչ բախտով, ոչ էլ փառքով մեծ,

Ոչ գովեստներով սին, ամբարտավան

Չե՛մ գայթակղվի: Անգործութիւն մեջ երջանիկ ու գոհ,

Ես կմոռանամ իմ մուսաններին տանջող ու բարի.

Բայց գուցէ մի օր սիրտս հառաչի լուռ հիացմունքով՝

Ունկնդիր ձայնին քո մեղմ քնարի:

Վ. Լ. ՊՈՒՇԿԻՆԻՆ

Ի՞նչ կա առավել թովիչ ու կայտառ
Բոցերից ուղմի, ահեղ մարտերից,
Ճամբարից, դաշտից արյունոտ ու մառ
Եվ ասպետական հատու զարկերից:
Ոչ այնքան խելոք մեծարեղների,
Բայց սրտով խիզախ այն հուսարների
Կարճատև կյանքից ի՞նչ կա սիրելի:
Վրանների մեջ գտած օթևան,
Հեռու գգվանքից, Շնորհներից հեզ՝
Ապրում են՝ վախկոտ Հորիացիոսն ինչպես,
Որ անտառումն էր ապրում թիբուրյան:
Նրանք չգիտեն բնադատութիւն,
Չգիտեն սարսափ, ձանձրույթ սնամեջ,
Գրոհ են տալիս, բացօթյա ուտում,
Երգում են, զարկում, զարկվում մարտի մեջ...
Երջանիկ է նա, ով սիրահոգի,
Միաժամանակ ահեզ է եղել,
Ում գործն ու երգը արժան են գովքի,
Ով Թեմիրչային, Մարսին է գովել,
Ով սիրած սրի և թամբի կողքին
Իր ռազմանվագ քնարն է կախել:

ԻԼԻՉԵՎՍԿՈՒ ԱԼԲՈՄՈՒՄ

Թեպետ ուղղափառ քրիստոնյա՝
Անփառ պոետ եմ ես, բարեկամ.
Անշուշտ, հոգին է միայն անմահ,

Տողերիս բախտը՝ ողբերգական:

Մուսաների երգն այն քմահաճ,

Զվարթ ժամանցը վաղ օրերի,

Կմեննի մահով մի անհատաչ

Եվ մեզ չի շոյի լույսն արևի:

Խոստովանում է ձիրքս բարի.—

Փոխարեն հոգուս անմահութիւն

Ես կուզենայի ուրիշ մի բան —

Անմահութիւնը իմ երկերի:

Մենք անկարող ենք միշտ էլ եղել
Օրհասի առաջ. բայց անկասկած
Ներշնչանքի այս պտուղն անկայծ,
Գրված մտերիմ այս թերթերում,
Անստորագիր, քո ձեռքերում
Կմնա հավետ և անմոռաց:
Թող տքնութիւնս անցնի իզուր,
Որ դու սիրել ես մտերմորեն,
Թող իմ երգերն էլ մեռնեն անլուր.
Բայց ձայնն իմ սրտի, հույզը մաքուր
Այդ երգերից էլ երկա՛ր կապրեն:

ՆԿՈՒՂ

Բարեկամներ՝ իմ թանկագին,
Օ՛, խղճացե՛ք դուք ինձ.
Տանջված եմ ես բոլորովին
Գեղեցկուհու ձեռքից:

Կարոտում եմ անվերջ նրան,
Բախտս դառն է, տխուր.
Լցրե՛ք թասը բերնեբերան,
Բացե՛ք նկուղ ու դուռ:

Այնտեղ պահված են սատորած
Շշերը փառաշուք,
Ու տակառը՝ լիքը լցրած
Գարեջրով հատուկ:

Մեզ ցույց կտա Բաքոսն այսօր
Նրանց տեղը թաքուն:
Խմե՛նք, քնե՛նք թավալզուր՝
Տակառների շուքում:

Նրանց մե՛ջ են գանձեր ու փառք
Ու պարզկներ՝ երգչիս:
Եվ մոռացում, և սփոփանք,
Եվ կրա՛կը երգիս:

Անտիպովնան ու Մարֆուշան ժամից գալիս
Ճանապարհին կովում էին ու հայհոյում:
Անտիպովնան խիստ զայրացած ձայն էր տալիս:
«Մի սպասի՛ր, տես թե գլխիդ ի՛նչ եմ բերում,
Դու կարծում ես անցա՛վ-գնա՛ց, էդ էր ու է՛դ,
Երբ քեզ տեսա պատի տակին, աչքից հեռու
Պաշլում էիր մեր սանիկի՛՝ Վանյայի հետ:
Տես թե ո՞նց եմ մարդուդ ականջը պցելում»:

«Ով չէ ով, դո՞ւ,— Մարֆուշան է վրա տալիս,—
Վանյան ի՞նչ է, դեռ կաթնակեր մի երեխա:
Իսկ խնամի Տրոֆիմը, որ մոտդ է գալի՞ս:
Մենակ ես չէ, ողջ քաղա՛քն է կանգնում վկա:
Ա՛յ սանամեր, մեղավոր ենք թե՛ ես, թե՛ դու,
Ախար ինչի՞՞ զուր բերանդ շաղ ես անում:
Ուրիշների աչքի շուփը տեսնում ես ու
Քո գերանը դու չե՛ս տեսնում»:

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(Ներբող)

Փախի՛ր, թաքնվիր աչքերիցս դու,
Թմրած թագուհիդ մեղկ Յիտերայի:
Ո՛ւր ես, գահերի ամպրոպդ ահագողու,
Դու, ազատության վսե՛մ երգչուհի:
Եկ, պատի՛ր պսակն իմ այս ոսկեթել
Եվ զա՛րկ, խորտակի՛ր քնարս քնքշած —
Ես ազատությունն եմ ուզում երգել,
Խոցել արատը գահերին նստած:

Եվ բա՛ց ինձ ուղին ազնիվ, սեռուն,
Այն խանդավառված ու վսեմ գալի,
Որին փառապանծ այն աղետներում
Դու ներշնչեցիր հիմներ սխրալի:
Դուք, միշտ հեղհեղուկ բախտի զավակնե՛ր,
Տիրաննե՛ր երկրի, սարսե՛ք, դողացե՛ք,
Իսկ դուք լսեցե՛ք և արիացեք,
Եվ ըմբոստացե՛ք, ընկա՛ծ ստրուկնե՛ր:

Ավա՛ղ, ես ո՛ր կողմ հայացք եմ նետում —
Ամեն տեղ երկաթ, ամեն տեղ մտրակ,
Եվ օրենքների խայտառակ նեխում,
Եվ ստրկության արցունք անճարակ:
Զորս կողմ անարդար կամքը բռնության
Նախապաշարման ոլորտում խավար
Իշխում է — ահեղ ճորտութե՛յան հանճար:
Փառքի մոլութե՛յն ճակատագրակա՛ն:

Լոկ այն արքայի գլխին չի ընկնում
Ժողովուրդների տառապանքը մեծ,
Ուր կա անսասան համերաշխություն
Սուրբ ազատության և օրենքի մեջ,
Ուր նա ամենքինն է՛ որպէս վահան,

Ուր հավատարիմ ձեռքերում սեղմած
Գլուխների վրա հավասար մարդկանց՝
Կիջնի նրա սուրն առանց խտրության

Իր բարձրությունից և կհարվածի
Հանցագործությունն արժանի թափով,
Ուր նրա բազուկը չի կաշառվի
Ոչ ազահությանը, ոչ էլ սարսափով:
Իշխանավորն էր, օրենքն է տալիս,
Այլ ոչ թե բնությունը, ձեզ թագ ու գահ —
Վերև եք կանգնած դուք ժողովրդից,
Բայց ձեզանից վեր օրենքն է անմահ:

Եվ վա՛յ այն ցեղին, այն ժողովրդին,
Ուր նիրհում է նա անզգուշավոր,
Ուր իշխանություն ունեն ձեռքներիս
Կամ լոկ ժողովուրդ, կամ լոկ թագավոր:
Եվ քեզ եմ ահա ես վկա բերում,
Վե՛հ սխալների զոհ՝ անբասիր,
Որ նախորդներիդ սեզ փառքի սիրուն
Մոտիկ անցյալի փոթորիկներում
Քո արքայական գլուխը տվիր:

Լյուդովիկոսն է ելնում դեպի մահ
Ի տես անձուռն իր հետնորդներին,
Թագագերծ գլխով կռանում է նա
Ուխտադրության կառափնակոճղին:
Լուռ է օրենքը — ժողովուրդը լուռ,
Հանցավոր կացինն իջնում է ահա...
Ու ոճրագործի ծիրանին պուրպուր՝
Ընկավ շղթայված գալլերի վրա:

Ինքնակա՛լը ժանտ ու եղեռնագործ,
Ատում եմ ես քեզ և գահդ դժխեմ,
Կործանումը քո, մահը քո որդոց
Ես շար խնդությանը մի օր կտեսնեմ:
Ահեղ անեծքի կնիքն են կարդում

Ժողովուրդները քո գոռ ճակատին,
Գու բնության ամոթ, աշխարհի սոսկում,
Երկրում աստծուն ուղղված նախատինք:

Երբ մռայլահոս նեայի վրա
Կեսգիշերային աստղըն է շողում,
Եվ հոգսից ազատ գլուխն ակամա
Ծանր և հանգիստ քնով ողողվում,
Տեսնում է այնժամ երգիչը խոհուն
Վաղուց մոռացման տրված մի դղյակ,
Մի՛ բռնապետի կոթող անբնակ,
Որ նիրհում է դեռ խիտ մառախուղում:

Ու ծեր Կլիոսի ձայնը սոսկագին
Լսվում է ահեղ պատերի ետև,
Կալիգուլայի ժամերը վերջին
Կանգնում են նրա աչքերի առջև,
Տեսնում է. գինով, շարությունք հարբած,
Զուգված աստղերով, ժապավեններով,
Մարդասպաններն են գալիս գիշերով,
Գեմքերը լկտի, հոգով սարսափած:

Անհավատարիմ պահակն է լուռ,
Զգված է լուռ-մունջ կամուրջը վերհան,
Բացված են դռներն ահեղ գիշերում,
Վարձու ձեռքերով դավաճանության...
Օ, մեր օրերի սոսկո՛ւմ, օ ամո՛թ,
Յանիշարներն են խուժում զերթ գազան...
Եվ նրանց անարգ հարվածներն իջան...
Ընկավ թագակիրը շար և արնոտ:

Եվ այսօր լսե՛ք, օ, թագավորներ՝
Ոչ արյուն, ոչ բանտ, ոչ սրբի տաճար,
Ոչ դաժան պատիժ, ոչ առատ նվեր
Զեն պաշտպանության պարիսպ ձեզ համար:
Օրենքի անխաբ տաղավարի տակ

Առաջինը դուք խոնարհեք ճակատ,
Եվ գահին՝ հավետ կղառնան պահակ
Ժողովուրդները խաղաղ և ազատ:

Ն. ՅԱ. ՊԼՅՈՒՍԿՈՎԱՅԻՆ

Ես իմ աղնիվ ու համեստ քնարով
Երկրային աստծուն շեմ փառաբանում
Ու շեմ խնկարկում ուժին՝ բուրվառով
Շողոքորթության. հպարտ եմ մնում,
Աղատություն եմ երգում՝ հուսալով,
Երգերս միայն նրա՛ն կղոհեմ.
Ջեմ ծնվել, որ իմ համեստ մուսայով
Քաղավորների ժամանցը շոյեմ...
Բայց, իրավ, լեռան տակ Հելիկոնի,
Ուր Կաստալիայի գետն է զնգում դեռ,
Լցվել եմ ձիրքով ես Ապոլլոնի,
Ելիզավետա թագուհուն երգել:
Երկնային կյանքի վկաս երկրային՝
Ես այն ժամանակ, հոգով բոցկլտուն,
Ներբողում էի՝ բարձրացած գահին
Առաքինության տիպարը ժպտուն:
Աղատությունն ու սերը զաղտնաբար
Հիմն էին հյուսում խորքից իմ սրտի,
Եվ իմ երգերի ձայնը անկաշառ
Արձագանքն էր ողջ ուս ժողովրդի:

Ես լսել էի, թե աշխարհն անհուն
Բարեկամության ուժով է անմեռ.
Որ առանց նրա չկա խնդություն.
Որ կյանքի ուղին դժնի կլիներ,
Ընկեր շղառնար թե մարդը՝ մարդուն:
Բայց լսի՛ր, կա և ուրի՛շ զգացում,
Նա և զգվում է, և տանջում է մեղկ.

Քո ամեն հոգսում, քո ամեն գործում
Նա կա, այրո՛ւմ է, չի՛ նիրհում երբեք.
Նա դաժան է խիստ, և խոցող է նա,
Նա կմեռցներ մեր սիրտն ու հոգին,
Եթե խորախոր խոցերը նրա
Հույսի նեկտարը շբուժեր կրկին:
Ես այդ կրքով եմ այրվում, դալկանում
Ես խորտակվում եմ ջահել հասակիս,
Եվ սակայն բուժվել ես չե՛մ ցանկանում:

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

Noël

Ուռա՛: Ռուսաստան է արդեն սուրում
Շրջիկ դեսպոտը. և դեռաբողբոջ
Ազատարարը մեր լաց է լինում,
Նրա հետ մեկտեղ ժողովուրդը ողջ:
Փրկչի վրա գոռգոռում, սաստում է նրան.
«Մի՛ լար, իմ մանկիկ, ախ, մի՛ լար, տե՛ր իմ,
Տե՛ս, բոբոն կգա՛ — ցարը ուսական»:
Ու ցարն է գալիս՝ խոսքը շուրթերին.

«Գիտցիր, ուսական խոնա՛րհ ժողովուրդ,
Ինչ որ լավ գիտե աշխարհը համայն.
Ես մունդիրներ եմ կարել հազվագյուտ —
Թե՛ ավատրիական, և՛ թե պրուսական:
Ցնծա՛, ժողովու՛րդ, ես կուշտ եմ, առողջ ու գեր առավել.
Կրագրերն են իմ գովքը անում,
Լավ ուտում էի, խմում, խոստանում,
Ու գործն էլ բնավ ինձ չի շարշարել:

Ի հավելումն, լսեք ինձ, ցարի՛ն,
Լսեք ի՛նչ պիտի ես հետո սարքեմ.
Նախ պաշտոնաթող կանեմ կավրովին,
Սոցին էլ դեղին տունը կուղարկեմ:
Գորգոլլի տեղ ձեզ համար մի նոր օրենք կհիմնեմ,—

Ողորմածութեամբ թագավորական
Եվ բարի կամքով իրավունք լսամ,
Որ բոլոր մարդիկ՝ մարդիկ համարվեն»:

Ուրախութիւնից իր օրորոցում
Մանուկ փրկիչը հեծկլտաց այնժամ,
«Մի՛թե իսկապես, անկե՞ղծ ես ասում,
Հո չե՞ս կատակում»:

Իսկ մայրն ասում էր. «Նանի՛կ արա դու, աչքերդ փակիր,
Արդեն ժամ է ուշ, քնի՛ր վերջապես,
Թող թագավոր-հայրն անվերջ պատմի քեզ
Իր հեքիաթները, մի՛ աղաղակիր»:

ՉԱՆՆԱԵՎԻՆ

Երկար շշոյեց մեզ սուտը քնքուշ
Սիրո, հույսերի և խաղաղ փառքի,
Ինչպես Նուրբ երազ, վաղորդյան մշուշ,
Անցան օրերը մանուկ բերկրանքի:
Բայց վառվում են դեռ տենչերը մեր մեջ,
Իշխանութեան տակ այս տազնապալի
Ծնշված, անհամբեր և հոգով անշեջ,
Մենք ձայնն ենք լսում մեր Հայրենիքի:
Մենք սպասում ենք տանջալից հույսով
Սուրբ ազատութեան վսեմ վայրկյանին,
Ինչպես կսպասի սիրող պատանին
Անխաբ տեսութեան պահին հոգեթով:
Քանի այրվում ենք մենք ազատութեամբ,
Մեր սրտերն ապրում են պատվի համար,
Մեր հայրենիքին, բարեկամս, տանք
Ամենաազնիվ հույզերը մեր վառ:
Ընկե՛ր, հավատա՛, կծագի՛ նա դեռ,
Թովիչ արշալույսը երջանկութեան,
Ռուսիան իր քնից կբարձրանա վեր,
Եվ բեկորներին ինքնակալութեան
Կզրեն անջինջ անունները մեր:

ԱՆՀԱՎԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Օ՛, դուք, որ խոցող հանդիմանութեամբ ձեր անասելի
Անհավատութիւնն արատի տեղ էք դնում զազրելի
Եվ սարսափահար փախչում նրանից, ով մանկութ օրեն
Հանգցրել է իր սրտին հաճելի լույսն անմտորեն.—
Աղաչում եմ ձեզ՝ զսպեք մոլուցքը ձեր հպարտութեան:
Իրավունք ունի նա ձեր վեհանձն խոսք ու զթութեան:
Զգացված հոգով մոլոր ձեր եղբոր հառաչը լսեք,
Նա՛ անշար դժբախտ, և տառապում է հոգին նրա սեզ:
Ո՞վ կբաղցրացնի, կազատի նրա հոգին տանջանքից,
Ավա՛ղ, նա ինքը զրկված է արդեն միտթարանքից:
Թե գլխին բախտի խուլ հարվածները կտեղան վերուստ,
Թե դա կլինի պահի խնդութեան անիրաւ կորուստ,
Դավաճանութիւն կգրկի սիրո, ընկերութեան մեջ,
Կամ կզգա կրկին նրանց արժեքը՝ խաբուսիկ ու խեղճ.—
Հենարաններից զրկված, հավատի, ախ, լքված որդին
Սարսափով հանկարծ տեսնում է, որ մարդ չկա էլ շորս դին,
Եվ անդորրութեան բարիք բաժանող այն ձեռքը փրկչի
Ուրիշ աշխարհից էլ չի երկարում՝ որ իրեն փրկի.—
Իզուր են իրենց ազատ պարզութեան պերճանքով փախչող
Իր դեմ տարածվում ազատ բնութեան պատկերները ճոխ,
Իզուր է նա իր տխուր հայացքը շուրջը պատում.—
Աստվածութիւն է փնտրում իր միտքը, սիրտը չի գտնում:

Օ՛, դուք կրքերի և դժբախտութեան զավակներ խարտված,
Մննդյան օրից սև դագաղին ենք մենք դատապարտված:
Ամեն օր կյանքի փուլ հանգուցները կարող են քակվել,
Անհաստատ օրն է մեր դարը և մեր հույզը սրտակեր.—
Սառը խավարով երբ ահեղորեն պատելով անտես,
Իր վարագույրով կճոճի հավետ մահվան ժամը մեզ,
Սարսափելի է՝ զգալ արցունքը վերջին տանջանքի,
Եվ հրածեշտը՝ դեպի անհայտը սլացող կյանքի:

Ազատագրված հոգու հետ այնժամ խոսելով կարդին,
Օ՛, հավա՛տ, դո՛ւ ես կանգնած դագաղի դռանը կրկին,
Լուսավորում ես նրա գիշերը գերեզմանային

Եվ, հուսադրած, արձակում ես դու տառապյալ հոգին...
Ընկերներ՛ր, սակայն սարսափելի է ձեր մահը տեսնել,
Միայն հավատն է, որ լուսթյան մեջ ցողցողելով սեր,
Կենդանացնում է վհատված հոգին, իղձերը սրտի,
Ասում է՝ «Կգա, կանխորոշված է պահը հավատի»:
Իսկ դազաղի մոտ իմաստունը կույր, հառաչում է նա,
Կյանքի խնդումից հավետ բաժանված դժբախտն անխնա,
Քաղցր հույսերի ողջույնն այլևս չի լսում ագահ,
Նա մոտենում է դազաղին, կանչում, պատասխան չկա:
Տեսե՛լ եք նրան համր լուսթյամբ դուք այն տեղերում,
Ուր արյունակցի կամ բարեկամի արյունն է նեխում:
Տեսե՛լ եք նրան անհույս ու սառը տան վրա մահի,
Ուր թաքնված է սիրելի մոխիրն անուշ Դելիայի:
Նա՛ իրիկնային լուսթյամբ կանչված հոգեհանգստի,
Անդգա զլխով հակվում է խաչին, որ իրեն զսպի,
Հուսահատության և դաժանության արցունքների մեջ,
Համր սարսափով ու ցնորվածի մոլուցքով անվերջ
Հեծկլտում է նա:— Մինչ ուրիների թանձր ստվերում,
Մոր դազաղի մոտ, գետնին խոնարհած ծնկները սիրուն,
Ջահել աղչիկը իր անդրդվելի վշտի մեջ սուզված,
Երկինք է հառում հայացքը վշտոտ, հիվանդ ու հուզված,
Մեն-մենակ, լուսնի մշուշոտ լույսով պարուրված լինի,
Վշտի անամոք հրեշտակ է նա թվում բոլորին.—
Հառաչում է մեղմ և գերեզմանն է գրկում սիրասուն,
Թվում է՝ շուրջը ամեն բան նրա հառաչն է լսում:
Ապա դժբախտը հայացքն իր համր նրան է հառում,
Գլուխն օրորում, հեծկլտում կրկին, փախչում է հեռուն.—
Բայց կրկին համր թախիժն է նրա ետևից գնում:
Թե ամբոխի հետ տիրոջ տաճարը ինքն էլ է մտնում,
Բազմապատկում է կարոտը հոգու, և ուրիշ ոչինչ:
Ճոխ հանդիսության զոհասեղանի լույսերի դեմ ջինջ
Եվ հոտի հովվի ու երգչախմբի ձայներից ազդված,
Ցնցվում է նրա անհավատության տանջանքը սաստված.—
Թաքնըված աստծուն ոչ մի տեղ բնավ տեսնել չի կարող
Եվ սրբերի դեմ կանգնում է վհատ հոգով իր խամրող,
Ամեն բանի դեմ սառը, անհավատ՝ թողության մտքին,
Հանդիմանանքով ականջ է դնում մեղմիվ աղոթքին:

«Օ, երջանիկներ,— մտածում է նա,— ինչո՞ւ, ախ, ես էլ
Չեմ կարող իմ մեջ բախվող կրքերի ձայնը շլսել,
Մոռանալ գոյը խիստ ու անկարող բանականության,
Հավատով փռվել ոտքերի առջև լոկ աստվածության»:
Բայց սրտի ճիշը իզուր է, ալմա՛ղ... ո՛չ, չի՛ վիճակված
Երանությունն այդ նրան՝ հավատից հիմնովին լքված,
Անհավատությունն է նրան կյանքի ուղիներ գծում,
Որ այդ դժբախտին սառը դամբանի դուռն է ուղեկցում,
Եվ ի՞նչ է կանչում դատարկության մեջ գերեզմանային.—
Ո՞վ կիմանա: Բայց ապավինում է հանգիստն իր մահին:

ԳՅՈՒՂԸ

Ես ողջունում եմ քեզ, անապական առանձնավայր,
Ապաստարան անդորրության, ջանքի, ներշնչումի,
Ուր օրերիս անտես վտակը կարկաչում է հար՝
Գրկում երջանկավետ մոռացումի:
Ես քոնն եմ. ես՝ ցիրցենների պալատը մեղսաթուվ,
Խրախճանքները ճոխ, գայթակղություն ու վայելքներ
Փոխարինել եմ քո կաղնուտների խաղաղ երգով,
Անհոգ պարապությանը, որ խոհերին է միշտ ընկեր:
Միրում եմ ես այգին այս մութ, շաղոտ,
Իր դուլությանը, ծաղիկներով հստակ,
Այս մարդը, ուր դեզերն այսպես բուրում են քաղցրահոտ,
Ուր կլկլում է լուսալիք առու թփերի տակ:
Ամենուր իմ առաջ հարափոփոխ տեսարաններ.
Տեսնում եմ երկու լրճի լազուր տափարակներ,
Ուր ձկնորսի մերթ առագաստն է ճերմակին տալիս,
Այն կողմ շարքեր բլրուրների, արտեր ծրվենավոր,
Խրճիթների խմբերը հեռավոր,
Այնտեղ տամուկ փերի մոտ հոտերն են ման գալիս,
Միգոտ խրճարաններ, հողմաղացները թևավոր,
Ամենուր վաստակի հետքեր առատալից...
Եվ սովորում եմ ես, ունայն շղթաներից իմ գերծ,
Այստեղ ճշմարտության մեջ լոկ երանություն գտնել,
Ազատ հոգով օրենքն աստվածացնել,
Եվ չլրսել մութ ամբոխի քրթմընջյունները կեղծ,
Համեստ աղերսանքին պատասխանել կարեկցորեն,

Չընախանձել ունայն և անօրեն
Փառքի հասած շարագործի կամ հիմարի բախտին:
Մարգարենն՝ ըրդ պատմության, այստեղ լսում եմ ձեզ.
Առանձնության գրկում վքսեմագին
Ձեր սփոփանքը հեշտ է հասնում մեզ,
Ցրում եք դուք ժանտ քունը ծուլության,
Աշխատանքի բոցով եք մըրրկում,
Եվ ձեր խոհերն ստեղծագործական՝
Հասունանում են իմ հոգու խորքում:
Բայց ահավոր մի միտք այստեղ տանջում է իմ հոգին.
Մաղկած այս արտերում ու լեռներում
Տեսնում է իմաստունը տրտմագին
Չորս կողմ մահվան շափ ծանր, ամոթալի տգիտություն:
Չտեսներով արցունքը, խուլ՝ դեպի հառաչ
Եվ ընտրված բախտից իբրև պատիժ մարդկանց համար՝
Այստեղ աղան է վայրենի, անգութ և քրճահաճ,
Փայտի ուժով հափշտակում և աշխատանքն արդար,
Յվ սեփականություն, և ժամանակը գյուղացու:
Ու խոնարհված գլխով, մտրակներին միշտ հնազանդ,
Այստեղ անխոս քարշ է գալիս ստրկությունն ուժատ
Բիրտ կալվածատիրոջ սանձին հլու:
Ամենքն այստեղ տանում են դառն լուծը միևնույն մահ
Եվ չեն համարձակվում սնել հույսեր ու հակումներ,
Այստեղ փթթում է կույսը, որ զրնա
Լկտի շարագործի կրքերին կեր:
Ու ծերացող հայրերի հույսը քաղցր, ապավեն,
Երիտասարդ որդիք ու վաստակի օգնականներ,
Գրնում են հարազատ խրճիթներից, որ բազմացնեն
Պալատական ստրուկների ամբոխը տանջամոտ:
Օ՛, եթե ձայնըս ցասումով սրտերը տագնապեր.
Ինչո՞ւ է իմ սրտում այսքան իզուր գայրույթս վառ:

ՀԱՎԵՐԺԱՀԱՐՍԸ

Լճի եզերքին, մի խուլ կաղնուտում
Ապաշխարում էր մի ծեր մենակյաց,
Մոմ էր պահում նա և միշտ աղոթում՝

Իր խստադատան ճգնաճիւն տրված:
Եվ արդեն վաղուց ծերուկն իր համար
Շիրիմ էր փորել խորքում անտառի,
Եվ սուրբ հայրերից անվերջ, անդադար
Աղերսում էր լոկ մահն իր ըղձալի:

Եվ եղավ ահա, որ ամուսն մի օր
Խրճիթի շեմին իր հին ու խարխուլ
Աղոթք էր անում ծերը ճգնավոր:
Մթազնում էին թավուտները խուլ,
Լճի երեսին մշուշն էր փուլած,
Պայծառ լուսինն էլ ամպերի միջին
Լողում էր հանգիստ: Եվ ծերուկն հանկարծ
Հայացքը հռում, նայում է լճին:

Նայում է, և ի՞նչ, ահով համակված՝
Աչքին հավատալ չի կարողանում...
Տեսնում է՝ լիճը ետում է հուզված,
Ծռում ու ապա նորից խաղաղվում:
Եվ հանկարծ... թեթև, նման ըստվերին,
Ըսպիտակ, ինչպես վաղ ձյունը լեռան,
Ելնում է ջրից մի կույս մերկիրան
Եվ լճի ափին նստում է լռին:

Նայում է նա լուռ ծեր ճգնավորին
Ու հետն էլ սանրում վարսերը իր թաց:
Եվ աչքը կույսի հոլանի մարմնին՝
Գողում է ահից ծերը մենակյաց:
Չեռքով է անում այն կույսը նրան,
Կանչում է գլխի շարժումով արագ
Եվ հանկարծ, ընկնող ասուպի նման,
Սուզվում ու կորչում կոհակների տակ:

Այդ գիշեր ծերը բռնավ շքնեց
Եվ ամբողջ օրն էլ անաղոթք մնաց.
Մտքումն ակամա այն շքնաղ կույսի
Կերպարանքն էր միշտ տեսնում իր դիմաց:

Մութով պարուրվեց կաղնուտը կրկին,
Լուսինն ամպերում նորից շողշողաց,
Եվ ահա նորից լճի եզերքին
Չքնաղ ու գունատ այն կույսն է նստած:

Նայում է ծերին, գլխով է անում,
Հեռվից կատակով համբույր է տալիս,
Խաղում է հետո, ջրերը ճողփում
Ու մանկան նման ծիծաղում, լալիս,
Կանչում է նրան, քնքուշ հառաչում.
«Ինձ մո՛տ եկ, ինձ մոտ, ծերո՛ւկ ճգնավոր...»:
Սուզվում է, ապա ջրի մեջ կորչում,
Եվ շուրջը նորից լուսնուն է խոր:

Եվ երրորդ օրն էլ ծերը սիրատենչ,
Լճի կախարդված եզերքին նստել,
Չքնաղ կույսին էր ըսպասում անվերջ,
Իսկ կաղնուտն արդեն սկսել էր մթնել:
Բայց երբ փարատվեց մութը գիշերվա՝
Չկար ոչ մի տեղ ծերը սրբազան,
Եվ լոկ մանուկներն այն լճի վրա
Ճերմակին տվող մի մորուք տեսան:

ՎԵՐԱԾՆՈՒՄՆ

Անկոչ մի տաղանդ յուր կոշտ վրձինով
Հզոր հանճարի պատկերն է ուզում
Կոկել, նորոգել — և անմիտ կերպով
Նա նոր նկար է վրրան խզբզում...

Բայց օտար ներկը, շանցած շատ տարի,
Մաշվում, թափվում է, ձկան թեփի պես,
Եվ ահա՛ դարձյալ գործը հանճարի
Յուր նախկին փայլով գալիս է հանդես:

Այլուպես ջնջվում են և ի՛մ հեզ սրտից
Կուրծքս կեղեքող մոլորութիւններ,
Եվ այնտեղ զարթնում, եռում են նորից
Նախկին օրերիս պայծա՛ր տեսիլներ:

ՈՒՂԵՐՁ ԻՇԽԱՆ ԳՈՐԶԱԿՈՎԻՆ

Դու՛ բարեկամ բարձրաշխարհիկ շրջանների,
Դու՛ հետամուտ նորույթների մողայական,
Հորդորում ես, թողնեմ շրջանն իմ սիրելի,
Ուր ես՝ անհոգ երկրպագուս գեղեցկության՝
Վայելում եմ անդորր վայելք անհասնելի:
Ի՛մ բարեկամ, երբ դեռ չէի առել տարիք,
Ես էլ քեզ պես՝ գայթակրղված շուքով դատարկ,
Կորցրել էի և զգացում, և խի՛ղճ, և կյա՛նք:
Սակայն խանձված հրում կյանքի բարձրաշխարհիկ,
Շտապեցի հանգիստ գտնել իմ հարկի տակ:
Ու երղվում եմ, ինձ բյուր անգամ քաղցր է հիմի
Խելառների շրջանակը այս բախտավոր,
Ուր ազատ եմ, միտքս՝ ազատ, խոհերս՝ նոր,
Ուր անկաշկանդ վիճում, զգո՛ւմ եմ կենդանի,
Ուր ամենքս գեղեցկի՛ն ենք սպասավոր,—
Քան թե թմրած հավաքույթները անհմա,
Ուր հուսահատ՝ խելքը լոում է ակամա,
Ուր սրտերը սառցակալում են օր-օրի,
Ուր Բուտուրլինն օրենսդիրն է տգետների,
Ուր ձանձրույթը նախագահ է, Շեպինգը՝ ցար,
Ուր բթությամբ հավասար են բոլորն իրար:
Ես հիշում եմ ահա մարդկանց այդ ինքնապաշտ,
Ջար՝ բայց անխելք, ամբարտավան՝ բայց ոչ հպարտ
Ու նայելով այդ մողայիկ տիրաններին՝
Անտարբեր եմ նրանց դատին ու գովեստին:
Երբ դահլիճում Լախսաները խստադատ
Լսում են բուժ գեներալին երկարաբան,
Որ ուշադիր, քնկոտ կանանց՝ մեծ ճիգերով
Սրախոսում է մադրիգալ ֆրանսիական՝

Կիրթ լրբությամբ ծեր աչքերը փայլեցնելով,
Եվ շուրջ բոլոր և ննջում են, և թե լոում,
Խթաններով զնգացնում են, բեղն ոլորում
Ու երբեմն խոր հորանջում են ժպտախառն,—
Մեզ այդ պահին հյուր են կանչում, ո՛վ իմ ընկեր,
Խենթ Բաքուր, ազատութիւնը և մուսան,
Ես չեմ լսում սրամտող մաշված խոսքեր,
Քաղաքական թոթովանքներ ծիծաղելի,
Ես չեմ տեսնում հիմարների մզլած դեմքեր,
Սուրբ տգետներ, մեծապատիվ սրիկաներ,
Եվ արքունի ողջ միստիկան՝ կեղծիքով լի...
Դու՛ էլ մի պահ թո՛ղ քո տոհմիկ վզրուկներին
Եվ միացիր ընկերներին խիտ շրջանին,
Օ՛ր, քմահաճ դու սիրահար սիրուն կանանց,
Դու՛ դուրեկան շողոքորթող, խայթո՛ղ նույնքան,
Առաջվա պես դու՛ սրախո՛ս աստվածուրաց,
Առաջվա պես փիլիսոփա և խենթաբան:

ՉԱԱԳԱՆՎԻ ՊՈՐՏՐԵՏԻՆ

Նա երկնքի կամքով վերին

Մնվել է բիրտ շղթաների մեջ ցարական ծառայութեան,
Հոռմում Բրուտոս նա կլիներ ու Պերիկլես Աթենքում հին,
Սակայն սպա է նա այստեղ հուսարական:

Ա.Ռ...

Ինչու ձանձրոյթը այս անժամանակ
Մնել շարագույժ, մոռալ մտքերով:
Եվ բաժանումի օրվան շարունակ
Երկչոտ անձկութեամբ սպասել խոռով:
Առանց այդ մոտ է օրը տանջանքի,
Երբ դու՝ միայնակ, ամայութեան մեջ
Հիշատակները կորցրած կյանքի
Կկանչես նորից, կկանչես անվերջ:
Այնժամ, ո՛վ անբախտ, հոգիդ կցանկա
Մեռնելու գնով, գնով աքսորի
Ե՛տ բերել թեկուզ մի խոսքն աղջկա,
Թեկուզ շրջո՛ւնը նրա քայլերի:

Արևը մայր մտավ ահա, և հանդարտ
Երեկոյան մշուշն իջավ լուրթ ծովին.
Շաշի՛ր, շաշի՛ր իմ հնազանդ առագաստ,

Միա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին:
Ես տեսնում եմ այն ափերը հեռացած,
Հարավային եզերքները լուսաթով,
Ու ձգտում եմ հուզմունքով ու կարոտով
Դեպի այնտեղ, հուշերով իմ արբեցած...
Իմ աչքերից արտասուքն է ընկնում լուռ,
Եվ զգում եմ՝ հոգիս այրվում է, մարում,
Շուրջս ծանոթ երազներն են թափառում:
Ես հիշեցի անցյալ սերս խենթ ու կույր
Եվ ամեն ինչ, որ սիրել եմ մոլեռանդ,
Հույսի, տենչի պատրանքներս ցավագին...
Շաշի՛ր, շաշի՛ր, առագաստ իմ հնազանդ,
Միա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին:
Սուրա՛, իմ նավ, ինձ հեռավոր ափեր տար,
Խաբող ծովի քմայքներով վայրենի,

Բայց ո՛չ դեպի վշտահար,
Միգոտ ափն իմ հայրենի,
Ուր հույզերն իմ պատանի
Բորբոքվել են կրքով վառ,
Ուր մուսան է ինձ ժպտացել գաղտնաբար,
Ուր հողմերում վաղորդյան
Ջահելությունս է կորել,

Ուր ինձ խինդը դավաճանեց հեշտորեն
Եվ պաղ սիրտս ապավինեց տրտմութեան...
Փախչում էի ես քեզանից, հայրենի՛ք,
Որոնելու նոր պատկերներն ու խոհեր.
Փախչում էի վայելքներից անցողիկ,
Ձեզնի՛ց, կյանքի իմ անցողիկ ընկերներ.
Եվ դո՛ւք, մոլոր, արատավոր տիկիներ,
Որոնց համար, թեպետ անսեր, զո՛հ բերի
Ազատ կյանքս, փառքս, հոգին իմ բարի,
Մոռացված եք և դո՛ւք, ջահել, դավաճան
Գեղուհիներ անցած ոսկե իմ զարնան.
Մոռացվա՛ծ եք, դուք էլ շկաք... սակայն հին
Սրտիս վերքը դեռ անբույժ է ու հիվանդ...
Շաշի՛ր, շաշի՛ր, առագաստ իմ հնազանդ,
Միա իմ դեմ, դո՛ւ, օվկիանո՛ս մոլեգին:

ՆԱԳՈՒԵՈՆ

Կատարվեց ահա իր զարմանալի
Ճակատագիրը. հանգավ մարդը մեծ:
Մոայլ աքսորում առհավետ մարեց
Նրա կյանքն ահեղ ու փոթորկալի:
Մեռավ նզոված բռնակալ արքան,
Հաղթանակների շփացած որդին,
Եվ աքսորյալը տիեզերական
Արդ ենթակա է պատմության դատին:

Օ՛ դու, որ արնոտ քո հիշատակով
Գեռ երկար պիտի ապրես աշխարհում,
Հիմա պսակված քո անմեռ փառքով,
Հանգչիր ամայի օվկիանի գրկում:
Փառահեղ շիրիմ... Այն նույն դագաղին,
Որի մեջ քո սառն աճյունն է հանգչում,
Ատելությունն է իջել ազգերի,
Եվ անմահության շո՛ղն է ճաճանչում:

Վաղո՞ւց էր, որ այն անարգված հողում
Ճախրում էին քո արծիվներն արի,
Եվ օրհասական քո ուժից դողում,
Տապալվում էին գահերն աշխարհի:
Վաղո՞ւց էր, որ սև աղետի գույժով
Դրոշներդ էին ծփում հաղթական,

Եվ թույլ ազգերի վզին դու ուժով
Բառնացիր լուծող վեհապետական:

Երբ հուսադրված մի նոր բաղձանքով՝
Ստրկությունից աշխարհն ըսթափվեց,
Եվ երբ գաղիացին անողոք բազկով
Իր երերացող կուռքը կործանեց,
Երբ խոռվահույզ հըրապարակում
Ընկած էր փոշոտ կառափն արքայի,
Երբ ազատության օրն էր ճառագում,
Այն պայծառ օրը անխուսափելի, —

Դու ժողովրդի ցասման փոթորկում
Տեսնելով բախտը քո ըսքանչելի՝
Ողջ մարդկությունը արհամարհեցիր
Հանձինս նրա վսեմ տենչերի:
Եվ հավատացիր դու հանդգնաբար
Քո աղետաբեր բախտի քմայքին,
Ինքնիշխանության փայլն էր տիրաբար
Այնժամ հմայել քո միտքն ու հոգին:

Եվ դու սաստեցիր քո վերածնված,
Մեծ ժողովրդի մուկզնությունը,
Եվ նա, նորածին ազատությունը,
Ուժասպառ եղավ, մեկեն համրացած:
Ստրուկ մարդկանց մեջ հագուրդ տվեցիր
Ծարավին փառքի և իշխանության,
Գնդերը նրանց մարտի հանեցիր,
Դափնով զուգեցիր դու նրանց շղթան:

Եվ Ֆրանսիան, փառքի զոհը մեծանուն,
Վսեմ հույսերը իսպառ մոռացած,
Նայում էր հպարտ՝ ից այդ շողշողուն
Խայտառակությամբ անկեղծ հիացած:
Դու խրախույս էիր տալիս գնդերին,
Նրանց մեծառատ խրախճանքի տանում,
Եվրոպան ընկել, և նրա գլխին
Մոտալուտ մահվան շունչն էր սավառնում:

Եվ ահա, լպիրշ վեհությամբ, հսկան
Իր ոտքը նրա կրծքին է դնում,
Տիլզի՛տը... (հիմա այդ անարգալիան
Անունից ուսը էլ չի գունատվում) —
Տիլզիտն հերոսին այն ամբարտավան
Պսակեց փառքի տուրքով գերագույն,
Սակայն ձանձրալի անդորրն հաշտության
Հանգիստ չէր տալիս այն երանելուն:

Օ՛ ամբարտավան, ո՞վ էր դրդում քեզ,
Այն ո՞վ մթագնեց քո միտքը պայծառ,
Խիզախ խոհերիդ բարձունքից ինչպե՞ս,
Ինչպե՞ս դու ոռուսաց սիրտը շիմացար:
Անգիտակ գալիք վեհանձն հրդեհին,
Գու գոռոզաբար այնպես կարծեցիր,
Թե հաշտություն ենք խնդրում մենք կրկին,
Սակայն մեր միտքը ուշ կոահեցիր:

Ո՞վ մայր Ռուսաստան, ոազմի՛կ թագուհի,
Իրավունքներըդ հիշիր հնամյա,
Խավարիր, արև Աուստեուլիցի,
Վառվի՛ր ու շողա, մեծն Մոսկվա:
Անցել են արդեն օրերը այն հին,
Ջնջվի՛ր, կարճատև խայտառակություն,
Օրհնիր, Ռուսաստան, օրհնիր Մոսկվային:
Մեր պայմանն է լոկ—մահ կամ հաղթություն:

Եվ արդ՝ ձեռքերով իր ընդարմացած
Հազիվ բռնելով թազը երկաթյա,
Անդունդն է տեսնում իր առջև բացված
Եվ ահա ընկնում, կործանվում է նա:
Օ՛, Եվրոպայի զորքերն են փախչում...
Նրանց անկումն է՛ գուժում մեր հողի
Զյունը արնաներկ, որի հետ հալչում,
Գորչում է նաև հետքը ոստիս:

Այնժամ ամեն ինչ փոթորկվեց, եռաց.
Եվրոպան փշրեց լուծը գերության.

Եվ բռնակալի հետևից սուրաց
Ազգերի նզովքն ամպրոպի նման:
Եվ ժողովրդյան նեմեզիդայի
Բարձրացող աջը նկատեց հսկան,
Եվ անարգանքներն այդ բիրտ արքայի
Ահա վերջապես հատուցում գտան:

Օտար երկնի տակ, կղզում հեռավոր,
Խեղդիչ աքսորի վշտով սոսկալի
Քավել է նա իր մեղքերը բոլոր,
Եվ աղետները ոազմի հրաշքների:
Եվ այցի կզա կղզուն աքսորի
Գուցե առագաստ մի հյուսիսային,
Եվ ճամփորդն այնժամ սիրով կգրի
Հաշտության խոսքը այն քարածայրին,—

Ուր, աչքը ծովին մեն ու մեկուսի,
Սրբի ձայնն էր հիշում նա տրտում,
Սառցե սոսկումն էր հիշում հյուսիսի
Եվ իր Ֆրանսիայի երկինքը ժպտուն:
Ուր մի ժամանակ, իր մենաստանում,
Իսպառ մոռացած գահն ու փառքը սին,
Գառն տրտմությամբ նա միտք էր անում
Լոկ իր սիրասուն զավակի մասին:

Եվ թող հավիտյան անարգված լինի
Այն հեզ փոքրոգին, որ այդ օրն այնտեղ
Սին կշտամբանքով պիտի վրդովի
Նրա փառագերծ ուրվականն ահեղ:
Գոհություն հայտնենք. նա ոռուսաց ազգին
Ցույց տվեց նրա վսեմ ապագան
Եվ մութ աքսորից արար աշխարհին
Հղեց պատգամը սո՛ւրբ ազատության:

Ապրել եմ բոլոր իմ բաղձանքները,
Երազանքներս լքել եմ անհույս,

Ինձ մնացել են լոկ տանջանքները
Եվ պտուղները ամայի հոգուս:

Ճակատագրի դաժան հողմի տակ
Քոչնեց պսակս, էլ չի ծաղկելու,
Եվ ըսպասում եմ տխուր ու մենակ,
Թե արդյոք, ե՛րբ է իմ վերջը գալու:

Այսպես՝ ցրտահար վերջին հողմերից,
Որ ձմեռային պազ շունչն են բերում,
Մերկացած ճյուղին՝ մենակ, տխրալից,
Չընկած տերեւն է դուռում, երերում:

ՕՎԻԴԻՈՍԻՆ

Ապրում եմ ես, Օվիդիոս, այն ասիերում, ուր անդարձ
Բերիւր դու քո հայրենի աստվածներին աքսորված
Ու թողեցիր անտերունչ քո աճյունը հողմածեծ:
Դառնաթախիժ լացը քո այս ասիերը գովերգեց:
Չի լռել ձայնը քնքուշ քո քնարի անմուսաց:
Այս վայրերը տակավին քո համբավով են լցված:
Տպավորել ես իմ մեջ դու այնպես պարզ, կենդանի՝
Վտարանդի պոետին և անապատն ամալի,
Եվ ձյուները մշտադեպ, և երկինքը միգամած,
Եվ դաշտերը կարճատև ջերմությունով տաքացած:
Հաճախ տարված հուսահատ քո լարերի նվազով,
Օ, քե՛զ եմ ես, Օվիդիոս, հետևել ողջ իմ հոգով:
Ալիքներին խաղալիք նավը եմ տեսել տարընթաց
Եվ խարիսխը՝ վայրենի այս ասիերի մոտ նետված,
Ուր սպասում է երգչին սիրո պարզևն անողոր:
Արտերն այնտեղ անստվեր, ու բլուրներն անխաղող,
Այնտեղ, ծնված ձյուներում, կովի համար համարձակ՝
Սկյութիայի որդիներն ավարառու, ասպատակ՝
Իսթրից անդին դարանած սպասում են միշտ պատրաստ
Կողոպտելու գլուղերը ամեն վայրկյան, ակնթարթ:
Ահ ու արգելք չգիտեն, ջրում լողում են նրանք,

Ու սառույցի վրայով սուրում-վազում են արագ:
'Ին (զարմացիր, ո՛վ Նազոն, բախտի համար հեղճեղուկ)
Դեռ պատանի՝ մերժելով կոխվ, հուզում ու աղմուկ,
Գանգուրները վարդերով պսակելու սովորած
Եվ ժամերը երջանիկ գրգանքի մեջ անցկացրած,—
Կստիպվեիր կրելու գլխիդ ծանր սաղավարտ
Եվ սուրն ահեղ պահելու քնարիդ մոտ միշտ պատրաստ
Ո՛չ կին և ո՛չ դուատրերը, ո՛չ ընկերների սիրելի,
Ո՛չ մուսաներն ու բոլոր ընկերուհիք երբեմնի
Անկարող են արտաքսված երգչիդ թախիժը ցրել:
Գրացիաներն իզուր են քո երգերը պսակել,
Պատանիներն իզուր են անգիր հիշում ամեն տող:
Ո՛չ փառքդ, ո՛չ տարիներդ, վիշտ ու մորմոքք մաշող,
Ո՛չ էլ երգերդ չեն շարժի Օկտավիոսի սիրտը քար:
Ծերությունըդ կթաղվի մոռացության մեջ խավար:
Դու ոսկեշուք Իտալիո քաղաքացի՛դ փառազարդ:
Օտար երկրում տարագիր, մեն ու մենակ և անհայտ,
Հայրենիքիդ հարազատ ձայները չեն հասնում քեզ,
Ու գրում ես հեռավոր բարեկամիդ դառնապես:
«Օ՛, տարեք ինձ հայրենի իմ քաղաքը սրբազան,
Դեպ սովերները խաղաղ ու պարտեղներն հայրական:
Բարեկամնե՛ր, թախանձանքս Օգոստոսին հասցրեք
Եվ պատժարար ձեռքը դուք արցունքներով ետ տարեք:
Բայց թե աստվածը ցասկոտ՝ անգութ է ցարդ, անողորմ,
Ու հավիտյան չպետք է տեսնեմ ես քեզ, մե՛ծ Հոռմ,—
Խնդրում եմ ձեզ, մեղմելով ճակատագիրը դժնի,
Գեթ աճյունըս մոտեցրեք Իտալիայիս գեղանի»:
Այն ո՛ւմ սիրտը՝ շնորհի ոգիների հանդեպ պաղ՝
Կարող է քեզ կշտամբել լացիդ համար անուրախ:
Ինչպիսի՛ սիրտ կարող է կարգալ առանց հուզվելու
Վերջին երգերդ տխուր, էլեգիաները, ուր դու
Քո հառաչանքն ապարդյուն՝ սերունդներին ես թողել:
Իբրև սլավոն խստասիրտ՝ ես արտասուք չեմ թափել,
Բայց հասկանում եմ դրանք, հասկանում եմ վիշտը քո:
Եվ աշխարհից, ինձանից անբավական ու դժգոհ
Այցելեցի մտախոհ՝ ես ինքնակամ տարագիր՝
Այն երկիրը, ուր տխուր տարիներդ քարշ տվիր:

Այստեղ քեզ հետ ամեն ժամ, քեզ իմ հոգում շարունակ
Կրկնել եմ ես, Օվիդիոս, քո երգերը տխրունակ.
Քո պատկերներն հավաստել, բայց հայացքս քեզնով լիք՝
Դավաճանում էր հաճախ երազներին խաբուսիկ:
Աքսորավայրն է քո միշտ, գաղտնի, աչքերըս գերել.
Որոնք մոռալ գիշերվա ձյուններին են սովորել:
Այստեղ երկար է փայլում երկնի լազուրն անսահման.
Կարճ է տևում բուքերի դաժանությունը ձմռան:
Իբրև մի նոր բնակիչ՝ սկյութական ափերում
Հարավի դուստրը՝ խաղողն է ոսկեղույն շողշողում:
Ռուսական դաշտերում դեկտեմբերն է անխնա
Ամենուրեք շերտ առ շերտ կուտակում ձյունը հիմա.
Այնտեղ ձմեռ, իսկ այստեղ գարնանային ջերմ շնչով
Արևն է վառ գլորվում, անցնում գլխիս վրայով.
Թարմ կանաչով է շողում մարգագետինը կրկին,
Արդեն արորն է հերկում արձակ դաշտերը ծեգին.
Թեթև զեփյուռն է փչում, իրիկվան դեմ ցրտելով,
Բարակ սառույցը արդեն լճի վրա խամբելով
Բյուրեղներով է ծածկում ալիքները լուռ, անշարժ:
Ես հիշեցի այս վայրում քո փորձերը դեռ անվարժ՝
Այս օրը, որ նշվում է ոգեշնչմամբ թևավոր,
Երբ առաջին անգամ դու քո քայլերը անսովոր
Ալիքներին հանձնեցիր — ձմռան կողմից շղթայված...
Եվ սառույցի վրայով, իմ առջևից, ինձ թվաց՝
Սահեց սովերըդ, և քո հնչյունները թախծալից
Լսվում էին անջատման հառաչանքի պես հեռվից:
Ուրախացի՛ր, չի թոշնել պսակն անմահ նազոնի,
Ավա՛ղ, երգիչըս՝ կորած ամբոխի մեջ ատելի,
Սերունդների համար նոր՝ ես միշտ անհայտ կմնամ,
Եվ իբրև զոհ կմեռնի թույլ հանճարն իմ վաղաժամ.
Տխուր կյանքիս կարճատև համբավի հետ միասին...
Սակայն, եթե իմ հետնորդն իմանալով իմ մասին,
Որոնելու գա այստեղ փառապսակ պոետի
Աճյունի մոտ՝ միայնակ իմ հետքերը պանդուխտի, —
Մոռացության ցուրտ ափերը թողնելով, բարեհաճ.
Երախտագետ սովերն իմ կելնի նրան ընդառաջ,
Եվ սիրելի կլինի նրա այդ հուշն ինձ համար:

Ալվանդությունը անկեղծ թող պահպանվի դարեդար —
Ինչպես որ դու հնազանդ ճակատագրին՝ ես նույնպես
Ոչ թե փառքով, այլ բախտովն իմ հավասար եղա քեզ:
Այստեղ ես իմ քնարով երգեցի այն օրերին,
Թափառեցի, երբ կապույտ Դանուբ գետի ափերին
Մեծահոգի հույնն էր այն ազատության կոչ անում.
Ոչ մի ընկեր, բարեկամ ինձ չլսեց աշխարհում,
Բայց բլուրները օտար, դաշտ ու պուրակ՝ կարեկից
Եվ մուսաները բարի ու հաշտ էին դեպի ինձ:

ՆՇԱՆՆԵՐ

Հապա փորձիր դու զանազան նշաններին հետևել,
Սովորաբար խաշնարածը և հողագործը ջահել,
Վեր նայելով դեպի երկինք, արևմտյան գորշ ամպին,
Կարողանում են գուշակել և՛ պարզ օրը, և՛ քամին,
Ե՛վ անձրևները մայիսյան՝ խինդը կանաչ դաշտերի
Ե՛վ խաղողին վնասակար գալուստը վաղ ցրտերի:
Այսպես, եթե կարապները խաղաղ ջրի զով գրկում
Երեկոյան գալուստն են քո իրենց ճիշով ավետում,
Կամ արևը, եթե թախժոտ ամպերի տակ թաքնվի,
Ուրեմն էգուց աղջիկներին կարթնացնի ձայնն անձրևի,
Կամ հարվածները կարկուտի, և վաղ զարթնող գյուղացին,
Եթե պիտի առավոտյան դուրս գար հովիտ՝ խոտհնձին,
Ամպրոպի ձայնը լսելով, էլ դուրս չի գա խրճիթից,
Կսուզվի ծուլլ թմրության մեջ, քուն կմտնի նա նորից:

ՊԶՊՈՒՎՈՒՆ

Եվ դուք ինձ դարձյալ հավատո՞ւմ եք դեո՞
Անհասյի պես այն մեղմ ու սիրուն:
Այդ ո՞ր սիրային վեպում եք գտել,
Որ սիրուց մեռնի թեթևաբարոն:
Լսեցե՛ք, ախր դուք երեսուն եք,
Ապրել եք արդեն երեսուն ամառ,
Իմ քսանն անցավ, դուք ինձ լսո՞ւմ եք,

Ծն աշխարհներ եմ շրջել անհամար.—
Միծաղելի են երգում ու արցունք,
Խաղերն էլ արդեն ինձ հոգնեցրին,
Դուք էլ ձեր հերթին զզվել եք իրոք
Դաժաճանություն անկայուն ձեռին.—
Սառել են արդեն մեր տաք հույզերը,
Ի՞նչ իմաստ ունի, ա՛խ, կրկին տարվել:
Մենք գիտենք, չէ՞, որ հավիտյան սերը
Երեք շաբաթ է տևում առավել:
Նախ բարեկամներ մնացինք երկար,
Բայց ամուսին կար... ձանձրույթ ահագին...
Ես խաղում էի սիրուց խելագար,
Դուք խաղում էիք ամոթխած տիկին,
Մենք երգում սվինք... բայց հետո... ավա՛ղ,
Շուտ մոռացանք մեր երգումը սված...
Դուք Կլեոնին սիրեցիք խաղաղ,
Ինձ աստվածուհի Նատաշան թվաց:
Մենք բաժանվեցինք... և մինչև այսօր
Ամեն բան լավ էր, բարեվայելուշ,
Եվ կարող էինք էդպես հավեսով
Ապրել դեռ էլի, չվիճել փուշ-փուշ.—
Բայց ո՛չ, դուք այսօր առավոտը վաղ,
Մի ողբերգական տենդի մեջ, ավա՛ղ,
Հարություն տվիք հնին այեհեր.—
Եվ սկսեցիք կրկին քարոզել
Հին ասպետական անդամաճան սեր,
Էլ հարգանքի տենդ, էլ խանդի պահեր:
Ներեցեք, օ՛, ոչ, ինչպե՞ս աղաչեմ:
Պոետ եմ թեև, բայց մանուկ հո չե՞մ:
Երբ մայրամուտ ենք թեքվում մենք արագ,
Թողնում ենք հուրը մեր շահել կրքի՝
Դուք՝ ձեր սիրելի դստերը ավագ,
Ես՝ իմ եղբորը կրտսեր տարիքի.—
Նրանք կարող են կյանքի հետ խաղալ,
Արցունք կուտակել գալիքի համար.—
Նրանց առդում է, որ սիրով հոսեն,
Մեր ժամանակն է, որ շաբախոսենք:

Ես վերապրեցի ցանկություններն իմ,
Էլ չսիրեցի երազներս վառ.
Ինձ մնացին լոկ տանջանքներն իմ հին,
Ամայի սրտի պտուղները դառ:

Անողորմ բախտի խոլ փոթորկի տակ
Թոշնեց պսակը ծաղկուն հասակիս.
Հիմա ապրում եմ տխուր, միայնակ
Եվ սպասում եմ՝ վերջն իմ չի՞ գալիս...

Այնպես, ոնց ցրտում ուշ, օրհասական,
Բուքն է լսելի ձմռան սուլոցում,
Մերկ ճյուղի վրա դողում է միայն
Ուշացած տերևն՝ արցունքով օծուն...

ՈՒԵԳԻ ԵՐԳԸ

Ելնում է ահա հրգոր Օլեգը
 Խենթ խաղարներից վրբեժ առնելու,
 Նրբանց համարձակ հարձակման համար
 Գյուղերը սրբի-հրբի մատնելու:
 Եվ իր համհարզով, հագած կուռ զրահ,
 Գրնում է նա սեգ նրժույզի վրա:

Մըթին անտառից նրա հանդիման
 Գալիս է ահա վըհուկ ծերունին,
 Մութ գալիքների մեկնիչն ու հըման,
 Կյանքում հընազանդ միայն Պերունին,
 Աղոթք ու հմայքով իր դարն անցկացրած:
 Եվ Օլեգ ծերին ընդառաջ գնաց:

— Ասա՛ ինձ, գուշա՛կ, ծերդ անմահների,
 Կյանքիս մեջ ինձ հետ ի՞նչ է լինելու,
 Եվ, ի խընդություն շար ոսոխների,
 Շուտո՞վ եմ արդյոք շիրիմ իջնելու:
 Բաց, մեկնիր բուրն, ինձնից չըքաշվես,
 Վարձը՞ քու սիրած ձին կըտամ ես քեզ:

— Չին վախում գետերն երկրի մեծերից,
 Եվ պետք չի նրբանց պարզեն իշխանի,
 Նրբանց իմաստուն լեզուն վերեկից
 Ազդված՝ խոսում է կամքը երկրնքի.—

Անհայտ են գալոց տարիքն ու մըթին,
 Բայց կարդում եմ գիրդ ես քու ճակատին:

Դե՛ միտքըդ պահիր իմ խոսքն այսօրից,
 Փառքն է կյանքի մեջ խընդում հերոսին.
 Հաղթության փառքով հըռչակված ես դու,
 Վահանդ՝ Բյուզանդիո բարձր դարբասին:
 Հընազանդ են քեզ կ՛ցամաք, կ՛ ծով,
 Նայում են ոսոխըդ բախտիդ նախանձով:

Ե՛վ կապույտ ծովի հեղհեղուկ ալիք,
 Ահեղ փոթորկի ժամին կատաղի,
 Ե՛վ նետ, կ՛ պարսեր, կ՛ նենգող դաշույն,
 Խընայում են միշտ կյանքը հաղթողի:
 Վերք չես առնիլ դու քո կուռ զըրահում,
 Հըզորին անտես ոգի է պահում:

Ոչ մի վըտանգից չի վախում քու ձին,
 Տիրոջ կամքը միշտ հասկանում է դա.
 Մերթ կանգնում է հեզ նետերի տակին.
 Մերթ թըռչում ուզմի դաշտերի վրա.
 Ե՛վ ցուրտ, կ՛ կոխվ ոչինչ են զըրան,
 Բայց... դա կըլինի պատճառ քու մահվան:

Օլեգը խնդաց, և սակայն մըթնեց,
 Մըռայլվեց հանկարծ շարագույժ մըտքից
 Լուռ ու մտախոհ թամբիցը բըռնեց,
 Ներքև է իջնում սիրած նըժույզից,
 Ու վերջին անգամ իր հին ընկերին
 Փայփայում, շոյում, փարում է վըզին:

— Դե՛հ, մնաս բարյավ, վաղեմի ընկեր.
 Ժամանակն եկավ մեր բաժանվելու.
 Հանգի՛ստ կաց հիմա, էլ ոտըս բընավ
 Քու ասպանդակի մեջ չեմ դընելու:
 Դե՛հ, գընա՛, բայց միշտ հիշիր Օլեգին:
 Է՛յ, մանկլավիկնե՛ր, հեռու տարեք ձին:

Մածկեցե՛ք սրբան թավարծի գորգով,
Մանձիցը բըռնած մարգե՛րը տարեք,
Լողացրե՛ք, պահեք ընտրած հատիկով,
Աղբյուրի վըճիտ ջրով ջրեցեք:
Եվ մանկլավիկներն իսկույն ձին տարան,
Մի ուրիշ նոր ձի մոտ բերին նըրան:

Ցընծում է խմբով անմահ Օլեգը
Զըվարթ ձայներով լիք բաժակների,
Ճերմակ է նըրանց գըլխի ալիքը,
Ինչպես վաղորդյան ձյունը լեռների...
Հիշում են նըրանք, օրերն անցկացրած,
Եվ կըռիվները միասին վարած:

— Բայց, իմ ընկե՛րը,— գոչեց Օլեգը.—
Ո՛ւր է, ինձ ասեք սիգապանձ իմ ձին.
Առո՞ղջ է արդյոք, այնպես սըընթաց,
Այնպես կըրակոտ, աշխույժ տակավին...
Եվ լըսում է, որ սեպ բըլրի վըրա
Մահու սև քընով վաղ է քնել նա:

Խոնարհեց գըլուխն Օլեգը հըզոր,
Եվ միտք է անում.— Ի՞նչ եղավ հըման.
Սըտախոս կախա՛րդ, անխելք ալևոր,
Թե չէի լսել ես քո սըտության,
Կարեի մինչ օրս իմ ձին ես հեծնել:
Եվ ձիու ոսկերքն ուզում է տեսնել:

Գընում է Օլեգն ահա պալատից,
Նըրա հետ Իգորն ու հյուրերը հին.
Տեսնում են ձիու ոսկերքը թափված
Բըլուրի վըրա, Դընեպրի ափին:
Փոշին ծածկում է, անձրևն ողողում,
Ու սեզը վըրեն քամին օրորում:

Ուն զգույշ դըրավ իշխանը գանգին
Ու կանչեց.— Քընի՛ր, միայնակ ընկեր,

Քեզնից շատ ապրեց քու տերն ալևոր.
Թարմ շիրմիս վրա դու չես մահաբեր
Տապարի տակին սեզը ներկելու,
Քու տաք արյունով աճյունս հարգելու...

— Ահա՛ թե ուր էր օրհասըս պահված.
Այս շոր ոկսո՛րն էր ինձ մահ սպառնում:
Այնինչ՝ անկենդան գանգիցը հանկարծ
Ֆըշշալով սողաց մի օձ շարաթույն.
Սև թոկի նըման փաթաթվեց ոտքին,
Իշխանն օձահար գոռաց ցավագին:

Փրփրուն թասերը շըրջան են առնում
Օլեգի մահվան տըխուր հարգինքին.
Իգորն ու Օլգան բըլուրի վըրա,
Նըստած է խումբը Դընեպրի ափին —
Հիշում են քաջերն օրերն անցկացրած
Եվ կռիվները միասին վարած:

ՀՈՒՅՆ ԱՂԶԿԱՆ

Դու աշխարհ եկար բոցավառելու
Մավառնող միտքը բանաստեղծների,
Այն վրդովելու և հմայելու
Սիրալիրությամբ քո ողջույնների,
Քո արևելյան խոսքի հմայքով,
Հայելանման աշքերիդ ցոլքո՛վ
Եվ այս ոտիկո՛վ սիրուն ու անգին...
Դու աշխարհ եկար քնքուշ գզվանքի,
Բո՛ւն կրքերի արբեցման համար:
Երբ Լեիլայի երգիչն անխնդում
Երազանքներում երկնային ու վառ
Իր անդավաճան իղեալն էր կերտում,
Ասա՛, պոետը,— տանջված, սիրահար,—
Արդյոք հենց քեզ չէ՞ր այնժամ պատկերում:
Գուցե, հեռավոր սրբազան երկրում,

Հունաստանի ջինջ երկնքի ներքո,
Ներշնչված պոետն անրջող հոգով
Քե՛զ էր, որ տեսավ, ինչպես նրազում.
Եվ սուզվեց, մնաց լույս պատկերը քո
Նրա ծով սրտի անհուն խորքերում:
Գուցե, քնարով հավետ բախտավոր
Քեզ գայթակղեց կախարդը մի օր,
Սիրտդ ակամա թրթռաց արագ
Քո այդ ինքնասեր, հպարտ կրծքի տակ,
Եվ դու, թեքվելով նրա հաղթ ուսին...
Ո՛չ, ո՛չ, սիրելի՛ս, լռենք այդ մասին,
Խանդի կրակը ես չե՛մ հրահրի.
Երջանկությունը միշտ օտա՛ր էր ինձ,
Միայն նո՛ր եմ այն վայելում հիմի,
Եվ արդ, տանջվելով թաքուն մի վշտից,
Սիրտս շարունակ երկյուղով լի է.
Վստահելի չէ՛ ինչ սիրելի է:

ԿԱԼԱՆԱՎՈՐԸ

Նստած ճաղերից ներս. բանտի մեջ իմ թաց,
Տեսնում եմ արծիվ մի գերի մեծացած,
Տխուր իմ ընկերը թևերը ցնցում,
Ցածում արյունոտ նա իր կհրն է կտցում:

Կտցում է, գցում նա, նայում դեպի վեր,
Կարծես թե ինձ հետ նա նույն բանը խորհեր,
Կանչում հայացքով իր, կանչով արծվային,
Ասել է ուզում նա. «Թռչե՛նք միասին»:

Ազատ թռչուններ ենք, արդ, ժամ է, ընկեր,
Այնտեղ, ուր ամպից դեն ճերմակ են սարեր,
Այնտեղ, ուր կապտում են ծովերը այնպես,
Այնտեղ, ուր շրջում է լոկ հողմը... և ես...»:

ԹՌՉՆԱԿԸ

Միշտ հետևելով օտար աշխարհում
Մեր հայրենական հնավանդ ծեսին,
Ես մի թռչնակ եմ ազատ աղձակում
Նորաբաց գարնան պայծառ հանդեսին:

Եվ հասու եմ ես մեծ ըսփոփանքի...
էլ ինչո՞ւ աստծուց տրտնջամ խոռվ,
Երբ կարողացա գեթ մի էակի
Ազատություն տալ ինքս իմ ձեռով:

Ո՞վ ձեզ կանգնեցրեց, ալիքնե՛ր, ասեք,
Այն ո՞վ ձեր հուժկու վաղքը կաշկանդեց,
Ո՞վ նիրհող և մունջ լճակ դարձրեց
Ձեր ցամաքալի հորձանքը այն սեգ:
Ո՞ւմ կախարդական գավազանն էր այն,
Որ մեջս մեռցրեց վիշտ, խնդում և հույս,
Եվ կործանարար նիրհով ծուլության
Պարուրեց հոգին իմ փոթորկահույզ:
Արթնացե՛ք, հողմե՛ր, ջուրն ակոսեցե՛ք,
Քանդեցե՛ք հիմքից պատվարը նրա,—

Ո՛ր ես դու, ամպրո՛ւպ,
Ո՛վ ազատութեան սիմվոլ ու տարերք,
Սուրա՛ անազատ ջրերի վրա՞

Թե պատանու նման հույսով եռանդագին
Հավատացի իրոք, որ երբեք հոգին
Մեր հավերժող միտքը, սերը, խոհը մեր մեծ
Տանելու է դեպի անհունն արևամերձ,—
Ես երդվում եմ, վաղուց հողն այս կթողնեի,
Կյանքը, այս այլանդակ կուռքը, կփշրեի,
Կթռչեի դեպի երկիրն ազատութեան,
Ուր չկա մահ, օրենք, ուր վայելքն է միայն,
Ուր լոկ միտքն է ճախրում երկնի մաքրութեան մեջ...

Բայց ես զուր եմ տրվում պատրանքներին անվերջ,
Համառում է խելքս, հույսը արհամարհում.
Ոչնչություն եմ ես մահվան այն աշխարհում,
Ու ոչինչ են և միտք, և թե սերն առաջին.
Ես սարսափում եմ... նորից տխուր նայում կյանքին
Ու երկար եմ ուզում ապրել, որ իմ հոգում
Պատկերն այն սիրելի բոցավառվի՛ թաքուն:

ԴԵՎԸ

Այն վառ օրերին, երբ ինձ դեռ նո՛ր էր
Բացվում երփներանգ հմայքը կյանքի.
Կուսագեղ կանանց հայացքի մովը,
Շառաչը կաղնու, երգը սոխակի,
Ծրք վեհ ու վերին զգացումները,
Սուրբ արվեստների ներշնչող ոգին,
Ազատությունը, փառքը և սերը
Խռովում էին արյունըս ուժգին,—
Այնժամ վայելքիս, սիրուս պահերը
Լուռ ստվերելով անձկութեամբ անկարծ՝

Ինձ մոտ սկսեց գաղտնի այցերը
Ինչ-որ շար ոգի, ոգի՛ անթափանց:
Տխո՛ւր էր լինում մեր հանդիպումը.
Նրա ժպիտը, հայացքը ներհուն,
Նրա բառերի սրախայթ թույնը
Պաղ ծծվում էին հոգուս խորքերում:
Ամբաստանութեամբ համառ փորձում էր
Նա կամքն ու ուժը նախախնամության,
Արհամարհում էր նա ներշնչումը,
Բարին համարում սին երա՛զ միայն:
Նա չէ՛ր հավատում ազատությանը,
Ծաղրով էր նայում սիրուն ու կյանքին.
Եվ ոչինչ, ոչինչ այս բնութեան մեջ
Չէր ուզում օրհնել նրա դառն հոգին:

ԿՅԱՆՔԻ ՍԱՅԼԱԿԸ

Թեպետ հաճախ ծանր է բեռը սայլակում,
Բայց շարժվում է նա և՛ թեթև, և՛ արագ.
Միշտ հառաչ է նրան մղում, չի հոգնում
Քաշ կառապանն—հին, ալևոր ժամանակ:

Առավոտից կյանքի սայլակ նստելով,
Կառապանին ընկեր դառած անվեհեր,
Մենք քշում ենք հեղզ ու հեշտանքն ատելով,
Եվ գոչում ենք. «Հառա՛ջ, հառա՛ջ, ա՛յ ձիեր»:

Բայց կեսօրին չկա՛ էլ այն ուժը վառ,
Մենք շարժված ենք. ահալի՛ է և ճամփան,
Մեր առչեք՝ խորեր, ձորեր, թումբ ու քար,
Մենք գոչում ենք. «Կամա՛ց, հիմար կառապան»:

Սայլակն էլի ընթանում է յուր ճամփան,
Մենք էլ արդեն ընտե՛լ ու մե՛րձ գիշերին,
Նիրհելով ենք դիմում դեպի օթևան,
Ժամանակն էլ հա՛ քշում է ձիերին:

Վաղուց նրա հիշատակները քնշորեն
 Կրում եմ ես սրտիս խորքում,
 Ինձ շնորհած վայրկյանները՝ երկա՛ր օրեր
 Խինդով էին ինձ համակում:
 Կարգում էի նրան երգերս սրտագին՝
 Ծնված անքուն տվայտանքով,
 Մեղմ շուրթերը խոսքս անուշ կրկնում էին,
 Հոգին՝ լցնում արձագանքով:
 Ունկ էր դնում հոգածությամբ ամենօրյա
 Նա տառապած իմ քնարին.
 Եվ հիմա էլ այդ քնարին տվել է նա.
 Իր հնչյունները երկնային...
 Բավական է. ես հպարտ էլ լինեմ որքան,
 Գորովանքով կասի՝ հոգիս՝
 Փառքիս համար նրա՛ն էի ես պարտական,
 Ու հուցե և՛ ներշնչանքի՛ս:

ԳԻՇԵՐ

Իմ ձայնը՝ քեզ համար և՛ տանջող, և՛ քնքուշ,
 Խզում է գիշերվա անդորրը արդեն ուշ.
 Իմ տխուր մոմը խեղճ՝ օրհասին իր մոտիկ,
 Վառվում է. երգերն իմ, հորդելով խուռնալիք,
 Հոսում են քեզնով լի, հանց սիրո առուններ,
 Փայլում են իմ դեմ քո աչքերը մթնում ծեր,
 Ժպտում են ինձ, և ես ձայներ եմ լսում նոր.
 Բարեկամ իմ քնքուշ... սիրում եմ... ես քո... քո...

Վե՛րջ ամեն ինչի—կապ չկա մեր մեջ:
 Եվ վերջին անգամ փարված քո ծունկին,
 Հառաչում էի, հեծում դառնագին
 Ու լսում էի պատասխանդ— վե՛րջ:
 Երբեք ես կյանքում ինձ չեմ խաբի էլ,
 Չեմ հետապնդի քեզ իմ կարտուով,
 Անցյալը, գուցե, մոռանամ շուտով,—
 Ո՛ր, ինձ համար չի սերը ստեղծվել:
 Իսկ դու ջահել ես ու սքանչելի,
 Եվ քեզ շատերը կսիրեն էլի:

ԾՈՎԻՆ

Մնաս բարո՛վ, ազատ բնությա՛ն տարերք:
 Վերջին անգամ են ալիքներդ մով
 Ծփում իմ դիմաց՝ անծայր, անեզերք,
 Եվ շողում ես դու հպարտ հմայքով:

Ինչպես թախծալի տրտունջն ընկերոջ,
 Կամ կանչը նրա հրաժեշտի պահին,
 Քո ձայնը տխուր, ձայնդ մարտակոչ
 Ես վերջին անգամ լսեցի կրկին:

Ծո՛վ, դու իմ հոգու սահման բաղձալի,
 Քո եզերքներով ես քանի անգամ

Թափառել եմ լուռ, մշուշներով լի,
Տարված խոհերով իմ նվիրական:

Ինչքան սիրեցի զրույցներս քեզ հետ,
Հնչյուններդ խուլ, ձայնը անդունդի,
Եվ իրիկնային լուռթյունդ մերթ,
Եվ պոռթկումները քո խորունկ սրտի:

Այն ձկնորսական առագաստը հեզ,
Պահպանված քո խենթ քմահաճույքով,
Քո ալիքներով կանցնի քաջի պես,
Բայց հենց որ խաղաս անզուսպ մոլուցքով,
Նավերի մի ողջ երամ կընկղմես:

Բախտս չբերեց հավետ հեռանալ
Այս եզերքներից տխուր ու խուպան,
Քեզ ողջունելու իմ գիրկը բանալ,
Քո լեռնապարով հեռու սլանալ
Իմ փախուստի մեջ բանաստեղծական:

Դու կանչում էիր... Իսկ ես՝ կաշկանդված՝
Իզուր էր հոգիս տենչում խելահեղ.
Հզոր կրքերի կրակով խանձված՝
Ես մնացել եմ ափերին այստեղ...

Ինչի՞ն ափսոսամ: Ես ո՞ր կողմ, արդյոք,
Այսօր կուղղեի իմ անհոգ ուղին:
Քո անապատում առարկա մի լոկ
Կկարողանար ցնցել իմ հոգին:

Լոկ մի ապառաժ, փառքի՞ դամբարան...
Թաղված են այնտեղ պաղ քնի ծոցում
Հիշողություններ վեհ, նվիրական.
Նապոլեոնն էր այնտեղ մահանում:

Այնտեղ նա քնեց տանջանքով անճառ:
Նրանից հետո շառաչով հողմի

Թռավ մեզանից մի ուրիշ հանճար,
Մի այլ տիրակալ մեր հոգիների:

Կորավ՝ իր փառքը թողած աշխարհին,
Ազատություն իր կորուստը սգաց,
Աղմըկի՛ր դու ծով, ծփա՛ր՝ զայրագին.
Նա քո երգիչն էր, քեզանով դյուրված:

Նա քո պատկերն էր կրում իր վրա,
Դու ստեղծել էիր նրան քո ոգով,
Քեզ նման հզոր, խորունկ և մոռյլ,
Քեզ նման անեզր, անզուսպ էր նա, ծո՛վ:

Կյանքը դատարկվեց... այսօր դու ինձ ո՞ւր
Պիտի տանեիր, ասա՛, իմ օվկիան.
Մարդկանց վիճակը նույն է ամենուր.
Որտեղ կտեսնես բարիք ընդհանուր,
Ուրեմն այնտեղ իշխում է մարդուն
Կամ տիրանը, կամ լուսավորություն:

Դե, մնա՛ս բարով, ծո՛վ, միշտ կհիշեմ
Գեղեցկությունը քո հանդիսավոր,
Եվ երկար, երկար ես դեռ կլսեմ
Քո իրիկնային թնդյունը հզոր:

Եվ լուռ ստեպաներն, անտառները մեր
Կտեղափոխեմ ես, քեզանով լի,
Մովախորշերդ և՛ ժայռ, և՛ ստվեր,
Ե՛վ փայլ, և՛ երզը քո ալիքների:

Օ, վարդ-աղջիկ իմ, շղթայված եմ ես,
Բայց շեմ ամաչում իմ շղթաներից.
Փշոտ թփերում սոխակն է այդպես՝
Երգիչների մեջ՝ արքան արքայից,

Հպարտ, հրեղեն վարդի մոտերքում
Ապրում իր քաղցր գերութեան գրկում,
Եվ խավարի մեջ հեշտին գիշերվա
Նրան իր քնքուշ երգե՛րն է երգում:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախում է
Գվադալկվիվիրը:

Սագեց երկնքում լուսինը ոսկյա,
Կիթառն է, լսի՛ր, հնչում թովչագին,
Եվ իսպանուհին է հենվում ահա
Իր պատշգամբի փայլուն բազրիքին:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախում է
Գվադալկվիվիրը:

Հրեշտա՛կ իմ, նետիր մանտիլյադ և ինձ
Հայտնվիր պայծառ ցերեկվա նման,
Եվ պատշգամբի ճաղերի միջից
Ջքնաղ ու գողարիկ ոտիկըդ գուրս հան:

Գիշերվա հովն է
Գգվում երկիրը:
Շաշում,
Փախում է
Գվադալկվիվիրը:

ԵՐԿՐՈՐԳ ՈՒՂԵՐՁ ԳՐԱՔՆՆԻՉԻՆ

Ասպարեզում սայթաքուն դու՛ Տիմկովիկու ժառանգորդ,
Թույլ տուր հիմա քեզ գրկեմ, զրուցակի՛ց իմ ծանոթ:
Հենց վերջերս էր, երբ ծանրը ցենզուրայից խիստ նեղված,
Անգթորեն իմ վերջին իրավունքից էլ զրկված,
Հալածվելով մեր ամբողջ եղբայրության հետ մեկտեղ՝
Քեզ ասացի, բորբոքված, խոսքեր շատ սուր ու տգեղ,
Ես կռվելու մարմաշին հագուրդ տվի անարգել —
Բայց, խնդրում եմ, ինձ ների՛ր, չէի կարող համբերել:
Հիմա այս խուլ անկյունում ժուռնալները թերթելով,
Եղբայրության մեր թշվառ՝ նոր երգերը կարդալով
(Չէ՞ որ հիմա ես ունեմ կարդալու շատ ժամանակ),
Ուրախացա շափազանց, այնտեղ հանկարծ տեսնելով,
Որ ունես նոր կանոններ, մտածելու եղանակ:
Ուռա՛: Արդեն քեզ համար վաստակեցիր դու դափնի
Խիզախությամբ քո խելքի և ամբողջամբ քո սրտի:
Ինչքա՛ն ինքը, պոեզիան, ապշեց, մնաց զարմացած,
Երբ որ դու թույլ տվեցիր քո շնորհով ողորմած
Նվիրական երկու բառ՝ աստվածային, երկնային,
Եվ որակվեց նրանցով գեղեցկությունը նրբին,
Եվ դա իսկի չդիպավ տիրոջը մեր՝ Քրիստոսին:
Սակայն, ասա՛, ի՞նչն է որ հանկարծակի քեզ փոխեց
Եվ քո գոռոզ վարք ու բարքն այդքան խաղաղ դարձրեց:
Իմ ուղերձները թեև սիրում եմ ես կաթոզին,
Թեև ծանոթ ես, գիտեմ, դու իմ նախորդ բողոքին,
Բայց այժմ, քեզ ծաղրելով, փոփոխության համար սույն
Զարմացած եմ հաճելի, քեզնից դա շեմ թաքցնում:
Վերաբերվում էի քեզ՝ ինչպես պարտքս էր պահանջում.
Բայց ե՞ս պիտի ձեզ ուղղեմ: Ո՛չ, գիտեմ, թե ո՛ւմն է, ո՛ւմ
Սույն կարևոր նորությամբ Ռուսաստանը պարտական:
Կավ կշռելով վերջապես ցանկություններն, այս անգամ
Մեր թագավորը բարի՛ ազնիվ միխիստր ընտրեց,
Շիշկովն արդեն գիտության կառավարումն ընդունեց:
Մերն այս թանկ է մեզ համար՝ ժողովրդին բարեկամ.
Նրան հուշակ տվեցիր դու, տասներկու՛ թվական:
Տոհմիկների ամբոխում միակն էր նա, որ սիրեց

Ռուս մուսաներն ու մեկ-մեկ հավաքելով միացրեց:
Կատարինն թագուհու որբ մնացած այն թագից
Նա պահպանեց մի դափնի՝ մեր օրերի ցրտերից:
Տրոնշում էր նա մեզ հետ, երբ սուրբ հայրն այն ժամանակ,
Օմարին և Ալիին առած որպես օրինակ,
Ի գոհություն աստըծո և ի սփոփանք իր հոգու,
Լուսավորյալ ամեն միտք շանք էր անում խեղդելու:
Հեզահամբույր ու խոնարհ ու բարեպաշտ այն հոգին
Մուսաներին էր պաւածում, փրկելով լոկ Բանտիշին,
Եվ միշտ օգնում էր նրան ազնվազարմ Մագնիցկին՝
Կարգ ու կանոն սիրողն այդ, հոգով մեղմ ու քնքշագին,
Եվ նույնիսկ նա՛, իմ թշվառ Կավելինը ծաղրածու,
Կնքահայրը Գալիշի և Մագնիցկու տիրացուն:
Եվ ահա թե աշխարհի մեղաց համար մինչ այսօր
Ո՛ւմ ձեռքն էիք հանձնված, գիտություններ մեր բուրբ:
Ահա թե ում, ցենզո՛ւրա, եղել ես դու ենթակա:

Բայց հերիք է այդ մասին... մռայլ տարին էլ չկա,
Ավելի վառ է վառվում հիմա կանթեղը լույսի:
Ես այդ դժբախտ վարչության փոխվելու հետ միասին
Կարծում էի՝ ցենզորներն կհրաժարվին անպատճառ,
Սակայն, ինչպես տեսնում ենք, դու մնացիր, դիմացար:
Եվ այսպես քեզ շտապեցի շնորհավորել, բարեկա՛մ,
Ու դրա հետ իմ կողմից խորհուրդներ տալ շահեկան:

Եղիր դու խիստ, բայց խելք: Մենք չենք խնդրում, որ բուրբ
Օրինական արգելքներն ոչնչացնես դու այսօր,
Ինքնազուխ թույլատրես պարոններին մեր գիտակ
Խոսել, գրել ամեն ինչ և տպագրել անվտանգ:
Իրավունքդ պահպանիր դու քո պարտքի համաձայն,
Բայց դու ճամփա տուր Խելքին, Ճմարտությանն իսկական
Եվ ինքնագոհ ու անմեղ Հիմարության դեմ անգամ
Ճանապարհը մի փակիր ուղեկալով ինքնակամ:
Եվ եթե, արդ, մեր գրչի պտուղներում այս կամ այն
Երբեմն դու չես գտնի առանձնապես մի լավ բան,
Երբ չես տեսնում նրանց մեջ որևէ վատ մի արարք
Հանդես գահին, սեղանին, կամ ոսոխի վարք ու բարք,
Ցանկանալով գրողին սրտանց դու փառք ու հուշակ՝
Մի՛ վարանիր, բարեկա՛մ, ստորագրիր համարձակ:

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԻՍ

Ոստինե՛ր իմ, ոչինչ դեռ չեմ ասի ձեզ...
Կարծես հանգավ իմ գայրույթը վաղանցուկ,
Բայց իմ աչքից չեք վրիպում դարձյալ դուք,
Երբեք մեկն ու մեկիդ կընտրեմ ես.
Իմ սուր ճանկից չի խուսափի նա կրկին,
Վայր կսուրամ, կհարձակվեմ աններում:
Այդպես բազեն է թեւծում ամպերում,
Լուռ հսկելով հնդկահավին ու սագին:

ՓԱՌՔԻ ՏԵՆՉ

Երբ քո սիրով և չերմ գգվանքներով հարբած,
Քո ծնկների առաջ, երբ որ անխոս շոքած՝
Նայում, խորհում էի, որ իմն ես, իմ անգի՛ն,
Գիտես, որ ես բնավ չէի ձգտում փառքին:
Գիտես, որ հեռացած մեծաշխարհից ունայն,
Թողած բանաստեղծի կոչումս բարձրաձայն,
Ամպրոպներից հոգնած, չէի լսում այնօր
Գովքի և բացասման բզզոցը հեռավոր:
Ո՛չ, բամբասանքը ինձ վրդովել չէր կարող,
Երբ իմ դեմքին հառած հայացքդ շարշարող,
Ձեռքդ գլխիս դրած, հարցնում էիր մեղմիկ.
Ասա, սիրո՛ւմ ես ինձ, ուրա՛խ ես, երջանի՛կ,
Դու ուրիշին այսպես չե՛ս սիրելու, ասա՛,

Գու, սիրելիս, երբեք ինձ չե՞ս մոռանա:
 Իսկ ես լուռ եմ հուզված ու բերկրալից,
 Լեցուն էր վայելքով հոգիս, թվում էր ինձ,
 Որ վաղ չկա, որ մեր անջատումի դաժան
 Օրը չի գա երբեք... Եվ ի՞նչ: Արցունք, տանջանք,
 Դավ ու գրպարտութիւն գլխիս իջան հանկարծ...
 Ես ի՞նչ եմ, ո՞ւր եմ ես: Կանգնած եմ մոլորված,
 Ինչպես դաշտում շանթով զարկված մի ուղևոր,
 Ամե՛ն ինչ իմ դիմաց մթնել է: Եվ այսօր
 Տանջվում եմ ես ուրիշ մի նոր ցանկութիւնով.
 Ես փառք եմ ցանկանում, որ միշտ իմ անունով
 Խոցեմ ականջը քո ամեն վայրկյան, որ դու
 Ինձնով շրջապատվես, որ հռչակով ազդու
 Ամեն ինչ քո շորս կողմ հնչե փառքիս մասին,
 Որ դու լուսթյան մեջ՝ անսաս ներսիդ ձայնին —
 Ու վերհիշես վերջին պաղատանքներս ջերմ
 Մեր բաժանման պահին, այգումըդ, այն գիշեր:

EX UNGUE LEONEM

Լույս քնծայեցի մի անգամ ես իմ
 Ոտանավորը անստորագիր:
 Մեկն հողված տպեց թերթում այդ մասին՝
 Նույնպես թաքցրած ազգանունը իր:

Բայց ի՞նչ... Չմնաց գաղտնիք մեզանից
 Ոչ անունը իմ և ոչ էլ նրա.—
 Իմ սուր ճանկերից ճանաչեց նա ինձ,
 Ես ականջներից իմացա նրան:

Պ. Ա. Օ...

(Թսիպովայն)

Գուցե ես արդեն չեմ մնա երկար
 Խուլ, խաղաղավետ իմ այս աքսորում.
 Էլ չեմ հառաչի անցյալի համար,

Ու չի այցելի ինձ հոգեպարար
 Գյուղական մուսան այգու անդորրում:

Բայց ուրիշ վայրում, այստեղից հեռու
 Մտքով ես այստե՛ղ կլինեմ կրկին.
 Տրիգորսկոյե կգամ շրջելու,
 Շրջելու շուքում գողտրիկ լորենու,
 Գալար դաշտերում, գետակի ափին:

Այդպես երբեմն, երբ օրն է հանգչում
 Իրիկնամուտին, շիրմի խորքերից,
 Կարոտ ստվե՛րն է միայնակ թռչում
 Ու հայրենի տան շուրջը թևածում՝
 Հարազատներին տեսնելու՝ նորից:

Թե կյանքը քեզ խաբի մի օր,
 Մի՛ գայրանա, մի՛ վշտացիր,
 Սե օրվա հետ դու հաշտ կացիր,
 Կգա և օրը բախտավոր:

Գալիբի մեջ է սիրտն ապրում,
 Ներկա օրը վշտով է լի,
 Ողջը կանցնի, իսկ ինչ անցնում՝
 Արդեն դառնում է սիրելի:

ՇԱՐԺՈՒՄ

— Շարժում չկա՛, — բարբառեց մորուքավոր մի գիտուն:
 Մյուս գիտունն սկսեց նրա առաջ լուռ շրջել:
 Ավելի լավ դժվա՛ր էր այդ խոսքերի դեմ վիճել,
 Եվ բոլորը գովեցին պատասխանն այդ իմաստուն:
 Զվարճալի այս դեպքը, որ պատահել է հնում,
 Հիշեցնում է, պարոնա՛յք, ինձ մի ուրի՛շ օրինակ.—
 Թեև արփին մեր առաջ պտտվում է շարունակ,
 Բայց և այնպես Գալիլեյն անհերքելի՛ է մնում:

ԿԵՆԴԱՆԻՒ Է ԴԵՌ

Ինչպե՞ս, այդ մրող ժուռնալիստը դեռ ապրո՞ւմ է էլի...
Ասիր ու պրծա՞ր... Առաջվա նման ձանձրալի ու շոր.
Նախանձից դեղնած, բիրտ ու անհաջող,
Լցնում է թերթն իր անպետք, նողկալի,
Ամեն տեսակ հին տխմարություն ու տխմար նորություն...
«Թյո՛ւ, շարժա՞նք այդ մրողից, էլի՞»,
Ինչպե՞ս մարենք այս մարխը գարշաթույն,
Ինչպե՞ս, ի՞նչ ձևով վերջ տանք մենք սրան,
Խորհո՞ւրդ տուր...»
«Թ՛քի՛ր պարզապես վրան»:

ՋՄԵՌՎԱ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է գերթ գազան.
Մին՝ վայրենի սուլում պես-պես,
Աղմըկում է տանիքում,
Մին՝ ուշացած ճամփորդ, ասես՝
Լուսամուտն է նա թակում:

Մեր խրճիթը, աղքատ ու հին,
Ե՛վ մըթին է, և՛ տըխուր.
Ի՞նչ ես նըստել պատի տակին,
Իմ պառա՛վըս, էդպես լուռ:
Հոգնե՞լ ես դու փոթորիկի
Ոռնոցներից խելագար,
Թե՞ նիրհում ես քո իլիկի
Բըզզոցի տակ միալար:

Արի խըմե՛նք, բարի՛ ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,

Սիրտներըս բաց կըլինի:
Երգի՛ր, ոնց էր ապրում խաղաղ
Հավքը ծովի էն ափին,
Երգի՛ր, ոնց էր աղջիկը վաղ
Ջուրը գնում մինչ արփին:

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է գերթ գազան:
Արի՛ խմենք, բարի՛ ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,
Սիրտներըս բաց կըլինի:

Կ...

Այն ակնթարթն եմ հիշում ես պայծառ,
Երբ երևացիր հրաշքի պես,
Տեսիլքի նման դու ինձ տեսլացար,
Որպես գեղեցիկ հանճարը կեզ:

Անհույս տրտմության տանջանքում վերջին,
Աղմուկների մեջ տագնապների,
Ծալում էի ձայնդ նրբաջինջ,
Երազում դեմքդ ինձ սիրելի:

Տարիներ անցան: Ու հողմը խռով
Ավերեց նախկին երազ ու տենչ,
Մոռացա ձայնը քո քնքշագորով,
Պատկերդ հալվեց մշուշի մեջ:

Ու մենավորի խուլ ու մութ բանտում
Ձգվեցին համր օրերս ծեր,
Առանց աստրժոն, ներշնչման արթուն,
Անարցունք, անկյանք և առանց սեր:

Բայց հոգիս ահա կրկին արթնացավ,
Կրկին եկար դու հրաշքի պես
Եվ ականթարթում կրկին տեսլացար՝
Որպես գեղեցիկ հանճարը կեզ:

Սիրտս արբեցած բախում է կրկին՝
Հարություն տվիր նրա համար
Եվ մեռած աստծուն, և ներշնչանքին,
Կյանքին, արցունքին, սիրուն անմար:

1826

ԵՐԳԵՐ ՍՏԵՆԿԱ ՌԱԶԻՆԻ ՄԱՍԻՆ

1

Ահա Վոլգայով, լայն Վոլգա գետով
Լողում — գնում է սրաքիթ մակույկը,
Ահա մակույկում քաջ թիավարներ,
Կազակներ են, լավ ջահել տղերք են:
Նավում նստած է նավատերն ինքը,
Տերն ինքը, ահեղ Ստենկա Ռազինը,
Նրա դիմացը՝ մի սիրուն աղջիկ,
Գերված պարսկական արքայադուստրը:
Չի նայում Ռազինն արքայադուստրին,
Այլ միայն նայում է մայր-Վոլգային:
Ահա ինքնիրեն
Խոսում է ահեղ Ստենկա Ռազինը.
«Հե՛յ գիտի Վոլգա, դու հարազատ մայր,
Անմեղ հասակից ինձ ջուր ես տվել,
Երկար գիշերներ երգով օրորել,
Խենթ ալիքներից ինձ դուրս ես բերել,
Ինձ, քաջիս համար քունդ փախցրել,
Իմ կազակներին հացով կերակրել,
Ինչո՞ւ մենք էլ քեզ բան չենք պարգևել»:
Ահա վեր թռավ,
Վեր թռավ ահեղ Ստենկա Ռազինը,
Բռնեց պարսկական արքայադուստրին,
Ջուրը շարտեց սիրուն աղջկան,
Նա մայր-Վոլգային այդպես ողջունեց:

Կնաց Ստենկա Ռազինը
 Քաղաքն Աստրախան՝
 Ապրանք ծախելու:
 Ելավ վոեվոդան,
 Նվեր պահանջեց:
 Տվեց Ստենկա Ռազինը
 Զուլ-զուլ կտավներ,
 Զուլ-զուլ կտավներ,
 Ոսկե փարշաներ:
 Ելավ վոեվոդան
 Մուշտակ պահանջեց,
 Թանկարժեք մուշտակ,
 Փեշք նոր լինի,
 Մեկը կղբենի,
 Մեկը սամույրի:
 Եվ Ստենկա Ռազինը
 Մուշտակ չի տալիս:
 «Տղ՛ւր, Ստե՛նկա Ռազին,
 Տո՛ւր հագիդ մուշտակը,
 Կտաս, շնորհակալ եմ,
 Չես տա — կկախեմ
 Այն արձակ դաշտում,
 Այն կանաչ կաղնուց,
 Շան մուշտակի մեջ»:
 Ստենկա Ռազինը
 Միտք արավ ասեց.
 «Գե լավ, վոեվո՛դա,
 Առ քեզ իմ մուշտակը,
 Առ քեզ իմ մուշտակը,
 Միայն թե կոխվ,
 Աղմուկ չլինի»:

Այն ոչ ձիու դոփ, ոչ մարդու ձայն է,
 Ոչ փողհարի փող՝ որ լսվում է դաշտից,

Այլ գիծ քամի է սուլում ու գվվում,
 Սուլում է, գվվում ու սաւտկանում է:
 Նա կանչում է ինձ, Ստենկա Ռազինին,
 Մի քիչ զբոսնեմ այն կապո՛ւլտ ծովում.
 «Դու ջահե՛լ անվեհեր, դու կտրի՛ճ ավազակ,
 Դու կտրի՛ճ ավազակ, կովարար շրջմուլիկ,
 Դու նստի՛ր քո նավակդ արագ սլացող,
 Բա՛ց առագաստներդ կտավից հյուսված,
 Արշավի՛ր դու ծովում, այն կապուլտ ծովում:
 Քեզ համար կբերեմ ես երեք նավակ.
 Առաջին նավում՝ քեզ կարմիր ոսկի,
 Այն երկրորդ նավում՝ քեզ մաքուր արծաթ,
 Այն երրորդ նավում՝ մի հոգի-աղջիկ»:

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒՓՅՈՒՆ

Ես սիրում եմ ձեզ, թեկուզ չեմ ուզում,
 Թեկուզ դա իզուր ջանք է և ամոթ,
 Եվ իմ այս դժբախտ հիմարությունը
 Խոստովանում եմ ձեր ոտքերի մոտ:
 Չի սազում ոչ իմ հասակին, ոչ ինձ...
 Ժամ է, որ լինեմ առավել խոհուն,
 Բայց տեսնում եմ ես ամեն նշանից,
 Որ սիրո ցավն է տիրել իմ հոգուն.
 Երբ որ դուք չկաք, ձանձրանում եմ ես,
 Ձեր ներկայությունամբ թախծում ու հուզվում,
 Եվ, էլ ուժ չկա, ասել եմ ուզում,
 Ինչպես, իմ հրեշտա՛կ, սիրում եմ ես ձեզ:
 Երբ ես լսում եմ հյուրասենյակից
 Ձեր քայլը, շորի շրջունը սովոր,
 Ձեր ձայնը, ձայնը կուսական, անբիծ,—
 Հանկարծ կորցնում եմ իմ խելքը մոլոր:
 Ժպտում եք,— բերկրանք է դա ինձ տրված,
 Երես եք թեքում — այրող տխրություն,
 Եվ իմ մեկ օրվա տանջանքի դիմաց,

Անգին պարգև է ձեր ձեռքը դժգույն:
Երբ դուք հակվում եք ասեղնագործին,
Ջանասեր, անհոգ նստած բազմոցին,
Հայացք ու խոպոպ վայր խոնարհելով,—
Ես քնքշանքի մեջ լուռ գորովագին
Հրճվում եմ, ինչպես մանուկ ձեզանով...
Ասե՛մ ձեզ արդյոք իմ ցավն անմեկին
Եվ իմ թախիծը խանդով տոգորուն,
Երբ դուք երբեմն վատ եղանակին
Ման գալու համար մեկնում եք հեռուն:
Իսկ ձեր մենության արտասուքնե՛րը,
Իսկ ձեր զրո՛ւյցը խաղաղ անկյունի,
Իսկ ձեր Օպոչկա ճանապարհվե՛լը,
Եվ Ֆորտեպիանոն իրիկնաժամի՞...
Ալինա, լսե՛ք, խղճացե՛ք դուք ինձ,
Սեր պահանջելու շունեմ քաջություն:
Գուցե մեղքերիս համար, իմ անգի՛ն,
Ես արժանի չեմ բնավ ձեր սիրուն:
Բայց դուք ձեռքերե՛ք: Այդ հայացքը ջինջ
Այնքան հրաշալի կասի ամեն ինչ:
Բնավ դժվար չէ ինձ խաբելը... ա՛խ,
Խարվելու համար ես ինքս եմ ուրախ:

ՄԱՐԳԱՐԵ

Հոգնա՛ծ ու տանջվա՛ծ, հոգով ծարավի՛
Մութ անապատում թափառում էի.
Եվ ահա այնտեղ տեսա վեցթևյան
Ելավ Սերովբեն իմ դեմ-հանդիման.
Եվ նուրբ մատներով թեթև ու քնքուշ
Շրփեց իմ աչերն, կարծես նինջ անուշ,
Եվ զարհուրանքով նոքա բացվեցան,
Ահաբեկ արծվի աչերի նրման:
Եվ նա ականջիս դիպավ կամացուկ,
Եվ իմ լըսելիքն հուզեց ձայն, ազմուկ.
Անսացի երկնի սասանումն ու դող,

Հրեշտակների թրոխըն կրկնքում,
Մովի հատակին զեռունների լող,
Ողկույզի աճումն ճոխ հովիտներում:
Եվ նա հըպվեցավ իմ սառ շրթունքին,
Եվ պոկեց, հանեց լեզուս մեղսալի՛
Մովոր նենգության և նանիր խոսքին,
Եվ այնտեղ դրեց իմաստուն օձի
Թունավոր խայթոցն յուր արնոտ ձեռով:
Եվ նա պատառեց իմ կուրծքը սրբով
Եվ հանեց սիրտըս դողողոջ, բարախուն
Եվ նորա փոխան՝ իմ բացված կրծքում
Նա դրեց բոցոտ ածուխ վառվառուն:
Եվ ընկած էի ես անապատում,
Որպես մի դիակ, և ահա բարձրից
Անսացի տիրոջ կոշը դեպի ինձ.
«Ե՛լ, ո՛վ մարգարե, և լո՛ւր, և հայի՛ր,
Եվ հըզոր կամքիս հըլու, անձնվեր,
Շըրջի՛ր դու ծովեր, շըջի՛ր դու երկիր,
Եվ խոսքով այրի՛ր մարդկային սըրտեր»:

ՈՍԿԻՆ ՈՒ ՍՈՒՐԸ

«Ի՛մն է բոլորը»,— ասաց ոսկին.
«Ի՛մն է բոլորը»,— ասաց սուրը:
«Կգնե՛մ ողջը»,— ասաց ոսկին.
«Կվերցնե՛մ ողջը»,— ասաց սուրը:

Հպարտ ապրեցեք, ո՛վ՝ աքսորյալներ,
 Խավար հանքերում հեռու Սիրբրի,
 Չի կորչի իզուր աշխատանքը ձեր,
 Ու ձգտումները ձեր վե՛հ մտքերի:

Հույսը՝ վշտերի քույրն հավատարիմ
 Մութ անկյուններում գետնախորշերի՝
 Ձեզ կպահպանի առույգ ու զվարթ,
 Եվ կգա անշուշտ օրը բաղձալի:

Մեր անկեղծ սերը կգա դեպի ձեզ,
 Կհասնի մոռյլ փականքի միջով՝
 Ինչպես աքսորի ձեր խշտիններին
 Հասնում է ձայնս երգիս զողանջով:

Եվ կընկնեն մի օր շղթաները ձեր,
 Բանտը կդառնա խղճուկ ավերակ,
 Ազատությունը դեմ կվազի ձեզ,
 Ու ընկերներից սրեր կստանաք:

Կյանքի տափաստանում տրտմատեսիլ, անծայր,
 Երեք աղբյուր էին խորհրդավոր բխում.
 Պատանության աղբյուրը՝ խոռվահույզ, վարար՝

Մոռում է միշտ, ժայթքում, շողում ու կարկաշում:
 Վսեմ ներշնչանքով աղբյուրն է կաստալյան
 Կյանքի տափաստանում վտարանդուն սնում:
 Վերջին աղբյուրը՝ սառն աղբյուրն է մոռացման.
 Սա ամենից քաղցր է որտի հուրը մաքում:

Ինչպիսի՞ գիշեր: Ծաքճքան մի ցուրտ,
 Չկա՞ ոչ մի ամպ երկնքում կապույտ:
 Ասեղնագործած քողի պես փայլուն
 Բույլ-բույլ աստղերով կամարն է ցոլում:
 Մութ է տներում: Եվ դարբաս ու դռք
 Նիգով, կողպեքով վաղուց են փակվել:
 Հանգստանում են մարդիկ ամենուր:
 Վաղուց շուկայի ժխորն է լռել:
 Միայն բակի մեջ մի գամփռ է հաշում,
 Ու նրա զնգուն շղթան է շաշում:

Եվ ամբողջ Մոսկվան քնած է անդորր՝
 Մոռացած ահի հուզումները խոր:
 Իսկ հրապարակը՝ պատած մշուշով
 Լի է երեկվա մահապատիժով:
 Բյուր տանջանքների հետքեր կան ինչքան.
 Մի տեղ դիակ է՝ երկու կես արած,
 Մյուս տեղ՝ բարձր սյուն, մի այլ տեղ՝ եղան,
 Այնտեղ կաթսաներ՝ լի կուպրով սառած,
 Այստեղ՝ շուռ տված մի կառափնարան,
 Ցից-ցից տնկվել են կեռիքներն երկաթ,
 Ոսկրակույտերն են ծխում անընդհատ:
 Եվ ջղաձգված մեռյալներն ահա
 Սևին են տալիս ցցերի վրա...
 Երեկ էր—արյունն այս հրապարակում
 Բարակ շիթերով ձյունն էր ալ ներկում,
 Եվ բարձրանում էր տնքո՞ց, աղաղա՞կ,
 Բայց մահը հասավ նրանց, ինչպես ջուն,

Ավարն իր հարուստ զավթելով արագ:
Այն ո՞վ է այնտեղ, որ ձին շափ տալով
Անցնում է ահեղ հրապարակով,
Այն ո՞ւմ սուլոցն է, ո՞ւմ ձայնն է լսվում,
Որ արձագանք է տալիս խավարում:
Տեսնես ո՞վ է, ո՞վ:— Մի կտրիճ է նա,
Տեսակցության է շտապում հիմա,
Փափագն է վառվում նրա կրծքի տակ,
Եվ ասում է նա. «Իմ խիզախ նժույգ,
Ի՞մ հավատարիմ, թո՛ւր դու արագ,
Դե, շո՛ւտ արա, շո՛ւտ...» Սակայն ձին առույգ
Հանկարծ թափ տվեց իր բաշը հյուսած,
Կանգ առավ խրտնած: Զույգ սյան արանքում,
Օդի մեջ, կաղնի պահանգից կախված
Ճոճվում էր մի դի: Հեծյալն աննկուն
Պատրաստ էր տակով անց կենալ արագ,
Բայց ճկվում է ձին մտրակի ցավից
Փնշացնում է և հետ փախչում նորից:
«Ո՞ւր ես գնում, ո՞ւր, դո՛ւ, նժույգ իմ սեգ:
Ի՞նչ պատահեց քեզ, ինչի՞ց ես խրտնում.
Մի՞թե մենք չէինք հենց այստեղ երեկ,
Մի՞թե մենք չէինք ջարդում, կոխկրտում,
Վառված ջերմեռանդ վրեժով խորին,
Ցարի շարամիտ դավաճաններին:
Նրանց արյա՞մբ չեն լվացված միթե
Քո սմբակները ամուր, պողպատե:
Մի՞թե դու նրանց չճանաչեցիր:
Ի՞մ արագընթաց, անվա՛խ սլացիր...»
Եվ հոգնած նժույգն արշավեց այն կողմ
Դիակի տակով սուրաց ինչպես հողմ:

ՊՈՆՏ

Քանի Ապոլլոնն չէ կոչել երգչին
Դեպի սրբազան ոգևորություն,
Ունայն աշխարհի հոգսերի միջին

Քաղված է երգիչն անխանդ, անավյուն.
Զէ հնչում նորա քնարն ոգելից,
Ցուրտ թմրությունն է հոգին ճաշակում,
Եվ, գուցե, շնչին շատ էակներից՝
Ամենից շնչին նա է աշխարհում:

Բայց հենց հասնում է բարբառն երկնային
Երգչի ականջին արթուն, դյուրազգաց,
Ցնցվո՞ւմ է իսկույն պոևտի հոգին,
Որպես մի արծիվ քնից արթնացած:
Եվ նա՝ անհաղորդ ծափին ու գովքին,
Տխրում է կյանքի խրախճանքներում,
Ամբոխի պաշտած և ոչ մի կուռքին
Երգչը երբեք զլուխ չի ծոում:
Եվ, կարծես, կյանքի խորթ, մոռալ զավակ՝
Երգով, հույզերով կուրծքը ալեկոծ՝
Փախչում է նա միշտ դեպի լայնարձակ
Դաշտեր, անապատ, թավ անտառի ծոց:

Այնտեղ, որտեղ իշխում է Վենետիկը ոսկեվառ,
Իր գոնդոլն է վարում մի գիշերային թիավար.
Լողում է նա ծովափով և Վեսպերի ցուանքում
էրմինիային, Ռինալդին, Գոթֆրեդին է երգում:
Նա սիրում է երգը իր, երգում ի սեր բերկրանքի,
Հեռու ամեն միտումից. ամեն հույսի և փառքի,
Ամեն ահի հանդեպ խորթ, լեցուն խաղաղ մուսայով՝
Քաղցրացնում է իր ուղին ալիքների վրայով:
Փոթորիկները դաժան կյանքի ծովի խավարում
Հետևում են, որտեղ ես իմ առագաստն եմ վարում.
Իսկ ես երգում եմ ուրախ թիավարի նման այն
Եվ տողեր եմ հորինում գաղտնաբար ու լռելյայն:

Գեղեցիկ են բոյարական ախոռները
 Ամեն բանով՝ և՛ մաքրութեամբ, և՛ ձիերով.
 Ամեն բանից գոհ են ընտիր նժույզները՝
 Իրենց կերից, մսուրներից և խնամքից:
 Պսպղում է սարքը կաղնի հաստ սյուներին,
 Փայլում է մորթն արագասույր նժույզների.
 Լոկ մի բանով դուր չեն գալիս ախոռները՝
 Չարքն անպիտան սովորել է մտնել այնտեղ:
 Ամեն գիշեր գալիս է նա ախոռները
 Ու մաքրում է, թիմարում է նժույզներին,
 Հյուսում է միշտ բաշը նրանց ծամերի պես
 Եվ պոչը պինդ կապկապում է, անում հանգույց:
 Ինչքան, ինչքան չի սիրում նա այն սևուկին:
 Վերջալույսին, երբ դառնում են ջրելատեղից,
 Շրջում եմ ես բոյարական ախոռները՝
 Եվ անցնում եմ այնտեղ, ուր սև ձին է կապած
 Կանգնած է ձին սարքին-կարգին ու շատ հանգիստ.
 Առավոտը բաց եմ անում ախոռները՝
 Ձին հանգիստ չէ, քրտինքի մեջ, կրակ կտրած,
 Կաթկթում է դնչից փրփուրն արյունախառ:
 Չարքը մութով նրան հեծած ման է գալիս
 Անտառներում, ճահիճներում ու սարերում—
 Կեսգիշերից մինչև արդար լույսն սպիտակ՝
 Մինչև լուսնի մայրամուտը:

Ա՛յ միամիտ, ա՛յ դու անմիտ ծեր ձիապան,
 Մերո՛ւկ, արդյոք կլուծե՞ս այդ հանելուկը:
 Սիրուն սիրած ունի ջահել ձիապանը,
 Այն ձիապան, ուտող-խմող ջահել տղան.
 Նա գիշերը բաց է անում ախոռները
 Ու կամացուկ թամբում է հենց այն սևուկին,
 Զգուշութեամբ ձին դարբասից դուրս է հանում.
 Իրեն նետում արագասույր ձիու թամբին
 Ու հյուր գնում իր սիրունիկ սիրածի մոտ:

Երջանիկ է տոհմիկների շրջապատում
 Բանաստեղծը արքաներից խրախուսված.
 Վարժվելով աչքից քամել ծիծաղ ու լաց,
 Համեմելով ճշմարտութեամբ կեղծիք ու թույն,
 Նա խուտուտ է ածում ճաշակը բթացած
 Եվ դեպի փառք է գրգռում իշխաններին,
 Զարդարում է խրախճանքի ժամը նրանց
 Եվ ունկ դնում նրանց խելոք գովեստներին:
 Մինչդեռ այնտեղ, պատից այն կողմ, բակում փոշոտ,
 Դիմադրելով ծառաների հալածանքին,
 Ժողովուրդը՝ խմբված ծանր դռների մոտ
 Հեռվից լսում է պոետին:

Պարզև անօգուտ, պատահական,
 Կյա՛նք իմ, ինչո՞ւ ես դու ինձ տրված:
 Կամ ինչո՞ւ թաքուն ճակատագրով
 Մահապատժի ես դատապարտված:

Ո՞վ ինձ՝ հակոտնյա մի զորութեամբ
 Ոչնչութեանից կյանքի կոչեց,
 Իմ հոգին լցրեց կրքով անափ,
 Միտքս կասկածով ալեկոծեց:

Չունեմ իմ առջև ես նպատակ.
 Միտքս պարապ է, սիրտս՝ դատարկ,
 Եվ իր տաղտկութեամբ ինձ է տանջում
 Կյանքի աղմուկը միահնչյուն:

ՉՐԱՀԵՂՁԸ

Ներս վազեցին մանուկները
 Ու կանչում են հորը շտապ.
 — Ապի՛, ապի, ե՛կ, մեր թողը
 Մեռել հանեց գետի ափ:
 — Սուտ եք ասում, շա՛ն լակոտներ,—
 Գոռաց հայրը ահաբեկ,—
 Սպասեցե՛ք դուք հալա դեռ,
 Մեռելն հետո կըտեսներ:

— Դիվան կըգա — պատասխա՛ն տուր.
 Ցավի միջում կըմընամ:
 Հընար չըկա, բեր, այ կընիկ,
 Շորերըս տուր, մի գնամ...
 — Ո՞ւր է մեռելն:— Ա՛յ, ապի, ա՛յ.
 Ճիշտ որ գետի եզերքին,
 Թաց թոռի մոտ, գետնի վըրա
 Տարածված էր մի մարմին:

Ջարհուրելի դիակն ուռել,
 Կապըտել էր այլանդակ:
 Արդյոք տանջված մի թշվառ էր՝
 Հանգիստ դըտած շըրի տակ,
 Մի գետակուր ձըկնորս էր այն,
 Թե՛ գինեմու մի ջահել,
 Թե՛ անըզգույշ վաճառական
 Հարամու էր պատահել...

Ընչի՞ն է պետք: Աչք ածելով
 Ըշտապում է գյուղացին,
 Ոտից բըռնած, ետ բարշ տալով,
 Ջուրն է տանում խեղդվածին:
 Ու թիակով գետի եզրից
 Ջուրը հըրեց նա նըրան,
 Ու դիակը գընաց՝ նորից
 Փընտրի խաշ ու գերեզման:

Մեռելն երկար ջըրի միջին
 Ցած էր իջնում ճոճվելով,
 Աչքով ճամփեց մեր գյուղացին
 Ու տուն դարձավ կանչելով.
 — Դե՛սը կորեք, ա՛յ լակոտներ,
 Եկեք բան տամ ձեզ — տանեմ,
 Ամա թե որ ձեռն եք հանել,
 Հոգիներըդ կըհանեմ:

Գիշերն ուժգին բուք վեր կացավ,
 Գետն ելնում է, որոտում...

Մարխը արդեն էրվեց, հանգավ
լուռ ու ծըխտտ խըրճիթում:
Ողջ քընած են: Անքուն պառկած,
Միտք է անում գյուղացին...
Բուքն ոռնում է... մին էլ հանկարծ՝
լուսամուտը բախեցին...

— Ո՞վ է:— Նե՛րս թող, ա՛յ տանտեր, ներս...
— Այ, ներս ու քեզ շոռ ու ցա՛վ.
Ի՞նչ ես շրջում Կայենի պես,
Ո՞ր սատանեն քեզ բերավ.
Ինչ անեմ քեզ, ասա՛, հիմի.
Տեղքս նեղ է, տունը՝ մութ:
Ու ծուլ ձեռքով, տըրտընջալով՝
Բաց է անում լուսամուտ:

Ցուում է լույսն ամպի տակից.
Ահա կանգնած... մի մերկ մարդ.
Ջուր է հոսում նրա միրքից,
Բաց են աչքերն ու անթարթ:
Կախ են ընկած բազուկները,
Ողջ կարկամած սոսկալի,
Ուռած մարմնին քառչանգները
Կըպած՝ սևին են տալի...

Ահից մարեց՝ ճանաչելով
Իր մերկ հյուրին նա հանկարծ՝
Փեղկը խփեց ու դողալով՝
— Այ դու ճաքես, — քըրթմընջաց:
Ամբոխվեցին մըտքերը մութ,
Մինչև լույսը նա դողում,
Մինչև լույսը լուսամուտը
Բախում էին ու բախում...

Ամբոխն ահեղ զըրույց ունի,
Թե այս դեպքից՝ գյուղացին
Ըսպասում է ամեն տարի,

Միշտ նույն օրը խեղդվածին:
Խառնվում է օրն առավոտից,
Գիշեր գալի բուք ու մութ,
Ու խեղդվածը ամբողջ գիշեր՝
Բախում դուռն ու լուսամուտ:

* * *

Հա՛նգ — զընգո՛ւն ընկերուհի
Ոգեշնչված պարապ ժամի,
Ոգեշնչված տքնության,
Դու լռել ես, խլացել ես,
Ախ, դու մի՞թե հեռացել ես,
Ինձ լքել ես հավիտյան:

Առաջ քո ձայնը դյութող էր,
Մեղմացնում էր սրտիս դողը,
Ցրում թախիծ, անձկություն:
Դու փայփայում, կանչում էիր,
Ինձ աշխարհից տանում էիր
Կախարդական քո հեռուն:

Առաջ լսում էիր դու ինձ,
Վազում էիր իմ ետևից,
Ինչպես մանուկ հեզ հոգով.
Եվ մերթ ազատ ու խանգավատ,
Երբեմն ծուլ ու քմավար,
Վիճում ինձ հետ կատակով:

Անբաժան եմ քեզ հետ եղել,
Քանի՛ անգամ եմ ենթարկվել
Քո քմայքին սրընթաց:
Ինչպես անմեղ մի սիրահար,
Միշտ հնազանդ ներողաբար,
Ես տանջված եմ ու սիրված:

Օ՛, երբ էլ դու կուզես, արի՛,
Երբ երկնքում կհավաքվի
Ընտանիքը Ոլիմպյան.
Դու նրա հետ կբնակվես
Եվ կշողա աստծու պես
Ծագումը քո տոհմական:

Առած քնարն աստվածային,
Այսպես կասի այս աշխարհին
Մի Օմիր կամ Հեզիոդ.
Աղմետի տակ, Ֆեբը մի օր
Տայգետի մոտ սաղարթավոր
Հովիվ էր հեզ ու վշտոտ:

Մութ անտառում շրջում էր լուկ,
Եվ այն Զևսի ահից ոչ ոք,
Ոչ աստված, ոչ դիցուհի,
Զի հանդգնում տեսնել նրան,
Ոգուն տավղի ու ներշնչման,
Ոգուն լույսի ու երգի:

Հիշելով իր սերն առաջին,
Այնտեղ տանջվող աքսորվածին,
Մենմոզի՛նան այցելեց:
Եվ սիրուհին Ապոլլոնի
Լուս պուրակում Հելիկոնի
Սիրո պտուղն իր ծնեց:

Ազոավի մոտ ազոավ թևեց,
Եվ ազոավին նա հարց տվեց.
«Որտե՞ղ կարող ենք մենք ճաշել,
Ո՞վ կարող է մեզ այդ ասել?»

Ի պատասխան ազոավն ասաց.
«Ճաշ կունենա՛նք... Դաշտի մեջ բաց՝

Խփված ընկած է ուռու տակ
Մի դյուցազուն հաղթահասակ:

Ո՞վ և ինչպե՞ս խփեց նրան՝
Նրա բազեն գիտի միայն,
Մեկ էլ նրա սև ձին գիտի,
Եվ մեկ էլ կի՛նը նորատի:

Բազեն դեպի անտառ թռավ,
Սպանողը սև ձին տարավ,
Կինն սպասում է սիրողին,
Ո՛չ խփվածին, այլ ապրողի՛ն»:

Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք թշվառ,
Բռնության շունչ, վսեմ շուք,
Կանաչավուն երկնակամար,
Ցուրտ, գրանիտ ու տաղտուկ —
Բայց և ափսոսս է ձեզ գալիս,
Զէ՞ որ այստեղ մերթ ընդ մերթ,
Մանրիկ մի ոտ է ման գալիս,
Մի հյուսք ծփում ոսկեվետ:

ԾԱՂԻԿ

Ծաղիկ, ես քեզ տեսա թռչնած,
Պահված էիր դու գրքում,
Եվ անսովոր մի ջերմ պատրանք
Իսկույն հուսց իմ կրծքում:

Ո՞ւր ես ծաղկել, հ՞րբ, ո՞ր գարնան,
Ո՞վ է արդյոք քեզ քաղել,
Օտա՞ր... Մանո՞թ... Եվ ինչո՞ւ է,
Ծաղիկ, այստեղ քեզ պահել...

Արդյոք անխոս մի վկա՞ ես
Դու զույգ մատաղ սրտերի,
Ջերմ, սիրային տեսակցութեան
Եվ սիրավառ զրույցների...

Թե՞ մի տխուր հիշատակ ես
Դառն անշատման, տանջանքի.
Կամ դաշտերում լուռ կատարած
Անհույս, մենակ զրոսանքի...

Եվ ո՞ւր են այն սիրող սրտերն,
Կա՞ն, ապրո՞ւմ են երջանիկ.
Թե՞ երկուան էլ, քեզ պես անհայտ,
Թառամել են, այ ծաղիկ:

ՊՈՆՏՆ ՈՒ ԱՄԲՈՒՆԸ

Prōcul este, profani!

Բանաստեղծը վարժ ու անհոգ ձեռքով
Չնգացնում էր իր քնարն աննման:
Նա երգում էր, — իսկ ամբոխն ամեն կողմ
Սառն և գոռոզ արհամարհանքով
Անտեղյակ, անմիտ լսում էր նրան:

Եվ բուժ խուժանը այսպես էր դատում.
«Սա ի՞նչ է երգում այդքան ջերմագին,
Մեր ականջն իզուր ինչո՞ւ է դյուլթում:
Մեզ ո՞ւր է տանում, ո՞ր նպատակին:
Ի՞նչ է զնգացնում, ի՞նչ է ուսուցում,
Ի՞նչ է սրտներս տանջում ու հուզում
Կամակոր համառ մի կախարդի պես:
Քամու պես ազատ է երգը նրա,
Բայց և քամու պես անպտուղ է նա:
Նրա երգը ի՞նչ օգուտ կտա մեզ»:

1 Հեռացե՛ք, անտեղյակներ:

Պոեմ

Լո՛ւր, դու տգետ, անմիտ ժողովուրդ,
Դու վարձկան ստրուկ հոգաի, կարիքի,
Ես ատում եմ քո սրտունջը հանդուգն.
Դու հողի որդ ես, ոչ երկնից որդի:
Դու շահ ես փնտրում — դու Բելվեգերի
Կուռքը կշեռքով ես գնահատում:
Դու այնտեղ օգո՞ւտ, օգո՞ւտ չես տեսնում:
Չէ՞ որ այս մարմարն աստված է... բայց ի՞նչ,
Քեզ համար կճուճն է թանկ նրանից,
Նրա մեջ դու քո ճաշն ես պատրաստում:

Ամբոխ

Ո՛չ, թե երկնքի որդին ես ընտրյալ,
Ապա շնորհքդ, աստծո առաքյալ,
Մեր բարօրութեան համար գործածիր,
Քո եղբայրների սրտերը կրթիր:
Մենք փոքրոգի ենք, մենք ռիսակալ ենք,
Անամոթ ենք, շար, անշնորհակալ ենք,
Մենք անզգա ենք, անկրակ սրտեր,
Ջրպարտիչներ ենք, հիմարներ, ճորտեր,
Շատ արատներ են բույն դրել մեր մեջ,
Դու մերձավորիդ սիրելով համակ՝
Արի՛, համարձակ խրատներ տուր մեզ,
Եվ քեզ կլսենք մենք այն ժամանակ:

Պոեմ

Հեռո՛ւ ինձանից, հեռո՛ւ գնացե՛ք,
Ի՞նչ ունի ձեզ հետ պոեմը բարի:
Ձեր զեխութեան մեջ ամուր քաբացե՛ք.
Դուք չեք արթնանա ձայնով քնադի:
Դուք, ինչպես դագաղ, ատելի եք ինձ:
Ձեր հիմարութեամբ ու շարությունից
Դուք միևնչև հիմա շահել եք միայն

Կացին ու մտրակ և խավար զնգան:—
Բավ է, բան շունեմ ստրուկների մեջ:
Չեր քաղաքների գոհհներից անվերջ
Մաքրում են աղբը — օգտակա՛ր տքնանք:

Բայց միթե թողած իր պաշտոնն անբիծ,
Իր բազինը սուրբ և զոհաբերանք՝
Քուրմը ցախավե՛լ կվերցնի ձեզնից:
Ոչ կենցաղային ալեկոծության,
Ոչ շահի համար և ոչ պայքարի,
Ո՛չ, մենք ծնվել ենք հանուն ներշնչման,
Ջերմ երգի համար և աղոթքների:

ԴԻՄԱՆԿԱՐ

Իր այրվող հոգով, ջահի պես հույզի
Եվ մրրկածուփ կրքերով իր ջեռ,
Օ՛, դուք սառնասիրտ կանայք Հյուսիսի,
Նա հայտնվում է բոցավառ ձեր մեջ
Եվ կյանքի կարգից հեռու, առանձին,
Մղվում է մինչև սպառում ու վերջ,
Հանց մի գիսաստղ ապօրինածին՝
Կարգով շաղ ընկած աստղաշարի մեջ:

ՄՏԵՐՄՈՒՂԻ

Խոստովանանքիդ, մեղմ բողոքներիդ
Ամեն հնչյունը որսում եմ ազահ.—
Սիրո խելագար, խոռվ կրքերի
Լեզվիդ զմայլիչ ոչ մի բան չկա:
Բայց լո՛ւր, լո՛ւր, մի՛ խոսիր սիրուց,
Երազանքներդ թաքցրու աշխարհից.—
Ես վախենում եմ հրեղեն ցավից,
Տեսած-ապրածիդ տերը դառնալուց:

Բախտավոր է, ով դարձել է քմահաճ
Ընտրյալը վեհ քո կարոտած երազի,
Քաղցր սիրով նվաղում ես ում առաջ,
Ում հայացքն է իշխում սրտիդ մեկուսի:
Բայց մեղք է նա, ով լուռությամբ իր անհույս,
Տապակվելով սիրո հրում իր անթով,
Գլուխը կա՛խ, անօգնակա՛ն, տրտմասո՛ւյզ
Կսում է քո խոստովանանքը խանդով:

Շատրվանների ու ցողաթաթախ
Պատերի ներսում պոետը խոռվ
Ջվարճացրել է մեկ-մեկ խաներին
Երգի զրնգուն մարգարիտներով:

Ջվարթ խնդումի թելերին շողում
Նա հագցրել է իր ճարտար խոսքի
Թափանցիկ ստի մանյակը շողուն
Եվ իմաստության համրիչը ոսկի:

Սաադու որդիք Ղրիմն են սիրել,
Եվ արևելքի բարբառը փքուն,
Այստեղ երբեմն տեսարեն են բացել՝
Բախշխարայը թովելու անքուն:

Պատմությունները նրա զմայլող՝
Գունագեղ, ինչպես գորգն էրիվանի,
Ջարդարել են վառ, կախարդիչ փայլով
Խոլ խնջույքները խն Գիրեյ խանի:

Բայց ոչ մի կախարդ, կախարդ մշուշով,
Մտքի պարզևի ոչ մի տիրակալ

Դեռ չի հորինել այնպիսի ուժով
Մի երգ կամ հեքիաթ մի անակնկալ,

Ինչպես մարգարե և օլիմպիանիստ
Բանաստեղծը այն հրաշք եզերքի,
Ուր այրերն ահեղ ու բրդոտ են խիստ,
Եվ հուրիններ են կանայք հեքիաթի:

1829

ԳՈՆ

Նա՛ շողալով, լայն դաշտերից
Հոսում է... Դոն, բարև՛ քեզ,
Քո հեռավոր զավակներից
Քեզ ողջուն են բերել ես:

Ինչպես եղբորը փառապանծ՝
Գետերը, Դո՛ն, գիտեն քեզ,
Քույր Արաքսից ու Ծփրատից
Քեզ ողջուն են բերել ես:

Հանգստացած դժվար վարդից,
Հայրենի հողն զգալով,
Դոնի ձիերը խմեցին
Արփաշալի ջուրը զով:

Դե՛, պատրաստի՛ր, սրբազան Դո՛ն,
Զորքիդ համար քաջորդի
Հյուժը հոման և կայծկատուն
Հայրենական քո սրթի:

Ապրում էր մի աղքատ ասպետ՝
Վարքով պարզ ու հասարակ,
Մոայլադեմ ու միշտ գունատ,
Հոգով արի ու շիտակ:

Տեսել էր նա օրվան մի օր
Մի սուրբ տեսիլք անապատում,
Եվ տեսիլքն այդ անջինջ ու խոր
Հետք էր թողել իր սրտում:

Ժրնեի ձիգ ճանապարհին,
Մի խաշի մոտ մեկուսի,
Տեսել էր նա կույս Մարիամին,
Զքնաղ մորը Հիսուսի:

Այդ օրվանից, սերը սրտում
էլ չէր նայում նա կանանց,
Եվ ոչ մեկին իր ողջ կյանքում
Հրապուրել չջանաց:

էլ չբացեց այդ օրվանից
Իր դիմկալը երկաթյա.
Եվ, շալի տեղ, նա իր վզից
Կախեց մի տերողորմյա:

Եվ պալադինն այդ աննկուն
Աղոթք չուղղեց մինչ ի մահ
Հորը, Որդուն կամ սուրբ Հոգուն...
Զարմանալի՜ մարդ էր նա:

Բայց տիրամոր պատկերի դեմ
Ամեն գիշեր, մինչև լույս,
Նստած նայում էր տիրադեմ
Եվ արտասովում սրտահույզ:

Եվ ջերմ հույսով ու սիրով լի,
Իր վահանին հաղթապանծ
Գրեց Ave, mater Dei,¹
Գրեց արյամբ իր թափած:

Եվ երբ հեռու Պաղեստինում,
Թշնամու դեմ նետվելիս,
Ամեն ասպետ իր պաշտելի
Տիկնոջ անունն էր տալիս,—

Lumen coelum, sancta rosa!—²
Գոչում էր նա սաստկաձայն,
Եվ մուսուլման զորքն ահաբեկ
Ծա էր փախչում ցիրուցան:

Եվ երբ դարձավ դոյակն իր լուռ՝
է՛լ չերևաց ոչ ոքի,
Միշտ սիրահար ու միշտ տխուր՝
Մեռավ առանց աղոթքի:

Իսկ երբ մեռավ, իսկույն կեթ
Վրա հասավ սատանան,
Վճռեց նրա հոգին իր հետ
Դժոխք տանել անպայման,—

Թե, ա՛յ, տեսեք, չի՛ աղոթել,
Զեռ էր քաշել ծոմերից,
Լկտիաբար քարշ է եկել
Հիսուսի մոր ետևից:

Բայց սուրբ կույսը վերում նրան
Պաշտպան կանգնեց իր հերթին,
Եվ դրախտում հուր-հավիտյան
Տեղ տվեց իր ասպետին:

¹ Ողջո՛ւյն, աստվածամայր:

² Լո՛ւյս երկնային, վա՛րդ սրբասուրբ:

Միրել եմ ձեզ, և գուցե դեռ չի մարել,
Առկայծում է սերս անկեղծ ու անհուն,
Բայց թող որ նա շտանջի ձեր սիրտը էլ,
Թող տրամուլթյան մշուշ շիջնի ձեր հոգուն:

Միրել եմ ձեզ անհույս, անխոս ու թաքուն,
Մերթ խենթ խանդով, մերթ ահով լի, վշտակեզ,
Այնքա՛ն անկեղծ և այնքա՛ն խո՛ր ու մաքուր,
Որ տա աստված՝ գեթ մեկն այդպես սիրի ձեզ:

ԿՈՎԿԱՍ

Ահա Կովկասն իմ ոտքի տակ: Ես մեն-մենակ վերևում
Սպիտակափառ լեռան լանջին լուռ կանգնած եմ ու նալում,
Ինձ պես բարձր, արծիվն հեռվում, դեպի եթեր վերացած՝
Օդում հանգիստ սավառնում է՝ թևերն հզոր տարածած:
Եվ տեսնում եմ ես այստեղից հեղեղատներ փրփրալից
Ինչպես ծնվում, ինչպես ձյունի հյուսեր փլչում սարերից:

Այստեղ ահա շար-շար ամպեր մեղմ սահում են իմ դիմաց,
Գոռ ջրվեժներ նոցա ճեղքում ու սլանում դեպի ցած,
Եվ աղմուկով դիպչում այնտեղ լերկ ժայռերի կույտերին:
Իսկ քիչ ներքև շոր մացառ է, մամուռ՝ կպած քարերին,
Քիչ էլ այն կողմ ես տեսնում եմ կանաչ, թավուտ անտառներ,
Ուր վխտում են հղջերուններ ու ծլվլում թռչուններ:

Այնտեղ արդեն և մարդիկը բույն են դրած սարերում,
Եվ խաշնեբը մեղմ մայում են դալարախիտ վայրերում,
Եվ խաշնարածն իջնում է ցած — դեպի ուրախ հովիտներ
Դեպի խաղուն Արագվայի կանաչագեղ, զով ափեր,
Եվ շքավոր ասպատակն է դարան մտնում կիրճի մեջ,
Ուր Թերեքի կատաղալից, զվարթ խաղին չկա վերջ:

Խաղում է նա ու մոնչում, որպես վայրագ մի կորյուն,
Որ վանդակից որս է տեսել, աչքը կոխել սև արյուն.
Եվ խփում է նա ափերին, և ապարդյուն կռիվ տալիս,
Եվ իր քաղցած ալիքներով ժայռեր լիզում ու լալիս...
Սակայն իզուր: Նորա համար չկա ուրախ ոչ մի օր.
Նորան ճնշում ու խեղդում են լուռ քարափներն անավոր¹:

ԴԵԼԻԲԱԸ

Կրակոցնե՛ր բլրի հետև,
Ճամբարներն են իրար գալիս,
Բլրի վրա, մեր զորքի դեմ
Դելիբաշն է կարմրին տալիս:

է՛յ, Դելիբաշ, քեզ խնայիր,
Ակնթարթ է այս խաղը շար,
Զուր մի նետվիր կրակ, նայի՛ր,
Մեկ էլ տեսար, տեգին կպար:

Կազա՛կ, մարտ մի նետվիր զոռով
Դելիբաշը կիջնի վերից,
Կթոցնի իր կեռ թրով
Քաջ գլուխդ ուսերից:

Թոան... Ճիշեր... Սպառնագին
Իրար դիպան... Տեսեք սրանց.
Դելիբաշը՝ արդեն տեգին,
Կազակն առանց գլխի մնաց:

¹ Պուշկինի ձեռագրերի մեջ գտնվել է այս բառատողը, որով և ավարտվում է «Կովկաս» բանաստեղծությունը.

Այդպես և բիրտ օրենքները ազատությունն են ճնշում,
Այդպես վայրի ցեղն է հեծում իշխանության լծի տակ,
Այդպես Կովկասը անմոռնջ զայրանում է, վրդովվում,
Այդպես ճնշում են արդ նրան օտար ուժեր դժոգակ...

Երբ շահելու՞թյան տարիները քո
Սեպեղ ես այդ լուրով շարադուկ,
Եվ մեծաշխարհի դաժան օրենքով
Դու շունես արդեն պատվի իրավունք,

Ես եմ միմիայն ամբոխի մեջ քար
Կարեկցում անլուր քո տառապանքին,
Եվ զուր, ապարդյուն խնդրով քեզ համար
Բարեխոսում եմ անզգա կուռքին:

Բայց մեծաշխարհը... օ, նա չի՛ փոխում
Իր կարծիքները անգութ և դժնի,
Չի պատժում նա մեր մեղքերը բազում,
Բայց պահանջում է, որ լինեն գաղտնի:

Արհամարհանքի են լոկ արժանի
Ե՛վ նրա սերը սընափառ, ունայն,
Ե՛վ հալածանքը երկերեսանի —
Սիրտդ պատրաստիր դու մոռացության:

Դու մի՛ ընդունիր տանջանքի թույնը,
Թո՛ղ այդ աշխարհը փայլուն ու դժկամ,
Թո՛ղ նրանց խելառ զվարճությունը.
Դու այստեղ ունես մի ջերմ բարեկամ:

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՅԱՐՍԿՈՅԵ ՍԵՂՈՅՈՒՄ

Հին հիշողությամբ ճնշված իրապես
Եվ քաղցր ու անուշ կարոտով լցված,
Այգիներ՝ չքնաղ, խոնարհված գլխով արդ մտնում եմ ես
Մթնշաղի մեջ ձեր սրբագործված:
Այդպես պատանին աստվածաշնչյան, վատնիչն անխնա,
Զղջման գավաթը մինչև մրուրը քամելով պարտված,
Երբ իր հարագատ օթևանը սուրբ կրկին տեսավ նա,
Կախեց գլուխն ու դառը հեծկտաց:

Փոշում վաղանցուկ հիացումների
Եվ մրրկի մեջ ունայն, երազկուն
Օ՛, ես վատնել եմ սրտային գանձերն իմ անհաշվելի՛
Երազանքների ետևից վազքում,
Ու խարխափել եմ երկար ու հաճախ ու միշտ պարտասուն,
Զղջումի վշտով և դժբախտության նախապաշարմամբ,
Եվ մտածել եմ քո մասին, եզերք՝ օրհնյա՛լ, սիրասո՛ւն,
Այս այգիներն եմ տեսել երազում:

Պատկերացնում եմ այն օրը անգին,
Երբ բարձրացել է լիցեյն այս այգում,
Եվ լսում եմ մեր զվարթ խաղերի աղմուկը կրկին՝
Մեր ընկերական պարզ ընտանիքում:
Կրկին պատանի նուրբ ու երազկուն, ես անրջելով,
Կրծքիս տակ պահած երազանքների մշուշը բեհեզ,
Մարգագետնի ու անտառների մեջ համր շրջելով,
Ինքնամոռաց եմ բանաստեղծի պես:

Եվ տեսիլքի պես տեսնում եմ կրկին
Անցյալի հպարտ հետքերը էլի.—
Նրանք լցված են այն մեծ կնոջով հավատարմագին,
Այս այգիները նրա սիրելի
Կանգնած են՝ լիքը ապարանքներով, դարպասներով բաց,
Պերճ կոթողներով, աշտարակներով, կուռքերով վսեմ,
Մարմարե փառքով, պղնձե զնգուն օրհնությանամբ արբած՝
Եկատերինյան սեգ արծիվների:

Եվ հերոսների ուրվականները
Նստում են իրենց կոթողների մոտ,
Նայեցե՛ք, ահա՛, նա, որ քանդում էր ողբի շարքերը,
Կագուլյան երկրի շանթը մահահոտ:
Ահա նա, ահա հպարտ հյուսիսի դրոշի արքան,

Որ հրդեհում էր ծովերն ու քում ալիքների ձին:
Եվ եղբայրն ահա, Արշիպելագի հերոսն առնական՝
Հաննիբալը մեծ՝ մեծ նավարացին:

Մանկութ օրերից ես մեծանալով,

Այդ սուրբ հուշերի օդն էի շնչում,

Եվ նույն ժամանակ ժողովրդյան խուլ շառաչը խոռով

Խուլ կատաղում էր ու խուլ քրթմնջում:

Արնակալ հոգան է գրկել հայրենիքն իմ ազատաբաղձ,

Շարժվում է Ռուսիան և սլանում են մեր կողքով էլի:

Մորուքով զորքն ու հեծելազորի ամպը սրբնթաց,

Փայլուն շարքերը հրանոթների:

Նախանձով էինք նայում մենք ջահել զորականներին

Ու որսում ագահ ռազմի հեռավոր ամեն մի հնչյուն,

Եվ սրտմտելով մանկությունն էինք անիծում լռին

Եվ մեր բանտվելը գիտության որջում:

Շատերը շեկան: Նոր երգերի տակ կոպկոպ անվերջ,

Փառքով պսակված, հանգան դաշտերում Բորոդինսյի,

Կուլմյան բարձունքում, կիտվայի դաժան անտառների մեջ,

Մոնմարտրի մոտ:

Թե աղմկոտ փողոցներով եմ անցնում,

Թե բազմամարդ տաճարներն եմ մտնում ես,

Կամ թե ջահել խելառների մեջ ցնծուն,

Հանձնվում եմ անուրջներիս տրտմապես:

Ես ասում եմ՝ տարիները կանցնեն հեզ,

Եվ որքան որ կանք մենք էստեղ էս պահին,

Հավերժական կամարից ներս կմտնենք—
Մեզնից մեկն էլ մոտ է հիմա էդ ժամին:

Թե միայնակ կաղնուն եմ, ախ, նայում ես,

Մտածում եմ՝ այս նահապետն անտառի

Կզլորի և իմ կյանքը հեշի պես,

Ինչպես տեսավ մահը նախնյացս դարի:

Թե մի մանկան դեմք եմ շոյում անուշիկ,

Մտածում եմ՝ ներիր պահն իմ անկումի,

Իմ տեղը քեզ, ես նահանջում եմ հուշիկ,

Իմ փտելու ժամն է, իսկ քո՝ ծաղկումի:

Ես սովոր եմ ճանապարհել խոհերով

Ամեն օրը, ամեն տարին իրապես,

Եվ ապագա տարվա օրը իմ մահվան

Անցնողների մեջ գտնել եմ փորձում ես:

Ու բախտս ե՞րբ, որտե՞ղ մահս կտա ինձ,

Ալի՞քն ահեղ, թե՞ գնդակը կզարկի,

Եվ կամ գուցե տաք հովիտն այս իմ դրկից

Գորովանքով սառած աճյունս գրկի:

Թեև ի՞նչ փութի մարմնի համար անզգալ

Թե՞ ի՞նչ մի հող պիտի նրան նվաճի,

Բայց հարազատ իմ եզրքին մոտակա

Կուզեի որ հոգնած մարմինս հանգչի:

Եվ մուտքի մոտ իմ դամբանի թող որ միշտ

Ջահել կյանքը զվարթ իր խաղը խաղա,

Եվ անտարբեր բնությունը՝ հար անվիշտ,

Հավերժական գեղեցկությամբ շողջողա:

Բարձր՝ լեռների լեռներից անգամ,
 Կազբե՛կ, վրանն է քո արքայական
 Շողշողում հավերժ շողարձակումով:
 Քո վանքը՝ լույսի զվարթ ծաղկումով,
 Ամպերից էլ վեր տապան է թվում,
 Որ նշմարվում է հազիվ ու թևում:
 Հեռո՛ւ, հեռավոր բաղձալի եզերք,
 Այնտեղ, կիրճերին ասելով՝ ներեք,
 Վեր բարձրանայի բարձունքները սեզ
 Եվ ամպերից վեր՝ խուցը ընկնեի,
 Աստրժո կողքին լուռ թաքնըվեի...

ԱՇՈՒՍԱՆՔ

Ժամն ըղձական արդ հասավ. ավարտված է երկար
 աշխատանքը:
 Ի՞նչ է թախիժն էլ անհայտ սիրտս կրծում անդադար:
 Գո՛ւցե վաստակս ավարտած՝ ես կանգնել եմ, ինչպես
 բեռնակիրը՝
 Վա՛րձն իր արդեն ստացած, ա՛յլ վաստակի անընտել:
 Կամ տքնությա՞նս եմ ցավում, գիշերվա լուսկյաց ուղեկցի՞ն
 իմ,
 Որ մտերիմն էր իմ տան, քույրը Այգի ոսկեղեն:

Կարմրաթշիկ իմ քննադա՛տ, կատակաբան հաստափոր,
 Որ պատրաստ ես մեր նվաղած մուսան ծաղրել նորից նոր,
 Այստեղ արի, բարեկամս, նստիր ինձ հետ անայլալլ,
 Եվ տես՝ կարո՞ղ ենք փարատել այս թախիժը նզովյալ:
 Նայիր, թե ի՞նչ տեսարան է. խրճիթների շարքը հեզ,
 Նրանց հոտ սևահողն է, հարթավայրն է՝ մի քիչ թեք,
 Նրանց վրա գորշ ամպերի երամն է խիտ ու մռայլ.
 Ո՛ւր են մթին անտառները և արտերը լուսափայլ,
 Ո՛ւր է գետը: Ցանկապատի մյուս կողմում, բակի մեջ,
 Ի սփոփանք մեր աչքերի՝ երկու ծառ են կանգնել խեղճ,
 Լոկ երկու ծառ: Եվ նրանցից մեկը արդեն չորացել,
 Աշնանային անձրևներից մերկացել է, կոացել,

Իսկ մյուսի վրա տամուկ սաղարթն արդեն դալկացած՝
Բորեոսին է սպասում, որ վերջապես թափվի ցած:
Ու էլ ոչի՛նչ: Չի կլանչում գոնե մի շուն այդ բակից:
Սակայն ահա, տե՛ս, մի մուժիկ, երկու կին էլ ետևից.
Նա գլխաբաց, իր թևի տակ մանկան դագաղ է տանում
եվ ալարկոտ տիրացուին հեռվից նշան է անում,
Որ նա տեր-հորն հրավիրի և բաց անի ժամը հին,

Միայն թե շուտ, օրն է անցնում, վաղո՛ւց պիտի թաղեին:
Բայց դու ինչո՞ւ մոռալվեցիր:— Ի՞նչ է, հանաք չգտար,
Չէ՛ր կարող ուրախացնել մեզ մի երգով խանդավառ:

Սակայն այդ ո՞ւր:— Դեպի Մոսկվա՛, չեմ ցանկանում ես հիմա
Կոմսի կոչունքը բաց թողնել:— Իսկ կարանտենը հապա՞:
Չէ՞ որ այնտեղ, մեր կողմերում դեռ ժանտախտ է հնդկական,
Նստիր, ինչպես մոռալադեմ դոների մոտ կովկասյան
Մի ժամանակ, հարկադրված՝ նստած էր քո ծառան հեզ:
Ի՞նչ է, եղբայր, էլ չե՞ս ծաղրում, ձանձրանում ես... հըմ,
այդպե՛ս:

Ստամբուլն են գովում գյավուրները հիմա,
Մինչդեռ վաղը պայտած կրունկներով իրենց
Պիտի նրան ճզմեն քնած օձի նման
Ու հեռանան պիտի—այդպես թողած նրան:
Մեծ աղետից առաջ Ստամբուլը քնեց:

Իր հին մարգարից Ստամբուլը ետ կանգնեց.
Եվ ճշմարտութունը ծերուկ Արևելքի
Խարդախ Արևմուտքը եղծեց ու մթափեց—
Ստամբուլը հանուն գինարբուքի, կրքի
Դավաճանեց ոգուն աղսթքների, զենքի:
Նա մոռացավ մարտի իր քրտինքի մասին,
Աղոթելիս անգամ դիմեց գինու թասին:

Հավատն այնտեղ հանգավ շողով իր անապակ,
Շրջում են շուկայում հիմա այնտեղ կանայք,
Նրանք խաչփողոցը պառավ են ուղարկում,
Իսկ սա տղամարդկանց հարեմ է ներս բերում,
Եվ կաշառվել՝ քնած է ներքինին անարգ:

Բուլբուլին այլ է Արզերումը լեռնոտ,
Մեր այս Արզերումը բանուկ, բազմարահետ.
Անարգ ճոխության մեջ քուն չեն մտնում մեզ մոտ,
Հմբոստ գավաթներով կրակ, աղմուկ, ամոթ
Մենք չենք խմում այնտեղ այրող արաղի հետ:

Ոչ, մենք պաս ենք պահում. ցայտուններով սթափ
Շատրվաններն են լուկ մեր ծարավը մարում,
Եվ խմբերով իրենց կուռ ու մոլեգնաթափ
Մեր ջիգիթները քաջ՝ մարտի դաշտ են սուրում:
Մենք, արծիվներ ինչպես, խանդում ենք մեր կանանց
Եվ հարեմները մեր անմատչելի կանգնած,
Կուռ մեզ են սպասում մեր ամարաթներում:

Ալլահը մեծ է:

Եվ ավից Ստամբուլի

Մեր կողմը եկավ քշված ենիշերին,—

Այնժամ ճկում էր մեզ փոթորիկը մոլի,

Եվ չլաված հարված իջավ մեր ուսերին:

Եվ Ռուշուկից մինչև մեր այն Ձմյուռնիան հին,

Տրապիզոնից մինչև եզերքները Թուլուս,

Շներին կանչելով իր յուղալի տոնին,

Դահիճների խումբն էր ամենուրեք շրջում:

Ենիշերիների տներն էին փլչում՝

Բոսոր հրդեհների գրկում ճարճատելով,

Բուրգերն էին արնոտ ամենուրեք ցցվում,

Այրված գերանների ածուխները ծխում,

Սուր ցցերի վրա մռայլ սևին տալով՝

Դիերն էին ահեղ հոգեվարքով ցնցվում:

Ալլահը մեծ է:

Այդ պահին սուլթանն Ստամբուլի

Խեղագարված էր իր ցասման ոգով մոլի:

Ի՞նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի,
 Հեռու ասիերին զարկվող ալիքի
 Աղմուկի նման կմեռնի նա խեղճ,
 Ինչպես հնչյունը՝ խուլ անտառի մեջ:

Հուշաթերթիկի վրա անարժեք
 Մեռած իր հետքը կթողնի գերված,
 Ինչպես անծանոթ գրերի նախշեր՝
 Դամբանաքարի վրա նկարված:

Ի՞նչ կա նրա մեջ: Խռով ու անքուն
 Ապրումների մեջ մաշվել է, անցել,
 Ծվ նա էլ չի տա քո ծարավ հոգուն
 Մաքուր ու նրբին հուշերի գանձեր:

Բայց քո տիրության օրերում կրկին
 Կանչիր անունս կախարդանքի պես.—
 Ասա՛ իմ հուշը դեռ պետք է մեկին,
 Աշխարհում կա սիրտ, ուր ապրում ես...

ՉԱՐՔԵՐԸ

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
 Լուսինն ամպի տակից լուռ
 Թռչող ձյունին ցոլք է գցում,
 Մութ խավար է ամենուր:
 Գնում եմ, դաշտն է ամայի,
 Ու զանգակն է զրբնգում,
 Ինձ պատում է սարսափն ահի
 էս անծանոթ եզերքում:

«է՛յ, կառապան, քշի՛ր արագ»,—
 «Տե՛ր իմ, ձիերն են ուժատ.—
 Կուրացնում է բուքն անառակ,

Փակ են ճամփեքն ախր շատ.—
 Տե՛ս, հետք չկա ոչ մի ձևի,
 Ճամփեն կորել է արդեն.—
 Սև շարքերն են մեզ երևի
 Տանում պցում դես ու դեն:

Նայի՛ր, նայի՛ր, ոնց է խաղում,
 Թքում վրես, հոհում,
 Ձիու վրա սարսափ մաղում,
 Դեպի ձորակն է հրում:—
 էստեղ խելառ առաջս ընկած,
 Թռչկոտում էր ու պարում,
 Պեծկլտում էր էնտեղ հանկարծ,
 Ու կորավ մութ խավարում»:

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
 Լուսինն ամպի տակից լուռ
 Թռչող ձյունին ցոլք է գցում,
 Մութ խավար է ամենուր:
 էլ ուժ չկա, կանգ են առել
 Խրտնած ձիերը այլայլ.—
 Ջանգերը՝ լուռ... «Ի՞նչ է էնտեղ»—
 «Ո՞վ իմանա, կո՞ճղ, թե՞ գայլ»:

Բուքն է ոռնում, լալիս անհույս,
 Ու ձիերն են խրոխրոտում.—
 Ահա, թռավ շարքն հեռախույս,
 Մթնում աչքերն են վառվում.—
 Կրկին ձիերը սլացան,
 Ջանգակները զնգացին...
 Ոգիները ահա անձայն
 Ճերմակ դաշտը լցվեցին:

Ոչ թիվ ունեն ու ոչ էլ ձև.—
 Լուսնի խավար ցոլքի մեջ
 Խրոնրվել են շարքերն անձև՝
 Ոնց տերևներ՝ որբ ու խեղճ...

Քանի՞սն են և ո՞ւր են ջրվում,
Որ լալիս են մորմոքուն,
Տան ոգո՞ւն են թաղում, հիշում
Քե՞՞ վճուկին պսակում:

Սլանում են ամպեր ու ձյուն,
Լուսինն ամպի տակից լուռ
Քուշող ձյունին ցուր է գցում,
Մութ խավար է ամենուր:
Ու շարքերն են պարսով թռչում
Անհասելի բարձունքում.—
Կաղկանձյունով իրենց տանջող
Նրանք սիրտս են կեղեքում...

ՀՄԱՅԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Օ՛, թե ճիշտ է, որ գիշերին,
Երբ որ մարդիկ ջուն են մտնում,
Եվ լուսնյակի շողքը լռին
Դամբաններն է ահով գտնում,
Օ՛, թե ճիշտ է, որ այդ ժամին
Դատարկվում են փոսերն անգո—
Ես կանչում եմ ստվերը ջո,
Լե՛յլա, կանչում եմ քեզ, արի՛:

Երևա՛ ինձ, անգին ստվեր,
Ինչպես երբ դու շէիր թաղված,
Սառն ու գունատ՝ ոնց ձմռան օր,
Տանջանքներից աղավաղված:
Արի՛՛ հեռու աստղի հանգույն,
Եվ կամ՝ թեթև շունչ մի բարի,
Եվ կամ՝ որպես տեսիլք անջուն,
Մեկ է, կանչում եմ քեզ՝ արի՛...

Քեզ չեմ կանչում նրա համար,
Որ պատկերով ջո տանջահար

Ցույց տամ շարիքը մարդկային,
Բացեմ գաղտնիքն անդրաշխարհի,
Եվ կամ՝ ինչպես տանջվում եմ ես
Կասկածներից մութ խավարի.—
Այլ որ ասեմ՝ սիրո՞ւմ եմ քեզ,
Քոնն եմ հավետ, արի՛, արի՛...

Ես այստեղ եմ, Ինեզի՛լյա,
Պատուհանիդ ներքո.
Պարուրված է ողջ Սևիլիան
Երազով ու մեզով:

Քաջությամբ է լցված սիրտս.
Թիկնոցում փաթաթված՝
Կիթառով ու սրով եմ ես
Պատուհանիդ տակ բաց:

Դու քնա՞ծ ես: Կիթառով իմ
Քեզ կարթնացնեմ սիրով,
Թե ծերուկը հանկարծ զարթնի,
Ցած կփռեմ սրով:

Կախիր մետաքս պարանը, դե՛,
Պատուհանիդ տակից...
Ի՞նչ ես լռում... Չլինի՞ թե
Ունեմ ես մրցակից...

Ես այստեղ եմ, Ինեզի՛լյա,
Պատուհանիդ ներքո.
Պարուրված է ողջ Սևիլիան
Երազով ու մեզով:

Ինչքան հաճախ է լիցեյը տոնում
 Իր տարեդարձը, այնքան ավելի
 Մեծ երկյուղով է իրար միանում
 Հին ընտանիքը մեր ընկերների,—
 Այնքան մաշվում է, այնքան տոնը մեր
 Ավելի մռայլ է իր բերկրանքում.
 Ձնգում է բաժական ավելի վեհեր,
 Եվ մեր երգերը, ավելի տրտում:

Երկրային կյանքի հողմերն անհատնում
 Անսպասելի մեզ էլ են հասել,
 Եվ մեր խանդավառ խրախճանքներում
 Մենք էլ ենք հաճախ հոգով մռայլվել:
 Մենք մեծացել ենք. օրհասը դաժան
 Մեզ էլ է մատնել փորձություններին,
 Շրջել է մեր մեջ պաղ ոգին մահվան
 Եվ նշանակել իր հեզ զոհերին:

Վեցը տեղ դատարկ նայում են ահա,
 Վեց ընկերներին էլ մենք չենք տեսնի,
 Նրանք ցան ու ցիր ննջում են հիմա—
 Ով մոտ, ով հեռու դաշտեղում ուղմի,
 Ով տանը, ով էլ օտար աշխարհում,
 Ով հիվանդությամբ, ով էլ վշտահար
 Գնաց պառկելու հողի մութ գրկում,
 Եվ մենք լաց չեղանք բոլորի համար:

Հերթը, թվում է, թե հասել է ինձ,
 Ինձ կանչում է իմ Դելվիգն աննման,
 Ընկերը կայտառ ջահել օրերիս,
 Ընկերը վհատ իմ ջահելության,
 Ընկերն իմ ուրախ ջահել երգերի,
 Իմ խնջույքների, խոհերի պայծառ,
 Դեպի հարազատ շարքն սովերների
 Կանչում է ինձ մի հեռացած հանճար:

Օ, բարեկամներ՝ որ, սեղմվենք ավելի,
 Առավել մոտի՛կ մի շրջան կազմենք,
 Վերջացավ երգը ննջեցյալների,
 Ապրողին հույսով շնորհավորենք,—
 Հույսով, որ մի օր այստեղ վերըստին
 Մեր լիցեյական քեֆում հավաքվենք,
 Ջերմ գրկենք բոլոր մնացածներին
 Եվ նոր զոհերից էլ չսարսափենք:

Ո՛չ, ինձ համար թանկ չեն ջահել բաքոսուհու
 Հաճույքը խոռվահույզ, ցնցումն զգայական,
 Երբ հառաչով, ճիշով և մոլուցքով վայրի,
 Գալարվում է նա իմ գրկում օձավարի,
 Կրքի պոռթկումներով շոյում է ու խածնում,
 Վերջին ցնցումների պահն է արագացնում:

Ինձ հաճելի ես դու, խոնարհ ու հեզ հոգիս,
 Քեզնով երջանիկ եմ անշափ տառապագին,
 Երբ դու, ականջ դրած երկար աղաչանքիս,
 Հանձնվում ես քնքուշ, առանց զմայլանքի,
 Սառն ու ամաչելով, իմ հիացմանն անհուն
 Թույլ արձագանք տալով, ոչինչ չես լսում դու,
 Հետո կամաց-կամաց սիրուց կենդանանում,
 Կիսում ես իմ կրքի կրակը կենսատու:

I

Եվ մենք առաջ փնացինք, ու սարսափը պատեց ինձ.
Դեք նստած դժոխքի կրակի մոտ ծալպատակ,
Վաշխառուին շամփուրով խորովում էր ցնծալից:

Եվ կաթում էր ծխամած տաշտակի մեջ ճարպը տաք,
Ճարճատում էր վաշխառուն և արդեն վերջն էր նրա.
Ես հարց տվի. «Մեկնի՛ր այս պատժի իմաստն, ո՞վ գուշակ»:

Վիրդիլն ասաց. «Ձավա՛կ իմ, մեծ է խորհուրդը սրա.
Ամեն ինչի մեջ միայն տեսնելով վաշխ ու շահում,
Պարտապանի հյուսիսին էր ծծում ծերուկն այս ազահ,

Այրում-մրկում էր նրան ձեր երկրային աշխարհում».
Մեղսագործը տապալկվող երկա՛ր ողբաց այդ պահին.
«Երանի՛ թե ես հիմա սուզվեի պաղ և թալում,

Երանի՛ թե սառն անձրև թափվեր խարկված իմ կաշվին.
Մեկին հարյուր եմ կրում — ի՛նչ տոկոս է սոսկալի».
Այստեղ թինդով նա պայթեց — ես կախեցի գլուխն իմ:

Եվ այդ պահին (օ՛, գարմանք)՝ զգացի հոտ պծալի,
Ասես նեխած ձու պայթեց կամ ասես մի պահազոր
Կարանտինում իրենց իսկ՝ ծծմբային ծուխ ցանի:

Ես գլուխս թեքեցի, քիթս բռնած մատներով,
Բայց իմաստուն ոահվիրաս միշտ առաջ էր ինձ տանում,
Եվ բացեց մի քարե դուռ, բռնակից պինդ բռնելով,

Եվ մենք իջանք... Ահ հանկարծ ես ինձ տեսա նկուղում:

II

Այնժամ ես տեսա մի պարս դեերի,—
Հեովից շատ նման մրջնի վտառին,—
Ար հրճվում էին խաղող մեղսալի:

Ապակյա մի լեռ հովտի մեջ մթին,
Արարատի պես գագաթով իր սուր
Հասել էր, կպել գունատ երկնքին:

Եվ դեերն առած մի գունդ շիկահուր
Վայր գլորեցին գարշ մագիլներով,
Գունդը տրաքվե՛ց, և լեռը լազուր

Ճարճատեց՝ ծակող աստղեր ցանելով.
Այնժամ այլ դեեր, խմբեր դիվային,
Թափվեցին զոհի վրա լուտանքով,

Կնոջս ու քնուս թևանցուկ արին,
Մերկացրին ու հրեցին. նստած
Նրանք նեոի պես ներքև սուրացին,

Հանելով վայրի աղաղակ ու լաց.—
Ապակին նրանց մարմինն էր խրվում,
Իսկ դեերն ուրախ ցատկում էին ցած.

Ես նայում էի, ամոթից այրվում:

ԳԵՂԵՑԿՈՒՂԻ

Նա հարմոնիա, հրրաշք է անվերջ,
Կրքից, աշխարհից նա բարձր է կանգնած
Հանգստանում է՝ ամաշկոտ բազմած

Իր հանդիսավոր գեղեցկության մեջ:
Նա ինչքան էլ որ իր շուրջն է նայում.
Չունի ոչ մրցորդ, ոչ ընկերուհի:
Գունատ շրջանը մեր սիրունների
Կորչում է նրա զորավոր ցուլքում:

Որտեղ էլ որ դու խիստ աճապարես.
Քեկուզ սիրային ժամադրության,
Ինչ երազանք էլ քո սրտում կրես,
Ինչքան էլ վսեմ և նրվիրական,—
Բայց հենց որ նրան տեսնես, շվարած,
Արդեն ակամա դու կանգ ես առնում
Եվ աստվածավախ դողով խոնարհվում
Նրա սրբազան հմայքի առաջ:

Որթատունկի աստվածն ուրախ
Թույլ է տալիս երեք բաժակ
Ըմպել քեֆին երեկոյան:
Առաջինը՝ Շնորհների
Կենացն անբիծ ու ամոթխած,
Երկրորդ բաժակը՝ կարմրադեմ
Եվ կարմրաշուրթ առողջության,
Երրորդն՝ ազնիվ մտերմության:
Իմաստունը երրորդից վերջ
Վայր է առնում դափնին գլխից
Եվ ուղերձ է արդեն հղում
Հանգստավետ Մորիեհոսին:

Ֆրանսիական հանգաթուխ պոետների դատավոր,
Ռ՛վ դասական Դեպրեո, քեզ եմ կոչում ես աչսօր.
Հարվածել է թեպետ քեզ ճակատագիրն անողոր.
Էլ մարգարե չի հաշվում քո աշխարհում քեզ ոչ ոք.
Հանդուգն իրենց ձեռքերով իմաստակաները անմիտ
Թեպետ հասել են նաև դափնեհեղուղին կեղծամիդ:

Նոր դպրոցը թեպետ քո փետուրներն է թոցցրել,
Գու էլ ցասամար դեպի նա քո ծոծրակն ես դարձրել,—
Բայց նորից քեզ է դիմում՝ երկրպագուդ խնդիրքով.
Եզի՛ր դու ինձ առաջնորդ: Հանդգնում հմ քո հետքով
Ա՛յն ամբիոնը զբաղել, որտեղից դու անցյալում
Արժեքն էիր ստեղծել լափից ավել ուռցրնում,
Որտեղ սակայն քո առողջ դատավճիռն էր հաղթում
Այն օրերի վայրահաշ տխմարների ճակատում:
Նոր վայրահաշը արժե վայրահաշին վաղեմի,
Եվ զառանցանքը նրանց քիչ չի հուզում ինձ հիմի:
Մի՞թե պիտի — օ՛, աղե՛տ — հաճեա լռե՛մ և լսե՛մ:
Ո՛չ, մեկ անգամ մեկընդմիջա՛ս ողջը նրանց ես կասե՛մ:

Գո՛ւք, որ ինչ-որ բռնկում նկատելով ձեր սրտում,
Հափշտակում գրիչը ու թղթեր եք մրոտում՝
Շտապելով երկը ձեր հանձնել տիպին ու ներկին՝
Սպասեցե՛ք, նախապես իմացե՛ք, թե ձեր հոգին
Ի՞նչո՞վ է լի՝ ուղղակի ներշնչանքո՞վ, թե՛ ունայն

Անկշռադատ ձգտումով, հավակնությամբ միմիայն.
Փուշ բաների համա՞ր են ձեր ձեռքերը քոր գալիս,
Թե՞ փող է պետք, ձեզ էլ պարտք չե՞ն վստահում՝ չե՞ն տալիս:
Եթե հույսով մի համեստ ծառայություն վարեիր
Աշխարհիկ կամ ուղղամական՝ ավելի վա՞տ կանեիր:
Լավ է հայտնի ժուկովի ծխախոտը վաճառել,
Այդ գործի մեջ իր համար անո՞ն, պատի՛վ, շա՛հ ճարել,
Քան թե հայտեր ներս խցկել ժուռնալներում գանազան
Չարմիկներին օժելով մադրիգալով խիստ էժան,
Քան թե կրտսեր գրչակցին ծաղր ու ծանակ անելով,
Կամ ընդունված կարծիքը իրենից դեն վանելով՝
Անհոգ, անփույթ ամբոխից (նման ոմն գրչակի)
Բաժնեգրեր հավաքել հանուն գալիք փշոցի:

Արձակ դաշտում՝ ալեծածան
Չյունն է տալիս արծաթին.
Լուանկա է, ճամփով այս լայն
Սլանում է եռաձին:

Երգի՛ր՝ ճամփի, մուծի միշում,
Այս ժամերին թախծալի,
Այնքա՛ն քաղցր ու ջերմ է հնչում
Սրտալի երգն հայրենի:

Երգի՛ր, երգի՛ր, իմ կառապան,
Ու կլեսեմ ես քեզ լուռ,
Պարզ է շողում ցուրտ լուանկան,
Քամին ոռնում է տխուր:

Երգիր. «Մա՛րիս իմ, փոքրիկ իմ մարիս,
Ինչո՞ւ թույլ ես դու վառվում»...

...Այցելեցի նորից

Այն անկյունը երկրի, ուր արսորյալ որպես,
Ես անց էի կացրել կյանքիս երկու տարին:
Տասը տարի է արդեն այն օրերից անցել,
Եվ շատ բան է կյանքում փոփոխվել ինձ համար,
Ու ես ինքս էլ՝ խոնարհ օրենքներին հանուր՝
Փոփոխվել եմ անշուշտ, — սակայն այստեղ նորից
Անցյալը ինձ գրկեց իր կենարար շնչով,
Ու ինձ թվաց, թե ես դեռ երեկ եմ շրջել
Այս պուրակում կանաչ:

Ահա տնակը հին,

Ուր որ պարել եմ ես իմ դայակի հետ խեղճ:
Չկա պառավն արդեն, արդեն պատի հետև
Ես չեմ լսում ծանր, ծանոթ քայլը նրա,
Ոչ էլ զգում նրա հսկումները քնքուշ:

Ահա բլուրը այս, բլուրն անտառապատ,
Որի վրա հաճախ՝ ես նստել եմ անշարժ,
Լճակին եմ նայել ու տխրությամբ խորին
Հիշել ուրիշ ափեր և ալիքներ ուրիշ:
Կանաչ արոտների, արտերի մեջ ոսկի
Լիճը կապտին տալով՝ տարածվում է անծայր,
Եվ ջրերով նրա անմեկին ու անհայտ
Մի ձկնորս է լողում, — ձգում է հետևից
Իր ուռկանը թշվառ: Թեք ափերին լճի

Գլուղակներն են ցրված, իսկ նրանցից այն կողմ
Ջրաղացն է թեքվել և հազիվ է քամուց
Իր թևերը շարժում...

Եվ սահմանի վրա

Իմ պապական հողի, այնտեղ ահա, որտեղ
Անձրևներից փորված ճանապարհը բարակ
Դեպ բլուրն է Լյնում, սոճիներ կան երեք:
Մեկն հեռու է կանգնած, իսկ երկուսը, նայիր,
Կանգնած են կողք կողքի: Երբ որ նրանց մոտով
Լուսնի լույսի ներքո գնում էի ձիով,
Նրանց կատարների սոսափյունը ծանոթ
Ինձ ողջունում էր միշտ: Այդ նույն ճանապարհով
Հիմա անցա նորից և իմ առջև տեսա
Սոճիներն այդ կանաչ: Նույնն են նրանք կրկին,
Նույնն է նրանց սոսափն՝ իմ ականջին ծանոթ,
Սակայն այն ծեր ու հին արմատներին մոտիկ
(Ուր ամեն ինչ առաջ ամայի էր ու մերկ),
Հիմա աճել է՝ մի երիտասարդ պուրակ՝
Կանաչ մի ընտանիք:

Մանուկների նման

Թփերն հավաքվել են հովանու տակ նրանց,
Իսկ քիչ հեռվում մոայլ կանգնած է մեն-մենակ
Նրանց ընկերն, իբրև ծեր ամուրի. շուրջը՝
Ամայի է կրկին:

Ողջո՛ւյն քեզ, նո՛ր սերունդ,

Ջահել ու անծանոթ: Ես չե՛մ, որ կտեսնեմ
Գալիք հասակը քո հզոր ու վիթխարի,
Երբ՝ իմ ծանոթներից ավելի վեր ձգված՝
Կծածկես քո հետև նրանց կատարը ծեր
Անցորդների աչքից:

Սակայն իմ թողը թող

Լսի աղմուկը ձեր իբրև ողջույն, երբ նա,
Ընկերական զվարթ զրույցից տուն գալով,
Հաճելի և ուրախ մտածումով լեցուն,
Ձեր մոտով անց կենա գիշերային մուժով
Եվ իմ մասին հիշի:

Ծս կարծում էի, թե մոռացել է,
Սիրտս չի կարող տանջվել քեքշորեն,
Ծս ասում էի. ինչ որ անցել է՝
Ծտ չի գա նորեն, ե՛տ չի գա նորեն:

Անց էին կացել հիացք ու թախիծ,
Դյուրահավատ տենչ ու սիրո հառաչ,
Բայց ահա նրանք շունչ առան նորից
Սուրբ գեղեցկության զորության առաջ:

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երբ կատարվեց խաչելության հանդիսավոր ծեսը մեծ,
 Խաչի վրա երբ տանջվելով աստվածորդին վախճանվեց,
 Այն կենարար և սրբազան խաչի կողքին այդ պահին
 Անհուն վշտով խորասուզված կանգնել էին երկու կին՝
 Աստվածածին Մարիամը այն և խեղճ կույսը մեղապարտ:
 Սակայն հիմա խաչելության հանդեսներին սրբազան
 Սուրբ կանանց տեղ, տե՛ս, դրված են երկու անեղ պահապան՝
 Հրացաններով, կիվերները իրենց գլխին թեք դրած,
 Կարծես գոռոզ կոմենդանտի դռների մոտ են կանգնած,
 Կամ մի գուցե խաչելությունն էլ ապրա՞նք է պետական,
 Եվ դուք գուցե գողերից ու մկներից եք վախենում:
 Թե՞ երկնավորը դրանով մեծ համբավ է ձեռք բերում:
 Թե՞ ձեր հզոր պաշտպանությունը դուք ցանկանում եք փրկել
 Թագավորին, որի գլխին փշե պսակ են դրել.
 Քրիստոսին, որը հանձնել է իր մարմինը հոժար
 Տանջողների նիզակներին ու գամերին սրածայր:
 Թե՞ սարսում եք, որ խաժամուժը կարող է քարկոծել
 Նրան, ով իր կյանքի գնով Ադամի ցեղն է փրկել,
 Եվ, որպեսզի այն զբոսնող պարոնները չնեղվեն,
 Ժողովրդին այն հասարակ պետք է այստեղ չթողնեն:

Ալֆոնսն է ահա նստում նժույզին.
 Տանտերը պահում է ասպանդակը:
 «Դուք, հարգո սինյոր, լսեք իմ խոսքին,
 Ճամփա ընկնելու վատ ժամանակ է.
 Սարերում ահ է, մութը մոտիկ է,
 Հաջորդ պանդոկին շուտով շեք հասնի:
 Մնացեք, պատրաստ է ձեր ընթրիքը,
 Բուխարիկում էլ կրակ կա հիմի:
 Անկողին հո կա—ձեզ պետք է հանգիստ,
 Ախոռ է ձգտում ձեր նժույզն էլ խիստ»:
 «Սաստիկ սովոր եմ ես ճամփորդելու
 Լույսով ու մթով—ճամփա լինի թող,—
 Ասում է հյուրը,— պատիվ չի բերում
 Ինձ ինչ որ բանից զգալ ահ ու դող:
 Ազնվակա՞ն եմ: Ո՛չ դե և ո՛չ գող
 Անկարող են ինձ ետ պահել ճամփից,
 Ծառայությունս երբ կանչում է ինձ»:
 Եվ դոն Ալֆոնսը ձիուն խթանում,
 Գնում է վարգով: Նրա դեմ հիմա
 Լոկ մի ճանապարհ սարերն է տանում
 Քարափների մեջ նեղլիկ ու ամա:
 Եվ նա հովիտ է դուրս գալիս արդեն:
 Ի՞նչ տեսարան է նա տեսնում իր դեմ:
 Շուրջն ամայությունն և ուրիշ ոչինչ:
 Մի կողմի վրա՝ տնկված երկու ցից,
 Եվ այնտեղ երկու դիակ է ճոճվում:
 Սուր կոնչոցով վերև է թռչում
 Սև ագռավների երամը, երբ նա
 Դիակներին է մոտենում անահ:
 Դա դիերն էին այն գիտանների՝
 Փառապանձ եղբայր-ատամանների,
 Որոնց բռնելով՝ կախ տվել վաղուց
 Ու թողել էին գողերին ի ցույց:
 Խաչել էր նրանց արևն իր տապով,
 Անձրևն էր թրջել տեղատարափով,

Ճոճել էր նրանց հողմն անապատի,
Կտցահարել էր ազուսն անոթի:
Ժողովրդի մեջ խոսք էր տարածված,
Որ գիշերները նրանք վայր իջնում,
Ազատ շրջում են մինչև լուսաբաց՝
Քշնամիններից վրեժ են լուծում:

Նժույզն Ալֆոնսի փնջում է, հետո
Անց կենում նրանց կողքով, այնուհետ
Կայտառ թռչում է թեթև ուսույունով
Անվախ, աներկյուղ իր հեծյալի հետ:

Ես ինձ համար կանգնեցրի արձան անձեռակերտ,
Չի խափանվի դեպ այն եկող ժողովրդի ճամփան,
Անհնազանդ գլխով նա խոյացավ ավելի վեստ,
Քան հուշասյունն Ալեքսանդրյան:

Օ, ոչ, ես չեմ մեռնի — հոգիս նվիրական երգով
Իմ ա՛ռունից երկար կապրի և կմնա անեղձ —
Եվ չլինեմ ես փառապանձ, որքան լուսնի ներքո
Կապրի թեկուզ մի բանաստեղծ:

Իմ համբավն համայն մեծ Ռուսիայում կտարածվի
Ինձ կհիշի այնտեղ ապրող ամեն լեզու և ազգ,
Սլավոնի թոռը սեզ, ու ֆինն, ու դեռ այսօր վայրի
Տունգուզը, և կալմիկն ստեպաբնակ:

Եվ ես նրա համար կապրեմ ժողովրդի սրտում,
Որ իմ քնարը արթնացրել է զգացմունքներ բարի,

Եվ իմ դաժան դարում երգել եմ ես ազատություն
Եվ գութ հանուն ընկածների:

Օ, իմ մուսա՛, մենք երկնքի հրամանի՛ն անսանք,
Չսարսելով հայածանքից, չձգտելով փառքի,
Դու անտարբե՛ր լսիր զրպարտություն ու զովասանք.
Եվ հիմարին մի՛ առարկի:

ՊՈԵՄՆԵՐ

ԿՈՎԿԱՍԻ ԳԵՐԻՆ

ՆՎԻՐՈՒՄՆ

Ընդունիր դու այս ժպիտով, ընկե՛ր,
Նվիրաբերումն ազատ մուսայի,
Քեզ նվիրեցի ահա հալածված քնարի երգեր
Եվ ներշնչումը իմ ազատ պահի:
Կործանվում էի, երբ առանց մեղքի ու անմխիթար,
Եվ զրպարտության շշուկը լսում ամեն կողմերից,
Դավաճանության երբ դաշույնը սառ,
Երբ սիրո ծանր երազները ինձ
Մորմոքում էին և մահացրելում,
Քեզ մոտ դեռևս գտնում էի ես մեղմ հանգստություն,
Եվ հանգստացա ես սրտով քեզ մոտ — սիրեցինք իրար,
Վրաս բուքերի մոլեգնությունը դարձավ ուժասպառ,
Ես աստվածներին օրհնեցի խաղաղ ապաստարանում:
Մեր այդ անջատման տխուր օրերին,
Խոհերով լեցուն հնչյունները իմ
Ահա Կովկասը ինձ հիշեցրին,
Ուր խոժոռադեմ, այդ վեհ մենակյաց Բեշթաուն անհաս
Աուլներին և դաշտերին տիրող հինգ գագաթանին
Ինձ համար եղավ մի նոր, նոր Պառնաս:
Կմոռանա՞մ ես այն կայծաքարե գագաթները վես,
Եվ խոխոջացող աղբյուրները ջինջ, և թոշնած դաշտեր,
Անապատներ շոգ, երկիր, ուր ինձ հետ կիսեցիր այնպես
Դու ջահել հոգու տպավորումներ.
Ավազակությունն է ուր ուղմատենչ շրջում լեռներում,
Եվ վայրի հանճարն ոգևորության

Խորունկ լուսթյան մեջ է թաքնվում.

Կգտնես այստեղ հուշերի շարան,

Գուցե սրտիդ մոտ սիրելի օրեր,

Եվ տենչանքների շատ հակասություն,

Տառապանք ծանոթ, ծանոթ երազներ

Եվ իմ հոգու մեղմ շշուռը թաքուն:

Կյանքում մենք տարբեր ճամփով գնացինք. հանգստի գրկում

Հազիվ, դու հազիվ ծաղկեցիր, և, քո հերոս հոր հետքով,

Նետերի ամպի ներքո թշնամու, արյունոտ դաշտում,

Ընտրյալ մանուկ, գնացիր և դու հպարտ թռիչքով:

Ինչպես քաղցր զոհ, ինչպես հույսերի մի ծաղիկ շիտակ,

Քեզ փայփայեց նա՝ քո հայրենիքը գուրգուրանքով լի:

Ես վաղ զգացի վիշտը և ընկա հալածանքի տակ,

Եղա զոհ դավի, ապիկարության, զրպարտանքների:

Բայց ազատությանը և համբերությանը սիրտս կոփելով,

Ես սպասեցի անհոգ լավ օրի,

Չընկճվեց պոետն. ունեցա քաղցր սփոփանք շուտով՝

Ի խնդություն իմ բարեկամների:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Աուլում, իրենց շեմքերին մոտիկ,
Չերքեզներն ահա պարապ նստոտած,
Պատմում են նրանք՝ Կովկասի որդիք՝
Ռազմի կործանիչ տազնապաներն անցած,
Գեղեցկությունից իրենց ձիերի,
Վայրի զգվանքի վայելքներ դյուրող,
Հիշում են նրանք անցած օրերի
Հարձակումները չըհաղթահարվող,
Խաբեություններ նենգ իշխանների,
Նրանց թրերի վարկերը դաժան,
Եվ դիպուկ նետերն անխուսափելի,
Ավեր գյուղերի մոխիրն անսահման,
Եվ թովքը սևաչ գեղուհիների:

Եվ զրույցներն են հոսում անդորրում,
Լուսինն է լողում գիշերվա մուժում,

Հանկարծ նրանց դեմ՝ նստած իր ձիուն
Մի շերքեզ: Արագ պարանով քաշում,
Բերում էր իր հետ մի ջահել գերի:

«Ահա ոուս», — գոռաց բռնողն ավարի:

Այդ կանչի վերա վազեց դեպի ցած

Աուլն անողոք բազմություններով,

Սակայն գերին այդ և՛ համր, և՛ սառած,

Եվ այլանդակված դեմքով ու զլխով՝

Դիակի նման մնում էր փոված:

Թշնամիների դեմքը չի տեսնում

Չի լսում աղմուկ, սպառնալիքներ,

Իր զլխին մահվան քունն է սավառնում,

Եվ սառնությունն է շնչում մահաբեր:

Եվ երիտասարդ գերին դեռ երկար

Պառկել էր ծանրը, ուշաթափ եղած,

Իր զլխի վրա կեսօրն արևառ

Արդեն վառվում էր ուրախ փայլ առած.

Եվ ոգին կյանքի զարթնեց նրա մեջ,

Անորոշ տնքոց լավեց շուրթերում,

Արեգակի ջերմ շողով տաքացած

Թշվառը կամաց վեր է բարձրանում,

Աղոտ հայացքն է գցում շորս բոլոր...

Եվ տեսնում է նա՝ կանգնած անառիկ

Լեռնակույտերը իր դեմ հանդիման,

Որջեր ավազակ անահ ցեղերի,

Չերքեզյան ազատ կյանքի ապաստան:

Իր գերությունը հիշեց պատանին,

Ինչպես երազի սոսկալի տազնապ,

Եվ լսեց հանկարծ, որ զրնգացին

Անուժ ոտները իր շղթայակապ:

Ամեն բան ասաց ձայնն այդ սարսուռն,

Բնությունն իր դեմ դարձավ մթազնած:

Մնաս բարո՞վ քեզ, սո՛ւրբ ազատություն...

Նա ճորտ է:

Հյուզի ետևում ընկած

Փշերով պատած ցանկապատերում:

Գաշտումն են բոլորն ու չկա հսկող,
Ամեն ինչ լուռ է դատարկ աուլում,
Նրա դեմ ահա հագած կանաչ թող՝
Հարթավայրերն են ամայի փովում,
Այնտեղ միակերպ գագաթներով կոր
Բլուրներն պարն է ահա ձգվում,
Նրանց արանքում ճամփան մեկնավոր
Անհետանում է մոռացված հեռվում:
Եվ կուրծքը ահա այդ ջահել գերու,
Աչեկոծվում է ծանրը խոհերում...

Տանում է հեռու ճամփան՝ Ռուսաստան,
Երկիրն, ուր հպարտ, անհոգ սկըսեց
Նա վառ օրերը իր ջահելության,
Ուր որ առաջին խինդը ճաշակեց,
Ուր իր սիրածին սիրեց անսահման,
Ուր որ հասկացավ տանջանքն ահարկու,
Ուր փոթորկալի կյանքով խորտակեց
Հույսեր, խնդրություն, ըղձերն իր հոգու.
Եվ լավ օրերի հուշերը անկեղծ
Նա իր թառամած սրտում ամփոփեց:

.
.

Աշխարհն ու մարդկանց փորձեց, և եղավ
Տմարդի կյանքի արժեքին տեղյակ,
Բարեկամների սրտում գտավ դավ,
Սիրո տենչերում՝ անմիտ երազանք:
Հոգնած հասարակ մի զոհ լինելուց
Վաղուց անարգված սին ունայնության,
Եվ թշնամական շար երկզիմության,
Եվ պարզմտանի բամբասանքների,
Ընկերն բնության, լքողն աշխարհի
Թողեց երկիրը նա իր հարազատ,
Թռավ նա հողը հեռավոր երկրի,
Վեհ ազատության ցնորքով զվարթ:

Ազատությո՛ւն, քեզ, նա քե՛զ էր մենակ
Ունայն աշխարհում փնտրում դեռ երկար:
Սիրտը խորտակված իր կրքերի սակ,
Անտարբեր դեպի ըղձեր ու ջնար,
Հուլմունքով լեցուն լսում էր բոլոր
Քեղնով ներշնչված երգերը հզոր.
Եվ հավատով լի, աղոթքներով հուր
Քո հպարտ կուրքն էր գրկում նա ամուր:

Վերջացավ... հույսի նպատակներով
Աշխարհում ոչինչ նա էլ չի տեսնում,
Եվ դուք, դուք վերջին երազանքներ թով,
Եվ դուք եք նրա աչքից թաքնվում:
Նա ճորտ է, Հակած գլուխը քարին.
Սպասում է նա, որ մայրամուտին
Իր տխուր կյանքի բոցն էլ կմարի,
Եվ տենչում է նա դամբանի շուքին:

Լեռան ետևում արևն է մթնում.
Հեռվում թնդյուն է հնչում աղմուկով,
Ժողովուրդն հանդից աուլն է մտնում
Փայլուն, շողշողուն գերանդիներով:
Եկան: Վառվեցին լույսեր տներում,
Եվ քիչ-քիչ լեց աղմուկը անկարգ,
Եվ գիշերային խաղաղ ստվերում
Գրկվեց ամեն ինչ գգվանքով հանդարտ.
Հեռվում շողում է լեռնային աղբյուր,
Քարոտ ճամփեքով վազելով արագ,
Կովկասի քնած գագաթները լուռ
Հագել են ամպի սպիտակ վերմակ...
Բայց ո՞վ է ահա լուսնի շողերով
Խոր լուսնյան մեջ մոտենում կամաց,
Զգույշ գողունի քայլեր անելով:
Արթնացավ ոռաբ: Նրա դեմ դիմաց
Համբը, նրբագեղ ողջունով անձայն
Ահա մի շերքեզ աղջիկ է կանգնած:
Եվ լուռ նայում է նա այդ աղջկան,

Խորհում է, որ սուտ մի երազ է այն,
Հոգնած հույզերի մի խաղ ցնորած,
Լուսնի շողի տակ հազիվ լույս առած՝
Ժպիտով խղճի ու սփոփանքի:
Մունկի իջնելով աղջիկը կամաց.
Սառը կումիսը բռնած իր ձեռքին
Հանդարտ մատուցեց գերու շրթունքին:
Բայց նա մոռացավ անոթն այդ բուժիչ
Մարավի հոգով փնտրում է ազահ
Հաճելի խոսքի հնչյունը դյուրթիչ
Եվ հայացքները ջահել աղջկա:
Օտար խոսքերը չի հասկանում նա.
Բայց նուրբ հայացքը, ջերմը այտերի,
Եվ քնքուշ ձայնը ասում է ահա—
Ապրի՛ր... և կյանք է ստանում գերին:
Եվ հավաքելով մրնացորդն ուժի,
Այդ հոգեպարար հրամանին հըլու,
Քարծրացնելով փոքր-ինչ, զավաթով բուժիչ
Կոտրեց ծարավի տանջանքները լուռ:
Հետո նա նորից կըռացավ քարին
Մանրաբեռնված զխոզ և նկուն,
Բայց նրա հանգչող հայացքը բարի
Չերքեզուհուն էր շարունակ ձգտում:
Եվ նրա դիմաց երկար ու երկար
Նստեց աղջիկը մտածկոտ, խոհուն,
Եվ կարեկցանքով կարծես համրաբար
Նա սփոփել էր ցանկանում գերուն:
Շուրթերն ամեն ժամ իր կամքից անկախ
Սկզվող խոսքի հետ բացվում էին,
Նա հառաչում էր և աչքերն հաճախ
Ջերմ արցունքներով ողողվում էին:

Անց կացան օրեր, նման սուվերի
Լեռներում հոտի մոտը շղթայված,
Անց էր կացնում իր օրերը գերին:
Քարանձավների զովությունը թաց
Մածկում է նրան ամուսն շողերին,

Իսկ երբ լուսնելջյուրն արծաթյա շողով
Փայլում է մոայլ սարի ետևում—
Չերքեզուհին այն շուքոտ կածանով
Գերի տղային գինի է բերում,
Բերում է կումիս, բուրոզ մեղրահաց,
Բերում է և հաց, ճերմակ, ինչպես ձյուն,
Նրա հետ թաքուն ընթրիք բաց արած՝
Քնքուշ հայացքը նրան է հառում.
Չուվում է խոսքին անհասկանալի՝
Խոսակցությունը աչքի, նշանի,
Երգում է նրան երգը լեռների,
Եվ երգն երջանիկ վրաց աշխարհի,
Եվ հիշողությանն անհամբերատար
Նա հաղորդում է իր լեզուն օտար:
Առաջին անգամ հոգով կուսական
Ճաշակեց բույրը սիրո բերկրանքի,
Իսկ ուսը վաղուց կորցրել էր սակայն
Հեշտասիրությունն իր ջահել կյանքի:
Սրտով պատասխան տալ չիմացավ նա,
Մանկական սիրուն այնպես սրտաբաց,
Վախեցավ, գուցե մտքում արթնանա
Մոռացված սիրո երազը հանկարծ:

Հանկարծ չի թռչնում ջահել կյանքը մեր,
Հանկարծ չեն լքում բերկրանքները մեզ,
Անսպասելի մի խնդություն դեռ
Համակելու է մեզ հաճախապես.
Բայց դուք, կենդանի տպավորումներ,
Եվ սկզբնական դու սեր առաջին,
Հափշտակության երկնային բոցեր,
Դուք սավառնելով չեք գալիս կրկին:

Եվ թվում էր, թե գերին վհատած
Ընտելանում էր այդ կյանքին տրտում:
Գերության թախիժն ու հուրը հուզված
Թաղում էր խորունկ իր հոգու խորքում:
Մոայլ ժայռերի մեջ թափանկելով,

Վաղ առավոտով զով կիսամութին,
Հառում էր նա իր հայացքն հիացքով
Հեռու հեռավոր լեռների կույտին՝
Ճերմակ, կարմրավուն, կապույտ երանգով:
Պատկերներ վսեմ, պատկերներ շքեղ...
Հավիտենական գահերը ձյունի,
Աչքին թվում էր՝ գազաթներն այնտեղ
Ամպերի անշարժ մի շղթա լինի,
Նրանց շրջանում երկգլուխն ահեղ,
Շողշողալով իր սառցե պսակում,
Մեծ ու փառահեղ էլբրուսն է այնտեղ,
Երկնի կապույտի վրա ճերմակում:
Եվ երբ խուլ ձայներ ձուլված դղիրդին
Փոթորկից առաջ որոտն էր թնդում,
Հաճախ էր գերին աուլի գլխին
Առանց շարժվելու մի լեռան նստում:
Ամպերն էին ծխում ոտքի մոտ,
Փոշին պտտելով թռչում էր հանգում,
Եղջերուն արգեն վազում էր երկշոտ
Անկյուն փնտրելու ժայռի արանքում:
Եվ արծիվները քերծերից ելնում,
Երկնքում իրար ձայն էին տալի,
Ջոկերի աղմուկ, հոտերի մայուն,
Խրլացնում էր մրրիկն ահալի:
Եվ հանկարծ դաշտում անձրև ու կարկուտ
Թափվում են ամպից կայծակի միջով,
Ու ավերելով զառիվայր ու խութ,
Դարավոր քարեր տեղից շարժելով՝
Հեղեղներ էին հոսում անձրևի —
Իսկ գերին՝ այնտեղ, կատարից լեռան,
Որոտուն ամպից դենը մեն միայն.
Ամպրոպի համար անհասանելի,
Սպասում էր լուռ դարձին արևի.
Եվ մրրիկների ոռնոցը անթափ
Ունկնդրում էր նա ինչ-որ խնդությամբ:

Բայց եվրոպացու ողջ ուշքը դարձավ
Գեպի ժողովուրդն այս սքանչելի.
Նրանց հավատը, բարբերը տեսավ,
Դաստիարակումը լեռնականների,
Եվ պարզութունը սիրեց այդ կյանքի,
Հյուրընկալութուն, պատերազմի տենչ,
Արագութունը ազատ շարժմունքի,
Վազքը թեթևոտ, ուժը բազկի մեջ.
Նստում նայում էր նա երկար ժամեր
Ինչպես երբեմն շերքեզը սրտոտ
Անցնում է արձակ հանդեր ու լեռներ,
Հագին յափունջի, գլխարկը բրդոտ:
Թեքված աղեղի, ամուր հենելով
Բարեկազմ ոտներն ասպանդակներին՝
Սրլանում էր նա նժույգի կամքով
Վարժելով իրեն նախօրոք մարտին
Հիանում էր նա հագուստով նրանց՝
Թե պատերազմի և թե հասարակ,
Չերքեզը զենքով է միշտ զարդարված
Հպարտ և զոհ է նա զենքերի տակ.
Վրբան կապարճը, հրրազեն, վահան,
Կուբանյան աղեղ, դաշույն ու պարան.
Ընկերուհին է իր թուրը հավերժ՝
Թե պարսպ պահին և թե գործի մեջ:
Ոչինչ, ոչ մի բան նրան չի ընկճում,
Ոչ ոք չի խփի — հեծյալ, հետիոտն —
Միշտ միևնույնն է ու միշտ նույն տեսքում,
Եվ անհաղթելի, և միշտ անհողողող:
Սարսափն է անհոգ, ողջ կազակների՝
Հարստութունն իր — նժույգն անվեհեր,
Սերունդ լեռնային երամակների,
Մի համբերատար, հնազանդ ընկեր:
Խոտի մեջ և կամ այրում նրա հետ
Նենգ ավարառուն մտնում է դարան,
Հանկարծ, ինչպես մի անակնկալ նետ՝
Ճամփորդ տեսնելով նետվում է վրբան:
Կովի ելքն անդամ մի ակեթարթում

Վճռում է նրա հարվածը կարող,
Եվ ուղևորին լեռների կիրճում
Քաշում է արդեն արկանը թռչող,
Սըլանում է ձին իր ամբողջ թափով,
Լցված հրեղեն քաշությամբ անմար,
Եվ տարածված են նրա ողջ ճամփով
Քփեր, ճահիճներ, ժայռ, ձոր ու անտառ:
Ետևից հետքն է վազում արնամած,
Ամալության մեջ հնչում է դոփյուն,
Գեմն աղմկում է գետակը փրփրած —
Սլանում է նա խորքի մեջ ետուն:
Եվ ճամփորդն ընկած ջրի հատակում
Պղտոր ալիքը կուլ է տալիս նա,
Ուժասպառ դարձած մահ է աղերսում,
Տեսնում է նրան իր դիմաց ահա:
Սակայն նրա ձին հզոր նետի պես
Հանում է նրան ափը փրփրադեզ:

Կամ թե ճյուղավոր մի կոճղ բռնելով,
Որ փոթորիկն է նետել գետն ի վեր,
Երբ որ շղարշի պես բլուրներով
Լուսնազուրկ գիշերն է փռում բստվեր,
Չերքեզն արմատի վրա դարավոր
Կախում է ամեն ճյուղից՝ շորս բուր,
Իրեն մարտական զենքն ու զրբահներ,
Վահան, սաղավարտ, զրբահ, յափունջի,
Կապարճ ու աղեղ նրա ետևից
Առանց հոգնելու, առանց շշուռջի
Նետվում է ինքն էլ գետը փրփրալից:
Գիշեր է խորունկ: Գետն է շառաշում,
Ջորավոր հոսանքն է նրան քաշում
Անծայր երկայնքով հեռու ափերի,
Ուր որ բարձրացած հողաթմբերին,
Թեքված նիզակին գիշերվա մթնում
Կազակներ գետի մութ վազքն են դիտում —
Իսկ սևին տալով մութ մառախուղում
Չարագործի զենքն առաջ է լողում...

Ինչի՞ մասին ես մտածում, կազակ,
Նախկին մարտե՞րն ես մտաբերում դու,
Մահվան դաշտի մեջ օթեան ու հա՞րկ,
Փառաբանական աղո՞թքը գնդում,
Եվ հայրենի՞քը... Նենգ ու խարդախ քուն...
Մնացեք բարով, դուք ազատ շներ,
Եվ դու խաղաղ Դոն, և հայրական տուն,
Պատերազմներ ու սիրուն աղջիկներ,
Ափը դուրս եկավ թշնամին թաքուն,
Նետն է դուրս գալիս կապարճից նրբա,
Սլացիկ թռչում և կազակն ահա
Արնոտված թմբից ներքև է ընկնում:

Իսկ երբ որ խաղաղ ընտանիքն առած
Չերքեզն հայրական բրնակարանում
Վատ եղանակին լինում է նստած,
Եվ կրակներն են վառվում թաղարում,
Եվ հավատարիմ ձիուց թռչելով,
Եկվորն ուշացած ամալի սարում,
Գալիս է նրա մոտ ամաչելով
Եվ կրակի մոտ հոգնաբեկ նրստում՝
Տանտերն այդ պահին բարեհաճ կամքով,
Ելնում, ողջունում է փաղաքշաբար,
Եվ մատուցում է հյուրին գավաթով
Բուրավետ կարմիր գինի բերկրավառ:
Թաց յափունջու տակ, հյուղում ծխով լի,
Ճամփորդը խաղաղ քուն է վայելում,
Եվ առավոտյան թողնում է էլի
Հյուրընկալ հարկը, զրնում, հեռանում:

Պատահում է, որ ուրախ բայրամին
Պատանիներն են բազմությամբ խմբվում,
Եվ փոխարինում է խաղը խաղին.
Մերթ սպառելով կապարճը լեցուն
Նրանք թեկավոր նետերով իրենց
Արծիվներին են խոցում ամպերում.
Մերթ բլուրներին ժայռոտ, բարձրաբերձ,

Նրանք շարքերով իրենց՝ անհամբեր,
Նշան տալուն պես՝ թափվում են հանկարծ,
Հարվածում հողը ինչպես եղնիկներ,
Ողջ հարթավայրը ծածկում փոշու տակ,
Եվ վազ են տալիս, դոփում ներդաշնակ:

Բայց միակերպ է աշխարհը, տխուր՝
Սրտերին՝ ծնված մարտերի համար,
Եվ հաճախ տոնի խաղերն ամենուր
Կինում են դաժան խաղերի հետ խառ:
Հաճախ են փայլում թրերն ահալի
Խենթ խնջույքների լի կայտառությամբ,
Եվ գլուխներն են թռչում ճորտերի,
Եվ մանուկները խփում ուրախ ծափ:

Սակայն դիտում էր ուռը անտարբեր
Զվարճություններն այս արյունալի,
Միրում էր առաջ նա փառքի խաղեր,
Այրվում կործանման ծարավովը լի:
Իր անագորույն պատվին նա գերի
Տեսնում էր վախճանն իր դեմ հանդիման,
Սառը և հապտատ մենամարտերին
Դիմավորելով կապարին մահվան:
Գուցե խոհերի տակ ծանրաբեռնված
Ժամանակներն էր մտաբերում այն,
Երբ ընկերներով իր շքապատված
Խնջույք էր անում նա աղմկաձայն...
Արդյոք ավստոսում էր օրերն անցած,
Օրերը բոլոր խաբված հույսերի,
Թե՞ զննում էր նա հետաքրքրված
Դաժան պարզությամբ նրանց խաղերի:
Եվ ողջ բարքերը բիրտ ժողովրդի,
Կարգում էր նա այս ճշգրիտ հայելում,
Ու շարժումները բոլոր իր սրտի
Խորին լռությամբ թաքուն էր պահում:
Փոփոխություններ չէին նկատվում
Նրա բարձրանիստ ու լայն ճակատին:
Խիզախությունից նրա սառնարյուն

Զարմանում էին շերքեզներն ահեղ,
Նրա ջահել կյանքն էին խնայում,
Շշնջում էին իրենց մեջ այնտեղ,
Հաջող ավարով այդ հպարտանում:

ԵՐԿՐՈՐԳ ՄԱՍ

Ճանաչեցիր դու, աղջիկ լեռների,
Զմայլանք սրտի, կյանքի քաղցրություն:
Քո հայացքը հուր, անմեղությամբ լի՝
Արտահայտում էր սեր և խնդրություն:
Երբ քո ընկերը գիշերվա մթնում
Գուրգուրում էր քեզ համըր գգվանքով՝
Մոռանում էիր կյանքը աշխարհում,
Վառված ցանկությամբ և հաճույքներով:
Դու ասում էիր — Գերի սիրելի,
Ուրախ դարձրու հայացքդ նկուն,
Դու քո գլուխը իմ կրծքին հենիր,
Մոռցիր հայրենիք ու ազատություն:
Ուրախ եմ քեզ հետ թաքնվել ամա
Անապատի մեջ, իմ հոգու արքա,
Միրի ինձ, ոչ ոք դեռ մինչև հիմա,
Չի համբուրել իմ աչքերը անգամ
Իմ անկողինը մեն ու միայնակ՝
Զահել ու սևաշ շերքեզը երբեք
Չի մտել լռին գիշեր ժամանակ:
Համարվում եմ ես աղջիկ խստասիրտ,
Եվ անողոք իմ գեղեցկությունով,
Բայց պատրաստ է իմ վիճակը շուտով:
Ինձ՝ հայրս, ինչպես և եղբայրս բիրտ՝
Մախել են ուզում շտրած մարդու,
Օտար առկում արժեքով ոսկու:
Հորս ու եղբորս բայց կազաչեմ ես:
Թե չե՞ կգտնեմ ես դաշույն կամ թույն:
Անըմբռնելի ուժով կախարդուն՝
Հրրապուրվել եմ քեզանով այնպես,
Միրում եմ ես քեզ, գերի սիրելի,
Հոգիս քեզնով է զմայլված ու լի...

Բայց գերին անձայն, խոր աստուանքով
նայում էր կրքոտ աղջըկա վրրա,
Եվ լցված ծանր մտածմունքներով՝
Սիրային խոսքերն էր լսում նրա:
Նա վերացել էր. խոնավել էին
Հիշողություններն անցած օրերի,
Նույնիսկ մի անգամ թափվեց այտերին
Արցունքը՝ նման կարկառի հատերի:
Նստել էր սրտին կապարի նման
Սիրո թախիծը՝ առանց հույսերի,
Վերջապես ջահել կույսի հանդիման
Թափեց զեղումներն իր տանջանքների:

«Մոռացիր դու ինձ, քո ըզմայլանքին,
Քո անմեղ սիրուն ես շեմ արժանի,
Մի կորցնիր ինձ հետ օրերդ անգին,
Կանչիր դու ուրիշ, մի այլ պատանի:
Նրա սերը քեզ՝ իմ հոգու, սրտի,
Թախժոտ սառնության կփոխարինի,
Քեզ հավատարիմ՝ կզնահատի
Հայացքդ քնքուշ, տեսքդ գեղանի,
Եվ նրբութունը խոսքիդ բոցավառ.
Առանց վայելքի, ցանկությունների,
Ես կրքերի զոհ կլինեմ դալկահար:
Դու դժբախտ սիրո հետքեր ես տեսնում,
Հոգու փոթորկի հետքեր սոսկալի.
Դու թող ինձ. սակայն խղճա դու տրտում
Ճակատագիրն իմ տառապանքով լի.
Դժբախտ բարեկամ, ինչո՞ւ դու առաջ
Չըհայտնվեցիր դեմն իմ աչքերի,
Երբ ես հույսերին և հիասքանչ
Երազներին դեռ հավատում էի:
Բայց ուշ է. չըկա էլ բախտ ինձ համար,
Ցնորքն հույսերի թռավ ու գնաց,
Ընկերդ թողեց հեշտանքները վառ,
Նուրբ հույզի համար եղավ քարացած...»

Ինչքա՞ն դժվար է շուրթերով մեռած
Ձեքմ համբույրներին գեթ տալ պատասխան.
Եվ քո աչքերին՝ արցունքով լցված՝
Սառը ժպիտով ելնել հանդիպման:
Տանջանք կրելով խանդից ապարդյուն,
Քնելով հոգով անզգացմունք, սին,
Քո ընկերուհու տարփալի գրկում,
Ինչ ծանր է խորհել ուրիշի մասին...

Երբ այդպես դանդաղ ու այդպես նրբին
Հազենում ես դու իմ համբույրներով,
Եվ քեզ համար այդ ժամերն սիրային
Անցնում են այնպես արագ, անվրդով,
Այդ ժամանակ ես ցրված ու նկուն՝
Կուլ տալով արցունքն իմ լուռության մեջ,
Կանգնած իմ դիմաց, ինչպես երազում,
Տեսնում եմ դեմքդ սիրելի հավերժ.
Նրան եմ կանչում, դեպի նա ձգտում,
Լուռ, շեմ տեսնում, և շեմ լսում քեզ,
Մոռացության մեջ քեզ եմ հանձնելովում,
Թաքուն գրկում եմ այդ ցնորքը ես:
Լալիս եմ այստեղ ես նրա համար,
Թափառում է նա ինձ հետ ամենուր,
Եվ մոռյլ թախժով է նա անդազար
Լցնում որբացած իմ հոգին տխուր:

Թող ուրեմն իմ կապանքները ինձ,
Եվ երազները իմ մեկուսացած,
Հիշողություններ, արցունք ու թախիծ՝
Ինձ հետ բաժանել շեռ կարող նրանց:
Խոստովանություն լսեցիր սրտի,
Ներիր ինձ... Ձեռքդ տուր հրաժեշտի:
Կանացի սերը շուտ է ազատվում
Անշատման սառը տխրություններից,
Անցնում է սերը, ձանձրույթն է պատում,
Եվ գեղեցկուհին սիրում է նորից:

Բաց շրթունքներով աղջիկը նստած
Հեկեկում էր դեռ առանց արցունքի,
Անշարժ հայացքին՝ մշուշով պատած՝
Արտահայտություն կար նախատինքի,
Դողում էր գունատ, նման ստվերի.
Նրա սառ ձեռները հանգչում էին
Ձեռքի ափի մեջ իր սիրահարի.
Ի վերջո վշտերը իր սիրալին
Տխուր խոսքերի միջով հորդեցին.

«Ա՛խ ու՛ւս իմ, ու՛ւս իմ, ախ, ինչո՞ւ համար,
Չճանաչելով ես քո սիրտը լուռ,
Ես քեզ հավիտյան եղա անձնատուր:
Քո կրծքի վրա քիչ առավ դադար
Աղջիկը գրկի մեջ մոռացության,
Քիչ գիշերների բաժին խինդավառ
Ճակատագիրը ուղարկեց նրան:
Եվ կգա՞ն արդյոք, երբևէ էլի,
Քե՞ կորավ արդեն խինդը հավիտյան...
Դու կարող էիր և խաբել, գերի,
Միամիտ, անփորձ իմ ջահելության,
Թեկուզև միայն խղճալով դու ինձ,
Լուսթյամբ և կեղծ գուրգուրանքներով.
Կամոքեի քո վիճակը նորից
Քնքուշ, հնազանդ իմ խնամքներով՝
Ես կհսկեի քնի պահերին
Անդորրը վշտոտ իմ բարեկամի.
Դու շցանկացար... Սակայն, ո՞վ է, ո՞վ
Քո հիանալի այդ ընկերուհին:
Դու սիրո՞ւմ ես, ոուս, և սիրվա՞ծ ես դու
Հասկանում եմ ես քո տանջանքն ահա,
Դե, ներիր դու էլ իմ լացն հեկեկուն,
Մի ծիծաղիր իմ վշտերի վրա»:

Լոեց, Հառաչն ու արցունքները ջերմ
Խեղդեցին կուրծքը թշվառ աղջկա,
Շուրթերը անխոս տրտնջացին մեղմ,

Գրկելով նրա ծնկներն անզգա՝
Հազիվ շունչ քաշել կարողացավ նա:
Եվ հանդարտ ձեռքով գերին հանեց վեր
Դժբախտ աղջկան ու ասաց նրան.
«Մի՛ լա, ես էլ եմ բախտից հալածվել,
Եվ կրել սրտի տանջանքներ այնքան:
Ո՛չ, փոխադարձ սեր չեմ իմացել ես,
Սիրել եմ մենակ, տանջվել եմ մենակ,
Եվ մարում եմ ես ծխող բոցի պես՝
Խուլ հովիտներում, մոռացության տակ:
Կմեռնեմ հեռու ափերից սիրած,
Այս տափաստանն ինձ կլինի գերեզման,
Այստեղ ոսկերքիս վրա հալածված՝
Կժանգակալի իմ ծանր շղթան»:

Լուսատուները գիշերվա՝ հանգան.
Հեռվում գծվում էր թափանցիկ, հստակ
Զյունի պես ճերմակ լեռների շղթան.
Նրանց հայացքը ներքև, զլսահակ,
Լուռ անջատվեցին, անխոս հեռացան:

Այդ ժամանակից հուսահատ գերին
Շրջում էր մենակ աուլի բուրբ,
Արշալույսը տապ երկնակամարին
Բարձրացնում է նոր օրեր օրեցօր.
Եվ հաջորդում է գիշերն գիշերին.
Ազատություն դուր է տենչում գերին.
Հենց որ շողում է քարայծ թուփերում,
Հենց որ ցատկում է մի վիթ մութի տակ
Բռնկվում է նա, շղթան զնգացնում,
Սպասում՝ թե շի՞ պահվում մի կազակ—
Նա՛, որ գիշերով ավրում է գյուղեր,
Նա՛, որ ճորտեր է փրկում անվեհեր:
Կանչում է. լուռ է շորս կողմը սակայն,
Լոկ ալիքներն են ճողփում մոլեզնած,
Եվ գայլն զգալով մարդու հոտ ու ձայն,
Վազում է ամա դաշտով մթամած:

Լսում է այդ ոուս գերին մի անգամ,
Լեռներում հնչում է կանչ ուղմական.
«Դեպի ջուկ, թաքուն» — վազում են կանչում.
Պղնձն սանձերն են զնգում, շաշում,
Սև յափունջիներ, փայլ զրահների,
Եռանդն է եռում թամբած ձիերի,
Պատրաստ է առջն արդեն հարձակման,
Եվ պատերազմի որդիք վայրենի
Բլրից որպես գետ հորդացին, անցան,
Եվ սլանում են ափով Կուբանի՝
Գանձելու համար տուրքերը բռնի:

Առյուծ հանդարտվեց. խրճիթների մաս
Հսկող շներն են քնած արևում:
Թուխ մանուկները տկլոր ու բոկոտ.
Ազատ աշխույժով զիլ են աղմկում.
Նրանց պապերն են շորս բոլոր նստած,
Զիրուխի ծուխն է կապտում ոլորքով,
Լսում են նրանք անշշուկ, լարված
Երգն աղջիկների ծանոթ կրկնեղով,
Ու ջահելանում է սիրտը նրանց:

ԶԵՐՔԵԶԱԿԱՆ ԵՐԳ

1

Գետում վազում է ալիքը խշշուն,
Լեռներում անգորրն է գիշերային.
Հոգնարեկ կազակն է ահա ննջում,
Կռանալով իր պողպատ նիզակին:
Մի՛ քնիր, կազակ, գիշերվա մութին՝
Զեչենն է քայլում գետի այն ափին:

2

Կազակն է լողում ահա նավակով,
Քարշ տալով ջրում գետային ուռկան:
Կազակ, կխեղդի գետը հորձանքով,

Խեղդում է ինչպես նա փոքրիկ մանկան.
Երբ լողում է նա շոգ ժամանակին,
Զեչենն է քայլում գետի այն ափին:

3

Ավանդական այդ ջրերի ափին՝
Սաղկում են փարթամ ու հարուստ շներ:
Պարերի խումբն է պարում խնդագին:
Փախե՛ք դուք արագ, ոուս երգչուհիներ.
Գեղեցկուհիներ, վազե՛ք տուն կրկին,
Զեչենն է քայլում գետի այն ափին:

Այդպես երգեցին: Եվ նստած ափին,
Ռուսն երազում էր փախչելու մասին,
Բայց շղթաները շատ ծանր են գերու,
Գետն արագահոս, խորունկ ու եռուն...
Մինչ այդ՝ մութն ընկավ, գյուղը մտավ քուն...
Ժայռագագաթներն են մռայլ ահա,
Շողում են լուսնի լույսերը դժգույն
Նղջերուններն են ջրափին ննջում,
Առյուծ ճերմակ հյուղերի վրա.
Լոեց ուշացած կանչն արծիվների,
Եվ արձագանք է տալիս լեռներում
Հեռու դոփյունը երամակաների:

Այդ պահին լավեց ինչ-որ ձայն մեկի,
Կարծես աղջրկա քողը շողշողաց,
Եվ ահա տխուր դալկություն դեմքին՝
Մոտեցավ գերուն աղջիկը կամաց:
Շուրթերը սիրուն փնարում են խոսքեր,
Թախիժով լի են աչքերը նրա,
Թափվում են ինչպես սև-սև ալիքներ՝
Վարսերն իր կրծքի, ուսերի վրա:
Մի ձեռքին նրա սղոցն է փայլում,
Մյուսին՝ դաշույնը նրա պողպատյա
Թվում էր՝ կարծես աղջիկը թաքուն
Կովի էր գնում, ուղմի քաջության:

Եվ հառելով իր հայացքը գերուն —
«Փախիր դու,— ասաց կույսը լեռների —
Չերքեզ դեմ չի գա քեզ ոչ մի տեղում:
Շտա՛պ, մի կորցնի ժամերն գիշերի.
Վերցրու դաշույնը, թանձր խավարում
Ոչ ոք հետքերը քո չի նշմարի»:

Աղոցը բռնած զողողուն ձեռքին,
Աղջիկը թեքվեց ոտներին նրա,
Երկաթն է խզվում սղոցի տակին,
Քափվում է նրա արցունքն ակամա,
Եվ շղթան պոկվում, զնգում է ահա:
«Ազատ ես,— ասաց աղջիկը գերուն,—
Փախի՛ր» — սակայն խենթ հայացքը դեմքին
Արտահայտեց խոր սիրո ուժգնություն:
Տառապում էր նա: Աղմկոտ քամին
Սուլելով՝ նրա քողն էր ծածանում,
Ռուսն աղաղակեց. «Օ՛, բարեկամ իմ,
Քոնն եմ, մինչ դամբան ես քոնն եմ մնում
Քողնենք երկուսով հողն այս տանջանքի,
Փախի՛ր դու ինձ հետ...» — «Ո՛չ, ոուս, ո՛չ երբեք!
Անհայտացավ նա, քաղցրություն կյանքի,
Տեսա խնդություն, ամեն ինչ մեկ-մեկ,
Ամեն ինչ անցավ, չըկա նույնիսկ հետք:
Կլինի՞... սիրել ես դու ուրիշին,
Դու գտիր նրան և սիրիր նրան.
Իսկ ես թախծում եմ, էլ ինչի՞ մասին,
Ի՞նչ պատճառ ունեմ ես վհատության...
Ներիք ինձ... սիրո օրհնությունները
Կըլինեն քեզ հետ յուրաքանչյուր ժամ:
Ներիք — մոռացիր իմ տանջանքները
Տուր ինձ քո ձեռքը... մի վերջին անգամ»:

Գերին ձեռները պարզեց աղջկան,
Կյանք առած սրտով զեպի նա նետվեց,
Եվ նրանց երկար համբույրն անջատման
Այնտեղ սիրային դաշինք հաստատեց:

Չեոք ձեռքի տված, վհատությանմբ լի՝
Խոր լռության մեջ իջան գետի ափ,
Եվ ոուսը խորքի մեջ աղմկալի
Ալիք հուզելով լողում էր շտապ:
Արդեն հասավ նա ժայռին դիմացի,
Արդեն բռնում է նրանից գերին...
Ալիքներն հանկարծ խուլ աղմկեցին,
Եվ հեռու տնքոց հասավ ափերին...
Նա վայրի ավին է ահա դուրս գալիս,
Նայում է ետև... Ափերը պարզել,
Ճերմակել էին փրփուրներով լի.
Բայց չկար շերքեզ աղջիկը ջահել,
Ոչ ափին, և ոչ լեռան լանջերին.
Ամեն ինչ մեռած... Ընած ափերում
Լսվում է թեթև լոկ ձայնը քամու,
Եվ լուսնի ներքո՝ ճողփյուն ջրերում,
Շերտավոր շրջանն է անհայտանում:

Բոլորն ըմբռնեց...

Հրածեշտ տալով
Վերջին հայացքի մեջ է ամփոփում
Դատարկ աուլն իր ցանկապատերով,
Դաշտերն, ուր գերին նախիրն էր պահում,
Կածաններ, կրում էր ուր շղթաներ,
Առուններ, հանգչում էր ուր կեսօրին,
Երբ ելած դաժան շերքեզը լեռներ
Ծայր էր տալիս իր ազատ երգերին:

Նոսրացավ խորունկ խավարն երկնքում,
Եվ օրը վառվեց մոռալ դաշտերին
Արշալույսն ելավ: Կածանով, հեռվում,
Ճամփա էր կտրում ազատված գերին,
Եվ նրա դիմաց արդեն մշուշում
Սվիններն էին փայլում ոռոսական,
Եվ կանչում էին իրար թումբերում
Կազակներն այնտեղ կանգնած պահապան:

Եվ մուսան, թեթև ընկերն երազի
 Սահմանն Ասիայի թռչում էր ահա,
 Եվ իր պսակի համար Կովկասի
 Վայրի ծաղիկ էր քաղում բերում նա:
 Նրան գերում էր հագուստը դաժան
 Ցեղերի՝ աճած պատերազմներում:
 Եվ հաճախ այդ նոր հագուստը վրան՝
 Կախարդուհին էր ինձ ներկայանում.
 Ամայի դարձած աուլների շուրջ
 նա թափառում էր քարածայտերում
 Եվ աղջիկների — որբ ու անտերունչ,
 Տխուր երգերն էր միայն ունկնդրում:
 Սիրում էր նաև շեններն ուզմական,
 Ազդանշաններ քաջ կազակների,
 Թումբերը, խաղաղ շիրիմ, դամբարան,
 Եվ աղմուկ, խրխինջ երամակների
 Դիցուհին երգի և զրույցների
 Լի է հուշերով իր բազմապիսի,
 Գուցե թե կրկին կպատմի, կասի՝
 Ավանդութուններն ահեղ Կովկասի:
 Կպատմի — վեպը հեռավոր երկրի,
 Եվ Մըստիսլավի մենամարտը հին,
 Դավեր, կործանում բազում ուսաների
 Վրեժխնդիր վիր կանանց գրկերին:
 Եվ երգում եմ ես փառավոր ժամն այն,
 Երբ որ զգալով մարտն արյունաբեր,
 Այդ տրտնջացող Կովկասի վրբան
 Մեր երկգլխանի արծիվն ելավ վեր,
 Երբ որ Թերեքի վրա ալեհեր
 Թնդաց առաջին կովի թինդը սուր,
 Եվ որոտացին ուսաց թմբուկներ,
 Եվ կովի բովում Ցիցիանովը հուր
 Հայտնվեց ահա ճակտով անվեհեր.
 Օ՛, հերոս, քեզ եմ երգում հիմա ես,
 Կոտլյարևըսկի, Կովկասի մտրակ—

Ուր սլացել ես դու փոթորկի պես
 Ամեն ընթացքըդ՝ որպես սև վարակ—
 Ցեղեր է ջնջել, դարձրել հրակեռ...
 Լքել ես՝ սուրըդ լեցուն վրեժով
 Մարտը հիմա քեզ չի ուրախացնում.
 Անդորրի կարոտ, պատվի վերքերով,
 Դու վայելում ես քո տան ափերում
 Խաղաղութուն ու հանգիստ անվերջով...
 Բայց արևելքն է տես ոռնում էլի...
 Կովկաս, խոնարհվիր ձյունապատ գլխով,
 Հանդարտ, Երմուղվն է ահա գալի:

Եվ լոց կովի աղմուկը մորի:
 Ամեն ինչ ուսաց սրին հպատակ,
 Կովկասի՝ որդիք, հպարտությամբ լի,
 Դուք մարտնչեցիք, սոսկալի ընկաք.
 Սակայն շփրկեց ձեզ արյունը մեք,
 Ո՛չ զրահները ձեր կախարդական,
 Ո՛չ լեռներ, ո՛չ ձեր ձիերն անվեհեր,
 Ոչ սերը վայրի ձեր ազատության:
 Բատիկ ցեղի նմանողությամբ,
 Կուրանա Կովկասն իր նախնիքներին,
 Կմոռանա ձայնն ագահ մարտերի,
 Վերջ կգնի իր կովի նետերին.
 Եվ ճամփորդն առանց վախի կգնա
 Կիրճերով, ուր դուք դրել էիք բույն,
 Եվ ձեր պատժի շուրջ կհայտնվի ահա
 Լուրերի մթին մի ավանդութուն:

ԳԱՐՈՒՆԵԼԱԿԱՆ

Քանի է իսկապես ջահել հրեուհու
Հոգու փրկութիւնն այժմ ինձ համար,
Եկ ինձ մոտ, շքնաղ հրեշտակ իմ դու,
Եվ օրհնութիւնն իմ ընդունիր խաղաղ,
Ուզում եմ փրկել գեղը երկրային,
Գոհ բարեհամբույր շուրթերի ժպտից՝
Քրիստոսին և մեր երկնից արքային
Երգեր եմ երգում քնարով անբիծ:
Գո՛ւցե վեղջապես լարերիս նրբին
Մեղեդիներով եկեղեցական
Իշնի՛ սուրբ հոգին սրտի՛ն կուսական
Նա՛ է իշխում մեր մտքին ու սրտին:

Տասնվեցամյա, հե՛ղ անմեղութիւն,
Քրթրուուն երկու կույս բլրակների,
Ոտքերը գողտրիկ, սևահոն, սիրուն,
Մարգարտանման շարքն ատամների...
Ինչո՞ւ ժպտացիր դու, հրեուհի՛,
Ու կարմիրն անցավ դեմքիդ վրայով,
Իզո՞ւր, ես ո՛չ թե քեզ պատկերեցի,
Այլ կույս Մարիամին Մազթաղինացի:

Հեովում, դաշտերում Երուսաղեմի,
Հեռու և՛ ջահել կնամուկներից
(Որոնք դեին են միշտ խորհրդակից),

Խաղաղ ապրում էր մի գեղեցկուհի՝
Ամենքի աչքին աննկատելի:
Եվ ամուսինը նրա հարգելի,
Ալեգարդ մի ծեր, հյուսն հասարակ
Արհեստավորն էր իր գյուղում միակ:
Գիշեր ու ցերեկ ծերը բազմազբաղ,
Զեռքին միշտ ուրազ, սղոց ու ռանդա՝
Ուշք չէր դարձնում իր կնոջ շքնաղ
Հրապույրներին, որոնց տներն էր նա:
Եվ գաղտնի պահված ծաղիկն այն, ամա՛ղ
Որին տրված էր վերուստ ա՛յլ պատիվ,
Դեռ չէր ծաղկել իր ցողունի վրա:
Մույլ ամուսինը ցնցուղով իր հին
Զէր ջրում ծաղիկն այդ բուրումնավետ:
Կերակրում էր սոսկ նա անմեղ կույսին
Եվ որպես հայր էր ապրում նրա հետ:

Այնժամ, եղբայրեն՛ր, արքան երկնային
Սիրալիր հայացք գցեց կուսական
Իրանին այդ պերճ ու փարթամ կրծքին,
Ու, զգալով ուժգին բռնկում արյան,
Որոշեցի իսկույն նա իմաստնաբար,
Ճոխ պարզենքով արժանավայել,
Նրա միայնակ, մոռացված իսպառ
Տխուր, անջրդի պարտեզը օրհնել:

Գիշե՛ր է խաղաղ: Մարիամն անկյունում,
Քաղցր քնի մեջ երազ է տեսնում,
Երազում, ահա՛, նրա դեմ-դիմաց
Բացվում է երկնի կամարը հանկարծ՝
Ողջ իր խորութեամբ անընդդրելի:
Փայլի ու փառքի մեջ անճառելի
Հույլերն են վխտում հրեշտակների,
Սերովբեներ են թռչում լուսաթև,
Քերովբեք տավիղ ծնդացնում թեթև,
Հրեշտակապետներն են անձայն նստած՝
Գլուխներն իրենց թևերով ծածկած,

Եվ նրանց առաջ, ամպերի մեջ վառ,
Աստրժու գահն է դրված մեծափառ:
Եվ ահա հանկարծ նա ի՛նքն հայտնվեց...
Բոլորը ծունկի եկան գլխահակ...
Ու տավրիչների նվազը լռեց:
Հազիվ է շնչում գլուխը կախած
Մարիամն ու լսում աստրժուն հուզված.
«Ջքնաղ կույսերի զա՛րդըդ երկրային,
Հո՛ւյսդ Իսրայելի դու երիտասարդ,
Քո սիրով վառված՝ կանչում եմ քեզ արդ,
Մասնակից եղիր իմ վսեմ փառքին.
Ինքըդ քեզ անհայտ բախտի պատրաստիր,
Կգա փեսացուն աղախնու մոտ իր»:

Ու գահն ամպերով պարուրվեց էլի.
Վեր ելավ գունդը թևավորների,
Քերովբեների ձեռքում լուսափայլ
Տավրիչներն ուրախ հնչեցին դարձյալ...
Բայց ինչի՞ է արդյոք նրա ծարավի
Ձեռքերը խաշած, խանդաղատագին
Նայում է տարված Մարիամն երկնքին:
Բայց ի՞նչն է արդյոք նրա ծարավի
Հայացքը հուզում, հմայում այդպես:
Ո՞վ է նա, որ իր աչքերը ծավի
Ձի կտրում չքնաղ կույսից գեղատես:
Սաղավարտն ու ճոխ հանդերձանքը հուր:
Հասակը պարթև, նայվածքը ջերմին,
Թևերն ու գլուխն այդ ոսկեզանգուր,—
Ամեն ինչ դուր է գալիս Մարիամին.
Նրա՛ն է միայն տեսնում այնուհետ:
Ցնծա՛, Գաբրիել հրեշտակապետ,
Եվ հպարտացիր: Բայց տեսիլն ահա
Ցնդեց, և հանկարծ կորավ ամեն բան,
Ինչպես պատկերը կտավի վրա —
Մնված լապտերի միջից մոգական՝
Ցնդում է՝ մեծ ցավ առթելով մանկան:

Վաղորդայնի դեմ դարթնեց գեղուհին,
Աչքերը բացեց մեղկության մահճում.
Բայց Գաբրիելն և իր երազը հեշտին՝
Հիշողությունից չէին հեռանում:
Նա երկնի տիրոջն ուզում էր գերել,
Խոսքերը նրա հաճելի էին,
Սակայն Գաբրիելն առույգ ու ջահել
Ավելի դուր էր գալիս Մարիամին...
Այդպես, շատ անգամ, համհարզն է ձգված՝
Իր գեներալի կնոջն հրապուրում:
Բախտն է կարգադրել այդպես, ի՞նչ արած,
Եվ համաձայն են ամենքն այդ բանում:

Խոսենք սիրային խենթություններից,
(Այլ խոսակցություն չեմ պատկերացնում).
Այնժամ, երբ մեր մեջ, այրող հայացքից
Ջզում ենք արյան ուժգին բռնկում
Եվ երբ խաբուսիկ ցանկությունների
Թախիծն է ճմլում մեր հոգին հրկեզ,
Եվ ամենուրեք հետևում է մեզ
Նույն ինքն առարկա՛ն մեր տանջանքների,—
Ճիշտ չէ՞, որ բազում ջահելների մեջ
Փնտրում ենք, գտնում մենք մեր սիրածին
Եվ նրա հետ ենք հիացմամբ անվերջ
Խոսում կրքերի լեզվով ջերմագին:
Իսկ երբ երկնային արբեցման վաղանց
Թուշող ակնթարթ վայրկյանն ենք որսում
Ու հաճույքների մահճին ենք դամում
Գեղեցկությունը կույսի ամոթխած,
Երբ մոռանում ենք տանջանքը սիրո
Եվ ցանկանալու ուրիշ բան չունենք,—
Որպեսզի հիշենք մենք այդ պահն հետո՝
Շաղակրատում ենք մտերմի հետ մենք:

Դու էլ վառվեցիր սիրով մեզ նման,
Դու էլ, ինչպես մենք, բորբոքվել ես, տե՛ր
Արարչությունը ձանձրացրեց նրան,

Զղված երկնային աղոթքներից, նա
Միրո սաղմոսներ երգեց բարձրաձայն.
«Միրո՛ւմ եմ, սիրո՛ւմ Մարիամին իմ կույս.
Անմահութունս եմ քարշ տալիս անհույս...
Ո՞ւր են թևերս՝ թռչեմ դեպի նա
Ու հանգչեմ նրա լույս կրծքի վրա...»
Արարչին, այսպես, ճոռում, ճոճաճան՝
Շատ էր դուր գալիս ոճն արևելյան,
Եվ նա Գաբրիելին իր մոտ կանչելով՝
Իր սերը նրան պատմեց արձակով:
Զրույցը նրանց, գաղտնիքն այդ խորին
Թաքցրել է մեզնից սուրբ եկեղեցին.
Մե՛ղքն ավետարան գրողի վլիխ:
Բայց, ըստ հայկական մի ավանդության,
Տերն ինքը իբրև սուրհանդակ-գեսպան
Ընտրեց Մերկուրի հրեշտակապետին՝
Նրա մեջ շնորհք, ձիրք նկատելով,
Եվ Մարիամի մոտ առաքեց մթնով:
Դեսպանն ա՛յլ պատիվ էր ակնկալում,
Շատ անգամ էր նա շահել այդ բանում,
Թեպետ ձեռնտու բան է սիրային
Նամակներ տանել, բայց հպարտ է նա:
Եվ փառքի որդին, կամա-ակամա,
Թաքցրած իր մեջ գաղտնիքն իր խորին՝
Դարձավ աստըծուն հնազանդ ծառա,
Միջնորդ սիրային գործերի, որ արդ
Աշխարհիկ լեզվով կոչվում է կավատ:

Բայց հին թշնամին, սատանան անբուն,
Լսեց, որ բարձրյալն իր աստվածային
Աչքը գցել է կույս — հրեուհուն,
Որը պետք է մեր ցեղը մարդկային
Փրկի դժոխքի շարշարանքներից:
Դեն իրար անցավ ու ցատումնալից՝
Զայրացավ իր մեջ: Մինչ այդ երկնքում
Բարձրյալը նստած քաղցրորեն, տրտում՝

Մոռացել էր ողջ աշխարհն, որ առանց
Նրա էլ շատ լավ յուր էր գնում:

Իսկ ի՞նչ է անում Մարիամն. ո՞ւր է նա —
Հովսեփի կինը վշտահար, տրտում:
Պարտեզում, տխուր խոհերով տարված՝
Անմեղ հանգստի ժամն է անցկացնում
Ու պերճ տեսիլին նորից սպասում:
Հոգին շարունակ թռչում է դեպի
Պատկերը սիրած հրեշտակապետի:
Արմավենու տակ, առվակի ափին
Խոր մտքերի մեջ բնկավ գեղուհին.
Զեն հետաքրքրում նրան գունագեղ
Մաղիկներն ու ժիր խոխոջը ջրի...
Տեսնում է հանկարծ մի օձ նա այնտեղ,
Որ շողացնելով մորթն իր գեղանի,
Գլխավերևում, ճյուղերի միջից,
Ասում է նրան. «Սիրելի՛ դ երկնից,
Գերի՛դ եմ հլու, մի՛ փախչիր ինձնից...»
Օ՛, հրաշք... Մի՞թե կարող է լինել...
Ո՛վ էր այդ ասաց պարզամիտ կույսին.
Դեն, անշուշտ, ուրիշ էլ ո՛վ կլիներ:

Գեղեցկությունը օձի խաբեբա,
Հուրը խորամանկ նրա աչքերի
Դուր եկան կույսին, և, որպեսզի նա
Իր շահել սրտի ձանձրույթը ցրի,
Սատանայի հետ սկսեց խկույն
Խիստ վտանգավոր մի խոսակցություն:

«Այդ ո՞վ ես դու, օ՛ձ: Քո շողոմ ձայնից,
Գեղից ջո փայլուն և ջո աչքերից
Ճանաչում եմ քեզ. այդ դո՛ւ էիր, որ,
Հրապուրելով, մեր խեղճ Եվային
Տարար ծառի մոտ այն խորհրդավոր
Եվ դեպի մեղքը մղելով կույսին՝
Փորձանքի բերիր դու այդ անմեղին,

Նրա հետ նաև Ադամի ցեղին:
Եվ մենք ականա թաղվեցինք այսպես
Թշվառության մեջ. օ՛, ամոթ չէ՞ քեզ:—
«Տերտերներն են ձեզ խաբել, Եվային
Ո՛չ թե կործանել, այլ փրկել եմ ես»:—

«Ումնի՞ց...»—

«Աստրծուց»:—

«Նենգամի՛տ ոսոխ»:—

«Սիրահարված էր...»—

«Զգույշ, բամբասո՞ղ»:—

«Եվայի սիրով...»—

«Լո՛ր»:

«...Վառվո՞ւմ էր.

Եվան սոսկալի վտանգի մեջ էր»:—

«Օ՛ձ, ստո՞ւմ ես դու»:—

«Աստված է վկա»:—

«Մի՛ երգվիր դու, դե»:—

«Բայց ինձ հավատա՛...»—

Նարիամը մտքի մեջ ընկավ խորին.

«Լավ չէ պարտեզում այդպես առանձին

Մածուկ ունկնդրել շարսխոս օձին.

Եվ կարելի՞ է դեին հավատալ:

Բայց երկնից արքան ինձ խնամակալ՝

Սիրում է և ինձ նա շի կործանի,

Եվ ինչ-որ դատարկ զրույցի համար

Թույլ չի տա, որ ինձ մեղադրեն մարդիկ.

Օձն էլ բավական համեստ տեսք ունի.

Ի՞նչ մեղք կա այստեղ, ի՞նչն է անհարմար...

Ոչի՞նչ»: Ու վճռեց լսել այդ օձին՝

Մոռացած մի պահ նա իր Գաբրիելին:

Խորամանկ դեր աղեղի նման

Վիզն երկարելով ցած է սողոսկում

Մառի վրայից և կույսի կրծքում

Բորբոքելով հուր ցանկասիրության՝

«Ես իմ պատմությամբ,— ասում է նրան,—

Նման չեմ երբեք ձեր այն Մովսեսին,

Որը հրեից խոստումներով սին

Խաբեց, և նրանք ականջ կախեցին.

Խելքով նա հաճո եղավ աստրծուն

Ու դարձավ, ահա՛, անձն մեծանուն:

Բայց ես պատմարան չեմ պալատական,

Ինձ հարկավոր չէ, և չեմ էլ ուզում

Մարգարեական բարձրր աստիճան:

Գեղուհիք բոլոր, ո՛վ համեստ Մարիամ,

Պետք է նախանձեն աչքերին քո բոց.

Ծնվել ես դու, որ քո գեղեցկությամբ

Զարմանք պատճառես Ադամի որդոց.

Որպեսզի բոլոր սրտերին իշխես

Ու երանություն պարզես նրանց,

Մեկ-երկու խոսքով խելքահան անես,

Քմահաճորեն խաղացնես մարդկանց...
Ահա թե ի՞նչ բախտ վիճակված է ջեզ:

Զահել Եվան էլ ամոթխած քեզ պես,

Համեստ ու խելոք, պարտեզում փթթած,

Բայց առանց սիրո՞ ապրում էր լքված:

Ադամն ու Եվան այնտեղ-միասին

Եղեմի լուսե գետերի ափին

Ժամանակ էին վատնում անխռով

Եվ ապրում տխուր, տաղտկալի կյանքով:

Ո՛չ ջահելությունն իրենց վառվոուն,

Ո՛չ պուրակի հովն ու երգող առուն —

Ոչինչ նրանց մեջ չէր արթնացնում սեր.

Ձեռք-ձեռքի տված ցերեկ ու գիշեր

Զբոսնում էին անհույզ ու խաղաղ,

Զունեին կրթոտ խաղեր կենսուրախ...
Այսպես, բռնակալ աստվածն անարդար,

Հրեից խանդոտ, մոռալ Եհովան,

Սիրելով շքնաղ Եվային, նրան

Պահում էր այնտեղ միայն ի՛ր համար...
Ի՞նչ պատիվ և ի՞նչ վայելք կար պահված:

Երկնքում, ինչպես գերության մեջ խեղճ

Աստրծու առաջ աղոթիր անվերջ

Եվ փառաբանիր նրան հիացած.

Հրեշտակապետի հետ մի՛ շնչա,
Մի՛ համարձակվիր նայել ուրիշի...
Ահա՛ ճակատի սև գիրը նրա,
Ում որ աստվածը սիրուհի կընտրի:
Իսկ հետո արդեն իբրև հատուցում
Ցավերին այդ ողջ, սուրբ եկեղեցում
Մոմե՛ր, աղոթքնե՛ր տաղտկալի, ու լաց.
Բուրվառների ծուխ ու սրբապատկեր —
Ինչ-որ նկարչի ձեռքով նկարված,
Սարկավագների երգերը լսիր...
Ի՛նչ նախանձելի մի ճակատագիր:

Եվ ես խղճացի Եվային իմ լավ
Եվ ի հեճուկըս խանդոտ արարչի՝
Նրանց երկուսին փրկել վճռեցի:
Լսե՛լ ես, թե բանն այդ ինչպես եղավ:
Ճյուղից կախ ընկած խնձոր երկու հատ
(Բախտավոր սիրո խորհրդանշան)
Բաց արին կույսին երազը անհայտ,
Ու ցանկություններ տարտամ՝ արթնացան.
Գեղեցկությունը ըմբռնեց նա իր,
Ե՛վ հույզ ու գգվանք, և՛ սրտի թրթիռ
Եվ երիտասարդ ամուսնու մարմնի
Մեղկությունն զգաց Եվան հոլանի:
Ես տեսա նրանց սերը բողբոջող,
Որը ես էի հնարել հաջող.
Իմ զույգը մտավ մթին մի պուրակ,
Ահա տենդագին շարժումների արագ...
Մանկամարդ կնոջ ազդրերի միջև,
Անվարժ, անճարպիկ, համակ հիացում՝
Փնտրում էր Ադամն ուրախ արբեցում
Համակված անզուսպ կրակով կրթի
Փնտրում էր ակունքն անհուն հաճույթի,
Ու սուզվեց այնտեղ արբշիռ, հեշտագին...
Եվան գիսախոիվ ու մերկամարմին,
Ամբողջ էությամբ կրակների մեջ,
Զբսարսափելով, օ՛, աստվածային

Ցասումից երբեք, անվերջ ու անվերջ
Համբույրներով էր ծածկում Ադամին:
Արմավենու տակ պառկած անզգա
Միրահարներին երկիրը ջահել
Մաղիկների մեջ՝ իր գիրկն էր առել:

Օ՛ր երանավետ: Ադամն արբեցած,
Ողջ օրը մինչև ուշ գիշեր անվերջ
Կնոջն էր շոյում, գգվում, ու նրանց
Կյանքը անցնում էր երանության մեջ:
Բայց, ինչպես գիտես, աստված զայրագին
Դրախտից ընդմիջտ զրկեց իմ զույգին:
Սիրելի վայրից նրանց արտաքսեց,
Ուր ապրել էին անգործ ու տրտում՝
Եվ օրերն էին անցկացրել իրենց
Մուլլ ու ձանձրալի լուության գրկում:
Սակայն ես նրանց առաջ բաց արի
Գաղտնիքն հաճույթի, հեշտասիրության,
Եվ ջահելության իրավունք տվի,
Հախուռըն հույզեր, արցունք խնդրության,
Համբույր ու քնքուշ խոսքեր սիրարժան.
Արդ, ասա՛, մի՞թե դավաճան եմ ես,
Եվ իմ պատճառով Ադամն իսկապե՞ս
Դժբախտ է միթե: Քա՛՛վ լիցի, բնա՛՛վ,
Զի ես Եվայի բարեկամն եմ լավ»:

Սատանան լուեց: Մարիամը խորին
Մտքի մեջ ընկավ, լսելով դեին:
«Ի՛նչ կա որ,— ասաց կույսը յուրովի,—
Գուցե խորամանկն իրավունք ունի.
Ես էլ եմ լսել՝ ո՛չ պատիվներով,
Ո՛չ փառքով-փայլով, և ո՛չ էլ ոսկով
Երանությունը շես կարող գնել,
Այլ պետք է միայն սիրե՛լ ու սիրե՛լ...»
Սիրել... բայց ինչպե՞ս, և ի՛նչ է սերը...»
Ահա թե ինչու կույսն՝ հետաքրքիր,
Համակ լսելիք դարձած, ուշագի՛ր,

Նենգ սատանայի պատմածների մեջ
Պատկերներն ազատ, ոճը համարձակ
Դեպքերը բոլոր և տարօրինակ
Նորությունները որսում էր մեկ-մեկ...
(Նորությունների ծարավ ենք և մե՛նք):
Ժամ առ ժամ բացվում ու լուծվում էր նոր
հոհների կծիկ մի խորհրդավոր:
Եվ հանկարծ, ասես, օձն անհետացավ,
Ու մի նոր տեսիլ երևան եկավ:
Տեսնում է Մարիամն իր ոտքերի մոտ
Մի գեղեցկադեմ երիտասարդի,
Որ հառած իր վառ աչքերի կրքոտ
Նայվածքը կույսին, դալա՛ր, դեռատի՛
Պերճախոսությամբ խնդրում է մի բան,
Մի ձեռքով ծաղիկ մատուցում նրան,
Մյուսով ճմլում քաթանն հասարակ
Եվ զգեստի տակ սողոսկում արագ,
Ու մատն աշխույժով շոշափում է ժիր՝
Գաղտնիքներն հաճո ու հեշտագրգիւ...
Ամեն ինչ կույսի համար լավ է, նո՛ր,
Ե՛վ զարմանալի, և՛ խորհրդավոր:
Ու կարմրությունն անպարկեշտ, ահա՛
Խաղաց կուսական այտերին նրա.
Զերմը նվաղկոտ, հառաչն անձկագին
Մարիամի ջահել կուրծքը բարձրացրին:
Լուռ է նա, սակայն թուլացավ հանկարծ,
Շողուն աչքերը հանդարտ փակվեցին,
Ու դեի կրծքին զլուխը հակած՝
Ա՛խ, արեց ու թույլ ընկավ խոտերին...

Օ, սիրելի՛ դ իմ, գեղուհիս, որին
Տվել եմ ես իմ երազն առաջին,
Որին սիրել եմ ու սիրվել որից,
Կրնե՞րե՞ս արդյոք, կրնե՞րե՞ս դու ինձ
Մեղքերն իմ, խաղերն իմ պատանության,
Երեկոները ձեր տանը, երբ ես
Քո խիստ, ձանձրալի մոր ներկայությամբ

Խոր տազնապներով սանջում էի քեզ
Եվ լուսավառում հմայքներդ կույս:
Ես սովորեցրի ձեռքդ հնազանդ
Խաբել տխրագին բաժանումն անհույս
Եվ քաղցրացնել լուռ ժամերն անձկության
Ու տառապանքներն անքուն կուսական:
Բայց ջահելութունդ խորտակված է արդ,
Գեղեցկութունը մեռավ արբունքին,
Էլ ժպիտ չկա շուրթերիդ գունատ...
Կրնե՞րե՞ս դու ինձ, օ, իմ թանկագի՛ն:

Խորամա՛նկ ոտիս, մեղքի՛ նախահայր,
Մեղավոր ես դու Մարիամի մոտ հեզ.
Անառակությունն հաճո էր և քե՛զ...
Հանցավոր խաղով դու կարողացար
Բարձրյալի կնոջն այն լուսավորել
Եվ հանդգնությամբ անմեղին գերել:
Պարծեցի՛ր դու քո փառքով անիծյալ.
Մոտ է ժամն ահա... Շտապիր որսալ...
Քանզում է օրը, ու լույսը մարում.
Լուսթյուն. կույսի գլխավերևում
Հրեշտակապետն է ճախրում հանկարծ —
Բանբերը, երկնից որդին փառապանծ:

Ու գեղեցկուհին Գաբրիելին ի տես՝
Զարհուրած ծածկեց դեմքն անմիջապես...
Կանգնելով մռայլ, շվար սատանան
Գաբրիելի դեմ ասում է նրան.
«Իսկ ո՞վ կանչեց քեզ, երանյա՛լ հպարտ,
Ինչո՞ւ թողիր դու պալատն երկնային
Ու խանգարում ես մեր երիտասարդ
Զգայուն զույգի բերկրանքը լուին»:
Բայց Գաբրիելը խանդոտ, խստագին
Պատասխան տվեց հանդուգն այդ խոսքին,
«Դու գեղեցկության անմի՛տ թշնամի,
Ստահա՛կ դու շար, անհո՛ւյս աքսորյալ,
Դու գայթակղեցիր գեղը Մարիամի

Ու դեռ հարցե՞ր ես հանդգնում ինձ տալ,
Զքվի՛ր, խոտվարար ստրո՛ւկ աներես,
Թե չէ կստիպեմ դողդողալ ես քեզ»։—
«Ես ծառաներից ձեր պալատական
Զեմ դողդողացել և ոչ մի անգամ,—
Կավատներիցըդ երկնից արքայի»։
Ասաց անիծյալն ու, շարությամբ լի,
Կնճոտո ճակատով զարկըվեց ուժգին
Հրեշտակապետի ատամնաշարքին։
Լսվեց մի սուր ճիչ, և Գաբրիելն ընկավ,
Զախ ծունկը ծալվեց, բայց և վեր կացավ
Եվ սատանայի ուղղակի քունքին
Հասցրեց հանկարծ մի հարված ուժգին։
Դեք մոռնաց։ Եվ Գաբրիելն ու նա
Ընկան խելահեղ մեկմեկու վրա։
Իրար փաթաթված ընկնում են ելնում,
Մեկմեկու հաղթել չեն կարողանում.
Զեռք ու ոտք իրար խառնած խելագար,
Մերթ ուժով և մերթ խորամանկաբար,
Խոտերի վրա, մարդագետնի մեջ,
Քաշում են իրար, քաշքշում անվերջ։

Բարեկամնե՛ր իմ, հիշո՞ւմ եք արդյոք
Այն դաշտը, որտեղ գարնան օրերում,
Թողած դասարանն, ազատ ու անհոգ
Խաղում էինք մենք ու գոտեմարտում։
Այդպես, լուսանքներ տեղալուց հոգնած,
Հրեշտակներն էին քաշքշում միմյանց։
Զուր էր կովարար դեր թիկնավետ
Զափվում իր ճարպիկ ախոյանի հետ.
Բայց կամենալով վերջացնել մեկեն՝
Ցած գցեց նրա սաղավարտը նա,
Այմաստով պճնած կորդակը ոսկյա։
Բռնած թշնամու մազերից՝ ուժգին
Թևքում է նրա մեջքը դեպ գետին։
Տեսնում է Մարիամն առույգ, դեռատի
Գեղեցկություններն հրեշտակապետի

Եվ նրա համար ցավում է սրտում։
Դեք գոռում է, դժոխքը ցնծում.
Բայց կառչեց ճարպիկ Գաբրիելը ահա
Ճակատագրական ա՛յն տեղից նրա,
(Որն ամեն կովում ավելորդ է միշտ),
Գոռոզ անդամից, որով քիչ առաջ
Մեղսագործել էր դեք ամբարիշտ։
Խորամանկն ընկավ ու ներում հայցեց
Եվ հազիվ գտավ դժոխքի ճամփան։

Կույսը կիսաշունչ ու կիսակենդան
Հազիվ էր նայում նրանց այդ կովին,
Իսկ երբ քաշաբար վանելով դեին՝
Հրեշտակապետը Մարիամին դիմեց,
Մարիամի դեմքը հրով բռնկվեց,
Եվ սիրտը լցվեց քնքռանքով խորին։
Ա՛խ, որքան չքնա՛ղ էր հրերուհին...

Կարմրեց բանբերն ու այսպես ասաց
Խոսքով խորիմաստ և աստվածային.
«Ցնծա՛, կույս-Մարիամ, չքնաղդ կանանց,
Քեզ հետ է հավերժ սերը երկնային.
Ծրանյա՛լ է քո պտուղն օրհնված,
Որ պիտի դառնա փրկիչն աշխարհի,
Բայց երջանիկ է հայրն — անկեղծ ասած—
Հարյուրապատի՛կ անգամ ավելի»։
Եվ նա Մարիամի առաջ ծնկաչոք.
Սեղմում էր նրա ձեռքը քնքշագին,
Եվ մինչ ամաչկոտ ու սիրաբորբոք
Խոնարհ հառաչում էր գեղեցկուհին՝
Հրեշտակապետը համբուրեց նրան
Ու ձեռքը դրեց կրծքին կուսական...
«Թո՛ղ ինձ»,— շնչաց Մարիամը, սակայն
Խլացրեց իսկույն համբույրը հեշտին՝
Ճիչն անմեղության, տնքոցը վերջին...

Ի՞նչ անել: Խանդոտ աստվածն ի՞նչ կասեր:
Գեղեցկուհիներ, զուր մի՛ տրտնջաք,
Օ՛, կանայք՝ սիրո՛ մտերմուհիներ,
Խորամանկ եք դուք բավականաչափ,
Կարողանում եք փեսացվին խաբել
Ու մարդկանց աչքին նայել անխուով,
Հաճելի մեղքի հետքերը ծածկել
Հեզ անմեղուության պաճուճանքներով...
Աղջիկը հաճախ իր մորից խոնարհ
Ամաչկոտություն դասեր է առնում
Եվ ապա շինծու մի համեստությամբ
Վճռական գիշերն իր դերն է խաղում,
Եվ երբ առավոտ ուշքի է գալիս՝
Գունա՛տ, նվաղկոտ հազիվ է քայլում,
Մարդը հիացած կնոջն է նայում,
Մայրը աստըծուն լուռ փառք է տալիս:
Իսկ հին բարեկամն այնտեղ, պատի տակ՝
Մեծում է կամաց լուսամուտը փակ...

Գաբրիելը արդեն հաճելի լուրով
Ծրկինք է թռչում իր եկած ճամփով:
Անհամբեր աստվածն իր հավատարմին
Դիմավորում է օրհնանք-ողջույնով.
«Հը, ի՞նչ կա»:— «Արի ինչ կարող էի՛
Հայտնեցի նրան»:—
«Իսկ նա՞»:—

«Պատրաստ է»:

Բարձրյալն իր գահից վեր կացավ անձայն
Եվ հոնքերի լուռ շարժումով միայն
Հեռացրեց շուրջը նստած բազմությունն—
Հոմերոսի հին աստըծու նման,
Երբ մանուկներին հաշտեցնում էր նա:
Բայց Հունաստանի հանդեպ հավիտյան
Մեր հավատն հանգավ, ու մեր աչքերից
Քողն ընկավ, և մենք խելոք ենք հիմա:

Արբած կենդանի հուշերով իր վառ՝
Հանգստանում է Մարիամը ահա
Մահճում, ճարթված սավանի վրա:
Այրվում է նրա հոգին ցանկավառ,
Հուզվում է ջահել կուրծքը նոր հրով,
Ու Գաբրիելին է նա կանչում կամաց
Նոր պարզենների ջերմ խոստումներով:
Գիշերածածկոցն ոտքով հեռացրած,
Հայացքը ժպտուն խոնարհել է ցած
Ու մերկության մեջ հիանում շքեզ
Ողջ գեղեցկությամբ իր հրաշագեղ:
Իսկ մինչ այդ մեղույշ մտածության մեջ
Նվաղկոտ, շքնաղ, մեղք է գործում նա.
Բերկրանքի բաժակն է ըմպում անվերջ:
Միծաղում ես դու, օ՛, նե՛նգ սատանա:

Եվ լուսամուտից ահա գեղանի,
Ներս է ընկնում մի ճերմակ աղավնի,
Թևածում նրա գլխավերևում,
Փորձում է երգել ուրախ մեղեդիք
Ու իջնում կույսի ծնկներին գողտրիկ,
Նստում է վարդի վրա և դողում,
Ոտքով, քթիկով ճիգ ու ջանք անում:
Մարիամն հասկացավ, որ թռչունը այդ
Հենց նա՛ է, որին հլու-հնազանդ
Հյուրասիրում է իր մահճում ահա:
Մունկերը սեղմած ճչաց հրեուհին,
Դողաց, աղոթեց, հառաչեց խորին,
Սակայն աղավնին հրճվում է, ցնծում,
Թպրտում է նա սիրո հնոցում
Եվ ընկնում թեթև նինջով համակված,
Սիրո ծաղիկն այն իր թևով ծածկած:

Աղավնին թռավ: Մարիամն ուժասպառ
Մտածեց. «Ա՛յ քեզ խիստ հիմար կատա՛կ:

Երբքն... ու ինչպե՞ս չեն հոգնում դրանք:
Հապա ե՞ս, որ խոր տագնապով լեցուն,
Միևնույն օրում տրվեցի հերթով
Ներշտակապետին, դեին, աստրժուն...»

Եվ, ինչպես կարգն է, բարձրյալն այնուհետ
Իրենն համարեց հրեուհու որդուն,
Բայց չդադարեց Գարրիեւը մերթ
Հովսեփի կնոջն այցելել թաքուն:
Հովսեփն ինչպես միշտ, կնոջից հեռու
Մխիթարված էր շատերի նման,
Քրիստոսին սիրում էր որպես՝ որդու.
Ու վարձատրեց աստվածն էլ նրան:

Ամե՛ն: Զրույցըս ինչո՞վ վերջացնեմ:
Գծություններըս թողած վաղեմի,
Ո՞վ Գարրիե՛ւ, ես քո մասին երգեցի:
Քե՛զ նվիրեցի փրկարար ու ջերմ
Հլու լարերիս երգերն անբասիր.
Պահպանիր դու ինձ, աղոթքըս լսիր:
Ցարդ հերետիկոս էի սիրո մեջ,
Գեղեցիկ կանանց խոլ երկրպագու,
Դեին բարեկամ, խենթ ու ցանկատենչ...
Օրհնիր, ո՛հ, օրհնիր իմ զղջումը դու:
Ընդունում եմ ես այնուհետ բարի
Մտադրություններ, քանզի ես տեսա,
Իմ Հեղինեի՛ն տեսա անձկալի:
Մարիամի նման գեղեցիկ է նա:
Հավերժ անբաժան հոգիս նրանից,
Տո՛ւր իմ խոսքերին ուժ կախարդական,
Ու սովորեցրու դուր գալը դու ինձ,
Հուր վառիր նրա հոգում ցանկության,
Թե չէ կդիմի դեի օգնության:
Սակայն թռչում են օրերն ու տակավ
Գլուխս արժաթում ու հանգստավետ
Ամուսնությունը սեղանի առաջ

Ինձ կըմիացնի սիրող կնոջ հետ:
Օ՛, դու Հովսեփի սփոփի՛չ, արի,
Պաշտպանըդ եղջյուր ունեցողների,
Ահա ծնկաչոք աղաչում եմ ջեզ,
Հնազանդություն պարզևիր ինձ հեզ.
Պարզևիր անվերջ ինձ համբերություն,
Հավատ առ կինըս ու հանգիստ գիշեր,
Տանն, ընտանիքում համերաշխություն
Եվ մերձավորի նկատմամբ միշտ սեր:

ԲԱՆՉԻՍԱՐԱՅԻ ՇԱՏՐՎԱՆԸ

Շատերն են ինձ պես այցելել սույն շատրվանը, բայց նրանցից ոմանք չկան արդեն, ոմանք շրջում են հեռաստաններում:

Սաադի

Գիրեյն էր նստել հայացքը մուրր,
Բերնին՝ մխացող սաթյա ծխամորձ.
Խոնվիլ էր ահեղ խանի շորս բուր
Սարկաբարո արթունիքը ողջ:
Ամեն ինչ խաղաղ, լուռ էր պալատում:
Երկյուղածությամբ խոնարհված նրան՝
Մռայլված դեմքին վշտի ու ցասման
Նշաններ էին ամենքը կարողում:
Սակայն տիրակալն ահեղագոռոզ
Զեռքով անհամբեր նշան է անում,
Գնում են նրանք խոնարհ ու անխոս:

Մենակ է նա իր առանձնարանում.
Կուրծքը ավելի ազատ է շնչում,
Ճակատն ավելի պարզ, որոշակի
Մատնում է սրտի հուզումն ահագին.
Այդպես է ծովի դողդոջ ապակին
Արտացոլում սև ամպը փոթորկի:

Ի՞նչն է փոթորկում գոռ հոգին նրա,
Ի՞նչ մտքով է նա զբաղված արդյոք,
Գնում է նորից Ռուսիայի վրա՞,
Լեհաստա՞նն է նա ենթարկել ուզում,
Վառվում է ռխո՞վ արյունածարավ,

Թե՞ իր բանակում նկատել է դավ.
Լեոնականների՞ց է արդյոք սարսում,
Թե՞ Ջենովայի դավերից խարդախ:

Ո՛չ, ձանձրացրել է ուզմի փառքը սին,
Հոգնել է արդեն բազուկն ահարկու,
Եվ շի մտածում նա կովի մասին:

Գուցե մի անարգ դավաճանություն
Մուտք է գործել իր հարեմը լուին,
Եվ նա՝ գերություն դուստրը հեշտասուն
Իր սիրտն է ծածուկ հանձնել գյավուրին:

Ո՛չ, Գիրեյ խանի կանայք մշտավախ,
Որ սիրտ չեն անում խորհել ու ցանկալ,
Տրտում անդորրում փթթում են խաղաղ.
Հսկողության տակ՝ աշալուրջ ու պաղ,
Ձանձրության գրկում միշտ անմխիթար՝
Նրանք չգիտեն դավաճանություն:
Պահվում է նրանց հմայքն անվթար
Հարեմի զովում անձայն ու թաքուն:
Այդպես հարավի ծաղիկն է ապրում՝
Հպված ջերմոցի տխուր ապակուն:
Ու նրանց համար, հերթով անընդհատ,
Օրեր, ամիսներ, տարիք են անցնում,
Անցնում, իրենց հետ տանում անեկատ
Ե՛վ սեր, և՛ վայելք, և ջահելություն:
Օրերն են անցնում մեկմեկու նրման,
Ծանր են ժամերը հարեմի ծոցում,
Այնտեղ իշխում է ծուլությունն ունայն
Եվ հազվադեպ է հաճույքն առկայծում:
Եվ ջահել կիներն այն՝ ցանկանալով
Սփոփել իրենց սիրտը մի բանով,
Անվերջ փոխում են հագուստներ շքեղ,
Զրույց են անում, խաղում միատեղ,
Կամ թե ջրերի խշշոցում զվարթ,
Նրանց թափանցիկ շիթերից վերև

Սահուն խմբերով զով, խտատերև
Սուսինների տակ ըզբոսնում անվերջ:
Չար ներքինին է շրջում նրանց մեջ:
Եվ նրա աչքից խույս տալն է իզուր.
Հայացքն իր խանդոտ, լսելիքը սուր
Հետամուտ են միշտ ամեն մի բանի.
Նրա ջանքերով մտել է այնտեղ
Հավերժական կարգ: Եվ կամքն է խանի
Նրա համար լուկ կանոն ու օրենք.
Նա չի կատարում այդքան խստորեն
Սուրբ պատվիրանը նույնիսկ Ղուրանի:
Նրա սիրտն հիմա սեր չի ցանկանում,
Նա, ինչպես արձան, լսում է, տանում
Ծաղր, ատելություն, խոնարհ աղաչանք,
Վիրավորանքներ, շարաճճի խաղ,
Հայացքներ երկշոտ, խաղաղ հառաչանք,
Չար արհամարհանք, տրտունջներ նվաղ:
Հայտնի է նրանց բարքը կանացի.
Եվ գիտե փորձով՝ նենգ է նա որքա՛ն
Թե՛ գերություն մեջ, թե՛ ազատության.
Քնքուշ հայացքը, մորմոքը լացի
էլ նըրա սրտի վրա չեն ազդում,
Հիմա նա նրանց էլ չի հավատում:

Երբ երիտասարդ կիները գերի,
Արձակած իրենց մազերը շքեղ,
Լողանալու են գնում շոգերին,
Եվ երբ թափվում է նրանց նրբագեղ
Մարմնին սառնորակ ջուրն աղբյուրների,
Այդտեղ է նրանց անբաժան ծառան
Եվ նայում է նա սառն ու անտարբեր
Գեղանի կանանց խմբին մերկիրան:
Անձայն քայլերով գիշերը խավար
Թափառում է նա հարեմում անքուն,
Գորգերն է կոխում նա ըզգուշաբար,
Դռների ետև կանգնած է թաքուն,
Մահիճից մահիճ անցնում անշուկ

Եվ հոգածություն հսկում աշալուրջ
Իր տիրոջ կանանց քունը վեհաշուք,
Գիշերվա ամեն թոթովանք ու շունչ,
Սարսուռ կամ հառաչ, ամեն, ամեն՝ ինչ
Նկատում է նա և ագահ լսում,
Եվ վա՛յ է նրան, ով . . . երազում
Ուրիշի անուն շնջա . . . օր,
Կամ թե բարեհաճ իր ընկերուհուն
Խոստովանի իր միտքը մեղսավոր:

էլ ի՞նչ է վիշտը պատել Գիրեյին:
Ծխամորճն արդեն հանգել է ձեռին.
Գոան մոտ անշարժ ու շունչը պահած՝
Պատրաստ կանգնած է ձեռուկ ներքինին:
Ոտքի է կանգնում խանը մտազբաղ,
Եվ նրա առջև ահա դուռն է բաց.
Դեպի սրահն է քայլում նա դանդաղ
Ու այնքան վաղուց սիրելի կանանց:

Եվ ըսպասելով հայտնվելուն խանի,
Հավաքված շուրջը ժիր շատրվանի,
Գորգերի վրա մետաքսանկար,
Կանայք նստոտած խմբերով կայտառ՝
Հետևում էին մանկան խնդությամբ,
Թե ինչպես վարում՝ ջրերում հստակ,
Մարմար հատակին ձուկն է լողում ծուլ:
Ու նետում էին ձկնիկին, դիտամար,
Նրանցից ոմանք դինդեր ոսկեծուլ:
Մինչ ստրկուհիք շորս կողմից նրանց
Մատուցում էին անուշ օշարակ,
Եվ նրանց զնգուն խմբերից հանկարծ
Քնդաց հարեմի շենքը բովանդակ.

ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԵՐԳ

1

«Արցունքի, վշտի փոխարեն մարդուն
Երկինքը վերուստ հատուցում է լի.

Երջանի՛կ է խեղճ ֆաքիրն էլ անտուն,
Բ՛ն ծերանալով Մեքքա այցելի:

2

Ով սրբագործի վե՛հ Գանուբ գետի
Եզերքն իր մահով, երջանի՛կ է նա.
Կրքոտ ժպտով կույսը դրախտի
Նրան ընդառաջ պիտի սլանա:

3

Բայց նա է, Զարե՛մ, երջանկագույն մարդ,
Ով որ սիրելով հեշտանք ու անդորր,
Կգզվի, անո՛ւշ, քեզ ինչպես մի վարդ,
Այստեղ — հարեմի լուսթյան մեջ խորք:

Երգում են: Սակայն Զարեմն ո՛ւր է, ո՛ւր,
Աստղիկը սիրո, զարդը հարեմի.
Ավա՛ղ, նա նստած գունատ ու տխուր՝
Գովերգը նրանց շի լսում հիմի:
Արմավենու պես նկուն, հողմահար,
Գլուխը ջահել խոնարհել է վար,
Չի գալիս աչքին ոչինչ աշխարհում,—
Զարեմին Գիրեյն արդեն շի սիրում:

Նա դավաճանե՛ց... Բայց ո՛վ վրացուհի,
Քո գեղեցկութունն ու հմայքն ունի.
Քո շուշանային ճակատի բոլոր
Մամերդ ես հյուսել դու կրկնաուրոր,
Զույգ աչքերը քո սև ու հմայիչ
Մութն են գիշերից, ցերեկից էլ ջինջ:
Ո՞ւմ ձայնն է մատնում ավելի ուժգին
Վառվող ցանկության պոռթկումները բոց,
Ո՞ւմ զրգվանքներն են այնքան խորախոց,
Քան համբույրը քո ջերմ ու քնքշագին:
Եվ ինչպե՞ս սիրաբ, որ լի է քեզնով,

Պիաի բաբախի ուրիշի համար,
Բայց Գիրեյն անհոգ ու դաժանաբար
Արհամարհեց քո հմայքն հոգեթով:
Եվ ցուրտ ժամերին իր գիշերային
Նա միշտ էլ մենակ, մոռյլ է լինում,
Այն օրից, երբ որ լե՛հ իշխանուհին
Փակված է անդարձ նըրա հարեմում:

Վազուց շէր, որ նա՛ մանկամարդ Մարին,
Աչք հառեց օտար երկնակամարին,
Վաղուց շէր նա իր գեղով դուրեկան
Մաղկում աշխարհում իրենց հարազատ:
Նրանով հպարտ, հայրը ալեղարդ՝
Իր սփոփանքն էր համարում նրան,
Եվ նրա կամքը պատանեկական
Պետք է հոր համար միշտ օրենք լիներ,
Ու նրա միակ հոգսն էր մշտապես,
Որ բախտը իր շատ սիրելի դստեր
Պարզ լիներ գարնան պայծառ օրվա պես,
Որ նույնիսկ վշտերն այն վայրկենական
Զրմոայլերին աղջկա հոգին,
Եվ ամուսնացած լինելով անգամ՝
Խանդաղատանքով հիշեր նա կրկին
Օրերն հաճույքի, օրերն աղջկական՝
Անցած դյուրասահ երազի նման:
Դյութում էր մարդուն նա ամեն ինչով—
Խաղաղ իր բարքով, նազուն շարժմունքով,
Խորունկ աչքերով կապուտակ ու ջինջ:
Բնության տված ձիրքնրը թովիչ
Զարդարում էր նա նրբին արվեստով
Եվ զվարթացնում տավղով մոգական
Ճոխ խնջույքները ընտանեկական:
Զքնաղ Մարիի ձեռքն էին խնդրում
Բազում հարուստներ, իշխաններ հայանի,
Եվ շատ ջահելներ տանջվելով գաղտնի՝
Մարիի համար հալումաշ լինում:
Բայց նա իր հոգում խաղաղ ու անդորր՝

Դեռ սեր չգիտեր: Գլխակում իր հոր,
Իր ընկերակից աղջիկների հետ,
Հանգիստ օրերը, անկախ ու անհոգ,
Զվարճութեան էր նվիրում նա լուկ:

Վաղուց էր: Եվ ի՞նչ: Թաթարների հոծ
Ամբոխն ինչպես գետ կեհաստան խուժեց.
Ձի փովում արտում հրդեհն հողմաբոց
Նույն արագութեամբ սոսկալի ու մեծ,
Որբացավ հանկարծ երկիրը ծաղկած,
Պատերազմներից դարձավ խեղանդամ,
Անցան դվարճանքն ու կյանքը հանդիստ.
Գյուղեր, անտառներ լուռ են, տրտմանիստ,
Եվ ամայացավ դղյակը փարթամ:
Լուռ է Մարիի սենյակը տխուր...
Տան եկեղեցում, որտեղ ամենուր
Մասունքն են հանգչում իրենց պաղ քնով,
Կոմսական նիշը և թագը վրան՝
Կանգնած է ահա մի նոր դամբարան:
Հայրը շիրիմո՞ւմ, դուստրը գերիվա՞ր,
Գծուծ ժառանգն է իշխում դղյակին
Ու փառագրկում լուծով ծանրագին
Երկիրն ամայի և անմխիթար:

Բախշիսարայի պալատը, պալա՞ղ,
Թաքցնում է իր մեջ ջահել դշխուհուն.
Այժմ գերութեան գրկի մեջ խաղաղ
Թռչնում է Մարին, լալիս ու տխրում:
Խանն է անբախտին, սակայն, խնայում.
Հուզում են խանի քունը կարճատև
Արցունքը նրբա, հառաչն անհանգիստ,
Եվ նրա համար դարձրել է թեթև
Նա իր հարեմի օրենքները խիստ:
Ձի այցում կուլսին գիշեր ու ցերեկ
Խանական կանանց խստադեմ ծառան
Եվ իր հոգատար ձեռքերով նրան
Դեպի մահիճը շի տանում երբեք,
Ձի համարձակվում երբեք աղջկան

Իր վիրավորիչ հայացքը հառել,
Ու Մարին գաղտնի իր լողարանում
Ստրկուհու հետ մենակ է մնում:
Ձի համարձակվում խանն իսկ խոռվել
Տխուր հանգիստը իր շքնաղ գերու,
Եվ թույլ է տվել հարեմի հեռու
Մի բաժնում նրան ապրել միայնակ,
Եվ թվում է՝ այդ առանձնարանում
Թաքչում է մի ոչ երկրային էակ:
Գիշեր ու ցերեկ այնտեղ տիրամոր
Պատկերի առաջ կանթեղ է վառվում.
Լուսթյան մեջ հույսն ու հավատը խոր,—
Վշտահար հոգու սփոփանքը այդ,—
Վաղուց ապրում են այնտեղ միասին
Եվ հիշեցնում են սրտին անընդհատ
Մերձավոր և լա՞վ աշխարհի մասին...
Եվ աղջիկն այնտեղ թափում է արցունք՝
Խանդոտ կանանցից հեռու և ծածուկ:
Եվ, մինչ թաղված է շորս կողմն ամեն ինչ
Հիմա հեշտանքում այն խելացնոր,
Հրրաշքով ազատ անկյունն հեռավոր
Պահպանում է այդ սրբութունը շինջ:
Այսպես էլ սիրտը մոլութեան զոհի
Հափշտակութեան մեջ էլ ախտակիրք
Պահպանում է միշտ մի սուրբ երաշխիք,
Մաքուր զգացմունք մի աստվածալին...

Իջավ գիշերը. ծածկվեցին մութով
Տավրիկյան դաշտերն. ահա քաղցրաթով
Սոխակի երգն եմ լսում ես հեռվում,
Դափնեծառերի խաղաղ հովանում:
Լուսինն է ծագում աստղերի խմբով
Ու սփռում իր խոնջ շողերը շորս դին՝
Մութ անտառներին, լեռներին, հովտին:
Պարուրված իրենց ճերմակ ջողերով,
Ստվերների պես թեթև, վեհավտուն,

Անցնում են շտապ ահա տնից տուն
Բախշիսարայի նեղ փողոցներով՝
Պարզ թաթարների կանայք, որ մեկտեղ
Կարճեն իրիկվա ժամերը անքուն:
Լոնց պալատը. հեշտանքի գրկում
Հարեմը մտավ անխռով, խոր նինջ,
Ու չի խանգարում այս ժամին ոչինչ
Գիշերն այս խաղաղ: Ձննել է շորս դին
Պահակն հուսալի՝ զգաստ ներքինին.
Քնած է նա այժմ, բայց ահր կրկին
Հուզում է նրա քնահար հոգին.
Ըսպասում է միշտ դավաճանութուն,
Եվ դա իր սրտին հանգիստ չի տալիս.
Թվում է հաճախ ինչ-որ շշնջյուն,
Ինչ-որ խշխշոց, ճիշեր է լսում,
Ու իրեն խաբող ձայնը լսելիս
Արթնանում է նա, դողում և նորից
Լսելիքը սուր սարսափած լարում,
Բայց լուռ է շորս դին, լուռ ու հեշտալից:
Միայն մարմարյա խորքից՝ քաղցրաձայն
Շատրվաններն են դեպի վեր զարկում,
Եվ իր սիրելի վարդից անբաժան
Սոխակն է մթնում իր երգը երգում:
Երկա՛ր է նրանց լսում ներքինին,
Մինչև որ նորից տրվում է քնին:

Ի՛նչ լավ ու շքեղ է արևելքի
Մութ գիշերների հմայքը խավար,
Ի՛նչ քաղցր են նրանց ժամերը հոսում
Մարգարեապաշտ այս մարդկանց համար:
Ի՛նչպիսի հեշտանք նրանց տներում,
Այն կախարդական մութ այգիներում,
Հարեմների մեջ լուռ ու անվտանգ,
Ուր ամեն մի բան լուսնյակի ներքո
Լի է լուսթյամբ, խորին գաղտնիքով
Եվ ներշնչումով մի քաղցրահեշտանք:

Քնած են կանայք: Լոկ մեկն է արթուն:
Շնչասպառ՝ տեղից ելնում է նա վեր.
Քայլում է, ապա ձեռքով անհամբեր
Բաց անում դուռը: Գիշերվա մթնում
Նա թեթևաքայլ առաջ է գնում...
Դեմը՝ նիրհելով վախկոտ, մտահոգ,
Ծեր ներքինին է շեմի մոտ պառկել.
Ա՛խ, սիրտն է նրա անողոք ու պաղ,
Խաբուսիկ է շատ իր քունն էլ խաղաղ...
Բայց նա ոգու պես անցավ անարգել:

Ահա մի փակ դուռ. տարակուսանքով՝
Ամուր փակին է անաղմուկ դիպչում
Մըթան մեջ նրա ձեռքը դողդոջուն:
Մտնում և շուրջն է դիտում զարմանքով...
Պատում է նրան ահ խորհրդավոր:
Ահա կանթեղի լույսը մենավոր
Եվ տապանակը թույլ լուսավորված,
Հեղ կերպարանքը անբիժ տիրամոր
Եվ խաչը՝ սիրո նիշը սրբազան...
Ողջը, վրացուհի՛, քո հոգում հանկարծ
Արթնացրեց ինչ-որ հարազատ մի բան,
Ամեն ինչ նորից խոսեց մոռացված,
Անցած օրերի հնչյուններով հին:
Դեմը պառկած է լեհ իշխանուհին,
Եվ խորունկ ջերմից կուսական նիրհի
Այտերն են վառվում և, պահպանելով
Հետքերը դեռ թարմ արտասուքների,
Լուսավորված են ժպտով տխրագին:
Լուսինն է այդպես իր լույսը տալիս
Անձրևի շիթով ծանրացած ծաղկին:
Ասես հրեշտակն, եղբմի որդին,
Երկնքից իջել, սավառնել է վար
Եվ խոր քնի մեջ արցունք է թափել
Հարեմի անբախտ գերուհու համար:
Ավա՛ղ, քեզ, Զարե՛մ, ի՛նչ է պատահել
Կուրծքն է կծկըվում նրա վշտահար,

Մեկնեհրն են ահա ծալվում ակամա,
Եվ աղոթում է. «Գթա՛ ինձ, գթա՛
Եվ մի՛ մերժիր իմ պաղատանքը դու...»:
Խոսքերը նրա, շարժումնքն ու հառաչն
Աղջկա խաղաղ քունն են ընդհատում,
Եվ իշխանուհին ահով իր առաջ
Անժանոթ կնոջ դեմքն է նկատում:
Շվարած, ձեռքով դողդոջ-վարանոտ
Նա վեր է հանում նրբան ու ասում.
«Ո՞վ ես դու... մենակ, այս ուշ գիշերին
Ի՞նչ ունես այստեղ»: «Եկել եմ քեզ մոտ.
Փրկի՛ր ինձ, փրկի՛ր, իմ կյանքում մենակ
Հույսն է մնացել ինձ այսուհետև...
Վայելեցի բախտն երկար ժամանակ,
Օր-օրին եղա անհոգ ու թեթև,
Եվ վայելքն անցավ ինչպես մի ըստվեր:
Կործանվում եմ ես, բայց լսիր ինձ դու.
Այստեղ չեմ ծնվել, գիտցիր, այլ հեռու,
Շա՛տ հեռու մի տեղ... բայց մինչ օրս էլ դեռ
Անցած օրերի դեպքերը բոլոր
Հիշողությանս մեջ քանդակված են խոր.
Ես հիշում եմ մեր լեռներն երկնաբարձ,
Լեռներում հոսող հեղեղները գիժ,
Հիշում եմ մեր խիտ անտառներն անանց:
Ուրիշ օրենքներ և բարքեր ուրիշ.
Բայց ինչո՞ւ արդյոք, և իմ ո՞ր բախտից,
Թողի հայրենի եզերքներն իմ այն,—
Չըզդիտեմ. ծովն եմ ես հիշում միայն
Եվ մարդուն՝ այնտեղ, առադաստներից
Շատ բարձր կանգնած...»

Օտար էին ինձ

Դեռ մինչև հիմա ամեն վիշտ ու վախ,
Ու միշտ հարեմի անդորրում խաղաղ,
Նրբա ըստվերում, ծաղկում էի ես,
Ըսպասում սրտով հնազանդ ու հեզ
Միրո առաջին քաղցր փորձության:
Ըղձերն իմ գաղտնի՝ իրականացան.

Գիրեյն ընտրելով անդորր ու հեշտանք,
Թողեց պատերազմն արյունաթաթալ,
Թողեց սոսկալի ամեն արշավանք
Եվ նորից իր լուռ հարեմը մտավ.
Եվ սպասումով անորոշ՝ խանին
Մենք ներկայացանք: Սրահում լռին
Հայացքն իր պայծառ հատել էր նա ինձ,
Ի՛նձ կանչեց իր մոտ... և այդ օրվանից,
Անընդհատ հարբած զմայլանքով՝ մենք
Երջանիկ էինք: Եվ ոչ մի անգամ
Ո՛չ բամբասանքը և ո՛չ էլ շարկամ
Խանդի տանջանքը, կասկածները նենգ,
Ո՛չ էլ ձանձրույթը մեզ չէին հուզում:
Մարի՛, հայտնվեցիր դու նրան մի օր...
Ավա՛ղ, այդ օրից ինչ-որ հանցավոր
Խոհով մոռացվեց նրբա գոռ հոգին,
Դավաճանելով Գիրեյն արդեն ինձ՝
Ականջ չի դնում իմ կշտամբանքին,
Չանձրանում է նա իմ ախ ու վախից.
Չեմ զգում նրա սերը ես նախկին,
էլ չի զրուցում նա ինձ հետ բնավ:
Դու մեղսակից չես նրբա հանցանքին,
Մեղավոր չես դու, գիտեմ ես այդ լավ...
Եվ, այսպես, լսի՛ր, գեղեցիկ եմ ես.
Ամբողջ հարեմում միայն դու ես, որ
Կարող ես լինել ինձ վտանգավոր.
Բայց կրքի համար ծնունդ առա ես,
Չե՛ս կարող երբեք դու սիրել ինձ պես,
էլ ինչո՞ւ սառն համաքով հիմա
Նրբա թուլակամ սիրտն ես տազնապում:
Թո՛ղ ինձ Գիրեյին, միայն ի՛մն է նա,
Այրո՛ւմ է դեռ ինձ համբույրը նրբա.
Տվել է նա ինձ սոսկալի երզում,
Բոլոր ըղձերը, մտքերն իր բոլոր
Իմոնց հետ էր նա վաղուց զուգորդում.
Նա ինձ կսպանի դավաճանելով...
Կալիս եմ ահա և քո առաջ, տե՛ս,

Մընրադիր ընկած, և սիրտ շանելով
Քեզ մեղադրել, աղաչում եմ ես՝
Ե՛տ տուր իմ խինդն ու հանգիստը կրկին,
Նախկին Գիրեյին դարձյալ դու ինձ տուր...
Մի հակաճառիր ինձ ոչ մի խոսքով,
Նա ի՛մն է միայն, բայց քեզնով է կուլուր:
Արհամարհանքով, խնդրով թե վշտով,
Զզվեցրու նրան ինչո՞վ որ կուզես,
Երգվի՛ր ուրեմն (թեև թողի ես
Խանի կանանց մեջ, Ղուրանի սիրուն,
Անցած օրերի հավատը իմ հին,
Բայց հավատն իմ մոր եղել է քո նույն
Հավատը), երգվի՛ր նըրանով իմ դեմ՝
Գիրեյին նորից ետ տալ Զարեմին...
Բայց լսիր, եթե ստիպված լինեմ քեզ...
...Ապա ես դաշույն բանեցնել գիտեմ,
Կովկասի մոտ եմ ծնունդ առել ես»:

Ասաց ու հանկարծ չքացավ: Մարիան
Զի համարձակվում հետևել նրան:
Հասկանալի չէ անմեղ աղջկան
Տանջահար անող կրքերի լեզուն,
Բայց ձայնն է նրանց անորոշ լսում՝
Ե՛վ սարսափելի, և՛ օտարոտի:
Ի՞նչ արցունք, աղոթք նրան կազատի
Անպատվությունից, ի՞նչ է այսուհետ
Սպասում նրան: Մի՞թե դառնաղետ
Զահել օրերի մնացորդը կարճ
Նա կապրի որպես անարգված մի հարձ:
Օ, տե՛ր իմ, եթե Գիրեյը համառ
Թողնիր հեռավոր զնդանի մեջ այս
Թշվառ աղջկան, ընդմիջտ մոռանար,
Եվ կամ թե հանկարծ մահը վաղահաս
Ընդհատեր նըրա կյանքը վշտահար,
Ի՞նչ ուրախությամբ նորահաս Մարին
Հրածեշտ պիտի տար տխուր աշխարհին:
Կյանքի թանկագին պահերն իր համար
Անցել են արդեն, էլ վաղուց չկա՛ն.

Ի՞նչ ունի կյանքում նա այս անպատ:
Ժամ է. Մարիին, թշվառ աղջկան,
Ահա կանչում են ժպտով հարազատ
Դեպի գիրկն երկնի խաղաղ ու ազատ:

Եվ անցան օրեր. չկա Մարիան.
Մի ակնթարթում որբուհին մարեց,
Աշխարհն իր տենչած նա լուսավորեց՝
Հայտնվելով նորեկ հրեշտակի նման:
Բայց ի՞նչը նրան տարավ գերեզման.
Անհույս գերության վի՞շտը, թե՞ անբուժ
Մի հիվանդություն, կամ աղե՛տ մի այլ.
Ո՞վ գիտե: Զկա՛ էլ Մարին քնքուշ:
Ամայի դարձավ պալատը մոռալլ,
Գիրեյը դաժան այն լքեց դարձյալ
Եվ, առած նորից ամբոխն իր թաթար,
Արշավեց շարկամ դեպի հողն օտար:
Ռազմի փոթորկում նա քառատըրոփ
Եվ արյունըռուշտ թռչում է տրտում,
Բայց թաքնված է դեռ խանի սրտում
Ուրիշ հույզերի կրակն անբսփոփ:
Հաճախ մարտերում այն օրհասական
Թուրն է քաշում նա և, զարկի պահին,
Մնում է անշարժ, կանգնում է հանկարծ,
Ապա խելահեղ նայում իր շորս դին,
Նետում է գուլնը՝ ասես սարսափած,
Ինքն իրեն ինչ-որ բան է փսփստում,
Եվ արտասուքն է գետի պես հոսում:

Արդեն մոռացված ու արհամարհված՝
Հարեմը վաղուց չի տեսնում խանին:
Եվ կանայք այնտեղ տանջանքի տըրված՝
Ներքինու սառն հսկողության տակ
Պառավում են լուռ: Զրկա վրացուհին
Վաղուց նըրանց մեջ: Զրբի անտակ
Անդունդի խորքը նետեցին նրան

Մի օր հարեմի պահակներն անձայն:
Երբ իշխանուհին մեռավ, այն գիշեր
Ավարտվեց նրա կյանքն էլ տանջալի:
Բայց ինչ հանցանք էլ նա գործած լիներ՝
Պատիժը դարձյալ շատ էր սոսկալի:

Մատնելով ռազմի հրո ճարակին
Կովկասին մոտիկ երկրներ բազում,
Ռուսիայի խաղաղ գլուղերը,— կրկին
Խանը ետ դարձավ հողը Տավրիկյան
Եվ իր պալատի մի անջատ մասում՝
Մարիի տխուր, սուրբ հիշատակին
Շինեց մարմարյա մի մեծ շատրվան:
Վերևում կա խաչ, շուրջը՝ միասին՝
Կա մահմեդական մի կիսալուսին
(Խորհրդանիշն այդ համարձակ, անշուշտ,
Մնունդ է թշվառ անմիացության):
Կա և մակագիր. դեռ շեն հարթել այն
Ու դեռ շեն ջնջել տարիներն անկուշտ:
Եվ այդ գրության գծերով օտար
Ջուրն է մարմարում ճողփում անդադար,
Սառն արցունք դարձած կաթում հատակին,
Եվ չի պարպանվում, չի լուռ երբեք:
Այդպես է ողբում մայրը վշտաբեկ
Պատերազմի մեջ ընկած զավակին:
Այն երկրում ջահել կույսերն ու կանայք
Իմացան մի օր զրույցը այս հին
Եվ հուշարձանի անունը նրանք
Արտասուքների շատրվան դրին:

Թողած վերջապես հյուսիսը հեռվում,
Մոռացած խնջույք, ուրախ կերուխում,
Ես այցելեցի Բախչիսարայի
Վաղուց մոռացված պալատն ամայի:
Լուռ միջանցքներով շրջեցի այնտեղ,
Ուր այն թաթարը, շարիքն ազգերի,
Խրախճանքներ էր սարքում խելահեղ,

Եվ թողած սարսափն արշավանքների՝
Թաղվում ծուլության գրկի մեջ շքեղ:
Հեշտանքն է շնչում մինչ այսօր էլ դեռ
Դատարկ պարտեզում և սրբահանրում,
Ջրերն են ցայտում, վառվում վարդեր,
Խաղողի վազեր վերև ոլորվում,
Եվ դեռ պատերին ոսկին է շողում:
Ես տեսա խարխուլ, հին ցանկապատեր,
Որոնց ետևում, իրենց գարունքին,
Համբելով իրենց թաղեհաները սաթ,
Ախ էին քաշում կիներն անազատ:
Եղա խանական գերեզմանոցում,
Տերերի վերջին այդ օթևանում:
Տասլանապյուններն այստեղ, պրսակված
Մարմարաքանդակ ճերմակ շավմայով,
Ինձ թվում էր թե՛ լսելի ձայնով
Բախտի պատգամն են հաղորդում մարդկանց:
Ո՛ւր են խաները և հարեմը, ո՛ւր
Խաղաղ է շորս դին, տրտմալի և լուռ:
Փոխվեց ամեն ինչ... Բայց այն ժամանակ
Իմ սիրտը բնավ դրանով չէր լի:
Շատրվանների ձայնն ու բուրալի
Շունչը վարդերի հակում էին ինձ
Դեպի մոռացում, միտքս ակամայից
Տրվում էր հուզման մի անմեկնելի,
Եվ, սավառնաթև մի ուրու դարձած,
Կույսն էր հայտնըվում այնտեղ իմ դիմաց:

Ո՛, բարեկամներ, ասացեք, թե ո՞ւմ
Հայացքը տեսա, թե ո՞ւմ քնքշալի
Կերպարանքն էր ինձ այնտեղ հետևում՝
Անխուսափելի և անվանելի:
Արդյոք Մարրի հոգի՞ն էր մաքուր,
Որ մունջ հայտնվեց այնտեղ իմ դիմաց,
Թե Ջարե՞մն էր այն՝ խանդով բռնված
Շրջում հարեմում ամայի և լուռ:

Հիշում եմ հայացքն այնքան սիրելի,
Հմայքը նըրա դեռևս երկրային

Երկրպագելով լոկ անդորր կյանքին
Եվ մուսաներին, թողած փառք ու սեր,
Օ՛, շուտո՛վ, շուտո՛վ կտեսնեմ կրկին
Ծա ձեզ, Սալգիրի խնդառա՛տ ափեր:
Լցված հուշերով իմ խորհրդավոր,
Կելնեմ լեռների լանջը կապտալուրթ,
Եվ կուրախացնեն աչքս անհագուրդ
Տավրիկյան ջրերն այնտեղ նորից նոր:
Երկի՛ր կախարդիչ և ակնապարար.
Պայծառ են այնտեղ բլուր թե անտառ,
Խաղողի սաթը, հակինթները վառ,
Հմայքն հյուբընկալ հովտադաշտերի,
Զովը և՛ ջրի, և՛ բարդիների.
Ողջը անցորդի սիրտն է հմայում,
Երբ առավոտվա ժամին անխրոտվ,
Լեռների վըրա, առափնյա ճամփով,
Նրա քաջընտել ձին է սըլանում,
Եվ կանաչավուն ջրերն իր դիմաց,
Այու-Դադի ժեռ ժայռերին փարած,
Ե՛վ շողում են վառ, և՛ աղմուկ հանում...

ԳՆՉՈՒՆԵՐԸ

Աղմկոտ խումբը գնչուների
Բեսարաբիայում է թափառում:
Այսօր էլ նրանք ափին գետի,
Հին վրանում են հանգիստ առնում:
Նրանց գիշերը՝ ուրախ, ազատ,
Խաղաղ է նրանց քունը վայրի՝
Քրջոտ գորգերի մեջ հարազատ,
Անիվների մեջ իրենց սալի:
Ողջ ընտանիքը կրակի շուրջ
Ընթրիք է սարքում, դաշտում մաքուր
Զին արածում է հանգիստ ու լուրջ,
Զեռնածու արջն էլ պառկել է լուռ:
Սոռում է կյանքը տափաստանում:
Զնչին է հոգսը—առավոտ վաղ
Կարճ ճանապարհն է նրանց տանում
Ճիչ ու աղմուկով կին ու մանկան,
Զնդանի ձայնով ճամփորդական:
Բայց խմբին ահա պարզ ու անհոգ
Մի քուն է պատում խոր, անհնչյուն,
Եվ տափաստանում լսվում է լոկ
Մեկընդմեջ հաշոց ու վրնջյուն:
Կրակներն հանգել են ամենուր,
Խաղաղություն է շուրջը հուզող,
Եվ լոկ երկնքից լուսինն է լուռ
Խաղաղ թափորը ցողում լույսով:

Մի ծեր անքուն է իր վրանում,
Ածուխների դեմ նստել մենակ,
Հանգչող կրակով լուռ տաքանում,
Գաշտի հեռուն է նայում անհազ,
Որ ծածկըված է քողով անհուն:
Նրա աղջիկը պարմանուհի
Գնացել է, որ ման գա դաշտում:
Նա ազատութան սերն է պաշտում,
Ուր որ է, նա տուն կգա հիմի.—
Բայց թե գիշեր է, լուսինն արդեն
Լքում է հեռու տունն ամպերի,
Զեմֆիրան շկա.— կրկին իր դեմ
Սառչում է աղքատ ընթրիքն էլի:

Բայց ահա եկավ: Ու նրա հետ
Մի պատանի է քայլում արագ.—
Գնչուն պատանուն նայում է խեթ:
«Հայր ի՛մ,— ասում է աղջիկն արագ,—
ես հյուր եմ բերում.— բլրից էն կողմ
ես նրան գոտ անապատում
Ու բերի թափոր, բերի մեր տուն:
Նա ցանկանում է դառնալ գնչու,
Նրան օրենքն է հետապնդում,
Բայց ես ընկեր եմ ամեն ինչում:
Սա Ալեքոն է — ինձ հետ անգամ
Կգա աշխարհի ծայրն ինքնակամ»:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ուրա՛յ եմ: Մնա մինչ առավոտ
Մեր վրանի տակ, էստեղ մեզ մոտ,
Կամ թե ուզում ես, մնա երկար,
Թող լինի կամքդ, ոնց որ եկար,
Կիսիր տանիքն ու հացը մեր քար:
Կիսիր մեր բախտը մեզ հետ բարով,
Ապատությունը մեր թափառող—
Իսկ առավոտյան մեզ հետ ծեղկին

Մենք սայլով ճամփա կրնկնենք կրկին.—
Սիրտդ ինչ արհեստ կուզի, արա,
Կամ երկաթ կոփր, կամ թե երգիր,
Պտըտիր արջին մեր ավարա:

ԱԼԵՔՈ

Մնում եմ:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ա՛խ, նա իմն է արդեն,
էլ նրան ինձնից ո՞վ կանչատի:
Բայց ուշ է... լուսինը մայր մտավ,
Դաշտերը ծածկեց մեզը մթի,
Եվ կանչում է ինձ քունը եղեմ...

Լուսացավ: Մերը ման է գալիս
Վրանի շուրջը լուռ ու խաղաղ:
«Զեմֆիրա՛, վե՛ր կաց, լույսն է բացվել,
Արթնացի՛ր, իմ հյուր, ծամն է, ավա՛ղ...
Գրգանքի մահճից ելեք արագ...»:
Մարդիկ աղմուկով դուրս թափվեցին,
Վրաններն իսկույն հավաքեցին
Եվ պատրաստեցին սայլերն իրենց:
Ամենքը մեկտեղ ճամփա ընկան,
Ահա, ամայի դաշտը լցվեց:
Եվ դամբյուղները իշուկների
Վրա դարձել են օրոցք մանկան.—
Այր ու կին, աղջիկ, երիտասարդ
Ետևից ընկած, քայլում անկանդ,
Կանչում, երգում են գնչուներեն,
Արջը ոռնում է, շղթաների
Զնգոցն է լսվում էնտեղ հրեն,
Ցնցոտիների վառ գույներ կան,
Եվ մերկություն կա ծեր ու մանկան,
Շների հաչոց ու վնգստոց,

Պարկապուկի ձայնը խարտոց,
Ամեն բան՝ աղքատ, խառն ու անկարգ,
Բայց և ամեն բան լի է կյանքով,
Այնպես օտար է դա մեր մեռած
Ու այս տոնական մեր կյանքի քով,
Որ ստրուկների երգ է գերված:

Վհատ պատանին նայեց, նայեց
Դատարկ հարթությանն անեզրական
Ու թաքուն վախով, թախիծն իր մեծ
Զխոստովանեց մտքում անգամ:
Իր հետ Զեմֆիրան իր սևաչ,
Եվ ինքն է երկրի ազատ որդին,
Եվ արևն ահա աչքի առաջ
Շքեղ ոսկի է փռում շորս դին.—
Սակայն պատանին հոգեհառաչ
Այդ ի՞նչ հոգսեր է զգում սրտին:

Թռչնակն աստծո շգիտի
Ոչ հոգս ու ոչ աշխատանք.—
Զի հյուսում բույն մի հավերժ
Հավերժական երկնի տակ.—
Քնում գիշերն իր ճյուղին,
Ու երբ արևն է շողում,
Լսում աստծո ձայնը հին,
Շուրջը երգ է ողողում:
Զքնաղ գարնան ետևից
Ամառվա տապն է անցնում,
Նրանց տեղը աշունն իր
Մեզ-անձրևով է լցնում.—
Մարդկանց՝ վիշտ ու տրամոթյուն,
Իսկ թռչնակը սրբնթաց
Տաք եզերքներ է թռչում՝
Մինչ նոր գարնան վերագարձ:

Անհոգ թռչնակի նման էլ նա
Զվող տարադիր, սուրոզ քամի,

Պիտի հուսալի բույն շունենա
Ու շքնտելանա ոչ մի բանի:
Ճամփեքը բաց են նրա համար,
Ամենուր գլխին կա հովանի,
Նա արթնանալով, օրը իր վառ
Ապավինում է աստծո կամքին,
Եվ մեր այս կյանքի տազնապը մառ
Զի հուզում նրա սիրտն ու հոգին:
Երբեմն փառքի կախարդական
Աստղը կանչում է նրան հեռվից.—
Պերճության փայլը անակնկալ
Գլխին է թափվում վարից, վերից.—
Բայց իրականում գլխին՝ որոտ
Ու կայծակներ են փշրվում միշտ,
Ամպրոպների տակ և արևոտ
Օրվա մեջ քնում է նա անվիշտ:
Եվ ապրում էր նա, շքնդունելով
Բախտի քմայքը՝ խարդախ ու կույր.—
Բայց, տե՛ր իմ, կիրքը ո՛նց է խաղում
Նրա հոգու հետ՝ պարզ ու մաքուր:
Ինչ հուզումով են կրքերը նենգ
Ծառում տառապած կրծքում ազահ:
Հանգստացե՛լ են: Բայց սպասեք,
Դեռ արթնացումի ժամը կգա:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ասա՛ ինձ, սե՛ր իմ, շե՛ս ավստսում
Այն, ինչ լքեցիր անվերագարձ:

ԱԼԵՔՈ

Ի՞նչ եմ լքել ես:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Ինքդ գիտես՝
Հայրենի մարդկանց, քաղաք ու գանձ:

Ինչի՞ն ափսոսեմ: Ինքդ դատիր,
 Պատկերացրու կյանքն այն պատիր,
 Խեղդութն անազատ քաղաքների:
 Պատնեշների մեջ մարդիկ էնտեղ
 Չեն շնչում օդն այս զով ու թեթև
 Ու ոչ բույսերն այս հովիտների.—
 Սիրուց ամաչում, միտքը խաչում,
 Ազատությունն են ծախում անել,
 Կուռքերին գլուխ տալիս ճշուն
 Եվ խնդրում են փող ու շղթաներ:
 Ի՞նչ եմ լքել ես: Դավի հուզմունք,
 Նախապաշարման դատավճիռ,
 Մարդկային խուճապն, ախ, անուամունք,
 Եվ կամ ամոթի փայլը-ոճիր:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Բայց պալատներ կան՝ պերճ, հոգեթով
 Եվ կան գունազեղ գորգեր անթիվ,
 Խաղեր կան, կյանք կա գիշեր ու տիվ,
 Եվ աղջիկներ կան՝ ճոխ հագուստով...

ԱԼԵՔՈ

Ի՞նչ է քաղաքի աղմուկն ուրախ:
 Ուր չկա սերը, չկա և խինդ:
 Իսկ աղջիկները... նրանցից, ախ,
 Դու գեղեցիկ ես՝ քո գնչուիդ
 Զգեստների մեջ պարզ ու անփայլ:
 Զփոխվես, դու նուրբ իմ բարեկամ,
 Իսկ ես... սիրողիս իղձն է միակ՝
 Կիսել իմ սերը քեզ հետ, անգամ
 Վշտերի բեռն ու շուն մեր անհագ:

Դու սիրում ես մեզ, թեև գիտեմ,
 Մնվել ես մարդկանց աշխարհում ճոխ,
 Բայց ազատ կյանքը միշտ չէ հաճո
 Չեր՝ հաճույքներով լի կյանքի դեմ:
 Մենք ավանդություն ունենք մի հին,
 Թե՛ կեսարն ինչ-որ մի ժամանակ
 Մեղ մոտ աքսոր է զրկել մեկին:
 (Նրա անունը ես գիտեի,
 Բայց մոռացել եմ, շատ էր խրթին):
 Նա տարիքն առած մարդ է եղել,
 Բայց հոգով անշար, խնդում երես—
 Իր կախարդ ձայնով երգ է հեղել
 Շուրջը՝ ջրվեժի շառաչի պես—
 Սիրել են նրան բոլոր մարդիկ,
 Ու նա Դանուբի ափին ապրել,
 Պատմություններ է պատմել անտիկ,
 Որ վայելել են մարդիկ, հափրել.—
 Նա չի ըմբռնել ասես ոչինչ,
 Մանկան պես մեղմ է եղել ու թուլ.—
 Եվ մարդիկ իրենց հացը վերջին
 Կիսել են նրա հետ ամենուր.—
 Իսկ երբ սառել է գետը արագ,
 Եվ մոլեզուն է մրրիկն անթով,
 Նրանք ծերունուն այդ սրբահարգ
 Մածկել են փափուկ ու տաք մորթով.—
 Բայց նա հոգսերին աղբատ կյանքի
 Զի կարողացել ընտելանալ,
 Նա ենթարկվել է ծայր հյուժանքի
 Եվ ասել է, որ՝ աստված իրեն
 Պատիժն է տալիս իր հանցանքի...
 Եվ կարոտել է դժբախտը խեղճ,
 Դանուբի ափին թափառելով,
 Եվ սիրտն ու հոգին՝ արցունքի մեջ,
 Հիշել է քաղաքն իր, լուռ լալով,
 Եվ կտակել է, որ թե մեռնի,

Իր ոսկորները՝ կարոտ այնքան,
Տանեն հեռավոր հարավ էլի,
Քանզի այս հողին օտար հյուրին
Հանգիստ չի բերում մահը անգամ:

ԱԼԵՔՈ

Ահա՛ տես բախտը որդիներիդ,
Օ, Հոռոմ, ճոռոմ դու տերութուն...
Սրգիչըդ սիրո, աստվածների,
Ասա ինձ, ի՞նչ է այդ փառքը-թույն:
Գամբանի գվվո՞ց, ձա՞յն գովեստի,
Սերնդե-սերունդ անցնող հնչյո՞ւն,
Թե՞ հովանու տակ ծխոտ հյուղի
Վայրի գնչուի մի պատմութուն:

Ու երկու ամառ անցավ: Կրկին
Գնչուններն ապրում թափառելով,
Ու գտնում էին իրենց ճամփին
Հյուրընկալութուն, կյանք ապահով:
Լուսավորության շղթաներից
Ալեքոն ազատ, ինչպես նրանք,
Անհոգ ու ազատ հոգսի բեռից,
Թափառ օրեր է ապրում անհագ:
Միշտ նույնն են ինքն ու ընտանիքը,
Անգամ չի հիշում անցած կյանքը,
Հենց գնչուական կյանք է որ կա:
Գիշերումների այդ հովանում՝
Իր այդ ծուլության վայելքն անհուն
Եվ նրանց լեզուն՝ խեղճ ու պարզկա:
Արջը՝ տարագիրն իրեն որջի
Եվ իր վրանի հյուրը ծուլթաթ,
Շրջում է՝ որպես պարող շարլի
Արքունիքի դեմ մոլորավական,
Պարում է ծանր, ոռնում է խիստ,
Կրծում է շղթան իր անհանգիստ
Գյուղացոց առաջ հանդիսական:—

Մերուկը՝ հենված գավազանին,
Թմրուկ է զարկում անհոգ ու ծուլ:
Ալեքոն երգով պտտում գազանին,
Զեմֆիրան քայլով թեթևասույլ
Հավաքում է այն դրամը, որ
Տալիս են նրան հոժար կամքով:
Գիշերը կգա—և երեքով
Նրանք շհասած ցորեն կեփեն.—
Մերուկը քնեց խաղաղ հեքով...
Ու վրանի տակ լուռ է արդեն:

Մերուկը գարնան արևի տակ
Սառչող արյունն է տաքացրնում.—
Աղջիկը սեր է երգում անտակ,
Ալեքոն լսում է և գունատվում:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Իմ ծեր մարդ, ահեղ մարդ,
Խորովիր, մորթիր ինձ,
Կմեռնեմ ես անթարթ,
Զեմ վախում դանակից:

Ատում եմ, ախ, ես քեզ,
Զգվում եմ քեզանից.—
Նրան եմ սիրում ես,
Խորովիր, մորթիր ինձ:

ԱԼԵՔՈ

Լսիր ի՞նչ մտավ գլուխդ էլի,
Զեմ սիրում երգերն այդ վայրենի:

ԶԵՄՖԻՐԱ

Զե՛ս սիրում: Ինձ ի՞նչ, ես մորմոքուն
Մեր գնչուական երգն եմ երգում:

Մորթիր ինձ, խորովիր,
Կտանեմ լուռ, անթարթ,
Անունը շես լսի,
Իմ ծեր մարդ, ահեղ մարդ:

Ամառվա տոթ է նա
Եվ թարմ է գարունքից,
Եվ քաջ է, և ջահել,
Ախ, ոնց է սիրում ինձ:

Նրան ի՞նչ սեր տվի
Գիշերում ես անհագ,
Ո՞նց էինք ձեռ առնում
Մազերը քո ճերմակ:

ԱԼԵՔՈ

Լոկ՛ր, Ձեմֆիրա: Գոհ եմ արդեն...

ՋԵՄՖԻՐԱ

Բայց հասկացա՞ր իմ երգը, ասա՛:

ԱԼԵՔՈ

Ձեմֆիրա՛:

ՋԵՄՖԻՐԱ

Այո, ճիշտ ես, գիտեմ,
Քո մասին էի երգում ես սա:

Գնում է և երգում՝ Իմ ծեր մարդ, և այլն:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Հիշում եմ, հիշում էդ երգը ես,
Դա հորինվել է մեր ժամանակ,
Միծաղատեղ ենք դարձրել մեզ,

Որ ուրախանան մարդիկ անհագ,
էն տափաստանի մեջ Կազուլյան,
Ձմռան գիշերին, խարույկի դեմ,
Երգում էր երբեմն իմ Մարիուլան,
Մեր էս դատրիկին օրորելով:
Անցած տարիներն իմ մտքի մեջ
Մթնում են արդեն ժամը ժամին,
Բայց թե հիշում եմ էդ երգն անվերջ,
Որ մեխվել է պինդ մտքիս կամին:

Ամեն ինչ լուռ է—գիշեր է պարզ:
Լուսնաողող է լազուրն անհաս,
Հորը Ձեմֆիրան սարսափահար
Չայն է տալիս, թե՛ «Ելի՛ր, օ՛, հայր,
Աչեքոն՝ ծանր քունը սրտում,
Եվ հառաչում է, և հեծկլտում»:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Մի դիպչիր նրան: Ու լուռ մնա,
Մի հին առած եմ հիշում հիմա,
Որ կեսգիշերին քնած մարդու
Շնչառությանն է նստում անահ
Տան ոգին: Հետո առավոտ վաղ
Անհետանում է նա անհապաղ:

ՋԵՄՖԻՐԱ

Նա Ձեմֆիրա է շշնջում, հա՛յր:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Նա քնի մեջ էլ փնտրում է քեզ,
Աշխարհից թանկ ես նրա համար:

ՋԵՄՖԻՐԱ

էլ նրա սերը շեմ ուզում ես,
Ազատության է սիրտս տենչում.—

Ես էլ... բայց լռիր, լսո՞ւմ ես, տե՛ս,
Ուրիշ անուն է նա քրթմնչում...

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ո՞ւմք:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Լսո՞ւմ ես, խուլ հառաչում,
Կրճը տացնում է սարսափելի...
Ես նրան ձայն տամ...

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ո՛չ, համբերիր,
Գիշերվա ոգուն թե որ քշես,
Կգնա ինքն էլ...

ՋԵՄՅԻՐԱ

Նա շուռ եկավ,
Արթնացավ... հրեն ձայն տվեց ինձ—
Դե՛, մնաս բարով—քնիր նորից:

ԱԼԵՔՈ

Դու որտե՞ղ էիր:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Հայրիկիս մոտ:
Ինչ-որ ոգի էր շարշարում քեզ.—
Տառապանքներով մութ ու ցավոտ
Տանջվում էր հոգիդ, և ես այնպես
Սարսափում էի, որ հառաչում,
Ինձ էիր կանչում:

ԱԼԵՔՈ

Ես երազում
Քեզ տեսա, իբրև թե մեր միջև...
Օ՛, սարսափելի, գեշ անուրջներ:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Ուժ մի տուր խարդախ երազներին:

ԱԼԵՔՈ

Ախ, ես ոչինչի չեմ հավատում.—
Ոչ երազներին, ոչ զվարթուն
Քո խոստումներին ու քո սրտին:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Ի՞նչ է բարբառում այս խենթ որդին,
Ինչի՞ համար ես դու հառաչում,
էստեղ մեր մարդիկ—ազատ թռչուն,
էստեղ չքնազ են կանայք սաստիկ:
Կուտի քեզ կարոտը շարաբաստիկ:

ԱԼԵՔՈ

Հայրի՛կ, ախ, նա ինձ էլ չի սիրում:

ՄԵՐՈՒՆԻ

Նա երեխա է—մի վհատվիր,
Մի դառնացրու սրտիդ բարին,
Քո սերը դառն է ու դժվարին,
Հա՛ւաք է կնոջ սիրտը պատիր:
Նայիր, երկնքի կամարի տակ
Ազատ շրջում է լուսինն ազատ,
Ծվ բաշխում է իր լույսը հստակ
Հավասար՝ բնության մեջ հարազատ:
Ու որ ամպին էլ որ նա նայի,
Լուսավորում է պերճ ցուլանքով,

Ապա անցնում է ուրիշ ամպի,
Ապա փախչում է ուրիշի քով:
Նրան ո՞վ կասի, թե երկնքում
Քո տեղը նա է, կանգ առ, մնա.—
Ջահել աղջկա սրտին անքուն
Ո՞վ կասի՝ մեկին սիրիք միայն:
Մխիթարովիք դու:

ԱԼԵՔՈ

Ո՞նց էր սիրում,
Ախ, ո՞նց էր թեքվում նա դեպի ինձ,
Եվ խաղաղության մեջ բերկրալից
Գիշերով ժամերն էր բուրբում:
Մանկական խինդով լեցուն, ավա՛ղ,
Նա հաճախ սիրուն թոթովանքով,
Եվ համբույրներով քնքշանվաղ,
Ակնթարթորեն, հարգ ու փառքով
Ցրում էր, ախ, իմ մտքերն անթով...
Եվ ի՞նչ, Ջեմֆիրան դավաճանի՞,
Ջեմֆիրան ինձ հետ էլ սեր չանի՞...

ԾԵՐՈՒՆԻ

Լսի՛ր ինձ, ես քեզ պատմեմ պիտի
Իմ կյանքի վեպը, վեպն իմ սրտի:
Վաղուց, շատ վաղուց, երբ Դանուբին
Մոսկալը բնավ չէր սպառնում—
(Տեսա՞ր, Ալեքո, թախիծը հին
Ա՛խ, հարություն է կրկին առնում),
Վախենում էինք մենք սուլթանից,
Բուշակը փաշան էր կառավարում՝
Աքքերմանի վես աշտարակից—
Ես ջահել էի, հոգիս եռում
Եվ ընդոստնում էր խոր հրճվանքից.—
Եվ էն ժամանակ զանգուրներին
Մեջ չկար և ոչ մի ճերմակ մազ.—
Գեղուհիների միջին անհաս

Կար մեկը, որով հրճվում գերիս
Եվ հիանում էր՝ ոնց արևով,
Իմն ես՝ ասացի նրան սիրով...

Ա՛խ, ջահելությունն իմ կարճատև
Ընկնող աստղի պես ցուլաց, անցավ,
Սակայն ավելի հեշտ ու թեթև
Անցավ իմ սերը—լոկ մի տարի
Ինձ Մարիուվան սիրեց բարի:

Մի օր Կագուլյան ջրերի մոտ
Մի ուրիշ թափոր հանդիպեցինք.—
Նրանք վրաններն իրենց վերձիգ
Խփեցին ուղիղ հենց մերի մոտ,
Երկու օր մեկտեղ մենք քնեցինք:
Վրա երրորդին երբ հեռացան,
Դատրիկին քնած թողած, անձայն
Նրանց հետ գնաց իմ Մարիուվան:
Ես քնած էի: Ու երբ բուրյան
Արշալույսի հետ քնից ելա,
Կանչեցի, չկար հետքն իսկ նրա:
Կարոտում, լալիս էր Ջեմֆիրան,
Ես լացով էի գրկում նրան
Եվ զզվում էի ես կանանցից.—
Նրանց մեջ երբեք հայացքը իմ
Նոր ընկերուհի չէր փնտրում ինձ,
Եվ միայնության աղատ պահին
Խուսափում էի ես ամենքից:

ԱԼԵՔՈ

Բայց թե դու ինչպե՞ս շտապեցիր
Նրանց ետևից՝ ցավով մահու,
Այդ գիշատչի և խարդախուհու
Սիրտը դաշույնդ չխրեցիր:

ԾԵՐՈՒՆԻ

Ինչո՞ւ Այդ ո՞վ կա սերը սանձող:
 Քուշից ազատ է ջահել հոգին,
 Եղածը ետ չի դառնա լացով,
 Հերթով է տրվում խինդն ամենքին:

ԱԼԵՔՈ

Ես էդպիսին չեմ: Առանց վեճի
 Իմ իրավունքը ես չեմ զիջի,
 Եվ կամ վրեժով ես կհարբեմ:
 Քե անտակ ծովի վրա անգամ
 Ելնեմ քնած իմ թշնամու դեմ,
 Երդվում եմ, որ իմ ոտքն ինքնակամ
 Այդ շարագործին չի խնայի,
 Ալիքների մեջ առանց ահի
 Կգլորեի անպաշտպանին,
 Եվ արթնացումի ճիշը անուժ
 Կծաղրեի ես իմ ջրքիջով,
 Նրա անկումի ձայնը անուշ
 Երկար կհոսեր սրտիս միջով:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳՆՁՈՒ

Ա՛խ, մի անգամ էլ, լոկ մի համբույր...

ՋԵՄՅԻՐԱ

Բա՛վ է: Իմ տերը խանդոտ է, շար:

ԳՆՁՈՒ

Լոկ հրաժեշտի... մի համբույր տառ:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Դե՛, մնաս բարով, քանի չկա:

ԳՆՁՈՒ

Ասա՛ ինձ, էլ ե՞րբ կհանդիպենք:

ՋԵՄՅԻՐԱ

էսօր, լուսինը երբ որ դուրս գա,
 Գերեզմանի մոտ եկ հանդիպենք...»

ԳՆՁՈՒ

Խարում է, չի գա: Ա՛խ, զուր հույսեր:

ՋԵՄՅԻՐԱ

Ահա նա, փախիր... կգամ, իմ սեր:

Քնած է Ալեքոն, և ուղեղում
 Մթին տեսիլքը խաղ է խաղում.—
 Ճիլով զարթնում է, և մթի մեջ
 Խանդից ջղածիզ ձեռքն է պաղում.—
 Քանի ահաբեկ այդ ձեռքը հենց
 Շոշափում է լոկ պաղ անկողին,
 Եվ ընկերուհին չկա տեղում...
 Ելնում է, շուրջն է նայում փութով...
 Լուռ է—ահով է լցվում շուտով,
 Տաք ու պաղ դողն է նրան պատում.—
 Ապա ելնում է վրանից դուրս,
 Պտտում հայացքը վրիժախույզ,
 Բայց լուսթյուն է դաշտ ու հովտում.—
 Լուսինն անցել է ամպի ետև,
 Աստղերի խավար լույսն է ծաթում,
 Քեթև հետքեր են ցողոտ խոտում,
 Տանում են մոտիկ բլրի ետև.—
 Եվ նա անհանգիստ քայլ է անում՝
 Ուր որ հետքերն են նրան տանում:

Ու գերեզմանը ճամփի եզրին
Ցուում է իր դեմ մահու լույսով...
Նա, երեքալուծ թույլ ոտքերին,
Գնում է հազիվ ու ափսոսով,
Շուրթերն ու ծնկներն են դողդողում,
Գնում է... Հանկարծ... երա՞զ է դա՝
Երկու սավեր են մոտիկ լողում,
Եվ շշուռներ են լսվում ընդհատ
Այդ փառազրկված գերեզմանին:

1-ին ՁԱՅՆ

Ժամ է...

2-րդ ՁԱՅՆ

Սպասիր...

1-ին ՁԱՅՆ

Ժամ է, սիրելիս:

2-րդ ՁԱՅՆ

Ոչ, մնա մինչև արևածագ:

1-ին ՁԱՅՆ

Ախ, ուշ է արդեն:

2-րդ ՁԱՅՆ

Երկշոտ է սերդ:
Մի ակնթարթ էլ:

1-ին ՁԱՅՆ

Կիրթանես ինձ:

2-րդ ՁԱՅՆ

Մի վայրկյան էլ կաց:

1-ին ՁԱՅՆ

Եթե առանց ինձ
Արթնանա՞ հանկարծ...

ԱԼԵՔՈ

Արթուն եմ արդեն:
Ո՞ր եք շտապում, ախ, ձեզ համար
Վատ չէ և էստեղ՝ սև փոսի դեմ:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Փախիր, սիրելի՛ս, փախի՛ր, փախի՛ր...

ԱԼԵՔՈ

Կա՛նգ առ,
Մի փախչիր, սիրուն շահել,
Պառկիր:
Գանակը խրում է նրա կուրծք:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Ալեքո՛:

ԳՆՉՈՒ

Մեռնո՞ւմ եմ...

ԶԵՄՅԻՐԱ

Նրան կսպանես դու, Ալեքո:
Նայիր, տես, լրիվ արյան մեջ ես,
Օ՛, ի՞նչ արեցիր:

ԱԼԵՔՈ

Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ,
Հիմա դու շնչիր նրա սիրով:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Հերիք է, քեզնից չեմ վախենում—
Սպառնալիքդ արհամարհում
Եվ անիծում եմ մարդասպանիդ...

ԱԼԵՔՈ

Մեռիր և դո՛ւ:
Նրան էլ է խոցում:

ԶԵՄՅԻՐԱ

Մեռնում եմ սիրելով...

Երբ արևելքը կարմիր հագավ,
Բլրի ետևում Ալեքոն դեռ
Դանակը ձեռքին, արնաթաթավ,
Դամբանաքարին նստած էր լուռ:
Երկու դիակ էր նրա առջև,
Մութ զարհուրանք էր դեմքի վրա:
Ու գնչունները գալիս երկչոտ,
Հավաքվում էին շուրջը նրա:
Մի սև փոս էին կողքին փորում,
Եվ գալիս էին կանայք վշտոտ,
Մեռելոց աչքերը համբուրում:
Նստած էր ծերը՝ մենակ այնքան,
Նայում էր մեռած իր աղջկան՝
Քարացումի մեջ անօգ վշտի,
Հետո վերցրին դիերը զույգ
Եվ հողի գրկում՝ պաղ, մահասուզ,
Տեղավորեցին իրար կշտի:
Ալեքոն հեռվից նայում էր լուռ,
Ու երբ ծածկեցին շիրիմն անդուռ,
Վերջին բուռ հողը դրին վրան,
Նա կրկին այդպես լուռ խոնարհվեց,
Գլորվեց քարից ու տապալվեց:

Այնժամ մոտ գալով, ծերը տալով
ՔՀպարտ մարդ, թող մեզ, ժամը հասավ,
Մենք վայրենի ենք և անօրենք,
Մենք չենք բզկտում ու չենք պատժում,
Չենք ոթում արյուն, հոգի մաշում,
Մարդասպանի հետ չենք ապրում մենք...
Դու ազատ բախտի ծնունդ չես վառ,
Դու բախտ ես ուզում լոկ քեզ համար,
Քո ձայնը սարսափ կբերի մեզ.—
Մենք խոնարհ ենք ու բարի հոգով,
Դու շար ես, խիզախ ու մորմոքող,
Գնա, անդորրը թող հսկի քեզ:

Ասաց— և աղմուկ-աղաղակով
Քափառախումբը ելավ փութով
Գիշերատեղից սարսափելի:
Եվ տափաստանի հեռվում շուտով
Կորավ.— ու միայն խղճուկ մի տառ,
Կքված տակին իր խղճուկ բեռի,
Մնաց դաշտում այդ բախտախաղի:
Ձմեռնամուտին մեկ-մեկ այդպես,
Երբ մշուշվում է երկինքը լուրթ,
Երբ օթևանից պաղ դաշտերի
Երամն է ելնում կոռունկների
Եվ կռկռոցով հարավ չվում,
Մահաբեր կապարն իր մարմնի մեջ,
Կախվում է մեկը՝ անօգ ու խեղճ,
Մեռած թռիչքը՝ մեռած թևում:
Իջավ գիշերը.— սայլի մեջ մութ
Ոչ ոք կրակը չբորբոքեց,
Ոչ ոք անհաստատ հարկի տակ սուտ
Նինջով աչքերը չնորոգեց:

Երգեցողութեան ուժով կախարդ
 Հիշողութեան մեջ իմ մշուշոտ
 Հին տեսիլքները ելնում են արդ՝
 Քաղցր օրերի և կամ՝ փշոտ:

Երկրում, ուր երկար դեռ չի լռել
 Ռազմի թնդյունը սարսափելի,
 Ուր ոռւար քեզ ցույց է տվել,
 Ստամբուլ, տեղն իր սահմանների,
 Ուր մեր արծիվը երկզվխանի
 Գեռ աղմկում է իր հին փառքով,
 Ես հանդիպել եմ տափաստանում՝
 Կորած-մոլորած հին ոստանում,
 Խաղաղ սայլերին գնչունների՝
 Այդ ազատութեան զավակներին
 Ետևից նրանց ծուլ խմբերի
 Ես՝ էլ եմ հաճախ ծուլ գնացել,
 Նրանց պարզ հացով եմ գոհացել,
 Մվարել կողքին կրակներին:
 Դանդաղ ճամփեքին թափառումի
 Սիրել եմ խնդուն երգը նրանց—
 Եվ նրբին դեմքը հոգուս տված,
 Անունն եմ կրկնել Մարիուլի:

Բայց երջանկություն չկա ձեր մեջ,
 Ձեր էլ, բնութեան որդիք ազատ,
 Ձեր վրանների տակ հարազատ
 Ապրում են տանջող երազներ խեղճ,
 Եվ թափառական ձեր հովանին
 Ազատ չէ բնավ դարդ ու ցավից,
 Դուք էլ հլու եք բախտի բանին,
 Ազատում չկա բախտի դավից:

ՊՂՆՁԵ ՀԵՄՅԱԼԸ

Պետերբուրգյան վիպակ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Սույն վիպակում նկարագրված իրադարձությունը ճշմար-
 տապատում է: Ջրհեղեղի մանրամասնությունները փոխ են
 առնված ժամանակի ամսագրերից: Հետաքրքրասերները կա-
 րող են ծանոթանալ այն հաղորդագրությանը, որ կազմել է
 Վ. Ն. Բերխը:

ՄՈՒՏՔ

Մութ ջրերի ափին ամա
 Մեծ խոհերով կանգնած էր նա՝
 Հայացքն հեռվին—ու դեմը լայն
 Գետն էր հոսում, վրան խղճուկ
 Մի մակույկ էր սուրում միայն:
 Ցրված էին սև, լղրջուկ
 Խեղճ շուխոնցու խլյակներ խեղճ՝
 Մամոռտ ափին, ճահիճի մեջ:
 Եվ անտառը, որ արևի
 Շող չէր տեսել դեռ երևի,
 Խշշում էր խուլ:
 Խորհում էր նա՝
 Գոռ դրկիցը թող իմանա՝
 էստեղ քաղաք պիտի հիմնենք,
 Որ շվեդին սպառնանք մենք:
 Մի պատուհան, բախտի կամջով՝
 Եվրոպայի վրա անջող,
 Ու ծովափին կանգնենք ամուր:

Ալիքներով աստղաբարուր
Նոր դրոշներ կզան մեզ հյուր,
Ու խրախճանք կանենք անլուր:

Անցավ հարյուր տարի ու, տե՛ս,
Ճահճի միջից մեն-մեկուսի,
Հեքիաթային հրաշքի պես
Հառնեց թագը ողջ Հյուսիսի.—
Ուր ֆինն ձկնորսն առաջներում,
Բնության խորթ, տրտում որդին,
Ցածրիկ ափին նստում ներհուն
Ու նստում էր պղտոր գետին
Ռուկանն իր հին, հիմա էնտեղ
Աշտարակ ու պալատների
Շարքերը ձիգ՝ որպես բերդեր
Ձգվում են վեր.— մեծ նավերի
Խումբն է, ահա՛, հպարտ ու խիստ
Մտնում շոայլ նավահանգիստ.—
Գրանիտ է հագել Նևան,
Կամուրջներն են կախվել կանչող,
Ու պատվել են խիտ կանաչով
Կղզիներն իր բերնեբերան.—
Մայր քաղաքի առջև կրտսեր
Մոսկվան խամրել է դառնագին՝
Ոնց թագուհու դեմ հեշտասեր
Միբանակիր այրի մի կին:

Սիրո՛ւմ եմ քեզ, գոթ՝ Պետրոսի,
Սիրում եմ քո տեսքը հպարտ,
Թող Նևան միշտ հպարտ հոտի
Գրանիտիդ միջով անպարտ.—
Քո շուգունն զարդերը պինդ,
Ցուլքը անլուսին և թափանցիկ
Մթնշաղը գիշերներիդ,
Երբ սենյակիս մեջ առանձին
Առանց լամպի գիր եմ աճում,
Փողոցներիդ մեջ ամայի

Վե՛հ շենքերդ են վեր խոյանում.
Ու նրանց մեջ՝ ծովին տիրող
Հզոր երկրի ձողն այն գերող.—
Եվ փակելով ճամփան մթի,
Արշալույսների խշխշան
Գուրս են գալիս ոսկե երթի՝
Տալով գիշեր մի կիսաժամ:
Սիրում եմ քո խիստ ձմեռվա
Սառնամանիքն ու օդն անթարթ,
Սահնակների վազքն ու դեմքերն
Աղջիկների՝ վարդից էլ վարդ,
Շուքը պարի հանդեսների,
Իսկ քեֆերի ժամին անփուլթ՝
Քշշոցը լի գավաթների,
Փունջի բոցն եմ սիրում կապույտ:
Սիրում եմ թինդը մարտական
Զվարճալի Մարսյան դաշտում,
Հետևակի և ձիերի
Միօրինակ շարքն եմ պաշտում,
Զիզ շարքերում էդ օրշնչի՝
Մվհններն հազթ՝ դրոշների,
Եվ պղնձե փայլով դրված
Սաղավարտները քրքրված:
Սիրում եմ ես, ուզվի քաղաք,
Ամպրոպներիդ որոտն անհուն՝
Երբ թագուհին բազմադադակ
Թագածառանգ է պարզեում,
Կամ երբ Ռուսիան թշնամու դեմ
Հաղթանակ է տանում ցնձուն,
Կամ երբ կոտրում սառույցն արդեն,
Նևան տանում, ծովն է պցում,
Ավետելով գարնան եղան:

Փայլիր, քաղաքդ իմ Պետրոսի,
Լեր անասան Ռուսիայի պես,
Այսուհետև էլ չի հուզի
Խոռվահույզ տարերքը քեզ.—

Եվ ալիքները ֆիննական
Թող մոռանան վրեժը սին
Եվ զուր ջանքով մի շարակամ
Զխոտվեն Մեծ Պետրոսին:

Սարսափելի ժամանակ էր:
Հուշը թարմ է էսօրվա պես...
Բարեկամներ, էդ խոլ դարի
Մասին պիտի պատմեմ ես ձեզ:
Եվ իմ զրույցն է վշտալի:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

Ցուրտ, մշուշոտ Պետրոզրագում
Նոյեմբեր էր, մուժն էր պատում:
Եվ աղմկոտ ալիքներով
Պատնեշին էր նեան խփվում՝
Ոնց հիվանդ, որ ոչ մի ձևով
Իր անկողնում տեղ չի գտնում:
Ուշ էր ու մութ, անձրևը պաղ.
Մեծում էր դուռ ու լուսամուտ,
Քամին ոռնում էր անհապաղ:
Հյուր էր եղել, և այդ ժամին
Տուն էր դառնում մեր Եվգենին...
Մեր հերոսին մենք այս պահից
Տանք անունն այդ, քանի նա ինձ
Հարազատ է հնչում հնից,
Սովորելով ինքն իրենին,
Վարժ է գրիչս այդ անունին:
Եկեք շտանք մենք ազգանուն,
Թեև անցած դարերի մեջ
Նա գուցե փայլել է պերճ՝
Եվ գրչի տակ Կարամզինի,
Եվ հնավանդ խոսք ու բանում.—
Սակայն հիմա բոլորը մեկ
Մոռացել են: Հերոսը մեր
Ապրում իրենց Կոլումնայում,

Հարուստներով չի հիանում,
Նա ոչ նախնյաց մահն է սգում,
Ոչ անցյալի համար տնջում:

Եկավ Եվգենին, ուրեմն, տուն,
Թաց շինելը հանեց, կախեց:
Ու պառկած է երկար արթուն՝
Մտքերի մեջ պատիկ ու մեծ:
Ի՞նչ էր խորհում—խորհում էր, որ
Ինքը հետին մի շքավոր,
Պիտի բաներ գիշեր ու տիվ՝
Որ վաստակեր փառք ու պատիվ.—
Եվ որ՝ աստված կարող էր տալ
Քիչ ավելի խելք ու դրամ,
Կան, չէ՞, էնպես բախտավորներ,
Որ խելքի հետ գլուխ շունեն
Եվ ձրի են հասնում դրան:
Եվ որ՝ ահա երկու տարի
Մտռայում է մարդավարի.—
Ու խորհում էր կրկին արթուն,
Թե տարերքը չի հանդարտում,
Որ՝ հորդում է գեան, ու հազիվ
Կամուրջները մնան կանգուն,
Եվ որ՝ ինքը Պարաշային
Մի քանի օր չի գնա տես:
Եվ հառաչեց ուշ այդ ժամին
Եվ երազեց պոետի պես՝

«Ամուսնանա՞մ: Իսկ ինչո՞ւ ոչ:
Դժվար գործ է, իհարկե, դա.—
Բայց ջահել եմ ու դեռ առողջ
Եվ կբանեմ ես անդադար.—
Մի կերպ տուն ու տեղ կդնեմ
Եվ անկյունում մեր անպաճույճ
Պարաշայի հետ կքնեմ:
Եվ մի երկու տարուց մի լուրջ
Տեղ տան գուցե, ու ես այնժամ
Կթողնեմ որ մեր խոխեքի»

Հոգսը հոգա հենց Պարաշան...
Ու երկուսով՝ ինքը ու ես,
Կապրենք մինչև մեր մահն էդպես,
Ու թոռները կթաղեն մեզ...»:

Երազում էր: Տխուր էր շատ,
Եվ այդ գիշեր ուզում էր նա,
Որ շնվա այդքան ուժատ
Քամին, այդպես անձրեն անահ
Էար շծծի...

Աչքը քնատ
Փակեց մի կերպ: Եվ ահա, տես,
Նոսրանում է մութն աներես,
Օրն է բացվում թույլ ու գունատ...
Ահարկու օր:

Գիշերը ողջ
Նևան դեպի ծովն է մղվել,
Բայց մրրիկը ետ է հեղել...
Զուր դարձնելով կոփվն անխոնջ...
Առավոտյան ափին էլի
Խումբ-խումբ մարդիկ էին կանգնած,
Հրճվում էին ալիքների
Բլուրներով՝ խոլ, ահագնած:
Բայց քամու հետ ծովախորշից
Ետ շարտված Նևան անհուն
Ետ էր գալիս ու զայրալից
Կղզիներն էր տակով անում,
Կատաղում էր տարերքն անդու,
Նևան ուռած ու ոռնալով
Դեսուդեն էր խփվում անդու,
Մեկ էլ անսանձ ու հևալով
Նետվեց քաղաք: Նրա դիմաց
Խուճապահար ամեն մի շունչ
Անհետացավ շունչը պահած,
Ամայացավ— ջուրն անմուռնչ
Նկուղները խուժեց փութով,
Զրանցքները՝ ցանկապատին,

Պետրոպոլն էր տրիտոնի պես
Մինչև մեջքը տրվեց գետին:

Գրոհ: Պաշարո՞ւմ: Զրերը շար
Գողերի պես սողում են տուն,
Մակույկները վեր շարտվում,
Ապակիներն են շարդոտում:
Բեկորները խրճիթների,
Ապրանքների հետ խառնրված,
Խեղճ ապրուստի մնացուկներ,
Եվ կամուրջներ՝ գետից խլված,
Եվ դագաղներ՝ շիրիմներից,
Փողոցներով լողում են բաց:
Ժողովուրդը նայում է, թե՛
Ի՞նչ պատիժ է տալու աստված:
Ավա՛ղ, շնչվեց ապրուստ ու տուն:
Ջնջվե՛ց:

Եվ էդ ահեղ տարին
Մեր հանգուցյալ ցարն էր արթուն
Կառավարում Ռուսիային:
Ոլավ տխուր, մռայլ, ասաց՝
«Ա՛խ, չի կարող կառավարել
Ցարը աստծո տարերքն անսանձ»:
Նստեց: Տխուր ու վշտալի
Մեծ աղետն էր դիտում դարի:
Հրապարակը դարձել էր լիճ,
Ուր գետերի նման աննինջ
Զուր-փողոցներն էին թափվում:
Խեղճ կղզյակ էր Պալատն անքուն:
Ցարը խոսեց,— և ծալրեծալր
Փողոցներով մոտ ու հոռու,
Զրերի մեջ խիտ ու ցանցառ,
Գեներալներն ընկան շորս դին՝
Վախից խեղդվող ժողովրդին
էդ աղետից դուրս բերելու:

Ու Պետրոսի-հրապարակում,
Ուր նոր մի տուն է վեր ձգվում,
Ուր բարձրադիր շքամուտքին
Երկու առյուծ են պահակում՝
Քաթեդրը վեր ու միշտ անքուն,
Մարմարակերտ այդ գազանին,
Գլուխը բաց, ձեռքը խաչած,
Անշարժ նստել էր Եվգենին,
Գունատ, ահր դեմքին դաջած՝
Ո՛չ իր համարու նա չէր գգում,
Որ ալիքը բարձրանալով,
Լիզում է պաղ, ոտքն է գրկում,
Եվ որ՝ քամին խելառ լալով,
Քոցրել է գլխարկն հանկարծ:
Նրա հայացքը ահագնած
Սեեոված էր լոկ մի կետի,
Ուր խորքերից գծված գետի
Մութ սարերն են հանում-փլվում,
Փոթորկը խուլ գրգռվում
Ու բեկորներ է շաղ տալիս...
Աստված, աստված, էնտեղ հեռվում՝
Ալիքների մութ բերանին
Ցանկապատն է թույլ երևում,
Խարխուլ խրճիթն ու ուռենին.—
էնտեղ նրանք են երկուսով՝
Այրին ու զուտորը՝ Պարաշան—
Իր երազը... Ա՛խ, թե՞ դաժան
Քնի մեջ է տեսնում նրանց,
Թե՞ կյանքն էլ է երազ անանց,
Երկրին՝ երկնի ծիծաղն էժան:

Եվ նա ասես թե հմայված,
Պաղ մարմարին ասես զամված,
Մնացել է անշարժ վերում,
Շուրջը հեղեղն է երերում:
Ու թիկունքը նրան արած,
Անհասնելի իր բարձունքին,

Նևայի դեմ՝ մութ, վարարած,
Կուռքն է կանգնել թևատարած՝
Բրոնզե հեծյալն՝ իր նժույզին:

ԵՐԿՐՈՐԿ ՄԱՍ

Եվ ի՞նչ, հագեցած իր ավերով
Եվ խոնջացած իր խև ցասումից,
Ետ քաշվեց Նևան հունը նորից,
Կատաղությունից դեռ հնալով,
Եվ լքելով իր ավարը խենթ:
Այդպես շարագործն իր խմբի հետ
Խուժում է գյուղը, փշրում, շարդում,
Սրի է քաշում ու կողոպտում,
Ճիչեր, աղաղակ ու կրճրտոց,
Բոնություն, կռիվ, ողբ ու հոգոց...
Եվ իրենց հարամ ավարն առած,
Վրեժի ահից ահակալած,
Ավազակները փախչում են տուն
Ու ճամփին ավարն են թափթփում:

Ջուրը նահանջեց, սալարկը թաց
Երևաց, Եվգենին իմ սրթսրթաց,
Եվ շտապում է մարող հոգով,
Հույսով, սարսափով ու մորմոռով
Դեպի հանդարտված Նևայի ջով:
Սակայն հաղթության ցնձումով լի,
Դեռ ետում էին ջրերն էլի,
Ասես թե կրակ կար նրանց տակ,
Փրփրում էին ջրերը դեռ,
Շնչում էր Նևան դեռ ծանրաբեռ՝
Ոնց մարտադաշտից՝ ձի փախստակ:
Նայեց Եվգենին—նավակն ահա,
Ու վազեց մոտիկ, ախ, գյուտ է նա,
Թիավարին է կանչում ձենով—
Ու թիավարը՝ անհոգ մի մարդ,
Երկու շահիով, ուրախ, զվարթ,
Տանում է էն գոռ ալիքներով:

Եվ ալիքների հետ կատաղի,
Փորձառու մարդը երկար կուվեց՝
Որ գետը խորքում իր չթաղի
Եվ մակույկը, և լողորդներին,
Ու կոխվ տալով, նա ափ հանեց
Վերջապես նրան:

Դժբախտը խեղճ

Վազում է ուղիղ փողոցի մեջ
Մանոթ տեղերը: Նայում շվար
Ու շի ճանաչում: Ավեր, ավար:
Ամեն բան քանդված ու հողմավար.—
Որը շարդված է, որը քշված.—
Որը ծոված է, կամ հիմն ի վեր,
Մարտադաշտի պես լրիվ ավեր,
Շուրջը դիակներ: Խեղճ Եվգենին
Վազում է աշոն լրիվ գծված,
Բոլոր մտքերը հողմացրիվ,
Ու տանջանքներից քամված լրիվ,
Վազում է այնտեղ, ուր բախտը շար
Պիտի ահարկու իր լուրը տար,
Ինչպես նամակն են տալիս կնքված:
Մանր վազում է դարձյալ կքված.
Սա ծովախորշն է, խրճիթն է մոտ...
Սա ի՞նչ է սակայն...

Կանգ է առնում:

Պտույտ է տալիս, ետ է դառնում:
Նայում է... գնում... նայում նորից:
Խրճիթն էստեղ էր դրված օրից.—
Ահա ուռենին: Դոնական էր բաց—
Տարե՞լ է հողմը: Տունն ո՞ւր է բայց...
Եվ հոգսերի մեջ ծանր ու մոռյլ
Նա պտավում է գծվածի պես,
Խոսում է բարձր, ինքնահնար—
Հանկարծ խփելով իր ճակատին,
Եւ քրքշում է:

Ու մեզը սև

Իջնում է ահա մութ քաղաքին—

Բայց շքեցին մարդիկ երկար,
Ու քննում էին՝ ինչը որ կար
Անցած օրվանից:

Մինչև ծեղին

Շողն ամպի տակից ելավ կրկին,
Խաղաղ քաղաքի վրա փայլեց
Ու հետք չգտավ՝ ինչքան քայլեց,
Անցած օրվանից.— օրվա ոսկին
Մածկել էր շարը ոսկով անգին:
Ամեն բան մտավ հունն իր կրկին:
Եվ փողոցներով արդեն ազատ,
Դեմքերով սառը ու հնազանդ,
Ամբոխն էր գնում: Եվ պաշտոնյան
Իր թաքստոցը լքած ունայն,
Գնում էր գործի: Առուտուրով
Զբաղված մարդը քաջակորով
Ելավ՝ Նևայի բիրտ թալանի
Գինը մերձավոր մարդուց հանի:
Մակույկներն արագ քաշեցին դուրս
Բակերից:

Իշխան եվոստովը,

Պոետը սիրված ու սրտահույզ,
Իր երգիկներով երգեց անճար
Նևայի ափի աղետը շար:

Բայց, ավա՛ղ, իմ խե՛ղճ, խե՛ղճ Եվգենին...

Այլևս նրա միտքը շփոթ
Այդ ահաբեկող ցնցումներին
Զդիմացավ: Եվ ականջներում
Նևայի, քամու աղմուկը խորթ
Հնչում էր: Եվ իր սև մտքերում
Տապակվելով, նա շրջում էր լուռ:
Մի մղձավանջ էր տանջում նրան...
Անցավ մի շաբաթ, ամիս— Իսկ նա
Զվերադարձավ տունն իր բնավ:
Նրա աղքատիկ անկյունն արդեն
Տանտերը վարձով տվեց կրկին,

Տվեց պոետի մի դաշկադեմ:
Իսկ նա շեկավ, որ ժամանակին
Գոնե իրերը տանի: Շուտով
Լրիվ օտարվեց: Քայլում փութով,
Քնում էր գիշերը նավահանգստում,
Ինչ տալիս էին, այն էր ուտում:
Հագուստը վրան ճզվում, փտում,
Խե մանուկները շարաճճի
Ծտքից քար էին վրան նետում:
Եվ կառասպանի մտրակն հաճախ
Իջնում էր վրան, քանի որ նա
Չէր ջոկում ճամփան, գլուխը կախ
Ընկած գնում էր: Դարձել էր խուլ
Ներսի աղմուկից իր մարդակուլ:
Եվ գեներն էր պես ապրում էր արդ,
Ու ոչ գազան էր ու ոչ էլ մարդ,
Ոչ էս աշխարհի շունչ էր մի նոր,
Ոչ անդենական ստվեր:

Մի օր

Քնել էր արփին: Ամառը տաք
Թեքվում էր աշուն: Ու խեղկատակ
Քամին էր շնչում: Ալիքն անքուն
Խփում էր պատին, փրփուր թքում,
Աստիճաններին պաղ ճակատով
Խփում էր՝ ինչպես որ խնդրարկուն՝
Դատավորների դուռը ջարդող:
Խեղճը արթնացավ: Էդ սև ժամին
Անձրեն էր կաթում, վայում քամին,
Ու քամուն հեռու մթի խորքում
Ուշ ժամապահն էր արձագանքում...
Վեր թռավ տեղից, հիշեց հանկարծ
Անցած սարսափը, և ահագնած
Գնաց թափառի. — անակնկալ
Կանգ առավ, աչքը սարսափ հազավ,
Պտրտեց շուրջը՝ զգույշ, պրկված,
Դեմքին վայրենի ահ էր կնքված:
Ու նա հայտնվեց էն սյան կողքին,

էն ահոելի տան: Շքամուտքին,
Թաթերը պարզած ու միշտ անքուն,
Առյուծներն էին զույգ պահակում,
Եվ ուղիղ մթի մեջ, բարձունքում,
Ժայռի կատարին ցանկապատված,
Մեկնած իր ձեռքով Կուռքը պաշտված
Նստած էր բրոնզե իր նժույգին:

Ցնցվեց Եվգենին: Միտքը պարզեց,
Սարսափը հոգին կրկին սարսեց:
Ճանաչեց տեղը ջրհեղեղի,
Ուր ալիքները՝ մութ, կատաղի,
Շուրջն ելել էին վայրի խաղի,
Եվ հրապարակը, առյուծներին,
Եվ նրան, ով մութ վերում ուժով
Պղնձե գլխով հառնել էր հաղթ,
Նրան, ում կամքով՝ բախտ որոշող,
Քաղաք հիմնելից ծովի ափին...
Սարսափելի է նա մթի մեջ:
Ինչ ծանր խոհ կա իր ճակատին:
Ինչ հզոր ուժ է նա ամբարում:
Իսկ այս նժույգը՝ հպարտ կրակ,
Ո՛ր ես թռչում դու այդպես արագ,
Որ հանգրվանես ո՞ր ճամբարում:
Օ՛, ռախտի հզոր դու տիրակալ,
Մի՞թե հենց այդպես՝ սարսափ դուժող,
Անդունդի եզրին, սանձով երկաթ,
Մառս շես հանել դու Թուսիան ուժով:

Պտտվեց կուռքի շուրջը էլի
Խեղճ խելագարը, նայեց կրկին
Վայրի հայացքով նրա դեմքին՝
Այդ հզոր տիրոջ կես աշխարհի:
Կուրծքը սեղմվեց: Ճակատը բորբ
Ընկավ ճաղերին՝ սառը և որբ,
Եվ մշուշվեցին աչքերը տաք,
Լափում էր սիրտը կրակ մի մեծ,

Արյունը եռաց: Նա մթազնեց
Այդ հպարտ կուռքի հայացքի տակ:
Եվ ատամներն ու ձեռքը սեղմած
Ու սև ուժերի հորձանքով հոծ,
«Դե լա՛վ, շինարա՛ր հրաշագործ,—
Շշնջաց դռղով, լրիվ դեղնած,—
Դե՛, սպասի՛ր դու...»: Հանկարծ տեղից
Փախավ՝ ինչպես որ ջրհեղեղից:
Նրան թվաց, թե ցարը ահեղ,
Բռնըված խորին մի գայրույթով,
Իրեն է շրջում դեմքը փութով...
Եվ նա այդ դատարկ հրապարակով
Փախչում է և դեռ լսում ետքից
Ասես թե որոտ՝ մութ երկնքից—
Մանր գրընգոց սև սալարկին՝
Նժույզն է վարգում՝ պղինձ հագին:
Ու գունատ լուսնով լուսավորված,
Եվ ձեռքը պարզած իր բարձունքում,
Պղնձե Հեծյալն է ետքից վարգում՝
Իր զնգզնագոցով ձիու վրա:
Խեղճ ցնորվածը գիշերը ողջ
Որ կողմի վրա քայլ էր անում,
Ետևից Հեծյալն այդ Պղնձե
Վարգում էր ծանր, հոգի հանում:

Այդ օրից ի վեր, թե պատահեր,
Որ նա անց կենար հրապարակով,
Դեմքին ծնվում էր շփոթ ավեր,
Ձեռքը տանում էր սրտին ահով,
Ասես ուղում էր մի քիչ մեղմել
Սրտի տանջանքը, ցավը սեղմել:
Հանում էր գլխարկն իր հնոտի,
Խոնարհ հայացքը շէր առնում վեր
Ու խույս էր տալիս:

Ափին մոտիկ
Կա փոքր կղզի: Երբեմն էնտեղ
Ձկնորսության իր ուշ ժամերին

Ապաստանում է ձկնորսը դեռ
Եվ իր ընթրիքն է անում թեթև,
Կամ պաշտոնյան է այցի գնում
Կիրակի օրը իր մակույկով,
Ամաշի տեղ է: Մի խոտ անգամ
Չի աճում էնտեղ: Ջրհեղեղից
Քշված մի խարխուլ խրճիթ կար հին,
Որ մնացել էր սև թփի պես
Այդ անծայրածիր, խոր ջրերին:
Անցած գարնանը բեռնանավով
Նրան դուրս բերին: Լրիվ դատարկ
Ու խարխուլված էր: Շեմքի վրա
Մեռած գտան իմ խելագարին
Եվ տեղում սառած, ախ, դին նրա,
Ի սեր աստըծո, տվին հողին:

ՏԵՐՏԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱԼԳԻ ԾԱՌԱՅԻ ՀԵՔԻԱՔԸ

Մի ժլատ տերտեր,
 Հարուստ, տնատեր,
 Վաղ գնաց շուկա,
 Որ գործը հոգա,
 Ծտ դառնա տուն գալ
 էդ տեր ժլատին
 Պատահեց Բալգին,
 Ասավ. «Օրհնիր, տե՛ր,
 Ի՞նչ կուզես, տերտեր».
 — Կուզեմ մի ծառա,
 Շատ բան իմանա,
 Ապրի շոր հացով
 կինի խոհարար,
 Ձիապահ, դուրգար.
 Շատ էժան վարձով:
 «Ա՛ տեր, ինձ վարձիր,
 Կուզես քար բարձիր.
 Մի կլոր տարի
 Ինձ տանդ պահի.
 Թե՛ ուտիս, թե՛ պասս,
 Տուր ինձ լոկ սպասս,
 Ու տարվա վերջին
 Քո տանը միջին
 Թող միջամատով
 Երեք հատ կտտոց

Տամ քո ճակատով,
 Ահա իմ վարձը,
 Վերջացավ հարցը»:
 Տերտերը խորհեց,
 Ճակատը քորեց.
 Կըտտոցները իրա մեջ
 Բան չըհաշվեց, ասավ՝ հե՛շ.
 Կըտտոց էլ կա, կըտտոց էլ,
 Եվ մոռացվեն գուցե էլ:
 Համաձայնեց պայմանին
 Եվ տուն բերեց ծառային:

Ինչպես ցույց տվավ փորձը,
 Բալգին գիտեր իր գործը,
 Արի էր մարդը,
 Վարում էր արտը,
 Պահում էր նա ձին,
 Հասնում էր հնձին,
 Նա քիչ էր քնում,
 Շուտ էր վեր կենում,
 Շուկա էր գնում,
 Տան պաշար առնում,
 Տանը շուր կրում,
 Օջախը վառում,
 Վրան ձու խաշում,
 Խաշում ու կճպում,
 Երբեք չէր վիճում:
 Հիացել էր իրիցկիներ,
 Վրան ցավում էր աղջիկը,
 «Հայրիկ» կանչում տան փորձրիկը.
 Որ նստում էր Բալգու գիրկը.
 Տերտերը միայն
 Ջէր սիրում նրան.
 Երբ հիշում էր Բալգու մատը՝
 Ճըքճըքում էր ծեր ճակատը:

Տարին անցնում էր օրեցօր,
 Իսկ տերտերը, մտամուռը,

Ո՛չ ուտում է, ո՛չ էլ խմում,
Տարվա վերջին էր սպասում:
Ահա մի օր
Խեղճ ու մոլոր
էն քահանան
Իրիցկնկան
Խոստովանեց
Ամեն մի բան.
Իրիցկինը՝ «Ծա թույլ չեմ տա,
Ա՛ տեր, Բալդին ճակատիդ տա,
Ե՛կ դիր նրան այնպես գործի,
Որ նա իրա ուժը փորձի,
էն գործն անել չկարենա
Ու ամոթով դատարկ գնա»:
Ուրախացավ էն տերտերը.
Իսկույն Լեթ, հենց նույն օրը
Ասավ. «Բալդի, սատանեքը
Դեռ չեն տվիլ տնօրհնեքը,
Գնա-ուզի ապառիկս,
Երեք տարեն առնելիքս»:
Բալդին մի հեզ
Մառայի պես
Կեսը կամա,
Կեսն ակամա
Ելավ գնաց ծովի քովը:
Թոկն ոլորեց, կախեց ծովը,
Խիստ փոթորիկ ծովում հանեց,
Ափը ափին տվեց խառնեց:
Մի քիչ հետո հանկարծ-ահա,
Մովից ելավ մի սատանա.
— Ի՛նչ ես ուզում, Բալդի՛, մեզնից,
Թոկդ քաշիր, հանիր ծովից:
— Չէ՛, ձեր ծովը ես կխառնեմ
Ու բոլորիդ դուրս կհանեմ,
Ձեր վրայի ապառիկը,
Իմ տերտերի առնելիքը
էսպես երկար երեք տարի

Ինչո՞ւ համար դուք չեք բերել
— Հերիք խառնես ծովը, Բալդի՛,
Ձեռքիդ թոկը խնդրեմ վայր դի.
Շուտով կըտանք մենք քո հարկը,
էսա կըգա իմ թոռնիկը:
Գնաց պապը. եկավ թոռը,
Եկավ տվավ գլխին դոռը,
Մլավելով ինչպես կատուն.
— Բարև քեզի, — ասավ Բալդուն, —
էս ի՛նչ կարգ է,
էս ի՛նչ վարք է,
Քո ուզածը
էս ի՛նչ հարկ է,
էս ի՛նչ լուր է.
Մեզ շարերիս
Ի՛նչ տխուր է,
Հեշ լսած կա՞ գոնե մեկը՝
Հարկ վճարեն սատանեքը,
է՛, ինչ անենք, կուզես՝ կտանք,
Բայց մի պայման չըմոռանանք.
Մինչև ծողվի պապս հարկը,
Բերի լցնի կաշե պարկը,
Արի վազենք մենք միասին
Մովի շուրջը. ճամփի կեսին
Ով որ հոգնի ու ետ ընկնի,
Թող նա ոսկու պարկը տանի:
Մի հոհոաց էդտեղ Բալդին՝
Մաղրի տալով շարի ճուտին.
«Դու ո՞վ ես որ, ա՛յ անհեթեթ,
Բալդին վազի քեզպեսի հետ.
Քիչ սպասի թող լըդդորը,
Գնամ բերեմ իմ եղբորը»:
Բալդին անտառ գնաց արագ,
Բռնեց երկու հատ նապաստակ,
Եվ գցելով նրանց պարկը՝
Դարձավ եկավ ծովի ափը.
Հանեց մեկին պարկի միջից

Ու, բռնելով ջուխտ ականջից,
Ասավ շարին. «Վախկո՛տ ճուտիկ,
Խոսքիդ տե՛րն ես՝ արի մոտիկ.
Առաջ վազիր դեռ եղբորս հետ.
Ի՞նչ ես նայում վրան խեթ-խեթ.
Դե՛հ, մեկ, երկուս, երեք՝ վազեք,
Դուք իրարի լավ կըսազեք»:
Ու վազեցին. նապաստակը
Փախավ անտառ, մտավ ծակը.
Իսկ սատանեն տնկած դունչը՝
Շրջան տալով ծովի շուրջը,
Քրտնաթաթախ և վազեվազ,
Շունչը կտրած և հազիվհազ,
Քարին տալով իր մի ոտը՝
Իրան գցեց Բալդու մոտը:
Եվ ի՞նչ տեսավ էն լղպորը—
Բալդին շոյում է եղբորը.
«Ապրի՛, ապրի՛, իմ մոր բալեն,
Խիստ հոգնել է զի վազելեն»:
Սատանեն էլ, փոքրիկ ճուտը,
Փորին տալով երկար տուտը,
Ասավ. «Գնամ բերեմ հարկը,
Որ լցրել է պապս պարկը»:
Գնաց թոռը պատմեց պապին,
Թե հաղթվեց ծովի ափին:
Բալդին նորից
Թոկն ոլորեց.
Կախեց ծովից,
Խիստ փոթորկից,
Զայներ եկան
Մովի տակից:
Մի այլ հնարք գտավ պապը
Եվ ուղարկեց թոռին ափը.
Թոռը եկավ, ասավ Բալդուն.
«Հերիք խառնես մեր ծովը դուն,
էս ի՞նչ կարգ է,
էս ի՞նչ վարք է»:

Քու ուզածը
էս ի՞նչ հարկ է.
էս ի՞նչ լուր է.
Ի՞նչ տխուր է:
Իմացած կա գոնե մեկը—
Հարկ վճարեն սատանեքը.
է՛, որ կուզես՝ մենք էլ կտանք.
Բայց մի պայման չըմոռանանք:
Մեզնից հեռու գետնի վրա,
Որտեղ կուզես նշան արա.
Զեռքիս փայտը ով մեզանից
Դեն շարտի էն նշանից,
Թող նա տանի ոսկու պարկը՝
Երեք տարեն ժողված հարկը՝
Հը՛, լովեցա՞ր:
Տե՛ս, վախեցար,
Թեղ շարդի,
Վախկո՛տ Բալդի»:
«Հա, վախեցա՛ թեա շարդի,
Հլա՛ լեզվին էս լակոտի,
Հլա՛ մտիկ պուճուր շանը:
Ա՛յ, էն ամպն է իմ նշանը:
Փայտդ էնտեղ ես կընետեմ,
Այնուհետև ես ձեզ գիտեմ»...
Սատանեն էր, փոքրիկ ճուտը,
Փորին տալով երկար տուտը,
Լեղապատառ ընկավ ծովը,
Շունչը առավ պապի քովը,
Եվ եղածը ծովի ափին
Նա կցկտուր պատմեց՝ պապին:

Բալդին նորից
Թոկն ոլորեց
Կախեց ծովից,
Խիստ փոթորկից
Զայներ եկան
Խոր հատակից:

Դարձյալ եկավ էն լղպորը,
«Այ անիծվի էս մեր օրը.
Բալդի՛, ունեմ և մի նոր բան»...
«Սուա, կաթնակե՛ր, շքոտ, անբան,
Հերթը իմն է,— ասավ Բալդին
էն աներես շարի ճուտին.—
Տեսնո՞ւմ ես դու՛ էն մատակ ձին
Արածում է ջոկ, առանձին.
Եթե նրան բարձրացնես,
Չեղքերովդ կես վերստ տանես,
Չեզ կըբաշխեմ էդ ձեր հարկը,
Դատարկ կերթամ մեր աշխարհքը»:
Սատանեն էր, էդ խոսքի հետ
Հասավ ձիուն, իսկույն կեթ
Առավ նրան իր ձեռքերին,
Ջողը տալով ջուխտ ծնկներին:
Բայց երկու քայլ դեռ չըփոխած,
Փովեց գետնին, սաստիկ դողաց.
«է՛յ դու, խարդախ, շար սատանա,
Վրադ հոգոց ո՞վ կկարգա,
Վե՛ր կաց, վե՛ր կաց, շարի ճուտիկ,
Աչքերդ բաց ու ինձ մտիկ:
Դու շտարար ձին ձեռներով,
Ես կըտանեմ էս ոտներով»,—
Ասավ Բալդին ու ձին հեծավ,
Ոտների մեջ նրան առավ,
Մի վերստ տեղը իսկույն անցավ,
Փոշին ելավ, դուման դարձավ:
էստեղ դարձյալ շարի ճուտը,
Չըհասկանալով Բալդու սուտը,
Լեղապատառ ընկավ ծովը,
Շունչը առավ պապի ջովը,
Իր տեսածը ծովի ափին
Նա կըցկըտուր պատմեց պապին:

Բալդին նորից
Թոկն ոլորեց,

Կախեց ծովից,
Խիստ փոթորկից
Ձայներ եկան
Խոր հատակից.
Հնարք չըկար, սատանեքը
Հավաքեցին իրանց հարկը,
Շալակած բերին Բալդու մոտը,
Մեղա գալով ընկան ոտը.
«Առ ուզածդ, գնա,— ասին,—
Միայն հանգիստ տուր մեր դասին»:

Բալդին եկավ տնքտնքալով,
Ոսկին մեջքին զընդզընգալով:
«Վա՛յ իմ օրին»,— տերտերն ասավ,
Թռավ տեղից, տեղ չըգտավ,
Կնկա փեշի տակը մտավ.
Բալդին նրան փեշի տակից
Քաշեց հանեց՝ բռնած միրթից.
Ասավ. «Բերի ես քո գանձը:
Տարվա վերջն է, տուր իմ վարձը»:
էն տեր ժլատը
Բռնեց ճակատը,
Բալդին մի հետ կտտացրեց,
Նրան օճորքը թոցրեց.
Մի անգամ էլ կըտտացրեց՝
Լեզուն բերնում լոցրեց.
Վերջն էլ որ չըկըտտացրե՛ց՝
Խեղճ տերտերին զըժվացրեց:
«Ժլատ ծերուկ, էս քեզ մի դաս,
էժանության էլ ման չըգաս»,—
Ասավ Բալդին ուրախ-ուրախ,
Ելավ գնաց անվարձ, անհախ:

ՀԵՔԻԱԹ ԶԿՆՈՐՍԻ ՈՒ ԶԿԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ապրում էր ծերունի իր պառավի հետ
Կապուտակ ծովի բարձրագիր ափին:
Ապրում էին հին մի հյուղակի մեջ
Ուղիղ երեսուն ու երեք տարի:
Ծերուկը ձուկ էր որսում հին ցանցով,
Պառավն էլ տանը իլիկ էր մանում:
Ծերուկը մի օր ցանցը նետեց ծով,
Ցանցը տիղմ ու ցեխ դուրս հանեց ծովից:
Նա երկրորդ անգամ ցանցը նետեց ծով,
Ցանցը ծովային խոտ հանեց ծովից:
Երբ երրորդ անգամ նա ցանցը նետեց,
Ցանցի հետ ահա դուրս քաշեց մի ձուկ:
Չուկն այդ հասարակ ձուկ չէր, այլ՝ ոսկե:
Եվ ձուկն այդ ոսկե՝ մարդկային ձայնով
Այսպես աղերսեց ապշած ծերունուն.
«Բաց թող ինձ, ծերուկ, բաց թող կրկին ծով,
Ես քեզ փրկագին կտամ թանկարժեք:
Կստանաս ինչ որ ինքդ կամենաս»:
Չարմացավ ծերը, վախեցավ նաև.
Ուղիղ երեսուն ու երեք տարի
Չկնորս է ծովում, բայց ոչ մի անգամ
Նա չի լսել, որ ձկները խոսեն:
Եվ բաց թողեց նա ոսկե ձկնիկին,
Ասելով նրան փաղաքուշ խոսքեր.
«Է, աստված քեզ հետ, ուզածդ լինի,

Փրկագինը քո իմ ինչի՞ն է պետք:
Գնա կյանք արա կապույտ ծովի մեջ,
Լողա քեզ համար ջրերում ազատ»:

Ծերուկը հենց որ տուն վերադարձավ
Գլխով անցածը պատմեց պառավին.
«Պառավս, այսօր մի ձուկ բռնեցի,
Ոսկե ձկնիկ էր և ոչ հասարակ:
Մեր լեզվով խոսեց ձկնիկը ինձ հետ,
Աղերսեց, որ ծով արձակեմ իրեն,
Դեռ փրկագին էլ խոստացավ նա ինձ,
Բայց փրկագինը իմ ինչի՞ն էր պետք:
Հենց այնպես նրան ծով արձակեցի»:
«Ի՞նչ ասեմ ես քեզ, այ հիմար ծերուկ,
Փրկագինը դու պիտի առնեիր,
Գոնե մի տաշտակ ուզեիր դու նոր,
Մերը հո գիտես, կոտրել է վաղուց»:

Ծերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ որ ծովը հուզված է մի քիչ):
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Չուկը մոտ լողաց, հարցրեց սիրով.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, ասա ինձ անկեղծ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Պառավս ինձ լավ ամոթանք տվեց,
Զթողեց նույնիսկ, որ մի շունչ քաշեմ,
Ասում է թե մեզ նոր տաշտակ է պետք,
Հինը, իսկապես, կոտրել է վաղուց»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«Է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Անպայման մի նոր տաշտակ կունենաք»:
Երբ որ տուն դարձավ ձկնորսը ծովից,
Պառավին տեսավ նոր տաշտակի մոտ,
Սակայն հերսոտած ու սաստիկ դժգոհ.
«Ախ, հիմար ծերուկ, միամիտ ծերուկ,
Անգլուխ, ցնդած, դանդաղուշ ծերուկ,

Խնդրածդ սա՞ էր, էլ բան չգտա՞ր,
Ի՞նչ է տաշտակից շա՞տ օգուտ ունենա:
Դե շուտ ետ դարձիր քո այդ ձկան մոտ,
Ու գոնե կարգին մի խրճիթ ուղիր»:

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին:
Ձուկը մոտ լողաց հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Իմ պառավը ինձ շշպոեց մի լավ,
Հանգիստ շթողեց թշվառ ծերուկիս,
Հիմա էլ կանգնել խրճիթ է ուզում»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Թող այդպես լինի, խրճիթ կունենաք»:
Երբ որ տուն դարձավ ծերուկը հոգնած,
Հյուղակի հետքը նույնիսկ չգտավ:
Մի խրճիթ տեսավ նա աղյուսաշեն,
Վերնասենյակով ու ծխնելույզով:
Պատուհանի տակ պառավն էր նստել
Ո՞նց էր հայհոյում դժբախտ ծերուկին.
«Ախ, հիմար ծերուկ, դանդալոջ ծերուկ,
Ի՞նչ պիտի անեմ այս մի խրճիթով...
Ետ դարձիր դե շուտ ու ասա նրան,
Որ ես գեղջկուհի չեմ ուզում մնալ,
Որ իշխանուհի դառնալ եմ ուզում»:

Մերը ետ դարձավ, գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ, որ ծովը շատ է անհանգիստ),
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց, հարցրեց նրան.
«Ի՞նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Թող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Իմ պառավը ինձ փնովեց էլի»:

Չթողեց հանգիստ որ նստեմ մի քիչ,
Ինչ է՝ գեղջկուհի չի ուզում մնալ
Եվ իշխանուհի գառնալ է ուզում»:
Պատասխանում է ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր»:

Մերուկը դառնում իր պառավի մոտ
Եվ ի՞նչ է տեսնում. շքեղ մի դղյակ,
Կանգնել է շեմին պառավը ազահ,
Սամույրե շքեղ մուշտակը հագին,
Գլխին՝ դիպակե թանկագին զխարկ,
Մատների վրա մատնիքներ ոսկե,
Ոտքերին փափուկ մուճակներ հագած:
Իր ծառաներին շարած իր դիմաց
Լուտանք է տալիս, մազերից քաշում:
Այսպես է դիմում ծերը պառավին.
«Ողջույն քեզ, տիկին, իմ իշխանուհի,
Ի՞նչ կասես հիմա, գո՞հ ես ինձանից»:
Պառավը ճշաց փխրուկի վրա
Ու ծառայելու ուղարկեց ախոռ:

Մի երկու շաբաթ մի կերպ անցկացան
Պառավը կարծես ավելի գժվեց:
Կանչեց ծերուկին, ուղարկեց ծովափ.
«Գնա ու ասա քո այդ ձկնիկին,
Որ իշխանուհի չեմ ուզում մնալ,
Ուզում եմ դառնալ ազատ թագուհի»:
Վախեցավ ծերը, աղերսեց նրան.
«Այ պառավ, խելքդ հո չե՞ս թոցրել:
Ոչ խոսել գիտես, ոչ շարժվել գիտես,
Խաղթ ու խայտառակ կդառնանք շուտով»:
Պառավը այստեղ հո չկատաղեց,
Ինչքան ուժ ուներ ապտակեց մարդուն.
«Չհամարձակվես հակառակվել ինձ,
Ինչ որ ասում եմ կատարիր իսկույն:
Վեր կաց ու խաթրով գնա ձկան մոտ
Եթե չես ուզում, որ զոռով տանեն»:

Մերուկը ելավ գնաց ծովի ափ,
(Տեսավ, որ ծովը սևակնել է խիստ),
Սկսեց կանչել ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց ու հարցրեց նրան.
«Մ'նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Քող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Պառավա ոնց որ նորից է գժվել,
էլ իշխանուհի չի ուզում մնալ,
Ուզում է դառնալ ազատ թագուհի»:
Եվ պատասխանեց ձկնիկը ոսկե.
«է, աստված քեզ հետ, գնա, մի տխրիր,
Քող քո պառավը դառնա թագուհի»:

Մերուկը դարձավ իր պառավի մոտ
Եվ արքայական պալատներ տեսավ,
Պալատների մեջ տեսավ պառավին.
Թագուհի դարձել, նստել էր գահին,
Շուրջը՝ իշխաններ, իշխանուհիներ,
Որ ծառայում են նրան օրնիրուն՝
Մերթ գինիներ են մատուցում անուշ,
Մերթ թխվածքներ են հրամցնում պես-պես:
Իսկ մի քիչ հեռու շարվել են պատրաստ
Թիկնապահները զինված ու ահեղ:
Մերուկը տեսավ, վախեցավ սաստիկ
Եվ ծունկի իջավ պառավի առաջ.
«Քող ապրած կենա ահեղ թագուհին,
Դու հո ինձանից դժգոհ չես հիմա»:
Պառավը նրան շնայեց նույնիսկ,
Լոկ հրամայեց, որ դուրս վունդեն:
Փութով մոտ եկան իշխանները խիստ
Թշվառ ծերուկին դուրս շարտեցին:
Պահակներն իրենց հազիվ զսպեցին,
Որ ծեր ձկնորսին կացնահար շանեն:
Իսկ ծողովուրդը հեզնում էր այսպես.
«Շատ էլ տեղն է քեզ, անխելք ծերունի,
Քող այդ ծեծը քեզ դաս լինի մի լավ,
Որ մյուս անգամ չափդ ճանաչես...»

Մեկ-երկու շաբաթ հենց որ անցկացավ,
Պառավն ավելի խելքը թոցրեց,
Հրամայեց, որ բերեն ամուսնուն,
Ու երբ մոտ բերին դժբախտ ծերուկին,
Պատվիրեց այսպես. «Գնա ձկան մոտ
Ու հայտնիր նրան, որ շեմ ուզում ես
Այլևս ազատ թագուհի մնալ:
Ուզում եմ դառնալ ծովի տիրուհին
Եվ ապրել կապույտ օվկիանոս-ծովում,
Որպեսզի ինքը՝ ձկնիկը ոսկե,
Միշտ լինի կողքիս, իմ կամքին հլու»:

Մերուկը նրան բան չասաց արգեն,
Զհամարձակվեց հակառակ խոսել:
Ելավ լուռ ու մունջ ու գնաց ծովափ,
(Ո'նց էր փոթորկվում ծովը սևակնած),
Զրերն ամեհի ելնում էին վեր
Ու փլվում էին խոլ մոնչլունով:
Մերուկը կանչեց ոսկե ձկնիկին,
Ձուկը մոտ լողաց ու հարցրեց նրան.
«Մ'նչ է պետք, ծերուկ, դե ասա տեսնեմ»:
Եվ խոնարհվելով ծերուկը ասաց.
«Քող ապրած կենա ձկնիկ տիրուհին,
Խելքի չի գալիս պառավս ցնդած,
էլ չի կամենում մնալ թագուհի,
Ուզում է ծովի տիրուհի դառնալ,
Ուզում է ապրել օվկիանոս-ծովում,
Որ հենց դու ինքդ, ծառայես նրան,
Միշտ էլ ձեռքի տակ ու կամքին հլու»:
էլ ոչինչ չասաց ձկնիկը ոսկե,
Խփեց իր պոչով ջրերին պղտոր
Ու խաղաց գնաց խորքերը ծովի:
Մերուկը երկար մնաց ծովափին,
Պատասխանին նա երկար սպասեց
Ու երբ հուսահատ տուն վերադարձավ,
Տեսավ գետնափոր տնակը նախկին,
Պառավին տեսավ նստած դռան մոտ՝
Իր հին ու կոտրած տաշտակի առաջ:

**ՀԵՔԻԱԹ ՄԱԼԹԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐԻ, ՆՐԱ ՈՐԴԻ
ՓԱՌԱՊԱՆԾ ՈՒ ՀԶՈՐ ԴՅՈՒՑԱԶՆ ԻՇՈՒԱՆ
ԳՎԻԴՈՆ ՄԱԼԹԱՆՈՎԻՉԻ ԵՎ ՉՔՆԱՂ
ԱՐՔԱՅԱԴՈՒՍՏՐ ԿԱՐԱՊԻ ՄԱՍԻՆ**

Երեք աղջիկ նստած անքուն
Թեկ են մանում մի իրիկուն:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Ասում է մեկը սրտալի,—
Կսարքեի մի կերուխում,
Որ չի՝ եղել դեռ աշխարհում»:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Նրա քույրն է ասում բարի,—
Ողջ աշխարհի համար մենակ
Կգործեի քաթան ճերմակ»:
«Թե լինեի ես թագուհի,—
Երրորդ քույրն է հուզված ասում,—
Հայր-արքայի համար արի
Կծնեի մի դյուցազուն»:

Հենց այս խոսքը ասաց, շասաց՝
Սենյակի դուռն իսկույն ճռռաց
Ու ներս մտավ արքան արի,
Տեր-տիրականն այն աշխարհի:
Նա զրույցի այդ նույն պահին
Մոտ է լինում ցանկապատին,
Ու փոքրի խոսքն այն ցանկալի
Նրա սրտին դուր է գալի:
«Բա՛րև,— ասաց,— գեղեցկուհի՛,
Արի, եղիր դու թագուհի,

Եվ ինձ համար մի տղա բեր,
Մի դյուցազուն՝ մինչ հոկտեմբեր:
Իսկ դուք, քույրե՛ր իմ սրտակից,
Ելեք անշուք ձեր տնակից,
Եկեք ինձ հետ, ձեր քրոջ հետ
Պալատ գնանք իսկույն կեթ.
Մեկդ լինի քաթան գործող,
Մյուսդ՝ համով ճաշ պատրաստող»:

Երեք քույրերն ու հայր արքան
Այն խրճիթից պալատ եկան:
Արքան երկար շպատրաստվեց,
Նույն իրիկունն էլ պսակվեց:
Բազմեց արքան մեծ խնջույքում՝
Առած ջահել իր թագուհուն:
Վերջում՝ հյուրերն ելան արագ,
Պառկեցըրին ջահելներին
Լայն փղոսկրյա մահճակալին,
Ու թողեցին նրանց մենակ:
Նախանձելով հարազատի,
Թագավորի կնոջ բախտին՝
Ջուլհակ քույրը լաց է լինում,
Խոհարար քույրը՝ զայրանում:
Իսկ թագուհին ջահել-ջիվան,
Չթողնելով գործը վաղվան,
Հղիացավ հենց նույն գիշեր:
Եկան կովի ահեղ օրեր:
Սալթան արքան հեծնելով ձին՝
Հրածեշտ տվեց իր սիրածին
Ու պատվիրեց նրան այսպես՝
«Սիրո՞ւմ ես ինձ՝ լավ պահի քեզ»:
Մինչ Սալթանը հեռու հեռվում
Մարտնչում էր ահեղ կովում,
Կինն ազատվեց, բերեց տղա.
Մի արշին էր բոլը նրա:
Մանկան նայում էր թագուհին
Ոնց մայր արծիվն իր արծվիկին:

Եվ կանչեց նա մի սուրհանդակ,
Որ տանի հորն ուրախ նամակ:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բարարիխա շար խնամին,
Նրան կորցնել ցանկանալով,
Սուրհանդակին բռնել տալով՝
Ուղարկում են այլ սուրհանդակ,
Որ տանի լուրն այս դժնդակ.
«Գինդ բերեց մի երեխա՝
Ո՛չ ազնիկ է, ո՛չ էլ տղա,
Ո՛չ մկնիկ է, ո՛չ էլ գորտ,
Այլ գազանի կամ շան լակոտ»:

Հենց որ լսեց այս բոլորը
Տղայի հայր թագավորը՝
Սաստիկ հուզվեց, գոռաց ուժգին,
Ուզեց կախել սուրհանդակին,
Բայց քիչ հետո, երբ հանդարտվեց,
Սուրհանդակին հրաման տվեց.
«Սպասեցեք մինչև ես գամ՝
Վճիռ կտրեմ օրինական»:

Սուրհանդակը քշելով ձին՝
Պալատ հասավ ժամանակին:
Իսկ նենգ քույրերն իսկույն կեթ
Բարարիխա խնամու հետ
Կողոպտելու հրաման տվին
Ու հարբեցրին սուրհանդակին,
Եվ պարկի մեջ նրա դատարկ
Ուրիշ մի թուղթ դրին արագ:
Եվ նույն օրը սուրհանդակը
Բերեց, տվեց այս նամակը.
«Հրամայում է Սալթան արքան
Իշխաններին պալատական,
Որ թագուհուն իր մանկան հետ
Մովը նետեն իսկույն կեթ»:
Հնար չկար, ի՞նչ անեին...

Իշխանները, թագավորին
Եվ թագուհուն ափսոսալով,
Ննջարանը մտան խմբով,
Հայտնեցին կամքն հայր արքայի,
Չար բախտը մոր ու տղայի,
Կարգացին թուղթը բարձրաձայն
Եվ թագուհուն ու իր մանկան
Տակաոփ մեջ նրատացրին,
Պինդ կպրեցին, զըլորեցին
Ու գցեցին տակառն օվկիան,
Թե՛ այդպես է ասել արքան:

Վառ աստղերն են վերում շողում,
Ջուրն է ծփում կապույտ ծովում.
Ամպն է գնում, հովը խաղում,
Եվ տակառն է ծովում լողում:
Մեջը, ասես այրի մի կին,
Մղկտում է խեղճ թագուհին.
Չնայած իր բախտին դաժան՝
Մանուկն աճում է ժամ առ ժամ:
Օրը մթնեց, մայրն է լալիս...
Իսկ երեխան ձայն է տալիս.
«Հե՛յ դու, ալի՛ք, իմ ժի՛ր ալիք,
Դու միշտ ազատ ման ես գալի,
Վազում ո՛ւր որ սիրտդ է ուզում,
Դու ծովային քարն ես լիզում,
Հեղեղում ես ափերն երկրի,
Բարձրացնում ես նավերը լի,—
Խղճա՛ դու մեզ, մի՛ կործանի,
Տակաոփ հետ մեզ ափ հանի»:
Եվ ալիքը լսեց նրան,
Առավ, տարավ տակառը այն
Ու ափ հանեց իսկույն կեթ՝
Ինքը կամա՛ց քաշվելով ետ:
Եվ փրկված են մայր ու զավակ,
Հողն են զգում ոտքերի տակ,
Բայց տակառից ո՛վ կհանի,

Թե որ աստված մի բան շանի:
Ոտքի ելավ ներսում որդին,
Գլուխը դեմ տվեց խուփին,
Լարեց ուժերն իր մանկական.
«Այստեղ,— ասաց,— մի պատուհան
Պետք է բանալ, որ լինի լույս»:
Խուփը շարդեց ու ելավ դուրս:

Մայր ու որդի նայում են լուռ.
Ահա մի դաշտ, մեջը բլուր:
Շուրջը կապույտ ծով է անծայր,
Բլրի գլխին՝ մի կաղնի ծառ:
Որդին խորհեց. հիմա անշուշտ
Պետք է ընթրել, ուտել մի կուշտ:
Կաղնուց մի ճյուղ պոկեց այնտեղ՝
Կորացնելով շինեց աղեղ:
Խաչի թելը վզից հանեց
Եվ աղեղի վրա քաշեց:
Ճիպոտ կտրեց նա այնուհետ,
Մայրը սրեց՝ եղավ մի նետ:
Գնաց հովտի ծայրը հեռու,
Մովի ափին որս փնտրելու:

Երբ մոտեցավ ծովին այն մեծ՝
Ինչ-որ տնքոց, հեռոց լսեց...
Կարծեց, թե ծովն է ալեկոծ.
Նայեց, տեսավ նա շար մի գործ.
Մի կմիրապ է զարկվում ցածում,
Ցինն է գլխին պտույտ գործում.
Խեղճն անդադար շուրն է ճողփում,
Քարտում է, թևով խփում...
Իսկ նա ճանկերն է իր բացել,
Սրել արդեն կտուցը կեռ...
Բայց շաշեց նետն այդ միջոցին
Դիպավ ցինի պարանոցին,
Եվ ցինն ընկավ անզորացած:
Տղան դրեց աղեղը ցած.

Տեսավ՝ ցինն է խեղդվում ծովում
Ու ոչ հավքի ձայնով ծվում:
Այն կարապն էլ կողքին լողում,
Հարվածներ է կտցով տեղում,
Ջարկում թևով ճերմակ ու լայն
Եվ ջրի մեջ խեղդում նրան:
Ապա, ինչպես մարդը մարդուն,
Ասում է նա արքայորդուն.
«Ո՛վ քաշ տղա, ի՛մ փրկարար,
Դու, իմ հզո՛ր ազատարար,
Մի՛ վշտանա, որ երեք օր
Բան չես ուտի ոչ մի կտոր,
Որ քո նետը ծովում կորավ.
Բայց դա մի մեծ դարդ չէ, իրավ:
Քեզ լավությամբ կհատուցեմ,
Մառայություն կմատուցեմ.
Ո՛չ թե կարապ դու փրկեցիր,
Այլ մի աղջիկ ազատեցիր:
Սպանեցիր դու ո՛չ թե ցին,
Այլ մի կախարդ խավարածին:
Չեմ մոռանա ես քեզ երեք,
Ինձ կգտնես ամենուրեք:
Իսկ հիմա դու վերադարձիր,
Մի քիչ քուն առ, հանգստացիր»:

Թռավ, գնաց կարապը այն,
Իսկ թագուհին և իր տղան
Ողջ օրն այսպես անցկացնելով՝
Գիշերեցին սոված փորով:
Տղան բացեց աչքերն ահա,
Մի պահ թվաց երազ է դա.
Իր առաջին, ա՛յ քեզ զարմանքը
Տեսնում է նա մի մեծ քաղաք՝
Պարիսպներով ատամնավոր,
Շենքերով պերճ ու փառավոր,
Մեջը վանք ու եկեղեցի՝
Ոսկեզմբեթ և գեղեցիկ:

Նա արթնացրեց մորը ջնից.
Մայրը ճշաց հիացմունքից:
Որդին ասաց. «Ա՛յդ է որ կա,
Իմ կարապի արածն է դա»:
Մայր ու որդի ելան արագ
Ու քայլեցին դեպի քաղաք:
Հենց որ քաղաք ոտք դրեցին՝
Ջանգերն ուժգին ղողանջեցին.
Ժողովուրդն է դեմից ելնում,
Խումբն է աստծուն փառաբանում.
Բազմած ոսկե ճոխ կառքերում՝
Արքունիքն է դիմավորում.
Արքայորդու գլխին՝ առնում,
Իշխանական խույր են դնում
Եվ հոչակում նույն օրն Լեթ
Իրենց երկրի իշխան ու պետու
Եվ քաղաքում իր հոյակապ,
Մայր թագուհու թույլտվությամբ,
Իշխել սկսեց կտրիճ տղան,
Եվ կոչվեց նա՝ Գվիդոն իշխան:

Մովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում,
Նա էլ վազում է թափ առած՝
Առագաստներն իր ուռըրած:
Նավորդները խմբված նավում՝
Ջարմանում են ու հիանում.
Այնքան ծանոթ կղզու վրա
Մի հրաշք են տեսնում ահա՝
Մի նոր քաղաք ոսկեզմբեթ,
Ջորբով, զենքով ամուր մի բերդ,
Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է, խրմացընում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.

«Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում
Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
Նավորդները ասին Նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
Վաճառեցինք սամույրենի,
Աղվեսի մորթ ու կղբենի,
Վերջացնելով այդ գործը, մենք
Հիմա մեկնում ենք արևելք,
Կղզու մոտով այն Բուլանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի...»
Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք.
Օվկիանոսով ու ծովերով
Սալթանի մոտ հասնեք բարով.
Ինձնից ողջույն տարեք նրան»:
Հյուրերը գոհ ճամփա ընկան,
Իսկ իշխանը կանգնած ափին՝
Դեռ նայում էր նրանց ճամփին.
Մեկ էլ տեսավ կապույտ ծովում
Այն կարապն է նորից լողում:
«Ի՛նչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Լուռ ես ամպած օրվա նման,
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,
Նա Գվիդոնին հարցրեց իսկույն:
Սա էլ թե՛ «Շա՛տ եմ մտածում,
Մի կարոտ է սիրտս կրծում.
Ձէ որ քա՛ր շիմ, մա՛րդ եմ ես էլ,
Կուզենայի հորս տեսնել»:
Կարապն ասաց. «Ա՛յ թե ինչ վիշտ,
Բայց ամեն ցավ ճար ունի միշտ:
Կուզե՞ս թռչել, հասնել նավին,
Մոծակ դարձիր հենց այս ժամին»:
Ու թևերը թափահարեց,
Ջուրն աղմուկով նա շաղ տվեց,
Ծողեց, թրջեց մեր իշխանին
Ոտից գլուխ՝ ամբողջովին:
Իշխանն այստեղ շատ փոքրացավ:

Սովորական մոծակ դարձա՛վ,
Քոսավ, տզզաց, անցա՛վ օդով
Եվ այն նավին հասա՛վ շուտով,
Վրան իջա՛վ լո՛ւտ, կամացո՛ւկ
Ու թաքնվեց ճեղքում ծածուկ:

Շնկշնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բուլանի
Դեպի երկիրը Սալթանի:
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան:
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Եվ նրանց հետ՝ լուտ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտա՛վ պալատ:
Տեսա՛վ այնտեղ քաջ Սալթանին՝
Հազած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բաբարիխա շար խնամին
Արքայի մոտ նստած հպարտ՝
Հա նրան են նայում անթարթ:
Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան:
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
Ո՞րտեղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
Մովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ,
Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
«Ո՛վ թագավոր,— ասին նրանք,—
Արար աշխարհ անցանք, տեսանք,
Մովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Եվ մի հրաշք կա աշխարհում:
Կար ծովի մեջ մի ժամանակ
Ժայռոտ կղզի միշտ անբնակ՝
Վերկ, ամայի մի դաշտավայր,

Վրան՝ միայն մի կաղնի ծառ.
Բայց կանգնած է այնտեղ հիմի:
Մի նոր քաղաք հրրաշալի՝
Ոսկեզմբեթ տաճարներով,
Պալատներով, ալգիններով,
Կղզու Գվիդոն իշխանը մեծ
Քեզ շատ ու շատ բարև արեց»:
Շատ զարմացա՛վ Սալթան արքան,
Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն
Հրաշք կղզին ես կայցելեմ
Ու Գվիդոնին հյուր կլինեմ»:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բաբարիխա շար խնամին
Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
Տեսնի կղզին այն դյութական:
«Ի՛նչ կա այդտեղ զարմանալի,
Թե՛ ծովափին քաղաք կա մի,—
Խոհարարն է խոսքը բանում
Ու մյուսներին աչքով անում,—
Ա՛յ բան պատմեմ զարմանալի.
Մի անտառում կա եղևնի,
Եղևնու տակ երգում, ցնծում,
Մի սկյուռ է կաղնի կրծում,
Կաղին, սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է գեղին՝ ոսկի,
Իսկ միջուկը զմրուխտ է ջինջ.
Հրաշք կասեն ա՛յ թե ինչին»:
Սալթան արքան զարմանում է,
Իսկ մոծակն այն զայրանում է,
Անմիջապես խայթը ցցում,
Չար մորաքրոջ աչքն է կծում:
Խոհարարի գույնը թռավ,
Վայր ընկա՛վ նա — և կուրացավ:
Չար խնամին, ջուլըն ու ծառան
Վեր թռան, որ բռնեն նրան.
«Ա՛յ անիծված մծեղի քիստ,
Հիմա մենք քե՛զ...» Իսկ նա հանգիստ

Դուրս թուով բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Մովում փնտրում իր կարապին.
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
Այն կարապն է նորից լողում:
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Լուռ ես ամպած օրվա նման.
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն:
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում.
«Սիրտս մի ցավ է կտրատում.
Կա մի հրաշք զարմանալի,
Որ ունենալ կուզենայի:
Մի անտառում կա եղինի,
Եղենու տակ սկյուռ կա մի,
Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
Ու կաղին է անվերջ կրծում,
Կաղին սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը զմրուխտ է զուտ...
Գուցե մարդկանց ասածն է սուտ»:
Եվ Կարապն է պատասխանում.
«Սկյուռի մասին ճիշտ են ասում.
Այդ հրաշքը գիտեմ և ես.
Սակայն, իշխա՛ն, էլ շտխրես,
Ուզում եմ ես, որ անդադար
Քեզ ծառայեմ մտերմաբար»:
Ու վառ հույսով, սրտով խնդուն
Վերադարձավ իշխանը տուն:
Հենց որ մտավ իր բակն արծակ՝
Տեսավ բարձրիկ եղևնու տակ,
Սկյուռն ահա երգում, ցնծում
Ոսկի կաղինն է իր կրծում,
Զմրուխտներն է միջից հանում
Ու կեղևը մի կողմ անում,

Հավաքում է կույտ-կույտ դարսում
Ու շվոցով տաղ է ասում.
«Պարտեզի մեջ, թե բուսանում»¹,—
Ո՛ր քաշվում է, ո՛ր վախենում:
Գվիդոն իշխանն ապշած մնաց:
«Շնորհակա՛լ եմ,— ուրախ ասաց:—
Ա՛յ քեզ կարապ. աստված նրան
Ուրախություն տա, ինձ նման»:
Եվ իշխանը սկյուռի համար
Բյուրեղյա տուն շինեց հարմար,
Տան առաջն էլ պահակ դրեց
Եվ գրրագրին կարգադրեց՝
Կաղինները հաշվել անթիվ,
Իրեն շահ տալ, սկյուռին՝ պատիվ:

Մովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում.
Նա էլ վազում է սրբնթաց՝
Առագաստները լայն բացած
Կղզու մոտով այն զառիթափ,
Որ մի քաղաք կա հոյակապ:
Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է, խմացրնում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.
«Ի՞նչ եք անում, ի՞նչ եք ծախում
Եվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
Նավատերերն ասին նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
Վաճառեցինք մենք նժույզներ,
Գոնի ընտիր հովատակներ.
Վերջացնելով այդ գործը, մենք՝
Հիմա նավով պիտի մեկնենք

¹ Ռուսական ժողովրդական մի երգ:

Կղզու մոտով այն Բուլանի՝
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ,
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Սալթանի մոտ հասնեք բարով:
Ինձնից Սալթան թագավորին
Տարեք ողջուն, հարգանք խորին»:

Իշխանին խոր գլուխ տալով՝
Ճամփա ընկան նրանք նավով:
Եվ իշխանը կանգնած ափին՝
Տեսավ ծովում իր Կարապին:
Իշխանն ասաց. «Կարոտն անհուն
Ինձ քաշում է, տանում հեռուն»...
Կարապը ջուր ցողեց կրկին,
Նրան թրջեց ամբողջովին.
Իշխանն իսկույն դարձավ մի ճանճ
Ու սրընթաց թռավ առաջ,
Հասավ, իջավ վազող նավին՝
Երկնքի ու ծովի միջին:
Շնկշնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բուլանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի,
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան,
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Եվ նրանց հետ՝ լո՛ւտ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտավ պալատ:
Տեսավ արքա քաջ Սալթանին՝
Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Միաչքանի խոհարարը,
Զուլհակուհին ու պառավը

Արքայի մոտ նստած են վես,
Նայում են շար դողողի պես:
Եվ հյուրերնկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
Որտե՞ղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
Ծովից այն կողմ լա՞վ է, թի վատ.
Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
«Ո՛վ թագավոր, — ասին նրանք, —
Արար աշխարհ անցանք տեսանք,
Ծովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
Ծովում կղզի կա միայնակ,
Կղզու վրա մի նոր քաղաք,
Ոսկեզմբեթ տաճարներով,
Պալատներով, այգիներով.
Պալատի մոտ մեծ իշխանի
Կա սըլացիկ մի եղևնի,
Եղևնու տակ՝ բյուրեղյա տուն,
Տան մեջ՝ սկյուռ մի ձեռնասուն,
Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
Ու կաղին է անվերջ կրծում,
Կաղին սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը՝ մաքուր զմրուխտ.
Հսկիչներ կան քանի՛, քանի՛,
Եվ գըրագիրն էլ ատյանի,
Առած համրիչ, գրիչ ու թուղթ,
Կաղիններն է հաշվում անթիվ.
Զորքն է սկյուռին տալիս պատիվ.
Կեղևներից փող են կտրում
Ու բաց թողնում ողջ աշխարհում.
Աղջիկներն էլ մառաններում
Զմրուխտներն են տեղավորում:
Եվ այդ հարուստ կղզու վրա
Պալատներ են, խրճիթ չկա:
Այնտեղ նստած իշխանը մեծ

Քեզ շատ ու շատ բարև արեց»:
Շատ գնումացավ Սալթան արքան,
Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն,
Հրաշք կղզին ես կայցելեմ
Եվ իշխանին հյուր կլինեմ»:
Խոհարարը, ջուլհակուհին,
Բաբարիխա շար ինամին
Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
Տեսնի կղզին այն դյութական:
Միծաղելով քթի տակին՝
Ասում է նենգ ջուլհակուհին.
«Ի՞նչ կա այդտեղ դարմանալի,
Թե՛ քար կրծող սկյուռ կա մի,
Որ ոսկի է թափում բերնից
Շեղջեր կիտում զմրուխտներից:
Չե՛ս դարմացնի այդ բանով մեզ,
Ճշմարտութուն, թե սուտ ասես:
Ուրիշ հրաշք կա աշխարհում.
Մովն ուռչում է, հուզվում, եռում,
Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
Նետվում դեպի օփն ամայի,
Տարածվում ու շաշում ուժգին,
Եվ հայտնվում են եզերքին
Ջրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դյուցազուններ,
Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
Եվ նրանց հետ մի հին զինվոր,
Որի անունն է Չենոմոոր:
Ա՛յ իսկական հրաշք է այդ,
Կարելի է ասել հաստատ»:
Խելոք հյուրերն այստեղ լուռ,
Խոսքի վրա խոսք չեն բերում:
Սալթանը շատ է զարմանում,
Իսկ իշխանն էլ՝ խիստ զայրանում...
Եվ տղալով նստում է նա
Մորաքրոջ ձախ աչքի վրա:

Ջուլհակուհու գույնը թռավ,
«Վա՛յ», ճչաց նա և կուրացավ.
Բղավում են. «Բոնի՛ր, բոնի՛ր,
Ապա՛, ճզմի՛ր դրան, ճզմի՛ր...
Անիծյա՛լ ճանճ, ցույց կտանք քեզ,
Մի սպասի՛ր...» Իսկ նա անտես
Դուրս թռավ բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Մովում փնտրում իր Կարապին.
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում
Այն Կարապն է նորից լողում:
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Լուռ ես ամպած օրվա նման.
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն:
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում.
«Միրոս մի վիշտ է կտրատում.
Այն հրաշքը զարմանալի
Ուզում եմ իմ երկրում լինի»:
— «Այդ ի՞նչ հրաշք ես դու ուզում»:
«Ինչ որ մի տեղ՝ ծովը հուզվում,
Ոռնում է գոռ ու ամեհի,
Նետվում դեպի օփն ամայի,
Տարածվում ու շաշում ուժգին
Եվ հայտնվում են եզերքին
Ջրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դյուցազուններ,
Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ
Եվ նրանց հետ մի հին զինվոր,
Որի անունն է Չենոմոոր:
Եվ Կարապն է պատասխանում.
«Ա՛յ թե ինչն է քեզ վրդովում:
Մի՛ վշտանա, հոգի՛ս, այդպես,

Այդ հրաշքը գիտեմ և ես:
Այդ ծովային քաջերն ազատ
Իմ եղբայրներն են հարազատ:
էլ մի՛ տխրիր, գնա, իշխա՛ն,
Նղբայրներս քեզ հյուր կգան»:

Իշխանն, իր վիշտը մոռացած,
Աշտարակի վրա նստած,
Մովն էր դիտում. մին էլ հանկարծ
Մովը ծփաց ու մոնչաց,
Հորձանք տվեց թափով ուժգին
Նվ թողեց իր թաց եզերքին
Զրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դյուցազուններ.
Երկշար խումբն է քայլում արագ,
Նվ առջևից մազով ճերմակ
Նա՛ է գնում, կտրիճ քեռին,
Քաղաք տանում իր քաջերին:
Աշտարակից իշխանն իջնում,
Իր հյուրերին է ողջունում.
Ժողովուրդն է կիտվում ճամփին,
Քեռին ասում է իշխանին.
«Մեզ Կարապն է ղրկել քեզ մոտ
Նվ մի հրաման տվել խրոխտ՝
Կղզու շուրջը շրջել անվերջ,
Պահպանել քո քաղաքը պերճ:
Այսուհետև ամեն օր մենք
Միշտ միասին պիտի ելնենք
Մովի ջրից, ճամփով ծանոթ,
Քո բարձրաբերձ պարսպի մոտ:
Կտեսնվենք էլի շուտով,
Իսկ առայժմ մտնում ենք ծով,
Մանր է մնալ դրսի օդում»:
Նվ գնացին բոլորն էլ տուն:

Մովի վրա քամին խաղում
Նվ նավակն է առաջ մղում,

Նա էլ վազում է սրընթաց
Առագաստները լայն բացած
Կղզու մոտով այն զառիթափ,
Ուր մի քաղաք կա հոյակապ:
Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում:
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է ու խմացընում,
Հետո դառնում նրանց հարցնում.
«Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում,
Նվ ո՞ւր եք դուք հիմա լողում»:
Նավորդները ասին նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
Վաճառեցինք ամուր պողպատ,
Դեղին ոսկի, մաքուր արծաթ,
Վերջացնելով այդ գործը, մենք
Հիմա հեռու պիտի մեկնենք
Կղզու մոտով այն Բուլանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Սալթանի մոտ հասեք բարով:
Ինձնից Սալթան թագավորին
Տարեք ողջույն, հարգանք խորին»:

Իշխանին խոր գլուխ տալով՝
Ճամփա ընկան նրանք նավով:
Նվ իշխանը կանգնած ափին
Նորից տեսավ իր Կարապին:
Իշխանն ասաց. «Կարոտը նույն
Ինձ քաշում է, տանում հեռուն...»
Կարապը ջուր ցողեց կրկին,
Նրան թրջեց ամբողջովին:
Իշխանն այստեղ շատ փոքրացավ,
Իշամեղու իսկույն դարձավ,

Թռալ, տղզաց, անցալ օդով
Եվ նա նավին հասալ շուտով,
Իջալ վրան լո՛ւտ, կամացո՛ւկ
Ու թաքնվեց ճեղքում ծածուկ:
Շնկչնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին
Կղզու մոտով այն Բուշանի,
Գեպի երկիրը Սալթանի:
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ցանկալի հողն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան.
Նրանց տուն է կանչում արքան,
Եվ նրանց հետ՝ լո՛ւտ, աննկատ
Մեր կտրիճն էլ մտալ պալատ,
Տեսալ արքա քաջ Սալթանին՝
Հագած փայլուն, վառ ծիրանին,
Գահին բազմած, թագը գլխին,
Տխուր մի խոհ լայն ճակատին:
Բաբարիխա շար պտռավը
Եվ ջուլհակն ու խոհարարը
Արքայի մոտ երեք հոգով
Նստած նայում են շորս աչքով:
Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՛վ պարոնայք,
Որտե՞ղ էիք, շա՛տ ման եկաք,
Մովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ,
Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
— «Ո՞վ թագավոր, — ասին նրանք, —
Արար աշխարհ անցանք, տեսանք,
Մովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
Մովում կղզի կա միայնակ,
Կղզու վրա՝ մի նոր քաղաք,
Այնտեղ հրաշք է կատարվում.
Ամեն օր ծովն ալեկոծվում,
Ոռնում է գոռ ու ամեհի

Նետվում դեպի ափն ամայի,
Տարածվում ու շաշում ուժգին,
Եվ մնում են ծովեզերքին
Ջրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դյուցազուններ,
Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ.
Առաջնորդում է քաջերին
Չեռնամորը՝ կտրիճ քեռին.
Նա է առաջ ծովից ելնում,
Ապա զույգ-զույգ նրանց հանում,
Որ կղզու շուրջ պտույտ անեն
Եվ այն քաղաքը պաշտպանեն:
Չկա նման հաղթ ու հորր
Վստահելի պահակազոր:
Կղզում նստած իշխանը մեծ
Քեզ շատ ու շատ բարև արեց»:
Շատ զարմացալ Սալթան արքան,
Ասաց. «Թե ողջ եղա միայն,
Հրաշք կղզին ես կայցելեմ
Եվ իշխանին հյուր կլինեմ»:
Խոհարարն ու ջուլհակուհին՝
Ո՛չ մի ծպտուն. իսկ խնամին
Քմծիծաղ է տալիս էլի.
«Ի՞նչ կա այդտեղ զարմանալի,
Որ մարդիկ են ծովից ելնում
Ու պահակ են կղզուն կանգնում:
Ճիշտ են պատմում, թե սուտ ասում
Այդտեղ հրաշք ես չեմ տեսնում:
Միթե նմա՛ն հրաշքներ կան:
Հրաշք ասեմ ձեզ իսկական:
Թագավորի մի դուստր կա,
Ինչքան նայես՝ չես կշտանա,
Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
Ասող է վառվում սեղ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:

Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարգ է կարծես քայլում,
Ձայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
Ասես աղբյուր է կարկաչում:
Ա՛յ, իսկական հրաշք է այդ,
Կարելի է ասել հաստատ:
Խելոք հյուրերն այստեղ լուում,
Խոսքի վրա խոսք շեն բերում:
Սալթանը շատ է զարմանում,
Իսկ իշխանն էլ՝ խիստ զայրանում,
Բայց խղճալով իր տատիկին՝
Ձեռք չի տալիս նրա աչքին,
Այլ բզզում է ու պըտըտում,
Ուղիղ նրա քթին նստում:
Դյուցազունը խայթեց սաստիկ:
Իսկույն քթին ելավ բշտիկ:
«Հա՛յ, օգնեցե՛ք, աստծու սիրուն,
Հավա՛ր, հարա՛յ, բռնի՛ր, բռնի՛ր,
Ապա՛, ճզմի՛ր՝ դրան, ճզմի՛ր...
Անիծյա՛լ ճանճ, ցույց կտանք քեզ,
Մի սպասի՛ր...» Իսկ նա անտես
Դուրս թռավ բաց պատուհանից
Եվ իր կղզին հասավ նորից:

Ման է գալիս իշխանն ափին,
Մովում փնտրում իր Կարապին:
Մեկ էլ տեսավ՝ կապույտ ծովում:
Այն Կարապն է նորից լողում:
«Ինչո՞ւ, իշխա՛ն իմ աննման,
Լուռ ես ամպած օրվա նման:
Ի՞նչ վիշտ ունես հոգուդ խորքում»,—
Նա իշխանին հարցրեց իսկույն,
Իշխանն ասաց տխուր-տրտում,
«Միրոս մի վիշտ է կտրատում,
Բոլոր մարդիկ ամուսնանում,
Միայն ես եմ այսպես մնում»:
«Իսկ դու արդեն ունես մի՞թե՛

Քո հարսնացուն»:
«Ասում են թե
Քագավորի մի դուստր կա,
Ինչքան նայես՝ շես կշտանա,
Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
Գիշերն աշխարհ լուսավորում:
Ասող է վառվում սեզ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին:
Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարգ է կարծես քայլում:
Ձայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
Ասես աղբյուր է կարկաչում:
Ճի՞շտ է արդյոք»:
Նա այս ասում,
Պատասխանի է սպասում:
Ճերմակ Կարապը լուռ ու մունջ
Մտածելով երկար ու լուրջ,
Ասում է. «Կա՛ նման աղջիկ,
Բայց կինն, իշխա՛ն, հո ձեռնոց չի,
Որ երբ ուզես հանես-նետես,
Կամ թե մեջքիդ գոտիկին խրես:
Մի խորհուրդ եմ ես քեզ տալու
Լսի՛ր, ասեմ. այդ մասին դու
Լա՛վ մտածիր, թե ունես խելք,
Որ չզղջաս հետո երբեք»:
Եվ իշխանը սկսեց երդվել,
Թե որոշել է պսակվել,
Թե ինքն արդեն դրա մասին
Միտք է արել բավականին,
Թե պատրաստ է վառված սրտով
Այս վայրերից անցնել ոտով
Մինչև երկրի ծայրը վերջին՝
Միայն գտնի իր փնտրածին:
Կարապն այստեղ խոր ա՛խ քաշեց.
«Ինչո՞ւ հեռու գնալ,— ասեց,
Երբ քո բախտը մոտ է այնքան,
Չէ՞ որ ես եմ աղջիկը այն»:
Այս ասելով՝ թռավ, գնաց՝
Ալիքները ներքև թողած,

Ապա վերից իջավ արագ,
Մտավ ափի թփերի տակ.
Թափահարեց ու թրթփաց
Եվ մի աղջիկ դարձավ հանկարծ.
Աստղ է վառվում սեզ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին.
Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Սիրամարգ է կարծես քայլում.
Ջայնն էլ այնպես քաղցր է հնչում,
Ասես աղբյուր է կարկաչում:
Իշխանն իսկույն նրան գրկում,
Ճերմակ կուրծքն է կրծքին սեղմում
Ու տանում է սիրակարոտ
Իր սիրելի մայրիկի մոտ:
«Ո՛վ տիրուհի, մա՛յր իմ անգին,—
Ոտն է ընկնում պաղատագին,—
Կին եմ ընտրել ես ինձ համար,
Քեզ համար էլ՝ աղջիկ խոնարհ,
Մենք երկուսով խնդրում ենք քեզ՝
Տալ մայրական օրհնանքդ մեզ:
Ջավակներիդ օրհնիր, մայրի՛կ,
Որ ապրենք հաշտ ու երջանիկ»:
Նրանց խոնարհ զլխի վրա
Սրբապատկեր պահած ահա՝
Մայրը լալիս է սրտաբեկ.
«Որդի՛ք, աստվա՛ծ տա ձեզ վայելք»:
Իշխանն երկար չպատրաստվեց,
Առավ նրան ու պսակվեց:
Ապրում էին նրանք սիրով՝
Երեխայի սպասելով:

Մովի վրա քամին խաղում
Եվ նավակն է առաջ մղում,
Նա էլ վազում է սրբնթաց
Առագաստները լայն բացած
Կղզու մոտով այն զառիթափ,
Ուր մի քաղաք կա հոյակապ.

Թնդանոթներ են կրակում,
Նավին ափ գալ առաջարկում,
Հյուրերն այստեղ ափ են իջնում,
Ու Գվիդոնն է նրանց կանչում,
Կերակրում է, խրմացընում,
Հետո գառնում նրանց հարցնում.
«Ի՞նչ եք առնում, ի՞նչ եք ծախում
Եվ ո՞ր եք դուք հիմա լողում»:
Նավորդները ասին նրան.
«Արար աշխարհ անցանք, իշխա՛ն,
Վաճառեցինք էժան թե թանկ
Գողաժուրիկ ամեն ապրանք.
Վերջացնելով այդ գործը մենք
Հիմա մեկնում ենք արևելք
Կղզու մոտով այն Բուլյանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի»:
Իշխանն ասաց այն ժամանակ.
«Բարի ճամփա ձեզ, պարոնա՛յք.
Սալթանի մոտ հասնեք բարով,
Օվկիանոսով ու ծովերով,
Եվ հիշեցրեք, խնդրեմ, նրան,
Թագավորին ձեր աննման,
Որ խոստացավ հյուր գալ մեզ մոտ,
Բայց մնացինք դեմքին կարոտ:
Ինձնից նրան բարև արեք»:
Եվ այս անգամ իշխանը սեզ
էլ չբռնեց ճամփան ծանոթ,
Մնաց տանը՝ իր կնոջ մոտ:

Շնկչնկում է ուրախ քամին,
Սըլանում է նավը կրկին,
Կղզու մոտով այն Բուլյանի,
Դեպի երկիրը Սալթանի:
Ահա արդեն կապույտ հեռվում
Ծանոթ երկիրն է երևում:
Հյուրերն ահա ափ դուրս եկան.
Նրանց տուն է կանչում արքան:

Տեսան նրանք վե՛հ արքային
Պալատի մեջ բազմած գահին,
Բաբարիխա շար խնամին,
Խոհարարն ու ջուլհակուհին
Արքայի մոտ երեք հոգով
Նստած նայում են շորս աչքով:
Եվ հյուրընկալ Սալթան արքան
Հյուրերի հետ նստեց սեղան.
«Անգի՛ն հյուրեր, ո՞վ պարոնայք,
Ո՞րտեղ էիք, շա՞տ ման եկաք,
Մովից այն կողմ լա՞վ է, թե վատ,
Եվ ի՞նչ հրաշք տեսաք անհայտ»:
«Ո՞վ թագավոր,— ասին նրանք,—
Արար աշխարհ անցանք, տեսանք:
Մովից այն կողմ վատ չեն ապրում,
Եվ մի հրաշք կա աշխարհում.
Մովում կղզի կա միայնակ,
Կղզու վրա՝ մի մեծ քաղաք
Ոսկեգմբեթ տաճարներով,
Պալատներով, այգիներով.
Պալատի մոտ մեծ իշխանի
Կա սլացիկ մի եղևնի,
Եղևնու տակ՝ բյուրեղյա տուն,
Տան մեջ՝ սկյուռ մի ձեռնասուն,
Որ ողջ օրը երգում, ցնծում
Ու կաղին է անվերջ կրծում,
Կաղին սակայն մի այնպիսի,
Որ կեղևն է դեղին ոսկի,
Իսկ միջուկը դմրուխտ փայլուն.
Շատ մարդիկ են սկյուռին նայում:
Այնտեղ ուրի՛շ հրաշք էլ կա.
Հուզվում է ծովը շրջակա,
Ունում է գոռ ու ամեհի,
Դուրս ցայտում ասին իր ամայի,
Տարածվում ու շաչում ուժգին:
Եվ հայտնրվում են եզերքին
Ջրահավառ ու անվեհեր

Երեսներեք դյուցազուններ,
Բուլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ:
Առաջնորդում է քաջերին
Չեռնոմորը՝ կտրիճ քեռին.
Չկա նման հաղթ ու հզոր,
Վստահելի պահակազոր:
Իսկ իշխանը մի կին ունի՝
Չտեսնըված գեղեցկուհի,
Ցերեկը լույսն է մթնեցնում,
Գիշերն աշխարհ լուսավորում.
Ասող է վառվում սեզ ճակատին,
Լուսնյակ ցոլում ծամի տակին.
Կղզու տերն է Գվիդոնը քաջ,
Որ խոնարհվում է քո առաջ.
Նա ուղարկել է շատ բարե,
Բայց կշտամբում է քեզ նաև,
Որ խոսք տվիր հյուր գալ իր մոտ,
Բայց երեսիդ մնաց կարոտ»:

էլ Սալթանը չհամբերեց,
Նավատորմն իր կարգի բերեց:
Իսկ այն պառավ շար խնամին,
Խոհարարն ու ջուլհակուհին
Չեն ուզում, որ Սալթան արքան
Տեսնի կղզին այն դյութական:
Սակայն Սալթանն՝ էլ չի լսում
Եվ սաստում է նրանց, ասում.
«Ծս արքա՞ եմ, թե մի մանուկ,—
Խոսում է նա լուրջ ու կտրուկ,—
Ծս մեկնում եմ»:
— Ասաց, գոփեց,
Դուրս եկավ ու դուռը խփեց:

Լուսամուտի առաջ նստած
Իշխանը լուռ նայում է ցած.
Այնտեղ ծովն է ծփում հանդարտ,
Ափին խփում է անկատ.

Եվ կապուտակ, անամպ հեռվում
Ահա նավեր են երևում:
Քրթում է սիրտն իշխանի.
Այդ նավատորմն է Սալթանի:
Վեր թռավ նա իսկույն տեղից,
Կանչեց անզուսպ ու խնդալից.
«Մա՛յր հարազատ ու սիրելի,
Եվ դու, ջահն՛լ իշխանուհի,
Մի շո՛ւտ եկեք, տեսեք ինչպե՛ս
Հյուր է գալիս իմ հայրը մեզ»:
Նավերն արդեն մոտ են կղզուն:
Նա գիտակով հորն է տեսնում.
Ահա արքան նավում կանգնած՝
Իր գիտակն է ուղղել նրանց:
Նրա հետն են՝ ջուհակուհին,
Խոհարարը և խնամին,
Որ անծանոթ կղզուն նայում,
Զարմանում են ու հիանում:
Թնդանոթներ որոտացին,
Զանգերն ուժգին ղողանջեցին,
Իշխանն ինքն է ծովափ գնում,
Քազավորին դիմավորում,
Եվ նրա հետ՝ ջուհակուհուն,
Խոհարարին ու խնամուն.
Նա տուն տարավ թագավորին
Ու օան շասաց ամենեկին:
Երբ ամենքը պալատ հասան,
Դարբասի մոտ տեսավ արքան
Զրահավառ ու անվեհեր
Երեսներեք դյուցազուններ,
Բոլորն էլ հաղթ, հսկա մարդիկ,
Երիտասարդ ու գեղեցիկ,
Եվ նրանց հետ՝ սուրը ձեռին
Չեռնամորը, կտրիճ քեռին:
Արքան մտավ բակն ընդարձակ,
Տեսավ՝ բարձրիկ եղևնու տակ
Մի սկյուռ է երգում, ցնծում,

Ոսկի կաղինն է իր կրծում,
Զմրուխտները միջից հանում
Ու տուպրակի մեջ է դնում,
Եվ մեծ բակում համատարած
Ոսկի կեղև է շաղ տված:
Հյուրերն ապա սրտով խնդուն
Տեսան շքնաղ իշխանուհուն.
Ասող է վառվում սեգ ճակատին,
Լուսնյակ ցլում ծամի տակին:
Իրեն այնքան վեհ է պահում,
Միրամարգ է կարծես քայլում:
Հետն էլ եկող մի կին կա մեծ:
Արքան տեսավ — և ճանաչեց...
«Ի՞նչ եմ տեսնում, ի՞նչ բան է սա»,—
Միրտը խփեց արագ-արագ,
Ու քիչ մնաց ուշքը գնա...
Արցունքն աչքին, սիրով անհագ
Գրկում է նա իր թագուհուն,
Զահել հարսին ու իր որդուն:
Եվ սեղան են նրանք նստում,
Սկսվում է քեֆ ու խնդում:
Իսկ այն պառավ, շար խնամին,
Խոհարարն ու ջուհակուհին
Փախան, մի-մի անկյուն մտան,
Ուր հազիվհազ նրանց գտան:
Նրանք ամեն ինչ պատմեցին,
Մեղա գալով հեկեկացին:
Հանուն այդ մեծ ուրախության
Երեքին էլ ներեց արքան:
Օրըն անցավ—թագավորին
Հարբած տարան ու քնացրին:
Այդ քեֆում ե՛ս էլ խմեցի
Եվ լոկ բեղերս թրջեցի:

Ու հուզմունքից խստագին
Ճաշին ընդմիշտ նա ննջեց:

Արքան մնաց սգավոր.
Նա՛ էլ մարդ էր մեղավոր.
Տարին անցավ ոնց երազ.
Նա կին առավ դեռահաս.
Բարձր, սիրուն, նազելի,
Իայց բնույթը զզվելի,
Չար ու հպարտ, կըտըրտան,
Կասկածոտ ու մրթմրթան,
Օժիտ ուներ լի ու լի,
Հետն էլ մի հատ հայելի—
Պետք է ասեմ ավելին,—
Խոսել գիտեր հայելին.
Հետը ուրախ խոսում էր
Ու զուգվելով ասում էր.
«Ասա դու ինձ, հայելի՛,
Ո՞վ կա ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Հայելին իսկույն եեթ.
Խոսում էր թագուհու հետ.
«Չկա քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Ու թագուհին հըռհոռու,
Զույգ ուսերը ծըռմոռու,
Քթի տակը մըռմըռու,
Աչքերը ճըտ-ճտտացնում,
Մատներով շրտ-շտտացնում,
Զեռքը մեջքին կանթ արած՝
Կանգնում հայելու դիմաց:

Արքազնուհի աղջիկը,
Հոտով վարդի փնջիկը,
Հետզհետե ծաղկելով՝
Մեծանում էր օրերով:
Աչք ու ունքը սև սաթ էր,

ՔՆԱԾ ԴՇԽՈՒՆՈՒ ԵՎ ՅՈՒԹ ԲԱԶԵՐԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

Մնաս բարով ասելով
Թագավորը թագուհուն՝
Գնաց, չեկավ մի տարով:
Թագուհին էր, օրնիրուն,
Առավոտից իրիկուն,
Առազաստում կենտ նստած՝
Լուսամուտին աչքն հառած՝
Սպասում էր, սպասում
Եվ աչքերը վրնասում:
Աչքերն էնքան նայեցին,
Որ նայելուց ցավեցին:
Զըկա՛, չըկա՛ հոգյակը,
Միրտն է այրում փափազը:
Միայն բուքն է խիստ հուզվում,
Զյունն է գալիս ու դիզվում.
Ինն ամիս է հա անցնում,
Առազաստում թագուհին
Ջրօրհնեքի սուրբ տոնին
Պառկում բերում մի աղջիկ,
Ինչպես վարդի մի փնջիկ:

Առավոտուն լուս ու մութ
Արքան եկավ, ի՞նչ օգուտ.
Վրան նայեց թագուհին,
Ծանր-ծանր հառաչեց

Լույսը դեմքից կրկաթեր.
Դարձավ սիրունի փեսեն
Իշխանագուն Եղիսեն.
Հոր մոտ զրկեց նա պատգամ.
Արքան ասավ. «Հա՛, կըտամ»,—
Յոթը քաղաք, շատ դոյակ —
Տվեց օժիտի տեղակ:
Թագուհին առագաստում
Իրան զուգում, պատրաստում,
Ու հայելուն նա էլի՝
«Ասա դու ինձ, հայելի,
Ո՞վ է ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ սիրելի»:
— Հայելին թե՛ «Թագուհի,
Լա՛ի՛ր, քեզնից ավելի
Խորթ աղջիկդ է սիրելի»:
Թագուհին է վեր թռչում,
Խփում նրան ու ճչում.
«Ա՛յ դու անպետք ապակի,
Քո սրտիկը թող ճաքի.
Դու ուղիղը շես ասում.
Վրդովել ես ինձ ուզում:
Ա՛յ թե ինչպես աճեց նա,
Հարկե, սպիտակ կերևա.
Հղի մայրը մեն-մենակ
Լուսամուտից շարունակ
Չյունին էնքան է նայել,
Որ աղջիկն է սպիտակել.
Բայց ինձ ասա դու էլի,
Ի՞մ աննման հայելի.
Միթե՞ ես չեմ դշխունը,
Աշխարհի մեջ նշխունը:
Պատասխանեց հայելին.
«Խորթ աղջիկդ է սիրելին»:
Ոնց որ կծած սև օձից,
Չար թագուհին նախանձից
էն հայելուն մի բրթեց,

Բռնեց մի կողմ շարտեց.
Ճշաց, կանչեց նաժիշտին,
Կանչեց բերեց իր կշտին,
Ասավ. «Աղջի՛, քեզ հետ եմ,
Թե չէ մազդ կըփետեմ.
Խորթ աղջկաս հետդ առ,
Իսկույն եթ տար անտառ.
Կապիր նրան ծառերին,
Բաժին դառնա գայլերին»:

Ասոված պահի կնոջ հերսից,
Սատանան էր խոսում ներսից.
Հետը վիճել չէր կարելի,
Մի կրակ էր անմարելի:
Նաժիշտն առավ վարդ դշխուն,
Տարավ անտառ, այնպես հեռուն,
Որ աղջիկը ընկավ գլխի,
Արցունք թափեց աղի-լեղի
Ու աղաչեց. «Հույսը՛ս, լույսը՛ս
Ի՞նչ եմ արել անմեղ կույսըս.
Դու ինձ խղճա, ինձ խնայի՛,
Երբ որ դառնամ ես թագուհի
Կրկատարեմ քո բաղձանքը»:
Նա էլ լսեց աղաչանքը,
Ոչ սպանեց և ոչ կապեց,
Տեղը թողեց, տուն շտապեց:
«Ի՞նչ,— հարցրեց շար թագուհին,—
Ո՞րտեղ մնաց քո դշխունին»:
«Խոր անտառում, ասեմ ճիշտը,—
Պատասխանեց սև նաժիշտը,—
Ես կապեցի զույգ արմունկից,
էլ չի պրծնի գայլի ճանկից.
Լավն էլ էն է շտանջվի,
Խոր անտառում թող ջրնջվի»:
Լուրը հասավ ողջ աշխարհին,
Թե կորել է արքազնուհին:
Թագավորը մնաց լալեն,

Լալին, լալին, մղկտալին.
Ու պատանի անբախտ փեսեն,
Իշխանազուն էն Եղիսեն,
Միրող սիրտը հա տանջելով,
«Ո՛վ տեր աստված» հա կանչելով
Գնաց գտնի նշանածին:

Հիմա գնանք մենք կորածին:
Մաղիկ մաղիկ մղկտալին,
էս կողմ, էն կողմ, վեր-վար տալին,
Մութ անտառը տվեց անցավ,
Մի դղյակի նա մոտեցավ.
Շունն հաշելով վրա վազեց,
Մտքը գալով ոտը լիզեց.
Թափառական հյուրը շքնաղ
Սրահ մտավ լուռ ու խաղաղ.
Պատշգամբը ելավ վախով,
Դուռը բացեց երկաթ ախով.
Մտավ սենյակ և ոչ մի շունչ,
Զորս պատերը կանգնած են մունջ,
Բայց տախտերին՝ խալ-խալիշա
Եվ հատակին նախշուն քեշա,
Մի անկյունում՝ փայտե սեղան,
Մի անկյունում մեծ վառարան.
Տեսավ կույսը դատարկ տեղ չի,
Բարի մարդկանց մոտ չի կորչի.
Ու սենյակից դես-դեն մտավ,
Ցաք ու ցրիվ ինչ որ գտավ՝
Սրբեց, մաքրեց ու վեր քաղեց.
Ընկած բանը տեղից կախեց
Ու սենյակի դուռը ախեց.
Սրբի առաջ վառեց կանթեղ,
Գնաց մտավ մի ծածուկ տեղ:

Ճաշի ժամին, մին էլ ահա,
Բակը լցվան յոթն ածրահա:
Յոթով մտան սենյակը այն.

Մեծը ասավ. «էս ի՞նչ նոր բան.
Ամեն ինչը արգի-կարգի.
Ո՛վ է բերել տունը սարքի:
Ո՛վ ես, ով չես՝ առաջ արի.
Տեսնենք շա՛ր ես դու, թե՛ բարի.
Թե մի մարդ ես դու ալևոր՝
Մեր բիձեն ես դու պատվավոր.
Թե պատանի—չիվան-ջահել՝
Մեր ախպերն ես ախպոր վայել.
Թե ծեր կին ես՝ մայր եղիր մեզ,
Մեզ էլ որդի արա դու քեզ.
Թե աղջիկ ես հուրիկ-բուրիկ՝
Եղիր դու մեզ անուշ քույրիկ»:
Եվ դշխուհին երևաց,
Մինչև գոտին խոնարհվեց,
Տան տերերին բարևեց.
Վարդի նման կարմրեց.
Ներողութուն նա խնդրեց,
Որ անկոչ ու անծանոթ.
Հյուր է եկել նրանց մոտ:
Իսկույն խոսքից իմացան՝
Դշխուհի է աղջիկն այն.
Գորգի վրա նստացրին
Գաթա, գինի հրամցրին.
Թողեց գինին գավաթով
Ու գաթիցը, ամոթով,
Կտրեց կերավ մի պատառ.
Հանգստանալու համար
Յոթն ախպորից հյուրընկալ
Խնդրեց նա մի մահճակալ:
Յոթն ախպորով միասին
Սենյակ տարան հյուր կույսին,
Թողին նրան մեն-մենակ
Քնի իրենց թևի տակ:

Օրերն անցնում են կամաց,
Բայց դշխուհին նշանած

Յոթն եղբոր դղյակում
Համ ծլում է, համ ծաղկում.
Եղբայրները խմբովին
Լուսաբացին՝ մի քովի
Գնում են միշտ ման գալու,
Վայրի բաղեր զարկելու,
Կամ թե թյուրք-մուրք փնտրելու
Եվ գլուխը կտրելու, —
Հալածելու միասին
Պատիգորսկու շերքեզին:

Եվ դղյակի տիրուհին
Ինքն է որ կա դշխուհին.
Վառում, եփում, պատրաստում.
Յոթի հետ սեղան նստում
Ու հակառակ չի խոսում,
Ջան է ասում, ջան լսում.
Օրերն էդպես են հոսում,
Հեքիաթն էսպես է ասում:
Յոթն ախպորով վարդ կույսին
Սիրեցին. բարելուսին
Սենյակ մտան միասին.
Մեծը ասաց. «Վարդի՛ բույր,
Անվանել ենք մենք քեզ քույր,
Բայց սիրել ենք քեզ յոթով,
Մեզ մի անի ամոթով.
Դու մի թույլ տա, որ կովենք,
Պատճառ դառնաս, մենք ցրվենք:
Եղիր մեզնից մեկիս կին,
Մյուսներին քույրը անգին.
Գլուխդ ի՞նչ ես շարժում,
Մի՛թե ինձ ես դու մերժում,
Ընտրիր, ո՞րըս է քեզ արժան»:
«Օ՛, դուք քաջե՛ր պատվարժան,
Իմ եղբայրներ սիրասուն,
Ճիշտն եմ, ճիշտը ձեզ ասում,
Աստված պատժի թե ստեմ,

Տեղիս մեջը ողջ շրնստեմ.
Ես աղջիկ եմ հարսնացու,
Ունեմ ես ինձ փեսացու.
Դուք շատ քաջ եք ու խելոք.
Ձեզ սիրում եմ ես ջոկ-ջոկ,
Եղբայրներս եք հարազատ.
Թողեք խոսեմ ես ազատ.
Նըշանածս է, ձեզ ասեմ,
Իշխանազուն Եղիսեն:

Եղբայրները խորհեցին,
Մոծրակները քորեցին.
«Որ էդպես է, մեզ ների՛ր,
Քրոջ նման մեզ սիրիր.
Ես այդ մասին, ասեմ ճիշտ,
Ձեմ խոսի, շեմ, ընդմիշտ», —
Գլուխ ւշալով մեծն ասաց:
Կույսը տեղի մեջ խոսեց.
«Հա՛. շես ուզում, ախպե՛ր ջան,
Քույրըդ լինի դավաճան»:
Յոթն ախպերը փեսայու
Թողին աղջիկն հարսնացու.
Սուսիկ, փուսիկ գնացին
Եվ խոսքի տեր մնացին:

Բայց նենգամիտ թագուհին
Չէր մոռացել ցավը հին.
Նա չէր ներում դշխուհուն,
Ո՛նց իրանից նա սիրուն:
Բայց թե էն է ցավալին,
Գնաց գտավ հայելին,
Դրավ առաջն ու նստեց,
Իրան զուգեց պատրաստեց.
Ժպտաց, ասաց. «Հայելի՛,
Ասա, ասա ինձ էլի,
Ո՞վ է ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:

«Գեղեցիկ ես, խո՛սք չըկա,
Բայց անտառում մինը կա,
Յոթ ախպրանց դոյակում
Անհայտ ծլում ու ծաղկում.
Նա՛ է քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Ու թագուհին վեր թռավ,
Իր նաժիշտին ձեռքն առավ.
«Վստահացա՞ր ինձ խաբել,
Խորթ աղջկաս չըկապել»:
Նա էլ պատմեց եղածը.
Թագուհին թե՛ «Չեղածը
Քո զլուխը կըբերեմ.
Քանի ողջ է դշխուհին,
Վայը կտամ քո օրին»:

Մատաղ կույսը մի ջերմ օր,
Սպասելով յոթն ախպոր,
Պատուհանում մանում էր.
էն ինչ դռան մեծ շունն էր,
Սաստիկ հաշեց ու կույսը
Տեսավ՝ ուզվորը դուրսը,
Պաշտպանվելով շնիցը,
Ներս է մտնում դռնիցը:
«Ա՛յ շուն, հանգիստ, ի՞նչ է, ի՞նչ,
Սպասիր դու, տա՛տի, քիչ.
Կըլոնցնեմ ես գժին
Ու կըբերեմ քեզ բաժին»,—
Գուշեց վերից էն կույսը:
«Իմ գավա՛կս, իմ լույսը,
Շունդ ինչքա՛ն կատաղած է,
Աղքատ կուզե, որ կըժե.
Եկ ինձ մոտ»:
Կույսն ուզում է
Հաց բերի. շունն հուզվում է.
Պատշգամբին կպչելով,
Ոտներն ընկած հաշելով,
Թույլ չի տալիս ազդկան

Մոտենալու էն կնկան.
Հենց պառավը դեպ նրան,
Հարձակվում է հա վրան
Ինչպես կատղած, դազազած:
«էս ի՞նչ հրաշք,— կույսն ասաց,—
էսօր շունը ինչ վա՛տ է,
Կարելի է քնատ է»:
Բերեց հացը ցած նետեց,
Շանը մի կերպ խտրեց.
Պառավն առավ ու ասաց.
«Աղջի՛կ, օրհնի քեզ աստված,
Շունը վերև չի թողնի,
էս խնձորը դու բռնի»:
Ու մի խնձոր մեղրածոր
Ոսկեզօծած, կարմրավուն,
Վեր է գցում դշխուհուն:
Շունը վերևն է զլում,
Կույսը խնձորն է խում:
«Շան հաշոցը քեզ ի՞նչ փույթ,
Աղավնյա՛կս, անձանձորայթ
էդ խնձորը կարմրախետ
Անուշ կանես ճաշից ետ»:
Պառավն ասաց, հեռացավ,
Շունը նորից շարացավ,
Նա վազում է, վազվզում,
Կոնձկոնձում է, մըզմըզում,
Մին շոքում է, մին պառկում
Եվ սրտիցը խոր տնքում.
Ասել կուզե դշխուհուն՝
«Դեն շարտիր»:
«Ա՛յ իմ շուն,
էսօր քեզ ի՞նչ պատահեց»,—
Ասավ շանը ու շոյեց:
Հետո մտավ սենյակը,
Դրեց, փակեց դռնակը
Ու սկսեց նա բանել,
Պատուհանում կազ մանել,
Ապրեշումից թե՛լ հանել,

Ախպրանց ճամփեն հա պահել,
Ալ խնձորին ծուռ նայել:

Խնձոր, խնձոր, ի՛նչ խնձոր,
Կտոտ, հյուժոտ, մեղրածոր,
Հոտոտ-մոտոտ թարմ ու նոր,
Կարմրաթշիկ, ոսկեհատ,
Կուտ ու կորիզ նուան հատ
Երևում են կեղևից,
Նոր է քաղած տերևից:
Կույսը ելավ սրտամաշ,
Չըհամբերեց մինչև ճաշ.
Խնձորն առավ նա ձեռքին,
Մոտեցրեց շրթունքին.
Մի քիչ կծեց ատամով
Ու կուլ տվեց խիստ համով.
Մին էլ հանկարծ իմ կույսը,
Իմ հոգյակը, իմ լույսը,
Անձեն, անձուն, անբարբառ
Փովեց տեղը շնչասպառ:
Դալար կոներ թափվեցան,
Պայծառ աչքեր փակվեցան.
Ոսկի խնձոր գլորավ,
Նախշուն հասակ ճլորավ.
Ընկավ կույսը նշանած,
Ո՛չ կենդանի, ո՛չ մեռած:

Եղբայրները անտևղյակ
Գալիս էին դեպ դղյակ
Օրվա հաշող թալանից.
Մին էլ շունը տան կողմից
Վրա պրծավ հաշելով.
Ու նորից տուն փախչելով
Կուզեր ասել՝ շուտ հասեք.
Էլ մի՛, էլ մի՛ սպասեք:
Էն քաջերը վատ նշան
Հաշվելով հաշոցը շան,

Սլացան, սենյակ լցվան,
«Ախ, վա՛խ»: Շունը բարձրաձայն
Վրա պրծավ, շարացավ,
Խնձորը կերավ, շորացավ.
Էլ ետ շգա էդ օրը,
Թունավոր էր խնձորը:
Ցոթ ախպերը ամենքով,
Հոգու սաստիկ հուզմունքով,
Քրոջ առաջ գլխակախ
Կանգնած էին մտազբաղ.
Ու սրբազան աղոթքով
Բարձրացրին խնամքով,
Խաս-խաս շորեր հագցրին,
Հագցրին ու կապցրին,
Աղի արցունք մաղեցին,
Նրան թաղել ուզեցին.
Բայց մտքները փոխեցին:
Խորը քնի թևի տակ,
Ինչպես քնած հրեշտակ,
Կույսը անուշ էր ննջում,
Միայն, միայն չէր շնչում:
Եղբայրները երեք օր
Սուգ նստեցին-սգավոր.
Բայց դշխուհին այն նախշուն,
Խոպոպները ապրեշում,
Իր խոր քնից լըսթափվեց.
Երեք օր թամամվեց,
Դրին դագաղ բյուրեղյա
Ու, կարդալով «տեր-ուղղյա»,
Տարան նրան թափուր սար,
Սարի տակին մի խոր այր,
Շղթաներով կախեցին,
Ցոթը սյունից մեխեցին,
Շուրջը ճաղեր տնկեցին,
Քրոջ առաջ շոքեցին,
Մունը դրին երկրային.
Խորհրդավոր էդ պահին

Մեծը ասավ. «Ա՛յ շքնաղ,
Ջահել մտար դու դագաղ,
Զոհ գնացիր նախանձին.
Գեղեցկութունդ առանձին
Յոթն ակապերով սիրեցինք,
Բայց քեզ փեսիդ պահեցինք.
Հիմի դու կաց այս վայրում,
Մութ ու մթին այս այրում»:

Եվ թագուհին նախանձոտ
Սպասելով մահվան բոթ,
Նորից առավ հայելին,
Իրա միակ սիրելին.
Ասավ. «Ասա, հայելի՛,
Բոլորիցք ավելի
Մի՞թե ես չեմ սիրելի»:
Հայելին թե՛ «Հա՛, էլի,
Զրկա քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:

Նշանածին էն փեսեն,
Իշխանագուն Եղիսեն,
Ողջ աշխարհն է ման գալիս,
Ման է գալիս ու լալիս,
Պատահողին հարց տալիս.
«Ասեք, ո՞ւր է դշխուհիս,
Ասեք, ո՞ւր է նշխուհիս»:
Ո՛վ լսում է, զարմանում,
Ո՛րը հայտնի ծիծաղում,
Ո՛րը գլուխը կախում:
Ու արևին լուսերես
Դիմեց փեսեն վերջապես.
«Արև՛, արև՛, արեգակ,
Աշխարհն առած թևիդ տակ,
Կլոր տարին շարունակ
Ման ես գալիս երկնքով.
Բա չի՞ ընկել քո աչքով

Իմ դշխուհիս նորահաս,
Ես փեսեն եմ անմուրազ»:
«Ո՛չ, չեմ տեսել, պատանի՛,
Ինձնից կարծիք մի տանի,
Գուցե նա չի կենդանի,
Գուցե մի տեղ լուսնյակը
Տեսել է քո հոգյակը»:
Եղիսեն իր հուշերով
Դիմեց լուսնուն գիշերով.
«Լուսի՛ն, լուսի՛ն, լուսերես,
Դու ոսկեզօծ եղջյո՞ւր ես.
Աչքդ խաժուժ, լուսաէջ,
Դու ծագում ես մթի մեջ,
Քեզ աստղերը սիրելով՝
Հա մնում են նայելով,
Մի՞թե խնդիրս ես մերժում:
Մի տեղ էս լեն աշխարհում
Զե՞ս տեսել իմ դշխուհուն,
Նա իմ հարսն է, ես՝ փեսան:
Լուսի՛ն, լուսի՛ն, դեհ, ասա՛»:
Լուսինն ասավ. «Պատանի՛,
Ինձնից կարծիք մի տանի,
Գիշերները մութ-մթին,
Ես ծագում եմ իմ հերթին.
Ես չեմ տեսել դշխուհուն,
Գնա՛, դիմիր դու քամուն.
Գուցե նա քեզ ճար անի,
Գնաս բարով, մի կանգնի»:
Քամուն դիմեց Եղիսեն.
«Կանգնի՛ր, քամի՛, քեզ առեմ,
Քամի-քամի կօրորվի,
Հալածում ես խմբովի
էն երկնքի ամպերը,
Հուզում, դիզում ծովերը
Ու քո անուշ հովերը
Տարածում ես անսահման.
Դու հզոր ես անպայման.

Դու չես վախում ոչ ոքից,
Բացի, բացի էն մեկից:
Մի՞թե խնդիրս ես մերժում,
Մի տեղ էս լին աշխարհում
Չե՞ս տեսել իմ դշխուհուն,
Նա իմ հարսն է, ես՝ փեսան»:
Քամին ասավ. «Ծս տեսա.
Գետից վերև կա մի սար,
էն սարում մի խոր այր,
էն այրումը, խավարում,
Բյուրեղ դագաղ օրորվում.
Շղթաներով է կախված,
Յոթը սյունից է մեխված»:
Քամին բացեց իր թևը.
Տղան առավ սուգ-սևը.
Լալով գնաց հեռացավ,
Թափուր սարին մոտեցավ.
Սարի շուրջը դատարկ վայր,
Սարի տակը մի խոր այր:
Գնաց, գնաց մութ անցքով,
Գնաց տխուր հայացքով.
Գնաց գտավ մի դագաղ՝
Շղթաներով վերից կախ,
Եվ դագաղում — հա անշունչ
Իր դշխուհին՝ վարդի փունջ:
Վայր տալով իր գլխին,
Վազեց կպավ դագաղին.
Եվ դագաղը բյուրեղից
Հա փշրվեց իր տեղից,
Կույսը զարթնեց զարմացած,
Շուրջը նայեց ու ասաց.
«Ախ, էսքան էլ մարդ քնի՞,
Իր գլուխը վեր դնի»...
Վեր բարձրացավ դագաղից
Եվ ինչ տեսավ էնտեղից:
Վա՛յ, երազ է, մուրազ է,
Ու լաց եղան երկուսով.

Այրից ելան ու լույսով
Հեռու ծայրից աշխարհքի,
Ուրախ, զվարթ, ձեռք-ձեռքի,
Սարեր, ձորեր շրջելով,
Անուշ, անուշ զրուցելով,
Ինչպես երկու աղունիկ,
Եկան հասան արքունիք:
Լուրը հասավ աշխարհին —
Կենդանի է դշխուհին:

Հենց էդ պահին թագուհին
էլի առած հայելին,
Հետը անուշ խոսում էր
Ծամովելով ասում էր.
«Մ՞ով կա ինձնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
«Դու չքնաղ ես, խոսք չկա.
Խորթ աղջիկդ է որ կա,
Նա է քեզնից ավելի
Արմաղ-շարմաղ, սիրելի»:
Նորից հուզվեց թագուհին,
Տվեց փշրեց հայելին.
Դունից ուղիղ դուրս թռավ
Խորթ աղջկան պատահավ,
Սիրտը ճաքեց ու մեռավ:
Հենց որ նրան հողեցին,
Խորը, խորը թաղեցին,
Սկսեցին հարսանիք.
Երկու ջահել ջան-ջանիկ
Պսակվեցին մուրազով.
Դեռ աշխարհը երազով
Չէր տեսել էդպես խնջույք.
Ծս էլ առա մեծ հաճույք.
էնքան գինի կոնծեցի.
Լոկ բեղերս թրջեցի:

ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԱՂՋԻԿԸ

Պատիվը շահելուց պահպանիր: Առած

Գ Լ ՈՒ Յ Ի

ԳՎԱՐԳԻԱՅԻ ՍԵՐԹԱՆՏԸ

- Վաղն ևեթ կդռնար դվարդիայի կապիտան:
- Հարկավոր չէ. թող նա բանակում ծառայի:
- Հրաշախ է ասված — քաշի թող մի...

Իսկ ո՞վ է նրա հայրը:

Կնյամենն

Հայրս՝ Անդրեյ Պետրովիչ Գրինյուվը, երիտասարդ ժամանակ ծառայել էր կոմս Մինխիև մոտ և պրեմիեր-մայորի աստիճանում պաշտոնաթող եղել 17... թվականին: Այդ ժամանակից նա ապրում էր Սիմբիրսկի նահանգում գտնվող իր գյուղում, ուր և ամուսնացել էր այնտեղի մի աղքատ ազնւր-վականի աղջկա՝ Ավգոտյա Վասիլևնա Յու-ի հետ: Մենք՝ երեխաներս, ինը հոգի էինք: Իմ բոլոր եղբայրներն ու քույրերը մանուկ հասակում են մեռել:

Գվարդիայի մայոր՝ մեր մոտիկ ազգական իշխան Բ.-ի սղորմածությամբ ես գրված էի Սեմյոնովսկի գնդում որպես սերժանտ: Երբ դեռ մայրս հղի էր ինձնով: Իսկ եթե մայրիկս անսպասելիորեն աղջիկ ծներ, հայրս ուր որ հարկն է կհայտնեն շնորհակցված սերժանտի մասին և գործը դրանով իսկ կավարտվեր: Մինչև ուսումս ավարտելը ես համարվում էի արձակուրդի մեջ: Այն ժամանակ մենք այժմյան պես չէինք դաստիարակվում: Հինգ տարեկան հասակից ինձ տվել էին ասպանդակապահ Սավելիչի ձեռքը, որին, շնորհիվ իր աշա-լուրջ վարք ու բարքի, նշանակել էին իմ հսկիչ-սպասավորը: Նրա հսկողութան տակ տաններկու տարեկան հասակում

ուսերեն գրել-կարդալ սովորեցի և կարող էի բավական առողջ դատողութուններ անել արագավազ քերձեի հատկու-թյունների մասին: Այդ ժամանակ հայրս ինձ համար վար-ձեց մի ֆրանսիացի՝ մուսյե Բուպրին, որին Մոսկվայից բերել տվին գինու և պրովանսի ձեթի մի տարվա պաշարով հան-դերձ: Նրա գալը բուրոսիին դուր չեկավ Սավելիչին: «Փա՛ռք աստծո, — փնթփնթում էր նա քթի տակ, — կարծես թե երե-խայի երեսը մաքուր է, մազերը՝ սանրած, փորը՝ կուշտ: Էլ ի՞նչ կարիք կար ավելորդ փող ծախսել և մուսյե վարձել, ի՞նչ է, էստեղ մենք մեր մարդիկը շունեի՞նք»:

Բուպրեն իր հայրենիքում եղել էր վարսավիր, հետո Պրուսիայում՝ զինվոր, ապա եկել էր Ռուսաստան pour être outchitel¹, այնքան էլ լավ չհասկանալով այդ բառի իմաստը: Նա խաղաղ բնավորության տեր մարդ էր, սակայն՝ ծայր-աստիճան թեթևամիտ և անառակ: Նրա գլխավոր թուլությու-նը դեպի գեղեցիկ սեռն ունեցած մոլութունն էր. հաճախ, ի պատասխան իր քնքշությունների նա ստանում էր այնպի-սի հարվածներ, որոնցից ամբողջ օրերով հառաչում էր: Բացի այդ, նա (ինչպես ինքն էր ասում) թշնամի չէր ջշին, այսինքն՝ (ուսերեն ասած), սիրում էր շափից ավելի կոն-ծել: Բայց, քանի որ մեր տանը գինին միայն ճաշին էին տալիս, այն էլ՝ մի փոքր գավաթով, ըստ որում դասատուին սովորաբար աչքաթող էին անում, ուստի և իմ Բուպրեն շատ շուտով սովորեց ուսական թրմօղուն և մինչև անգամ սկսեց գերադասել այն իր հայրենիքի գինիներից՝ որպես ստամոք-սի համար շահագանց օգտակար: Մենք իսկույն բարեկա-մացանք և թեե ըստ պայմանի նա պարտավոր էր ինձ սո-վորեցնել ֆրանսերեն, գերմաներեն և բոլոր գիտությունե-րը, բայց նա գերադասեց կարճ միջոցում ինձնից մի կերպ ուսերեն կոտրատել սովորել և ապա մեզնից յուրաքանչյուրն արդեն իր գործով էր զբաղվում: Ապրում էինք մենք հաշտ ու համերաշխ: Ուրիշ մենտոր ես չէի էլ ուզում: Սակայն շու-տով բախտը մեզ բաժանեց, և ահա թե ինչ դիպվածով:

Վաղարարուհի Պալաշկան՝ հաստիկ ու չեղտ մի աղջիկ

¹ Ուսուցիչ փնեխու համար (ֆր.): (Outchitel—ուսերեն учтель—ուսուցիչ բառն է):

և մի աչքը կույր կովապահ Ակուկան ինչպես եղավ, խոսք մեկ արած, մի օր եկան, միասին մորս ոտներն ընկան, խոստովանեցին իրենց մեղքը և լաց ու կոծով գանգատվեցին մուսյեից, որը գայթակղել էր նրանց անփորձությունը: Մայրս չէր սիրում նման բանը հանաքի տալ, ուստի և գանգատվեց հորս: Նրա դատաստանն էլ կարճ էր լինում: Նա իսկույն ևեթ իր մոտ պահանջեց սրիկա ֆրանսիացուն: Հաղորդեցին, որ մուսյեն ինձ դաս է տալիս: Հայրս եկավ իմ սենյակը: Այդ պահին Բուպրեն անմեղության քնով քնած էր մահճակալի վրա: Ես գործով էի դրադված: Հարկ է գիտենալ, որ Մոսկվայից ինձ համար աշխարհագրական քարտեզ էին բերել տվել: Առանց որևէ գործածության այդ քարտեզը կախված էր պատից և վաղուց էր ինձ հրապուրում թղթի լայնությունամբ ու լավորակությամբ: Ես վճռեցի նրանից մի օդապարուկ շինել և, օգտվելով Բուպրեի քնից, գործի անցա: Հայրս ներս մտավ հենց այն րոպեին, երբ ես ճիլոպից շինած պոչը հարմարեցնում էի Բարեհուսո հրվանդանին: Տեսնելով իմ վարժությունները աշխարհագրության բնագավառում, հայրս քաշեց ականջս, ապա մոտ վազեց Բուպրեին, շատ անզգույշ արթնացրեց նրան և սկսեց նախատինք թափել գլխին: Շփոթված Բուպրեն ուզեց վեր կենա, կանգնի և — չկարողացավ. դժբախտ ֆրանսիացին թունդ հարբած էր: Յոթը ցավին՝ մի դարման: Հայրս բռնեց նրա օձիքից, բարձրացրեց մահճակալի վրայից, դռներից դուրս հրեց և՛ ի մեծ ուրախություն Սավելիչի, նույն օրն ևեթ արձակեց պաշտոնից: Դրանով էլ ավարտվեց իմ կրթությունը:

Ես ապրում էի իբրև մի թերուս տղա, աղավնիներ թոցընելով և աթուրմա խաղալով բակի երեխաների հետ: Մինչ այս, մինչ այն՝ տասնվեց տարեկան դարձա: Այդ ժամանակ իմ բախտը փոխվեց:

Մի անգամ աշնանը մայրս մեղրով մուրաբա էր եփում հյուրասենյակում, իսկ ես բերանիս ջուրը կուլ տալով, նայում էի մուրաբայի եռացող փրփուրին: Հայրս պատուհանի մոտ նստած կարդում էր Պալատական օրացույցը, որ ամեն տարի նա ստանում էր: Այդ գիրքը նրա վրա միշտ մեծ ազդեցություն էր թողնում. նա միշտ առանձին հետաքրքրությամբ էր կարդում այն և ամեն անգամ ընթերցումը նրա

մեջ առաջացնում էր մաղձի զարամանալի հուզումն: Մայրս, որ անգիր գիտեր նրա բոլոր սովորությունները, միշտ աշխատում էր այդ դժբախտ գիրքը որքան կարելի է հեռու պահել և այդպիսով Պալատական օրացույցը հաճախ ամբողջ ամիսներ նրա աչքին չէր ընկնում: Բայց երբ նա պատահաբար գտնում էր, ապա երբեմն ամբողջ ժամերով այլևս ձեռքից բաց չէր թողնում: Եվ այդպես, հայրս կարդում էր Պալատական օրացույցը. երբեմնակի ուսերը վեր քաշում և կիսաձայն կրկնում. «Գեներալ-պորուչի՛կ... Իմ վաշտում նա սերժանտ էր... Ռուսական զույգ օրդենների կավալե՛ր... Իսկ վաղո՛ւց է, որ մենք»... Վերջապես հայրս օրացույցը շարտեց բազմոցի վրա և խորասուզվեց մտածմունքի մեջ, որ ոչ մի լավ բան չէր գուշակում:

Հանկարծ նա դարձավ մորս. «Ավդո՛տյա Վասիլենա, Պետրուշան քանի՞ տարեկան է»:

— Դեհ, ահա տասնյոթի մեջն է,— պատասխանեց մայրս,— Պետրուշան ծնվեց հենց այն տարին, երբ մեր հորաքույր Նաստասյա Գերասիմովնայի մի աչքը կուրացավ և երբ դեռ...

«Բարի,— ընդհատեց հայրս,— ժամանակն է, որ նա զինվորական ծառայության գնա: Հերիք է, ինչքան վազվզեց աղախնասենյակներում և մագլցեց աղավնատների պատերով»:

Ինձնից շուտով բաժանվելու միտքն այնպես շշմեցրեց մորս, որ նա գղալը ձեռքից բաց թողեց կաթսայի մեջ և արցունքները հոսեցին նրա երեսով: Ընդհակառակը, դժվար է նկարագրել իմ հիացմունքը: Զինվորական ծառայության զնալու միտքն իմ մեջ խառնվում էր ազատության և Պետերբուրգի կյանքի վայելքների մասին ունեցած մտքերի հետ: Ես ինձ երևակայում էի գվարդիայի սպա, որ, իմ կարծիքով՝ մարդկային ամենամեծ բարեբախտությունն էր:

Հայրս չէր սիրում ոչ փոխել իր մտադրությունները, ոչ էլ հետաձգել նրանց կատարումը: Իմ մեկնելու օրն արդեն նշանակված էր: Նախօրյակին հայրս հայտնեց, որ մտադիր է ինձ հետ նամակ ուղարկել իմ ապագա պետին և գրիչ ու թուղթ պահանջեց:

— Չմոռանաս, Անդրեյ Պետրովիչ,— ասաց մայրս,—

իմ կողմից էլ ողջունել իշխան Բ-ին. գրի, թե ես հուսով եմ, որ նա Պետրուշային չի թողնի առանց իր շնորհների:

— Այ բեզ հիմար բան,— պատասխանեց հայրս հոնքերը կիտելով:— Ինչո՞ւ համար ես պետք է իշխան Բ-ին նամակ գրեմ:

— Բայց դու ասացիր, որ կամենում ես գրել Պետրուշայի պետին:

— Է՛, հետո ի՞նչ:

— Բայց չէ՞ որ Պետրուշայի պետն իշխան Բ-ն է: Չէ՞ որ Պետրուշան գրված է Սեմյոնովսկի գնդում:

— Գրված է: Իմ ի՞նչ գործն է, թե գրված է: Պետրուշան Պետերբուրգ չի գնա: Ի՞նչ պիտի նա սովորի Պետերբուրգում ծառայելով: Դրամ վատնել և անպիտանություններ անել: Ո՛չ, թող նա բանակում ծառայի, թող նեղություններ քաշի, թող վառողի հոտն առնի, թող զինվոր դառնա և ոչ թե շամատոն: Գրված է գվարդիայում... Որտե՞ղ է նրա պասպորտը: Տո՛ւր ինձ:

Մայրս գտավ իմ անձնագիրը, որ պահում էր նրա փոքրիկ արկղիկի մեջ՝ իմ կնուների շապիկի հետ և զողոջուն ձեռքով տվեց հորս: Հայրս ուշադրությամբ կարդաց այն, դրեց իր առջև՝ սեղանի վրա, և սկսեց իր նամակը:

Հետաքրքրությունը ինձ տանջում էր: Ապա ո՞ւր են ուղարկելու ինձ, եթե ոչ Պետերբուրգ: Աչքս չէի հեռացնում հորս գրչից, որ շարժվում էր բավական դանդաղ: Վերջապես նա ավարտեց նամակը, պասպորտի հետ կնքեց մի ծրարում, ակնոցները հանեց և ինձ իր մոտ կանչելով, ասաց. «Ահա քեզ Անդրեյ Կարլովիչ Ռ-ին՝ իմ վաղեմի ընկերոջն ու բարեկամին հանձնելու նամակը: Դու գնում ես Օրենբուրգ՝ նրա հրամանատարության տակ ծառայելու»:

Եվ այսպես, իմ բոլոր փայլուն հույսերը խորտակվեցին: Պետերբուրգի ուրախ կյանքի փոխարեն ինձ սպասում էր ձանձրույթը հեռավոր ու խուլ մի վայրում: Զինվորական ծառայությունը, որի մասին մի ըոպե առաջ մտածում էի այնպիսի հիացմունքով, ինձ թվաց որպես մի ծանր դժբախտություն: Բայց հակաճառեին անմտություն էր: Մյուս օրն առավոտ տան դռանը մոտեցավ ճամփորդական կիբիտկան. մեջը գրին մի ճամպրուկ, մի արկղ՝ թեյի պարտզաններով և

կապոցները՝ մեջը բլիթներ ու կարկանդակներ՝ տնային փայփայանքի վերջին նշանները: Մնողներս օրհնեցին ինձ: Հայրս ասաց. «Գնաս բարով, Պյո՛տր: Հավատարիմ ծառայի նրան, ում երդում կտաս. մեծերիդ լսիր, նրանց փաղաքշանքների հետևից չընկնես, ծառայության մեջ մի քննի, ծառայությունից շտուսփես և հիշիր առածը՝ շորդ նորուց պահպանիր, իսկ պատիվդ՝ շահելուց»: Մայրս արտասուքն աչքերին ինձ խրատում էր պահպանել առողջությունս, իսկ Սավելիչին պատվիրեց հոգալ երեխայի մասին: Նապաստակի մորթուց կարած մի մուշտակ հագցրին ինձ, իսկ վրայից՝ աղվեսենու քուրք: Սավելիչի հետ նստեցի կիբիտկայի մեջ և ճանապարհ ընկա, հորդ արցունքներ թափելով:

Նույն գիշերն եեթ հասա Սիմբիրսկ, ուր պիտի մնայի մի օր՝ անհրաժեշտ իրեր գնելու համար, որ հանձնարարված էր Սավելիչին: Իջևանեցի պանդոկում: Սավելիչն առավոտից գնաց խանութները: Ձանձրանալով պատուհանից նայել ցեխոտ փողոցին, ես գնացի թափառելու պանդոկի բոլոր սենյակներում: Բիլիարդանոց մտնելուս պես տեսա բարձրահասակ մի բարին երեսունհինգ տարեկան, երկար, սև բեղերով, խալաթը հագին, կիյը ձեռքին և ծխամորճը ատամներով բռնած: Նա խաղում էր մարկյորի հետ, որը խաղը տանելու դեպքում մի զավաթ օղի էր խմում, իսկ տարվելու դեպքում պետք է չորեքթաթ մտներ բիլիարդի տակը: Սկսեցի դիտել նրանց խաղը: Որքան երկար էր տևում այն, այնքան չորեքթաթ արվող զբոսանքները հաճախակի էին դառնում, մինչև որ վերջապես մարկյորը պառկած մնաց բիլիարդի տակ: Բարինը մի քանի թունդ խոսքեր ասաց նրա հասցեին՝ որպես դամբանական և ինձ առաջարկեց հետը մի պարտիա բիլիարդ խաղալ: Ես հրաժարվեցի՝ խաղալ չիմանալուս պատճառով: Ըստ երևույթին այդ նրան տարօրինակ թվաց: Ասես ցավակցություններ նա ինձ նայեց, սակայն սկսեցինք խոսել: Ես իմացա, որ նրան կոչում են Իվան Իվանովիչ Զուրին, որ նա՞՞ հուսարական գնդի ուսումիստրն է և Սիմբիրսկ է եկել ուկրաիններ ընդունելու գործով, իսկ իջևանել է պանդոկում: Զուրինն ինձ հրավիրեց իր հետ ճաշել — աստված ինչ որ տվել է, զինվորավայել: Ես հաճույքով համաձայնեցի: Սեղան նստեցինք: Զուրինը շատ էր խմում և ինձ էլ հյուրա-

սիրում էր, ասելով, որ պետք է սովորել զինվորական ծառայութեանը: Նա ինձ պատմում էր բանակային այնպիսի անեկզոտներ, որ ծիծաղից թուլացած, քիչ էր մնում թե վայր ընկնեմ, և մենք սեղանից վեր կացանք որպես կատարյալ բարեկամներ: Այն ժամանակ նա առաջարկեց ինձ բիլիարդ խաղալ սովորեցնել: «Դա,— ասում էր նա,— անհրաժեշտ է մեզ պես ծառայող մարդկանց համար: Արշավանքի ժամանակ, ասենք թե, հասար մի որևէ ետ ընկած տեղ, ասա խնդրեմ, ինչո՞վ պիտի զբաղվես: Հո միշտ ջհուգներին շարտի՞ ծեծես: Ակամայից կգնաս պանդոկ և կսկսես բիլիարդ խաղալ, իսկ դրա համար պետք է խաղա՛լ իմանալ»: Ես միանգամայն համոզվեցի և մեծ եռանդով սկսեցի սովորել: Զուրիներ բարձր ձայնով խրախուսում էր ինձ, զարմանում էր իմ արագ առաջադիմությունների վրա, և մի քանի դասերից հետո առաջարկեցի փողով խաղալ. մի-մի գրոշ դնելով, ոչ թե տանելու համար, այլ հենց այնպես միայն, որպեսզի դատարկ տեղը շահաղանք, որ նրա ասելով, ամենավատ սովորությունն է: Ես դրան էլ համաձայնեցի, իսկ Զուրիներ հրամայեց փունջ տալ մեզ և համոզում էր ինձ փորձել այն, կրկնելով, որ պետք է վարժվել զինվորական ծառայութեանը, իսկ առանց փունջի ծառայելն ի՞նչ բան է որ: Ես լսեցի նրան: Խաղը շարունակվում էր: Ինչքան հաճելի էի խմում իմ բաժակից, այնքան ավելի համարձակ էի դառնում: Բիլիարդի գնդերն ամեն րոպե դուրս էին թռչում սեղանի եզրերից, ես տաքացել էի, հայհոյում էի մարկյորին, որը, ասոված գիտեմ, թե ինչպես էր հաշվում, ժամ առ ժամ ավելացնում էի խաղագումարը. Մի խոսքով ինձ պահում էի որպես կապը կտրած մի տղա: Ժամանակն անցավ աննկատելի: Մեկ էլ Զուրիներ ժամացույցին նայեց, կիյը ցած դրեց և հայտնեց ինձ, որ տարվել եմ հարյուր ուրբի: Դա մի փոքր շփոթեցրեց ինձ, իմ բոլոր դրամը Սավելիչի մոտ էր: Սկսեցի ներողություն խնդրել: Զուրիներ ընդհատեց ինձ: «Ի սե՛ր աստժո, բնավ մի անհանգստանա: Ես կարող եմ սպասել, իսկ այժմ՝ գնանք Արինուշկայի մոտ»:

Ի՞նչ կհրամայեք: Այդ օրը ես վերջացրի նույնքան թեթևամիտ, որքան և սկսել էի: Մենք ընթրեցինք Արինուշկայի մոտ: Զուրիներն ամեն րոպե լցնում էր իմ գավաթը, կրկնելով,

որ պետք է վարժվել զինվորական ծառայութեանը: Սեղանից վեր կենալիս, ես հազիվ էի կանգնում ոտքի վրա. կեսգիշերին Զուրիներ կառքով ինձ տարավ պանդոկ:

Սավելիչը մեզ դիմավորեց տան մուտքի մոտ: Տեսնելով դեպի ծառայությունն ունեցած իմ ջանասիրութեան աներկբա նշանները, նա ախ քաշեց: «էս ի՞նչ օրի ես, տեր իմ,— ասաց նա ողբալի ձայնով:— էդ որտե՞ղ ես էդպես տղվել: Ա՛խ, ասոված իմ, երբեք էս տեսակ բան չէր եղել»:— «Ձայնդ կտրի՛, քավթառ,— հազիվ կապելով բառերը պատասխանեցի նրան.— երևի դու հարբած ես, կորիր գնա քնելու... ինձ էլ պառկեցրում»:

Մյուս օրը ես զարթնեցի գլխացավով. աղոտ հիշում էի երեկվա դեպքերը: Իմ խորհրդածություններն ընդհատեց Սավելիչը, որը մի բաժակ թեյ ձեռքին մտավ սենյակս: «Շո՛ւտ ես սկսում, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա գլուխը ճոճելով, — շուտ ես սկսում քեֆ անել: Ախր դու ո՞ւմ ես քաշել: Կարծեմ թե ոչ հայրդ, ոչ էլ պապդ խմողներ չեն եղել. մորդ մասին խոսելն անգամ ավելորդ է. նրանք իրենց օրում բացի կվասից ուրիշ խմիչք չեն բարեհաճել բերաններն առնել: Իսկ ո՞վ է էս բոլորի մեղավորը: Անիծյա՛լ մուսյեն: Պատահում էր, որ մեկ էլ տեսար վազեց Անտիպենայի մոտ. «Մաղամ, ժե վու պրի. արաղյում»¹: Ա՛յ քեզ ժե վու պրի: Ի՞նչ եմ ասել, շնորհք էր սովորեցնում էդ շան որդին: Ասա, ինչների՞ս էր պետք բասուրմանին վերակացու վարձել, կասես մեր բարիներ իր մարդի՞կը շուներ»:

Ես ամաչեցի: Երեսու շուռ տվի և ասացի. «Դուրս գնա, Սավելիչ, ես թեյ չեմ ուզում»: Բայց դժվար էր Սավելիչին լռեցնել, երբ նա, պատահում էր, որ սկսում էր իր քարոզը. «Ա՛յ, տեսնում ես, Պյոտր Անդրեյիչ, ի՞նչ ասել է կոնծել: Համ գլուխդ է ծանրացել, համ էլ ուտել չես ուզում: Խմող մարդն ինչացո՞ւ է... Արի դու վարունգի թթվաջուր խմիր մեղրով, իսկ ամենից լավն է, խումարահան լինելու համար մի կես բաժակ թրմօղի... Չե՞ս հրամայի բերեմ»:

Այդ ժամանակ մի տղա ներս մտավ և ինձ երկտող տվեց Ի. Ի. Զուրիներից: Թուղթը բացի և կարդացի հետևյալ տողերը.

1 Տիկին, խնդրում եմ, արաղ (ֆր.):

«Սիրելի Պյոտր Անդրեևիչ, խնդրում եմ իմ տղայի հետ ուղարկես հարյուր ռուբլին, որ դու երեկ ինձ տանուլ տվիր: Դրամի սաստիկ կարիք ունեմ»:

Պատրաստ ծառայելու՝
Իվան Զուրին»:

Ճար չկար: Անվրդով տեսք տալով դեմքիս և դառնալով Սավելիչին, որը և՛ դրամի, և՛ սպիտակեղենի, և՛ գործերի իմ խնամակալն էր, հրամայեցի, հարյուր ռուբլի տալ այդ տղային: «Ինչպե՞ս, ինչո՞ւ. համար»,— հարցրեց ապշած Սավելիչը:— «Պարտք եմ նրան»,— պատասխանեցի ես որքան կարելի է սառն: «Պարտք եմ, — առարկեց Սավելիչը, որ քանի գնում այնքան ավելի էր ապշում, — բայց տեր իմ, ախր էդ ե՞րբ դու կարողացար նրան պարտք մնալ: Զէ, էդտեղ մի ինչ-որ օյին կա: Կամքը քոնն է, տեր, համա՛ ես փող տվողը չեմ»:

Ես մտածեցի, որ եթե այդ վճռական բոլորին չկտրեմ համառ ծերունուն, ապա հետագայում այլևս դժվար կլինի ինձ դուրս գալ նրա խնամակալությունից, ուստի և հպարտ նայելով նրան, ասացի. «Ես քո տերն եմ, իսկ դու՝ իմ ծառան: Դրամը իմն է: Ես տանուլ եմ տվել այդ գումարը, որովհետև քեֆս այդպես է ուզել, իսկ քեզ խորհուրդ եմ տալիս խելքիդ զոռ չտաս և անես այն, ինչ հրամայում են քեզ»:

Սավելիչն այնպես էր ապշել իմ խոսքերից, որ ձեռքերն իրար զարկեց և քարացավ: «Դե՛հ, ի՞նչ ես կանգնել»,— գոռացի ես բարկացած: Սավելիչը լացեց: «Տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ, — արտասանեց նա զողորջուն ձայնով, — ինձ մի՛ մեղցնի վշտից: Աչքիս լույսը, լսիր ինձ՝ ծերուկիս. գրիբ էդ ավազակին, որ դու կատակ ես արել, որ մենք էդ տեսակ գումարներ իսկի՛ չունենք: Հարյուր ռուբլի՛: Ողորմած աստված: Ասա՛, որ ծնողներս շատ խիստ պատվիրել են ինձ՝ միայն ընկույզով խաղալ...»: «Հե՛րիք է ստեր ասես, — ընդհատեցի ես խստությամբ. — դեսը տուր փողը, թե չէ, վզակոթիդ տալով կվճնդեմ»:

Սավելիչն ինձ նայեց խորին վշտով և գնաց պարտքս

բերելու: Ես մեղքացա խեղճ ծերունուն, սակայն ուզում էի ազատվել և ապացուցել, որ ես այլևս երեսա չեմ: Դրամն ուղարկեցի Զուրինին: Սավելիչը շտապեց ինձ դուրս բերել անիծյալ պանդոկից: Նա եկավ հայտնելու, թե ձիերը պատրաստ են: Անհանգիստ խղճով և լուռ զղջումով ես դուրս եկա Սիմբիրսկից, առանց հրածեշտ տալու իմ ուսուցչին և չմտածելով, թե այլևս երբեք կտեսնեմ նրան:

Գ Լ Ո Ւ Յ Ի Ի

ՈՒՂԵԿՑՈՂԸ

Երկի՛ր իմ, երկի՛ր իմ,
Երկիր անծանոթ.
Ես չէ, որ եկել եմ քո հողը ահա,
Զիս չէ, որ բերել է ինձ՝ շահելիս,
Ծաբպիկությունը ջահել կտրիճի,
Արիությունը, մեկ էլ գինետան
Գինարբուքն է բերել ջահելիս:
Շնավանդ երգ

Ճանապարհի խորհրդածություններս այնքան էլ հաճելի չէին: Իմ տանուլ տված գումարն այն ժամանակվա գներով քիչ բան չէր: Հոգուս խորքում ես չէի կարող շխոստովանել, որ Սիմբիրսկի պանդոկում իմ արածը հիմարություն էր և ինձ մեղավոր էի զգում Սավելիչի առաջ: Այդ բոլորն ինձ տանջում էր: Մերունին մոայլ նստած էր կիրիտկայի առջևի մասում՝ երեսը ինձնից շուռ տված և լուռ էր, երբեմն միայն հառաչելով: Ես անպատճառ ուզում էի հաշտվել նրա հետ և շփտեի ինչից սկսեմ: Վերջապես ասացի նրան. «Դե՛, դե՛, Սավելիչ, հերիք է, հաշտվենք, ներողություն. ինքս եմ տեսնում, որ մեղավոր եմ: Երեկ ես գժուկություն արի և քեզ էլ իզուր տեղը վիրավորեցի: Խոստանում եմ սրանից հետո խելոք պահել ինձ և լսել քեզ: Դե՛, մի բարկանա, հաշտվենք»:

— Է՛, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ, — պատասխանեց նա խոր հոգոց հանելով:— Բարկանալը որ ասում ես, ինքս ինձ վրա եմ բարկանում. բոլոր մեղքն իմն է: Ասա, թե ես ինչ-

պե՞ս քեզ մենակ թողի պանդոկում: Ինչ պիտի անես, մեղքի մեջ ընկա. խելքիս փշեց, ասի՝ գնամ տիրացուի կնոջը՝ սանամորս տեսնեմ: Էդպես է, էլի, սանամորս մոտ մտա, ջուխտ ոտքով բանտ ընկա: Փորձանք էր, ուրիշ ոչինչ. էլ ի՞նչ երեսով երևամ իմ տերերի աչքին: Ի՞նչ կասեն նրանք, երբ իմանան, որ երեխան խմում է և ղուժար խաղում:

Եեղճ Սավելիչին մխիթարելու համար ես նրան խոսք տվի առաջիկայում առանց նրա համաձայնության ոչ մի կոպեկի ձեռք չտալ: Քիչ-քիչ նա հանդարտվեց, թեև էլի նորից մեկ-մեկ ինքն իրեն փնթփնթում էր գլուխը ճոճելով. «Հարյուր ոտբլի՛, հե՛շտ բան է»:

Ես մոտենում էի իմ նշանակման վայրին: Շուրջս տարածվում էին տխուր տափաստանները, տեղ-տեղ բլուրներով ու ձորերով կտրատված: Ամեն ինչ ձյունով էր ծածկված: Արևը մայր էր մտնում: Կիբիտկան ընթանում էր մի նեղ ճանապարհով, կամ ավելի ճիշտ՝ գեղջկական սահնակների թողած հետքով: Հանկարծ կառապանս սկսեց մի կողմ նայել. նայեց, նայեց և վերջապես գլխարկը հանելով դարձավ ինձ ու ասաց. «Բա՛րին, արդյոք չե՞ք հրամայի վերադառնալ»:

— Ինչո՞ւ որ:

«Ժամանակը ձախ է. քամին սկսում է կամաց-կամաց ուժեղանալ. տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես է սրբում ձյունափոշին»:

— Է՛, մեզ ինչ վնաս:

— Բա չե՞ս տեսնում, թե ինչ է էստեղ: (Կառապանը մտրակը դեպի արևելք ուղղեց:)

— Բացի ճերմակ տափաստանից և պարզ երկնքից ես ուրիշ ոչինչ չեմ տեսնում:

— Ա՛յ, հրեն, հրե՛ն. էն փոքրիկ ամպը:

Իսկապես, երկնքի եզրին մի փոքրիկ, սպիտակ ամպ տեսա, որը սկզբում ինձ թվաց որպես հեռավոր մի բլրակ: Կառապանը բացատրեց, որ այդ ամպը բուք է նախագուշակում:

Ես լսել էի այդ կողմերի ձյունախառն բուք-բորանների մասին և գիտեի, որ դեպքեր են եղել, երբ ամբողջ սայլա-

խմբեր թաղվել են ձյան տակ: Սավելիչը, համաձայնելով կառապանի կարծիքին, խորհուրդ տվեց վերադառնալ: Սակայն քամին ինձ այնքան էլ ուժեղ չերևաց. ես հույս ունեի ժամ առաջ հասնել հետևյալ կայարան և հրամայեցի ավելի արագ քշել:

Կառապանը քշեց, բայց միշտ դեպի արևելք էր նայում: Ձիերը վազում էին համընթաց: Այնինչ, քամին ժամ առ ժամ սաստկանում էր: Փոքրիկ ամպիկը դարձավ մի ահագին սպիտակ ամպ, որ դանդաղ բարձրանալով մեծացավ և աստիճանաբար բռնեց երկնքի երեսը: Մանր ձյուն եկավ և հանկարծ՝ թափվեց առատ-առատ փաթիլներով: Քամին ոռնաց, բուքն սկսվեց: Մի ակնթարթում մութ երկինքը խառնուվեց ձյան ծովի հետ: Ամեն ինչ կորավ: «Ի՛ե՛, բարին,— գոռաց կառապանը,— բաններս բուրդ է, բուք-բորանն սկզբվեց»...

Ես դուրս նայեցի կիբիտկայից — խավար էր և մրրիկ: Քամին փչում էր այնպիսի կատաղի ոռնոցով, որ ասես շնչավոր էակ լինեիր. ձյունը ծածկում էր ինձ ու Սավելիչին. ձիերը համրաքայլ առաջ էին գնում և շուտով կանգ առան:

— Ինչո՞ւ չես գնում,— անհամբեր հարցրի ես կառապանին:— Ո՞նց գնամ,— պատասխանեց նա նստած տեղից իջնելով,— առանց էն էլ հայտնի չէ, թե էս ուր եկանք. ճանապարհ չկա և չորս կողմը մութ մշուշ է:— Սկսեցի նախատել նրան: Սավելիչը նրա կողմը բռնեց: «Ասա ի՞նչ խելք էր՝ շլսեցիր նրան,— խոսում էր նա բարկացած,— կվերադառնայիր իջևանատուն, թեյ կխմեիր, առոք-փառոք կքնեիր մինչև լույս, բուքը կխաղաղվեր՝ կշարունակեինք ճանապարհը: Եվ ո՞ւր ենք շտապում, էն էլի մի բան էր, թե հարսանիք գնայինք»:— Սավելիչն իրավացի էր: Ծար չկար: Ձյունը գալիս էր, հա՛ գալիս: Կիբիտկայի մոտ արդեն ձյան ահագին կույտ էր գոյացել: Ձիերը կանգնել էին գլուխները խոնարհած և երբեմն ցնցվում էին: Կառապանը պտտվում էր շուրջը, պարապությունից լծասարքը կարգի բերելով: Սավելիչը փնթփնթում էր. ես նայում էի ամեն կողմ՝ հուսալով բնակատեղի կամ ճանապարհի գոնե մի նշան տեսնել, սակայն՝ բացի բուքի միջապատ պտույտից, ոչինչ չկարողացա գանազանել: Հանկարծ ինչ-որ սև բան տեսա: «Է՛յ, կառա-

պան,— կանչեցի ես.— տես, ի՞նչ է այնտեղ սևին տալիս»։
Կառապանն սկսեց ուշի-ուշով դիտել։— «Աստված գիտի,
բարին,— ասաց նա իր տեղը նստելով,— բեռ ասեմ՝ բեռ չէ,
ծառ ասեմ՝ ծառ չէ. համա կասես շարժվում է: Երևի — կամ
գել է, կամ՝ մարդ»։

Ես հրամայեցի քշել դեպի անծանոթ առարկան, որ իս-
կույն ևեթ սկսեց դեպի մեզ շարժվել: Երկու ընկերացի հետո
մենք հավասարվեցինք մի մարդու հետ: «Հե՛յ, բարի մարդ,—
ձայն տվեց նրան կառապանը:— Ասա՛, չգիտե՞ս ուր է ճա-
նապարհը»։

— Ծանապարհը հենց էստեղ է. ես ամուր գետնի վրա
եմ կանգնած,— պատասխանեց ճամփորդը,— բայց օգուտն
ի՞նչ:

— Լսիր, շինակա՛ն,— ասացի ես նրան,— դու այս կող-
մերին ծանոթ ես: Կհամաձայնե՞ս արդյոք ինձ մինչև օթևան
հասցնելու:

— Էս տեղերն ինձ ծանոթ են,— պատասխանեց ճամ-
փորդը,— փա՛ռք աստծո, էնքան ենք դեսուդեն զնացել որ:
Համա տեսնո՞ւմ ես, թե ի՞նչ եղանակ է. իսկույն կկորցնես
ճանապարհը: Լավ է էստեղ մնանք ու սպասենք: Կարելի է
թե բուքը հանդարտի և երկինքը պարզվի. էն ժամանակ
ճանապարհը աստղերով կգտնենք:

Նրա սառնարյունությունն ինձ սիրտ տվեց: Ես արդեն
որոշել էի ինձ աստծու կամքին հանձնելով գիշերել բաց
տափաստանում, երբ հանկարծ ճամփորդն արագ շարժումով
բարձրացավ, նստեց կիբիտկայի առջևի մասում և ասաց
կառապանին. «Է՛, փառք աստծու, բնակատեղը հեռու չի,
ձիերի գլուխն աջ շուռ տուր ու քշիր»:— «Իսկ ինչի՞՞ աջ
քշեմ,— հարցրեց կառապանը դժգոհությամբ:— Էդ որտե՞ղ
ես դու տեսնում ճանապարհը: Թե, քեզանից ի՞նչ է գնում՝
ոչ ձին է քոնը, ոչ՝ ձիու սարքը.— քշի, հա՛՛ քշի»:— Ինձ թվաց,
որ կառապանն իրավացի է: «Իսկապես,— ասացի ես.—
ինչո՞ւ ես կարծում, որ բնակատեղը հեռու չի»:— «Նրա հա-
մար, որ քամին էն կողմից փչեց,— պատասխանեց ճամ-
փորդը,— և ես ծխի հոտ առա. ասել է թե գյուղը մոտիկ է»: Նրա
ուշիմությունն ու նուրբ հոտառությունն ինձ ապշեցրեց:
Կառապանին հրամայեցի քշել: Խոր ձյան միջով ձիերը

գժվարությամբ էին քայլում: Կիբիտկան հանդարտ առաջ
էր գնում մերթ բարձրանալով ձյունակույտերի վրա, մերթ՝
փոսերն ընկնելով և մեկ այս, մեկ այն կողմը շրջվելով: Դա
նման էր արեկոծ ծովում նավի լողալուն: Սավելիչը ախու-
վախ էր քաշում, ամեն ընկեր իմ կողերին բախվելով: Ես
իջեցրի կիբիտկայի խտրը, փաթաթվեցի քուրքի մեջ և սկը-
սեցի նիրհել՝ փոթորիկի երգի և դանդաղ երթի օրորով:

Մի երազ տեսա, որ հետո ես երբեք չկարողացա մոռա-
նալ և որի մեջ մինչև հիմա էլ ինչ-որ մարգարեական բան
եմ տեսնում, երբ նրա հետ համեմատում եմ իմ կյանքի
տարօրինակ հանգամանքները: Ընթերցողն ինձ կների, քանի
որ հավանորեն ինքն էլ փորձով գիտե, որ մարդ կարող է
անձնատուր լինել սնահավատության, շնայած դեպի նախա-
պաշարումները տածած ամեն տեսակի արհամարհանքը:

Ես գտնվում էի զգացմունքների և հոգու այն վիճակում,
երբ իրականությունը տեղի տալով ցնորքներին, նրանց հետ
ձուլվում է անուրջների աղոտ տեսիլների մեջ, ինձ թվում
էր, որ բուքը դեռ շարունակվում է, և մենք դեռևս խարխա-
փում ենք ձյունոտ անապատում... Հանկարծ՝ մի դարբաս
տեսա և կիբիտկայով մտա մեր կալվածատիրական տան
բակը: Առաջին միտքս այն երկյուղն էր, որ շլինի՞ թե հայրս
բարկանա ինձ վրա՞՝ հակառակ իմ կամքի հայրենական հար-
կի տակ վերադառնալու համար և շլինի՞ թե դա ընդունի
որպես դիտավորյալ անհնազանդություն: Անհանգստությամբ
պուրս ցատկեցի կիբիտկայից և տեսնեմ տան մուտքի մոտ
ինձ դիմավորում է մայրս խորին վշտի արտահայտությամբ:
«Սո՛ւ կաց,— ասում է նա ինձ,— հայրդ մահամերձ հի-
վանդ է և ցանկանում է հրաժեշտ տալ քեզ»: Երկյուղը
սրտումս նրա հետևից քայլում եմ դեպի ննջարան: Տեսնեմ՝
սենյակը աղոտ լուսավորված է, անկողնի մոտ մարդիկ են
կանգնած տխուր դեմքերով: Կամացուկ մտանում եմ ան-
կողնուն. մայրս փոքր-ինչ բարձրացնում է ծածկոցը և
ասում. «Անդրե՛յ Պետրովիչ, Պետրուշան եկավ. լսելով որ
դու հիվանդ ես, նա վերադարձել է. օրհնի՛ր նրան»: Ես
ժուռկ շոքեցի և աչքերս սևեռեցի դեպի հիվանդը: Եվ ի՞նչ...
Հորս փոխարեն, տեսնեմ՝ անկողնում պառկած է մի սևամո-
րուք մուժիկ,¹ և ուրախ-ուրախ ինձ է նայում: Տարակուսանքի

¹ Мужик — գեղուկ, շինական:

մեջ դառնում եմ մորս, ասելով նրան.— «Այս ի՞նչ է նշանակում: Սա իմ հայրը չէ: Եվ ինչո՞ւ պետք է ես մուծիկի օրհնութիւնը խնդրեմ»:— «Միկնույն է, Պետրուշա,— պատասխանում է մայրս,— նա քո հարսնեհայրն է, համարի նրա ձեռքը և նա թող օրհնի քեզ»... Ես չէի համաձայնում: Այն ժամանակ մուծիկը վեր թռավ անկողնից, գոտից դուրս քաշեց կացիներ և սկսեց օդի մեջ այս ու այն կողմը թափահարել: Ուզում էի փախչել... և՛ չկարողացա, սենյակը լցվեց մեռած մարմիններով. դրանց դիպչելիս ես սայթաքում էի և ոտքս սահում էր լճացած արյան մեջ... Սարսափելի մուծիկը սիրալիք ինձ իր մոտ էր կանչում, ասելով. «Մի՛ վախի, արի օրհնեմ քեզ»... Սոսկումն ու տարակուսանքը պատեցին ինձ... Եվ այդ բոպիին զարթնեցի. ձիերը կանգնել էին. Սավելիչը բռնել էր ձեռքս, ասելով. «Դուրս արի, տե՛ր իմ... տեղ հասանք»:

— Ո՛ւր հասանք,— հարցրի ես աչքերս տրորելով:

— Իջևանատուն. աստված օգնեց մեզ, եկանք, հե՛նց ցանկապատին դեմ առանք: Դուրս արի, տեր իմ, շո՛ւտ, և տաքացիր:

Ես դուրս եկա կիրիտկայից: Բուքը դեռ շարունակվում էր, թեև՝ ավելի նվազ ուժով: Այնպես մուծն էր, որ աչք աչքի չէր տեսնի: Իջևանատները մեզ դիմավորեց դարբասի մոտ, լապտերը փեշի տակ բռնած և ինձ առաջնորդեց վերնատուն, ուր նեղվածք էր, սակայն՝ բավական մաքուր. մարխի մի ձողիկ լուսավորում էր այն: Պատից կախված էր մի հրացան և կազակի բարձրադիր զլխարկը:

Իջևանատները՝ ծագումով Յաիցկի կազակ, վաթսուն տարեկան մի մուծիկ էր, դեռևս թարմ ու առույգ: Ինձնից հետո ներս մտավ Սավելիչը, իր հետ բերելով մեր փոքր արկղը. նա կրակ պահանջեց, որպեսզի թեյ պատրաստի, որ երբեք այնքան հարկավոր չթվաց ինձ, որքան այդ պահին: Իջևանատները գնաց պատրաստութիւն տեսնելու:

— Իսկ ո՞ւր մնաց մեր ուղեկցողը,— հարցրի ես Սավելիչին:

— Էստեղ եմ, ձերոք բարեծննդութիւն,— լավեց նրա ձայնը վերևից:

Ես վեր նայեցի և բարձրադիր թախտի վրա տեսա մի սև մորուք և մի զույգ փայլուն աչքեր:

— Հը, ի՞նչ է, մրսեցի՞ր:

— Մարդ ինչպե՞ս չմրսի միայն էս մաշված արմյակի մեջ: Քուրք ունեի, համա մեղքս ինչ թաքցնեմ, երեկ իրիկուն օղեվաճառի մոտ գրավ դրի՝ ասի ցուրտը էնքան էլ խիստ չի: Այդ բոպիին ներս մտավ իջևանատները եռացող ինքնահող ձեռքին: Մի բաժակ թեյ առաջարկեցի մեր ուղեկցողին. մուծիկը ցած իջավ թախտից: Նրա արտաքինն ուշագրավ երևաց ինձ: Կլիներ քառասուն տարեկան, միջահասակ էր, նիհարավուն և լայնաթիկունք: Նրա սև մորուքի մեջ տեղ-տեղ սպիտակ մազեր էին երևում: Մեծ և ժիր աչքերն անընդհատ շարժման մեջ էին: Դեմքը բավական հաճելի, սակայն խորամանկ արտահայտութիւն ուներ: Մազերը խուզված էին բոլորակ. հագին մի պատառտոված արմյակ ուներ և թաթարական շալվար: Մի բաժակ թեյ տվի նրան: Նա համն առավ և դեմքը կնճոտեց: «Ձե՛րոք բարեծննդութիւն, շնորհ արեք՝ հրամայեք մի բաժակ գինի տան ինձ. թեյը կազակների խմիչքը չէ»: Ես հաճույքով կատարեցի նրա ցանկութիւնը: Իջևանատները փոքրիկ պահարանից հանեց շտոֆը և բաժակը, մոտեցավ նրան և երեսին նայելով. «Է՛հ հե՛,— ասաց նա,— էլի՞ դու երևացիր մեր կողմերում: Որտեղի՞ց էդպես, աստուծով»:— Ուղեկցողը խորհրդավոր կերպով աչքով արեց նրան և ասացվածքով պատասխանեց. «Բանջարանոցում թռչում, կանեփ էի կտցում, տատիկը քար նետեց, համա՛ չգիպավ: Է՛, ձերոնք ի՞նչ հալի են»:

— Մերոնչ ի՞նչն ես հարցնում,— պատասխանեց իջևանատները, շարունակելով այլաբանական խոսակցութիւնը:— Էն է, ուզում էին իրիկնածամի զանգերը տան, համա երեցկինը չի թողնում. տերտերը հյուր է գնացել, սատանաները գերեզմանոցում են:— «Սո՛ւա կաց, քեռի՛,— առարկեց իմ շրջմուղիկը,— անձրև որ գա, սունկ էլ կլինի, իսկ որ սունկ եղավ՝ կլինի և կողովը: Իսկ հիմա (այստեղ նա նորից աչքով արեց)՝ կացինդ գոտիկդ խրի — անտառապահը ման է գալիս: Ձե՛րոք բարեծննդութիւն՝ ձեր կենացը»:— Այդ խոսքերն ասելով նա վերցրեց բաժակը, խաշակնքեց և մի շնչով խմեց: Հետո ինձ գլուխ տվեց ու վերադարձավ իր տեղը:

Գողերի լեզվով արած այդ խոսակցութիւնից այն պահին ես ոչինչ չկարողացա հասկանալ, սակայն հետո արդեն գլխի ընկա, որ խոսքը Յաիցկի գործերի գործերի մասին էր, որը այդ ժամանակ նոր էր խաղաղացվել 1772 թվականի բունտից հետո: Սավելիչը մեծ անբավականութիւններ էր լսում նրանց: Կասկածանքով նա մեկ իջեանատիրոջն էր նայում, մեկ՝ ուղեկցողին: Իջեանատունը, կամ այնտեղի լեզվով՝ Եւմեարը, ճանապարհից դուրս էր, տափաստանում, ամեն գլուղից հեռու և շատ նման էր ավազականոցի: Սակայն ճարներս ի՞նչ: Ծանապարհը շարունակելու մասին մտածել անգամ չէր կարելի: Սավելիչի անհանգստութիւնն ինձ մեծ զվարճութիւն էր պատճառում: Մինչ այս, մինչ այն՝ ես պատրաստվեցի գիշերելու և պառկեցի երկար նստարանի վրա: Սավելիչը որոշեց քաշվել վառարանի վրա, իջեանատները պառկեց հատակին: Շուտով ամբողջ խրճիթում խորմփոցն ընկավ և ես մեռածի պէս քնեցի:

Առավոտյան բավական ուշ զարթնելով տեսա, որ փոթորիկը հանդարտվել է: Արևը փայլում էր: Անծայրածիր տափաստանի վրա ձյունը փայլում էր շրտնող շղարշով: Ձիերը լծել էին: Ես վճարեցի իջեանատիրոջը, որը մեզնից այնպիսի շահավոր վարձ վերցրեց, որ մինչև իսկ Սավելիչը չվիճեց նրա հետ և հակառակ իր սովորութեան չսկսեց սակարկել ու նրա երեկվա կասկածներն իսպառ փարատվեցին: Ես մոտ կանչեցի ուղեկցողին, շնորհակալութիւն հայտնեցի նրա ցույց տված օգնութեան համար և Սավելիչին հրամայեցի կես մանեթ տալ նրան՝ որպէս արաղի փող: Սավելիչը հոնքերը կիտեց: «Կես մանեթ արաղի համար,— ասաց նա,— էդ ի՞նչ խաբար է: Նրա համար, որ դու բարեհաճեցիր նրան հետո մինչև իջեանատուն հասցնել: Կամքը թոնն է, տեր իմ, համա մենք ավելորդ կես-մանեթանոցներ չունենք: Ամենքին որ արաղի փող տանք, էդպէս ինքներս շուտով սոված կմնանք»: Ես չէի կարող վիճել Սավելիչի հետ՝ Համաձայն իմ խոստման, բոլոր դրամը լիովին գտնվում էր նրա տնօրինութեան տակ: Սակայն ես անբավական էի, որ չեմ կարողանում երախտահատույց լինել մի մարդիկ, որը ինձ փրկեց եթէ ոչ փորձանքից, համենայն դեպս մի ջնա անհաճո գրութիւնից:— Լավ,— ասացի ես սառնարթուն, — եթէ չես

ուզում կես մանեթ տալ, ապա հանիր նրա համար իմ շորից մի որևէ բան: Նա շատ թեթև է հագնված: Տո՛ւր նրան իմ նապաստակի մուշտակը:

— Ողորմած տեր, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց Սավելիչը:— Նրա ինչի՞ն է պետք քո նապաստակի մուշտակը: Այդ շունը առաջին պատահած կարակում արաղի կտա, կխմի:

— Երե՛ր՛կ, էդ մեկն արդեն քո ցավը չի,— ասաց իմ շրջմուիկը,— կխմեմ թե չէ: Նորին բարեծննդութիւնն ինձ նվեր է տալիս իր հագի մուշտակը, նրա աղայական քեֆն էդպէս է ուզում, իսկ քո ծառայական գործն է՝ չվիճել և լսել նրան:

— Դու աստծուց չես վախենում, ավազակ,— պատասխանեց նրան Սավելիչը բարկացկոտ ձայնով:— Տեսնում ես, որ երեխի խելքը բան չի կտրում, իսկ դու օգտվելով նրա միամտութիւնից, ուրախ ես նրան պլոկելու: Քու ինչի՞ն է կենք աղայական մուշտակը: Դու զոռով էլ չես կարա վրա թաշի քո էդ անիծյալ ուսերիդ:

— Խնդրում եմ խելքիդ զոռ չտաս,— ասացի ես իմ խնամարկովին,— իսկույն ևեթ մուշտակը բեր էտեղ:

— Տե՛ր աստված,— հառաչեց իմ Սավելիչը:— Նապաստակի մուշտակը համարյա թե բոլորովին նոր է: Գլուխը քարը, ո՛ւր էր, թե մի լավ մարդու էինք տվել և ոչ թե էս հարբեցող տկտրին:

Այնուամենայնիվ, նապաստակի մուշտակը հայտնվեց: Գեղջուկը տեղնուտեղն սկսեց իր վրա շահել այն: Եվ իսկապէս մուշտակը, որ ինձ արգեն փոքր էր գալիս, նրա համար մի քիչ նեղ էր: Սակայն, նա մի կերպ հնար գտավ և հազավ այն, կարերը տրաքացնելով: Քիչ մնաց, թե Սավելիչը վայնասուն գցեր, լսելով թե թելերն ինչպէս են ճայթում: Շրջմուիկը շահազանց գոհ էր իմ նվերից: Նա ինձ մինչև կիբիտկան ճանապարհ դրեց և խոնարհ գլուխ տալով ասաց. «Շնորհակալ եմ, ձերդ բարեծննդութիւն: Ձեր լավութեան համար աստված ձեզ հատուցի: Հավիտյան չեմ մոռանա ձեր շնորհները»:— Նա գնաց իր ճամփով, իսկ ես իմ ուղին շարունակեցի, ուշք չդարձնելով Սավելիչի վրդովմունքին և շուտով մոռացա թե՛ նախորդ օրվա բուքը, թե՛ իմ ուղեկցողին և թե՛ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը:

Օրհնրուրդ հասնելով ուղղակի ներկայացա գններալին: Ես տեսա բարձրահասակ մի տղամարդ, որը, սակայն ծնրությունից արդեն կորացած էր: Նրա երկար մազերը բուրբուրվին ճերմակ էին: Հին ու խունացած համազգեստը հիշեցնում էր Աննա Իվանովնայի ժամանակի ռազմիկներին, իսկ նրա խոսակցական լեզվի մեջ որոշակի նկատելի էր գերմանական առոգանությունը: Ես նրան հանձնեցի հորս նամակը: Նրա անունը լսելով նա արագ ինձ նայեց. «Ասֆա՛ց իմ,— ասաց նա:— Կասես թե երեկ էր, որ Անդրեյ Պետրովիչը դեռ թո տարիքի մարդ էր, իսկ հիմա տես, թե ինչ մի կտրիճ տղա ունի: Ա՛խ, շամանակ, շամանակ»:— Նա բացեց նամակը և սկսեց կիսաձայն կարդալ, իր նկատողություններն անելով. «Ողորմած տեր Անդրեյ Կարլովիչ, հուսով եմ, որ ձեր գերազանցությունը...»: Սա ի՛նչ ցեղականություն է: Թո՛ւ, չի էլ ամաչում: Իհարկե, դիսցիպլինան առաջին բանն է, բայց մի՞թե այսպես են գրում հին կամրադին... «ձեր գերազանցությունը չի մոռացել»... հմ... «և... երբ... հանգուցյալ ֆելդմարշալ Մին... արշավանքի... ինչպես և... Կարոլինկային»... է՛հ... բրուդեր՛, նա դեռ հիշում է մեր հին շաբանիությունները: «Հիմա գանք գործին... Չեզ մոտ իմ փոքր որդուն»... հմ... «պահե՛ք ոգնու ցեռնոցներում»... Ի՛նչ ասել է ոգնու ցեռնոցներ: Դա երևի ուսուական ասացվածք է... Ինչ ասել է պահե՛ք ոգնու ցեռնոցներում»,— կրկնեց նա ինձ դառնալով:

— Դա նշանակում է,— պատասխանեցի ես նրան որքան կարելի է անմեղ դեմքով.— հետո սիրալիր վարվել՝ ոչ այնքան խիստ, որքան կարելի է ազատ թողնել ինձ, այդ է նշանակում պահել ոգնու ձեռնոցներում:

— Հը՛մ, հասկանում եմ... «և նրան ազատ չթողնել»... չէ՛, երևում է՝ ոգնու ցեռնոցները ուրիշ բան են նշանակում: «Սրա հետ և... նրա պասպորտը»... Հապա ո՛ւր է պասպորտը: Ահա սա է... «տեղակազրել Սեմյոնովսկի գնդին»... Լավ, լավ, ամեն ինչ կարվի... «Ինձ թույլ կտաս առանց աստիճանի զանազանություն գրկել քեզ և... հին ընկերն ու բարեկամը»,— աս՛, վերջապես գլխի ընկավ... և այլն, և

1 Եղբայր (գերմ.):

այլն...— է, սիրելիս,— ասաց նա նամակը կարդալուց հետո և մի կողմ դնելով իմ պասպորտը,— ամեն ինչ կանենք: սպայի աստիճանով դու կտեղավորվես *** գունդը. և որպեսզի ժամանակ չկորցնես, ապա վազն ևեթ մեկնիր Բելոգորսկի բերդը, ուր դու կլինես կապիտան Միրոնովի՛ մի բարի և ազնիվ մարդու. զորախմբում: Այնտեղ դու իսկական ծառայության մեջ կլինես, կվարժվես դիսցիպլինային: Օրհնբուրդում դու գործ չունես անելու. թրև գալը վնաս է երիտասարդ մարդուն: Իսկ այսօր, համեցեք ինձ մոտ ճաշելու»:

Քանի գնաց բանս ձախողվեց, մտածում էի ես. ա՛յ թե ուր բերեց ինձ այն, որ ես համարյա թե մորս արգանդում արդեն զվարդիայի սերժանտ էի: Ո՛ւր հասցրեց դա ինձ: *** գունդը և Կիրգիզ-Կայսացկի տափաստանների սահմանի վրա գտնվող մի խուլ բե՛րդ... Ես ճաշեցի Անդրեյ Կարլովիչի մոտ երեքով՝ նրա ծեր աղյուտանտի հետ: Գերմանական խիստ խնայողությունն էր իշխում նրա սեղանի վրա և ես կարծում եմ, որ ինձ բերդապահ գործի մեջ շտապ ուղարկելու պատճառը մասամբ և այն էր, որ նա վախենում էր երբեմնակի ավելորդ հյուր տեսնել իր՝ մենակյացի սեղանի շուրջը: Մյուս օրը ես հրաժեշտ տվի գններալին և մեկնեցի իմ նշանակման վայրը:

Գ Լ ՈՒՆ III

ԲԵՐԴԸ

Մենք մտրոցում ենք ապրում,
 Հաց ենք ուտում, շուր խմում.
 Հենց որ դաժան թշնամին
 Գա աչք ցցի մեր հոցին —
 Հյուրին խնջույք կսարքենք՝
 Կարտելով թոփ կլցնենք:

Ձիեվոսեերի երգ

Հնավանդ մարդիկ էին, հայր իմ:
 «Տեսար»

Բելոգորսկի բերդը գտնվում էր Օրհնբուրդից քառասուն վերստի վրա: Ծանապարհն ընկած էր Յաիկի զառիվայր

ափով: Գետը դեռևս չէր սառել և նրա կապարագունն ալիք-
ները տխուր սևին էին տալիս սպիտակ ձյունով պատած
միապաղաղ ափերին: Գետի այն կողմը տարածվում էին
Կիրգիզյան տափաստանները: Ես խորացա մտքերիս մեջ,
մեծ մասամբ՝ տխրալի: Կայագորային կյանքը քիչ գրավու-
թյուն ունի ինձ համար: Ես ջանում էի պատկերացնել
կապիտան Միրոնովին, իմ ապագա պետին և տեսնում էի
նրան որպես խիստ, ցասկոտ մի ծերունի, որը բացի իր
ծառայութունից, ուրիշ բան չգիտե և պատրաստ է ամեն մի
չնչին առիթով ինձ կալանքի ենթարկել, կապելով լոկ հաց
ու ջրի: Մինչդեռ սկսեց մթնել: Մենք բավական արագ էինք
ընթանում: «Բերդը հեռո՞ւ է,— հարցրի ես իմ կառավա-
չին:— «Մտտիկ է,— պատասխանեց նա:— Հրե՛ն արդեն
երևում է»:— Ես նայեցի ամեն կողմ, ակնկալելով տեսնել
ահարկու բաստիոններ, աշտարակներ ու պարիսպը, բայց
ոչինչ չտեսա, բացի մի փոքրիկ գյուղից, որ շրջապատված
էր գերանահյուս ցանկապատով: Գյուղի մի ծայրին երեք թե
չորս խոտաղեզեր կային, կիսով չափ ձյունով ծածկված,
մյուս կողմը՝ մի ծոմոված քամաղաց, ծուլ կախված ան-
շուք թևերով: «Հապա բերդը ո՞ւր է»,— հարցրի ես զարման-
քով:— «Հրե՛ն, էլի»,— պատասխանեց կառավաչը, ցույց
տալով գյուղակը, և այդ խոսքերի հետ մենք մտանք այնտեղ:
Բերդի դռների մոտ մի հին, թուշե թնդանոթ տեսա. փողոց-
ները նեղ էին և ծուռուժուռ, խրճիթները ցած և մեծ մա-
սամբ հարդով ծածկված: Ես հրամայեցի քշել դեպի բեր-
դապետի տունը և մի րոպեից հետո մեր կիբիտկան կանգ
առավ փայտե տնակի առաջ, որ շինված էր բարձր տեղում,
իր նման փայտաշեն եկեղեցու մոտ:

Ինձ ոչ ոք չդիմավորեց: Ես գնացի դեպի սրահը և բաց
արի նախասենյակի դուռը: Մի ծեր հաշմանդամ, սեղանին նըս-
տած, կապույտ կտորից կարկատան էր գցում իր կանաչ
համազգեստի արմունկին: Ես հրամայեցի նրան զեկուցել
իմ մասին: «Մտի՛ր, տե՛ր իմ,— պատասխանեց հաշմանդամը.—
մերոնք տանն են»: Ես մտա մի մաքուր սենյակ, կահավոր-
ված հին եղանակով: Անկյունում ամենեղենի պահարանն
էր. պատից կախած էր սպայական դիպլոմը՝ արպալու տակ
և շրջանակի մեջ: Նրա մոտ աչքի էին ընկնում էծառնապի՛ն

նկարներ, որ պատկերում էին Կիստրինի և Օչակովի առու-
մը, ինչպես և հարսնացու ընտրելն ու կատվի թաղումը:
Պատուհանի մոտ նստած էր մի պառավ կին՝ հագին քաթի-
պա, գլխին թաշկինակ կապած: Նա կծկում էր թելի փա-
թանը, որ ձեռքերին օղակած պահում էր սպայական հա-
մազգեստ հագած մի աչքը կույր ծերունի: «Ի՞նչ կկամենա-
լիք, տե՛ր իմ»,— հարցրեց պառավը՝ շարունակելով իր
գործը: Ես պատասխանեցի, որ ծառայության եմ եկել և
ըստ իմ պարտավորության ներկայանում եմ իմ պարոն
կապիտանին և այդ խոսքերի հետ այն է ուզում էի դիմել
միաշքանի ծերուկին, կարծելով թե բերդապետը նա է, սա-
կայն տանտիրուհին ընդհատեց իմ անգիր արած ճառը:
«Ի՞վան Կուզմիշը տանը չէ,— պատասխանեց նա.— հյուր է
գնացել հայր Գերասիմի մոտ. ասենք, միևնույն է, տե՛ր
իմ, ես նրա տիրուհին եմ: Խնդրեմ, բարով եկար, հազար
բարի: Նստի՛ր, տե՛ր իմ»: Նա ձայն տվեց աղջկան և նրան
հրամայեց կանչել ուրյադնիկին: Մերուկն իր միակ աչքով
հետաքրքրությամբ դիտում էր ինձ: «Համարձակվում եմ
հարցնել,— ասաց նա,— դուք ո՞ր գնդում եք հաճել ծառա-
լել»: Ես բավարարեցի նրա հետաքրքրությունը: «Համար-
ձակվում եմ հարցնել,— շարունակեց նա,— իսկ ինչո՞ւ
հաճեցիք զվարդիայից դուրս գալ և մտնել բերդապահ զորքի
մեջ»: Ես պատասխանեցի, որ այդպես էր իմ պետի կամքը:
«Ծրկի թե զվարդիայի սպային անվայել արարմունքների
համար»,— շարունակեց անխոնջ հարցուփորձ անողը:—
«Հերի՛ք է դատարկ դուրս տաս,— ասաց նրան կապիտանի
կինը.— դու տեսնում ես, որ երիտասարդը ճանապարհին
հոգնել է, նա գլուխ շունի քեզ հետ խոսելու... (հլա մի ձեռ-
քերդ ուղի՞ղ բռնիր...) Իսկ դու, տե՛ր իմ,— շարունակեց նա
ինձ դառնալով,— մի տխրի, որ քեզ նետել են մեր այս խույ
տեղերը: Դու ոչ առաջինն ես, ոչ՝ վերջինը: Կհամբերես,
կսիրես: Եվարդինը՝ Ալեքսեյ Իվանիչը, ահա հինգ տարի է,
որ տեղափոխված է մեզ մոտ — մարդասպանության հա-
մար: Աստված է իմանում, թե ինչ մեղք է նրա միտքը
պղտորել. արի տես, որ նա քաղաքից դուրս է գնում մի
պորուչիկի հետ. հա՛, թրերն էլ հետներն են վերցնում ու
մեկ էլ՝ սկսում են միմյանց ծակոտել, իսկ Ալեքսեյ Իվա-

նիշը թրով սպանում է պորուչիկին, այն էլ՝ երկու վկաների ներկայությամբ: Ինչ պիտի անես, մարդ մեկ էլ տեսնում է, որ ինքը մեղքի մեջ է ընկել:»

Այդ բոլորներն ներս մտավ ուրյադնիկը՝ երիտասարդ ու բարեկազմ մի կազակ: «Մաքսիմիչ, — ասաց նրան կապիտանի կինը: — Պարոն սպային տար բնակարան հատկացրու, միայն թե՛ մաքուրը»: — «Էստ՛ում եմ, վասիլիսա Եգորովնա», — պատասխանեց ուրյադնիկը: — «Արդյոք լավ չի՞ լինի նորին բարեծննդությանը տեղավորել Իվան Պուեծակի մոտ»: — «Միայն ես, Մաքսիմիչ, — ասաց կապիտանի կինը. — Պուեծակի մոտ առանց այն էլ նեղվածք է. դե նա իմ կրնքահայրն է և գիտե, որ մենք իր պետերն ենք: Պարոն սպային տար... Ինչպե՞ս է ձեր անուն-հայրանունը, տե՛ր իմ», — «Պյոտր Անդրեյիչը»: — «Պյոտր Անդրեյիչին տար Սեմյոն Կուզովի մոտ: Անպիտանը իր ձին իմ բանջարանոցն էր թողել: Հը, Մաքսիմիչ, ամեն ինչ բարեհաջող է»:

— Ամեն ինչ, փառք աստծո, խաղաղ է, — պատասխանեց կազակը, — միայն թե կապրալ Պրոխորովը բաղնիսում կռվել է Ուստինյա նեգուլինայի հետ մի աման տաք ջրի համար:

— Իվան Իգնատիչ, — ասաց կապիտանի կինը մի աչքով կույր ծերուկին: — Քննիր Պրոխորովի և Ուստինյայի գործը՝ ո՛վ է արդար, ո՛վ՝ մեղավոր, և երկուսին էլ պատժիր: Դե՛հ, Մաքսիմիչ, գնա, աստված քեզ հետ: Պյոտր Անդրեյիչ, Մաքսիմիչը ձեզ կտանի ձեր բնակարանը:

Ես հրաժեշտ տվի: Ուրյադնիկն ինձ տարավ գետի բարձր ափին կանգնած, բերդի հենց ծայրին գտնվող խրճիթը: Խրճիթի կեսը բռնել էր Սեմյոն Կուզովի ընտանիքը, մյուս կեսը՝ ինձ հատկացրին: Դա մի բավական մաքուր սենյակ էր, միջնորմով կիսած: Սավելիչը սկսեց կարգի բերել մեր իրերը, և սկսեցի դուրս նայել նեղլիկ պատուհանից: Իմ առջև ընկած էր տխուր տափաստանը: Շեղակի կանգնած էին մի քանի խրճիթներ, փողոցում մի քանի հավեր էին ման գալիս: Մի պառավ կին տան առաջ տաշտի մոտ կանգնած, կանչում էր խոզերին, որոնք նրան պատասխանում էին ուրախ խոնչյունով: Ահա թե ի՞նչ տեղում էի ես դատապարտված անցկացնել իմ երիտասարդությունը: Թախիծն

ինձ պատեց. ես հեռացա պատուհանից և առանց ընթրիքի պառկեցի քնելու՝ ուշադրություն չգարձնելով Սավելիչի հոր-գորանքներին, որը սրտաբեկ ձայնով կրկնում էր. «Տե՛ր իմ աստված. ոչինչ չի ուզում ուտել... Հապա ի՞նչ կասի տիրուհին, եթե երեխան հիվանդանա»:

Մյուս օրը առավոտյան ես նոր էի սկսել շորերս հագնել, երբ իմ սենյակը մտավ մի երիտասարդ սպա, հասակով ոչ բարձր, թուխ և խիստ տգեղ, բայց՝ չափազանց կենդանի դեմքով: «Ներեցեք ինձ, — ասաց նա ֆրանսերեն, — որ ես առանց ձևականության եկել եմ ձեզ հետ ծանոթանալու: Երեկ իմացա ձեր գալը. մարդկային դեմք տեսնելու ցանկությունն ի վերջո այնպես գրավեց ինձ, որ ես չհամբերեցի: Այս վիճակը դուք կհասկանաք, երբ միառժամանակ կապրնք այստեղ»: Ես դիտի ընկա, որ նա մենամարտի հետևանքով գվարդիայից դուրս գրված սպան է: Մենք իսկույն ևեթ ծանոթացանք: Շվաբրինը այնքան էլ հիմար չէր: Նրա խոսակցությունը սրամիտ էր և հետաքրքիր: Մեծ աշխուժով նա ինձ նկարագրեց բերդապետի ընտանիքը, նրա շրջապատը և վայրը, ուր ինձ բերել, հասցրել էր իմ ճակատագիրը: Ես անկեղծ սրտով ծիծաղում էի, երբ ներս մտավ այն հաշմանդամը, որ բերդապետի նախասենյակում իր համազգեստն էր կարկատում, և վասիլիսա Եգորովնայի անունից ինձ ճաշի հրավիրեց նրանց մոտ: Շվաբրինը ցանկություն հայտնեց ինձ հետ միասին գնալու:

Բերդապետի տանը մոտենալիս փոքրիկ հրապարակի վրա մենք տեսանք քսանի չափ ծեր հաշմանդամներ, երկար ծամերով և եռանկյունի գլխարկներ ծածկած: Նրանք ճակատ էին կազմել: Առջևում կանգնած էր բերդապետը՝ մի առույգ և բարձրահասակ ծերունի, գլխին թասակ և հագին դեղնավուն խալաթ: Մեզ տեսնելով նա մոտեցավ, մի քանի սիրալիր խոսքեր ասաց ինձ և նորից սկսեց հրամաններ տալ: Մենք կանգ առանք, որ դիտենք վարժությունը, սակայն նա խնդրեց մեզ գնալ վասիլիսա Եգորովնայի մոտ, խոստանալով մեր հետևից ինքն էլ գալ: «Իսկ այստեղ, — ավելացրեց նա, — նայելու բան չունեք»:

Վասիլիսա Եգորովնան մեզ ընդունեց պարզ ու սրտաբաց և ինձ հետ վարվեց որպես վաղեմի ծանոթ: Հաշմանդամը

և Պալաշկան սեղանն էին սարքում: «Այս ի՞նչ է, ի վան Կուզմիշս այսօր խելքը ուսումի է տվել,— ասաց բերդապետի կինը:— Պալաշկա, բարինին ճաշի կանչիր: Իսկ Մաշան ո՞ւր է»:— Այդ բոլորին ներս մտավ տասնութ տարեկան մի աղջիկ, կլոր, կարմիր երեսով, բաց-շիկահեր մազերով՝ կոկ սանրված ականջների հետևը, որոնք ասես վառվելիս լինեին: Առաջին հայացքից նա ինձ այնքան էլ դուր չեկավ: Ըս նրան նայում էի կանխակալ կարծիքով. Մաշային Շվաբրինն ինձ նկարագրել էր որպես մի կատարյալ հիմար աղջկա: Մարիա Իվանովնան նստեց անկյունում և սկսեց կար անել: Մինչդեռ մեզ շի մատուցեցին: Վասիլիսա Եզորովնան ամուսնուն շտեմանելով, Պալաշկային երկրորդ անգամ ուղարկեց նրա հետևից: «Բարինին կասես, որ ախր հյուրերը սպասում են, կերակուրը կատաչի. փառք աստժո, ուսուցումը ձեռքից չի փախչի. դեռ այնքա՞ն գոռա որ»:— Կապիտանը շուտով հայտնվեց միաշքանի ծերուկի ուղեկցությամբ: «Սա ի՞նչ բան է, հեր օրհնած,— ասաց նրան կինը:— Ճաշը վաղուց դրել ենք, համա քեզ կանչել չի լինում»:— «Ասում ես, Վասիլիսա Եզորովնա,— պատասխանեց Իվան Կուզմիշը,— ծառայությունով էի զբաղված, զինվորիկներին էի վարժեցնում»:

— Է՛, բավ է,— առարկեց կապիտանի կինը:— Հենց մի գլուխ այն եմ լսում, որ զինվորներին վարժեցնում ես: Ոչ նրանք ծառայություն սովորող են, ոչ էլ դու մի բան ես հասկանում դրանից: Լավ էր, թե տանը նստեիր և աստժուն աղոթք անեիր, այդպես ավելի լավ կլիներ: Թանկագին հյուրեր, համեցեք նստեք:

Նստեցինք ճաշի: Վասիլիսա Եզորովնան չէր լուում և ոչ մի բոլոր, ու հարցերի տարափ տեղաց գլխիս. ովքե՞ր են իմ ծնողները, կենդանի՞ են արդյոք, որտե՞ղ են ապրում նրանք և ի՞նչ հարստության տեր են: Լսելով, որ հայրս երեք հարյուր գյուղացի ունի՝ «Մի՞թե հեշտ է,— ասաց նա.— ա՛յ թե հարուստ մարդիկ կան աշխարհում: Իսկ մենք, տե՛ր իմ, ունենք-չունենք մի հոգի ունենք՝ աղջիկ Պալաշկան, բայց դե փառք աստժու, քիչ-միչ ապրում ենք: Ցավն այն է մենակ, որ Մաշան մարդու տալու է, իսկ ունեցած օժիտն ի՞նչ է՝ մի խիտ սանր, մի ավել ու մեկ էլ երեք կոպեկ փող

(մեղա՞ քեզ աստված)՝ բաղնիս գնալու համար: Լավ է, թե գտնվի մի բարի մարդ, թե չէ՝ հավիտյանս տանը կմնա իբրև հարսնացու»: Ըս նայեցի Մարիա Իվանովնային. նա ամբողջովին կարմրեց, և մինչև իսկ արցունքներ զլորվեցին նրա ափսեի մեջ: Ըս խղճացի նրան և շտապեցի խոսակցությունը փոխել: «Լսել եմ,— ասացի ես բավական անտեղի,— որ բաշկիրները պատրաստվում են հարձակում գործել ձեր բերդի վրա»:— «Այդ ո՞ւմից ես լսել, հեր օրհնած»,— հարցրեց Իվան Կուզմիշը:— «Օրենբուրգում ինձ այդպես ասացին»,— պատասխանեցի ես:— «Դատարկ խոսքեր են,— ասաց բերդապետը:— Մեզանում վաղուց է, որ ոչինչ չի լսվում: Բաշկիրները վախեցրած ժողովուրդ են, կիրգիզներին էլ լավ դաս ենք տվել: Հազիվ թե մեզ վրա հարձակվեն: Իսկ թե հարձակվեն, մի այն տեսակ սասան տամ նրանց, որ տասը տարով խաղաղեցնեն»:— «Իսկ դուք չե՞ք վախենում,— շարունակեցի ես, դիմելով կապիտանի կնոջը,— մնալ այսպիսի վտանգների ենթակա բերդում»:— «Սովորություն է դարձել, տե՛ր իմ,— պատասխանեց նա:— Քսան տարի կլինի, որ մեզ զնդից տեղափոխել են այստեղ և աստված գիտե, թե ինչպես էի վախենում այդ անիծյալ անհավատներից: Պատահում էր, հենց որ տեսնում էի լուսանի մորթուց կարած նրանց գզակներն ու լսում էի նրանց ճղճղոցը, հավատում ես, տե՛ր իմ, սիրտս փորս էր ընկնում: Բայց հիմա՞ այնպես եմ սովորել, որ տեղիցս էլ չեմ շարժվի, եթե դան մեզ ասեն, թե շարագործները վխտում են բերդի մոտերքում»:

— Վասիլիսա Եզորովնան քաջարի կին է,— ծանր ու լուրջ նկատեց Շվաբրինը:— Իվան Կուզմիշը կարող է հաստատել այդ:

— Այո՛, գիտե՞ս,— ասաց Իվան Կուզմիշը.— իմ կինը վախկոտներից չէ:

— Իսկ Մարիա Իվանովնա՞ն,— հարցրի ես,— նա է՛լ ձեզ նման արիասիրտ է:

— Մաշան արիասի՛րտ,— պատասխանեց նրա մայրը:— Ո՛չ, Մաշան վախկոտ է, մինչև հիմա էլ նա չի կարողանում լսել հրացանի կրակոցը. հենց իսկույն կողոզա: Իսկ երբ երկու տարի առաջ իմ անվանակոչության օրը բա՛ն հնարեց Իվան

Կուզմիշը՝ կրակել մեր թնդանոթիցը, իմ աղավնյակս քիչ էր մնում վախից այն աշխարհը գնալու Այդ օրից էլ շնք կրակում անիծյալ թնդանոթը:

Մենք վեր կացանք: Կապիտանն ու նրա կիներ գնացին քնելու, իսկ ես գնացի Շվաբրինի մոտ, որի հետ և անցկացրի ամբողջ երեկոն:

Գ Լ ՈՒՆ IV

ՄԵՆԱՄԱՐՏԸ

— Դե՛հ, խնդրեմ պահիր թո պոզիտուրան,¹
Տես՝ ինչպե՛ս կծակեմ ես թո ֆիգուրան:

Կնյածեհե՛ծ

Անցավ մի քանի շաբաթ, և իմ կյանքը Բելոգորսկի բերդում դարձավ ոչ միայն տանելի, այլ նույնիսկ և հաճելի: Բերդապետի տանն ինձ ընդունում էին որպես հարազատի: Այր ու կին ամենահարգելի մարդիկն էին: Իվան Կուզմիշը, որ հասարակ զինվորի որդի լինելով սպայության աստիճանին էր հասել, մի անուսում ու պարզ մարդ էր, սակայն՝ շատ ազնիվ և բարի: Կինն էր կառավարում նրան, և դա հարմարվում էր նրա անհոգության հետ: Վասիլիսա Եգորովնան ծառայության գործերին էլ այնպես էր նայում, ինչպես իր տնտեսության գործերին և բերդը կառավարում էր ճիշտ այնպես, ինչպես իր տնակը: Շուտով Մարիա Իվանովնան դադարեց ինձնից քաշվել: Մենք ծանոթացանք: Նա ինձ երևաց որպես մի խոհեմ և դյուրազգաց աղջիկ: Աննկատելի կերպով ես կապվեցի այդ բարի ընտանիքի հետ, մինչև իսկ իվան Իգնատիչի՝ միաշքանի կայազորային պորուչիկի հետ, որի մասին Շվաբրինը հնարել էր, թե իբր նա անթույլատրելի կապ է ունեցել Վասիլիսա Եգորովնայի հետ, որ ճշտության ստվեր անգամ չուներ. սակայն դա Շվաբրինի հոգը չէ:

¹ Մարմնի դիրքը սուսերամարտի ժամանակ:

Ինձ սովին սպայի աստիճան: Ծառայությունս ինձ չէր նեղում: Աստծու պահպանած այս բերդում ո՛չ զորատեսեր կային, ո՛չ վարժություններ, ո՛չ էլ պահակային հսկողություն: Բերդապետն իր անձնական ցանկությամբ երբեմն վարժեցնում էր զինվորներին, բայց դեռ չէր կարողացել սովորեցնել, որ նրանք բոլորն էլ իմանային, թե որն է աջ կողմը, որը՝ ձախ: Շվաբրինի մոտ մի քանի ֆրանսերեն գրքեր կային: Ծառայության կարգալ, և իմ մեջ արթնացավ սեր դեպի գրականությունը: Առավոտները ես կարդում էի, վարժվում թարգմանությունների, հաճախ և բանաստեղծություններ էի շարադրում: Համարյա միշտ ճաշում էի բերդապետի մոտ, որտեղ և անց էի կացնում օրվա մնացորդը և ուր երեկոները երբեմն գալիս էր հայր Գերասիմը իր կնոջ՝ Ակուլինա Պամֆիլովնայի հետ, որը առաջին համբավաբեր կինն էր ամբողջ թաղում: Հասկանալի է, որ Ալեքսեյ Իվանովիչ Շվաբրինի հետ ես տեսնվում էի ամեն օր, սակայն քանի գնում նրա զրույցն ինձ տհաճ էր դառնում: Նրա ամենօրյա կատակները բերդապետի ընտանիքի հասցեին ինձ բուրբուլիկն դուր չէին գալիս, մանավանդ նրա կծու նկատողությունները Մարիա Իվանովնայի մասին: Բերդում ծանոթների այլ շրջան չկար, բայց ես ուրիշը չէի էլ ուզում:

Չնայած նախազուշակումներին, բաշկիրները չէին հուզվում: Խաղաղություն էր իշխում մեր բերդի շուրջը: Սակայն այդ խաղաղությունը խզվեց հանկարծակի երկպառակությամբ:

Ես արդեն ասացի, որ պարապում էի գրականությամբ: Իմ այս փորձերը այն ժամանակվա համար նշանակալից էին, և Ալեքսանդր Պետրովիչ Սումարոկովը մի քանի տարի անց դրանք շատ գովեց: Մի անգամ ինձ հաջողվեց մի փոքրիկ երգ գրել, որից գոհ էի: Հայտնի է, որ գրողները հաճախ խորհուրդներ ունենալու պատրվակով բարեհաճ լսողներ են փնտրում: Եվ այդպես. երգս արտագրելուց հետո ես այն տարա Շվաբրինի մոտ. ամբողջ բերդում միայն նա կարող էր գնահատել բանաստեղծի գործը: Կարճ առաջաբանից հետո գրպանից ես հանեցի իմ տետրը և կարդացի նրան հետևյալ ոտանավորը.

Միրո մլտքերս արելով
Ջանում եմ քեզ, օ՞, մոռանալ,
Բայց Մաշայից խոսափելով,
Ազատութիւն չեմ ստանալ:

Աչքեր պայծառ ինձ գերեցին,
Միրոս են մաշում ամենայն ժամ.
Նրանք հոգիս խռովեցին,
Խորտակեցին հանգիստս անգամ:

Ձախողութիւնքս իմանալով,
Մաշա, խղճա դու ինձ հիմա,
Դառն վիճակս տեսնելով,
Որ քեզնով եմ զերված ահա:

— Հավանո՞ւմ ես,— հարցրի ես Շվարբինին, նրանից գովասանք սպասելով, որպես մի տուրք, որն ինձ անպայման հասնում է: Սակայն ի մեծ տհաճութիւն իմ, միշտ ներողամիտ Շվարբինը վճռականապես հայտնեց, որ իմ երգը լավը չէ:

— Ինչո՞ւ համար,— հարցրի ես տհաճութիւնս թաքցնելով:

— Նրա համար,— պատասխանեց նա,— որ այդպիսի բանաստեղծութիւնները արժանի են իմ ուսուցիչ Վասիլի Կիրիլիչ Տրետյակովսկունւն և ինձ շատ են հիշեցնում նրա սիրային կուպլետները:

Այս ասելով նա ինձնից առավ տետրակը և սկսեց անդամաբար վերլուծել ամեն մի տունը և ամեն մի բառը, ամենակէտու եղանակով ինձ ծաղրելով: Ես չհամբերեցի, նրա ձեռքից խլեցի տետրակս և ասացի, որ այլևս երբեք նրան ցույց չեմ տա իմ բանաստեղծութիւնները: Շվարբինը ծաղրեց և՛ այդ սպառնալիքը: — «Տեսնե՞ք,— ասաց նա,— խոսքդ կպահե՞ս թե չէ. բանաստեղծներին ունկնդիր է պետք, ինչպես Իվան Կուզմիչին օղու փոքրիկ գրաֆինը՝ ճաշից առաջ: Իսկ ո՞վ է այդ Մաշան, որին դու քնքուշ կիրք և սիրային տանջանք ես բացատրում: Չլինի՞ թե Մարիա Իվանովնան է»:

— Քո գործը չէ՞,— պատասխանեցի ես հոնքերս կիտե-

լով,— թե ով է այդ Մաշան: Ես ո՛չ քո կարծիքն եմ ուզում, ո՛չ էլ քո ենթադրութիւնները:

— Օհո՞: Ինքնասեր բանաստեղծ և համեստ սիրեկան,— շարունակեց Շվարբինը ինձ ավելի ու ավելի գրգռելով,— բայց լսիր բարեկամական խորհուրդս. եթե ուզում ես նպատակիդ հասնել, խորհուրդ եմ տալիս գործել ոչ թե երգերով: — Այդ ի՞նչ է նշանակում, պարո՞ն: Խնդրեմ բացատրութիւն տաս:

— Հաճույքով: Դա նշանակում է, որ եթե գու ուզում ես, որ Մաշա Միրոնովան իրիկնամտին քեզ մոտ գա, ապա քնքուշ գովասանքների փոխարեն նրան մի զուլպ գինդեր նվիրի:

Արյունս եռաց: «Իսկ ինչո՞ւ համար դու նրա մասին այդպիսի կարծիքի ես»,— հարցրի ես, դժվարութեամբ զսպելով իմ զայրույթը:

— Նրա համար,— պատասխանեց նա դժոխային քմծիծաղով,— որ փորձով գիտեմ նրա վարքն ու բարքը:

— Ստո՞ւմ ես, գարշելի՛,— գոռացի ես կատաղած,— դու ստում ես ամենամանամոթ կերպով:

Շվարբինի դեմքն այլալվեց. «Այո մեկը դու չես մարտի,— ասաց նա թեև սեղմելով,— Դուք ինձ սատիսֆակցիա կտաք»:

— Խնդրեմ, երբ ուզում ես,— պատասխանեցի ես ուրախացած: Այդ ըոպսին ես պատրաստ էի հռչակել նրան:

Ես իսկույն ևեթ գնացի Իվան Իգնատիչի մօտ և նրան տեսա թել-ասեղը ձեռքին. բերդապետի կնոջ հանձնարարութեամբ նա սունկ էր շարում թելի վրա, ձմեռվա համար չորացնելու նպատակով: «Ա՛, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա ինձ տեսնելով,— բարով եկաք: Բարի լինի գալներդ, համարձակվում եմ հարցնել՝ ի՞նչ գործով»: Ես կարճառոտ պատմեցի նրան, որ ընդհարվել եմ Ալեքսեյ Իվանիչի հետ, իսկ նրան՝ Իվան Իգնատիչին խնդրում եմ, որ իմ սեկունդանտը լինի: Իվան Իգնատիչը ուշադրութեամբ լսեց ինձ, երեսիս շոկով իր միակ աչքը: «Դուք հաճեցիք ասել,— դարձավ նա ինձ,— որ ուզում եք Ալեքսեյ Իվանիչին օրախոլյոսդ անել և կամենում եք, որ ես դրան ներկա՞ լինեմ: Այնպես չէ՞, համարձակվում եմ հարցնել»:

— Իսկ և իսկ:

— Ի սեր աստուծո, Պյոտր Անդրեյիչ: Այդ ի՞նչ եք հնարել: Դուք և Ալեքսեյ Իվանիչը իրար մի թեթև հայհոյե՞լ եք: Ի՞նչ մեծ բան է եղել որ, հո աշխարհը չբանդվեց: Նա ձեզ հայհոյեց, դուք էլ նրան մի պինդ ուշուեց տվեք. նա ձեր քիթ ու մոտիթին տվեց, դուք էլ նրա ականջին, մի ուրիշ տեղին տվեք և բաժանվեք, իսկ մենք արդեն ձեզ կհաշտեցնենք: Թե չէ, ի՞նչ մի բարի գործ է, որ մարդ իր մերձավորին սրախողխող անի, համարձակվում եմ հարցնել: Լավ է, եթե դուք նրան սրախողխող անեք, աստված նրա՝ Ալեքսեյ Իվանիչի հետ. ես էլ նրան այնքան շեմ սիրում: Հապա եթե նա ինքը ձեզ շաղափի՞: Ինչի՞ նման կլինի դա: Ո՞վ էշացած կմնա, համարձակվում եմ հարցնել:

Խոհեմ պորուչիկի դատողութուններն ինձ շատանեցին: Իմ դիտավորութունն անխախտ մնաց: «Ինչպես կուզեք,— ասաց Իվան Իգնատիչը,— արեք այն, ինչ խելքներդ կկտրի: Համա ես ինչո՞ւ համար պետք է այնտեղ վկա լինեմ: Ինչի՞ց դրդված: Մարդիկ կուզում են. ի՞նչ մի շտեմնված բան է որ, համարձակվում եմ հարցնել: Փա՛ռք աստծու, շվեդների դեմ էլ կոխվ եմ գնացել, թուրքերի էլ. այնքան բա՛ն եմ տեսել, որ կշտացել եմ նայելուց»:

Ծս մի կերպ սկսեցի բացատրել նրան սեկունդանտի պարտականութունը, սակայն Իվան Իգնատիչը ամենևին չկարողացավ հասկանալ ինձ: «Ձեր կամքն է,— ասաց նա:— Եթե ե՛ս պետք է միջամտեմ այդ գործին, ապա լավ կլինի գնամ Իվան Կուզմիչի մոտ և ըստ օրինաց ծառայության՝ տեղեկացնեմ նրան, որ ֆորտեցիայի մեջ շարագործութուն է նյութվում ընդդեմ պետական շահերի. բերդապետն արդյոք չի՞ բարեհաճի պատշաճ միջոցներ ձեռք առնել»...

Ես վախեցա և սկսեցի Իվան Իգնատիչին խնդրել, որ նա ոչինչ չասի բերդապետին. զոռով համոզեցի նրան, նա ինձ խոսք տվեց, և ես վճռեցի ձեռք քաշել նրանից:

Իմ սովորության համեմատ երեկոն ևս անցկացրի բերդապետի մոտ: Ծս ջանում էի ուրախ և հանգիստ երևալ, որպեսզի ոչ մի կասկած չհարուցեմ և խուսափեմ ձանձրալի հարցերից, բայց խոստովանում եմ, որ շունեի այն սառնասրտութունը, որով միշտ հպարտանում են նրանք, ովքեր

իմ վիճակում են գտնվել: Այդ երեկո ես տրամադրված էի քնքշանքով ու գորովանքով: Մարիա Իվանովնան ինձ դուր էր գալիս սովորականից ավելի: Այն միտքը, որ միգուցե նրան վերջին անգամն եմ տեսնում, նրան իմ աչքերում ինչ-որ հուզիչ պատկեր էր տալիս: Եվարրինն էլ եկավ այնտեղ: Ծս նրան մի կողմ տարա և տեղեկացրի Իվան Իգնատիչի հետ ունեցած իմ խոսակցության մասին: «Մեր ինչի՞ն են պետք սեկունդանտները,— ասաց նա ինձ սառնությամբ.— առանց նրանց էլ կարող ենք»: Մենք պայմանավորվեցինք մենամարտել բերդի մոտ գտնվող դեզերի այն կողմում և այնտեղ լինել հաջորդ օրը առավոտյան ժամը յոթին: Ըստ երևույթին մենք այնքան սիրալիր էինք խոսում, որ Իվան Իգնատիչն ուրախութունից բերանից թոցրեց. «Ա՛յ, ապրե՛ք,— ասաց նա ինձ գոհունակ դեմքով,— վատ հաշտութունը լավ է բարի վեճից, թեպետև անպատիվ է, բայց ողջ-առողջ կմնաս»:

«Ինչ, ի՞նչ, Իվան Իգնատիչ,— ասաց բերդապետի կինը, որն անկյունում նստած խաղաթղթերով ֆալ էր բացում,— ես լավ չսեցի»:

Իվան Իգնատիչը նկատելով իմ անբավականության նշանները և հիշելով իր խոստումը, շփոթվեց և շփոտեց ինչ պատասխանի: Եվարրինը նրան օգնության հասավ:

«Իվան Իգնատիչը,— ասաց նա,— գովում է մեր հաշտվելը»:

— Իսկ ո՞ւմ հետ ես դու կովել, եղբայրս:

«Մենք՝ քիչ մնաց, որ բավական թունդ կովեինք Պյոտր Անդրեյիչի հետ»:

— Ինչի՞ համար որ:

— Մի դատարկ բանի պատճառով. մի երգի պատճառով, վասիլիսա Եզորովնա:

— Դուք էլ բա՛ն եք գտել իրար հետ կովելու: Մի երգի համա՞ր... Ախր այդ ինչպե՞ս պատահեց:

— Ահա թե ինչպես. Պյոտր Անդրեյիչը վերջերս մի երգ էր հնարել և այսօր երգեց ինձ, ես էլ իմ սիրած եղանակն սկսեցի.

Աղջիկ կապիտանի,
Կեսգիշերին զբոսանք մի՛ անի:

Գծտությունն սկսվեց: Պյոտր Անդրեյիչը քիչ էր մնում բարկանար, բայց հետո միտք արեց, որ ամեն ոք ազատ է երգել այն, ինչ իր քեֆը տալիս է: Դրանով էլ բանը վերջացավ:

Քիչ մնաց, որ Շվաբրիխի անամոթությունն ինձ կատաղեցնեիր, սակայն, բացի ինձանից, ոչ ոք չհասկացավ նրա կոպիտ ակնադիները, համենայն դեպս ոչ ոք դրանց վրա ուշադրություն չդարձրեց: Երգերից էլ պրծնելով, խոսակցությունն անցավ բանաստեղծներին, և բերդապետը նկատեց, որ նրանք բոլորն էլ անառակ ու թուևդ հարբեցող մարդիկ են և բարեկամաբար ինձ խորհուրդ տվեց թողնել ոտանավորներ գրելը, որպես ծառայության շորժին ընդդեմ և ոչ մի լավ բանի չհասցնող զբաղմունք:

Շվաբրիխի ներկայությունն ինձ համար անտանելի էր: Ես շուտով հրաժեշտ տվի բերդապետին և նրա ընտանիքին: Տուն գալով ես զննեցի իմ սուսերը, փորձեցի նրա ծայրը և պառկեցի քնելու, Սավելիչին հրամայելով արթնացնել առավոտյան ժամը վեցն անց:

Մյուս օրը նշանակված ժամին ես արդեն կանգնել էի դեզերի այն կողմը, սպասելով իմ հակառակորդին: Շուտով նա էլ երևաց: «Կարող են մեզ տեսնել,— ասաց նա ինձ,— պիտո է շտապել»: Մենք հանեցինք համազգեստները, մնացինք միայն կամզոլներով և մերկացրինք սուսերները: Այդ ընթացքին դեզերի հետևից հանկարծ հայտնվեց Իվան Իգնատիչը և հինգ հոգի հաշմանդամներ: Նա պահանջեց, որ գնանք բերդապետի մոտ: Գծկամությամբ հնազանդվեցինք. զինվորները մեզ շրջապատեցին, և մենք դեպի բերդն ուղղվեցինք Իվան Իգնատիչի հետևից, որը մեզ հանդիսավորությամբ տանում էր, քայլելով զարմանալի հպարտությամբ:

Մենք մտանք բերդապետի տունը: Իվան Իգնատիչը դուռը բացեց, հանդիսավոր կերպով հայտարարելով. «Բերեցի՛ն»: Մեզ դիմավորեց Վասիլիսա Եզորովնան: «Մի, դուք հեր օրհնածներ: Սա ինչի՞ նման է, ինչպե՞ս, ի՞նչ, մեր բերդում մա՞րդ սպանել: Իվան Կուզմիչ, ի՞նչպե՞ս ենթ սրանց ձեռքակալի: Պյոտր Անդրեյիչ, Ալեքսեյ Իվանիչ, դեսը տվե՞ք ձեր սուսերները, տվե՞ք, տվե՞ք: Պալաշկա, այս սուսերները տար նկուղ: Պյոտր Անդրեյիչ, այդպիսի բան չէի

սպասում քեզանից: Ամոթ չէ՞ քեզ, Լավ, ասենք թե Ալեքսեյ Իվանիչը մարդասպանության համար համ գվարդիայից է դուրս գրված, համ էլ նա աստծուն չի հավատում. հապադո՛ւ, դու է՞լ նույնն ես ուզում անել»:

Իվան Կուզմիչը միանգամայն համաձայն էր իր կնոջ հետ և մեջընդմեջ խոսում էր, ավելացնելով. «Հա, լսո՛ւմ ես, Վասիլիսա Եզորովնան ճիշտ է ասում: Մենամարտերը ձևակա՞նորեն արգելված են զինվորական արտիկուլով»: Այդ միջոցին Պալաշկան մեզնից առավ մեր սուսերները և տարավ նկուղ: Ես անկարող եղա ծիծաղս զսպել: Շվաբրիխը պահեց իր լրջությունը: «Դեպի ձեզ տածած իմ բոլոր հարգանքով հանդերձ,— սառնարյուն կերպով ասաց նա Վասիլիսա Եզորովնային,— չեմ կարող շնկատել, որ դուք իզուր եք կամենում անհանգստանալ՝ մեզ ձեր դատաստանին ենթարկելով: Այդ դուք թողեք Իվան Կուզմիչին, դա նրա գործն է»: «Ախ, հեր օրհնած,— առարկեց բերդապետի կինը,— բա մի՞թե մարդ ու կին մի հոգի և մի մարմին չեն: Իվան Կուզմիչ, ի՞նչ ես հորանջում: Իսկույն ևեթ սրանց զատ-զատ բանտ նստեցրու միայն հաց ու ջուր տալով, որ խելքները գլուխները գա. մեկ էլ՝ թող հայր Գերասիմը նրանց վրա ապառհարանք դնի, որ աստծուց թողություն խնդրեն և զըզան մարդկանց առաջ»:

Իվան Կուզմիչը չգիտեր, ինչ վճռեր: Մարիա Իվանովնան սաստիկ գունատ էր: Փոթորիկը մի քիչ հանդարտվեց. բերդապետի կինը հանգստացավ և ստիպեց մեզ համբուրել միմյանց: Պալաշկան բերեց մեր սուսերները: Բերդապետի տնից մենք դուրս եկանք, ըստ երևույթին, հաշտված: Իվան Իգնատիչն ուղեկցում էր մեզ.— «Ամոթ չէ՞ր ձեզ,— ասացի ես նրան զայրացած,— մեր մասին տեղեկացնել բերդապետին այն բանից հետո, երբ դուք ինձ խոսք տվիք շանել այդ»:— «Աստված վկա, որ այդ մեկը ե՛ս չեմ ասել Իվան Կուզմիչին,— պատասխանեց նա,— Վասիլիսա Եզորովնան ամեն ինչ դուրս քաշեց իմ բերանից: Ամեն բան էլ նա կարգադրեց առանց բերդապետի գիտության: Ասենք, փառք ասածո, որ ամեն ինչ այսպես վերջացավ»: Այդ խոսքերն ասելով նա շրջվեց դեպի տուն, իսկ Շվաբրիխը և ես մնացինք մենակ:— «Մեր գործը սրանով վերջանալ չի կարող»,—

ասացի ես նրան:— «Իհարկե,— պատասխանեց Շվաբրի-
նը.— դուք ձեր արյունով ինձ պատասխան կտաք. ձեր
հանդգնություն համար. բայց հավանորեն մեզ կսկսեն հե-
տևել: Մի քանի օր մենք պետք է ցույց տանք, թե հաշտ ենք:
Ցտեսություն».— Եվ մենք բաժանվեցինք, կարծես թե ոչինչ
չէր եղել:

Վերադառնալով բերդապետի տունը, ես, ըստ իմ սովո-
րությունների, նստեցի Մարիա Իվանովնայի մոտ: Իվան Կուզ-
միչը տանը չէր: Վասիլիսա Եգորովնան տնային գործերով
էր դբադված: Մենք խոսում էինք կիսաձայն: Մարիա Իվա-
նովնան քնքշությամբ կշտամբում էր ինձ այն անհանգրս-
տության համար, որ պատճառել էր բոլորին իմ վեճը Շվաբ-
րիների հետ: «Իմ շունչը կտրվեց, երբ մեզ ասացին, որ դուք
մտադիր եք սուսերենբով կոլել: Ի՞նչ դարձանայի են տղա-
մարդիկ: Մի խոսքի պատճառով, որ մի շաբաթ հետո ան-
կասկած կմոռանային, նրանք պատրաստ են միմյանց սրա-
կոտոր անել և ղոհել ոչ միայն իրենց կյանքը, այլև խիղճն
ու բարօրությունը նրանց, ուղբեր... բայց ես հավատացած եմ,
որ վեճը սկսողը դուք չեք: Իրոք մեղավոր է Ալեքսեյ Իվա-
նիչը»:

— Իսկ ինչո՞ւ եք դուք այդպես կարծում, Մարիա Իվա-
նովնա:

— Հենց այնպես... նա այն տեսակ խեղկատակն է: Ես
չեմ սիրում Ալեքսեյ Իվանիչին. անշափ զզվում եմ նրանից,
բայց տարօրինակ է, և ոչ մի դեպքում, ես չէի կամենա, որ
ես էլ նրան այդպես դուր չգայի: Դա ինձ սաստիկ անհան-
գրստություն կպատճառեր:

— Իսկ ի՞նչ եք կարծում, Մարիա Իվանովնա. դուք ար-
դյոք դո՞ւր եք գալիս նրան, թե ոչ:

Մարիա Իվանովնան կարկամեց ու կարմրեց: «Ինձ թվում
է,— ասաց նա,— ես կարծում եմ, որ դուր եմ գալիս»:

— Իսկ ինչո՞ւ է ձեզ այդպես թվում:

— Որովհետև նա խնդրել էր իմ ձեռքը:

— Խնդրե՞լ էր: Նա խնդրել էր ձեր ձեռքը: Այդ ե՞րբ:

— Անցյալ տարի: Ձեր գալուց երկու ամիս առաջ:

— Եվ դուք չհամաձայնեցիք:

— Ինչպես հաճեցաք տեսնել Ալեքսեյ Իվանիչը, իհար-
կե, թե՛ խելոք մարդ է, թե՛ լավ ընտանիքից է և թե՛ հա-
րուստ. բայց, երբ մտածում եմ, թե պետք է պսակի տակ
բոլորի ներկայությամբ նրա հետ համբուրվել... Ո՛չ մի
դեպքում և ո՛չ մի բարեկեցություն համար:

Մարիա Իվանովնայի խոսքերն աչքերս բաց արին և ինձ
շատ բան պարզեցին: Ես հասկացա այն համառ շարախո-
սությունը, որով Շվաբրինը հետապնդում էր նրան: Հավա-
նորեն նա նկատել էր մեր փոխադարձ մտերմությունը և
աշխատում էր մեզ հեռու պահել միմյանցից: Մեր վեճին
առիթ տվող խոսքերը հիմա առավել ևս զազրելի թվացին
ինձ, երբ կոպիտ և անվայել ծաղրանքի փոխարեն դրանց
մեջ ես տեսա միտումնավոր բամբասանքը: Հանդուգն շարա-
խոսին պատժելու ցանկությունն իմ մեջ ավելի ուժեղացավ,
և ես անհամբեր սպասում էի հարմար առիթի:

Շատ շսպասեցի: Մյուս օրը, երբ զբաղված էի էլեգիա
գրելով և հարմար հանգի սպասելով գրիչն էի կրծում, Շվաբ-
րինը բախեց իմ պատուհանը: Ես գրիչը վայր դրի, սուսերս
վերցրի և գուրս եկա: «Ինչո՞ւ հետաձգե՞ք,— ասաց ինձ
Շվաբրինը,— մեզ չեն հետևում: Իջնե՞ք դեպի գետը: Այն-
տեղ ոչ ոք մեզ չի խանգարի»: Մենք լուռ քայլեցինք: Զառի-
վայր արահետով իջնելով, հենց գետեզրին կանգ առանք և
մերկացրինք մեր սուսերները: Շվաբրինը ինձնից վարպետ
էր, սակայն ես՝ ավելի ուժեղ և համարձակ էի և monsieur
Քոպրեն, որը երբեմնի զինվոր էր եղել, ինձ սուսերամարտի
մի քանի դաս էր տվել, որոնցով և ես օգտվեցի: Շվաբրինը
չէր սպասում հանձին ինձ գտնել այդքան վտանգավոր հա-
կառակորդի: Երկար ժամանակ մենք չէինք կարողանում
միմյանց որևէ վնաս հասցնել. վերջպես, նկատելով, որ
Շվաբրինը թուլանում է, ես սկսեցի եռանդուն կերպով հար-
ձակվել նրա վրա և համարյա մինչև գետը քշեցի նրան:
Հանկարծ ես լսեցի իմ անունը՝ արտասանված բարձր ձայ-
նով: Ես շրջվեցի և տեսա Սավելի: Ին, որ լեռնային արահե-
տով դեպի ինձ էր վազում... Հենց այդ ժամանակ աչ ուսից
ներքև կրծքիս մեջ ուժեղ ծակոց զգացի. ես ընկա և կորցրի
գիտակցությունս:

ՍԵՐԸ

Ա՛խ, դու ազնիկ, սիրուն աղջիկ,
Ջահել-ջահել մարդ մի առնի,
Հարցում արա հորից, մորից,
Հորից-մորից, ազգ ու տոհմից,
Խելքդդ գլուխդդ հավաքի,
Խելք հավաքի, նաև օժիտ:

Ժողովրդական երգ

Թե որ ինձնից լավին գտնես՝ կմոռանաս ինձ,
Եթե ինձնից վատը գտնես՝ կհիշես ինձ:

Նույնպես

Ուշքի գալով ես միառժամանակ շկարողացա սթափվել և շէի հասկանում, թե ինձ ինչ է պատահել: Ինձ անծանոթ մի վերնատան մեջ ես պառկած էի թախտի վրա և սաստիկ թուլություն էի զգում: Իմ առջև կանգնած էր Սավելիչը, մոմը ձեռքին: Մի ինչ-որ մարդ զգուշությամբ քանդում էր վիրակապերը, որոնցով փաթաթված էին իմ կուրծքն ու ուսը: Քիչ-քիչ մտքերս պարզվեցին: Ես հիշեցի իմ մենամարտը և գլխի ընկա, որ վիրավորվել եմ: Այդ ընկալին դուռը ճոռաց՝ «Հը՞, ինչպե՞ս է», — շուրջով հարցրեց ձայնը, որից ես թպրատացի: «Միշտ նույն վիճակումն է, — պատասխանեց Սավելիչը հոգոց հանելով, — բոլոր ժամանակ ուշքը վրան չէ, արդեն հինգ օր է»: Ես ուզում էի շրջվել, բայց շկարողացա: «Որտե՞ղ եմ, ո՞վ կա այստեղ», — ասացի ես դժվարությամբ: Մարիա Իվանովնան մոտ եկավ իմ մահճակալին և կոացավ դեպի ինձ: «Ի՞նչ է, ինչպե՞ս եք ձեզ զգում», — ասաց նա: «Փառք աստծո, — պատասխանեցի ես նվաղած ձայնով: — Այդ դո՞ւք եք, Մարիա Իվանովնա. ասացեք ինձ...», — ես այլևս ուժ չունեցա շարունակելու և լռեցի: Սավելիչն ախ քաշեց: Նրա դեմքին ուրախության երևաց: «Ուշքի՞ եկավ, ուշքի՞ եկավ, — կրկնում էր նա: — Փա՛ռք քեզ, տեր: Հա՛մա թե վախեցրիր ինձ, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ. հե՛շտ բան է, էսօր հինգ օր է...»: Մարիա Իվանովնան ընդհատեց նրան: «Շատ մի՛ խոսի նրա հետ,

Սավելիչ, — ասաց: — Նա գեռ թույլ է»: Մարիա Իվանովնան դուրս եկավ և կամացուկ ծածկեց դուռը: Մտքերս ալեկոծվեցին: Եվ այսպես, ես բերդապետի տանն էի, Մարիա Իվանովնան գնում-գալիս էր ինձ մոտ: Ես ուզում էի Սավելիչին մի քանի հարցեր տալ, սակայն ձեռուկը գլուխն օրորեց և ականջները խցկեց: Դժկամելով ես աչքերս փակեցի և շուտով քնեցի մոռացության մեջ ընկած:

Հարթնելով ես մոտ կանչեցի Սավելիչին և նրա փոխարեն իմ առջև տեսա Մարիա Իվանովնային. ինձ ողջունեց նրա հրեշտակային ձայնը: Չեմ կարող նկարագրել այն քաղցր զգացումը, որ պատեց ինձ այդ ընկալին: Ես արագ բռնեցի նրա ձեռքը, հպեցի շրթունքներին ու խանդաղատանքի արցունքներով թրջեցի այն: Մաշան ձեռքը չէր քաշում... և հանկարծ՝ նրա շրթունքները հպվեցին իմ այտին, և ես զգացի նրանց շերտ ու թարմ համբույրը: Մարմնովս կրակ անցավ: «Իմ սիրելի, բարի՛ իմ Մարիա Իվանովնա, — ասացի ես նրան, — եղիր իմ կինը, երջանկացրու ինձ»: — Նա սթափվեց: — «Ի սեր աստծո, հանգստացեք, — ասաց նա՝ ձեռքը ինձնից խլելով: — Դուք դեռևս վտանգի մեջ եք, վերքը կարող է բացվել: Պահպանեցեք ձեզ գոնե ինձ համար»: Այս խոսքերի հետ նա զնաց, թողնելով ինձ հրճվանքի արբեցման մեջ: Երջանկությունն ինձ հարություն տվեց: Նա ի՛մը կլինի, նա ինձ սիրո՞ւմ է: Այս միտքը համակեց իմ ողջ էությունը:

Այդ ընկալից ժամ առ ժամ գրությունս լավացավ: Ինձ բժշկում էր գնդի վարսավիրը, քանի որ բերդում ուրիշ բժիշկ չկար և, փառք աստծո, նա այնքան էլ խելքին չէր զոռում: Երիտասարդությունս և ինքը բնությունը արագացրին իմ առողջանալը: Բերդապետի ամբողջ ընտանիքը խնամում էր ինձ: Մարիա Իվանովնան ինձնից չէր հեռանում: Հասկանալի է, որ առաջին իսկ հարմար առիթով ես վերսկսեցի ընդհատված բացատրությունը, և Մարիա Իվանովնան ավելի համբերատար էր լսում ինձ: Առանց որևէ սեթևեթության նա խոստովանեց իր ունեցած սրտի հակումը դեպի ինձ և ասաց, որ իր ծնողները, իհարկե, իր երջանկությանն ուրախ կլինեն: — «Բայց գու լավ մտածիր, — ավելացրեց նա, — քո ծնողների կողմից արգելք չե՞ն լինի արգելքներ»:

Ես մի փոքր մտածեցի: Իմ մոր քնքշութեան մասին ես կասկած չունեի, բայց իմանալով հորս բնավորութիւնն ու մտածելակերպը, ես զգացի, որ իմ սերը այնքան էլ չի հուզի նրան, և նա այդ էհամարի որպէս երիտասարդ մարդու քմահաճութիւն: Ես այդ անկեղծորեն խոստովանեցի Մարիա Իվանովնային և սակայն որոշեցի՝ որքան կարելի է մի պերճախոս նամակ գրել հորս, խնդրելով նրա ծնողական օրհնութիւնը: Նամակը ես ցույց տվի Մարիա Իվանովնային, որն այնքան համոզիչ և սրտաշարժ գտավ այն, որ շէր կասկածում նրա հաշոդութեանը և երիտասարդութեանն ու սիրո ռոզ դյուրահավատութեամբ անձնատուր եղավ իր քնքուշ սրտի զգացմունքներին:

Շվաբրինի հետ ես հաշտվեցի առողջանալուս առաջին օրերը: Իվան Կուզմիշը հանդիմանելով ինձ մենամարտի համար, ասաց. «է՛հ, Պյոտր Անդրեյիչ, ա՛յ թե քեզ բանտարկել էի. ասենք դու առանց դրան էլ պատժված ես: Իսկ Ալեքսեյ Իվանիչը հենց մի գլուխ նստած է հացատանը, պահակի հսկողութեան տակ, իսկ նրա սուսերը կողպեքի տակ է, Վասիլիսա Եգորովնայի մոտ: Թող ինքն իրեն խելքի գա ու զղջա»: Ես չսփառանք երջանիկ էի, որպէսզի կարողանայի սրտիս մեջ թշնամական զգացմունք պահել: Ես սկսեցի խնդրել Շվաբրինի մասին, և բարի բերդապետը, իր ամուսնու համաձայնութեամբ, վճռեց ազատել նրան: Շվաբրինը եկավ ինձ մոտ. նա խոր ափսոսանք հայտնեց այն մասին, ինչ պատահել էր մեր միջև և խոստովանեց, որ բոլոր մեղքը իրենն է և ինձ խնդրեց մոռանալ տեղի ունեցածը: Բնութիւնից անհիշաշար լինելով, ես անկեղծութեամբ ներեցի նրան թե՛ մեր վեճը և թե՛ վերջը, որ ես ստացել էի նրանից: Նրա զրպարտութեան մեջ ես տեսնում էի վիրավորված ինքնասիրութեան և մերժված սիրո զայրույթը և մեծահոգաբար ներեցի իմ դժբախտ ախտյանին:

Շուտով ես առողջացա և կարողացա տեղափոխվել իմ լինակարանը: Անհամբեր սպասում էի իմ ուղարկած նամակի պատասխանին, չհամարձակվելով հույս ունենալ և ջանալով իմ մեջ խլացնել տխուր նախազգացումը: Վասիլիսա Եգորովնայի և նրա ամուսնու հետ դեռ չէի բացատրվել, սակայն իմ առաջարկութեանը նրանց չպետք է զարմացներ: Ո՛չ ես,

ո՛չ էլ Մարիա Իվանովնան չէինք աշխատում նրանցից թաքցնել մեր զգացմունքները, և մենք առաջուց արդեն հավատացած էինք, որ համաձայն են:

Վերջապէս մի անգամ առավոտյան Սավլիչը մտավ իմ սենյակը, ձեռքին մի նամակ: Դողողալով խլեցի այն: Հասցեն հորս ձեռքով էր գրված: Այդ նախապատրաստեց ինձ մի ինչ-որ կարևոր բանի, քանի որ սովորաբար մայրս էր ինձ նամակներ գրում, իսկ հայրս վերջում ավելացնում էր մի քանի տող: Երկար ժամանակ ես չէի բացում ծրարը և նորից ու նորից կարդում էի հանդիսավոր մակագրութեւնը. «Իմ որդի Պյոտր Անդրեյիչ Գրինյովին, Օրենբուրգի նահանգում, Բելոգորսկի բերդում»: Ես ջանք էի թափում ձեռագրից իմանալ այն հոգեկան տրամադրութեւնը, որով գրված էր նամակը: Վերջապէս վճռեցի բանալ այն և առաջին իսկ տողերից տեսա, որ ամեն ինչ խորտակվում է: Նամակի բովանդակութեւնը հետևյալն էր.

«Որդի իմ Պյոտր: Քո նամակը, որով դու խնդրում ես մեզ տալ մեր ծնողական օրհնութեւնն ու համաձայնութեւնը՝ Միրոնովի աղջիկ Մարիա Իվանովնայի հետ ամուսնանալու համար, մենք ստացանք սույն ամսի 15-ին և ոչ միայն մտադիր չեմ քեզ տալ ո՛չ իմ օրհնութեւնը, ո՛չ էլ իմ համաձայնութեւնը, այլև դեռևս պատրաստվում եմ գալ այդտեղ և քո այդ գծութեւնների համար քեզ մի լավ դաս տալ, ինչպէս փոքրիկ տղային են խրատում, առանց ուշք դարձնելու քո սպայական աստիճանին, որովհետև դու ապացուցեցիր, որ դեռևս արժանի չես սուսեր կրելու, որք քեզ տրված է հայրենիքը պաշտպանելու և ոչ թե քեզ պես թոկից փախածների հետ մենամարտելու համար: Անհապաղ պիտի գրեմ Անդրեյ Կարլովիչին, խնդրելով, որ նա քեզ Բելոգորսկի բերդից տեղափոխի որևէ այլ վայր, որպէսզի այնտեղ քո հիմարութեւնն անցնի: Մայրդ, իմանալով քո մենամարտի մասին և այն, որ դու վիրավորված ես, վշտից տկարացավ և հիմա պառկած է: Արդյոք վերջդ ի՞նչ է լինելու: Ազդթում եմ աստօն, որ դու ուղղվես, թեպետ և չեմ համարձակվում հուսալ նրա մեծ ողորմածութեւնը:

Հայր քո՝ Ա. Գ.»

Նամակի ընթերցումն իմ մեզ առաջացրեց զանազան
զգացումներ: Այն խիստ արտահայտութիւնները, որ հայրս
չէր զլացել գործածել, խորապէս վիրավորեցին ինձ: Արհա-
մարհանքը, որով նա հիշում էր Մարիա Իվանովնայի մասին,
ինձ այնքան անվայել թվաց, որքան և անիրավացի: Բեռ-
գորսկի բերդից տեղափոխվելու միտքը ինձ սարսափեցրեց,
բայց ամենից շատ ինձ վշտացնում էր մորս հիվանդութիւն
ըտքը: Ես շարացած էի Սավելիչի վրա, չկասկածելով, որ
իմ մենամարտը ծնողներէս հայտնի է եղել նրա միջոցով:
Ետ ու առաջ քայլելով իմ նեղ սենյակում, ես կանգ առա
նրա դիմաց և ասացի, խստութեամբ նրան նայելով. «Երևում
է՝ քեզ համար քիչ է, որ ես քո երեսից վիրավորվել եմ և
մի ամբողջ ամիս ոտքս գերեզմանի դուռն էր. այժմ էլ
մո՞րս ես սեզում մեռցնել»: Սավելիչն ապուշ կտրեց, ասես
ջանքահաքեցին նրան: «Ողորմի՛ր, տեր իմ,— ասաց նա և
քիչ մնաց հեկեկար,— այդ ի՞նչ հրամայեցիր ասել: Ե՛ս եմ
պատճառը, որ դու վիրավորվել ես: Աստված գիտի, որ ես
վաղեցի իմ կրծքով պաշտպանելու Ալեքսեյ Իվանիչի սու-
սերից: Անիծյալ ծերութիւնը խանգարեց: Հապա մայրիկիդ
ի՞նչ եմ արել»:— «Ինչ ես արե՞լ,— պատասխանեցի ես:—
Ո՞վ էր քեզ խնդրում իմ մասին տեղեկութուններ գրես,
մի՞թե քեզ լրտեսելու համար են ուզարկել ինձ հետ»:— «Ես
քո մասին տեղեկութուններ եմ գրե՞լ,— պատասխանեց
Սավելիչն արցունքն աչքերին:— Աստված, երկնային թա-
ղավորը Գե՛, հրամայեցիր կարդալու, թե բարինն ի՞նչ է գրում
ինձ. կտեսնես, թե ինչպէս եմ լրտեսել քեզ»: Այս ասելով
նա գրպանից հանեց նամակը, և ես կարդացի հետե-
լայք.

«Յձմթ քեզ, քավթառ շուն, որ դու, չնայած իմ խիստ
հրամաններին, ինձ չես տեղեկացրել իմ որդի Պյոտր Անդ-
րեւիչի մասին և որ կողմնակի մարդիկ են հարկադրված
հայտնել ինձ նրա ստահակութիւնները: Այդպէ՛ս ես դու
կատարում քո պաշտօնը և տիրանական կամքը: Ես քեզ,
քավթառ շուն, խոզ արածացնելու կուղարկեմ, որ խելու-
թիւնը թաքցրել ես ինձից և երես ես տվել երիտասարդ
տղային. նամակս ստանալուդ պես հրամայում եմ անմիջա-
պէս գրեզ ինձ, թե հիմա ինչպէ՛ս է նրա առողջութիւնը, որի

մասին ինձ գրում են, թե լավացել է, ճակ թե որտեղի՞ց է
վիրավորվել և արդյոք լա՞վ են բժշկել»:

Ակներև էր, որ Սավելիչն իմ հանդեպ իրավ էր, և որ ես
իզուր վիրավորեցի նրան հանդիմանութեամբ և կասկածան-
քով: Ես ներողութիւն խնդրեցի նրանից, սակայն ծերունին
անմխիթար էր: «Ա՛յ թե ինչ օրի հասա ես,— կրկնում էր
նա.— ա՛յ թե ինչ ողորմածութիւնների արժանացա իմ տե-
րերից: Ես հա՛մ քավթառ շուն եմ, հա՛մ խողարած, համ էլ
ե՛ս եմ քո վերքի պատճառը: Չէ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ,
ոչ թե ես, այլ անիծյալ մոռայեն է մեղավորը. այդ նա՛ քեզ
սովորեցրեց երկաթե շամփուրներով իրար ծակոտել ու սու-
քերով դոփողոփել. կասես՝ այդպիսով չար մարդուց ապա-
հով կմնաս: Ինչների՞ս էր պետք մուսյե վարձել և ավելորդ
փող ծախսել»:

Բայց ո՞վ էր նեղութիւն կրել հորս տեղեկացնելու իմ
վերքի մասին: Գեներալը: Սակայն նա, թվում էր թե, իմ
մասին այնքան էլ հոգ չի տանում. իսկ Իվան Կուզմիչը
կարևոր չէր համարել նրան տեղեկացնել մեր մենամարտի
մասին: Գլուխս կորցրել էի ենթադրութիւններից: Կասկած-
ներս ընկան Շվարթիների վրա: Միայն նա շահ ուներ տեղե-
կացնելուց, որի հետևանքը կարող էր լինել իմ հեռացումը
բերդից և անշատու՛մը բերդապետի ընտանիքից: Ես գնացի
այդ բողոքի մասին Մարիա Իվանովնային հայտնելու: Նա
ինձ դիմավորեց տան դռանը: «Այդ ի՞նչ է պատահել,—
ասաց նա ինձ տեսնելով:— Ինչպէ՛ս գտնուտ եք դուք»:—
«Յձմեն ինչ վերջացած է»,— պատասխանեցի ես և տվի հորս
նամակը: Իր հերթին նա էլ գունատվեց: Նամակը կարդալուց
հետո նա այն վերադարձրեց զողացող ձեռքով և ասաց զող-
որշուն ձայնով. «Երևում է ես բախտ չունեմ... Չեք ծնող-
ները չեն ուզում ինձ իրենց ընտանիքն ընգունել: Թող ամեն
բանում տիրոջ կամքը լինի. աստված մեզից լավ գիտե,
թե մեզ ինչ է պետք: Ինչ անենք, Պյոտր Անդրեյիչ, գոնե
դուք բախտավոր եղեք...»:— «Այդ չի՛ լինի,— գոչեցի ես,
նրա ձեռքը բռնելով,— գու ինձ սիրում ես, ես պատրաստ
եմ ամեն ինչի: Գնանք, ընկնենք քո ծնողների ոտքերը,
նրանք պարզ մարդիկ են և ոչ թե խստասիրտ գոռոզներ...»

Նրանք մեզ կօրհնեն, մենք կպատվենք, իսկ հետո, կգա ժամանակ, ես հավատացած եմ, որ կհամոզենք իմ հորը: Մայրս մեր կողմը կբռնի, նա կների ինձ...» — «Ոչ, Պյոտր Անդրեյիչ, — պատասխանեց Մարիա Իվանովնան, — առանց քո ծնողների օրհնության ես չեմ ամուսնանա քեզ հետ: Առանց նրանց օրհնության դու բախտ չես ունենա: Հնազանդվենք աստծու կամքին: Թե որ գտնես քեզ վիճակվածին, թե որ սիրես ուրիշին — ասոված քեզ հետ, Պյոտր Անդրեյիչ: իսկ ես ձեր երկուսի համար...»: Այս խոսքերի հետ նա լացեց և հեռացավ ինձնից. ես այն էլ, ուզում էի նրա հետևից սենյակ մտնել, սակայն զգացի, որ ի վիճակի չեմ ինքս ինձ պահել և վերադարձա տուն:

Խորին մտատանջության մեջ նստած էի, երբ հանկարծ Սավելիչն ընդհատեց իմ մտածմունքները: «Ահա՛, տեր իմ, — ասաց նա, ինձ տալով լրիվ գրված մի թերթ թուղթ, — տե՛ս, թե ես արդյոք լրտեսություն արե՞լ եմ և մի՞թե ես աշխատում եմ հայր ու որդի գժտեցնել միմյանց հետ»: Նրա ձեռքից ես վերցրի թուղթը. դա Սավելիչի պատասխանն էր իր ստացած նամակին: Ահա նա՛ բառ առ բառ:

«Տե՛ր իմ, Անդրեյ Պետրովիչ, մեր ողորմած հայր:

Ձեր ողորմածիկ գրությունը ես ստացա, որի մեջ բարեհաճել ես բարկանալ ինձ՝ ձեր ճորտի վրա, որ իբր ամոթ է ինձ չկատարել տերունական հրամանները. — իսկ ես քավթառ շուն չեմ, այլ ձեր հավատարիմ ծառան, լսում եմ տերունական հրամանները և միշտ ձեզ պարտաճանաչ ծառայել և հասել եմ մինչև օր ծերության: Դե ես Պյոտր Անդրեյիչի վերքի մասին ձեզ ոչինչ չգրեցի, ու պեսուղի իզուր չվախեցնեմ ձեզ և հիմա իմանում եմ, որ տիրուհին, մեր մայր Ալզոտյա Վասիլենան առանց իմ գրելու էլ վախից հիվանդացել է, և ես պետք է աղոթք անեմ նրա առողջության համար: Իսկ Պյոտր Անդրեյիչը վիրավորված էր աջ ուսի տակ՝ կրծքից, ոսկորի հենց տակը, մեկ ու կես վերջով խորությունը և նա պառկած էր բերդապետի տանը, ուր մենք նրան գետափից տարանք, և նրան բժշկում էր այստեղի վարսավիր Ստեպան Պարամոնովը, և Պյոտր Անդրեյիչը հիմա, փառք աստծու, առողջ է և նրա մասին բացի լավից

ուրիշ գրելու բան չկա: Մեծավորները, ինչպես իմանում եմ, գոհ են նրանից, իսկ Վասիլիսա Եղորովնայի տանը նա կասես հարազատ որդի լինի: Իսկ թե ինչպես եղավ, որ այդ տեսակ փորձանք պատահեց, ապա եղածն անցած է, մեր երիտասարդը մեղք չունի. ձին որ ձի է շորս ոտքով՝ էլի սայթաքում է: Եվ բարեհաճել եք գրել, որ ինձ կուղարկեք խոզ արածացնելու. այդ էլ ձեր աղնվական կամքը գիտի: Եվ ընդ այսմ ողջունում եմ խոնարհաբար:

Ձեր հավատարիմ ճորտ՝

Արխիպ Սավելև:

Բարի ձերունու գրությունը կարդալիս ես չէի կարող մի քանի անգամ շփոթալ: Ես ի վիճակի չէի պատասխանել հորս, իսկ մորս հանգստացնելու համար Սավելիչի նամակն ինձ բավարար թվաց:

Այդ ժամանակից սկսած իմ գրությունը փոխվեց: Մարիա Իվանովնան համարյա թե չէր խոսում ինձ հետ և ամեն կերպ աշխատում էր խուսափել ինձնից: Բերդապետի տունը ինձ համար պաս դառավ: Հետզհետե ես սովորեցի տանը մենակ նստել: Սկզբում Վասիլիսա Եղորովնան այդ բանի համար հանդիմանում էր ինձ, սակայն տեսնելով իմ համառությունը, ինձ հանգիստ թողեց: Իվան Կուզմիչի հետ հանդիպում էի միայն ըստ ծառայության պահանջի: Շվաբրինին հազվադեպ էի հանդիպում և, ախմա, քանի որ նրա մեջ ես նկատում էի դեպի ինձ ուղղված թաքուն թշնամանք, որ և հաստատում էր իմ կասկածները: Իմ կյանքն անտանելի դարձավ ինձ համար: Ծառայության մտածմունքների մեջ, որ արդյունք էր մենակության և անգործության: Սերս բորբոքվեց առանձնության մեջ և քանի գնաց, գրությունս ծանրացավ: Ես կորցրի ընթերցանության և գրականության սերը: Հոգիս ընկճվեց: Ծառայությունում էի, թե կամ կիսկազարվեմ, կամ կսկսեմ անառակ կյանք վարել: Անակնկալ դեպքերը, որ կարևոր ազդեցություն ունեցան իմ ամբողջ կյանքի վրա, հանկարծ իմ հոգուն մի ուժեղ ու բարերար ցնցում տվին:

ՊՈՒԳԱՆՈՎՈՒԹՅԱՆ

Գուր, ջահել տղերք, լսեցեք մեզ,
Թե մենք՝ ծերերս հին՝ ինչ կպատմենք ձեզ:

Երգ

Նախքան անցնեմ նկարագրելու արտասովոր դեպքերը, որոնց ինքս ականատես եղա, ես պետք է մի քանի խոսք ասեմ այն դրուժյան մասին, որի մեջ գտնվում էր Օրենբուրգի նահանգը 1773 թվականի վերջին:

Սույն լայնարձակ և հարուստ նահանգում բնակվում էին բազմաթիվ կիսավայրենի ժողովուրդներ, որոնք միայն վերջերս էին ճանաչել ուսական թագավորների գերիշխանությունը: Նրանց մշտական խոռվությունները, օրենքներին և քաղաքացիական կյանքին անսովոր լինելը, թեթևամտությունն ու դաժանությունը անընդհատ հսկողություն էին պահանջում կառավարության կողմից՝ նրանց հնազանդության մեջ պահելու համար: Բերդերը շինված էին հարմար վայրերում և բնակեցված էին մեծ մասամբ կազակներով՝ Յախցկի ափերի վաղեմի տերերով: Բայց Յախցկի կազակները, որոնք պետք է պահպանեին այս երկրի անդորրությունն ու անվտանգությունը, միառժամանակ հետո իրենք դարձան կառավարության համար անհանգիստ ու վտանգավոր հպատակներ: 1772 թվականին խոռվություն առաջացավ նրանց գլխավոր քաղաքում: Դրա պատճառն այն խիստ միջոցներն էին, որ ձեռնարկել էր գեներալ-մայոր Տրաուբենբերգը, որպեսզի պատշաճ հնազանդության բերի զորքին: Հետևանքն եղել էր Տրաուբենբերգի բարբարոսական սպանությունը, կառավարման ինքնակամ փոփոխությունը և վերջապես բունտի խաղաղացումը կարտեղով և դաժան սպառնալիքներով:

Դա տեղի էր ունեցել իմ՝ Բելոգորսկի բերդը գալուց մի քանի ժամանակ առաջ: Ամեն ինչ արդեն հանդարտ էր, կամ թվում էր թե այդպես է. իշխանությունը չափազանց հեշտ հավատաց նենգ խոռվարարների կարծեցյալ զղջմանը, որոնք

թաքուն դավեր էին նյութում և հարմար առիթի սպասում՝ անկարգությունները վերսկսելու համար:

Վերադառնում եմ իմ պատմությանը:

Մի անգամ երեկոյան (1773 թվականի հոկտեմբերի սկզբին էր այդ) ես միայնակ նստած էի տանը, աշնանային քամու սունոցը լսելով և պատահանից դիտելով լուսնի մոտով փախչող ամպերը: Եկան և ինձ կանչեցին բերդապետի անունից: Ես իսկույն գնացի: Բերդապետի մոտ ես տեսա Շվարբինին, Իվան Իգնատիչին և կազակների ուրյադնիկին: Սենյակում շկային ո՛չ Վասիլիսա Եգորովնան, ո՛չ էլ Մարիա Իվանովնան: Բերդապետն ինձ բարևեց մտահոգ դեմքով: Նա դուռը փակեց, բոլորին նստեցրեց, բացի ուրյադնիկից, որը կանգնած էր դռների մոտ, ապա գրպանից մի թուղթ հանեց և ասաց մեզ. «Պարոնայք սպաներ, կարևոր նորություն: Լսեցեք, թե ինչ է գրում գեներալը»: Այդ խոսքերի հետ նա ակնոցը դրեց և կարդաց հետեյալը.

«Բելոգորսկի բերդի պարոն բերդապետ կապիտան Միրոնովին.

Դադանի

Այսու հայտնում եմ, որ պահակային հսկողությունից փախած Դոնի կազակ և հերձվածող Եմելյան Պուգաչովը աններելի հանդգնությամբ իր վրա ընդունելով հանգուցյալ արքա Պյոտր III-ի անունը, շարագործների խումբ է հավաքել իր շուրջը և խոռվություն հարուցել Յախցկի գյուղերում և արդեն գրավել ու ավերել է մի քանի բերդեր, ամեն տեղ կողոպուտներ և սպանություններ կատարելով: Վասն որո, սույն գրությունն ստանալով, պարոն կապիտան, անհապաղ պետք է պատշաճ միջոցներ ձեռք առնեք հիշյալ շարագործին և ինքնակոչին ետ մղելու, իսկ թե հնարավոր է՝ նրան խսպառ ոչնչացնելու, եթե նա կշարժվի դեպի ձեր հոգացությանը հանձնված բերդը»:

— Պատշաճ միջոցներ ձեռք առնել,— ասաց բերդապետը ակնոցը հանելով և թուղթը ծալելով:— Լսո՞ւմ ես, ասե՛լն է հեշտ: Չարագործը, ինչպես երևում է՝ զորեղ է, իսկ մենք ունենք ընդամենը հարյուր երեսուն մարդ, չհաշված կա-

զականերին, որոնց վրա հույս դնել չի կարելի, խաթրիդ չդիպ-
չի, Մաքսիմիչը (Ուրյադնիկը քմծիծաղ տվեց): Բայց ճար
չկա, պարոնա՛յք սպաներու ճշտապահ եղեք, պահակներ
ու գիշերադետեր նշանակեք. իսկ հարձակման դեպքում
դարբասները ծածկեք և զինվորներին դուրս բերեք: Գո՛ւ,
Մաքսիմիչ, ուշի-ուշով հետևիր քո կազակներին: Թնդանոթը
կարգի բերեք ու մի լավ մաքրեք: Իսկ որ ամենից կարևորն
է, այս բոլորը գաղտնի պահեք, որպեսզի բերդի մեջ ոչ ոք
այդ մասին ժամանակից շուտ չիմանա:

Այս հրամանները տալով Իվան Կուզմիչը մեզ արձակեց,
ես դուրս եկա Շվաբրինի հետ միասին, խոսելով մեր լսածի
մասին:— «Ի՞նչ ես կարծում, սա ինչո՞վ կվերջանա»,—
հարցրի ես նրան:— «Աստված գիտե, — պատասխանեց
նա. — տեսնենք: Առայժմ առանձին կարևոր ոչ մի բան չեմ
տեսնում: Իսկ եթե...»: Այդ ասելով նա մտածմունքի մեջ
ընկավ և անփույթ կերպով սկսեց սուլել ֆրանսիական մի
արիա:

Չնայած մեր բոլոր նախազգուշություններին, Պուգաչովի
երևան գալու լուրը տարածվեց բերդում: Թեպետև Իվան
Կուզմիչը շափազանց հարգում էր իր ամուսնուն, սակայն
ոչ մի դեպքում նրան չէր հաղորդի այն գաղտնիքը, որ իրեն
հավատացել էին ըստ ծառայութան: Գեներալից նամակն
ստանալուն պես նա բավական հմուտ ճանապարհ էր դրել
Վասիլիսա Եզորովնային, ասելով նրան, թե իբր հայր Գե-
րասիմը Օրենբուրգից ինչ-որ խիստ զարմանալի տեղեկու-
թյուններ է բերել, որ պահում է որպես մեծ գաղտնիք:
Վասիլիսա Եզորովնան իսկույն ևեթ ցանկացել էր հյուր գնալ
երեցկնոջ մոտ և Իվան Կուզմիչի խորհրդով իր հետ վերցրել
էր Մաշային, որպեսզի նա միայնակ մնալով չձանձրանա:

Իվան Կուզմիչը մնալով տան կատարյալ տերը, իսկույն
ևեթ մարդ էր ուղարկել մեր հետևից, իսկ Պալաշկային փա-
կել էր նկուղում, որպեսզի նա չկարողանա լսել մեր խո-
սակցությունը:

Վասիլիսա Եզորովնան տուն վերադարձավ, չկարողանա-
լով որևէ բան իմանալ երեցկնոջից և տեղեկացավ, որ իր
բացակայության ժամանակ Իվան Կուզմիչի մոտ խորհրդ-

զակցություն է եղել և որ Պալաշկայի վրա դուռը կողպել
են: Նա գլխի ընկավ, որ ամուսինն իրեն խաբել է և սկսեց
նրան հարցուփորձ անել: Բայց Իվան Կուզմիչը պատրաստ-
վել էր հարձակման: Նա բնավ չլիքովեց և եռանդուն կեր-
պով պատասխանեց իր հետաքրքրասեր կենակցին. «Ասում
ես, ա՛յ կին, մեր կնանոց խելքին փշել է վառարանները
հարդով վառել և քանի որ դրանից կարող է դժբախտություն
առաջանալ, ուստի ես խիստ հրաման տվի, որ սրանից հե-
տո կնանիք վառարանները հարդով չվառեն, այլ վառեն
ցախ ու խոփով»:— «Հապա դու ինչո՞ւ համար ես Պալաշկա-
յին փակել, — հարցրեց բերդապետի կինը:— Ինչո՞ւ համար
է խեղճ աղջիկը նկուղում նստել մինչև մեր գալը»:— Իվան
Կուզմիչն անպատրաստ էր այդ հարցին. նա կմկմաց և
ինչ-որ անկապ խոսքեր քրթմնջաց: Վասիլիսա Եզորովնան
տեսավ իր ամուսնու խարդավանքը, սակայն լավ իմանալով,
որ նրանից ոչինչ չի իմանա, ընդհատեց հարցուփորձը և
խոսք գցեց աղած վարունգների մասին, որ Ակուլինա Պամ-
ֆիլովնան պատրաստել էր միանգամայն առանձնահատուկ
եղանակով: Ամբողջ գիշերը Վասիլիսա Եզորովնան չկարո-
ղացավ քնել և ոչ մի կերպ գլխի չէր ընկնում, թե ամուսնու
մտքում ի՞նչ կարող էր լինել, որ ինքը չպիտի իմանար:

Մյուս օրը, պատարագից վերադառնալիս նա տեսավ
Իվան Իգնատիչին, որը թնդանոթի միջից դուրս էր հանում
փալաններ, մանրիկ քարեր, տաշեղներ, փայտի կտորներ և
ամեն տեսակ աղբ, որ երեխաները խցկել էին թնդանոթի
մեջ: «Արդյոք ի՞նչ կարող են նշանակել այս ուղմական
նախապատրաստությունները, — մտածեց բերդապետի կի-
նը, — շինի՞ հարձակում է սպասվում կիրգիզների կողմից:
Բայց մի՞թե Իվան Կուզմիչն ինձնից կթաքցնեք այդ տեսակ
չնչին բաները»: Նա ձայն տվեց Իվան Իգնատիչին, հաստատ
դիտավորություն ունենալով նրանից դուրս կորդել այն
գաղտնիքը, որ տանջում էր նրա կանացի հետաքրքրու-
թյունը:

Վասիլիսա Եզորովնան նրան մի քանի նկատողություն
արավ տնտեսության վերաբերյալ, ինչպես մի դատավոր,
որը քննությունն սկսում է կողմնակի հարցերով, որպեսզի
նախ թմրեցնի պատասխանողի զգուշությունը: Հետո, մի

քանի րոպե լռելով, նա խոր հոգոց հանեց և ասաց գլուխն օրորելով. «Տեր իմ աստված, տես թե ի՞նչ նորութիւններ կան: Սրա վերջն ի՞նչ կլինի»:

— Է՛, մերս,— պատասխանեց իվան Իգնատիչը:— Աստված ողորմած է. բավական զինվորներ ունենք, վառողը՝ շատ, թնդանոթն էլ ես մաքրեցի: Գուցե թե հաջող դիմադրութիւն ցույց տանք Պուզաշովին: Աստծու պահած գառոց գայլը չի ուտի:

— Իսկ ի՞նչ մարդ է այդ Պուզաշովը,— հարցրեց բերդապետի կինը:

Այդտեղ իվան Իգնատիչը նկատեց, որ բերանից խոսք է թոցրել, և կծեց լեզուն: Բայց արդեն ուշ էր: Վասիլիսա Եգորովնան նրան հարկադրեց ամեն ինչ խոստովանել, խոսք տալով ոչ ոքի չպատմել այդ մասին:

Վասիլիսա Եգորովնան իր խոստումը պահեց և ոչ ոքի ոչ մի բառ չասեց, բացի երեցկնոջից, այն էլ միայն այն պատճառով, որ նրա կովը տակավին տափաստան էր գնում արածելու և կարող էր ընկնել շարագործների ձեռքը:

Շուտով բոլորը խոսեցին Պուզաշովի մասին: Տարբեր լուրեր էին լսվում: Բերդապետը ուրյադնիկին հանձնարարութեամբ ուղարկեց հարևան գյուղերն ու բերդերը՝ ամեն ինչի մասին մի լավ հետախուզելու: Ուրյադնիկը վերադարձավ երկու օրից և հայտնեց, որ բերդից վաթսուն վերստի վրա նա բազմաթիվ կրակներ է տեսել և բաշկիրներից լսել է, որ անհայտ ուժ է գալիս: Բայց դրական ոչինչ նա չկարողացավ հայտնել, որովհետև վախեցել էր ավելի հեռուն գնալ:

Բերդում, կազակների մեջ նկատելի էր մի անսովոր հուզում. բոլոր փողոցներում նրանք խումբ-խումբ հավաքվում էին, ցածր ձայնով խոսում միմյանց հետ և ցրվում՝ որևէ դրագուն կամ կայազորային զինվոր տեսնելիս: Նրանց մոտ լրտեսներ ուղարկվեցին: Յուլայը՝ մկրտված կալմիկը, բերդապետին մի կարևոր տեղեկութիւն հայտնեց: Յուլայի ասելով ուրյադնիկի ցուցմունքները սուտ էին. հետախուզութիւնից վերադառնալուն պես նենգամիտ կազակը հայտարարել էր իր ընկերներին, որ նա եղել է խոտվարարների մոտ, ներկայացել է նրանց ամենազխամկր առաջ-

նորդին, որը նրան իր աջն է տվել և երկար խոսել է նրա հետ: Բերդապետն անմիջապես պահակների հսկողութեան տակ դրեց ուրյադնիկին, իսկ Յուլային նշանակեց նրա տեղ: Այս նորութիւնը կազակներն ընդունեցին ակնհայտ անբավականութեամբ: Նրանք բարձրագոյ տրտունջներ էին հայտնում, և իվան Իգնատիչը՝ բերդապետի կարգադրութիւնը կատարողը, իր ականջով լսել էր, թե ինչպես նրանք ասել են. «Սպասիր, տես թե քեզ ի՞նչ կանենք, բերդի մուկ»: Բերդապետն ուզում էր հենց նույն օրն ևեթ հարցաքննել կալանավորին, սակայն ուրյադնիկը փախել էր պահակների ձեռքից,— հավանորեն իր համախոհների օգնութեամբ:

Մի նոր հանգամանք ուժեղացրեց բերդապետի անհանգրստութիւնը. բռնվել էր մի բաշկիր, հետն էլ՝ վրդովեցուցիչ թողցիկներ: Այս առիթով բերդապետը մտադիր էր նորից հավաքել իր սպաներին և դրա համար ուզում էր մի որևէ բարետես պատրվակով նորից հեռացնել Վասիլիսա Եգորովնային: Բայց քանի որ իվան Կուզմիչը շատ պարզասիրտ և ճշմարտախոս մի մարդ էր, ուստի այլ եղանակ չգտավ, քան մի անգամ արդեն գործադրածը:

— Լսո՛ւմ ես, Վասիլիսա Եգորովնա,— ասաց նա հազալով:— Ասում են, հայր Գերասիմը քաղաքից ստացել է...— «Շերի՛ք է սուտ խոսես, իվան Կուզմիչ,— ընդհատեց բերդապետի կինը.— իմանում եմ, դու ուզում ես խորհրդակցութիւն գումարես և առանց ինձ խոսեք Եմելյան Պուզաշովի մասին, բայց ինձ չե՛ս խաբի»:— Իվան Կուզմիչը աչքերը շոյեց: «Է՛հ, այ կնիկ,— ասաց նա,— եթե դու ամեն ինչ արդեն գիտես, ապա լավ է մնաս. մենք քո ներկայութեամբ էլ կխոսենք»:— «Այդպես,— պատասխանեց կինը.— քո ի՞նչ գործն է խորամանկութիւն բանեցնել. դե՛հ, մարդ ուղարկիր սպաների հետեից»:

Մենք նորից հավաքվեցինք: Իվան Կուզմիչը կնոջ ներկայութեամբ կարգաց Պուզաշովի կողք, գրված մի որևէ կիսապրագետ կազակի ձեռքով: Ավազակը հայտարարում էր իր մտադրութեան մասին՝ անհապաղ հարձակվել մեր բերդի վրա. կազակներին և զինվորներին հրավիրում էր իր հրոսակախմբի մեջ, իսկ հրամանատարներին հորդորում էր չզի-

մադրել, հակառակ դեպքում՝ մահապատիժ սպառնալով։
Կոչը գրված էր կոպիտ, սակայն խիստ արտահայտութուն-
ներով և պետք է վտանգավոր տպավորութուն թողներ հա-
սարակ մարդկանց մտքերի վրա։

— Տե՛ս, ի՛նչ սրիկան է,— բացականչեց բերդապետի
կինը.— ինչեր է դեռ համարձակվում մեղ առաջարկել։ Նրան
դիմավորելու դուրս գալ և նրա ոտքերի տակ դնել դրոշակ-
նե՛րը։ Շո՛ւն շան որդի։ Ախր մի՞թե նա չգիտե, որ մենք
ահա քառասուն տարի է ծառայության մեջ ենք և, փառք
ասա՛՛ն, ամեն ինչ տեսել ենք։ Մի՞թե գտնվել են այնպիսի
հրամանատարներ, որոնք լսել են այդ սրիկային։

— Կարծեմ՝ չպետք է լինեն,— պատասխանեց Իվան
Կուզմիչը։— Բայց ասում են շարագործն արդեն շատ բերդեր
է գրավել։

— Երևում է, որ նա իրոք ուժեղ է,— նկատեց Շվաբ-
րինը։

— Ա՛յ, հիմա կիմանանք նրա իսկական ուժը,— ասաց
բերդապետը։— Վասիլի՛սա եզորովնա, տուր ինձ ամբարի
բանալին։ Իվա՛ն Իզնատիչ, հապա մի այստեղ բեր բաշ-
կիրին և Յուլային էլ հրամայի՛ մտրակներն առնի գա։

— Կա՛ց, Իվան Կուզմիչ,— ասաց բերդապետի կինը,
տեղից վեր կենալով։— Թող ես Մաշային տնից մի տեղ
տանեմ. թե չէ, կլսի աղաղակը և կվախենա։ Ասենք ես էլ,
ճիշտն ասած, գլուխ շունեմ հարցաքննության։ Բարո՛վ
մնաք։

Տանջելով հարցուփորձ անելը, հնում այնպես էր ար-
մատացած դատավարության սովորութուններում, որ այն
ոչնչացնող բարերար հրովարտակը երկար ժամանակ մնում
էր առանց որևէ ազդեցության, Կարծում էին, որ հանցավորի
անձնական խոստովանությունն անհրաժեշտ էր նրա մեղքը
լիովին ապացուցելու համար,— մի միտք, որ ոչ միայն ան-
հիմն է, այլև միանգամայն հակառակ իրավաբանական
առողջ դատողության, քանի որ, եթե դատապարտյալի
ժխտումը չի ընդունվում որպես ապացույց նրա անմեղու-
թյան, ապա նրա խոստովանությունն առավել ևս չպետք է
ապացույց լինի նրա մեղավորության։ Մինչև իսկ հիմա էլ

ինձ առիթ է լինում լսել ծեր դատավորների, որոնք ափսո-
սում են բարբարոսական սովորության վերացումը։ Մեք
ժամանակ, սակայն, ոչ ոք չէր կասկածում տանջելով հար-
ցաքննելու անհրաժեշտության մեջ, ո՛չ դատավորները, ո՛չ
էլ դատապարտյալները։ Եվ այդպես, բերդապետի հրամանը
մեզնից ոչ ոքի չզարմացրեց և շանհանգստացրեց, Իվան
Իզնատիչը գնաց բաշկիրի հետևից, որին ամբարում փակել
էր բերդապետի կինը, և մի քանի ըրպեից հետո կալանա-
վորին բերին նախասենյակ։ Բերդապետը հրամայեց, որ
նրան ներկայացնեն իրեն։

Բաշկիրը դժվարությամբ քայլեց շեմքից (նրա ոտքերը
կոճղի մեջ էին) և հանելով իր երկար գլխարկը, կանգ առավ
դռների մոտ։ Ծա նայեցի նրան և ցնցվեցի։ Երբեք չեմ մոռա-
նա այդ մարդուն։ Յոթնասունից անց կլիներ։ Ոչ քիթ ուներ,
ոչ ականջներ։ Գլուխը ածիլած էր. մորուքի փոխարեն ցցված
էին մի քանի սպիտակ մազեր. կարճահասակ էր, վտիտ ու
կորացած, սակայն նեղլիկ աչքերում դեռևս կրակ էր փայ-
լում։ «է՛հե՛»,— ասաց բերդապետը, արտաքին սոսկալի
նշաններից ճանաչելով 1741 թվականի պատժված խռովա-
բարներից մեկին։— Բանից դուրս է գալիս, որ դու՛ հի՛ն
գայլ, եղել ես մեր թակարդներում։ Ասել է, թե դու առաջին
անգամը չէ, որ ապստամբում ես, քանի որ այդ տեսակ ոսն-
դել են քո գլուխը։ Մի մոտ արի տեսնեմ. ասա՛, ո՞վ է քեզ
ուղարկել այս կողմերը։

Մեր բաշկիրը լուռ էր և կատարյալ անմտությամբ նա-
յում էր բերդապետին։ «Ի՛նչ ես լռել,— շարունակեց Իվան
Կուզմիչը։— Չլինի՞ թե ուսներեն ոչ մի խոսք չես հասկա-
նում։ Յուլա՛յ, հապա մի ձեր լեզվով հարցրու նրան, թե
ո՞վ է նրան ուղարկել մեր բերդը։»

Իվան Կուզմիչի հարցը Յուլայը կրկնեց թաթարների լեզ-
վով, բայց բաշկիրը նրան նայում էր նույն արտահայտու-
թյամբ և ոչ մի բառով չպատասխանեց։ «Յախշի՛»,— ասաց
բերդապետը.— ես քեզ կխոսացնեմ։ Տղե՛րք, հապա հանեք
սրա զուլավոր խալաթը և մեջքը մի լավ ձաղկեցեք։ Քեզ
տեսնեմ, Յուլա՛յ, նրան մի լա՛վ...»

Երկու հաշմանդամ սկսեցին հանել բաշկիրի շորերը։

Թշվառականի դեմքը անհանգստություն էր արտահայտում: Երեխաների ձեռքն ընկած փոքրիկ գազանի պես նա իր շուրջն էր նայում: Իսկ երբ հաշմանդամներից մեկը բռնեց նրա ձեռքերից և մոտեցնելով իր վզին, ծերունուն շալակն առավ, իսկ Յուլյաը մտրակը տարավ-բերեց՝ այն ժամանակ բաշկիրն սկսեց թույլ ու աղերսուն ձայնով հառաչել և գլուխը շարժելով բացեց բերանը, ուր լեզվի փոխարեն մսի մի կտրճ կտոր էր շարժվում:

Երբ հիշում եմ, որ այս դեպքը պատահեց իմ կյանքում և որ արդ, ես եկել հասել եմ Ալեքսանդր կայսրի հեղաբարո թագավորության օրերը, չեմ կարող չզարմանալ լուսավորության արագ նվաճումների և մարդասիրության կանոնների տարածման վրա: Երիտասարդ, եթե իմ այս գրությունները կընկնեն քո ձեռքը, հիշիր, որ լավագույն և ամենահաստատ փոփոխությունները միայն նրանք են, որոնք առաջ են գալիս բարձր բարեկամից, առանց որևէ բռնի ցնցումների:

Քույրը ապշած մնացին: «Է՛հ,— ասաց բերդապետը.— երևում է, որ սրանից մենք բան չենք կարող իմանալ: Յուլյա՛յ, բաշկիրին տար ամբարը: Իսկ մենք, պարոնայք, դեռ խոսելիք ունենք»:

Մենք սկսեցինք քննության առնել մեր դրությունը, երբ հանկարծ Վասիլիսա Եզորովնան սենյակ մտավ շնչասպառ և արտակարգ հուզված տեսքով:

— Էդ ի՞նչ է քեզ պատահել,— հարցրեց ապշած բերդապետը:

— Եզրայրներս, ուժբախտություն...— պատասխանեց Վասիլիսա Եզորովնան:— Նիժնեօզերնի բերդը վերցրել են այսօր առավոտ: Հայր Գերասիմի գործավարը հենց հիմա վերադարձավ այնտեղից: Նա տեսել է, թե բերդն ինչպես են վերցրել: Բերդապետին ու բոլոր սպաներին կախել են: Բոլոր զինվորներին գերի են վերցրել: Ուր է, ուր չէ, շարագործներն այստեղ էլ կգան:

Անսպասելի լուրն ինձ սաստիկ ցնցեց: Նիժնեօզերնի բերդի պետը, մի խաղաղ ու համեստ երիտասարդ, ժանոթ էր ինձ, սրանից երկու ամիս առաջ նա իր ջահել կնոջ հետ

եկավ Օրենբուրգից և իջևանեց Իվան Կուզմիշի տանը: Նիժնեօզերնի բերդը գտնվում էր մեզնից քսանհինգ վերստի վրա: Ժամ առ ժամ մենք պետք է սպասեինք Պուգաչովի գրոհին: Մարիա Իվանովնայի վիճակը վառ կերպով պատկերացավ ինձ և սիրտս այնպե՛ս ճմլվեց:

— Լսե՛ք, Իվան Կուզմիշ,— ասացի ես բերդապետին:— Մեր պարտքն է պաշտպանել բերդը մինչև վերջին շունչը. այս մասին խոսելն անգամ ավելորդ է: Բայց պետք է մտածել կանանց անվտանգության մասին: Նրանց Օրենբուրգ ուղարկեցեք, եթե ճանապարհը դեռևս ազատ է, կամ մի հեռավոր, ավելի վտանգելի բերդ, ուր շարագործները չկարողանային հասնել:

Իվան Կուզմիշը դարձավ իր կնոջն ու ասաց նրան.

— Լսո՞ւմ ես, ա՛յ կին. իսկապես որ, ձեզ հեռու չուղարկե՛նք՝ մինչև որ մենք խոտվարարների հախիցը կգանք:

— Է՛հ, դատարկ բան է,— ասաց բերդապետի կինը:— Ո՛րք է այն տեսակ բերդ, որտեղ զնդակները չեն հասնում: Բերդարսկի բերդն ինչո՞վ է անհուսալի: Փա՛ռք աստծու, ահա քսաներկու տարի է, որ ապրում ենք այստեղ: Բաշկիրներին էլ ենք տեսել, կիրգիզներին էլ. երեի Պուգաչովից էլ կարողանանք պաշտպանվել:

— Կա՛վ,— առարկեց Իվան Կուզմիշը.— հոժար եմ, մնա, քանի որ վտանգ ես մեր բերդի վրա: Բայց Մաշային ի՞նչ տեսնեք: Լավ է, եթե ասենք դիմացանք կամ դրսից սիկուրս հասավ. իսկ եթե շարագործները բերդը վերցնե՛ն:

— Դեհ, այն ժամանակ...— այդ խոսքերի հետ Վասիլիսա Եզորովնան կարմրեց և լռեց սաստիկ հուզմունքից:

— Ո՛չ, Վասիլիսա Եզորովնա,— շարունակեց բերդապետը, նկատելով, որ իր խոսքերը թերևս առաջին անգամ նրա կյանքում ազդեցություն ունեցան կնոջ վրա:— Միտք չունի Մաշային այստեղ թողնել: Ե՛կ, նրան Օրենբուրգ ուղարկենք իր սանամոր մոտ. այնտեղ թե՛ բավականաչափ գործ կա, թե՛ թնդանոթ, պարիսպն էլ քարի է: Քեզ էլ խորհուրդ կտայի նրա հետ այնտեղ գնալիք. շատ էլ թե դու պառավ ես,

բայց կտեսնես ի՛նչ կլինի քո օրը, եթե ֆորտեցիան հարձակմամբ վերցնեն:

— Լավ,— ասաց բերդապետի կինը,— թող քո ասածը լինի, Մաշային ուղարկենք: Իսկ ինձ՝ մտքովդ անգամ չանցկացնես խնդրելու: չե՛մ գնա: Հարկ չկա այս հասակիս քեզնից բաժանվել և օտար վայրերում միայնակ գերեզման փնտրել: միասին ապրել ենք, միասին էլ կմեռնենք:

— Այդ էլ խելքի բան է,— ասաց բերդապետը:— Դեհ, կարիք չկա դանդաղելու: Գնա Մաշային պատրաստիր ճանապարհի համար: Վաղը առավոտյան լուսանալուն պես նրան կուղարկենք: հետը ուղեկցորդ պահակներ կղնենք, թեև ավելորդ մարդիկ չունենք: Իսկ ո՞ւր է Մաշան:

— Ակուլինա Պամֆիլովնայի մոտ է,— պատասխանեց բերդապետի կինը:— նա իրեն վատ զգաց, հենց որ իմացավ նիժնեօզերնի բերդի առումը: վախենամ թե հիվանդանա: Տեր իմ ասոված, այս ի՛նչ օրի հասանք:

Վասիլիսա Եգորովնան գնաց հոգալու աղջկա մեկնումի մասին: Բերդապետի մոտ խոսակցությունը շարունակվեց, բայց ևս այլևս չէի մասնակցում և ոչինչ չսեցի: Մարիա Իվանովնան երևաց ընթրիքին՝ գունատ ու լացակումած դեմքով: Մենք լուռ ընթրեցինք և սեղանից վեր կացանք սովորականից շուտ: հրաժեշտ տալով ամբողջ ընտանիքին, ամեն մարդ իր տունը գնաց: Բայց ես դիտմամբ մոռացա սուսերս և ետ դարձա այն վերցնելու: ես նախազգում էի, որ Մարիա Իվանովնային մենակ կգտնեմ: Իրոք, նա ինձ դիմավորեց գոնեի մոտ և տվեց սուսերս: «Մնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա արցունքն աչքերին.— ինձ Օրենբուրգ են ուղարկում: Ողջ կենաք և բախտավոր լինեք: միզուցե ասոված հաջողի մեզ նորից տեսնել միմյանց, իսկ եթե ոչ...»: Այս ասելով նա հեկեկաց: Ես գրկեցի նրան:— «Գնա բարով, ի՛մ հրեշտակ,— ասացի ես,— գնաս բարով, իմ սիրելի, իմ ցանկալի: Ինչ էլ որ ինձ պատահի, հավատա, որ իմ վերջին միտքը և վերջին աղոթքը քո մասին կլինի»: Մաշան լաց եղավ, փարվելով իմ կրծքին: Զերմ համբուրեցի նրան և շտապ դուրս եկա սենյակից:

ՀՐՈՍՈՒՄԸ

Ա՛խ, գլուխ իմ, գլուխ իմ,
Ծառայողի գլուխ իմ:
Ծառայեց գլուխս ուղիղ
Երեսուն և երեք տարի:
Բայց, ա՛խ, նա չըվաստակեց
Ոչ խիստ իրեն, ոչ էլ շահ,
Ոչ իր մասին խոսք բարի,
Ոչ էլ բարձր աստիճան:
Գլուխն իմ խեղճ վաստակեց
Երկու բարձր սյուններ լոկ,
Վրան՝ թխկի միջնափայտ,
Մեկ էլ՝ մետաքս մի օղակ:
Ժողովրդական երգ

Այդ գիշեր ես չքնեցի և չհանվեցի: Ես մտադիր էի լուսաբացին գնալ բերդի դարբասների մոտ, որտեղից պետք է ճանապարհվեր Մարիա Իվանովնան, և այնտեղ վերջին անգամ հրաժեշտ տալ նրան: Ես մեծ փոփոխություն էի զգում իմ մեջ: հոգու տագնապն ինձ համար ավելի դյուրին էր, քան այն վճատությունը, որի մեջ ես վերջերս ընկղմած էի: Բաժանման թախծի հետ իմ մեջ միախառնվում էին և՛ անորոշ, սակայն քաղցր հույսերը, և՛ վտանգների անհամբեր սպասումը, և՛ ազնիվ պատվասիրության զգացումը: Գիշերն աննկատելի անցավ: Ես այն է, ուզում էի դուրս գալ տնից, երբ իմ դուռը բացվեց և ինձ ներկայացավ կապրալը, տեղեկացնելով, որ մեր կազակները գիշերը դուրս են եկել բերդից, իրենց հետ զոռով տանելով Յուլային և որ բերդի մոտերքն անհայտ ձիավորներ են շրջում: Այն միտքը, որ Մարիա Իվանովնան չի կարողանա ճանապարհվել, տարսափեցրեց ինձ: հապճեպ մի քանի կարգադրություններ արի կապրալին և իսկույն շտապեցի բերդապետի մոտ:

Արդեն լուսանում էր: Ես սլանում էի փողոցով, երբ լսեցի, որ կանչում են ինձ: Ես կանգ առա: «Ո՞ւր եք գնում,— ասաց Իվան Իգնատիչը ինձ հասնելով:— Իվան Կուզմիչը հողապատնեշի վրա է և ինձ ուղարկել է ձեզ կանչելու: Պուգաչն եկավ:— «Մարիա Իվանովնան գնա՞ց»,— հարցրի ես սրբ-

ատարովի:— «Չհասցրեց,— պատասխանեց Իվան Իգնատիւը.— Օրենքուրդի ճանապարհը կտրված է, բերդը պաշարված: Խարաք է, Պյոտր Անդրեյիչ»:

Մենք գնացինք դեպի հողապատնեշը, որ մի բնական բարձրութիւն էր, ցանկապատով ամրացված: Այնտեղ արդեն խոնաված էին բերդի բոլոր բնակիչները: Բերդապահ զորքը կանգնած էր հրացաններով: Թնդանովը երեկվանից այդտեղ էին բերել: Բերդապետը գնում գալիս էր իր սակավաթիվ զորքի առջև: Վտանգի մոտիկութիւնը ծեր ուզմիկին ոգևորում էր արտասովոր արիութեամբ: Տափաստանի վրա, բերդից ոչ հեռու, քսանի լափ ձիավորներ էին շրջում: Թվում էր, թե կազակներ են, սակայն նրանց մեջ կային և բաշկիրներ, որոնց հեշտ կարելի էր ճանաչել իրենց լուսանի մորթու գրակներից և կապարճներից: Բերդապետն իր զորքի առաջն անցավ, զինվորներին ասելով. «Դե՛հ, իմ տղաներ, այսօր պաշտպան կանգնենք մեր մայր քաղաքին և ցույց տանք ամբողջ աշխարհին, որ մենք տղամարդիկ ենք և մեր երդումին հաստատ»: Զինվորները բարձր ձայնով պատրաստակամութիւն հայտնեցին: Շվարքիւնը կանգնել էր ինձ մոտ և սեւեռուն աչքերով նայում էր թշնամուն: Տափաստանի վրա դեսուդեն ընթացող ձիավորները բերդի մեջ շարժում նկատելով, խմբվեցին մի տեղ և սկսեցին խորհրդակցել: Բերդապետն Իվան Իգնատիւին հրամայեց թնդանովն ուղղել այդ ամբոյսի վրա և ինքը դրեց պատրույգը: Ռումբը վզզալով թռավ նրանց վրայով, առանց մի վնաս պատճառելու: Զիավորները ցրվելով իսկույն ևեթ աչքից կտրան ու տափաստանն ամայացավ:

Այդ միջոցին հազապատնեշ բարձրացավ Վասիլիսա Եզրովնան, նրա հետ և Մաշան, որը շէր ուղեցնել ետ մնալ նրանից:— «Հը՛, ո՞նց է,— ասաց բերդապետի կինը:— Բատալիան ինչպե՞ս է գնում: Հապա թշնամին ո՞ւր է»:— «Թըշնամին հեռու չէ,— պատասխանեց Իվան Կուզմիւը:— Հույս առտված, ամեն ինչ լավ կլինի: Ի՞նչ է, Մաշա, վախենո՞ւմ ես»:— «Ո՛չ, հայրիկ,— պատասխանեց Մարիա Իվանովնան.— տանը մենակ ավելի եմ վախենում»: Այդ խոսքերի հետ նա ինձ նայեց և ուժ գործ դնելով ժպտաց: Ես աղամա սեղմեցի իմ սուսերի գոտտապանը, հիշելով, որ նախօրյակին

այն ստացել եմ նրա ձեռքից, կարծես թե իմ սիրելուն պաշտպանելու համար: Սիրտս այրվում էր: Ինքս ինձ պատկերացրի նրա ասպետը: Ես ծարավի էի սպացուցելու, որ արժանի էի նրա վստահութեանը և անհամբեր սկսեցի սպասել վճռական ըոպեին:

Այդ ժամանակ բերդից կես վերստի վրա գտնվող բարձունքի հետևից ձիավոր նոր խմբեր երևացին, և շուտով տափաստանը ծածկվեց նիզակներով ու նետ-աղեղներով զինված բազմաթիվ մարդկանցով: Նրանց մեջ սպիտակ ձի նստած գալիս էր մի մարդ, կարմիր կաֆտանը հագին, մերկացրած թուրը ձեռքին. դա ինքը Պուգաչովն էր: Նա կանգ առավ. նրան շրջապատեցին և, ըստ երևույթին, նրա հրամանով շորս ձիավորներ առանձնացան և ամբողջ թափով շրջեցին մինչև բերդը: Մենք ճանաչեցինք նրանց. մեր դաժաճաններն էին: Նրանցից մեկը գլխարկի վրա բռնած պահում էր մի թերթ թուղթ, մյուսի նիզակի ծայրին հագցված էր Յուլայի գլուխը, որ նա թափ ձգելով դեպի մեզ շարտեց ցանկապատի վրայով: Դժբախտ կալմիկի գլուխն ընկավ բերդապետի ոտքերի մոտ: Դավաճանները գոռում էին. «Մի՛ կրակեք, դո՛ւրս եկեք թագավորի առաջ, թագավորն այստեղ է»:

«Հիմա ես ձեր...— գոռաց Իվան Կուզմիւը:— Տղե՛րք, կրակեցե՛ք»: Մեր զինվորները համազարկ տվին: Նամակը բռնող կազակը երերաց և ձիուց ընկավ. մյուսները ետ շրջեցին ձիերի գլուխը: Ես նայեցի Մարիա Իվանովնային. Յուլայի արյունաթաթախ գլխի տեսքից ցնցված և համազարկից խլացած, նա, թվում էր թե ուշաթափ է: Բերդապետը կապրալին մոտ կանչեց և հրամայեց սպանված կազակի ձեռքից վերցնել թուղթը: Կապրալը դաշտ դուրս եկավ և վերադարձավ, իր հետևից քարշ տալով սպանվածի ձիին: Նա բերդապետին հանձնեց նամակը: Իվան Կուզմիւը ինքն իրեն կարգաց այն և ապա պատահոտեց: Այնինչ՝ խոովարարները, երևում է, հարձակման էին պատրաստվում: Շուտով գնդակներն սկսեցին սվսվալ մեր ականջների տակ և մի քանի նետեր խրվեցին մեզ մոտ՝ գետնի ու ցանկապատի մեջ: «Վասիլիսա Եզրովնա,— ասաց բերդապետը:— Այստեղ կնկա

գործ չկա. Մաշային տար, տեսնում ես աղջիկը ո՛չ կենդանի է, ո՛չ մեռած»:

Գնդակների տարափի տակ խեղճացած Վասիլիսա Եգորովնան աչք ձգեց տափաստանի վրա, ուր մեծ շարժում էր նկատվում, հետո դարձավ ամուսնուն և ասաց նրան. «Իվան Կուզմիչ, մեր կյանքն ու մահը աստծու ձեռքն է. օրհնիր Մաշային: Մա՛շա, մոտեցիր հայրիկիդ»:

Գունատ ու դողողուն Մաշան մոտեցավ Իվան Կուզմիչին, ծունկ չոքեց և գետին խոնարհվեց նրա առաջ: Մեր բերդապետը երեք անգամ իաշակնեց նրան, հետո բարձրացրեց և համբուրեցով, ասաց նրան փոխված ձայնով. «Դե՛հ, Մաշա, բախտավոր եղիր. աղոթիր աստծուն, նա քեզ չի լքի: Եթե մի լավ մարդ պատահի՝ աստված ձեզ սեր ու համաձայնութուն տա: Ապրեցեք այնպես, ինչպես մենք ենք պարել Վասիլիսա Եգորովնայի հետ: Դե՛հ, մնաս բարով, Մաշա: Վասիլիսա Եգորովնա, շուտ արա, տար նրան»։ (Մաշան ընկավ նրա վզովը և բարձրաձայն լաց եղավ)։— «Շ՛կ, մենք էլ համբուրվենք,— ասաց բերդապետի կինը արտասվելով։— Մնա՛ս բարով, ի՛մ Իվան Կուզմիչ. թողութուն տուր ինձ, եթե ես որևէ բանով վշտացրել եմ քեզ»։ «Գնա՛ս բարով, գնա՛ս բարով, մայր,— ասաց բերդապետը, գրկելով իր պանակ կնոջը։— Դե՛հ, հերիք է, գնացեք, ասում եմ՝ տուն գնացեք: Հա՛, եթե հասցնես, Մաշային սարաֆան հագցրու»։ Բերդապետի կինը հեռացավ իր աղջկա հետ: Ես նայում էի Մարիա Իվանովնայի հետևից. նա ետ նայեց և գլխով արեց ինձ: Այդ րոպեին Իվան Կուզմիչը դեպի մեզ դարձավ և նրա ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացավ թշնամու վրա: Խոտվարանները հավաքվեցին իրենց առաջնորդի մոտ և հանկարծ սկսեցին ձիերից իջնել: «Հիմա պինդ կացեք,— ասաց բերդապետը,— հրոտում կլինի...»: Այդ րոպեին սոսկալի ճիչ ու աղաղակ լսվեց, խոտվարանները թափով վազեցին դեպի բերդը: Մեր թնդանոթը լցված էր կարտեշով: Բերդապետը սպասեց այնքան, մինչև որ նրանք բոլորովին մոտեցան և հանկարծ նորից կրակեց: Կարտեշը զարկեց ամբոխի հենց մեջտեղը: Խոտվարանները երկու կողմի վրա շրջվեցին և ետ դարձան: Նրանց առաջնորդը մենակ մնաց առջևում... Նա թափահարում էր իր թուրը և կարծես եռանդուն կերպով

հորդորում էր նրանց... Մի րոպե դադարած ճիչն ու աղաղակն իսկույն նորոգվեց վերստին: «Դե՛հ, տղերք,— ասաց բերդապետը,— հիմա դարբասները բացեք և թմբուկը զարկե՛ք: Առա՛ջ, տղերք, գրոհի՛ր, իմ հետևից»:

Բերդապետը, Իվան Իգնատիչը և ես մի ականթարթում նետվեցինք ամրոցի պատնեշի այն կողմը, սակայն ահաբեկված կայազորը տեղից չշարժվեց: «Տղերք, էլ ինչո՞ւ եք կանգնել,— բղավեց Իվան Կուզմիչը։— Մեռնելու է՝ մեռնենք, ծառայության գործ է...»: Այդ րոպեին խոտվարանները վազեցին մեզ վրա և ներս խուժեցին բերդը: Թմբուկը լռեց, բերդապահ զորքը հրացանները ձգեց. քիչ մնաց, որ ինձ վայր գլորեին, բայց ես վեր կացա և խոտվարանների հետ միասին մտա բերդը: Բերդապետը զլիցի վիրավորված կանգնած էր մի խումբ շարագործների մեջ, որոնք նրանից պահանջում էին բանալիները: Ես այն է ուղում էի նրան օգնության նետվել, երբ մի քանի ուժեղ կազակներ բռնեցին և գոտիներով կապկպեցին ինձ, ասելով. «Ա՛յ թե ձեզ հախդատաստան կանենք, հա՛, թագավորին անյուսկ հպատակներ»։ Մեզ քարշ տվին փողոցներով. բնակիչները տներից դուրս էին գալիս աղ ու հացով: Լսվեց զանգահարության ձայնը: Հանկարծ ամբոխի մեջ գոռացին, որ թագավորը հրապարակի վրա սպասում է գերիներին և երդում է ընդունում: Ժողովուրդը միանգամից շրջվեց դեպի հրապարակը: Մեզ ևս այն կողմը քշեցին:

Պուգաչովը նստել էր բազկաթոռի վրա, բերդապետի տան մուտքի բաց պատշգամբիկում: Նա հագել էր կազակի գեղեցիկ կաֆտան, շուրջանակի երիզած: Ոսկե փնջիկներով սամույրի բարձր գլխարկը թեքված էր նրա փայլատակող աչքերի վրա: Նրա դեմքն ինձ ծանոթ թվաց: Ավագանի կազակները շրջապատել էին նրան: Հայր Գերասիմը, գունատ և դողողուն, խաչը ձեռքին կանգնել էր տան դռանը և կարծես լուռ պաղատում էր նրան՝ առաջիկա զոհերի համար: Հրապարակի վրա շտապով կախաղան էին սարքում: Երբ մենք մոտեցանք, բաշկիրները ցրեցին ամբոխը և մեզ ներկայացրին Պուգաչովին: Զանգակների ձայնը հանդարտեց. տիրեց խորին լուռություն: «Բերդապետը ո՞րն է»,— հարցրեց ինքնակոչը: Մեր ուրյադնիկը դուրս եկավ ամբոխից և ցույց տվեց Իվան Կուզմիչին: Պուգաչովն ահեղ նայեց ծերունուն և

ասաց նրան. «Դու ինչպե՞ս համարձակվեցիր ընդդիմանալ ինձ, քո թագավորին»: Բերդապետը, տանջվելով վերքի ցավից, հավաքեց իր վերջին ուժերը և պատասխանեց հաստատուն ձայնով. «Դու իմ թագավորը չե՞ս, դու մի գո՞ղ ես և ինքնակուշ, լսո՞ւմ ես»: Պուգաչովը մոռյլ հոնքերը կիտեց և սպիտակ թաշկինակով նշան արեց: Մի քանի կազակներ բռնեցին ծերունի կապիտանին և քարշ տվին դեպի կախադանը: Նրա միջնափայտի վրա արդեն նստել էր խեղանդամ բաշկիրը, որին մենք նախօրյակին հարցաքննել էինք: Ձեռքում նա բռնել էր պարանը և մի քանի ռուպեից հետո խեղճ իվան Կուզմիչին ևս տեսա օդում վեր քաշած: Այն ժամանակ Պուգաչովի մոտ բերին իվան Իգնատիչին: «Եբդվի՛ր,— ասաց նրան Պուգաչովը,— թագավոր Պյոտր Ֆյոդորովիչին»:— «Շու մեր թագավորը չե՞ս,— պատասխանեց իվան Իգնատիչը, կրկնելով իր կապիտանի խոսքերը:— Դու, քեռիս, գող ես և ինքնակուշի մեկը»: Պուգաչովը նորից նշան արեց թաշկինակով և արիասիրտ պորուչիկը կախվեց իր ծերունի պետի կողքին:

Հերթը իմն էր: Ես համարձակ նայում էի Պուգաչովին, պատրաստվելով կրկնել իմ վեհանձն ընկերների պատասխանը: Այդ ռուպեին անեկարագրելի զարմանքով խոռվարար ավագների մեջ ես տեսա Շվաբրիին, մազերը բոլորակ խուլած, հագին կազակի կաֆտան: Նա մոտեցավ Պուգաչովին և ականջին մի քանի բառ ասաց: «Կախե՛լ դրան»,— ասաց Պուգաչովն արդեն առանց ինձ նայելու: Թուկի օղակը ձգեցին վիզս: Ես սկսեցի ինքս ինձ աղոթք մրմնջալ, անկեղծ զղջում հայտնելով առ աստված՝ իմ բոլոր մեղքերի համար, պաղատելով նրան — փրկել իմ սրտի բոլոր մերձավորներին: Ինձ քարշ տվին դեպի կախադանը: «Մի՛ վախենա, մի՛ վախենա»,— կրկնում էին ինձ կործանողները, երևի իսկապես կամենալով խրախուսել ինձ: Հանկարծ ես մի աղաղակ լսեցի. «Կացե՛ք, անիծյալներ, սպասեցե՛ք...»: Դահլիճները կանգ առան: Տեսնե՞մ՝ Սավելիչն ընկել է Պուգաչովի ոտները: «Հաբաբա հայր,— ասում էր խեղճ դաստիարակս,— ի՞նչ շահ տեսնա աղայիս մանկան մահից: Բա՛ց թող նրան. նրա համար քեզ գլխագին կտան, իսկ ուրիշներին օրինակ տալու և վախեցնելու նպատակով հրամայիր թեկուզ ինձ՝ ծերունուս կա-

խեն»: Պուգաչովը նշան արեց և ինձ իսկույն ևեթ արձակեցին պարանից ու բաց թողին: «Մեր տերը քեզ ներում է»,— ասացին ինձ: Ձեմ կարող ասել, թե այդ ռուպեին ես ուրախացա իմ փրկության համար, սակայն չեմ էլ ասի, որ այդ մասին ես ափսոսացի: Իմ զգացումներն անշափ խառն էին: Ինձ նորից տարան ինքնակուշի մոտ և նրա առաջ ծունկ շոքեցրին: Պուգաչովն ինձ երկարացրեց իր շղուտ ձեռքը: «Համբուրի՛ ձեռքը, համբուրի՛ ձեռքը»,— ասում էին ականջիս տակ: Բայց ես ամենադաժան մահը կգերադասեի նման անարգ ստորացման: «Տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ, — շնջում էր Սավելիչն իմ հետև կանգնած և հրելով ինձ:— Մի՛ համառի: Ի՞նչ մի դժվար բան է որ. թքի՛ր ու համբուրի շարագոր... (թո՛ւ), համբուրի նրա ձեռքը»: Ես չէի շարժվում: Պուգաչովը ձեռքը թողեց, քմծիծաղով ասելով. «Երևի թե նորին բարեժննդությունը շնջել է ուրախությունից: Բարձրացրե՛ք սրան»: Ինձ բարձրացրին և ազատ թողին: Ես սկսեցի դիտել սոսկալի կատակերգության շարունակությունը:

Բնակիչներն սկսեցին երզում տալ: Մեկը մյուսի հետևից նրանք մոտենում էին, համբուրում խաշելությունը և գլուխ տալիս ինքնակուշին: Բերդապահ զինվորները կանգնած էին հենց այգտեղ: Վաշտի դերձակը, զինված իր բուլթ մկրատով, կտրում էր նրանց ծամերը: Նրանք մազերը թափ տալով մոտենում էին առնելու աջը Պուգաչովի, որը նրանց ներումն էր շնորհում և ընդունում իր հրոսակի մեջ: Այս բոլորը շարունակվեց մոտ երեք ժամ: Վերջապես Պուգաչովը վեր կացավ բազկաթոռից և իր ավագների հետ վայր իջավ դռան աստիճաններից: Նրան մոտեցրին մի սպիտակ նժույգ, ճոխ սարքով զարդարված: Երկու կազակ մտան նրա թևերը և նստեցրին թամբի վրա: Նա հայտնեց հայր Գերասիմին, որ նրա մոտ է ճաշելու: Այդ ռուպեին կանացի մի ձայն լսվեց: Մի քանի ավազակներ դեպի մուտքի պատշգամբիկը դուրս քարշ տվին զզգզված և բոլորովին մերկ Վասիլիսա Եգորովնային: Նրանցից մեկն արդեն զուգվել էր նրա քաթիպայով: Մյուսները դուրս էին կրում բմբուլե ներքնակները, սնդուկները, թելի տմանեղենը, սպիտակեղենը և ամեն տեսակ տնային իրեր. «Մ՛հ, աստված իմ,— բղավում էր խեղճ պառավը:— Թողե՛ք, հոգիս ապաշխարեմ: Ձեր ոտքին մեռնեմ,

ինձ իվան Կուզմիչի մոտ տարեք: Հանկարծ նա նայեց կախադանին և ճանաչեց իր ամուսնուն: «Ջարագործներ,— կանչեց նա մոլեգին:— Այդ ի՞նչ եք արել նրան: Իմ աչքի՛ լույս իվան Կուզմիչ, դու կտրիճ զինվորի գլուխ, ո՛չ պրուսական սվինները ձեռք տվին քեզ, ո՛չ թուրքական զնդակները. ազնիվ կովում չէ՛, որ դու զոհեցիր կյանքդ, այլ ընկար փախըստական տաժանակրի ձեռքից»:— «Կտրեցե՛ք էդ պառավ ջաղուի ձայնը»,— ասաց Պուզաշովը: Մի երիտասարդ կազակ սրով խփեց նրա գլխին, և նա ընկավ պատշգամբիկի աստիճանների վրա: Պուզաշովը մեկնեց. ժողովուրդը հետևեց նրան:

Գ Լ Ո Ւ Ս V I I I

Ա Ն Կ Ո Չ Հ Յ Ո Ւ Ր Ը

Անկոչ հյուրը թաթարից էլ վատթար է
Առած

Հրապարակը դատարկվեց: Ես դեռ կանգնած էի մի տեղում և չէի կարողանում կարգի բերել մտքերս՝ շփոթված այդքան սարսափելի տպավորություններից:

Ամենից շատ ինձ տանջում էր Մարիա իվանովնայի դրուժյան անորոշությունը: Ո՛ր է նա, ի՞նչ վիճակի է, արդյոք կարողացա՞վ թաքնվել, հուսալի՞ է նրա թաքստոցը... Տագնապալի մտքերով ես մտա բերդապետի տունը: Ամեն տեղ դատարկություն էր — աթոռակները, սեղանները, սնդուկները ջարդուփշուր էլ ն արված, ամանեղենը կոտրատված էր, ամեն ինչ կողոպտված: Ես ներս վաղեցի փոքրիկ սանդուղքով, որ զեպի վերնատունն էր տանում և իմ կյանքում առաջին անգամ մտա Մարիա իվանովնայի սենյակը: Ես տեսա նրա անկողինը, որ տակնուվրա էին արել ավազակները. պահարանը ջարդված էր և կողոպտված. կանթեղը դեռևս լույս էր տալիս դատարկ տապանակի առջև: Չէր կոտրված փոքրիկ հայելին, որ կախված էր միջնապատից: Ո՛ր էր այդ համեստ, կուսական խուցի տիրուհին: Սոսկալի մի միտք անցավ իմ գլխով. ես նրան պատկերացրի ավազակների ձեռքին...

Իմ սիրտը ճմլվեց... Ես դառն լաց եղա և բարձր ձայնով արտասանեցի իմ սիրելու անունը... Այդ ըրպեին մի թեթև աղմուկ լսվեց և պահարանի հետևից դուրս եկավ Պալաշան՝ գունատ և դողդոջուն:

— Ա՛խ, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա ձեռքերն իրար զարկելով:— Այս ի՞նչ օր է, ի՞նչ սարսափներ...:

— Իսկ Մարիա իվանովնա՞ն, — հարցրի ես անհամբեր:— Ի՞նչ եղավ Մարիա իվանովնան:

— Օրիորդը կենդանի է, — պատասխանեց Պալաշան:— Նա թաքնված է Ակուլինա Պամֆիլովնայի տանը:

— Երեցկն՞ջ մոտ, — բղավեցի ես սարսափով:— Աստված իմ, չէ՞ որ Պուզաշովն այնտեղ է...

Ես դուրս նետվեցի սենյակից, մի ակնթարթում ընկա փողոց և գլխապատառ վազեցի դեպի քահանայի տունը, ճանապարհին ոչինչ չտեսնելով և ոչինչ չզգալով: Այնտեղից աղաղակներ էին լսվում, հոհոց ու երգեր: Պուզաշովը քեֆ էր անում իր ընկերների հետ: Պալաշան իմ հետևից այնտեղ վազեց: Ես նրան ուղարկեցի, որ կամացուկ կանչի Ակուլինա Պամֆիլովնային: Մի ըրպեից երեցկինը դուրս եկավ սրահը, դառարկ շտոֆը ձեռքին:

— Ի սեր աստծո, ո՛ր է Մարիա իվանովնան, — հարցրի ես աննկարագրելի հուզմունքով:

— Իմ աղաղակը պառկած է մահճակալիս վրա, այնտեղ՝ միջնորմի հետևը, — պատասխանեց երեցկինը:— Ա՛խ, Պյոտր Անդրեյիչ, քիչ մնաց փորձանք պատահեր, բայց փառք աստծո, ամեն ինչ լավ անցավ: Չաբագործը նոր էր նստել ճաշի, երբ խեղճ աղջիկն ուշքի եկավ ու հառաչեց... էն է՛ լեղիս ճաքեց: Նա ձայնն առավ:— «էն ո՞վ է քո տանը հառաչում, ա՛յ պառավ»: Ես մինչև գետին գլուխ եմ տալիս ավազակին.— քրոջս աղջիկն է, տեր իմ. հիվանդացել է, երկրորդ շաբաթն է, ինչ ահա պառկած է:— «Իսկ ջահն՞ է»:— Ջահել է, տեր իմ:— «Հապա մի ցույց տուր ինձ, պառավ, քրոջդ աղջկան»:— Սիրտս մի դող ընկավ որ, բայց թե ճարս ինչ:— «Համեցիր, տե՛ր իմ. միայն աղջիկը դեռ չի կարող վեր կենա և գա քո ողորմածություն մոտ»:— «Ոչինչ, պառավ. ես ինքս կգնամ, կտեսնեմ»: Հապա՛, անիծյալը զնաց միջնորմի այն կողմը, ինչ ես կարծում, բա՛, վարա-

գույրը ետ քաշեց, իր բազբի աչքերով նայեց և ոչինչ... աստված պահեց: Բայց կհավատա՞ս, ես ու տերտերս էն է, պատրաստվել էինք նահատակի մահով մեռնելու: Բարեբախտաբար, նա՛ իմ աղավնյակը, շճանաչեց նրան: Տեր իմ աստված, երևի էս էլ պիտի տեսնեինք, ի՞նչ եմ ասում, հա՛: Խեղճ Իվան Կուզմիչ, ո՞վ կարող էր մտածել... Հապա Վասիլիսա Եգորովնա՞ն, հապա Իվան Իգնատի՞չը: Ախր նրան ինչո՞ւ համար... Այդ ինչպե՞ս եղավ, որ ձեզ խնայեցին: Տես, թե ի՞նչ պտուղն է Շվաբրինը, Ալեքսեյ Իվանիչը: Հապա մի տեսնես, մազերը բոլորակ խուզել է և հիմա այստեղ՝ մեր տանը քեֆ է անում նրանց հետ: Ծարպիկ է, ի՞նչ եմ ասում: Իսկ երբ ես ասացի իմ հիվանդ քրոջ աղչկա մասին, հավատում ես, նա էնպես մի նայեց ինձ, որ ասես դանակով ծակեցին. բայց շմատնեց, շնորհակալ եմ գոնե դրա համար:— Այդ րոպեին լավեցին հարբած հյուրերի աղաղակները և հայր Գերասիմի ձայնը: Հյուրերը գինի էին պահած չուր, տանտերը կանչում էր կողակցին: Երեցկիներ ձեռնառնկավ: «Գնացեք տուն, Պյոտր Անդրեյիչ, — ասաց նա. — հիմա ձեզ հարցնողն ո՞վ է. շարագործները քեֆ են անում: Վայ ձեզ, եթե ընկնեք հարբածների ձեռքը: Մնաք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ: Ինչ որ լինելու է՝ կլինի. գուցե աստված մեզ չկորցրնի»:

Երեցկիներ գնաց: Փոքր-ինչ հանգստացած, ես ուղղվեցի դեպի իմ բնակարանը: Հրապարակի մոտով անցնելիս ես տեսա մի քանի բաշկիրներ, որոնք խոնաված էին կախաղանի մոտ և կախվածների ոտքերից հանում էին կոշիկները. ես դժվարությամբ զսպեցի զայրույթի բռնկումը, զգալով միջամբողջության անօգուտ լինելը: Բերդում վխտում էին ավազակները, թալանելով սպանների տները: Ամեն տեղ լսվում էին հարբած խոտվարարների ձայները: Եկա տուն: Սավելիչը դիմավորեց ինձ տան շեմքին: «Փա՛ռք աստծո, — կանչեց նա ինձ տեսնելով:— Ասի՛ վայ թե քեզ նորից բռնեցին: Է՛հ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ. հավատո՞ւմ ես, սրիկաները մեր ամեն ինչը թալանեցին. շորերը, սպիտակեղենը, իրերը, ամանեղենը, ոչինչ չթողին: Համա ինչ արած... Աստծուն փառք, որ քեզ կենդանի բաց են թողել... Իսկ դու, տեր իմ, ճանաչեցի՞ր ատամանին»:

— Չէ, շճանաչեցի. իսկ նա ո՞վ է որ:

«Ինչպե՞ս թե, տեր իմ: Մի՞թե դու մոռացել ես էն հարբեցողին, որ գլուխդ յուղելով առավ քո մուշտակը իջևանատան բակում: Նապաստակի մորթուց կարած մուշտակը բոլորովին նոր էր, իսկ նա՛ էն գազանն իր վրա քաշելիս պատառ-պատառ արեց»:

Ես ապշեցի: Իսկապես, Պուգաչովի նմանությունն իմ ուղեկցողի հետ ապշեցուցիչ էր: Ես հավաստիացա, որ Պուգաչովը և նա միևնույն անձնավորությունն էին և նոր միայն հասկացա ինձ խնայելու պատճառը: Ես չէի կարող չզարմանալ հանգամանքների տարօրինակ կապակցության վրա. շրջմոլիկին նվիրված մուշտակն ինձ փրկում է կախաղանի պարանից և իջևանատներում շրջող հարբեցողը բերդեր է պաշարում ու ցնցում պետությունը:

— Ուտել չե՞ս ուզում, — հարցրեց իր սովորությունների մեջ անփոփոխ Սավելիչը:— Տանը ոչինչ չկա, գնամ, փնտրեմ, մի բան պատրաստեմ քեզ համար:

Մենակ մնալով ես խորասուզվեցի խորհրդածությունների մեջ: Ի՞նչ պիտի անեի ես: Մնալ շարագործի իշխանության տակ գտնվող բերդում կամ հետևել նրա հրոսակին, — անվախել էր սպայի համար: Պարտականությունս պահանջում էր, որ ես ներկայանայի այնտեղ, ուր իմ ծառայությունը դեռ կարող էր օգտակար լինել ներկա դժվարին հանգամանքներում: Սակայն իմ սերը սաստիկ դրդում էր ինձ մնալ Մարիա Իվանովնայի մոտ և լինել նրա պաշտպանն ու հովանավորը: Թեպետե ևս նախատեսում էի հանգամանքների արագ և աներկբա փոփոխություն, բայց և այնպես չէի կարող չզողալ, պատկերացնելով նրա գրույթյան վտանգավորությունը:

Իմ խորհրդածություններն ընդհատվեցին կազակներից մեկի գալով, որը վազելով եկավ հայտարարելու, «որ ինքը՝ մեծ թագավորը, քեզ իր մոտ է պահանջում»:— «Բակ ուրտե՞ղ է նա», — հարցրի ես, պատրաստվելով հնազանդվել:

— Բերդապետի տանը, — պատասխանեց կազակը:— Ծաշից հետո մեր տերը բաղնիս գնաց, իսկ հիմա հանգստանում է: Հա՛, ձերդ բարեծնություն, ամեն ինչից երևում է, որ երևելի մարզ է՝ ճաշին բարեհաճեց ուտել երկու տապակած խոզի ձուտ, իսկ բաղնիսում այնքան տաք բուլ է ընդունել,

որ Տարաս Կուրոշիինը չէր դիմացել, ավելը տվել էր Ֆոմկա Բիկրակին, իսկ ինքը հազիվ ուշքի եկել սառը ջրով: Խոսք չկա, բոլոր շարժուկացը մեծունական է... Իսկ բաշնիսում, ասում են, ցույց է տվել իր թագաւորական նշանները՝ կըրծքի վրա. մի կողմը երկգլխանի արծիվն է հինգկուպիկանոցի մեծությամբ, իսկ մյուսը՝ իր պատկերը:

Ես հարկ չհամարեցի հերքել կազակի կարծիքը և նրա հետ միասին ուղղվեցի դեպի բերդապետի տունը, նախապես երևակայելով իմ տեսակցութունը Պուգաչովի հետ, ջանալով նախազուշակել, թե այն ինչով կվերջանա: Ընթերցողը հեշտ կարող է պատկերացնել, որ ես բնավ սառնարյուն չեի:

Սկսում էր մթնել, երբ ես եկա բերդապետի տունը: Կախաղանն իր զոհերով սեին էր տալիս: Խեղճ բերդապետուհու մարմինը դեռևս ընկած մնացել էր տան դռների մոտ, ուր երկու կազակներ պահապան էին կանգնած: Ինձ ուղեկցող կազակը գնաց իմ մասին գեկուցելու և իսկույն և՛ թ վերադառնալով, ինձ ներս տարավ այն սենյակը, ուր նախօրյակին ես այնպես քնքուշ հրածեշտ տվի Մարիա Իվանովնային:

Իմ աչքի առաջ բացվեց արտասովոր մի պատկեր: Սիսոցով ծածկված և վրան շտոֆներ ու բաժակներ դրած սեղանի շուրջը նստած էին Պուգաչովը և տասի չափ կազակ ավագներ, գդակները գլխներին և գունագեղ շապիկներ հագած, գինուց տաքացած, կարմրած քիթ ու մոութով և փայլատակող աչքերով: Նրանց մեջ չկար ո՛չ Շվաբրինը, ո՛չ էլ մեր ուրյադնիկը՝ նորակոչ դավաճանները: «Ա՛, ձերդ բարեծնընդություն, — ասաց Պուգաչովն ինձ տեսնելով: — Բարով եկաք, տեղ ու պատիվ ձեզ, համեցեք»: Զրուցակիցներն ինձ տեղ տվին: Ես լուռ նստեցի սեղանի ծայրին: Կողքիս նստած երիտասարդ կազակը՝ բարեկազմ և գեղեցիկ, ինձ համար մի բաժակ հասարակ գինի լցրեց, որին ես ձեռք չտվի: Հետաքրքրությամբ սկսեցի դիտել այդ հավաքույթը: Պուգաչովը նստած էր ամենից վերև, արմունկներով սեղանին հենված, և մորուքը պահած իր լայն բոունցքի վրա: Նրա դիմագծերը՝ կանոնավոր և բավական դուրեկան, ոչ մի կատաղի արտահայտություն չունեին: Նա ստեպ-ստեպ դիմում էր հիսուն տարեկան մի մարդու, մերթ գրաֆ անվանելով նրան, մերթ՝

Տիմոֆեյիչ, իսկ երբեմն էլ նրան մեծարելով որպես իր քեռուն: Բոլորը միմյանց հետ վարվում էին ինչպես ընկերներ և առանձնապես ոչ մի գերապատմություն չէին տալիս իրենց առաջնորդին: Խոսակցությունը առավտովա հարձակման, խոսվության հաջողության և առաջիկա գործողությունների շուրջն էր: Ամեն մեկը պարծենում էր, առաջարկում իր կարծիքները և համարձակ կերպով առարկում Պուգաչովին: Եվ հենց այս արտասովոր ռազմական խորհրդում որոշվեց գնալ Օրենբուրգի վրա, հանդուգն մի շարժում, որ քիչ մնաց պսակվեր աղետալի հաջողությամբ: Արշավանքը հայտարարված էր վաղը: «Դե՛հ, եղբայրներ, — ասաց Պուգաչովը, — եկեք, քնից առաջ երգե՛ք իմ սիրելի երգը: Զումակո՛վ, սկսի՛ր»: Իմ հարևանը բարակ ձայնով սկսեց բուռլակների մելամաղձոտ երգը, և բոլորը միասին ձայնակցեցին.

Մի՛ սոսափիր, կանաչ, մայր կաշնու անտառ,
Մի՛ խանգարիր քաջիս իր միտքն անելու,
Հարցման պիտ կանգնեմ վաղ առավոտյան,
Ահեղ արբալի դատաստանի դեմ:
Տիրակալ արքան ինձ հարցեր կտա —
Ասա՛, գեղջուկի տղա, ա՛յ ջահել.
Ինչպե՛ս, ո՞ւմ հետ ես գողություն արել,
Ելել թալանի. քեզ հետ զո՞ւտ մարդ կար:
Կասեմ քեզ մեր հույս, արբա ուղղափառ,
Ծշմարտությունը ահա կասեմ քեզ,
Որ ունեցել եմ լոկ շորս ընկեր ես.
Առաջին ընկերս էր գիշերը մութ,
Երկրորդը՝ դանակ պողպատից շինած,
Յրրորդ ընկերն իմ՝ նծույզս էր հմուտ,
Զորրորդ ընկերս՝ աղեղն էր ձգված,
Մունետիկներս՝ նետերը շաշուն:
Խոսեց ապավեն արքան ուղղափառ՝
Պատիվ քեզ, աղա՛, գեղջուկի զավակ,
Որ իմացել ես գողանալու հետ և պատասխան տալ:
Հենց դրա համար նվեր քեզ, աղա՛,
Դաշտումը փայտակերտ բարձր մի դղյակ,
Որ ունի զույգ սյուն ու մի միջնափայտ:

Անհնար է նկարագրել, թե ինչ ազդեցություն թողեց ինձ վրա կախաղանի մասին հյուսած հասարակ ժողովրդական երգը, որ երգում էին կախաղանի դատապարտված մարդիկ:

Նրանց ահավոր դեմքերը, ներդաշնակ ձայները, թախտոտ արտահայտութիւնը, որ նրանք տալիս էին առանց այդ էլ արտահայտիչ բառերին — այդ բոլորն ինձ ցնցեցին մի ինչ-որ պոետական սարսափով:

Հյուրերն էլ մի-մի բաժակ խմեցին, սեղանից վեր կացան և հրածեշտ տվին Պուգաչովին: Ես ուզում էի հետեւ նրանց, սակայն Պուգաչովն ասաց ինձ. «Նստիր, ես ուզում եմ քեզ հետ մի քիչ խոսել»:— Մենք մնացինք երես առ երես:

Մի քանի րոպե տեւեց մեր՝ երկուստեք տիրող լուռութիւնը: Պուգաչովն անթարթ ինձ էր նայում, խաբեբայութեան և ծաղրանքի դարմանալի արտահայտութեամբ, երբեմն կկոցելով իր ձախ աչքը: Վերջապես նա ծիծաղեց և այնպիսի մի սղթտաբուխ խինդով, որ և ես նրան նայելով սկսեցի ծիծաղել: Ինքս էլ շիմանալով թե ինչու:

— Ի՞նչ է, ձերդ բարեծննդութիւն, — ասաց նա ինձ: — Խոստովանիր, վախեցա՞ր, երբ իմ տղերքը թոկը վիզդ գցեցին: Երևի՛ վախից լեղիդ պատովեց... Իսկ միջնափայտի վրա կճոճվեի՞ր, եթե շիներ քո ծառան: Ես իսկույն ևեթ ճանաչեցի ձեր քավթառին: Հը, արդյոք մտքովդ կանցնե՞ր, ձերդ բարեծննդութիւն, որ քեզ ումեա բերող հասցնող մարդը ինքը մեծ թագավորն էր: (Այդ խոսքերի հետ նա վեհ և խորհրդավոր տեսք ընդունեց:) Դու իմ առաջ շատ մեղավոր ես, — շարունակեց նա. — բայց ես քեզ ներումն շնորհեցի քո բարերարութեան համար, նրա համար, որ դու ինձ օգնութիւն ցույց տվիր, երբ ես հարկադրված էի թաքնվել իմ թշնամիներից: Է՛, դեռ ինչե՛ր կտեսնես: Դեռ այդպե՛ս կպարզատրեմ քեզ, երբ ստանամ իմ թագավորութիւնը: Խոստանում ես ինձ հոգով-սրտով ծառայել:

Սրիկայի տված հարցը և նրա հանդգնութիւնն ինձ այնպես զվարճալի թվաց, որ ես չկարողացա քմծիծաղ չտալ:

— Ինչի՞ վրա ես ծիծաղում, — հարցրեց նա դեմքը խոժոռելով: — Չիինի՞ թե չես հավատում, որ ես մեծն թագավորն եմ: Ուղի՛ղն ասա:

Ես շփոթվեցի: Թագավոր ճանաչել շրջմոլիկին ես անկարող էի, դա ինձ թվաց աններելի փոքրոգութիւն: Երես առ երես խաբեբա անվանել նրան — կնշանակեր ինձ կործանման ենթարկել. և այն, ինչին ես պատրաստ էի կախադանի

տակ բոլոր ժողովրդի ներկայութեամբ և զարույթի առաջին բնկման միջոցին, հիմա ինձ թվում էր անօգուտ պարծենկոտութիւն: Ես տատանվում էի: Պուգաչովը մոռալ սպասում էր իմ պատասխանին: Վերջապես (դեռ հիմա էլ ինքնագոհութեամբ եմ հիշում այդ րոպեն) պարտքի զգացումն իմ մեջ գերազանցեց մարդկային թուլութիւնը: Ես պատասխանեցի Պուգաչովին. «Լսիր, ասեմ քեզ ամբողջ ճշմարտութիւնը: Դատիր ինքդ, արդյոք ես կարո՞ղ եմ քեզ թագավոր ճանաչել: Դու բանիմաց մարդ ես. դու ինքդ կտեսնելիր, որ ես խորամանկութիւն եմ բանեցնում»:

— Հապա ո՞վ եմ ես քա կարծիքով:

— Աստված գիտե քեզ, բայց ո՞վ էլ որ լինես, դու վտանգավոր խաղ ես խաղում:

Պուգաչովը արագ ինձ նայեց: «Ասել է, թե դու շե՞ս հավատում, — ասաց նա, — որ ես Պյոտր Տյոդորովիչ թագավորն եմ: Դե, լավ: Իսկ միթե կտրիճի համար հաջողութիւն չկա՞: Մի՞թե հին ժամանակները Գրիշկա Օտրեպկը չի թագավորել: Ինչ ուզում ես մտածիր իմ մասին, բայց ինձնից մի հեռանա: Քո ի՞նչ գործն է, թե այսպես է, կամ այնպես: Երկուսն էլ մի հաշիվ է: Հավատարիմ ու ճշմարտութեամբ ծառայիր ինձ և ես քեզ համ ֆելդմարշալի, համ էլ իշխանի աստիճան կտամ: Խնդրդ ի՞նչ է կտրում»:

— Ո՛չ, — պատասխանեցի ես հաստատ: — Ես ծագումով ազնվական եմ. ես երդում եմ տվել թագուհի-կայսրուհուն. քեզ ծառայել չեմ կարող: Թե որ դու իսկապես լավութիւն ես կամենում ինձ, ապա թող գնամ Օրենբուրգ:

Պուգաչովը միտք արեց: «Իսկ թե որ թողնեմ. — ասաց նա, — խոսք կտա՞ս իմ դեմ դուրս չգալ»:

— Ինչպե՞ս կարող եմ այդպիսի խոստում տալ, — պատասխանեցի ես: — Ինքդ գիտես, որ իմ կամքով չէ՛ կհրամային քո դեմ դուրս գալ՝ կգամ, ճարս ի՛նչ: Հիմա դու ինքդ ես մեծավոր, ինքդ ես հնազանդութիւն պահանջում քո մարդկանցից: Ինչի՞ նման կլինի, եթե ես ծառայութիւնից հրաժարվեմ, երբ իմ ծառայութիւնը պետք գա: Կյանքս քո ձեռքում է. թե բաց կթողնես, շնորհակալ եմ, թե մահապատիժ կտաս, աստված քեզ դատավոր, իսկ ես քեզ ճշմարիտն ասացի:

Իմ անկեղծութիւնը ապշեցրեց Պուգաչովին: «Քող այդպես լինի,— ասաց նա ուսիս խփելով:— Մահապատիժն իր տեղը, ներումն իր տեղը: Գնա՛ ուր ուզում ես, արա՛ ինչ քեֆդ տա: Վաղը եկ ինձ մնաս բարովի, իսկ հիմա գնա քնելու, իմ քունն էլ է տանում:

Ես թողի Պուգաչովին և փողոց դուրս եկա: Խաղաղ և ցուրտ դիշեր կը: Լուսինն ու աստղերը պայծառ փայլում էին, լուսավորելով հրապարակն ու կախաղանը: Բերդում ամեն տեղ հանգիստ էր և մութ: Միայն կարակում կրակի լույս էր երևում և լսվում էին ուշացած զվարճացողների աղաղակները: Ես հայացքս դարձրի քահանայի տան կողմը: Պատուհանի փեղկերն ու դարբասը փակ էին: Թվում էր, թե այնտեղ ամեն ինչ պապանձվել է:

Ես տուն եկա և Սավելիչին տեսա իմ բացակայութիւնը ողբալիս: Նրան անասելի ուրախացրեց իմ ազատութիւնն լուրը: «Փա՛ռք քեզ, տե՛ր,— ասաց նա երեսը խաշակնքելով:— Լույսը բացվելուն պես դուրս կգանք բերդից և կգնանք ուր որ աստված հաջողի: Քեզ համար բան-ման եմ պատրաստել, անուշ արա, տե՛ր իմ, և մինչև առավոտ քնիր հանգիստ, ոնց որ Քրիստոսի գոգում»:

Ես հետևեցի նրա խորհրդին և մեծ խտրովանքով ընթրելով, քնեցի մերկ հատակի վրա, հոգեպես և ֆիզիկապես սաստիկ հոգնած:

Գ Լ Ո Ւ Ն IX

ՀՐԱԺԵՑ

Յանթանալը ցարցը էր շատ,
Գեղեցիկ՝, օ՛, ախպես,
Անշատումը՝ տխուր, վհատ,
Հողուցս եմ զատվում կարծես:
Խեղճակով

Վաղ առավոտյան թմբուկն ինձ արթնացրեց: Գնացի հավաքավայրը: Այնտեղ արդեն շարքի էին կանգնում Պուգաչովի հրոսակները կախաղանի մոտ, որից գեռու կախված էին

երեկվա զոհերը: Կաղակները ձիավորված էին, գինվորները՝ հրացաններն ուսերին: Դրոշակները փողփողում էին: Մի քանի թնդանոթներ, որոնց մեջ ես ճանաչեցի և մերը, դրված էին ուղմական հրետասայլերի վրա: Բնակիչները բոլորն էլ այդտեղ էին, սպասելով ինքնակոչին: Բերդապետի տան մուտքի առաջ մի կաղակ բռնած պահում էր կիրգիզական գեղեցիկ, սպիտակ ձիու սանձը: Ես աչքերով որոնում էի բերդապետի կնոջ դիակը: Նա փոքր-ինչ մի կողմ էր տարված և ծածկված էր ճիւղպով: Վերջապես Պուգաչովը դուրս եկավ տան սրահից: Ժողովուրդը գրակները հանեց: Պուգաչովը կանգ առավ դռանը և ողջունեց բոլորին: Ավազներից մեկը նրան տվեց մի պարկ՝ լի պղնձե դրամներով, և նա սկսեց բռով շաղ տալ: Ժողովուրդն աղաղակներով վրա ընկավ հավաքելու և շատերի կողմնակուշտը ջարդվեց: Պուգաչովին շրջապատեցին նրա համախոհներից ամենազլխավորները: Նրանց մեջ կանգնել էր և Շվարբինը: Մեր հայացքները հանդիպեցին. իմ հայացքի մեջ նա կարող էր կարգալ արհամարհանք. նա երեսը շուռ տվեց անկեղծ զայրույթի և շինծու հեզմանքի արտահայտութիւնով: Ինձ ամբոխի մեջ տեսնելով, Պուգաչովը գլխով արեց և մոտ կանչեց: «Լսի՛ր,— ասաց նա ինձ:— Հենց այս ժամին կգնաս Օրենբուրգ և իմ անունից նահանգապետին և բոլոր գեներալներին կհայտարարես, որ մի շաբաթից հետո ինձ սպասեն: Դու նրանց խորհուրդ տուր մանկական սիրով ու հնազանդութիւնով դիմավորել ինձ, թե չէ՝ ամենաղաթան մահապատժից չեն պրծնի: Բարի ճանապարհ, ձերդ բարեծննդութիւն»: Հետո նա ժողովրդին դարձավ և ասաց, ցույց տալով Շվարբինին. «Ահա՛ ձեզ, զավակներս, նոր բերդապետը: Ամեն բանում լսեցեք նրան, իսկ նա իմ առջև պատասխանատու է ձեզ և բերդի համար»: Այս խոսքերը ես սարսափով լսեցի. Շվարբինը դարձավ բերդապետ: Մարիա Իվանովնան մնում է նրա իշխանութիւնն տակ: Աստված իմ, ի՞նչ կլինի նրա վիճակը: Պուգաչովը իջավ դռան աստիճաններից: Չին մոտեցրին նրան: Նա ճարակութիւնով թռավ թամբի վրա, շապասելով կազակներին, որոնք այն է՛ ուզում էին նստեցնել նրան:

Այդ ժամանակ ամբոխի միջից տեսնեմ դուրս եկավ իմ Սավելիչը, մոտեցավ Պուգաչովին և նրան տվեց մի թերթ

թուղթ: Խելքս բան չէր կտրում, թե ինչումն է բանը: «Այս ի՞նչ է», — գոռոզ հարցրեց Պուգաշովը:

— Կարդա և հրամանքդ կիմանաս, — պատասխանեց Սավելիչը:

Պուգաշովը թուղթը վերցրեց և երկար նայեց նշանակալից տեսքով: «Ի՞նչ դժվար ես գրում, — ասաց նա վերջապես: — էստեղ մեր պայծառ աչքերը ոչինչ չեն կարում ընկել: Ո՞ր է իմ օրեր-քարտուղարը»:

Ծրիտասարդի մեկը արագ մոտ վազեց Պուգաշովին: «Բա՛րձր կարդա», — ասաց ինքնակոչը, թուղթը նրան տալով: Ես անշափ հետաքրքրվում էի իմանալու, թե ինչի մասին կարող էր իմ դաստիարակի խելքին փչել Պուգաշովին թուղթ գրելու օրեր-քարտուղարն սկսեց բարձրաձայն, վանկ առ վանկ կարդալ հետևյալը:

«Երկու խալաթ, միտկալի և մետաքսն՝ զոլավոր — վեց մանեթ»:

— Սա ի՞նչ է նշանակում, — ասաց Պուգաշովը հոնքերը կիտելով:

— Հրամայիր՝ մնացածը կարդան, — անվրդով պատասխանեց Սավելիչը:

Օրեր-քարտուղարը շարունակեց.

«Մի մունդիր բարակ, կանաչ մահուզից — յոթ մանեթ:
«Մի սպիտակ մահուզի շալվար — հինգ մանեթ:

«Տասներկու հոլանդական քաթանն շապիկներ, մանժետներով — տասը մանեթ:

«Ճանապարհի փոքրիկ մի սնդուկ, թեյամաններով — երկու մանեթ ոչ կես...»:

— Այս ի՞նչ փռոց է, — ընդհատեց Պուգաշովը: — Ես ի՞նչ գործ ունեմ սնդուկների և մանժետավոր շալվարների հետ:

Սավելիչը խեղդված հազաց և սկսեց բացատրություններ տալ: «Էս որ գործ է, հրամանքդ կտեսնի, որ իմ տիրոջ գույքի ցուցակն է, շարագործներն են թալանել...»:

— Ի՞նչ շարագործներ, — ահեղ հարցրեց Պուգաշովը:

— Ներողություն, բերանիցս թռավ, — պատասխանեց Սավելիչը: — Չարագործները շարագործներ չեն, համա քո տղերքը մեր տունը քիչ պրպտել են ու բան-ման են տարել:

Մի գայրանա, ձին որ ձի է, չորս ոտքով էլի սայթաքում է: Հրամայի թող կարդա պրծնի:

— Կարդա՛, — ասաց Պուգաշովը: Քարտուղարը շարունակեց.

«Մի շիե վերմակ, մյուսը տաֆտայից, բամբուկ — չորս մանեթ:

«Մի քուրք աղվեսի մորթուց, վրան կարմիր ուստին քաշած — 40 մանեթ:

«Մեկ էլ նապաստակի մուշտակը, որ իմ տերը ձեր ողորմածության բաշխեց իջևանատանը — 15 մանեթ»:

— Այդ ի՞նչ բան է, — գոռաց Պուգաշովը հրացայտ աչքերը փայլեցնելով:

Խոստովանում եմ, որ ես սաստիկ վախեցա իմ խեղճ դաստիարակի համար: Նա այն է՝ ուզում էր նորից բացատրություններ տալ, սակայն Պուգաշովը նրան ընդհատեց. «Ինչպե՞ս դու համարձակվեցիր էս տեսակ դատարկ բաներով երևալ իմ աչքին, — գոռաց նա թուղթը քարտուղարի ձեռքից խլելով և այն Սավելիչի երեսին շարտելով: — Հիմա՛ր ծերուկ: Նրանց թալանե՛լ են — ի՞նչ մի մեծ դժբախտություն է եղել: Լավ իմացիր, քավթառ, որ դու պետք է հավիտյանս աղոթք անես իմ և իմ տղաների համար, որ քեզ և քո բարինին այստեղ չեն կախել ինձ շնագանդողների հետ միասին... Նապաստակի մուշտակը: Ես քեզ նապաստակի մուշտակ ցույց կտամ: Իսկ դու գիտե՛ս, որ ես կհրամայեմ կենդանի կենդանի քո կաշին քերթել մուշտակի համար»:

— Ինչպես կհրամայես, — պատասխանեց Սավելիչը. — համա ես ճորտ մարդ եմ և իմ տիրոջ գույքի համար պետք է պատասխան տամ:

Երևում էր, որ Պուգաշովի մեծահոգությունը բռնել է: Նա շրջեց ձիու գլուխը և հեռացավ, այլևս ոչ մի խոսք չասելով: Շվաբրինը և ավագանին հետևեցին նրան: Հրոսակը բերդից դուրս եկավ շարք կանգնած: Ժողովուրդը գնաց Պուգաշովին ճանապարհ դնելու: Հրապարակի վրա ես մենակ մնացի Սավելիչի հետ: Իմ դաստիարակը ձեռքին բռնել էր իր ցուցակը և խորին ափսոսանքով գննում էր այն:

Տեսնելով իմ բարի համաձայնությունը Պուգաշովի հետ,

նա կարծել էր թե կարելի է դա գործադրել հօգուտ մեզ, բայց այդ խելոք դիտավորութիւնը նրան չհաջողեց: Ես բիշ էր մնում նախատեի նրան իր անտեղի եռանդի համար և չկարողացա ծիծաղա պահել: «Ծիծաղիր, տեր իմ,— պատասխանեց Սալիելիչը.— ծիծաղիր... իսկ երբ ստիպված կլինենք նորից-նոր ձեռք բերել մեր ամբողջ տնտեսութիւնը, էն ժամանակ կտեսնենք՝ ծիծաղելի՞ կլինի, թե ոչ»:

Ես շտապեցի քահանայի տունը՝ Մարիա Իվանովնայի հետ տեսնվելու համար: Երեցկիներ մեզ դիմավորեց տխուր տեղեկութիւնով: Գիշերը Մարիա Իվանովնան հիվանդացել էր սաստիկ ջերմախտով: Նա պահած էր գիտակցութիւնը կորցրած և դառանցանքների մեջ: Երեցկիներն ինձ տարավ նրա սենյակը: Ես զգուշ մոտեցա նրա մահճակալին: Նրա դեմքի փոփոխութիւնն ինձ ապշեցրեց: Հիվանդն ինձ չճանաչեց: Երկար ես կանգնած էի նրա առջև, չսեղով ո՛չ հայր Գերասիմին, ոչ էլ նրա բարի կնոջը,— որոնք կարծես թե մխիթարում էին ինձ: Մտալ մտքերն արեկոծում էին ինձ: Չարանեկ խոտվարանների մեջ մնացած խեղճ, անօգնական որբուհու վիճակը և իմ անձնական անզորութիւնը սարսափեցնում էին ինձ: Շվա՛րրինը, ամենից շատ Շվաբրինն էր այրում իմ երևակայութիւնը: Ինքնակոչից իշխանութիւն ստանալով և ղեկավար լինելով բերդի մեջ, ուր մնացել էր դժբախտ աղջիկը՝ նրա ատելութեան անմեղ առարկան, նա ամեն ինչ կարող էր անել: Ի՞նչ պիտի անեի ես: Ինչպե՞ս օգնութիւն ցույց տալ նրան: Ինչպե՞ս ազատել շարագործի ձեռքից: Մնում էր մի միջոց. վճռեցի հենց նույն ժամին մեկնել Օրենբուրգ, որպեսզի շտապեցնեմ Բելոգորսկի բերդն ազատելը և ըստ հնարավորութեան աջակցեմ այդ բանին: Ես հրաժեշտ տվի քահանային և Ակուլինա Պամֆիլովնային, թախանձագին հանձնարարելով նրան այն աղջկան, որին ես արդեն իմ կիներն էի համարում: Ես բռնեցի խեղճ աղջկա ձեռքը և համբուրեցի այն, արցունքով ողողելով: «Գնա՛ք բարով,— ասում է երեցկիներ, ինձ ճանապարհելով.— գնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ: Գուցե ավելի լավ ժամանակ հանդիպենք: Մի մոռանաք մեզ և շուտ-շուտ նամակ գրեք: Խեղճ Մարիա Իվանովնան հիմա ձեզանից բացի ոչ մխիթարող ունի, ոչ հովանավոր»:

Հրապարակ դուրս գալով ես մի րոպե կանգ առա, նայեցի կախաղանին, գլուխ խոնարհեցի նրան, բերդից դուրս եկա և Օրենբուրգի ճանապարհով քայլեցի Սալիելիչի ուղեկցութեամբ, որը ինձնից ետ չէր ընկնում:

Մտքերով տարված գնում էի, երբ հանկարծ իմ հետևից ձիու դոփշուն լսեցի: Ետ նայեցի. տեսնեմ՝ բերդից մի կազակ է արշավում բաշկիրական ձին հետևից քարշ տալով և հեռվից ինձ նշաններ անելով: Ես կանգ առա և շուտով ճանաչեցի մեր ուրյադնիկին: Հասնելով մեզ, նա իջավ իր ձիուց և մյուսի սանձն ինձ տալով, ասաց. «Ձե՛րդ բարեծննդութիւն, մեր տերը ձեզ մի ձի է ընծայում և իր վրայից հանած մուշտակը (թամբին կապած էր ոչխարի մորթուց կարած մի քուրբ): Մեկ էլ,— կապ ընկնելով ասաց ուրյադնիկը,— նա ձեզ ընծայում է... կես մանեթ... բայց ես ճանապարհին կորցրի. վեհանձնաբար ներքե ինձ»: Սալիելիչը խեթ-խեթ նայեց նրան և մոթմոթաց. «Ճանապարհին կորցրի՛: Հապա էն ի՞նչ է ծոցիդ մեջ զնգզնգում, անխի՛ղճ»:— «Ինչ է զնգզնգում իմ ծոցո՞ւմ,— առարկեց ուրյադնիկը, բնավ չլիտթվելով:— Աստված ունես, ծերո՞ւկ: էդ սանձն է զնգզնգում, ոչ թե կես մանեթանոցը»:— «Լավ,— ասացի ես վեճն ընդհատելով:— Իմ կողմից շնորհակալութիւն արա նրան, ով քեզ ուղարկել է, իսկ կորցրած կես մանեթանոցը ետ դառնալիս աշխատիր գտնել և վերցրու քեզ՝ արաղի փող»: «Շատ շնորհակալ եմ, ձերդ բարեծննդութիւն,— պատասխանեց նա, ձիու գլուխը շրջելով.— հավիտյան պետք է աստծուն աղոթեմ ձեզ համար»: Այս ասելով նա քշեց ձին, մի ձեռքով ծոցը բռնած, և մի րոպեից կորավ մեր աչքից:

Ես հագա քուրբը և հեծա ձին, իմ գավակին նստեցնելով Սալիելիչին: «Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես, տեր իմ,— ասաց ծերունին,— իզուր չէր, որ ես էդ սրիկային խնդրագիր տվի. գողի խղճմբտանքը բռնել է, բա՛ս. թեթե բաշկիրական ցոկցոկ յարուն ու ոչխարի քուրբը շարժեն կեսը է՛ն բուրբի, ինչ որ նրանք՝ սրիկաները, մեզնից գողացել են և ինչ-որ դու ինքդ բարեհաճեցիր նրան բաշխել, համա էլի պետք կգա. քոսոտ շնից մի մազ պոկելն էլ բան է»:

ՔԱՂԱՔԻ ՊԱՇՏԱՐՈՒՄԸ

Տիրելով մարդ ու լինելով,
 նա քաղաքին, արծվի պես, բարձրից նետում էր հայացքներ,
 Բանակատեղի հետև նա հրամայեց պատվար շինել,
 Ուր շանթարկները պահելով, բերել նրանց քաղաքի վրա
 Մի մութ գիշերով:
 Խեղճակով

Օրենքուրդին մոտենալիս մենք տեսանք կոճղավորների մի ամբոխ՝ ածիլած գլուխներով, դահճի ունելիներով այլանդակված դեմքերով: Նրանք աշխատում էին ամրությունների մոտ, կայազորի հաշմանդամների հսկողության տակ: Ոմանք փոքրիկ սայլակներով դուրս էին կրում խրամատը լցված աղբը, մյուսները բահներով փորում էին հողը. պատենելի վրա որմնադիրները աղյուս էին կրում և նորոգում քաղաքի պարիսպը: Դարբասների մոտ ժամապահները մեզ կանգնեցրին և պահանջեցին մեր անցազրերը: Հենց որ սերժանտը լսեց, թե ես Բելոգորսկի բերդից եմ գալիս, իսկույն կեթ ինձ տարավ ուղիղ գեներալի տունը:

Ես նրան տեսա այգում: Նա զննում էր աշնան շնչից մերկացած խնձորենիներն ու ծեր այգեպանի հետ բները խնամքով փաթաթում տաք ծղոտով: Նրա դեմքը հանգստություն էր արտահայտում, առողջություն և բարեհոգություն: Իմ գալուն նա ուրախացավ և սկսեց հարցուփորձ անել սարսափելի անցքերի մասին, որոնց ես ականատես էի եղել: Ես ամեն ինչ պատմեցի նրան: Մերունին ուշադրությամբ լսում էր ինձ և մերթ քնդ մերթ կտրատում շքացած ճյուղերը: «Ե՛հ Միրոնով,— ասաց նա, երբ ես վերջացրի իմ տխուր պատմությունը:— Ափոսս, լավ սպա էր: Տիկին Միրոնովն էլ լավ կին էր և ինչպիսի՜ վարպետն էր սունկերը թթու դնելու գործում: Իսկ Մա՞շան ինչ եղավ, կապիտանի աղջիկը»: Ես պատասխանեցի, որ նա մնացել է բերդում, երեցկնոջ ձեռքին: «Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ,— նկատեց գեներալը:— Դա վատ է, շատ վատ: Ավագակների դիսցիպլինայի վրա երբեք չի կարելի վստահել: Ի՞նչ կլինի խեղճ աղջկա վիճակը»: Ես պատասխանեցի, որ Բելոգորսկի բերդը հեռու չէ և որ հավա-

նորեն նորին գերազանցությունը չի հապաղի զորք ուղարկել նրա դժբախտ բնակիչներին ազատելու համար: Գններալը գլուխը ճոճեց անվստահությամբ: «Կտեսնենք, կտեսնենք,— ասաց նա:— Այդ մասին մենք դեռ ժամանակ կունենանք խոսելու: Խնդրեմ՝ ինձ մոտ համեցեք մի բաժակ թեյ խմելու. այսօր իմ տանը ռազմական խորհուրդ կլինի: Դու կարող ես մեզ ճիշտ տեղեկություններ տալ այդ անպիտան Պուզաշովի և նրա զորքի մասին: Հիմա, առայժմ դու գնա հանդրատացիր»:

Ես գնացի ինձ հատկացված բնակարանը, ուր Սավելիչն արդեն տանտիրություն էր անում, և անհամբեր սկսեցի սպասել նշանակված ժամանակին: Ընթերցողը հեշտ կպատկերացնի, որ ես փութացի ներկայանալ այդ խորհրդակցությանը, որն այնպիսի ազդեցություն պիտի ունենար իմ ճակատագրի վրա: Նշանակված ժամին ես արդեն գեներալի մոտ էի:

Նրա տանը ես տեսա քաղաքային շինովնիկներից մեկին, հիշում եմ մաքսատան դիրեկտորին՝ մի հաստ ու կարմրերես ծերուկի, գլազետից կարած կաֆտանը հագին: Նա սկսեց հարցուփորձ անել Իվան Կուզմիչի մասին, որին սանահայր էր անվանում, և հաճախակի իմ խոսքը կտրում էր լրացուցիչ հարցերով և խրատական նկատողություններով, որոնք թեպետև չէին վկայում, որ նա ռազմական արվեստին տեղյակ մարդ է, ապա համենայն դեպս երևան էին հանում նրա ուշիմությունն ու բնական խելքը: Մինչ այս, մինչ այն՝ հավաքվեցին և մյուս հրավիրվածները: Երբ ամենքը նստեցին և բոլորին մի-մի բաժակ թեյ տվին, գեներալը միանգամայն պարզ և մանրամասն բացատրեց բանի էությունը: «Հիմա, պարոնայք,— շարունակեց նա,— պետք է վճռել, թե մենք ինչպես պետք է գործենք խռովարարների դեմ՝ հաճախակա՞ն, քե՞ պաշտպանողակա՞ն: Սույն եղանակներից յուրաքանչյուրն ունի իր օգուտն ու վնասը: Հարձակողական գործողությունն ավելի հուսալի է թշնամուն շուտափույթ ոչնչացնելու համար. պաշտպանողական գործողությունն ավելի հաստատ է և անվտանգ... Եվ այսպես, սկսենք ձայներ հավաքել օրինական կարգով, այսինքն՝ սկսած աստիճա-

նով կրտսերներէջ. Պ. պրապորշիկ,— շարունակեց նա ինձ դառնալով.— Հաճեցե՞ք մեզ պարզել ձեր կարծիքը»:

Ես կանգնեցի և համառոտակի նկարագրելով նախ Պուգաշովին և նրա հրոսակը, հաստատապես ասացի, որ ինքնակոչը հնար չունի կանոնավոր զորքի դիմադրելու:

Իմ կարծիքը շինովնիկների կողմից ընդունվեց ակնհայտ անբարեհաճութեամբ: Դրանում նրանք տեսնում էին խուճապանություն և երիտասարդի հանդգնություն: Լավեցին տրտունջի ձայներ, և ես որոշակի լսեցի ծփեր բառը, կիսաձայն արտասանված մեկի կողմից: Գնեցաւ ինձ դարձավ և ժպտով ասաց. «Պ. պրապորշիկ, ուղղակի խորհրդակցությունների ժամանակ առաջին ձայները սովորաբար տրտում են հօգուտ հարձակողական շարժումների, օրինական կարգն այդ է: Հիմա սկսե՞ք շարունակել ձայներ հավաքելու: Պ. կոլեժսկի խորհրդական, ասացե՞ք ձեր կարծիքը»:

Գլազետի կաֆտան հագած ծերունին շտապով խմեց երրորդ բաժակ թեյը, որի մեջ բավականաչափ ում էր խառնած, և պատասխանեց գեներալին. «Ես կարծում եմ, ձեր գերազանցություն, որ չպետք է գործենք ո՛չ հարձակողական, ոչ էլ պաշտպանողական»:

«Այդ ինչպե՞ս թե, պարոն կոլեժսկի խորհրդական,— գարմացած առարկեց գեներալը.— Տակտիկան ուրիշ եղանակներ չունի. պաշտպանողական կամ հարձակողական...»:

— Զե՛րդ գերազանցություն, շարժվեցե՞ք կաշառողական: չէ՛հե՛, ձեր կարծիքը հույժ ողջամիտ է: Տակտիկան թույլ է տալիս կաշառողական շարժում անել, և մենք կօգտվենք ձեր խորհրդից: Կարելի կլինի անպիտանի գլխի համար խոստանալ... յոթանասուն կամ մինչև իսկ հարյուր ուրբի... գաղտնի գումարից...»:

— Եվ այն ժամանակ,— ընդհատեց մաքսատան վերատեսուչը,— թող ես կիրգիզական ոչխար լինեմ և ոչ թե կոլեժսկի խորհրդական, եթե այդ գողերը մեզ չհանձնեն իրենց ատամանին՝ ձեռն ու ոտը շղթայակապ:

«Այդ մասին մենք դեռ կմտածենք ու կխոսենք,— պատասխանեց գեներալը.— Սակայն համենայն դեպս պետք է ձեռնարկել նաև ուղղակի միջոցներ: Պարոնա՛յք, տվե՛ք ձեր ձայներն ըստ օրինական կարգի»:

Թուր կարծիքները հակառակ էին իմին: Զինովնիկներն ամենքն էլ խոսում էին զորքի անհուսալիության, հաջողության անվստահելիության, զգուշության և այլ նման բաների մասին: Թուրն էլ այն կարծիքին էին, որ ավելի խոհեմ կլինի մնալ Բնդանոթների պաշտպանության տակ քարե հաստատուն պարիսպի ներսում, քան թե բաց դաշտում փորձել զենքի բախտը: Վերջապես գեներալը բոլոր կարծիքները լսելուց հետո իր ծխամորձից թափ տվեց մոխիրը և հետևյալ ձևով արտասանեց.

— Տյա՛րք իմ. ես պետք է ձեզ հայտարարեմ, որ ես իմ կողմից միանգամայն համամիտ եմ պարոն պրապորշիկի կարծիքին, քանի որ սույն կարծիքը հիմնված է ազատ տակտիկայի բոլոր կանոնների վրա, որ համարյա միշտ գերադասում է հարձակողական շարժումները պաշտպանողականից:

Այս խոսքերի վրա նա դադար առավ և սկսեց լցնել ծխամորձը: Իմ ինքնասիրությունը ցնծում էր: Ես հպարտութեամբ նայեցի շինովնիկներին, որոնք միայնաց հետ փափսում էին անբավական ու անհանգիստ տեսքով:

— Սակայն, տյա՛րք իմ,— շարունակեց նա, խոր հոգոցի հետ ծխի մի թանձր քուլա թողնելով,— ես չեմ համարձակվում այդքան մեծ պատասխանատվություն վերցնել, երբ վերաբերում է նորին արքայական մեծության, իմ հարցը վերաբերում է նորին արքայական մեծության, իմ ամենաողորմած թագուհու՝ ինձ վստահացած գավառների ապահովությանը: Եվ այսպես, ես համաձայնում եմ ձայների ամեծամասնության հետ, որը վճռեց, թե ավելի խոհեմ և անվտանգ կլինի քաղաքի ներսում սպասել պաշարման, իսկ թշնամու հարձակումները հրետանու ուժով և (եթե հնարավոր լինի) արտելքներով ետ մղել:

Զինովնիկներն իրենց հերթին ծաղրանքով նայեցին ինձ: Խորհրդակցությունը վերջացավ: Ես չէի կարող շափսոսալ Թուրից: Նորագլխի զորականի, որը, հակառակ սեփական համոզման, վճռեց հետևել անտեղյակ ու անփորձ մարդկանց կարծիքներին:

Այս նշանավոր խորհրդակցությունից մի քանի օր հետո մենք իմացանք, որ Պուգաշովը հավատարիմ իր խոստման, մոտենում է Օրենբուրգին: Խոռվարարների զորքը ես տեսա

քաղաքի պարսպի գլխից: Ինձ թվաց, որ նրանց թիվը տասնապատիկ ավելացել է վերջին հարձակումից հետո, որին ես ներկա էի: Նրանք ունեին նաև հրետանի, որ Պուգաչովը գրավել էր իր արդեն իսկ նվաճած փոքրիկ բերդերում: Հիշելով խորհրդակցության որոշումը, ես նախատեսում էի երկարատև արգելափակում Օրենբուրգի պարիսպների մեջ և սրտնեղումից քիչ մնաց, որ լաց լինեի:

Ես չեմ նկարագրի Օրենբուրգի պաշարումը, որ պատմությանն է պատկանում և ոչ թե ընտանեկան հուշագրություններին: Կարճ կասեմ, որ սույն պաշարումը տեղափան իշխանության անզգուշության պատճառով կործանարար եղավ բնակիչների համար, որոնք սով և տենե տեսակ աղետներ կրեցին: Հեշտ է պատկերացնել, որ կյանքը Օրենբուրգում ամենաաժառանգելիս էր: Ամենքը վճատությունք էին սպասում իրենց բախտի որոշմանը, ամենքն ախուժախ էին քաշում թանկությունից, որ իրոք սոսկալի էր: Բնակիչները սովորեցին թնդանոթի ռումբերին, որ ընկնում էին նրանց տան բակերը: Մինչև իսկ Պուգաչովի հրոսումները այլևս չէին գրավում ընդհանուր հետաքրքրություն: Ես մեռնում էի ձանձրությունից: Ժամանակն անցնում էր: Բելոգորսկի բերդից նամակներ չէի ստանում: Բոլոր ճանապարհները կտրված էին: Մարիա Իվանովնայից հետո լինելն անտանելի էր դառնում ինձ համար: Նրա վիճակի անհայտությունն ինձ տանջում էր: Իմ միակ բավականությունը ձի նստելն էր: Պուգաչովի ողորմածությունը ես մի լավ ձի ունեի, որի հետ բաժանում էի իմ աղքատիկ սնունդը և որը նստած, ամեն օր դուրս էի գալիս քաղաքից՝ Պուգաչովի ձիավորների հետ հրացանաձգության բռնվելու համար: Այս հրացանաձգությունների մեջ գերակշռությունը սովորաբար շարագործների կողմն էր, որոնք կուշտ էին, քեֆները տեղը և լավ ձիեր նստած: Քաղաքի վտիտ այրուձիհն չէր կարողանում հաղթել նրանց: Երբեմն դաշտ էր դուրս գալիս և մեր սոված հետևակագործը, սակայն ձյան խորությունը նրան խանգարում էր հաջողակ գործել ցաքուցրիվ ձիավորների դեմ: Հրետանին ապարդյուն դղրդում էր պատնեշի վրայից, իսկ դաշտում ձիերի ուժասպառության պատճառով խրվում էր ձյան մեջ ու չէր շարժվում: Այս պատկերն ունեին մեր ռազմական գործողությունը:

եները: Ահա թե Օրենբուրգի շինովնիկներն ի՞նչն էին տեղա- նամ զգուշություն և ողջամտություն:

Մի անգամ, երբ ինչպես եղավ մեզ հաջողվեց ցրել ու բշել խոտվարանների բավական մի ստվար ամբոխ, ես ձիս բշեցի մի կազակի վրա, որ ետ էր մնացել իր ընկերներից: Ես արդեն պատրաստ էի իմ թուրքական թրով հարվածել նրան, երբ նա հանկարծ գլխարկը հանեց ու բղավեց. «Բաբե՛՛ ձեզ, Պյոտր Անդրեյիչ: Աստծով ի՞նչ հալի եք»:

Ես նայեցի նրան և ճանաչեցի մեր ուրյադնիկին: Անասեի ուրախացա նրան հանդիպելուս համար: «Բա՛րև, Մաքսիմիչ,— ասացի նրան:— Վաղո՞ւց է, որ դուրս ես եկել Բելոգորսկից»:

— Վաղուց չի, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ. հենց երեկ եմ վերադարձել այնտեղից: Նամակ ունեմ ձեզ տալու:

— Ո՞ւր է,— կանչեցի ես, ամբողջովին կրակ կտրելով:

— Մոտս է,— պատասխանեց Մաքսիմիչը ձեռքը ծոցը դնելով:— Ես խոստացա Պալաշաչին մի կերպ հնար գտնել նամակը ձեզ հանձնելու: Այս ասելով նա ինձ հանձնեց ծալծրված թղթի մի կտոր ու իսկույն ևեթ ձին բշեց հեռացավ: Ես թուզքը բաց արի և սրտի թրթռումով կարդացի հետևյալ տողերը.

«Աստծուն հաճելի էր ինձ հանկարծ զրկել հորից ու մորից. աշխարհիս երեսին ոչ հարազատներ ունեմ, ոչ էլ հովանավորներ: Դիմում եմ ձեզ, գիտենալով, որ դուք միշտ էլ իմ բարին եք կամեցել, և որ դուք պատրաստ եք ամեն մեկին օգնելու: Աղոթում եմ աստծուն, որ այս նամակը մի կերպ հասնի ձեզ ձեռքը: Մաքսիմիչն ինձ խոստացավ այն հասցնել ձեզ: Պալաշան Մաքսիմիչից լսել էր նույնպես, որ նա հաճախ հեռվից ձեզ տեսնում է արտելքների ժամանակ և որ դուք բոլորովին չեք պահպանում ձեզ և չեք մտածում նրա՛նց մասին, ովքեր արտասուքն աչքերին ձեզ համար աղոթք են անում աստծուն: Երկար ժամանակ ես հիվանդ էի, իսկ երբ առողջացա, Ալեքսեյ Իվանովիչը, որը մեզանում իշխանավոր է գարձել հանգուցյալ հայրիկի փոխարեն, հայր Գերասիմին հարկադրեց ինձ իրեն հանձնել, ոպառնալով Պուգաչովի անունից: Ապրում եմ մեր տանը, հսկողության

տակ: Ալեքսեյ Իվանովիչն ինձ հարկադրում է իր հետ ամուսնանալ: Նա ասում է, որ փրկել է իմ կյանքը, որովհետև ծածկել է Ակուլինա Պամֆիլովնայի խաբեբայութունը, որը շարագործներին ասել է, թե իբր ևս նրա քրոջ աղջիկն եմ: Իսկ ինձ համար ավելի հեշտ է մեռնել, քան թե կին լինել այնպիսի մի մարդու, ինչպիսին Ալեքսեյ Իվանովիչն է: Նա ինձ հետ շատ դաժան է վարվում և սպառնում է, որ եթե խելքս գլուխս չհամաձայնեմ և չհամաձայնեմ, ապա ինձ կտանի բանակատեղ՝ շարագործի մոտ և որպես թե ինձ հետ էլ նույնը կլինի, ինչ եղավ Լիզավետա Խառովայի հետ: Ես խնդրեցի Ալեքսեյ Իվանովիչին, որ ինձ ժամանակ տա մտածելու: Նա համաձայնեց սպասել նորից երեք օր, իսկ եթե երեք օրից հետո ես նրան մարդու չգնամ, այն ժամանակ այլևս ոչ մի փրկություն չի լինի ինձ: Մի րեօր Պյոտր Անդրեյիչ. դո՛ւք եք իմ միակ հովանավորը, պաշտպանեցեք խեղճիս: Խնդրեցեք գեներալին և բոլոր հրամանատարներին՝ շուտով սիկուրս ուղարկել մեզ, ինքներդ էլ եկեք, եթե կարող եք: Մնամ խոնարհաբար ձեր խեղճ որբուհի՝

Մարիա Միրոնովա:

Այս նամակը կարդալով քիչ մնաց, որ խելքս թոցնեի: Ես դեպի քաղաք սլացա, անողոքաբար խթանելով իմ խեղճ ձիուն: Ճանապարհին էլ ի՛նչ ասես, որ չէի ծրագրում դժբախտ աղջկան փրկելու համար և ոչ մի հնար չկարողացա մտածել: Քաղաք հասնելով, ես ուղիղ գեներալի մոտ գնացի և շտապով ներս վազեցի:

Գեներալը ետ ու առաջ էր գնում իր սենյակում, ծխելով կոճղափայտից պատրաստած իր ծխամորճը: Ինձ տեսնելով նա կանգ առավ: Հավանորեն իմ տեսքը նրան ապշեցրեց. նա հոգատարությամբ հարցուփորձ արեց իմ շտապ գալու պատճառի մասին: «Ձե՛րդ գերազանցություն,— ասացի ես նրան,— դիմում եմ ձեզ ինչպես հարազատ հորս. ի սեր աստծու, մի մերժեք իմ խնդրանքը, հարցն իմ ամբողջ կյանքի երջանկությունն է վերաբերում»:

— Ի՛նչ է պատահել, սիրելիս,— հարցրեց ապշած ծերունին:— Ի՛նչ կարող եմ անել քեզ համար: Ասա՛:

— Ձերդ գերազանցություն, հրամայեցե՛ք, որ ինձ մի

վաշտ գինվոր և մի հիսնյակ կազակներ տան և թույլ տվեք Բելոգորսկի բերդը մաքրեմ:

Գեներալը աչքերը սևեռեց վրաս, երևի կարծելով, որ ես գժվել եմ (որում նա համարյա թե չսխալվեց):

— Այդ ինչպե՛ս: Մաքրել Բելոգորսկի բե՛րդը,— ասաց նա վերջապես:

— Հաջողության համար երաշխավորում եմ,— եռանդով պատասխանեցի ես:— Միայն թե՛ ինձ թողեք:

— Ո՛չ, երիտասարդ,— ասաց նա գլուխը ճոճելով:— Այդպիսի մեծ տարածության վրա թշնամին ձեզ հեշտությամբ կկտրի գլխավոր ռազմակետի կոմունիկացիայից և կատարյալ հաղթություն կտանի ձեր դեմ: Կտրված կոմունիկացիան...

Ես վախեցա, տեսնելով, որ նա տարվում է ռազմական դատողություններով և շտապեցի ընդհատել նրան. «Կապիտան Միրոնովի աղջիկը,— ասացի ես նրան,— ինձ նամակ է գրել. նա օգնություն է խնդրել. Շվաբրինը նրան հարկադրում է իր հետ ամուսնանալ»:

— Մի՛թե, Օ՛, այդ Շվաբրինն ամենամեծ Schelm-ն է և եթե՛ն ձեռքս ընկնի, ես կհրամայեմ 24 ժամվա ընթացքում դատել, և մենք նրան կգնդակահարենք բերդի պարապետի վրա: Իսկ առայժմ պետք է համբերություն ունենալ...

— Համբերություն ունենա՛լ,— գոռացի ես ինձ կորցրած:— Իսկ մինչ այդ կամուսնանա՛ Մարիա Իվանովնայի հետ...

— Օ՛,— առարկեց գեներալը:— Դա դեռ դժբախտություն չէ. նրա համար ավելի լավ կլինի առայժմ լինել Շվաբրինի կինը. նա հիմա կարող է հովանավորել այդ աղջկան, իսկ երբ մենք նրան կգնդակահարենք, այն ժամանակ, աստված երիտարդ այրիները տանը չեն մնում, այսինքն՝ ես ուղում եմ ասել, որ երիտասարդ այրին ավելի շուտ կգտնի իրեն ամուսին, քան թե աղջիկը:

— Ավելի շուտ կհամաձայնեմ մեռնել,— ասացի ես կատաղած,— քան թե նրան զիջել Շվաբրինին:

1 Schelm — խաղախ, ստահակ մարդ (գերմ.):

— Բա՛, բա՛, բա՛, բա՛,— ասաց ծերունին:— Հիմա ես հասկանում եմ, որ դու սիրահարված ես Մարիա Իվանովնային: Օ՛, դա ուրիշ բան է: Խեղճ տղա: Բայց այնուամենայնիվ, ես չեմ կարող քեզ մի վաշտ զինվոր և մի հիսնյակ կազակ տալ: Այդ արշավանքն անմիտ բան կլինի: Ես չեմ կարող դա վերցնել իմ պատասխանատվության վրա:

Ես մնացի գլխիկոր. հուսահատությունն ինձ պատեց: Հանկարծ մի միտք անցավ իմ գլխով. թե ի՞նչ էր դա, ընթերցողն այն կտեսնի հետևյալ գլխում, ինչպես ասում են հնամենի վիպագիրները:

Գ Լ Ո Ւ Ն X I

ԽՈՒՍՏՈՐ ԱՎԱՆՔ

Կուշտ էր առյուծն այդ պահին, թեև ի ծեծ կատաղի. «Ժմ քարանձավը, ասա՛, ինչո՞ւ շնորհ բերեցիր»,— Հարցրեց նա սիրալիր:

Ա. Սուվարովով

Ես թողի գեներալին և շտապեցի դեպի իմ բնակարանը: Սավելիչն ինձ դիմավորեց իր սովորական հորդորանքով: «Դու էլ հավաստուն ես, տեր իմ, գլուխ դնել հարբած ավազակների հետ: Մի՞թե բոլարին վայել գործ է դա: Ո՛վ գիտե՛ ինչ կգա գլխներիս. ժամանակը շար է. ոտքով-բլխով կկորչես: Էն էլ մի բան էր, թե ասենք թուրքերի կամ շվեդների դեմ կռվի գնայիր. թե չէ, ասելն էլ ամոթ է՝ ախր ո՛ւմ վրա ես քշումս:

Ես նրա խոսքը կտրեցի հարցով. ընդամենն ինչքա՞ն փող ունեմ: «Քեզ հերիք կանի,— պատասխանեց նա ինքնագոհ տեսքով:— Սրիկաներն ինչքան ուշադիր տնտղեցին ամեն քունջ ու պուճախ, ես էլի կարողացա թաքցնել»: Այդ խոսքերի հետ նա գրպանից հանեց մի երկար, գործված քսակ՝ լի արծաթով:

— Սավելիչ,— ասացի ես նրան,— տուր ինձ հիմա դրա կեսը, իսկ մնացածը վերցրու քեզ: Ես գնում եմ Բելոգորսկի բերդը:

— Տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց բարի դաստիարակը դողդոջուն ձայնով:— Աստծո՛ւց վախեցիր. դու ինչպե՞ս պիտի ճանապարհ ընկնես հիմա, երբ ավազակների ձեռքից ոչ մի տեղ գնալ չի կարելի: Գոնե ծնողներիդ խղճա, թե որ ինքդ քեզ չես մեղքանում: Ո՛ւր պիտի գնաս: Ինչո՞ւ: Մի քիչ սպասիր, զորքերը կգան, բոլոր ավազակներին կբռնոտեն, էն ժամանակ գնա ո՛ւր որ ուզում ես:

Բայց իմ դիտավորությունը հաստատ էր: «Այլևս ուշ է խորհուրդներ տալ,— պատասխանեցի ես ծերունուն:— Ես պետք է գնամ, ես չեմ կարող չգնալ: Հոգ մի անի, Սավելիչ. ասոված ողորմած է, երևի կտեսնվենք: Բայց տես՝ չլինի ափսոսաս ու ժլատություն անես: Քեզ համար ինչ որ պետք լինի, կգնես՝ թեկուզ թանկ գնով: Այդ փողերը ես քեզ եմ նվիրում: Եթե երեք օրից չվերադառնամ...»:

— Էդ ի՞նչ ես ասում, տեր իմ,— ընդհատեց ինձ Սավելիչը:— Լինելու բա՞ն է, որ ես քեզ մենակ թողնեմ: Էդ մեկը դու երազիդ էլ չես կարող ինձնից խնդրել: Համա որ դու արդեն վճռել ես գնալ, էն ժամանակ ես թեկուզ ոտով կգամ քո հետևից և քեզ մենակ չեմ թողնի: Լինելու բա՞ն է, որ առանց քեզ նստեմ պարսպի ներսում: Ի՞նչ է, գծվել եմ, հա՛: Քո կամքն է, տեր իմ, բայց քեզնից ձեռք չեմ քաշի:

Ես գիտեի, որ իզուր է վիճել Սավելիչի հետ և թույլ տվի նրան ճանապարհի պատրաստություն տեսնել: Կես ժամից ես նստեցի իմ լավ նժույզը, իսկ Սավելիչը՝ մի վտիտ ու կաղ ձի, որ նրան ձրի տվեց քաղաքի բնակիչներից մեկը, միջոցներ շունենալով կերակրելու նրան: Մենք ուղղվեցինք դեպի քաղաքի դարբասները. պահապանները մեզ բաց թողին. մենք դուրս եկանք Օրենբուրգից:

Սկսում էր մթնել: Ծանապարհս գնում էր Բերդսկ կոչված ավանով, որը Պուգաչովի հանգրվանն էր: Ուղիղ ճանապարհը ծածկված էր ձյունով, սակայն տափաստանի վրա ամենուր նկատելի էին ձիավորների ամեն օր նորոգվող հետքերը: Ձիս ընթանում էր խոշոր վարգով: Սավելիչը հազիվ էր կարողանում հեռվից հետևել և ամեն րոպե ձայն էր տալիս ինձ. «Կամաց, տեր իմ, ի սե՛ր աստծո՛ կամաց. իմ անիծյալ ջոստորը հազիվ է հասնում քո երկարոտանի դեկ հետևից: Ախր ո՛ւր ես շտապում: Լավ էր, թե քեֆի էինք

կանչվել, թե չէ, արի տես, որ կորստյան անդունդն ենք բռնում... Պյոտր Անդրեյիչ, տեր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ... Մի՛ սպանի... Աստված իմ, տերունական երեխեն ձեռքից գնաց»:

Շուտով առկայծեցին Բերդսկի կրակները: Մենք մոտեցանք խրավանդներին՝ ավանի բնական ամրություններին: Սավելիչն ինձնից ետ շէր մնում, շքնդհատելով իր աղերսալից պաղատանքը: Ես հույս ունեի ավանի կողքովն ապահով անցնել, երբ հանկարծ կիսախավարի մեջ, ուղիղ իմ առջև տեսա հինգ գեղջուկների, մահակներով զինված. դա Պուգաչովի հանգրվանի առաջավոր պահակախումբն էր: Մեզ ձայն տվին: Նշանաբանը շիմանալով, ես ուզում էի լուելյայն անցնել նրանց մոտով, բայց նրանք խսկույն կեթ շրջապատեցին ինձ, և նրանցից մեկը ճանկեց ձիու սանձը: Ես սուրս հանեցի և խփեցի գեղջուկի գլխին. գդակը փրկեց նրան, սակայն նա երերաց ու սանձը ձեռքից թողեց: Մյուսները շփոթվեցին և փոքր-ինչ հեռու փախան. ես օգտվեցի այդ բոպից. խթանեցի ձիս ու սլացա:

Վերահաս գիշերվա մութը կարող էր ինձ փրկել ամեն տեսակ վտանգից, երբ հանկարծ, ետ նայելով տեսա, որ Սավելիչն ինձ հետ չէ: Խեղճ ծերունին իր կաղ ձիով շէր կարողացել պրծնել ավազակների ձեռքից: Ծարս ի՞նչ էր: Մի քանի բոպե նրան սպասելուց հետո և հավաստիանալով, որ նա բռնված է, ես շրջեցի ձիուս գլուխը և ետ դարձա նրան ազատելու:

Խրավանդին մոտենալով, հեռվից լսեցի աղմուկ, աղաղակներ և իմ Սավելիչի ձայնը: Ես ավելի արագացրի ձիուս քնթացքը և շուտով նորից ընկա պահակող գեղջուկների մեջ, որոնք մի քանի բոպե առաջ ինձ կանգնեցրել էին: Սավելիչը նրանց մեջն էր: Նրանք ծերունուն իջեցրել էին ձիուց և պատրաստվում էին նրան կապտելու: Իմ մոտենալը նրանց ուրախացրեց: Աղաղակներով հարձակվեցին ինձ վրա և մի ակնթարթում քարշ տվին ձիուս վրայից: Նրանցից մեկը, ըստ երևույթին գլխավորը, հայտնեց մեզ, որ նա խսկույն կեթ մեզ կտանի թագավորի մոտ: «Իսկ մեր տերը, — ավելացրեց նա, — իրավունք ունի հրամայելու՝ ձեզ հիմա՛՛ կախեն, թե սպասենք առավոտ լուսին»: Ես շքնդգիմացա. Սավելիչը հե-

տևեց իմ օրինակին և պահակները հանդիսավոր կերպով մեզ տարան:

Մենք կտրեցինք խրավանդը և մտանք ավանը: Բոլոր խրճիթներում կրակներ էին վառվում: Աղմուկն ու աղաղակները լսվում էին ամենուր: Փողոցում ես բազմաթիվ մարդիկ տեսա, բայց մթուձյան մեջ ոչ ոք մեզ չնկատեց և հանձին ինձ չնկատեց Օրենբուրգի սպային: Մեզ ուղիղ տարան անկյունի խրճիթը, որ գտնվում էր երկու փողոցների խաչմերուկի վրա: Գարբասի մոտ կային գինու մի քանի տակառներ և երկու թնդանոթ: «Ահա և պալատը, — ասաց գեղջուկներից մեկը. — իսկույն կտեղեկացնենք ձեր մասին»: Նա մտավ խրճիթը: Ես նայեցի Սավելիչին. ծերունին խաչակնքում էր, բթի տակ աղոթք մրմնջալով: Երկար սպասեցի ես. վերջապես գեղջուկը վերադարձավ և ասաց ինձ. «Գնա՛, մեր տերը հրամայեց ներս թողնել սպային»:

Ես մտա խրճիթը կամ պալատը, ինչպես անվանում էին գեղջուկները: Ներսը լուսավորված էր երկու ճարպամոմով, իսկ պատերը պաստառել էին ոսկեգոծ թղթով. սակայն, երկար նստարանները, սեղանը, թուկից կախած լվացարանը, մեխից քարշ երեսբեիչը, անկյունում դրված ունեխին և լայն թարեքը՝ վրան կճուճներ, — ամեն ինչ այնպես էր, ինչպես սովորական խրճիթում: Պուգաչովը նստած էր սրբերի պատկերների տակ, կարմիր կաֆտանը հագին, երկարավուն գդակը գլխին և ձեռքերը հանդիսավոր կերպով մեջքին դրած: Շինձու քծնության տեսքով նրա մոտ կանգնած էին մի քանիսն իր գլխավոր ընկերներից: Երևում էր, որ Օրենբուրգից սպա գալու լուրը խոռվարարների մեջ հետաքրքրություն էր գարթեցրել, և, որ նրանք պատրաստվել էին ինձ հանդիսավորության մը դիմավորելու: Պուգաչովն ինձ ճանաչեց առաջին իսկ հայացքից: Նրա կեղծ հանդիսավորությունը հանկարծ չբացավ: «Ահա՛, ձերդ բարեծննդություն, — ասաց նա ինձ աշխուժությամբ, — ինչպե՞ս եք: Բարի՛ լինի. ինչի՞ եք եկել»: Ես պատասխանեցի, որ գնում էի իմ գործով և որ նրա մարդիկ ինձ կանգնեցրին: «Իսկ ի՞նչ գործով», — հարցրեց նա ինձ: Ես չգիտեի՝ ի՞նչ պատասխանել: Պուգաչովը ենթադրելով, որ ես չեմ ուզում բացատրություն տալ վկաների ներկայությամբ, դարձավ իր ընկերների և նրանց հրամայեց

դուրս գնալ: Բոլորը հնազանդվեցին, բացի երկուսից, որոնք տեղերից չշարժվեցին: «Ետսի՛ր համարձակ,— ասաց ինձ Պուգաչովը.— սրանցից ես ոչինչ չեմ թաքցնում»: Ես նայեցի ինքնակոշի մտերիմներին: Նրանցից մեկը՝ վտիտ ու կուցեղի մի ծերուկ — ճերմակ մորուքով, աչքի ընկնող ոչինչ չուներ, բացի կապտագույն ծապավենից, որ պատել էր ուսովը, գորշ արմայկի վրայից: Բայց ես հավիտյանս չեմ մոռանա նրա ընկերոջը: Նա բարձրահասակ էր, մարմնեղ ու լայնաթիկունք, և ինձ թվաց մոտ քառասունհինգ տարեկան: Թավ, շեկ մորուքը, գորշ պսպղուն աչքերը, քիթը՝ առանց քթածակերի և ճակատի ու այտերի վրայի կարմրավուն բծերը անմեկնելի մի արտահայտություն էին տալիս նրա շեշտ, լայն դեմքին: Նա հազի՛ն ուներ կարմիր շապիկ, կիրգիզական խալաթ և կազակի շավար: Առաջինը (ինչպես հետո իմացա) փախստական կապրալ Բելոբորտովն էր. երկրորդը՝ Աֆանասի Սոկոլովը (Խլոպուշա կոչեցյալ) աքսորական մի հանցավոր, որը երեք անգամ փախել էր Սիբիրի հանքահորերից: Չնայած այն զգացումներին, որ սաստիկ հուզում էին ինձ, իմ երեւակաթյունը խիստ զբաղեցնում էին այս մարդիկ, որոնց մեջ այսպես անսպասելի ընկել էի ես: Սակայն Պուգաչովն ինձ ուշքի բերեց իր հարցով. «Ահա, ի՞նչ գործով ես դու Օրենբուրգից դուրս եկել»:

Արտասովոր մի միտք ծագեց իմ գլխում: Ինձ թվաց, թե նախախնամությունը, որ սրանով երկրորդ անգամն էր ինձ բերում Պուգաչովի մոտ, առիթ էր տալիս իմ դիտավորությունն իրագործելու: Ես վճռեցի օգտվել դրանից և դեռևս անելիքս չմտածած, պատասխանեցի Պուգաչովի հարցին.

— Ես գնում էի Բելոգորսկի բերդը մի որբուհու փրկելու, արին ախտեղ նեղացնում են:

Պուգաչովի աչքերը փայլատակեցին: «Իմ մարդկանցից ո՞վ է համարձակվում որբուհուն նեղացնել,— գոռաց նա:— Թոթ գլուխ էլ որ նա ունենա, չի պրծնի իմ դատաստանից: Ահա՛, ո՞վ է հանցավորը»:

— Շվարքինն է հանցավորը,— պատասխանեցի ես:— Ես բանտարկած պահում է այն աղջկան, որին դու երեցկնող մոտ հիվանդ տեսար, և զոռով ուզում է հետն ամռանանալ:

— Ես Շվարքինին խելթ՝ կրեթեմ,— ահավոր ձայնով

ասաց Պուգաչովը:— Նա կիմանա, թե իմ որոք ինչպե՛ս կարելի է բռնություն բանեցնել և ժողովրդին նեղացնել: Ես կկախեմ նրան:

— Հրամայիր մի խոսք ասեմ,— ասաց Խլոպուշան խըպտո ձայնով:— Դու շտապեցիր Շվարքինին բերդապետ նշանակել, իսկ հիմա էլ շտապում ես նրան կախել: Դու կազակներին արդեն վիրավորել ես. ազնվականին նրանց պետ նշանակելով. դեհ, էլ մի՛ վախեցնի ազնվականներին — առաջին շարախոսության հիման վրա նրանց կախադան հանելով:

«Չպետք է նրանց ո՛չ խղճալ, ոչ էլ շնորհ անել,— ասաց կապույտ ծապավենավոր ծերուկը:— Շվարքինին կախելը ցավ չէ, համա թե վատ չի լինի և պարոն սպային մի լավ հարցաքննել, թե ինչո՞ւ է բարեհաճել շնորհ բերել մեզ մոտ. Եթե նա քեզ թագավոր չի ճանաչում, ապա հարկավոր չի քեզ մոտ դատաստան փնտրել. իսկ թե որ ճանաչում է, ինչո՞ւ նա մինչև այսօր նստել է Օրենբուրգում քո թշնամիների հետ միասին: Արդյոք չե՞ս հրամայի դրան դատաստանատուն տանել և այնտեղ կրակը մի լավ թեժացնե՞լ. ինձ այնպես է երևում, որ նորին ողորմածությունը մեզ մոտ ուղարկված է Օրենբուրգի հրամանատարների կողմից»:

Ենթադրածի տրամաբանությունն ինձ բավական համոզիչ թվաց: Իմ ամբողջ մարմնով մի դող անցավ այն մտքից, թե ես ո՞ւմ ձեռքումն եմ: Պուգաչովը նկատեց իմ հուզմունքը: «Հը՞, ձերը բարեծննդություն,— ասաց նա ինձ աչքով անելով:— Իմ ֆելդմարշալը, կասենաս՝ խելոք բան է ասում: Բո խելքն ի՞նչ է կտրում»:

Պուգաչովի ծաղրանքը վերադարձրեց իմ աշխուժությունը: Ես հանգիստ պատասխանեցի, որ գտնվում եմ նրա իշխանության տակ և որ նա ազատ է ինձ հետ վարվելու, ինչպես ինքը կկամենա:

— Բարի՛,— ասաց Պուգաչովը:— Հիմա ինձ ասա, թե ի՞նչ դրություն մեջ է ձեր քաղաքը:

— Փառք աստուծո, — պատասխանեցի ես. — ամեն ինչ լավ է:

— Լա՞վ է,— կրկնեց Պուգաչովը:— Համա ժողովուրդը սովից կտտորվո՞ւմ է:

Ինքնակոչը ճիշտ էր ասում, բայց ես ըստ երզման պարտականության սկսեցի հավատացնել, որ այդ բոլորը դատարկ լուրեր են և որ Օրենքուրգում ամեն տեսակի բավականաչափ պաշար կա:

— Դու տեսնո՞ւմ ես, — մեջ ընկավ ծերուկը, — որ նա քեզ երես առ երես խաբում է: Բոլոր փախստականները միաբերան պատմում են, որ Օրենքուրգում սով ու համաճարակ է, որ այնտեղ լեշ են ուտում, այն էլ փառք՝ եթե ճարում են, իսկ նորին ողորմածությունը հավատացնում է մեզ, որ ամեն ինչ առատ է այնտեղ: Եթե դու ուզում ես Շվաբրինին կախել, ապա լավ կանես նույն այդ կախաղանից կախես և այս կտրիճին, որպեսզի ոչ ոք չնախանձի:

Անիծյալ ծերունու խոսքերը կարծես թե տատանեցին Պուգաչովին: Բարեբախտաբար իշուպուշան սկսեց հակառակել իր ընկերոջը: «Հերի՞ք, նաո՞ւմիչ, — ասաց նա: — Քեզ որ մնա՞՞ ամեն ինչ կիսեղդես ու կմորթես: Ի՞նչ մի ածղահասն ես: Տեսնում եմ, հրեն հոգիդ տալիս ես: Մի ոտքդ գերեզմանումն է, բայց ուրիշների տունն ես քանդում: Քի՛չ արյուն կա խղճիդ վրա»:

— Ի՞նչ է, դու սուրբ ես, էի, — առարկեց Բելոբորոգովը: — Բա քեզ որտեղի՞ց խղճմտանք:

— Իհարկե, — պատասխանեց իշուպուշան, — ես էլ եմ մեղապարտ և այս ձեռքը (այդ խոսքերի հետ նա սեղմեց իր ոսկրոտ բռունցքը և թևերը ետ ծալելով մերկացրեց մազոտ թևը), այս ձեռքն էլ է մեղավոր թափած քրիստոնեական արյան համար: Բայց ես հակառակորդին եմ սպանել, և ոչ թե հյուրիս. բա՛ց ճանապարհի վրա և մութ անտառում և ոչ թե տանը, վառարանի վրա վեր ընկած. լախտով ու կոթակով, և ոչ թե կնկա շարախոսությունը:

Մերունին երեսը շուռ տվեց և քթի տակ մոթմոթաց. «Ճոթոած քթածակե՞ր»...

— Ի՞նչ ես քվիշում, պառա՛վ, — գոռաց իշուպուշան: — Ես քեզ ցույց կտամ ճոթոած քթածակեր. սպասիր, քո ժամանակն էլ կգա, աստծով դու էլ կառնես քալփաթիկների հոտը... Իսկ առայժմ ուշքդ վրադ պահի, քանի չեմ պոկել ցանցառ մորուրդ:

— Պարո՞ն ենարալնե՛ր, — հանդիսավոր ձայնով խոսեց

Պուգաչովի: — Հերի՞ք է վիճեք: Ցավ չէ, եթե Օրենքուրգի բոլոր շնեյր մի միջնափայտից կախվեին ու ոտքերը ձգեին. ցավն այն կլինի, երբ մեր շներն իրար գզգզեն: Դե՛, հաշտվեցեք:

Իշուպուշան և Բելոբորոգովը ոչ մի բառ չասացին և մտալ նայեցին իրար: Ես անհրաժեշտ համարեցի խոսակցությունը փոխել, որ ինձ համար շատ վատ կարող էր վերջանալ, և դառնալով Պուգաչովին, ասացի ուրախ դեմքով. «Ա՛խ, քիչ մնաց մոռանալի քեզ շնորհակալություն հայտնել ձիու և բուրբի համար: Առանց քեզ ես քաղաք չէի հասնի և կսառչի ճանապարհին»:

Խորամանկությունս անցավ: Պուգաչովի դեմքը բացվեց: «Պարտքը տալով, մեղքը լալով, — ասաց նա՝ աչքով անելով և կոպերը կկոցելով: — Ապա մի պատմի ինձ հիմա, թե դու ի՞նչ գործ ունես այն աղջկա հետ, որին Շվաբրինը նեղացնում է: Զլինի ջահել սրտիդ սիրեկանն է, հը՞»:

— Նա իմ հարսնացուն է, — պատասխանեցի ես Պուգաչովին, տեսնելով, որ տրամադրությունը դեպի լավը գնաց և կարիք չկա իսկությունը թաքցնելու:

— Քո հարսնացուն, — գոռաց Պուգաչովը: — Ինչո՞ւ դու առաջուց չասացիր: Դե մենք քեզ կնշանենք և քո հարսանիքին էլ քե՛ք կանենք: Հետո դառնալով Բելոբորոգովին. «Ախ՛ր, ֆելդմարշալ: Մենք նորին բարեծննդության հետ հին բարեկամներ ենք. նստենք ընթրիք անենք. առավոտվա շարն իրիկվա բարուց լավ է: Վաղը կտեսնենք, թե ինչ կանենք սրա հետ»:

Ես ուրախությամբ կհրաժարվեի նրա առաջարկած պատվից, բայց ճարս ի՞նչ էր: Երկու երիտասարդ կազակուհիներ՝ խրճիթի տիրոջ աղջիկները, սեղանը ծածկեցին սպիտակ սփռոցով, հաց բերին, ուխա և մի քանի շոտֆ գինի ու զարեչուր, և ես երկրորդ անգամ սեղան նստեցի Պուգաչովի և նրա սարսափելի ընկերների հետ:

Խրախճանքը, որին ես ակամա ականատես եղա, տեղե մինչև խոր գիշեր: Վերջապես գինովությունն սկսեց պատել զրուցակիցներին: Պուգաչովը նիրհեց իր տեղում նստած. նրա ընկերները վեր կացան և ինձ նշան արին՝ մենակ թող-

նել նրան: Ես դուրս եկա նրանց հետ միասին: Ելուպուշայի
ՎարդադրուՅյամբ պահակն ինձ տարավ դատական խրճիթը,
որ և ես գտա Սավելիչին և որտեղ ինձ նրա հետ թողին,
դուռը դրսից կողպելով: Դաստիարակս այնպիսի ապշուժյան
մեջ էր՝ տեսնելով այս բոլորը, որ ինձ ոչ մի հարց չտվեց:
Նա պատկեց մթան մեջ և երկար ախուժվախ էր անում. վեր-
ջապես նա խամփաց, և ես ընկա խորհրդածությունների մեջ,
որ ամբողջ գիշեր ոչ մի բոպե ինձ թույլ չտվին նիր-
հելու:

Առավոտյան եկան, Պուգաչովի անունից կանչեցին ինձ:
Ես գնացի նրա մոտ: Նրա տան դռների առաջ մի կիբիտկա
էր կանգնած, թաթարական երեք ձի լծած: Ժողովուրդը
խոնավել էր փողոցում: Սրահում ես հանդիպեցի Պուգաչովին.
Նա ճանապարհի շորեր էր հագել, մուշտակը վրան, կիրգի-
զական գոտակը գլխին: Երեկվա խոսակիցները շրջապատեցին
նրան, դեմքերին ստորաքարշուժյան արտահայտություն տա-
լով, որ անշափ հակասում էր այն ամենին, ինչին ես ակա-
նատես եղա նախորջակին: Պուգաչովը ուրախ-ուրախ բարևեց
ինձ, և հրամայեց, որ նրա հետ նստեմ կիբիտկայի
մեջ:

Մենք տեղափոխվեցինք: «Գեպի Բերեգորսկի բե՛րդը»,—
ասաց Պուգաչովը լայնաթիկունք թաթարին, որը կանգնած
կառավարում էր եռաձի կիբիտկան: Թիրոս սաստիկ խփեց:
Զիբը շարժվեցին, զանգակը կարկաչեց, կիբիտկան սլա-
ցավ...:

«Կա՛ց, կա՛ց»,— լսվեց ինձ շատ ծանոթ մի ձայն և ես
տեսա Սավելիչին, որը մեր դեմ էր վազում: Պուգաչովը հրա-
մայեց կտնդ տոնել: «Տե՛ր իմ Պյոտր Անդրեյիչ»,— բղավեց
գաստիարակս:— Էս ժե՛ր հաստկիս մի՛ ձգիր ինձ սրիկա-
նե...»:— «Ա՛՛, քավթառ,— ասաց նրան Պուգաչովը:—
Աստված տվեց նորից տեսնվեցինք: Արի՛, նստիր այստեղ՝
առջևում»:

— «Շնորհակալ եմ, տեր իմ, շնորհակալ եմ, հարազատ
հայրս,— ասաց Սավելիչը իր տեղը նստելով:— Աստված քեզ
հարյուր տարի կյանք տա, որ ինձ՝ ծերունուս, մեղքացար և
հանգստացրիր: Հավիտյան քեզ համար աղոթք պիտի անեմ

ասածուն, իսկ նապաստակի մորթուց կարած մուշտակի մա-
սին էլ ձայն չեմ հանի»:

Այդ նապաստակի մուշտակը վերջապես կարող էր սաս-
տիկ վայրացնել Պուգաչովին: Բարեբախտաբար ինքնակողք
կամ լավ շլսեց, կամ ուշք չդարձրեց այդ անտեղի ակնար-
կին: Զիբը վազեցին. փողոցում ժողովուրդը կանգ էր առնում,
և մարդիկ մինչև գետին խոնարհվելով, ողջունում էին: Պու-
գաչովը գլխով էր անում աջ ու ձախ: Մի րոպեից մենք դուրս
եկանք ավանից և սլացանք հարթ ճանապարհով:

Շեշտ է պատկերացնել, թե ես ի՛նչ զգացի այդ րոպեին:
Մի քանի ժամից ես պետք է տեսնեի նրան, որին այլևս կո-
րած էի համարում ինձ համար: Ես երեակայում էի իմ հան-
դիպման րոպեն... Նմանապես մտածում էի և այն մարդու
մասին, որի ձեռքումն էր իմ բախտը, և որը հանգամանքների
տարօրինակ դասավորությամբ խորհրդավոր կերպով կապ-
ված էր ինձ հետ: Ես հիշեցի փուփկոտ դաժանությունն ու
արյունոտ խոտիկներն ա՛յն մարդու, որը պատրաս-
տակամություն հայանեց իմ սիրելիի փրկարարը լինելու:
Պուգաչովը չգիտեր, որ նա կապիտան Միրոնովի աղջիկն է-
կատաղած Շվաբրինը կարող էր նրան պարզել ամեն ինչ:
Պուգաչովը կարող էր ճշմարտությունն իմանալ և՛ այլ կերպ...
Ի՛նչ կլինե՞ր այն ժամանակ Մարիա Իվանովնայի վիճակը:
Մարմնովս դող էր անցնում և մազերս բիզ-բիզ էին կանդ-
նում...

Հանկարծ Պուգաչովն ընդհատեց իմ խորհրդածություն-
ները, դառնալով ինձ այսպիսի հարցով.

— Զերդ բարեձննդությունն ինչի՞ մասին է հաճում
մտածել:

— Ինչպե՛ս շմտածես,— պատասխանեցի ես նրան:— Ես
սպա եմ և ազնվական. դեռևս երեկ ես կովում էի քո դեմ,
իսկ այսօր քեզ հետ եմ գնում միևնույն կիբիտկայով և իմ
ամբողջ կյանքի երջանկությունը քեզնից է կախված:

— Ի՛նչ է,— հարցրեց Պուգաչովը:— Զլինի՛ վախենում ես:
Ես պատասխանեցի, որ արդեն մի անգամ նրանից նե-
րում ստանալով, ես հույս ունեի, որ նա ոչ միայն կլնայի
ինձ, այլև մինչև իսկ կօղնի:

— Եվ դու իրավացի ես, աստված՝ վկա, իրավացի ես,—

ասաց ինքնակոչը:— Դու տեսա՞ր, որ իմ տղաները քեզ խեթ-
խեթ էին նայում, իսկ ծերունին դեռ այսօր էլ պնդում էր,
որ դու լրտես ես և որ պետք է քեզ տանջել ու կախել, բայց
ես չհամաձայնեցի,— ավելացրեց նա ձայնն իջեցնելով, որ-
պեսզի Սավախը և թաթարը չկարողանան իրեն լսել,— հի-
շելով քո մի բաժակ օղին ու նապաստակի մուշտակը: Դու
տեսնո՞ւմ ես, որ ես դեռ այնպիսի արնախումբը չեմ, ինչպես
իմ մասին պատմում են ձեր մարդիկ:

Ես հիշեցի Բելոգորսկի բերդի առումը, բայց հարկ չհա-
մարեցի առարկել նրան և ոչ մի բառով չպատասխա-
նեցի:

— Օրենբուրգում ի՞նչ են ասում իմ մասին,— հարցրեց
Պուգաչովը քիչ լռելուց հետո:

— Դե ասում են, որ քեզ հետ դժվար է գլուխ դնել. խոսք
չկա, դու քեզ ցույց տվիր:

Պուգաչովի դեմքին գոհ ինքնասիրություն երևաց: «Հա,—
ասաց նա ուրախ տեսքով.— թուրս կտրուկ է, բա՛ւ Զեր
Օրենբուրգում գիտե՞ն արդյոք Յուզեկոյի կովի մասին: Քա-
ռասո՞ւն ենարալ է սպանված, չո՞րս բանակ է գերի վերցված:
Ի՞նչ ես կարծում, պրուսական թագավորը կարո՞ղ է ինձ հետ
չափվել»:

Ավագակի սնապարծությունն ինձ զվարճալի թվաց:
«Ինքդ ինչպե՞ս ես կարծում,— ասացի ես նրան.— կարո՞ղ
ես Ֆրիդերիկի հախից գաս»:

— Յուդոբ Յուդոբովիչի՞, ինչպե՞ս չէ: Զեր ենարաների
հախից հո գալիս եմ, իսկ սրանք քանի՞ անգամ են նրան
չարգել: Մինչև հիմա որ թուրս կտրուկ է եղել: Ժամանակ
ւուր, դեռ ինչե՞ր կլինի, երբ կշարժվեմ Մոսկվայի վրա:

— Իսկ դու միտք ունե՞ս Մոսկվայի վրա գնալու:

Ինքնակոչը մի քիչ մտածեց ու կիսաձայն ասաց. «Աստ-
ված գիտե: Տեղս նեղվածք է. ձեռքս՝ կարճ: Իմ տղերքը խելք-
ներին շատ են զոռ տալիս: Նրանք գողեր են: Ես պետք է
ականջս կախ պահեմ. առաջին անհաջողության դեպքում
նրանք իրենց շիինքը կպրծացնեն իմ գլխի գնով»:

— Ա՛յ, տեսնո՞ւմ ես,— ասացի ես Պուգաչովին:— կավ
չի՞ լինի, որ ինքդ օր առաջ ձեռք քաշես նրանցից ու դիմես
թագուհու ողորմածությունը:

Պուգաչովը դառնորեն քմծիծաղ տվեց: «Ո՛չ,— պատաս-
խանեց նա,— այլևս ուշ է ինձ մեղա գալ: Ինձ համար ներում
չի լինի: Կշարունակեմ, ինչպես սկսել եմ: Ի՞նչ իմանաս:
Միգուցե և կհաջողվի: Գրիշկա Օտրեպկը հո թագավորե՞լ է
Մոսկվայում»:

— Իսկ դու գիտե՞ս, թե նա ինչով վերջացրեց: Նրան
դուրս նետեցին պատուհանից, մորթեցին, այրեցին, նրա
մոխիրը լցրին թնդանոթի բերանը և արձակեցին:

— Լսիր,— ասաց Պուգաչովը մի ինչ-որ վայրագ ոգևո-
րությամբ:— Քեզ մի հեքիաթ կասեմ, որ տղա ժամանակս
ինձ պատմել է մի ծեր կալմիկուհի: Մի անգամ արծիվը
հարցնում է ագռավին. ասա՛, ագռավ-թռչուն, այդ ինչի՞ցն
է, որ դու աշխարհքում ապրում ես երեք հարյուր տարի, իսկ
ես՝ ընդամենը երեսուներեք տարի:— Այդ նրանից է, տեր
իմ, պատասխանում է ագռավը, որ դու տաք արյուն ես
խմում, իսկ ես լեշով եմ սնվում: Արծիվը մտածեց. ե՛կ փոր-
ձենք, մենք էլ դրանով սնվել: Լա՛վ: Թուան միասին արծիվն
ու ագռավը: Ահա նրանք տեսան մի սատկած ձի: Ագռավը
սկսեց կտցել ու գովել: Արծիվը կտցեց մի անգամ, կտցեց
մեկ էլ, թևին զարկեց և ասաց ագռավին. ո՛չ, ագռավ եղ-
բայր. քան թե երեք հարյուր տարի լեշով սնվել, ավելի լավ
է մի անգամ տաք արյուն խմել, հետո՞՛ աստված ողորմած
է:— Ո՞նց է կալմիկների հեքիաթը:

— Սրամիտ է,— պատասխանեցի ես նրան:— Բայց սպա-
նությունամբ ու կողպուտով ապրել, իմ խելքով, ասել է թե՛
լեշ կտցել:

Պուգաչովը նայեց ինձ դարմանքով և ոչինչ չպատասխա-
նեց: Մենք երկուսս էլ լռեցինք, յուրաքանչյուրս իր մտքերի
մեջ ընկղմած: Թաթարը մի տխուր երգ սկսեց: Սավախը,
նիրհելով ճոճվում էր իր տեղում: Կիբիտկան սլանում էր ձեռ-
նային հարթ ճանապարհով... Հանկարծ Յախի գետի դարա-
փին ես տեսա մի փոքրիկ գյուղ՝ ցանկապատով և զանգա-
կատնով. և քառորդ ժամից մենք մտանք Բելոգորսկի
բերդը:

ՈՐՔԸ

Ինչպես մեր տան խնձորենին,
Որ ո՛չ շյուղեր ունի, ո՛չ գազաթ,
էնպես էլ մեր ազիզ իշխանուհին—
Ո՛չ հայր ունի, ո՛չ մայր գթառատ
Պ՛վ կզուգի արդյոք նրան,
Ո՛վ օրհնութիւն կտա նրան:

Հարսանեկան երգ

Կիրիտկան մոտեցա՛վ բերդապետի տան դռանը: Ժողովորդը ճանաչեց Պուգաշովի զանգակի ձայնը և խոնված վազեց նրա հետևից: Եվարրինն ինքնակուշին դիմավորեց մուտքի մոտ: Նա կազակի զգեստ էր հագել և մորուք թողել: Դավաճանը Պուգաշովին օգնեց կիրիտկայից դուրս գալ, ստորաքարշ խոսքերով իր ուրախութիւնն ու ջանասիրութիւնն արտահայտելով: Ինձ տեսնելով նա շփոթվեց, բայց շուտով հավաքեց իրեն, ձեռքը պարզեց, ասելով. «Դու է՛լ մերն ես: Վաղո՛ւց պետք է այդպես անեիր»:— Ես երեսս շուռ տվի նրանից և ոչինչ չպատասխանեցի:

Սիրտս կսկծաց, երբ մենք մտանք վաղուց ծանոթ սենյակը, ուր պատից դեռ կախված էր հանգուցյալ բերդապետի դիպլոմը, որպես անցած ժամանակի տխուր դամբանագիր: Պուգաշովը նստեց այն բազկաթոռի վրա, ուր երբեմն նիրհում էր Իվան Կուզմիշը, իր ամուսնու քրթմնջոցի տակ քուն մտած: Եվարրինն իր ձեռքով նրան օղի մատուցեց: Պուգաշովը խմեց մի գավաթ և ինձ ցույց տալով, ասաց նրան. «Նորին բարեծննդութեանն էլ հյուրասիրիք»: Եվարրինը մոտեցավ ինձ իր մատուցարանով, բայց ես երկրորդ անգամ երեսս շուռ տվի նրանից: Երևում էր, որ նա գլուխը կորցրել է: Իր սովորական զգաստութեամբ նա, իհարկե, գլխի ընկավ, որ Պուգաշովն անբավական է իրենից: Եվարրինը վախենում էր նրանից, իսկ ինձ անվստահութեամբ էր նայում: Պուգաշովը տեղեկացավ բերդի դրութեան, թշնամու զորքերի վերաբերյալ պատվոզ լուրերի և նման բաների մասին, և հանկարծ անսպասելի հարցրեց նրան. «Ասա՛, եղբայր, այդ ի՞նչ

աղջիկ է, որին քեզ մոտ պահում ես հսկողութեան տակ: Հապա մի ցույց տուր ինձ»:

Եվարրինը մեռելի պես գունատվեց: «Տեր իմ,— ասաց նա դողդոջուն ձայնով...— Տեր իմ, նա հսկողութեան տակ չէ... նա հիվանդ է... նա վերնատան լուսավոր սենյակումն է պառկած»:

«Դե տար ինձ նրա մոտ»,— ասաց ինքնակուշը տեղից վեր կենալով: Հրածարվել անհնար էր: Եվարրինը Պուգաշովին տարավ Մարիա Իվանովնայի սենյակը: Ես հետևեցի նրանց:

Եվարրինը կանգ առավ սանդուղքի վրա: «Տե՛ր իմ,— ասաց նա:— Դուք իրավազոր եք ինձնից պահանջելու ամեն բան, ինչ որ կամենաք, բայց մի հրամայեք կողմնակի մարդուն մտնել իմ կնոջ ննջարանը»:

Ես ցնցվեցի: «Ուրեմն դու ամուսնացած ես»,— ասացի իս Եվարրինին, պատրաստվելով պատահուտել նրան:

— Հանգի՛ստ,— ընդհատեց ինձ Պուգաշովը:— Դա իմ գործն է: Իսկ դու,— շարունակեց նա, Եվարրինին դառնալով,— խելքիդ զոռ մի տա և մի կոտրատվիր. նա քո կինն է, թե կինդ չէ, ես նրա մոտ տանում եմ ում կամենամ: Ձե՛րք բարեծննդութիւն, եկ իմ հետևից:

Սենյակի դռների մոտ Եվարրինը նորից կանգ առավ և ասաց ընդհատվող ձայնով: «Տեր իմ, նախազուրաջնում եմ ձեզ, որ նա սաստիկ շերմի մեջ է, երկրորդ օրն է, որ անդադար զառանցում է»:

— Բա՛ց,— ասաց Պուգաշովը:

Եվարրինն սկսեց տնտղել իր գրպանները և ասաց, որ բանալին հետը չի վերցրել: Պուգաշովը ոտքով խփեց դռանը, կողպեքը թռավ. դուռը բացվեց, և մենք ներս մտանք:

Ես նայեցի և քարացա: Հատակին, գեղջկական պատահոված զգեստով նստած էր Մարիա Իվանովնան՝ գունատ, նիհար, զզգզված մազերով: Նրա առաջ դրված էր մի կուժ ջուր, վրան հացի պատառ: Ինձ տեսնելով նա ցնցվեց ու քաղաղակեց: Թե ինձ հետ ի՛նչ եղավ այն ժամանակ՝ չեմ հիշում:

Պուգաշովը նայեց Եվարրինին և ասաց դառն քմծիփաղով. «Լա՛վ հիվանդանոց ես ունեցել»: Հետո, մոտենալով Մարիա

Ի վանումնային: «Ասա՛ ինձ, ազգայնական, ինչո՞ւ համար է քո ամուսինը քեզ պատժում: Ինչո՞վ ես դու մեղավոր նրա առաջ»:

— Իմ ամուսինը,— կրկնեց նա:— Իմ ամուսինը չէ՛ նա: Ես երբե՛ք նրա կինը չեմ դառնա: Ես վճռել եմ՝ լավ է մեռնել և կամենեմ, եթե ինձ չազատեն:

Պուգաչովն ահեղ նայեց Շվաբրինին: «Եվ դու համարձակվեցիր ինձ խաբե՞լ,— ասաց նա:— Իսկ դու գիտե՞ս, անպիտան, թե ինչի՞ ես արժանի»:

Շվաբրինը ծունկ շոքեց... Այդ թուպին արհամարհանքն իմ մեջ խեղդեց ատելության և զայրույթի ամեն մի զգացում: Ես նողկանքով էի նայում ազնվականին, որ ընկել էր փախըստական կազակի ոտքերը: Պուգաչովը մեղմացավ: «Այս անգամ ներում եմ քեզ,— ասաց նա Շվաբրինին.— բայց իմացած լինես, որ առաջին իսկ հանցանքիդ հետ այս էլ կհիշվիս»: Հետո նա դիմեց Մարիա Իվանովնային և սիրալիր ասաց նրան. «Դուրս եկ, սիրուն աղջիկ. ազատություն եմ պարգևում քեզ: Ես թագավորն եմ»:

Մարիա Իվանովնան արագ նայեց նրան և զլխի ընկավ, որ առջևը կանգնած է իր ծնողներին սպանողը: Նա դեմքը ծածկեց զույգ ձեռքերով և ընկավ ուշադնաց: Ես վրա հասա. բայց այդ թուպին շատ համարձակ սենյակ սողոսկեց իմ վաղեմի ծանոթ Պալաշան և սկսեց հոգ տանել իր օրիորդի համար: Պուգաչովը դուրս եկավ սենյակից, և մենք երեքս իջանք հյուրասենյակ:

— Հը՞, ձերդ բարեծննդություն,— ծիծաղելով ասաց Պուգաչովը,— գեղեցկուհուն փրկեցի՛նք: Ի՞նչ ես կարծում, մարդ շուղարկե՞մ տերտերի հետևից և շտիպե՞մ, որ նա պսակի իր բարեկամուհուն: Ինչ լավ կլինի, ես կդառնամ հարսնահայրը, Շվաբրինը՝ խաչեղբայրը: Տուն-դուռ ծածկենք, խմենք ու մի լավ քեֆ անենք:

Ինչից երկյուղ էի կրում, այն էլ կատարվեց: Շվաբրինը, լսելով Պուգաչովի առաջարկությունը, ինքն իրեն կորցրեց: «Տե՛ր իմ,— կանչեց նա կատաղած:— Ես մեղավոր եմ, ես խաբեցի ձեզ, բայց Գրինյովն էլ է ձեզ խաբում: Այս աղջիկը երեցկնոջ բարեկամուհին չէ. նա Իվան Միրոնովի աղջիկն է, բերդապետի, որին կախեցինք այս բերդը վերցնելիս»:

Պուգաչովը ինձ հռոց իր կրակոտ աչքերը: «Այս ի՞նչ բան է»,— հարցրեց նա ինձ տարակուսանքով:

— Շվաբրինը քեզ ճիշտն ասաց,— պատասխանեցի ես հաստատ:

— Դու ինձ այդ բանը չես ասել,— նկատեց Պուգաչովը, որի դեմքը մռայլվեց:

— Ինքդ դատիր,— պատասխանեցի ես նրան,— արդյոք կարելի՞ էր քո մարդկանց մոտ հայտնել, որ Միրոնովի աղջիկը կենդանի է: Չէ՞ որ նրանք կրկուտին նրան: Ոչի՞նչ չէր փրկի նրան:

— Այդ էլ ճիշտ է,— ծիծաղելով ասաց Պուգաչովը:— Իմ հարբեցողները չէին խնայի խեղճ աղջկան: Լավ է արել սանամեր երեցկինը, որ խաբել է նրանց:

— Լսիր,— շարունակեցի ես, տեսնելով նրա բարյացակամ վերաբերմունքը:— Ի՞նչ անունով կանչեմ քեզ՝ չգիտեմ ու չեմ էլ ուզում իմանալ... Բայց տեսնում է աստված, որ ես ուրախ կլինեմ իմ կյանքով երախտահատույց լինել քեզ այն ամենի համար, ինչ դու արեցիր ինձ համար: Միայն՝ մի պահանջիր այն, ինչ հակառակ է իմ պատվին ու քրիստոնեական խղճին: Դու իմ բարերարն ես: Ավարտիր ինչպես որ սկսել ես. բաց թող ինձ խեղճ որբուհու հետ գնանք, ուր որ աստված մեզ ճանապարհ ցույց կտա: Իսկ մենք, ո՛ւր էլ որ դու լինես, ի՞նչ էլ որ քեզ հետ պատահելու լինի, ամեն օր աստծուն աղոթք կանենք քո մեղապարտ հոգու համար...

Կարծես թե Պուգաչովի դաժան սիրտը զգացվեց: «Է՛հ, թող քո ասածը լինի,— ասաց նա:— Մահապատիժս՝ մահապատիժ է, շնորհս՝ շնորհս: Այդպես է իմ սովորությունը: Ա՛ն քո գեղեցկուհուն, տար ուր որ կուզես և թող աստված ձեզ սեր ու համաձայնություն շնորհի»:

Այդ խոսքերի հետ նա դարձավ Շվաբրինին և հրամայեց, որ նա անցաթուղթ տա ինձ, իր իշխանության տակ գտնվող բոլոր ուղեփակերով ու բերդերով անցնելու համար: Շվաբրինը միանգամայն խորտակված, կանգնել էր ինչպես քարացած: Պուգաչովը գնաց բերդը գիտելու: Շվաբրինը նրան ուղեկցում էր, իսկ ես մնացի ճանապարհի պատրաստություններ տեսնելու պատրվակով:

Ես վազեցի դեպի սենյակը: Դռները փակված էին: Ես

բախեցի: «Ո՞վ է»,— հարցրեց Պալաշան: Ես ասացի անունս: Դռները այն կողմից լավեց Մարիա Իվանովնայի անուշ ձայնը: «Քիչ սպասեցեք, Պյոտր Անդրեյիչ: Ես շորերս եմ փոխում: Գնացեք Ակուլինա Պամֆիլովնայի մոտ, ես իսկույն այնտեղ կգամ»:

Ես հնազանդվեցի և գնացի հայր Գերասիմի տուն: Նա էլ, երեցկիին էլ դուրս վազեցին ինձ դիմավորելու: Սավելիչն արդեն նախազգուշացրել էր նրանց: «Քա՛րև ձեզ, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց երեցկիինը:— Աստված էլի արժանացրեց միմյանց տեսության: Ինչպե՞ս էք: Իսկ մենք, դե էն է, ամեն օր հիշում ենք ձեզ: Բայց Մարիա Իվանովնան՝ իմ աղունակս, էլ ի՞նչ ասես, որ չբաշեց առանց ձեզ... Մի ասացեք տեսնեմ, սիրելիս. դուք ինչպե՞ս սարքեցիք գործը Պուգաչովի հետ: Ինչպե՞ս եղավ, որ նա ձեզ չսպանեց: Խեղ լինի, շնորհակալ ենք շարագործից գոնե դրա համար»:— «Հերիք խոսես, պառա՛վ,— ընդհատեց հայր Գերասիմը:— Ինչ որ գիտես՝ դուրս մի տա: Չիք փրկություն ի բազում բարբառելու Տե՛ր իմ, Պյոտր Անդրեյիչ, համեցեք ներս, խնդրում ենք: Վաղո՛ւց, շա՛տ վաղուց է շենք տեսնվել»:

Երեցկիին սկսեց ինձ հյուրասիրել,— աստված ինչ որ տվել էր և միաժամանակ անդադար խոսում էր: Նա ինձ պատմեց, թե Շվարբինն ինչպես է իրենց հարկադրել նրան հանձնել Մարիա Իվանովնային. ինչպես Մարիա Իվանովնան լաց է եղել և չի կամեցել նրանցից բաժանվել. ինչպես Մարիա Իվանովնան իր հետ մշտական կապ էր ունեցել Պալաշայի միջոցով (ժիր աղջիկ է, որը ուրյադնիկին էլ հարկադրում է իր խոսքով շարժվել). ինչպես նա խորհուրդ է տվել Մարիա Իվանովնային ինձ նամակ գրել և այլն: Իմ հերթին ես կարճառոտ պատմեցի իմ պատմությունը: Տերտերն ու երեցկիինը երեսներին խաչ էին հանում, լսելով, որ Պուգաչովին հայտնի է նրանց խաբեությունը: «Մեզ հետ է խաչի գորությունը,— ասում էր Ակուլինա Պամֆիլովնան:— Տեր աստված, դո՛ւ փրկես փորձանքից: Ի՛նչ եմ ասել, Ալեքսեյ Իվանիչը, խոսք չկա, պտուղ է, հա՛:— Հենց այդ րոպեին դուռը բացվեց և ներս մտավ Մարիա Իվանովնան՝ ժպտը գունատ դեմքին: Նա հանել էր իր գեղջկական զգեստը և հագնված էր առաջվա նման՝ պարզ ու դուրեկան:

Ես արագ բռնեցի նրա ձեռքը և երկար ժամանակ ոչ մի բառ չկարողացա արտասանել: Մենք երկուսս էլ լուռ էինք բուն հուզմունքից: Մեր հյուրընկալներն զգացին, որ իրենք ավելորդ են և դուրս գնացին: Մնացինք մենակ: Ամեն ինչ մոռացված էր: Մենք զրուցում էինք և չէինք հագնում խոսելուց: Մարիա Իվանովնան ինձ պատմեց ամեն ինչ, որ նրան պատահել էր բերդի առման օրից: Նա նկարագրեց իր վիճակի ամբողջ սարսափը, բոլոր այն տանջանքները, որ ինքը կրել էր գարշելի Շվարբինի կողմից: Մենք հիշեցինք և նախկին երջանիկ ժամանակը... Երկուսս լաց եղանք... Վերջապես ես սկսեցի պարզել նրան իմ դիտավորությունները: Նրա համար այլևս անհնար էր մնալ մի բերդում, որ գտնվում էր Պուգաչովի իշխանության տակ և կառավարվում Շվարբինի ձեռքով: Չէր կարելի մտածել նույնպես և Օրենբուրգի մասին, որ կրում էր պաշարման բոլոր աղետները: Աշխարհում նա չուներ և ոչ մի հարազատ մարդ: Ես նրան առաջարկեցի գնալ գյուղ՝ ծնողներիս մոտ: Սկզբում նա տատանվեց. նրան հայտնի էր հորս անբարյացակամությունը և դա վախեցնում էր: Ես հանգստացրի նրան: Դս գիտեի, որ հայրս ինձ համար երջանկություն կհամարի, նաև իր պարտականությունը կհամարի ընդունել հայրենիքի համար ընկա՞ծ վաստակավոր ռազմիկի աղջկանը: «Միրելի Մարիա Իվանովնա,— ասացի ես վերջապես:— Ես քեզ իմ կինն եմ համարում: Զարմանալի հանգամանքներն անխզելի կերպով կապել են մեզ. աշխարհում ոչ մի բան չի կարող մեզ անջատել: Մարիա Իվանովնան ինձ լսում էր պարզ, առանց շինծու ամոթխածության, առանց հնարամիտ առարկումների: Նա զգում էր, որ իր բախտը կապված է իմի հետ: Սակայն նա կրկնեց, որ այլ կերպ, քան իմ ծնողների համաձայնությամբ, նա չի լինի իմ կինը: Ես բնավ չառարկեցի նրան: Մենք հավաքուրվեցինք ջերմ, անկեղծ, և յայսպիսով ամեն ինչ մեր մեջ վճռված էր:

Մի ժամից հետո ուրյադնիկն ինձ մի անցաթուղթ բերեց, ստորագրված Պուգաչովի խզրզագրով և նրա անունից ինձ նրա մոտ կանչեց: Ես Պուգաչովին տեսա ճանապարհ ընկնելու պատրաստ: Չեմ կարող ասել, թե ես ինչ զգացի, երբ հրաժեշտ արվեց այդ սոսկալի մարդուն, որը հրեշ էր ու շարա-

գործ բոլորի համար, բացի միայն ինձնից: Ինչու՞ ճիշտը չասել: Այդ ղուպէին մի ուժգին կարեկցութիւն ինձ քաշեց դեպի նա: Ես բուռն կերպով ցանկանում էի նրան դուրս կորզել շարագործների շրջանից, որոնց նա առաջնորդում էր, և փրկել նրա գլուխը՝ քանի դեռ ժամանակ կար: Շվաբրինը և ժողովուրդը, որոնք խոնաված էին մեզ մոտ, խանդարեցին ինձ արտահայտել այն ամենը, ինչով լի էր իմ սիրտը:

Մենք բարեկամաբար բաժանվեցինք: Պուգաչովը ամբոխի մեջ տեսնելով Ակուլինա Պամֆիլովնային, մատով սպառնաց նրան և խորիմաստ կերպով աչքով արեց. հետո նստեց կիբիտկան, հրամայեց քշել դեպի Բերդա և երբ ձիերը շարժվեցին, այն ժամանակ նա մեկ էլ դուրս շրջվեց կիբիտկայից և կանչեց ինձ. «Մնա՛ւ բարով, ձերդ բարեծննդութիւն. գուցե՞ երբեկեց տեսնվենք»:— Իրոք մենք տեսնվեցինք, սակայն ի՛նչ պարագաներում...

Պուգաչովը մեկնեց: Երկա՛ր ես նայեցի սպիտակ տափաստանին, որով ընթանում էր նրա եռաձի կիբիտկան: Ժողովուրդը ցրվեց: Շվաբրինը ծլկեց: Ես վերադարձա քահանայի տունը: Ամեն ինչ պատրաստ էր մեր ուղևորման համար. ես չէի ուզում այլևս դանդաղել: Մեր բոլոր ունեցած-չունեցածը տեղավորված էր բերդապետի հին սալակի վրա: Կառապանները մի ակնթարթում լծեցին ձիերը: Մարիա Իվանովնան գնաց իր ծնողների գերեզմաններին հրաժեշտ տալու. նրանք թաղված էին եկեղեցու հետևը: Ես ուզում էի ուղեկցել նրան, բայց նա խնդրեց ինձ իրեն մենակ թողնել: Մի քանի ղուպէից նա վերադարձավ, լուռ ու խաղաղ արտասուքով: Սալակը պատրաստ էր: Հայր Գերասիմը և նրա կինը դուրս ելան տան շեմքը: Մենք երեքով նստեցինք կիբիտկան. Մարիա Իվանովնան Պալաշայի հետ և ես: Սավիլիչը բարձրացավ, նստեց կառապանի կողքին: «Գնա՛ք բարով, Մարիա Իվանովնա, աղունակս. գնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ, մեր աչքի լույս,— ասում էր բարի երեցկինը:— Բարի ճանապարհ, աստված ձեզ երկուսիդ էլ երջանկութիւն տա»: Մենք շարժվեցինք: Բերդապետի տան պատուհանի մոտ տեսա կանգնած Շվաբրինին: Նրա դեմքը մռայլ շարսթիւն էր արտահայտում: Ես չէի կամենում ցնծալ ջախջախված թշնա-

մուս հանդեպ և աչքերս ուրիշ կողմ դարձրի: Վերջապես մենք դուրս եկանք բերդի դարբասներից և հավիտյան թողինք Բելգորսկի բերդը:

Գ Լ ՈՒ Խ XIII

ՁԵՐԲԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մի՛ զայրանաք, տեր իմ, պարտքս է պահանջում Ուզարկել ձեզ բանտը, հիմա անմիջապես:— Խնդրեմ, ես պատրաստ եմ. սակայն՝ հույս ունեմ, նախ թույլ կտաք ինձ գործը պարզաբանեմ:

Կեյսածէի

Այդպէս անակնկալ կապվելով սիրած աղջկա հետ,— որի մասին դեռևս առավոտյան այնպէս ցավազին անհանգիստ էի,— ես չէի հավատում ինքս ինձ և կարծում էի, թե ինձ հետ պատահած ամեն ինչ դատարկ երազ էր: Մարիա Իվանովնան մտազբաղ նայում էր մե՛րթ ինձ, մե՛րթ ճանապարհին և թվում էր, թե դեռ ուշքի չի եկել ու չի հավաքել իրեն: Մենք լուռ էինք: Մեր սրտերը շափից դուրս հոգնատանջ էին: Անակատելի կերպով երկու ժամից մենք հասանք մերձակա մի բերդ, որ նույնպէս Պուգաչովի իշխանութիւնի տակ էր: Այստեղ մենք փոխեցինք ձիերը: Տեսնելով, թե ինչ արագութեամբ են լծում ձիերին, թե ինչ փութկոտ պատրաստակամութիւն է ցույց տալիս մորուքավոր կազակը, որին Պուգաչովը պարետ էր կարգել,— ես հասկացա, որ շնորհիվ մեզ բերող կառապանի շատախոսութեան, ինձ ընդունում են որպէս բախտի բերմամբ արքունիքում շնորհ գտած մի բարձրաստիճանավորի:

Շարունակեցինք մեր ճանապարհը: Սկսեց մթնել: Մենք մոտենում էինք մի փոքրիկ քաղաքի, ուր, մորուքավոր պարետի ասելով, մի ուժեղ զորախումբ էր գտնվում, որը գնում էր ինքնակոչին միանալու: Պահակները մեզ կանգնեցրին: Այն հարցին, թե ո՞վ է գալիս, կառապանը բարձրաձայն պատասխանեց.— «Քաղավորի խնամին իր տանտիկնոջ հետ»: Հանկարծ հուսարների բազմութիւնը մեզ շրջապատեց սար-

ապիւնի հայհոյանքով: «Դ՛ո՛ւրս արի, դևի խնամի,— ասաց ինձ բեղավոր վախժիստորը:— Ա՛յ թե բուրդդ բարերար կհանենք — քոնն էլ, քո տիկնոջն էլ»:

Ես դուրս եկա կիբիտկայից և պահանջեցի, որ ինձ տանեն իրենց պետի մոտ: Տեսնելով, որ ես սպա եմ, զինվորները դադարեցրին հայհոյանքը: Վախժիստը ինձ տարավ մայրի մոտ: Սավելիչն ինձնից ետ շէր մնում, քթի տակ քրթմնջալով. «է՛ս էլ. քո թագավորի խնամին: Մրից ելանք՝ մրջուրն ընկանք... Տե՛ր ասոված, արդո՞ք ինչո՞վ կվերջանա էս բոլորը»: Կիբիտկան դանդաղ հետևում էր մեզ:

Հինգ րոպեից մենք մոտեցանք պայծառ լուսավորված մի տնակի: Վախժիստը ինձ թողեց պահակի հետ և գնաց իմ մասին հայտնելու: Նա իսկույն ևեթ վերադարձավ, հայտարարելով ինձ, որ նորին բարձր բարեծննդությունը ժամանակ չունի ինձ ընդունելու և, որ նա հրամայել է բանտ տանել ինձ, իսկ տիկնոջն իր մոտ բերել:

— Դա ի՞նչ է նշանակում,— բղավեցի ես կատաղած:— Մի՞թե նա գժվել է, ի՞նչ է:

— Չեմ կարող իմանալ, ձե՛րդ բարեծննդություն, — պատասխանեց վախժիստը:— Միայն թե նորին բարձր բարեծննդությունը հրամայեց ձերդ բարեծննդյանը բանտ տանել, իսկ նորին բարեծննդության տիկնոջը հրամայված է նորին բարձր բարեծննդության մոտ տանել, ձե՛րդ բարեծննդություն:

Ես նետվեցի դեպի մուտքը: Պահակները շփոթեցին ինձ բռնել և ես ուղղակի ներս ընկա մի սենյակ, ուր հինգ-վեց հոգի հուսարական սպաներ բանկ էին խաղում: Թուղթ բաժանողը մայրն էր: Մեծ էր իմ զարմանքը, ևր նրան նայելուն պես ճանաչեցի Իվան Իվանովիչ Զուրինին, որը ժամանակով թղթախաղի մեջ տարավ ինձ Սիմբիրսկի պանդոկում:

— Մի՞թե կարելի բան է,— կանչեցի ես,— Իվան Իվանովիչ, արդո՞ք դո՛ւ ես:

— Բա՛, բա՛, բա՛, Պյոտր Անդրեյիչ: Այս ո՛ր քամին բերեց քեզ: Որտեղի՞ց ես գալիս: Բարև, եղբայր, բարև: Չե՞ս ուզում արդո՞ք թուղթ դնել:

— Շնորհակալ եմ: Ավելի լավ է հրամայիր, որ ինձ բնակարան տան:

— Ինչի՞դ է պետք բնակարանը: Մնա ինձ մոտ:

— Չեմ կարող. ես մենակ չեմ:

— Դե ընկերոջդ էլ այստեղ բեր:

— Ես ընկերոջ հետ չեմ. ես... մի տիկնոջ հետ եմ:

— Տիկի՛ն: Այդ որտեղի՞ց ես դու նրան ճանկել: Է՛հե՛, եղբայր: (Այս խոսքերի հետ Զուրինն այնպես նշանակալից սուլեց, որ ամենքը հռհռացին, իսկ ես բոլորովին շփոթվեցի):

— Դե՛,— շարունակեց Զուրինը,— թող այդպես լինի: Բնակարան կտանաս: Բայց ափսո՛ս... Մենք մի լավ քեֆ կանենք, ինչպես անցյալ անգամ... Հե՛յ, տղա: Հապա ինչո՞ւ այստեղ չես բերում Պուգաչովի պատվական սանամորը. չլինի՞ համառո՞ւմ է: Ասեք, նրան, որ չվախենա, բարինը շատ լավ մարդ է, ոչնչով չի վիրավորի նրան: Ու մի լա՛վ զարկեք շինքին:

— Ի՞նչ ես ասում,— ասացի ես Զուրինին:— Ի՞նչ Պուգաչովի սանամայր, ի՞նչ բան: Նա հանգուցյալ կապիտան Միրոնովի աղջիկն է: Ես նրան դուրս եմ բերել գերությունից և հիմա ուղեկցում եմ մինչև հորս գյուղը, ուր և կթողնեմ նրան:

— Ինչպե՞ս: Ասել է թե հիմա քո մասին էր, որ ինձ գեկուցեցին: Ասոված սիրես այս ի՞նչ է նշանակում:

— Հետո կպատմեմ ամեն ինչ: Իսկ հիմա, ի սեր աստժո, հանգստացրու խեղճ աղջկան, որին քո հուսարները սրտաճաք արին:

Զուրինն իսկույն կարգադրություն արեց: Նա ինքը դուրս եկավ փողոց ներդրություն խնդրելու Մարիա Իվանովնայից՝ ակամա թյուրիմացության համար և վախժիստրին հրամայեց քաղաքում ամենալավ բնակարանը նրան հատկացնել: Ես մնացի Զուրինի մոտ գիշերելու:

Մենք ընթրեցինք և, երբ երկուսով մնացինք, ես նրան պատմեցի իմ արկածները: Զուրինն ինձ լսում էր մեծ հետաքրքրությամբ: Երբ ես վերջացրի, նա գլուխը շարժեց և ասաց. «Եղբայր, այս բոլորը՝ լավ. մի բան է վատը, ո՞ր սատանան է դրդում քեզ ամուսնանալու: Ես, որպես աղնիվ սպա, չեմ ուզում քեզ խաբել, ուրեմն հավատա ինձ, որ ամուսնությունը խելառություն է: Ասա՛, մի՞թե կարող ես դու

կնոջ դարդ քաշել և երեխաներ խնամել: Է՛հ, թեթիւ էր բանի վրա: Ինձ լսիր, ձեռք քաշի կապիտանի աղջկանից: Սիմբիրսկի ճանապարհը ևս մաքրել եմ և անվտանգ է: Վաղն ևեթ նրան մենակ ուղարկիր քո ծնողների մոտ, իսկ ինքը մնա իմ ջոկատում: Կարիք չկա, որ դու վերադառնաս Օրենբուրգ: Նորից կընկնես խոտվարարների ձեռքը և այլևս դժվար թե մեկ էլ գլուխդ պրծացնես: Այսպիսով, սիրային հիմարությունն էլ ինքն իրեն կանցնի և ամեն ինչ լավ կլինի»:

Թեպետ ես լիովին համաձայն չէի նրա հետ, սակայն զգացի, որ պատվո պարտքս պահանջում է իմ ներկայութունը թագուհու զորքի մեջ: Ես վճռեցի հետևել Զուրիկի խորհրդին՝ Մարիա Իվանովնային ուղարկել գյուղ և մնալ նրա ջոկատում:

Սավելիչն եկավ շորերս հանելու: Ես հայտնեցի նրան, որ մյուս օրն ևեթ պատրաստ լինի ճանապարհ ընկնելու Մարիա Իվանովնայի հետ: Նա ուզում էր համառել:

— Ի՞նչ ես ասում, տեր իմ: Ես ինչպե՞ս թողնեմ քեզ: Ո՞վ պիտի հոգ տանի քո մասին: Ի՞նչ կասեն քո ծնողները:

Գիտենալով իմ վերակացուի համառությունը, ես մտքումս դրի փաղաքշանքով ու անկեղծությամբ համոզել նրան:— «Իմ բարեկամ, Արխիպ Սավելիչ,— ասացի ես:— Մի՛ մերժի, եղիր իմ բարերարը. այստեղ ես ծառայի պետք չեմ ունենա, մինչդեռ հանգիստ չեմ լինի, եթե Մարիա Իվանովնան ճանապարհ ընկնի առանց քեզ: Մառայելով նրան, դու և՛ ինձ ես ծառայում, որովհետև հաստատ որոշել եմ՝ երբ շուտով հանգամանքներն ինձ թույլ տան, ամուսնանալ նրա հետ»:

Այստեղ Սավելիչը ձեռքերն իրար տվեց աննկարագրելի զարմանքով: «Ամուսնանա՞լ,— կրկնեց նա:— Երեխան ամուսնանա՞լ է ուզում: Հապա ի՞նչ կասի հայրիկդ, իսկ մայրիկդ ի՞նչ կմտածի»:

— Կհամաձայնեն: Ծիշտ, կհամաձայնեն,— պատասխանեցի ես,— երբ կճանաչեն Մարիա Իվանովնային: Քեզ վրա էլ ես հույս ունեմ: Հայրիկս ու մայրիկս քեզ կհավատան. դու մեր միջնորդը կլինես, այնպես չէ՞:

Մերունին զգացված էր: «Օ՛հ, տեր իմ Պյոտր Անդրեյիչ,— պատասխանեց նա:— Թեև վաղ ես մտածել ամուսնանալ, բայց դե Մարիա Իվանովնան էնպես լավ աղջիկ է, որ մեղք

է էս պատահմունքը ձեռքից բաց թողնել: Թո՛ղ քո ասածը լինի: Աստծու հրեշտակի հետ ճանապարհ կընկնեմ և խոնարհաբար կասեմ քո ծնողներին, որ էդ տեսակ հարսնացուն օժիտի պետք էլ չունի»:

Ես շնորհակալություն հայտնեցի Սավելիչին և պատկեցի քնելու միևնույն սենյակում Զուրիկի հետ: Տաքացած և հուզված լինելով, ես ամեն ինչ պատմեցի նրան: Զուրիկն սկզբում հաճույքով էր զրուցում, բայց կամաց-կամաց նրա բաները սակավ և անկապ դարձան: Վերջապես, ի պատասխան մի ինչ-որ իմ հարցին նա խոմփացրեց ու քթով սուլեց: Ես լռեցի և շուտով հետևեցի նրա օրինակին:

Հետևյալ օրն առավոտյան ես գնացի Մարիա Իվանովնայի մոտ: Ես նրան հաղորդեցի իմ մտադրությունները: Նա խելացի գտավ այդ ամենը և իսկույն համաձայնեց ինձ հետ: Զուրիկի ջոկատը քաղաքից դուրս պիտի գար հենց նույն օրը: Զպետք էր դանդաղել: Ես հենց այդտեղ բաժանվեցի Մարիա Իվանովնայից, նրան Սավելիչին հանձնարարելով և հետը մի նամակ տալով՝ ուղղված իմ ծնողներին: Մարիա Իվանովնան լաց եղավ: «Մնա՛ք բարով, Պյոտր Անդրեյիչ,— ասաց նա կամացուկ:— Կտեսնվենք արդյոք թե ոչ՝ միայն աստված գիտե. բայց ես հավիտյան չեմ մոռանա ձեզ. մինչև գերեզման իմ սրտում միայն դու կմնաս»: Ես ոչինչ չկարողացա պատասխանել: Մարդիկ շրջապատեցին մեզ: Ես չէի ուզում նրանց մոտ անձնատուր լինել ինձ հուզող զգացմունքներին: Վերջապես նա մեկնեց: Ես վերադարձա Զուրիկի մոտ՝ տխուր ու լուռ, նա կամեցավ ինձ ուրախացնել: Ես ուզեցի ցրել մշտքերս. այդ օրը մենք անցկացրինք աղմուկով ու մոլեգին և երեկոյան ոազմերթի ելանք:

Փետրվարի վերջն էր: Ռազմական կարգադրությունները դժվարացնող ձմեռն անցնում էր, և մեր գեներալները պատրաստվում էին միահամուռ գործակցության: Պուզալովը դեռևս կանգնած էր Օրենբուրգի մոտ: Այնինչ, հետզհետե ջոկատները միանում էին նրա շուրջը և բոլոր կողմերից մոտենում էին շարագործներին բույնին: Ապստամբող գյուղերը մեր զորքերը տեսնելուն պես հնազանդություն էին հայտնում. ավազակախմբերն ամենուրեք փախչում էին մեր առջև:

վից և ամեն ինչ նախագուշակում էր արագ և բարեհաջող վախճան:

Շուտով իշխակի Գուրիցիները Տատիշչևա բերդի մոտ շարդեց Պուգաչովին, ցրեց նրա խառնիճաղանջ զորքերը, ազատեց Օրենբուրգը ու թվում էր, թե խռովությանը հասցրեց վերջին և վճռական հարվածը: Այդ ժամանակ Ջուրինին ուղարկեցին խռովարար բաշկիրների մի հրոսախմբի գեմ, որոնք ցրվում էին ավելի շուտ, քան մենք տեսնում էինք նրանց: Գարունը մեզ կաշկանդեց թաթարական մի գյուղում: Գետակները վարարել էին և ճանապարհներն անանցանելի դարձել. մեր անգործության մեջ մենք մեզ մխիթարում էինք ավազակների ու վայրենիների գեմ մղվող ձանձրալի ու շնչին պատերազմի քուտափույթ ավարտման մտքով:

Սակայն Պուգաչովը չէր բռնված: Նա հայտնվեց սիբիրյան գործարաններում, այնտեղ նորանոր խմբեր հավաքեց և վերստին սկսեց շարագործություններ անել: Նրա հաջողությունների լուրը նորից տարածվեց: Մենք իմացանք սիբիրյան բերդերի ավերման մասին: Շուտով Կազանի գրավման և ինքնակոչի դեպի Մոսկվա արշավելու լուրն անհանգստացրեց զորապետներին, որոնք անհոգ քնած էին, հույսները դրած արհամարհելի խռովարարի անգործության վրա: Ջուրինը հրաման ստացավ անցնել Վոլգան:

Չեմ պատմի մեր արշավանքներն ու պատերազմի վախճանը: Կարճ կասեմ, որ աղետը ծայրահեղության էր հասնում: Ամենուրեք խափանվել էր վարչությունը. կալվածատերերն անտառներում էին թաքնվում: Ավազակախմբերը շարագործություններ էին անում ամեն տեղ: Առանձին զորամասերի պետերն ինքնակամ կերպով պատժում էին և ներումն շնորհում: Կայնարձակ երկրի վիճակը, ուր հրդեհն էր մոլեգնում, սարսափելի էր: Աստված մի՛ արասցե տեսնել առևակառն բունտը՝ անմիտ ու անողորմ:

Պուգաչովը փախչում էր իվան Իվանովիչ Միխեյլսոնի զորքերից հետամուտ: Շուտով մենք լսեցինք նրա կատարյալ ջախջախման մասին: Վերջապես Ջուրինը տեղեկություն ստացավ, որ ինքնակոչը բռնված է, դրա հետ միասին և հրաման՝ որ կանգ առնենք: Պատերազմն ավարտվեց: Վերջապես ես կարող էի ճանապարհվել իմ ծնողների մոտ: Այն միտքը, որ

նրանց կգրկեմ, կտեսնեմ Մարիա Իվանովնային, որից ես ոչ մի լուր չունեի, ոգևորում էր ինձ ցնծություն: Ջուրինը ծիծաղում էր և ուսերը թոթվում: «Ձէ՛, քո բանը պրծած է: Կամուսնանաս — իզո՛ւր տեղը կկորչես»:

Բայց և այնպես, տարօրինակ մի զգացում թունավորում էր իմ ուրախությունը. ակամա միտք էի անում այնքան անմեղ զոհերի արցունքով թաթախված շարագործի, նրան սպասող մահապատժի մասին և անհանգստանում էի. Եմե՛լյա, Եմե՛լյա, — մտածում էի ես սրտենդված, — ինչո՞ւ դու սվինի չճանդիպեցիր, կարտեչի տակ չընկար: Գրանից լավ ի՞նչ կարող էր լինել քեզ համար: Ի՞նչ կհրամայեք անել՝ նրա մասին ունեցած մտածմունքն իմ մեջ անբաժան էր փրկության՝ որ նա տվեց ինձ իր կյանքի ամենասուսկալի բուսկներից մեկում և իմ հարսնացուն զազրելի Շվարբինի ձեռքից ազատելու մտքի հետ:

Ջուրինն ինձ արձակուրդ տվեց: Մի քանի օրից ես վերստին պետք է գտնվեի իմ ընտանիքում, նորից տեսնեի Մարիա Իվանովնային... Հանկարծ անսպասելի մի փոթորիկ ինձ տապալեց:

Մեկնումի օրը, հենց նույն բուսկին, երբ ես պատրաստվում էի ճանապարհ ընկնելու, Ջուրինը խրճիթ մտավ՝ ձեռքին մի թուղթ բռնած, արտակարգ մտահոգ դեմքով: Ասես մի բան սիրտս խայթեց: Ես վախեցա, ինքս էլ չիմանալով, թե ինչից, նա դուրս արեց իմ սպասյակ զինվորին և հայտնեց, որ հետս գործ ունի: «Ի՞նչ կա», — հարցրի ես անհանգստությամբ: — «Մի փոթորիկ անախորժություն, — պատասխանեց նա թուղթը ինձ տալով: — Կարդա, թե հիմա ես ի՞նչ ստացա»: Ես սկսեցի կարդալ թուղթը, որ մի գաղտնի հրաման էր, ուղղված բոլոր առանձին զորապետներին՝ ձեռքակալել ինձ, ո՛ւր էլ որ նրանց ձեռքն ընկնեմ, և պահակների հսկողությամբ անհապաղ ուղարկել Կազան՝ քննիչ հանձնաժողովին, որ հիմնված էր Պուգաչովի գործով:

Քիչ մնաց, որ թուղթը ձեռքիցս ընկներ: «Ճար չկա, — ասաց Ջուրինը: — իմ պարտքն է հնազանդվել հրամանին: Հավանական է, որ Պուգաչովի հետ ունեցած քո բարեկամական հարաբերությունների լուրը մի որևէ կերպ հասել է կառավարության, Հուսով եմ, որ գործը ոչ մի հետևանք չի ունե-

նա և որ դու կարգարանաս հանձնաժողովի առաջ: Մի ընկճվի և ուղևորվիր: Եիղճս հանգիստ էր, դատաստանից ես չէի վախենում, բայց քաղցր տեսակցության ըրպեն թերևս նորից մի քանի ամսով հետաձգվելու միտքը սարսափեցնում էր ինձ: Սալակը պատրաստ էր: Զուրիներ մտերմաբար ինձ հրաժեշտ տվեց: Ինձ նստեցրին սալակը: Հետո նստեցին երկու սուսերամերկ հուսարներ և ես ուղևորվեցի մեծ ճանապարհով:

Գ Լ Ո Ւ Խ XIV

ԳԱՏԸ

Աշխարհի լուր, ասելիք—
Մովի բազմազան ալիք:

Առած

Ես հավատացած էի, որ ամեն ինչի պատճառն իմ ինքնակամ բացակայությունն էր Օրենբուրգից: Ես հեշտություն կարող էի արդարանալ. ասպետականությունը ոչ միայն երբեք չէր արգելված, այլ մինչև իսկ ամեն կերպ խրախուսվում էր: Ես կարող էի մեղադրվել ավելորդ տաքարյունություն և ոչ թե անհնազանդության մեջ: Սակայն բազմաթիվ վկաներ կարող էին ապացուցել Պուգաչովի հետ ունեցած իմ բարեկամական հարաբերությունները, որոնք, համենայն դեպս, պետք է թվային խիստ կասկածելի: Ամբողջ ճանապարհին ես մտածում էի ինձ սպասող հարցաքննությունների մասին, կշռում էի իմ պատասխանները և վճռեցի դատարանի առաջ հայտնել զուտ ճշմարտությունը, արդարացման այս եղանակը կարծելով որպես ամենապարզը, միաժամանակ և ամենահոսալին:

Հասա Կաղան. քաղաքն ամայի էր և հրաճարակ: Փողոցներում, տների տեղ ածուխի շեղջեր էին մնացել և մրոտած պատերը ցցված էին առանց կտուրի ու պատուհանների: Այդպես էր Պուգաչովի թողած հետքը: Ինձ տարան բերդը, որ անվթար մնացել էր այրված քաղաքի մեջտեղում: Հուսարները ինձ հանձնեցին պահակասպային: Նա հրամայեց, որ դարբենին կանչեն: Ոտքերիս շղթա հագցրին և պինդ ամրաց-

րին: Հետո ինձ բանտ տարան և մենակ թողին նեղիկ ու մութ սենյակում, որի պատերը բոլորովին մերկ էին և մի փոքրիկ պատուհան ունեւր, խափանված երկաթե վանդակով:

Այսպիսի սկիզբը ոչինչ լավ բան չէր գուշակում ինձ համար: Սակայն ես չէի կորցնում ո՛չ արիությունս, ո՛չ էլ հույսս: Ես դիմեցի բոլոր վշտացողների մխիթարության և առաջին անգամ ճաշակելով հստակ, սակայն խոցոտված սրտից զեղված աղոթքի քաղցրությունը, խաղաղ ննջեցի, շմտածելով այն մասին, թե ի՞նչ է սպասում ինձ:

Մյուս օրը բանտային պահապանն արթնացրեց ինձ, հայտնելով, որ հանձնաժողովն ինձ պահանջում է: Երկու զինվորներ բակի միջով ինձ տարան բերդապետի տունը, նախասենյակում իրենք կանգ առան և ինձ մենակ ներս թողին ներքին սենյակները:

Ես մտա բավական ընդարձակ մի դահլիճ: Թղթերով ծածկված սեղանի շուրջը նստած էին երկու մարդ՝ հասակավոր գեներալը, տեսքով խիստ ու սառն, և երիտասարդ գվարդիական կապիտանը՝ քսանութ տարեկան, շատ հաճելի արտաքինով, շարժումների մեջ ճարպիղ ու ազատ: Պատուհանի մոտ, հատուկ մի սեղանի առջև նստած էր քարտուղարը՝ գրիչը ականջի հետևը, թղթի վրա թեքված, պատրաստ՝ իմ ցուցմունքները գրելու: Հարցաքննությունն սկսվեց: Հարցրին անունս ու կոչումս: Գեներալը տեղեկացավ, թե Անդրեյ Պետրովիչ Գրիչևովի որդին չե՞մ արդյոք: Եվ իմ պատասխանին առարկեց խստությամբ. «Ահսոս, որ այդպիսի պատվավոր մարդն այս տեսակ անարժան որդի ունի»: Ես հանգիստ պատասխանեցի, թե ինչպիսին էլ որ լինի ինձ վրա ծանրացած մեղադրանքը, ես հույս ունեմ այդ ամենը ցրել, առանց կեղ-փելու բացատրելով ճշմարտությունը: Իմ ինքնավստահությունը նրան դուր չեկավ: «Սուր լեզու ունես, մեր տղա,— ասաց նա դեմքը խոժոռելով.— բայց մենք քեզ պեսներին ենք տեսել»:

Այն ժամանակ երիտասարդը հարցրեց ինձ, թե ի՞նչ առիթով և ի՞նչ ժամանակ եմ ես ծառայության մտել Պուգաչովի մոտ և ի՞նչ հանձնարարություններով է նա օգտագործել ինձ:

Ես վրդովմունքով պատասխանեցի, թե ես որպես սպա և ազնվական, Պուգաչովի մոտ ոչ մի ծառայության մտնել չէի

կարող և ոչ մի հանձնարարութիւն նրանից ընդունել չէի կարող:

— Հապա այդ ինչպե՞ս է,— առարկեց ինձ հարցաքննողը:— որ մենակ ազնվականն ու սպան է խնայված ինքնակոշի կողմից, մինչդեռ նրա բոլոր ընկերները շարաշար սպանված են: Ինչպե՞ս է, որ այդ սպան ու ազնվականը մտերմաբար խնջույք են անում խոտվարարների հետ, գլխավոր շարագործից նվերներ է ընդունում՝ մուշտակ, ձի ու կես մանեթ փող: Ինչի՞ց է առաջացել այդ տեսակ տարօրինակ բարեկամութիւնը և ինչի՞ վրա է այն հիմնված, եթե ոչ դավաճանութիւն կամ առնվազն՝ զազրելի և հանցավոր փոքրոգութիւն վրա:

Ես խորապես վիրավորված էի գվարդիական սպայի խոսքերից և եռանդով սկսեցի ինձ արդարացնել: Ես պատմեցի, թե ինչպես սկսվեց իմ ծանոթութիւնը Պուգաչովի հետ տափաստանում, բքի ժամանակ. ինչպես Բելոգորսկի բերդի առման ժամանակ նա ինձ ճանաչեց և խնայեց: Ասացի, որ մուշտակը և ձին, ճիշտ է, չեմ ամաչել ընդունել ինքնակոշից, բայց թե՛ մինչև վերջին հնարավորութիւնը պաշտպանել եմ Բելոգորսկի բերդը շարագործից: Վերջապես ես մատնացույց արի նաև իմ գեներալին, որը կարող էր վկայել իմ շանքն ու ճիզը Օրենբուրգի սղետալի պաշարման միջոցին:

Խորխոս ծերունին սեղանի վրայից վերցրեց բացած մի նամակ և սկսեց բարձր ձայնով կարդալ այն.

«Ձերդ գերազանցութեան հարցմունքին՝ պրապորշիկ Գրինյովի վերաբերյալ, որը իբրև թե խառն է ներկա խոտվութեան և հարաբերութեան մեջ է մտել շարագործի հետ, որպիսի քայլը հակառակ է ծառայութեան և երդման պարտավորութեան,— պատիվ ունեմ հայտնելու, որ հիշյալ պրապորշիկ Գրինյովը Օրենբուրգում ծառայութեան մեջ գտնվել է անցյալ 1773 թվականի հոկտեմբերի սկզբից մինչև սույն տարվա փետրվարի 24-ը երբ նա քաղաքից բացակայեց և այն ժամանակվանից այլևս չի ներկայացել իմ զորախումբը: Մինչդեռ, մեր կողմն անցած զորականներից լսել եմք, որ նա եղել է Պուգաչովի մոտ՝ ավանում և նրա հետ միասին գնացել է Բելոգորսկի բերդը, որտեղ նա առաջ եղել է ծառայութեան մեջ. ինչ վերաբերում է նրա վարք ու բարքին, ապա ես կարող

եմ...»: Այդտեղ նա իր ընթերցումն ընդհատեց և խստութեամբ ասաց ինձ. «Հիմա ի՞նչ կասես քո արդարացման համար»:

Ես այն է, ուզում էի շարունակել, ինչպես սկսել էի և բացատրել իմ կապը Մարիա Իվանովնայի հետ նույնքան անկեղծ, ինչպես և մնացած բոլորը, սակայն հանկարծ զգացի մի անհաղթելի նողկանք: Մի միտք անցավ իմ գլխով, որ եթե ես նրա անունը տամ, ապա հանձնաժողովը նրան ևս հարցաքննութեան կկանչի. և այն միտքը, թե նրա անունը կհշուսեմ շարագործների զազրելի զրպարտութիւններին և նրան երես առ երես կհանեմ սրանց դեմ — այդ սոսկալի միտքն այնպես հարվածեց ինձ, որ լեզուս բռնվեց և ես շփոթվեցի:

Դատավորներս, որոնք, թվում էր թե սկսել էին որոշ բարյացակամութեամբ լսել իմ պատասխանները, վերստին լարվեցին իմ դեմ՝ տեսնելով իմ շփոթմունքը: Գվարդիական սպան պահանջեց, որ ինձ երես առ երես կանգնեցնեն գլխավոր տեղեկատուի հետ: Գեներալը հրամայեց կանչել երեկվա շարագործին: Ես արագ շրջվեցի դեպի դռները, սպասելով ինձ մեղադրողի երևալուն: Մի քանի րոպեից շրջաններն աղմուկեցին, դռները բացվեցին, և մտավ Շվարբինը. Ես զարմացա, տեսնելով, թե որքան փոխվել է: Նա սաստիկ նիհար էր և գունատ: Նրա մազերը, որ դեռ վերջերս կուլարի նման սև էին, բոլորովին սպիտակել էին. երկար մորուքը խճճված էր: Նա կրկնեց իր մեղադրանքը թույլ, սակայն համարձակ ձայնով: Նրա ասելով ես՝ որպես լրտես, Պուգաչովի կողմից ուղարկված եմ եղել Օրենբուրգ. ամեն օր հրացանաձգութեան եմ դուրս եկել, որպեսզի զրավոր տեղեկութիւններ տամ այն բոլորի մասին, ինչ կատարվում էր քաղաքում. որ, վերջապես, ակնհայտ կերպով հանձնվել եմ ինքնակոշին, նրա հետ միասին բերդից բերդ եմ անցել, աշխատելով ամեն կերպ կործանել իմ դավաճան ընկերներին, որպեսզի զրավեմ նրանց տեղերը և օգտվեմ ինքնակոշի բաշխված պարգևներից:— Ես լուռ լսեցի նրան և գոհ էի մի բանով. զազրելի շարագործը շարտասանեց Մարիա Իվանովնայի անունը, արգոք ա՛յն պատճառով, որ նրա ինքնասիրտութիւնը խոցվում էր՝ միտք անելով այն աղջկա մասին, որն իրեն արհամարհանքով մեթմեց, թե՛ այն պատճառով, որ նրա սրտում մի

ՅՊ

կայծ էր թաքնված նույն այն զգացմունքից, որ և ինձ հարկադրեց լռելու. ինչպես էլ որ լինեք, հանձնաժողովի ներկայութեամբ շարտասանվեց Բելոզորսկի բերդապետի դատերանունը: Ես է՛լ ավելի հաստատ մնացի իմ դիտավորութեան մեջ և երբ դատավորները հարցրին, թե ինչով կարող եմ հերքել Շվաբրինի ցուցմունքները, ես պատասխանեցի, որ պընդում եմ իմ առաջին բացատրութիւնը և ուրիշ ոչինչ չեմ կարող ասել իմ արդարացման համար: Գեներալը հրամայեց, որ մեզ տանեն: Մենք միասին դուրս եկանք: Ես հանգիստ նայեցի Շվաբրինին, սակայն ոչ մի խոսք չստացի նրան: Նա լարախինդ քմծիծաղ տվեց և իր շղթաները փոքր-ինչ բարձրացնելով առաջ ընկավ ու քայլերն արագացրեց: Ինձ նորից բանտ տարան և այդ ժամանակից այլևս հարցաքննութիւն չպահանջեցին:

Ես ներկա չեմ եղել այն ամենին, որոնց մասին մնում է ինձ տեղեկացնել ընթերցողին. սակայն այնքան հաճախ եմ գրանց մասին պատմութիւններ լսել, որ ամենափոքր մանրամասնութիւններն անգամ մեխվել են իմ հիշողութեան մեջ, և ինձ թվում է, թե ևս անտեսանելի կերպով տեղն ու տեղը ներկա եմ եղել:

Մարիա Իվանովնային իմ ծնողները ընդունում են այն անկեղծ սիրալիրութեամբ, որով այնպես հայտնի էին հին դարի մարդիկ, նրանք աստծու շնորհ են համարել, որ առիթ են ունեցել պատսպարելու և փայփայելու խեղճ որբուհուն: Շուտով նրանք սրտանց մտերմանում են նրան, որովհետև շէր կարելի նրան ճանաչել ու շփրել: Հորս այլևս դատարկ քմահաճութիւն չէր թվում իմ սերը, իսկ մայրիկիս ուզածն էլ հենց այն էր, որ իր Պետրուշան ամուսնանա կապիտանի գողտրիկ աղջկա հետ:

Իմ ձերբակալման լուրը շշմեցնում է մեր ամբողջ ընտանիքին: Մարիա Իվանովնան իմ ծնողներին այնպիսի պարզութեամբ է պատմում Պուզաշովի հետ ունեցած իմ ծանոթութեան մասին, որ դա ոչ միայն նրանց չի անհանգստացնում, այլև հարկադրում է հաճախ անկեղծ սրտով ծիծաղել: Հայրս չի ուզում հավատալ, որ ես կարող եմ խառն լինել զազրելի խոռվութեանը, որի նպատակն էր գահի տապալումը և ազնվական տոհմի ոչնչացումը: Նա խիստ հարցաքննութեան

է ենթարկում Սավելիչին: Դաստիարակս չի թաքցնում, որ բարինը քանիցս հյուր է եղել Եմելկա Պուզաշովին և որ շարագործը որպէս թե նրան շնորհներ է արել. բայց նա երգվում է, որ ոչ մի դավաճանութեան մասին ինքը չի էլ լսել: Ծերերը հանգստանում են և անհամբեր սպասում բարեհաջող լուրերի: Մարիա Իվանովնան սաստիկ տագնապ է ապրում, սակայն լռում է, քանի որ վերին աստիճանի օժտված էր համեստութեամբ ու զգուշութեամբ:

Անցնում է մի քանի շաբաթ... Հանկարծ հայրս մի նամակ է ստանում Պետերբուրգից, մեր ազգական իշխան Բ-ից: Իշխանը իմ մասին գրում է նրան: Սովորական նախաբանից հետո նա հայտնում է հորս, որ խոռվարանների դիտավորութիւնների մեջ իմ ունեցած մասնակցութեան մասին եղած կասկածները դժբախտաբար շափից դուրս հիմնավոր են եղել, որ ուրիշներին օրինակ հանդիսացող մահապատիժը պետք է իջներ իմ գլխին, սակայն թագուհին հարգելով հորս արժանիքներն ու տարիքը, վճռել է ներումն շնորհել հանցավոր որդուն և նրան խայտառակ մահապատժից ազատելով, հրամայել է միայն աքսորել Սիբիրի մի հեռավոր վայր՝ ցմահ բնակութեան:

Այս անսպասելի հարվածը քիչ է մնում հորս սպանի: Նա կորցնում է իր սովորական արիւթիւնը և նրա վիշտը (սովորաբար՝ համր) թափվում է դառն տրտունջներով. «Ինչպե՞ս,— կրկնում է նա զայրացած:— Որդիս մասնակցել է Պուզաշովի դիտավորութիւններին: Աստված ճշմարիտ, այս ի՞նչ խայտառակութեան հասա ես: Թագուհին նրան ազատում է մահապատժից: Մի՞թե դա ավելի հեշտ է ինձ համար: Սարսափելին մահապատիժը չէ՞ իմ մեծ պապի հայրը կառափնատեղումն է մեռել, պաշտպանելով այն, ինչ իր սրտի սրբութիւն սրբոցն է համարել. հայրս տուժել է վոլինսկու և Նրուշչովի հետ միասին: Բայց ազնվականը դրժի իր երդո՞ւմը, միանա ավազակների, մարդասպանների, փախուստական ճորտերի հետ... Ամո՞թ և խայտառակութիւն մեր տոհմին...»: Ահաբեկված նրա հուսահատութիւնից, մայրս սիրտ չի անում նրա մոտ լաց լինել և աշխատում է վերադարձնել նրա նախկին եռանդը, ասելով, որ լուրը սխալ կլինի, մարդկանց կարծիքը՝ խախտու: Հորս մխիթարել չի լինում:

Ամենից շատ տանջվում է Մարիա Իվանովնան: Հավատացած լինելով, որ ես՝ ե՛րբ ասես կարող էի արդարանալ, եթե միայն կամենայի, նա գլխի է ընկնում, թե ինչու՞ն է ճշմարտութունը և իրեն համարում է իմ դժբախտության պատճառը: Նա ամենքից թաքցնում է իր արցունքները և տանջանքները, մինչդեռ անդադար մտածում է միջոցներէ մասին, թե ի՛նչ կերպ ինձ փրկի:

Մի անգամ հայրս բազկաթոռի վրա նստած թերթում էր Պալատական Օրացույցը, բայց նրա մտքերը հեռուն էին և ընթերցումը նրա վրա չէր թողնում իր սովորական ազդեցութունը: Նա սկսեց սուլել մի հին մարշ: Մայրս լուռ գործում էր բրդե ֆուֆայկան և արտասուքները մեկ-մեկ կաթում էին նրա ձեռագործի վրա: Հանկարծ Մարիա Իվանովնան, որ այդտեղ նստած աշխատելիս է լինում, հայտնում է, որ անհրաժեշտութունը նրան հարկադրում է գնալ Պետերբուրգ և որ նա խնդրում է իրեն միջոց տալ մեկնելու: Մայրս սաստիկ տրտմեց: «Քո ինչի՞ն է պետք Պետերբուրգը, — ասում է նա: — Մի՞թե Մարիա Իվանովնա, դու էլ ես ուզում մեզ թողնել: Մարիա Իվանովնան պատասխանեց, որ ապագա նրա ամբողջ բախտը կախված է այդ ճանապարհորդութունից, որ նա գնում է փնտրելու հզոր մարդկանց հովանավորութունը, որպես դուատրը մի մարդու, որը տուժել է իր հավատարմության համար:

Հայրս գլուխը կախեց. իր որդու կարծեցյալ հանցանքը հիշեցնող ամեն մի խոսք ծանր էր նրա համար և թվում էր սուր կշտամբանք: «Գնա՛, սիրելիս, — ասաց նա հառաչելով: — Մենք չենք ուզում արգելք լինի քո բախտին: Աստված տա, որ քո փեսացուն լինի մի լավ մարդ և ոչ թե անարգված գավաճանը»: Նա բարձրացավ և դուրս եկավ սենյակից:

Մորս հետ մենակ մնալով, Մարիա Իվանովնան մասամբ պարզում է նրան իր դիտավորութունները: Մայրս արտասուքն աչքերին գրկում է նրան և ասածուն աղոթում, որ մտադրված գործը բարեհաջող վերջանա: Մարիա Իվանովնայի համար ճանապարհի պատրաստութուն են տեսնում և մի քանի օրից նա մեկնում է հավատարիմ Պալաշայի և հավատարիմ Սավելիչի հետ, որը բռնությամբ ինձնից բաժանված

լինելով, մխիթարվելիս է եղել գոնե այն մտքով, որ ծառայում է իմ հարսնացուին:

Մարիա Իվանովնան բարեհաջող հասնում է Սոֆիա և տեղեկանալով, որ այդ ժամանակ արքունիքը Ցարսկոյե Սելոյումն է, վճռում է իջևանել այդտեղ: Նրան մի անկյուն են հատկացնում միջնորմի մյուս կողմը: Վերակացուի կի՛նն իսկույն ևեթ խոսքի է բռնվում նրա հետ, հաղորդում է, որ ինքը պալատական հնոցապանի բարեկամուհին է և հայտնում է նրան պալատական կյանքի բոլոր գաղտնիքները: Նա պատմում է, թե թագուհին սովորաբար ո՛ր ժամին է արթնանում, ե՛րբ է սուրճ խմում, զբոսնում, ինչպիսի ազնվատոհմ իշխաններ են եղել նրա մոտ այդ ժամանակ, ի՞նչ է հաճել նա խոսել երեկ ճաշին, ո՞ւմն է ընդունել երեկոյան, — մի խոսքով Աննա Վլասենայի խոսակցութունն արժեք պատմական հիշատակարանների մի քանի էջը, և թանկարժեք կարող էր լինել հետագա սերնդի համար: Մարիա Իվանովնան ուշադրությամբ լսում է նրան: Գնում են այգի: Աննա Վլասենան պատմում է ամեն մի ծառուղու և ամեն մի կամրջակի պատմությունը և մի լավ զբոսնելուց հետո նրանք վերադառնում են կայան, անչափ գոհ միմյանցից:

Մյուս օրը վաղ առավոտյան Մարիա Իվանովնան արթնանում է, հագնվում և կամացուկ դուրս է գալիս այգի: Գնդեցիկ առավոտ էր, արևը լուսավորում է լորենիների դազաթները, որ արգեն դեղնել էին աշնան զով շնչից: Լայն փոված լիճն անշարժ փայլում էր: Արթնացած կարապները հանդիսավոր դուրս էին լողում ափն ստվերող թփերի տակից: Մարիա Իվանովնան քայլում է գեղատեսիլ մարգագետնի մոտով, ուր հենց մոտերս մի հուշարձան էր դրված, ի պատիվ կոմս Պյոտր Ալեքսանդրովիչ Ռումյանցևի վերջերս տարած հաղթութունների: Հանկարծ՝ անգլիական ցեղի մի փոքրիկ շնիկ հաչում է և վազում նրա դեմ: Մարիա Իվանովնան վախենում է և կանգ առնում: Հենց այդ րոպեին լսվում է կանացի հաճելի մի ձայն. «Մի՛ վախե՛ք, նա չի կծի»: Եվ Մարիա Իվանովնան տեսնում է մի տիկնոջ, որ նստած էր նստարանի վրա՝ հուշարձանի դիմաց: Մարիա Իվանովնան տեղավորվում է նստարանի մյուս ժայթին: Տիկինը շեշտակի նայում է նրան, իսկ Մարիա Իվանովնան իր կողմից ձգելով մի քանի

շեղակի հայացքներ, կարողանում է նրան դիտել ոտքից գլուխ: Տիկինն առավոտյան ճերմակ շորերով էր, գիշերային գլխանոց դրած, հագին՝ քաթիպա: Կլիներ մոտ քառասուն տարեկան: Նրա լիքը և վարդագույն դեմքը վեհօթյուն և խաղաղություն էր արտահայտում, իսկ կապույտ աչքերն ու թեթև ժպիտը անասելի հրապույր ունեին: Տիկինը առաջինն է խզում լուծությունը:

— Դուք անշուշտ այստեղացի չեք,— ասում է նա:
— Ճիշտ այդպես: Ես հենց երեկ եմ եկել գավառից:
— Դուք ձեր ծնողների հետ եք եկել:
— Ամենևին ոչ: Ես մենակ եմ եկել:
— Մենակ: Բայց դուք դեռ այնքան երիտասարդ եք:
— Ես ո՛չ հայր ունեմ, ո՛չ մայր:
— Դուք, իհարկե, որևէ գործով եք այստեղ:
— Ճիշտ այդպես: Ես եկել եմ թագուհուն խնդիրք տալու:
— Դուք որք եք. հավանորեն գանգատվում եք անարդարությունից և վիրավորանքի՞ց:

— Ամենևին ոչ: Ես եկել եմ ողորմածություն խնդրելու, և ոչ թե արդարադատություն:

— Թույլ տվեք հարցնելու՝ ո՞վ եք դուք:
— Ես կապիտան Միրոնովի աղջիկն եմ:
— Կապիտան Միրոնովի՞. նրա, որը օրենքուրգյան բերդերից մեկի պե՞տն էր:
— Ճիշտ այդպես:

Թվում էր, թե տիկինն զգացված է: «Ներեցեք ինձ,— ասում է նա ավելի փաղաքշական ձայնով,— եթե ես խառնըվում եմ ձեր գործերին. բայց ես լինում եմ արքունիքում. պարզեցեք ինձ, թե ինչումն է ձեր խնդիրը և միգուցե ինձ կհաջողվի օգնել ձեզ»:

Մարիա Իվանովնան վեր է կենում տեղից և հարգանքով շնորհակալություն հայտնում: Անհայտ տիկնոջ ամեն ինչը սաստիկ գրավում է աղջկա սիրտը և հավատ ներշնչում նրան: Մարիա Իվանովնան գրպանից հանում է ծալած թուղթը և տալիս իր անծանոթ պաշտպանին, որն սկսում է ինքն իրեն կարդալ:

Սկզբում նա կարդում է ուշադիր և բարյացակամ տեսքով, բայց հանկարծ նրա դեմքն ալյալվում է, և Մարիա Իվանովնան, որն աչքերով հետևում էր նրա բոլոր շարժումներին,

վախենում է այդ դեմքի խիստ արտահայտությունից՝ մի բույն անաչ այնքան հաճելի ու խաղաղ:

— Դուք խնդրում եք Գրինյովի համար,— ասում է տիկինը սառը դեմքով:— Թագուհին չի կարող նրան ներել: Նա միացել էր ինքնակոչին ոչ թե անգիտությամբ և դուրահավատությամբ, այլ որպես անբարոյական ու վնասակար մի անպիտան:

— Ա՛խ, սո՛ւտ է,— բացականչում է Մարիա Իվանովնան:
— Ինչպե՞ս թե սուտ է,— առարկում է տիկինը զայրույթից կրակ կտրած:

— Սուտ է, աստված վկա, սուտ է: Ես ամեն ինչ գիտեմ, ես ամեն ինչ կպատմեմ ձեզ: Միմիայն իմ պատճառով է նա ենթարկվել այն բոլորին, ինչ եկավ նրա գլխին: Եվ եթե նա շարդարացավ դատարանի առաջ, ապա միայն նրա համար, որ չի ուզեցել ինձ ևս խառնել գործին:— Այդ ասելով նա հուզված պատմում է այն բոլորը, ինչ արդեն հայտնի է իմ ընթերցողին:

Տիկինը նրան լսում է ուշադրությամբ:— «Դուք ո՞ւր եք իջևանել,— հարցնում է նա հետո և, լսելով, որ Աննա Վլասենայի մոտ, ասում է ժպիտով:— Ահ, գիտեմ: Մնաք բարով. ոչ ռբի շասեք մեր հանդիպման մասին: Ես հույս ունեմ, ոչ դուք երկար չեք սպասի ձեր նամակի պատասխանին»:

Այդ խոսքից հետո նա վեր է կենում և դուրս գալիս փակ ծառուղին, իսկ Մարիա Իվանովնան՝ ուրախ հույսերով լի, վերադառնում է Աննա Վլասենայի մոտ:

Տանտիրուհին հանդիմանում է նրան՝ վաղ աշնանային զրոսանքի համար, որ, նրա ասելով, վնասակար է երիտասարդ աղջկա առողջությանը: Նա ներս է բերում ինքնանոց և մի գավաթ թեյի շուրջը հազիվ ինչ սկսում է անվերջ պատմություններ անել արքունիքի մասին, երբ հանկարծ պալատական մի կառք կանգ է առնում տան մուտքի առաջ և կամեր-լակեյը ներս է մտնում հայտարարելով, որ թագուհին բարեհաճում է իր մոտ հրավիրել օրիորդ Միրոնովային:

Աննա Վլասենան դարմանում է և իրար անցնում: «Տեր իմ աստված,— կանչում է նա:— Թագուհին ձեզ արքունիք է պահանջում: Այդ ինչպե՞ս նա իմացավ ձեր մասին: Հապա, դուք, սիրելիս, ինչպե՞ս պիտի ներկայանաք թագուհուն:

Դուք, ես կարծում եմ, որ չեք էլ իմանում պալատում շարժվելու կերպը... Ի՞նչ եք ասում. հետևերդ չգա՞մ, հե՛: Ինչ էլ որ լինի, գոնե մի որևէ բանով ես կարող եմ զգուշացնել ձեզ: Եվ դուք ինչպե՞ս պիտի գնաք ճանապարհի շորերով: Մարդ չուղարկե՞մ արդյոք տատմոր մոտ, որ բերի նրա դեղին ոտբրոնը:— Կամեր-լակեյը հայտարարում է, թե թագուհուն հաճելի է, որ Մարիա Իվանովնան մենակ գնա և այն շորերով, ինչ որ հագին է: Ծար չկար. Մարիա Իվանովնան նստում է կառքը և գնում պալատ, հետք տանելով Աննա Վլասենայի խորհուրդներն ու օրհնությունները:

Մարիա Իվանովնան նախազգում է, որ մոտ է մեր բախտի լուծումը. սաստիկ բարախում է նրա սիրտը և նվաղում: Մի քանի րոպեից կառքը կանգ է առնում պալատի առջև: Մարիա Իվանովնան սրտի տրոփյունով բարձրանում է սանդուղքը: Դռները լայն բացվում են նրա առջև: Նա անցնում է մի շարք դատարկ և հռչակապ սենյակների միջով. կամեր-լակեյը ցույց է տալիս ճանապարհը: Վերջապես, մոտենալով փակ դռներին, նա հայտարարում է, որ հիմա կզեկուցի նրա մասին և նրան մենակ է թողնում:

Թագուհուն երես առ երես տեսնելու միտքն այնպես է սարսափեցնում նրան, որ նա դժվարությամբ է կարողանում պահվել սրտի վրա: Մի րոպեից դռները բացվում են, և նա մտնում է թագուհու զգեցարանը:

Թագուհին զբաղված էր իրեն հարգարելով: Մի քանի պալատականներ շրջապատել էին նրան և հարգանքով ճանապարհ էին տալիս Մարիա Իվանովնային: Թագուհին սիրալիր նայում է նրան, և Մարիա Իվանովնան ճանաչում է այն տիկնոջը, որի հետ այնպես անկեղծ նա խոսել էր մի քանի րոպե առաջ: Թագուհին մոտ է կանչում նրան և ժպտալով ասում. «Ես ուրախ եմ, որ կարողացա ձեզ տված խոսքս պահել և կատարել ձեր խնդիրքը. ձեր գործն ավարտված է: Ես համոզված եմ, որ ձեր փեսացուն անմեղ է: Ահա մի նամակ, որ ինքներդ նեղություն կրեք հանձնելու ձեր ապագա սկեսրայրին»:

Դողդոջուն ձեռքով Մարիա Իվանովնան ընդունում է նամակը և արտասովելով ընկնում թագուհու ոտները, որը նրան բարձրացնում է և համբուրում: Ապա թագուհին զբուցում է

նրա հետ. «Գիտեմ, որ դուք հարուստ չեք,— ասում է նա.— սակայն ես պարտական եմ կապիտան Միրոնովի աղջկան: Ապագայի համար մի անհանգստանաք: Ինձ վրա եմ վերցնում կարգավորել ձեր վիճակը»:

Փայփայելով խեղճ որբուհուն, թագուհին նրան արձակում է: Մարիա Իվանովնան վերադառնում է պալատական նույն կառքով: Աննա Վլասենան, որն անհամբեր սպասում էր նրա վերադարձին, հարցեր է, որ տեղում է նրա գլխին, որոնց մի կերպ պատասխանում է Մարիա Իվանովնան: Թեպետև Աննա Վլասենան անբավական է մնում նրա մոռացկոտությունից, սակայն դա վերագրում է նրա զավառական ամոթխածությունը և մեծահոգաբար ներում: Նույն օրն ևեթ Մարիա Իվանովնան, շհետաքրքրվելով աչք ձգել Պետերբուրգի վրա, ճանապարհ է ընկնում ետ՝ դեպի գյուղ...

Այստեղ ընդհատվում են Պյոտր Անդրեևիչ Գրինյովի հուշերը: Ընտանեկան ավանդություններից հայտնի է, որ նա բանտից ազատվել է 1774 թվականի վերջին, բարձրագույն հրամանով, որ նա ներկա է եղել Պուլաշովի մահապատժին. վերջինս ճանաչել է նրան ամբոխի մեջ և գլխով արել, որը մի րոպեից հետո՝ մեռած և արյունաթաթախ, ցույց էին տվել ժողովրդին: Ապա շուտով Պյոտր Անդրեևիչն ամուսնանում է Մարիա Իվանովնայի հետ: Նրանց սերունդը երջանիկ ապրում է Սիմբիրսկի նահանգում:— ***-ից երեսուն վերստի վրա գտնվում է մի գյուղ, որ պատկանում է տասը կալվածատերերի: Աղայական տան ֆլիգելներից մեկում կարելի է տեսնել Եկատերինա II-ի ինքնաձեռագիր նամակը՝ շրջանակի մեջ, ապակու տակ: Նամակն ուղղված է Պյոտր Անդրեևիչի հորը և բովանդակում է նրա որդու արդարացումը և զովեստներ կապիտան Միրոնովի աղջկա խելքին ու սրտին: Պյոտր Անդրեևիչ Գրինյովի ձեռագիրը մեզ հասցրեց նրա թոռներից մեկը, որը լսել էր, թե մենք զբաղված ենք նրա պապի նկարագրած ժամանակի վերաբերյալ աշխատանքով: Մենք վրձնեցինք, ազգակիցների թույլտվությամբ, այդ ձեռագիրը հրատարակել առանձին, յուրաքանչյուր գլխի համար որոնելով վայելուչ էպիգրաֆ և մեզ թույլ տալով փոփոխել որոշ հատուկ անուններ:

19 հոկտ. 1836 թ.

Հրատարակիչ

Մենք մոտենում էինք Վոլգայի ափերին, մեր գունդը մըտավ ** գյուղը և կանգ առավ այնտեղ գիշերելու: Գյուղի ավազն ինձ հայտնեց, որ գետի այն կողմի բոլոր գյուղերն ապստամբել են, ամեն տեղ շրջում են Պուգաչովի խմբերը: Այս տեղեկությունն ինձ սաստիկ վշտացրեց: Մյուս օրն առավոտյան մենք պետք է անցնեինք գետը:

Անհամբերությունն ինձ պատեց և հանգիստ չէր տալիս: Հորս գյուղը գտնվում էր երեսուն վերստի վրա՝ գետի այն կողմը: Ես հարցրի՝ չի՞ կարելի արդյոք գտնել մեկին, որն ինձ անց կացնե՞ր գետով: Գյուղացիները բոլորն էլ ձկնորսներ էին. նավակներ շատ կային, Ես գնացի Զուրինի մոտ և հայտնեցի իմ դիտավորությունը:

— Զգույշ կաց, — ասաց նա ինձ: — Մենակ վտանգավոր է գնալ: Սպասիր առավոտվան: Առաջինը մենք կանցնենք գետը և ծնողներիդ հյուր կտանենք համենայն դեպս հիսուն հուսար: Ես կանգնեցի իմ ասածին: Նավակը պատրաստ էր: Նստեցի երկու թիավարների հետ: Նրանք նավակը ափից ջուրը մղեցին և սկսեցին թիավարել:

Երկինքը պարզ էր: Լուսինը փայլում էր: Եղանակը խաղաղ էր: Հարթ ու հանդարտ հոսում էր Վոլգան: Նավակը սահուն ճոճումով արագ սուրաց մութ ալիքների վրայով: Ես խորասուզվեցի երևակայության ցնորքների մեջ (բնության անդորրությունը և քաղաքական սարսափները, սեր etc.): Անցավ մոտ կես ժամ: Մենք հասանք գետի մեջտեղը... հանկարծ թիավարներն սկսեցին փսփսալ միմյանց հետ:

— Ի՞նչ կա, — հարցրի ես զգաստանալով:

— Չենք իմանում, աստված գիտե, — պատասխանեցին թիավարները մի կողմ նայելով:

Աչքերս նույն այդ ուղղությամբ դարձրի և մթնշաղի մեջ տեսա մի ինչ-որ բան, որ լողում էր Վոլգայով ցած: Անծանոթ առարկան մոտենում էր: Ես հրամայեցի թիավարներին կանգնել և սպասել դրան:

Լուսինն անցավ ամպերի հետևը: Լողացող տեսիլն ավելի խավարեց: Նա արդեն մոտ էր ինձ և ես դեռ չէի կարողանում որոշել այն:

— Տեսնես ի՞նչ բան է, — ասացին թիավարները: — Առագաստ ասես՝ առագաստ չի, կայմ ասես՝ կայմ չի...

Հանկարծ ամպերի հետևից երևաց լուսինը և լուսավորեց մի սոսկալի պատկեր: Մեր դեմ հանդիման լողում էր մի կախաղան՝ լաստի վրա հաստատված. միջնափայտից երեք մարմիններ էին կախված: Հիվանդագին հետաքրքրությունն ինձ պատեց: Ես ցանկացա նայել կախվածների դեմքերին:

Իմ հրամանով թիավարները կեռածողով ճանկեցին լաստը՝ նավակս դիպավ լողացող կախաղանին: Ես դուրս ցատկեցի և հայտնվեցի սարսափելի սյունների միջև: Կիսալուսինը լուսավորեց դժբախտների այլանդակված դեմքերը: Նրանցից մեկը մի ծեր շուվաշ էր, մյուսը՝ ռուս գեղջուկ, ուժեղ ու հաղթանդամ մի երիտասարդ՝ քսան տարեկան: Սակայն, երրորդի վրա նայելիս, ես սաստիկ զարմացա և չկարողացա պահել իմ աղիողորմ ձիշը, դա՛ Վանկան էր, իմ խեղճ Վանկան, որ իր հիմարությունից միացել էր Պուգաչովին: Նրանց զխավերեք խփած էր մի սև տախտակ, որի վրա սպիտակ խոշոր տառերով գրված էր. գողեր և խոռվաբաբեր: Թիավարները նայում էին անտարբեք և ինձ սպասում, լաստը կեռածողով պահելով: Ես նորից նստեցի նավակը: Լաստը լողաց գետի հոսանքով ցած: Կաղախանը երկար ժամանակ սկին էր տալիս խավարի մեջ: Վերջապես նա անհետացավ, և իմ նավակը մոտեցավ բարձր ու գահավեժ ափին...

Ես առատաձեռն վճարեցի թիավարներին: Նրանցից մեկը ինձ տարավ գետանցից ոչ հեռու գտնվող գյուղի ավազի մոտ: Ես նրա հետ խրճիթ մտա: Ավագը, լսելով, որ ես ձիեր եմ ուզում, սկզբում ինձ բավական կոպիտ ընդունեց, սակայն իմ առաջնորդը կամացուկ նրան մի քանի խոսք ասաց, և նրա կոպտությունն իսկույն եեթ փոխվեց փութկոտ պատրաստակամության: Մի րոպեում եռաձի սայլակը պատրաստ էր: Ես նստեցի և հրամայեցի ինձ տանել մեր գյուղը:

Ես արշավում էի մեծ ճանապարհով, քնած գյուղերի մոտով: Ես միայն մի բանից էի վախենում՝ որ ճանապարհին չկանգնեցնեն: Եթե Վոլգայի վրա իմ ունեցած հանդիպումն ապացուցում էր խոռվարարների ներկայությունը, ապա դա նաև ապացույց էր կառավարության ուժեղ ընդդիմադրության: Համենայն դեպս գրպանումս ես ունեի Պուգաչովի ինձ տված

անցաթուղթը և գնդապետ Զուրիկի հրամանը: Սակայն ոչ ոք չհանդիպեց ինձ և առավոտյան ես նշմարեցի գետը և եղևնու պուրակը, որի այն կողմը մեր գյուղն էր: Կառապանը մտրակեց ձիերին և քառորդ ժամից ես մտա**:

Տերունական տունը գտնվում էր գյուղի մյուս ծայրին: Ձիերը սլանում էին ամբողջ թափով: Հանկարծ՝ փողոցի կեսում կառապանն սկսեց զսպել նրանց:

— Ի՞նչ պատահեց,— հարցրի ես անհամբերությամբ:

— Ճանապարհը փակ է, տեր իմ,— պատասխանեց կառապանը, դժվարությամբ պահելով իր տաքացած ձիերին: Իրոք՝ ես տեսա ուղեկապ գերանը և մի պահակ, փայտը ձեռքին: Գեղջուկը մոտեցավ ինձ, գլխարկը հանեց՝ անցազիր հարցնելով:

— Սա ի՞նչ է նշանակում,— հարցրի ես նրան,— ինչո՞ւ են այստեղ ուղեկապ գցել: Ո՞ւմն ես հսկում:

— Խռովություն ենք անում, է՛, տեր իմ,— պատասխանեց նա գլուխը քորելով:

— Հապա ո՞ւր են ձեր տերերը,— հարցրի ես նվազած սրտով...

— Ասում ես ո՞ւր են մեր տերերը,— կրկնեց գեղջուկը:— Մեր տերերը հացի ամբարումն են:

— Ինչպե՞ս թե ամբարում:

— Իմանո՞ւմ ես, զեմակի Անդրյուխան նրանց ոտքերը կոճղի մեջ է դրել և ուզում է մեր տեր-թագավորի մոտ տանի:

— Աստված իմ, Գարձրո՞ւ, հիմար, ուղեկապը: Շտապի՛ր Զե՞ս լսում, ինչ է:

Պահակը դանդաղում էր: Ես դուրս թռա սալակից, նրա ականջին մի ուժեղ հարված տվի (ներողություն) և ինքս ետ քաշեցի ուղեկապը: Գեղջուկն ինձ նայեց անմիտ տարակուսանքով: Ես նորից նստեցի սալակը, հրամայեցի քշել դեպի տերունական տունը: Հացի շտեմարանը բակումն էր գտնվում: Նրա փակ դռների մոտ կանգնած էին երկու գեղջուկ, նույնպես մահակները ձեռքներին: Սալակը կանգ առավ ուղիղ նրանց առջև: Ես դուրս թռա և ուղղակի հարձակվեցի նրանց վրա:

— Բացե՛ք դռները,— ասացի ես նրանց:

Հավանորեն իմ տեսքը սոսկալի էր: Համենայն դեպս

երկուսն էլ փախան, մահակները ցած գցելով: Ես փորձեցի կողպեքը դռան վրայից սլոկել, կտորել. բայց դռները կաղնուց էին և ահագին կողպեքն անխորտակելի էր: Այդ բուսիին մի երիտասարդ գեղջուկ դուրս եկավ ծառայանոցից և ամբարտաձան տեսքով հարցրեց ինձ, թե ինչպե՞ս եմ համարձակվում աղմկել:

— Ո՞ւր է զեմակին՝ Անդրյուշկան,— գոռացի ես նրա երեսին:— Ինձ մոտ կանչել նրան:

— Ես ինքս Անդրեյ Աֆանասևիչն եմ և ոչ թե Անդրյուշկան,— պատասխանեց նա ինձ, հպարտ-հպարտ ձեռքերը մեջքին դնելով:— Ի՞նչ է հարկավոր:

Պատասխանի տեղ ես բռնեցի նրա վզից և, քարշ տալով դեպի շտեմարանի դռները, հրամայեցի, որ բաց անի: Քիչ էր մնում, թե զեմակին համառեր, սակայն ճայրակաճ պատիժը ազդեց և՛ նրա վրա: Նա բանալին հանեց և բացեց դուռը. ես շեմքից ներս նետվեցի և մութ անկյունում, որ թույլ լուսավորված էր առաստաղի մեջ կտրած անցքով, տեսա հորս և մորս: Նրանց ձեռքերը կապված էին, ոտքերին կոճղի էին հագցրել: Ես վրա ընկա՝ նրանց գրկելու և բառ անգամ չկարողացա արտասանել: Երկուսն էլ զարմանքով էին նայում ինձ. զինվորական կյանքի երեք տարիներն այնպես էին փոխել ինձ, որ նրանք չկարողացան ճանաչել:

Հանկարծ ես լսեցի սիրալիք, ծանոթ մի ձայն:

— Պյո՛տր Անդրեյիչ: Այդ դո՞ւք եք...

Ետ նայեցի և մյուս անկյունում տեսա Մարիա Իվանովնային, նույնպես կապտած: Ես քար կտրեցի...

Մայրս հառաչեց և առատ արցունք թափեց:

Հայրս լուռ ինձ էր նայում, չհամարձակվելով հավատալ ինքն իրեն: Ուրախությունը շողում էր նրա դեմքի վրա:

Ես շտապեցի իմ թրով կտրատել նրանց կապանքները:

— Բարև քեզ, բարև, Պետրո՞ւշա,— ասում էր հայրս, ինձ իր սրտին սեղմելով,— փա՛ռք աստծու, արժանացանք քո տեսությանը...

— Պետրուշա, հոգյա՛կս,— ասում էր մայրս:— Աստված ինչպե՞ս հասցրեց քեզ: Արդյոք առո՞ղջ ես:

Ես շտապեցի նրանց դուրս բերել կալանքից. սակայն, մոտենալով դռանը՝ նորից փակված գտա այն:

— Անդրյո՛ւշկա,— ձայն տվի ես,— բա՛ց արա:

— Ինչպե՛ս չէ, կբացեմ,— պատասխանեց զեմակին դը-
ռան հետևից:— Հալա մի դու էլ նստիր էդտեղ, մենք քեզ
ցո՛ւյց կտանք աղմկել և թագավորի ծառայողների օձիքից
բռնել ու քարշ տալ:

Ես սկսեցի տնտղել շտեմարանը, փնտրելով թե չկա՞ արդ-
յոք որևէ հնար այնտեղից դուրս պրծնելու:

— Մի՛ շարշարվի,— ասաց ինձ հայրս,— ես այնպիսի
տնատեր չեմ, որ կարելի լինի իմ ամբարները մտնել ու դուրս
գալ գողի սողանքներով:

Մայրս, որ մի ընկալեալ ուրախացել էր իմ հայտնութեամբ,
հուսահատութեան մեջ ընկավ, տեսնելով, որ ինձ էլ վիճակ-
վեց բաժանել ամբողջ ընտանիքի կործանումը: Բայց ես ավե-
լի հանգիստ էի այն ժամանակից, ինչ գտնվում էի նրանց և
Մարիա Իվինովնայի հետ: Հետո մի զույգ ատրճանակ կար և
թուրս. ես դեռևս կարող էի դիմանալ պաշարման: Զուրիքը
պետք է վրա հասներ երեկոյան և ազատեր: Այս բոլորը ես
հայտնեցի իմ ծնողներին և կարողացա հանգստացնել մորս:
Նրանք ամբողջապես անձնատուր եղան հանդիպման հրճը-
վանքին:

— Գե՛, Պյոտր,— ասաց հայրս.— հերիք է, ինչքան դու
խելառութուններ արիր, ես էլ՝ կարգին բարկացած էի քեզ
վրա: Բայց կարիք չկա անցածը մտաբերելու: Հուսով եմ,
որ դու հիմա ուղղվել ես և խելքդ գլուխդ ես հավաքել: Գի-
տեմ, որ դու ծառայել ես այնպես, ինչպես վայել է աղնիվ
սպային: Ենորհակալ եմ, մխիթարեցիր ծերունուս: Եթե իմ
փրկութեամբ քեզ պարտական լինեմ, ապա կյանքը կրկնակի
քաղցր կլինի ինձ համար:

Ես արտասովելով համբուրեցի նրա ձեռքը և նայեցի Մա-
րիա Իվանովնային, որն այնպես էր ուրախացել իմ ներկայու-
թյամբ, որ թվում էր միանգամայն երջանիկ ու հանգիստ:
Կեսօրի մոտ մենք լսեցինք արտասովոր աղմուկ և աղա-
ղակներ:

— Այս ի՞նչ բան է,— ասաց հայրս,— չլինի՞ թե քո գըն-
դապետը հասավ:

— Անկարելի է,— պատասխանեցի ես:— Երեկոյից շուտ
նա այստեղ չի լինի:

Աղմուկը սաստկանում էր: Ահազանգ տվին: Բակի միջով
ձիավորներ էին արշավում: Այդ ընդմեջ պատի մեջ կտրած
նեղիկ անցքում երևաց Սավելիչի լալեհեր գլուխը և խեղճ
դաստիարակս աղիողորմ ձայնով արտասանեց.

— Անդրե՛յ Պետրովիչ, Ավդոտյա Վասիլենա, տեր իմ
Պյոտր Անդրեյիչ, ազիզ Մարիա Իվանովնա, բաններս բո՛ւրդ
է. անիրավները գյուղ մտան: Եվ գիտե՛ս, Պյոտր Անդրեյիչ,
թե ո՞վ բերեց նրանց: Շվաբրինը՝ Ալեքսեյ Իվանովիչը. գրո՛ղը
տանի նրան:

Ատելի անունը լսելուն պես Մարիա Իվանովնան ձեռքերն
իրար տվեց ու մնաց անշարժ:

— Լսիր,— ասացի ես Սավելիչին,— մի ձիավոր ուղար-
կիր * գետանցի տեղը, հուսարական գնդին ընդառաջ, և հրա-
մայր, որ գնդապետին հայտնի մեզ սպառնացող վտանգի
մասին:

— Ո՞ւմ ուղարկեմ, է՛, տեր իմ: Լակոտներն ամենքն էլ
բունտ են արել, իսկ բոլոր ձիերը խլված են: Վա՛հ, նրանք
արդեն բակումն են, արդեն ամբարին են մոտենում:

Այդ ժամանակ դռան առջև լավեցին մի քանի ձայներ: Ես
նշան արի մորս ու Մարիա Իվանովնային, որ քաշվեն մի
անկյուն, սուրս մերկացրի և հենվեցի պատին՝ հենց դռան
մոտ: Հայրս վերցրեց ատրճանակները և երկուսի հրահան-
ներն էլ բարձրացրեց ու կանգնեց կողքիս: Կողպեքը աղմը-
կեց, դուռը բացվեց և երևաց զեմակու գլուխը: Ես թրովս հար-
վածեցի, և նա ընկավ, փակելով մուտքը: Հենց նույն ընդմե-
ջին հայրս կրակեց ատրճանակից: Մեզ պաշարող ամբոխը ետ
փախավ անեծքներ տալով: Վիրավորին շեմքից ներս քաշե-
ցի և դուռը կողպեցի ներսի փականքով:

Բակը լի էր զինված մարդկանցով: Նրանց մեջ ես ճա-
նաչեցի Շվաբրինին:

— Մի՛ վախենաք,— ասացի ես կանանց:— Հույս կա:
Իսկ դուք, հայրիկ, այլևս չկրակեք: Խնայեք վառոդի վերջին
լիցքը:

Մայրս լուռ աղոթում էր աստծուն: Մարիա Իվանովնան
կանգնեց ինձ մոտ, հրեշտակային անդորրութեամբ սպասելով
մեր ճակատագրի լուծմանը: Դռան այն կողմից սպառնա-
լիքներ էին լսվում, հայհոյանք և անեծքներ: Ես կանգնած էի

իմ տեղը, պատրաստ կտոր-կտոր անելու առաջին համար-
ձակին: Հանկարծ շարագործները լռեցին: Ես լսեցի Շվարբի-
նի ձայնը, որ կանչում էր ինձ անունս տալով:

— Ես այստեղ եմ, ի՞նչ ես ուզում:

— Անձնատուր եղիք, Գրինյով: դիմադրելն ապարդյուն
է: Խղճա քո ծնողներին: Համառությամբ քեզ շնա փրկի: Իմ
ձեռքը կընկնե՞ք դուք...

— Փորձի՛ր, դավաճան:

— Ո՛չ ինքս կփորձեմ իզուր տեղը գլուխս խոթել, ո՛չ
էլ իմ մարդկանց կկորցնեմ, այլ կհրամայեմ ամբարը վառել
և այն ժամանակ կտեսնենք, թե դու ի՞նչ կանես, Բելոգորսկի
Դոն Կիխոտ... Հիմա ճաշի ժամանակ է: Այժմ նստիր ու
մտածիր, քանի դեռ ազատ միջոց կա: Ցոխուսթյուն: Մա-
րիա Իվանովնա, ձեզնից ներողություն չեմ խնդրում, դուք,
երևի, մութի մեջ չեք ձանձրանում ձեր ասպետի հետ:

Շվարբինը հեռացավ՝ շտեմարանի մոտ պահակներ թող-
նելով: Մենք լուռ էինք: Մեզնից յուրաքանչյուրը մտածում էր
ինքն իրեն, չհամարձակվելով մյուսին հաղորդել իր մտքերը:
Ես պատկերացնում էի ամեն ինչ, որ կարող էր անել գա-
ղազած Շվարբինը: Իմ մասին ես համարյա թե չէի մտածում:
Խոստովանե՞մ արդյոք. ծնողներին վիճակն էլ այնքան չէր
սարսափեցնում ինձ, որքան Մարիա Իվանովնայի ճակատա-
գիրը: Ես գիտեի, որ գյուղացիները և մեր տան մարդիկ
պաշտում են մորս, հորս, շնաչելով նրա խոտությանը, նույն-
պես սիրում էին, քանի որ արգարազատ էր և գիտեր իրեն
ենթակա մարդկանց իսկական կարիքները: Նրանց խոտու-
թյունը մոլորություն էր, վայրկյան չան հարբեցողություն և ոչ
թե նրանց ցասման արտահայտություն: Այնպես որ հաճախա-
կան էր, թե նրանց կիսնային: Բայց Մարիա Իվանովնա՞ն: Նրա
համար արդյոք ի՞նչ վիճակ էր պատրաստեղ այդ անխիղճ և
անբարոյակահ մարդը: Ես չէի համարձակվում կանգ առնել
այդ սոսկալի մտքի վրա և պատրաստվում էի (մեղա քեզ,
տեր) ավելի շուտ մեռցնել նրան, քան թե երկրորդ անգամ
տեսնել դաժան ոտխիս ձեռքում:

Նորից անցավ մոտ մի ժամ: Գյուղում հնչում էին հար-
թածների հրգերը: Մեր պահակները նախանձում էին նրանց և
մեզ վրա զայրանալով հայհոյում էին և մեզ վախեցնում

տանջանքներով ու մահով: Մենք սպասում էինք Շվարբինի
սպառնալիքների հետևանքին: Վերջապես, բակում մեծ շար-
ժում եղավ և մենք նորից լսեցինք Շվարբինի ձայնը:

— Ի՞նչ մտածեցիք: Հոժարակամ հանձնվո՞ւմ եք իմ ձեռ-
քը, թե ոչ:

Ոչ ոք չպատասխանեց նրան:

Քիչ սպասելուց հետո Շվարբինը հրամայեց, որ հարդ
բերեն: Մի քանի րոպեից կրակը բռնկվեց և լուսավորեց խա-
վար շտեմարանը ու ծուխն սկսեց ներս լցվել շեմքատակի
ճեղքերից: Այն ժամանակ Մարիա Իվանովնան մոտեցավ ինձ
և կամաց՝ ձեռքս բռնելով ասաց.

— Հերիք է, Պյոտր Անդրեյիչ: Իմ պատճառով մի կործա-
նեք և՛ ձեզ, և՛ ձեր ծնողներին: Ինձ դուրս թողեք: Շվարբինն
ինձ կլսի:

— Ո՛չ մի գեպքում, — բացականչեցի ես սրտի խորքից: —
Գիտե՞ք արդյոք, թե ձեզ ի՞նչ է սպասում:

— Անպատվության դեպքում կենդանի չեմ մնա, — պա-
տասխանեց նա հանգիստ: — Սակայն, կարելի է, թե ես փր-
կեմ իմ ազատարարին և մի ընտանիք, որ այնպես մեծա-
հոգաբար պատսպարել է խեղճ որբիս: Մնա՞ք բարով, Անդրեյ
Փետրովիչ. մնա՞ք բարով, Ավդոտյա Վասիլևնա: Դուք ինձ
համար բարերարից էլ ավելին եք եղել — օրհնեցեք ինձ: Եվ
դո՛ւք ներեցեք ինձ, Պյոտր Անդրեյիչ: Հավատացած եղեք, որ...
որ... — այս խոսքերի հետ նա լաց եղավ և երեսը ծածկեց
ձեռքերով... Ես խելագարի պես էի: Մայրս լալիս էր:

— Հե՛րիք դուրս տաս, — ասաց հայրս: — Քեզ մենակ ո՞վ
կթողնի ավազակների մոտ: Նստիր այստեղ ու լսիր: Թե
մեռնելու է՝ միասին կմեռնենք:

— Լսիր, էլ ի՞նչ են ասում այնտեղ:

— Անձնատուր լինո՞ւմ եք թե ոչ, — գոռում էր Շվարբի-
նը: — Ա՛յ, կտեսնեք, հինգ րոպեից ձեզ կենդանի-կենդանի
կխորովեն:

— Անձնատուր չենք լինում, շարագործ, — պատասխա-
նեց նրան հայրս հաստատուն ձայնով:

Կնձիռներով ծածկված նրա դեմքը կենդանացել էր մի
զարմանալի աշխուժությամբ, աչքերը փայլատակում էին աչե-

հեր հոնքերի տակից: Եվ դառնալով ինձ՝ ասաց. «Հիմա ժամանակն է»:

Նա դուռը բացեց: Կրակը ներս խուժեց և գալարապտույտ վեր բարձրացավ շոր մամռով խժժած գերաններով: Հայրս կրակեց ատրճանակից, քայլեց այրվող շեմքով և աղաղակեց. «Բոլորդ իմ հետևից»:

Ես բռնեցի մորս և Մարիա Իվանովնայի ձեռքերն ու արագ դուրս բերի նրանց: Շեմքի վրա ընկած էր Շվաբրինը, վիրավորված հորս դառամյալ ձեռքով. ավազակների բազմութունը, որ փախել էր մեր անսպասելի արտելքից, իսկույն սիրտ առավ և սկսեց մեզ շրջապատել: Ես կարողացա նորից մի քանի հարված հասցնել, սակայն հաջող նետած աղյուսը գիպավ ուղիղ իմ կրծքին: Ես ընկա և մի բույս գիտակցութունս կորցրի: Ուշքի գալով ես տեսա Շվաբրինին, որ նստել էր արյունոտ խոտերի վրա և նրա առջև՝ մեր ամբողջ ընտանիքը:

Թևերս ընկած պահում էին ինձ: Գյուղացիների, կազակների և բաշկիրների բազմությունը շրջապատել էր մեզ: Շվաբրինը սոսկալի գունատ էր: Մի ձեռքով նա բռնել էր իր վիրավոր կողքը: Նրա դեմքը տանջանք ու շարուխոտ էր արտահայտում: Նա դանդաղ գլուխը բարձրացրեց, նայեց ինձ և արտասանեց թույլ ու հազիվ լսելի ձայնով.

— Կախել սրան... և բոլորին... բացի նրանից...

Ամբոխն իսկույն կեթ շրջապատեց մեզ և քարշ տվեց դեպի դարպասը: Բայց հանկարծ նրանք մեզ թողին ու փախան զանազան կողմեր. դարբասից ձիով ներս մտավ Զուրինը և նրա հետևից մի ամբողջ հեծելավաշտ՝ թրերը մերկացրած:

Խռովարարները ցիրուցան եղան: Հուսարները հետապնդում էին նրանց, կտորորում ու գերի բռնում: Զուրինը ցած թռավ ձիուց, ողջունեց հորս ու մորս և պինդ սեղմեց ձեռքս:

— Ա՛յ թե լավ ժամանակին վրա հասա,— ասաց նա մեզ:— Աս, այս էլ քո հարսնացուն:

Մարիա Իվանովնան կարմրեց մինչև ականջները: Հայրս մոտ եկավ և շնորհակալութուն հայտնեց՝ հանդիստ, թեպետև զգացված տեսքով: Մայրս գրկեց նրան, անվանելով մեր փրկիչ հրեշտակը:

— Շնորհ արեք մեզ մոտ,— ասաց հայրս և նրան մեր տունը տարավ:

Շվաբրինի մոտով անցնելիս Զուրինը կանգ առավ:

— Սա ո՞վ է,— հարցրեց նա վիրավորին նայելով:

— Սա ինքը նրանց առաջնորդն է՝ հրոսակապետը,— պատասխանեց հայրս մի ինչ-որ հպարտությամբ, որ մատնում էր հին ռազմիկին.— աստված օգնեց իմ թույլ ձեռքով պատժել երիտասարդ շարագործին և վրիժառու լինել նրանից՝ որդուս արյան համար:

— Սա Շվաբրինն է,— ասացի ես Զուրինին:

— Շվաբրինը: Շատ ուրախ եմ: Հուսարներ, վերցրեք սրան: Մեկ էլ՝ ասեք բժշկին, որ կապի նրա վերքը և իր աչքի լույսի պես պահի: Շվաբրինին անպայման պետք է ներկայացնել Կազանի գաղտնի հանձնաժողովին: Նա գլխավոր հանցավորներից մեկն է և նրա ցուցմունքները պետք է որ կարևոր լինեն:

Շվաբրինը բացեց իր մթազնած աչքերը: Նրա դեմքը ուշինչ չէր արտահայտում, բացի ֆիզիկական տանջանքից: Հուսարները թիկնոցի վրա դրած տարան նրան:

Մենք ներս մտանք սենյակները: Ես հուզմունքով էի նայում շուրջս, հիշելով իմ մանկական տարիները: Տանը ուշինչ չէր փոխվել, ամեն ինչ իր նախկին տեղն էր: Շվաբրինը չէր թույլատրել տունը թալանելու, իր ստորության մեջ իսկ պահելով ակամա մի գարշանք դեպի անպատիվ շահասիրությունը:

Մտառները նախասենյակ մտան: Նրանք շէին մասնակցել խռովությանը և անկեղծ սրտով ուրախ էին, որ մենք փրկվել ենք: Սավելիչը ցնձության մեջ էր: Հարկ է իմանալ, որ ավազակների հարձակումից առաջացած խուճապի ժամանակ նա վազել էր ախոռատուն, որտեղ կապված էր Շվաբրինի ձին, թամբել էր, կամաց դուրս քաշել և շնորհիվ իրարանցման՝ աննկատելի կերպով արշավել դեպի գետանցը: Ռազմագնդին նա հանդիպել էր Վոլգայի այս կողմը, հանգստի ժամին: Զուրինը, նրանից տեղեկանալով մեր վտանգի մասին, պատվիրել էր նստել ձիերը, հրամայել՝ մա՛րշ, արշավակելով, և, փառք աստ՞ո՞՞ ժամանակին վրա հասավ:

Զուրինը պնդեց, որ զեմսկու գլուխը ձողի ծայրին հագցրված մի քանի ժամով ի ցույց դրվի կաբակի մոտ:

Հուսարները վերադարձան հետապնդումից, մի քանի մարդ գերի բռնած: Նրանց փակեցին հենց նույն շտեմարանի մեջ, ուր մենք դիմացանք արժանահիշատակ պաշարմանը:

Մենք ցրվեցինք, ամենքն իր սենյակը քաշվելով: Մերերին հանգստություն էր պետք: Ամբողջ գիշերը քնած չլինելով, ես ընկա անկողնիս վրա և խոր քնեցի: Զուրիներ գնաց իր կարգադրությունները անելու:

Երեկոյան մենք հավաքվեցինք հյուրասենյակում, ինքնաեռի շուրջը, ուրախ-ուրախ խոսելով անցած վտանգի մասին: Մարիա Իվանովնան թեյ էր լցնում. ես նստեցի նրա մոտ և բացառապես նրանով էի զբաղված: Մնողներս, թվում էր, թե բարյացակամ էին նայում մեր հարաբերությունների քննաշուկայանը: Մինչև օրս էլ այդ երեկոն կենդանի է իմ հիշողության մեջ: Ես երջանիկ էի, կատարյալ երջանիկ, Իսկ շա՛տ են արդյոք նման ռուպենները մարդկային թշվառ կյանքում:

Մյուս օրը հորս հայտնեցին, որ գյուղացիները եկեւ են աղայական բակը իրենց մեղայականը հայտնելու: Հայրս դուրս եկավ տան շեմքը: Հենց որ նա երևաց, գեղջուկները ծունկ չոքեցին:

— Հը, ի՞նչ կա, հիմարներ,— ասաց նա,— խելքներդ ի՞նչ էր փշել խոսվություն անել:

— Մեղավո՞ր ենք, մեր տեր,— պատասխանեցին նրանք միաբերան:

— Իհարկե որ մեղավո՞ր եք: Խելաություն անում են, և իրենք էլ գոհ չեն: Ներում եմ ձեզ ի նշան այն ուրախության, որ աստված արժանացրեց ինձ՝ տեսնվել որդուս՝ Պյոտր Անդրեևիչի հետ: Գե՛, լավ. մեղքը խոստովանողը թողություն կատանա:

— Մեղավո՞ր ենք:

— Իհարկե մեղավոր եք: Աստված պայծառ եղանակ է տվել մեզ, խոտը հավաքելու ժամանակն է, իսկ դուք, հիմարներ, ամբողջ երեք օր ի՞նչ եք արել: Ավա՛գ, բոլորին խոտհարքի կըջես. բայց տե՛ս, շեկ անասուն, որ Հովհաննու օրը ամբողջ խոտը բարդած լինի: Կորե՛ք աչքիցս:

Գյուղացիները խոտհարճ գլուխ տվին և գնացին կոոր դատելու, ասես ոչինչ չէր եղել:

Շվաբրինի վերքը մահացու չէր: Պահակների հսկողու-

թյամբ նրան ուղարկեցին Կազան: Պատուհանից ես տեսա, թե նրան ինչպես են դնում սայլակի վրա: Մեր հայացքները հանգիպեցին: Նա գլուխը խոնարհեց, և ես շտապով հեռացա պատուհանից: Ես վախենում էի ցույց տալ, թե ցնծում եմ, տեսնելով հակառակորդիս դժբախտությունն ու թշվառությունը:

Զուրիներ պետք է հեռուներն անցներ: Ես վճռեցի հետևել նրան, չնայած ցանկությունս՝ դարձյալ մի քանի օր մնալ իմ ընտանիքի հետ: Արշավանքի դուրս գալու նախօրյակին ես եկա իմ ծնողների մոտ և այն ժամանակվա սովորության համաձայն, մինչև գետին խոնարհ գլուխ տվի, խնդրելով նրանց օրհնությունը՝ Մարիա Իվանովնայի հետ ամուսնանալու: Մերերն ինձ բարձրացրին և ուրախության արցունքով իրենց համաձայնությունը հայտնեցին: Ես նրանց մոտ տարա Մարիա Իվանովնային՝ գունատ ու դողողուն: Մեզ օրհնեցին...

Թե ի՞նչ զգացի ես, այդ չեմ նկարագրի: Ով եղել է իմ վիճակում, նա առանց այդ էլ կհասկանա ինձ,— ով չի եղել, այդ մասին ես միայն ափառալ կարող եմ և խորհուրդ տալ՝ քանի դեռ ժամանակը չի անցել, սիրահարվել և ծնողներից ստանալ նրանց օրհնությունը:

Մյուս օրը գունդը գումարվեց: Զուրիներ հրաժեշտ տվեց մեր ընտանիքին: Մենք բոլորս հավատացած էինք, որ ռազմական գործողությունները շուտով կդադարեն: Ես հույս ունեի մի ամսից հետո ամուսին լինել: Մարիա Իվանովնան հրաժեշտ տալով, բոլորի ներկայությամբ համբուրեց ինձ: Ես նստեցի ձիս: Սավելիչը նորից հետևեց ինձ, և գունդը շարժվեց:

Հեռվից ես երկա՛ր նայեցի մեր գյուղական տանը, որ նորից թողնում էի: Մի մոռյլ նախազգացում անհանգստացնում էր ինձ: Ասես մեկը շնչում էր, որ ինձ համար դեռևս չեն անցել բոլոր դժբախտությունները: Սիրտս նոր փոթորիկ էր գուշակում:

Չեմ նկարագրի մեր արշավանքը և Պուգաչովի պատերազմի վախճանը: Մենք անցնում էինք գյուղերի միջով, որ ավերել էր Պուգաչովը, և ստիպված էինք խեղճ բնակիչներից վերցնել այն, ինչ թողել էին ավազակները:

Նրանք չգիտեին, թե ո՛ւմ ենթարկվեն: Ամենուրեք դադարել էր վարչական կյանքը: Կալվածատերերը անտառներում էին թաքնվում: Ավազակախմբերն ամեն տեղ շարագործություններ էին անում: Այն ժամանակ արդեն դեպի Աստրախան փախչող Պուգաչովին բռնելու համար ուղարկված առանձին զորամասերի պետերն ինքնիշխան պատժում էին մեղավորներին և անմեղներին... Սոսկալի էր վիճակն ամբողջ երկրի, որտեղ մոլեգնել էր հրդեհը: Աստված շանի, որ մարդ տեսնի ուսական բունտը՝ անմիտ ու անողոր: Նրանք, ովքեր մեզանում անկարելի հեղաշրջումներ են նյութում, կամ երիտասարդ են և չգիտեն մեր ժողովրդին, կամ թե չէ՝ դաժանասիրտ մարդիկ, որոնց համար ուրիշի գլուխը քառորդ կոպեկ արժե, դեհ իրենց վիզն էլ՝ հագիվ մի կոպեկ:

Պուգաչովը փախչում էր Ի. Ի. Միխեյլսոնի զորքերից հետամուտ: Շուտով մենք իմացանք նրա վերջնական ջախջախման մասին: Վերջապես Գրինյովը իր գեներալից լուր ստացավ ինքնակոշի բռնելու մասին, և միաժամանակ՝ հրաման կանգ առնելու մասին: Այսպիսով ես կարող էի տուն մեկնել: Ես հրճվում էի, բայց մի տարօրինակ զգացում վըշտացնում էր իմ ուրախությունը:

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԳՈՒԹՅՈՒՆ ԳԵՊԻ ԱՐԶՐՈՒՄ 1829 ԹՎԱԿԱՆԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

ԱՌԱՋԱՌԱՆ

Նորերս ձեռքս ընկավ անցյալ 1834 թվականին Փարիզում տպված մի գիրք, անունը Voyages en Orient entrepris par ordre du Gouvernement Francais¹, Հեղինակը յուրովի նկարագրելով 1828 թվականի արշավանքը՝ իր դատողությունները վերջացնում է հետևյալ խոսքերով. Un poète distingué par son imagination a trouvé dans tant de faits dont il a été témoin non le sujet d'un poème, mais celui d'une satire².

Թուրքական արշավանքում եղած բանաստեղծներից ես գիտեի միայն Ա. Ս. Խոմյակովի և Ա. Ն. Մուրավյովի մասին: Երկուսն էլ գտնվում էին կոմս Դրեբիշի բանակում: Առաջինն այն ժամանակ գրեց մի քանի գեղեցիկ լիրիկական ոտանավորներ, երկրորդը կազմում էր իր ճանապարհորդությունը դեպի սուրբ վայրերը, որն այնքան ուժեղ տպավորություն գործեց: Բայց ես չեմ կարդացել և ոչ մի սատիրա Արզրումի արշավանքի մասին:

Ոչ մի կերպ չէի կարող մտածել, որ այստեղ խոսքն իմ մասին է, եթե նույն այդ գրքում չգտնեի իմ անունը՝ առանձին Կովկասյան կորպուսի գեներալների անունների շարքում:

Parmi les chefs qui la commandaient (l'armée du Prince Paskewitch) on distinguait le Général Mouravief... le Prince Géorgien Tsitsevazé... le Prince Arménien Be-

¹ Ճանապարհորդություններ դեպի Արևելք, ձեռնարկված ֆրանսիական կառավարության հանձնարարությամբ:

² Հարուստ երեակայությամբ օժտված մի պոետ այն փառավոր գործերում, որ նրան վիճակված էր գիտել, գտել էր սյուժետ ոչ թե պոեմի, այլ սատիրայի համար:

boutof... le Prince Potemkin, le Générale Raiewsky, et enfin — M. Pouchkine... qui avait quitté la capitale pour chanter les exploits de ses compatriotes¹,

Խոստովանում եմ. Ֆրանսիական ճանապարհորդի այս տողերը, չնայած գովասանական մակդիրներին, ինձ համար շատ պիկի անախորժ էին, քան ռուսական ժուռնալների հայհոյանքը: Ազնորություն փնտրելը ինձ միշտ թվացել է ծիծաղելի և անհեթեթ քմահաճույք. ոգևորությունը չես գտնի. նա ինքը պետք է գտնի բանաստեղծին: Գալ պատերազմ՝ գալիք սխրագործությունները գովերգելու նպատակով, ինձ համար կլինեն մի կողմից չափազանց ինքնասիրական, մյուս կողմից՝ չափազանց անվայել մի բան: Ես չեմ միջամտում ռուսական դատողություններին: Դա իմ գործը չէ: Միզուցե համարձակ անցումը Սողանլուի վրայով, մի շարժում, որով կոժա Պասկևիչը սերասկիրին կտրեց Օսման-փաշայից, թըշնամու երկու կորպուսների պարտությունը մի օրվա ընթացքում, արագ արշավանքը դեպի Արզրում, — այս բոլորը, որ լիակատար հաջողությամբ պսակվեց, — միզուցե և չափազանց արժանի է ծաղրանքի զինվորական մարդկանց աչքին (որպիսիք են, օրինակի համար, պ. առևտրական հյուպատոս Ֆոնտանյեն, Արևելյան ուղեգրությունների հեղինակը), բայց ես կամաչեի սատիրաներ գրել մեծահոշակ մի զորավարի մասին, որը ինձ սիրալի ընդունեց իր վրանի հովանու տակ և իր մեծամեծ հոգսերի մեջ ժամանակ էր գտնում իմ նկատմամբ հաճելի ուշադրություն ցուցաբերելու: Այն մարդը, որ ուժեղների հովանավորության կարիք չունի, բարձր է գնահատում նրանց սիրալիրությունն ու հյուրասիրությունը, որովհետև նրանցից ուրիշ բան չի էլ կարող պահանջել: Երախտամոռության մեղադրանքը չպետք է մնա առանց առարկության, որպես չնչին քննադատության կամ գրական հայհոյանք: Ահա թե ինչու ես վճռեցի տպել այս առաջաբանը և հրատարակել իմ ճամփորդական նոթերը, որպես այն ամենը, ինչ ես գրել եմ 1829 թվականի արշավանքի մասին:

Ա. ՊՈՒՆՍ

¹ Նրա (Իշխան Պասկևիչի բանակի) հրամանատարների շարքում աչք են ընկնում գեներալ Մուրավյովը... վրացի Իշխան Յիշևաձեն... Հայ Իշխան Բեհբուժովը... Իշխան Պոտյոմկինը, գեներալ Ռաևսկին և, վերջապես, պ. Պուշկինը... որը մայրաքաղաքը թողել էր իր հայրենակիցների սխրագործությունները երգելու համար:

Գ Լ ՈՒ Ն Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Տափաստագները: Կապիկական վրանը: Կովկասյան ջրերը: Թագավորական ճանապարհ: Վաղիկավկազ: Օսական թաղում: Թերեք: Դարիալի կիրճը: Անցում ձյունապատ լեռներով: Առաջին հայացքը Վրաստանի վրա:

Ջրանցքներ: Խոսրով-Միրզան: Գուշեթի քաղաքապետը:

... Մոսկվայից ես գնացի Կալուգա, Բելև ու Օրյոլ և այդպիսով ավելորդ երկու հարյուր վերստ անցա, բայց դրա փոխարեն Երմոլովին տեսա: Նա ապրում է Օրյոլում, որի մոտ գտնվում է նրա գյուղը: Ես եկա նրա մոտ առավոտյան ժամը 8-ին և նրան տանը չգտա: Կառապանս ինձ առաջ, որ Երմոլովը ոչ ոքի մոտ չի լինում, բացի իր հորից, որը մի պարզ, աստվածասեր ժերոնի է, որ նա չի ընդունում միայն քաղաքի աստիճանավորներին, իսկ այլոց համար մատչելի է: Մի ժամից հետո ես նորից եկա նրա մոտ: Երմոլովն ինձ ընդունեց իր սովորական սիրալիրությամբ: Առաջին հայացքից ես ամենափոքր նմանություն անգամ չգտա նրա և իր պատկերների միջև, որոնք սովորաբար նկարված են պրոֆիլով: Կլոր եթձս, կրակատ, գորշ աչքեր, ալեզարդ մազերը՝ ցից-ցից: Վազրի գլուխ հերկուլեսյան իրանի վրա: Ժպիտն անախորժ է, որովհետև հետև անբնական է: Իսկ երբ մտասուզվում է և խոժոռվում, գեղեցկանում է և զարմանալիորեն հիշեցնում Դովի նկարած պոետական պատկերը: Նա չերբեղի կանաչ շեքմեն էր հագած: Նրա առանձնահատկ կատերին կախված էին թքեր և դաշույններ՝ հիշատակներ Կովկասում կատավարչապետ եղած ժամանակից: Նա իր անգործությունն ըստ երևութի՞ն անհամբերությամբ է տանում: Մի քանի անգամ ականց խոսել Պասկևիչի մասին և միշտ կծու: Խոսելով նրա հաղթությունների հեշտության մասին, նա նրան համեմատում էր Հեսու Նաժայի հետ, որի առաջ պատերը թափվում էին փողոցի հնչյունից, և Երևանի կոմսին անվանում էր Երիբոնի կոմս,

«Թող հարձակվի նա,— ասում էր Երմուլովը,— մի ո՛չ խելոք, ո՛չ հմուտ, բայց համառ փաշայի վրա, օրինակ, այն փաշայի, որ հրամանատար էր Շումլայում, և Պասկևիչը կորած է»։ Ես Երմուլովին հաղորդեցի կոմս Տոլստոյի խոսքերը, թե Պասկևիչը պարսկական կամպանիայում այնքան էր լավ գործում, որ խելոք մարդուն կմնար միայն ավելի վատ գործել նրանից տարբերվելու համար։ Երմուլովը ծիծաղեց, բայց չհամաձայնեց։ «Կարելի էր խնայել մարդկանց և ծախքերը»,— ասաց նա։ Կարծես նա գրում է կամ ուզում է գրել իր հիշողությունները։ Նա դժգոհ է Կարամզինի պատմությունից և կկամենար, որ մի բոցավառ գրիչ նկարագրեր, թե ինչպես ուս ժողովուրդը ոչնչությունից հասել է փառքի ու հզորության։ Իշխան Կուրբսկու հիշողությունների մասին նա խոսում էր con amore¹։ Գերմանացիներին լավ է հասցրել։ «Մի հիսուն տարուց հետո,— ասաց նա,— կկարծես, թե ներկա արշավանքին մասնակցել է պրուսական կամ ավստրիական օժանդակ մի բանակ՝ գերմանական այսինչ գեներալների հրամանատարությունները»։ Ես նրա մոտ մնացի մոտ երկու ժամ։ Նրան տհաճություն էր պատճառում, որ չէր հիշում իմ լրիվ անունը։ Նա ներողություն խնդրեց հաճոյախոսություններ ասելով։ Մի բանի անգամ խոսք բացվեց գրականության մասին։ Գրիբոյեդովի ոտանավորների մասին նա ասում է, թե դրանք կարգայիս մարդու այտոսկրերը ցավում են՝ Կառավարության և քաղաքականության մասին ոչ մի խոսք չեղավ։

Իմ ճանապարհը Կուրսկի և Խարկովի վրայով էր, բայց ես թեքվեցի ուղիղ դեպի Քիֆլիսի ճանապարհը, զոհելով մի լավ ճաշ Կուրսկի պանդոկում (որ աննշան բան չէ մեր ճանապարհորդությունների ժամանակ) և հետաքրքրություն չունենալով այցելել Խարկովի համալսարանը, որ չարժե Կուրսկի ճաշին։

Մինչև Ելեց ճանապարհները սարսափելի են։ Մի քանի անգամ իմ կառքը խրվեց ցեխի մեջ, որն արժանի է Օդեսայի ցեխին։ Պատահում էր, որ մեկ օր ու գիշեր ես անցնում էի ոչ ավելի, քան հիսուն վերստ։ Վերջապես տեսա Վորոնեժյան տափաստանները և ազատ սլացա կանաչ դաշտավայրով։ Նովոչերկասկում գտա կոմս Պուշկինին, որ նույնպես գնում էր Քիֆլիս, և մենք համաձայնեցինք միասին ճանապարհորդել։

¹ Հիացմունքով։

Եվրոպայից Ասիա անցնելը ժամ առ ժամ ավելի զգալի է դառնում. անտառներն անհետանում են, բլուրները հարթվում, խոտն ավելի խիտ է դառնում և ցույց տալիս աճի ավելի ճեժ ուժ, երևում են թռչուններ, որոնք անհայտ են մեր անտառներում. արծիվները նստած են մեծ ճանապարհը նշող հողակույտերի վրա, ասես պահակներ լինեն, և հպարտ նայում են ճանապարհորդին։

Արգավանդ արտավայրերում
Անասնձ դամբիկներ
Քարուններն են թափառում։

Կալմիկները տեղավորված են կայարանի խրճիթների մոտ։ Նրանց վրանների մոտ արածում են նրանց անձուռնի, բրդոտ ձիերը, որոնք ձեզ ծանոթ են Օրլովսկու սքանչելի նկարներից։

Մոտ օրերս ես այցելեցի մի կալմիկական վրան (հյուսված ցանկապատ, վրան սպիտակ թաղիք քաշած)։ Ամբողջ ընտանիքը պատրաստվում էր նախաճաշելու։ Կաթսան եփվում էր մեջտեղում, և ծուխը դուրս էր գալիս վրանի վերևում բացված անցքից։ Մի ջահել կալմիկուհի, բավականին սիրունադեմ, ծխախոտ ծխելով կար էր անում։ Ես նստեցի նրա մոտ։ «Անունդ ի՞նչ է», «Քանի՞ տարեկան ես» — «Տասը և ութ», — «Ի՞նչ ես կարում»։ «Վարտիք»։ «Ո՞ւմ համար»։ «Ինձ համար»։ Նա իր ծխամորճը տվեց ինձ ու սկսեց նախաճաշել։ Կաթսայում եփվում էր թեյ՝ ոչխարի ճարպով ու աղով։ Նա առաջարկեց ինձ նաև իր փարչը։ Ես չէի ուզում հրաժարվել, և խմեցի մեկ շնչով։ Չեմ կարծում, թե ժողովրդական մի այլ խոհանոց կարողանար արտադրել ավելի զարշելի մի բան։ Ես մի բան խնդրեցի վրայից ուտելու համար։ Ինձ տվին մի կտոր շորացած զամբիկի միս, Գրանից էլ գոհ էի։ Կալմիկական կոկետությունը վախեցրեց ինձ։ Շուտ դուրս եկա վրանից և հեռացա տափաստանի Կիրկեից։

Ստավրոպոլում երկնքի ծայրին ամպեր տեսա, որոնք աչքերիս զարմանք էինք պատճառել ուղիղ ինը տարի առաջ։ Նրանք նույնն էին դարձյալ, դարձյալ նույն տեղում։ Կովկասյան շղթայի ձյունապատ գագաթներն էին դրանք։

Գեորգիևսկից գնացի Տաք ջրերը։ Այստեղ մեծ փոփոխություն գտա. այստեղ եղածս ժամանակ վանանները գտնվում էին շտապ շինված հյուղերում։ Աղբյուրները, որոնք մեծ մա-

սամբ գտնվում էին իրենց նախնական վիճակում, խփում էին, գոլորշի արձակում և սարերից հոսում զանազան ուղղութիւններով, իրենց հետևից թողնելով սպիտակ և կարմիր հետքեր: Մենք եռացող ջուրը վերցնում էինք կեղևից շինած փարշով կամ թե կտորած շշի տակով: Հիմա հիանալի վաննաներ և տներ էին շինված: Մաշուկի լանջին բուլվար է գցված, որի շորս բոլորը լորենիներ են տնկված: Ամենուրեք՝ մաքուր ճանապարհներ, կանաչ նստարաններ, կանոնավոր ծաղկանոցներ, կամրջակներ, տաղավարներ: Աղբյուրները քարապատված են, վաննաների պատերին փակցված են ոստիկանութիւն կարգադրազրերը: Ամենուրեք կարգ ու կանոն, մաքրութիւն, գեղեցկութիւն...

Խոստովանում եմ, Կովկասյան ջրերը հիմա ավելի շատ հարմարութիւններ ունեն, բայց ես աստուծոյ էի նրանց փառալուծումը: Թփուտներն ու շցանկապատված վիհերը, որոնց վրայով երբեմն առաջներում մազլցում էի: Տխար սրտով թողի ջրերը և վերադարձա Գեորգիևսկի: Շուտով վրա հասավ գիշերը: Զինք երկինքը ծածկվեց միլիոնավոր աստղերով: Ես գնում էի Պողկովոնկի փողով: Այստեղ էր, որ նախկինում ինձ հետ նստում էր Ա. Ռաևսկին, ականջ դնելով ջրերի մեղեդուն: Վեհապանձ Բեշթաուն հեռվում ավելի ու ավելի սև էր գծազրվում, շրջապատված լեռներով՝ իր վասալներով, և վերջապես անհետացավ խավարի մեջ...

Հետևյալ օրը շարունակեցինք ճանապարհը և հասանք Եկատերինոգրադ, որը մի ժամանակ փոխարքայանիստ քաղաք է եղել:

Եկատերինոգրադից սկսվում է Ռազմավիրական ճանապարհը: Փոստի ճանապարհը վերջանում է: Զի՛ր են վարձում մինչև Վլադիկավկազ: Տրվում են կազակներ ու հետևակ պահակախումբ և մի թնդանոթ: Փոստն ուղարկում են շաբաթը երկու անգամ, և ճանապարհորդները միանում են նրան. դա կոչվում է Օկագիա: Մենք երկար շաբաթեցինք: Փղատը եկավ հետևյալ օրը, և երրորդ օրն առավոտյան ժամը 9-ին պատրաստ էինք ճանապարհ ընկնելու: Հավաքատեղում միացավ ամբողջ քարավանը, որ բաղկացած էր հինգ հարյուրի չափ մարդուց: Թմբուկ զարկեցին: Մենք շարժվեցինք Առջևից

հետևակ զինվորներով շրջապատված, շարժվեց թնդանոթը: Նրա հետևից ձգվեցին կառքերը, բերդից բերդ տեղափոխվող զինվորների կանանց ծածկասայլերը, մեր հետևակից ճոնչաց երկանիվ սայլերի գումակը: Երկու կողմերից վազում էին ձիերի երամակներ և եզների նախիրներ: Նրանց մոտով արշավում էին ուղեկցորդները՝ յափնջիներով ու օղապարներով: Այդ բոլորը ինձ սկզբում շատ էր դուր գալիս, բայց շուտով ճանձրացրեց: Թնդանոթը շարժվում էր քայլով, պատրույզը ծխում էր, և զինվորները նրանով կպցնում էին ծխամորճերը: Մեր երթի գանդաղութիւնը (առաջին օրը մենք միայն 15 վերստ անցանք), անտանելի շոգը, պաշարի պակասութիւնը, անհանգիստ գիշերները, նոզայական սայլերի անընդհատ ճոնչոցը ինձ համբերութիւնից հանում էին: Թաթարները պարծենում են այդ ճոնչոցով, ասելով, թե իրենք շրջագայում են որպես ազնիվ մարդիկ, թաքնվելու կարիք չունեն: Այս անգամ ինձ համար ավելի հաճելի կլինեք ճանապարհորդել ոչ այդքան պատվավոր հասարակութիւնի հետ:

Ճանապարհը բավական միառեսակ էր. հարթավայր, շուրջը բլուրներ: Երկնքի ծայրում Կովկասի գագաթները, որ օրեցօր ավելի ու ավելի բարձր էին երևում: Բերդերը, որոնք բավարար են այս երկրի համար, ունեն խրամատ, որի վրայով առաջներում մեզանից ամեն մեկը կթռչեր-կանցներ առանց թափ առնելու. ժանգոտ թնդանոթներ, որ շեն գործել Գուդովիչի ժամանակից ի վեր, փլած պատնեշ, որի վրա թափառում է հավերի ու սագերի կայազորը: Բերդում կան մի քանի խղճուկ հյուղեր, ուր դժվարութեամբ կարելի է մի տասը ձու և մածուկ ճարել:

Առաջին աչքի ընկնող տեղը Մինարեթ բերդն է: Նրան մոտենալիս մեր քարավանն անցնում էր մի սքանչելի հովիտով, գերեզմանաթմբերի միջով, որոնք ծածկված էին լորենիներով ու շինարներով: Դրանք ժանտաթափից մեռած մի քանի հազար մարդկանց գերեզմաններ էին: Ամենուր երևում էին երփներանգ ծաղիկներ, որ կյանք էին առել վարակված աճյուններից: Աջ կողմում շողշողում էր ձյունապատ Կովկասը. առաջից բարձրանում էր մի ահագին անտառապատ սար. նրա ետևում էր գտնվում բերդը, որի շուրջը երևում են հետքերը մի ավերված աուլի, որ կոչվել է Տատարտուր և մի ժամանակ

Մեծ Կաբարդայի գլխավոր աուլն է եղել: Թեթև, մենավոր մինարեթը, որը գեղակազմ բարձրանում է քարակույտերի միջից, ցամաքած հեղեղատի ափին, վկայում է անհետացած գյուղի երբեմնի գոյությունը: Մինարեթի ներսի սանդուղքը դեռ չի քանդվել: Ես այդ սանդուղքով բարձրացա հարթակը, որի վրայից այլևս չի հնչում մուլլայի ձայնը: Այստեղ ես գտա մի քանի անհայտ անուններ, որ աղյուսի վրա խզբզել էին փառասեր ճանապարհորդները:

Մեր ճանապարհը գեղատեսիլ դարձավ: Լեռները ձգվում էին մեր վերևում: Նրանց գագաթներին սողում էին հազիվ նշմարելի հոտեր, որ միջատների էին նմանում: Մենք նշմարեցինք նաև հովվին, որ միգուցե և մի ժամանակ գերի ընկած և գերության մեջ ծերացած ուս է: Մենք էլի գերեզմանաթմբերի, էլի ավերակների հանդիպեցինք: Երկու-երեք գերեզմանաքարեր կանգնած էին ճանապարհի եզրին: Այնտեղ, ըստ շերքեզների սովորության, թաղված էին նրանց հրոսակները: Քարի վրա փորագրված թաթարական արձանագրությունը, թրի պատկերը, թանգան մնացել էր հափշտակիչ թոռների ի հիշատակ հափշտակիչ նախնու:

Չերքեզները մեզ ատում են: Մենք նրանց քշել ենք լայնարձակ արոտատեղերից, նրանց աուլներն ավերված են, ամբողջ ցեղեր բնաջինջ եղած: Նրանք հետզհետե ավելի են հեռանում դեպի լեռների խորքը և այնտեղից սկսում իրենց ապատակությունները: Խաղաղ շերքեզների բարեկամությունը անվստահելի է. նրանք միշտ պատրաստ են օգնելու իրենց վայրագ ցեղակիցներին: Նրանց վայրենի ապստամբության ոգին զգալիորեն ընկել է: Նրանք հազվադեպ են հարձակվում հավասար թվով կազակների վրա, երբեք չեն հարձակվում հետևազորի վրա և փախչում են, երբ թնդանոթներ են տեսնում: Սակայն երբեք առիթ չեն փախցնի հարձակվելու թույլ ջոկատի կամ անպաշտպանի վրա: Այս կողմերում շատ լուրեր են պտտում նրանց շարագործությունների մասին: Համարյա թե ոչ մի հնար չկա նրանց զսպելու, մինչև որ նրանց զինաթափ շանեն, ինչպես զինաթափ արին Լրիմի թաթարներին, մի բան, որ չափազանց դժվար է նրանց մեջ տիրող ժառանգական գծությունների և արյան վրիժառույթյան պատճառով: Դա-

ջույնն ու թուրը նրանց մարմնի անդամներն են, և մանուկն սկսում է դրանց տիրապետել ավելի առաջ, քան թոթովել: Նրանց համար սպանությունը մարմնական հասարակ մի շարժում է: Գերիներին պահում են փրկագնի հույսով, բայց օարսափելի անգութ են վարվում հետները, հարկադրում են աշխատել ուժից վեր, կերակրում են հում խմորով, ծեծում են, երբ խելքներին փչում է, և նրանց պահակ են դնում իրենց տղաներին, որոնք մի խոսքի համար իրավունք ունեն նրանց կոտորելու իրենց մանկական թրերով: Նորերս բռնել էին մի խաղաղ շերքեզի, որը կրակել էր մի զինվորի վրա: Նա արդարացել էր նրանով, որ իր հրացանը չափազանց երկար էր լցված մնացել: Ինչ անես այդպիսի ժողովրդի հետ: Սակայն պետք է հուսալ, որ Սև ծովի արևելյան ափի գրավումը, շերքեզներին կտրելով Թուրքիայի հետ առևտուր անելուց, նրանց կհարկադրի մերձենալ մեզ: Ծոխություն ազդեցությունը կարող է նպաստել նրանց սանձահարմանը. ինքնաեռը կարևոր նորամուծություն կլինի: Կա ավելի ուժեղ, ավելի բարոյական մեր դարի լուսավորությանն ավելի համապատասխան միջոց՝ դա ավետարանի քարոզումն է: Վաղուց չէ, որ շերքեզները ընդունել են մահմեդական հավատը: Նրանք հրապուրվել են Վոռանի առաքյալների գործունյա ֆանատիզմով, որոնցից աչքի ընկնող է եղել Մանսուրը, մի արտակարգ մարդ, որ երկար ժամանակ Կովկասն ապստամբեցրել է ռուսական տիրապետության դեմ, վերջում բռնվել է մեր կողմից և մեռել Սոլովեցկի վանքում: Կովկասը սպասում է քրիստոնեական միսիոներներին: Բայց մեր ծուլության համար ավելի հեշտ է կենդանի խոսքի փոխարեն մեռյալ տառեր ձուլել և համարքեր ուղարկել գիր չճանաչող մարդկանց:

Մենք հասանք Վլադիկավկազ, նախկին Կափկայա լեռների նախադռանը: Նա շրջապատված է օսական աուլներով: Ես այցելեցի նրանցից մեկը և հանդիպեցի թաղման: Խրճիթի մոտ խոնվել էր ժողովուրդը: Բակում կանգնած էր մի սալերկու եզ լծած: Մեռյալի ազգականներն ու բարեկամները գալիս էին ամեն կողմից և դառը լացով մտնում խրճիթը, բոռնցքներով զարկելով իրենց ճակատին: Կանայք կանգնած էին հանդարտ: Մեռյալին դուրս բերին յափնջու վրա:

Dike a warrior taking his rest
White his martial around him!

գրին սայլին: Հյուրերից մեկը վերցրեց հանգուցյալի հրացանը, փշեց վառողարանից վառողն ու դրեց դիակի կողքին: Եզները շարժվեցին: Հյուրերը առաջացան հետևից: Մարմինը պետք է թաղվեր լեռներում, առլից մի երեսուն վերստ հեռավորության վրա: Ափսոս որ ոչ ոք չկարողացավ ինձ բացատրել սույն ժեսերը:

Օսերը ամենաաղքատ ցեղն են Կովկասում բնակվող ժողովուրդներից: Նրանց կանայք գեղեցիկ են, և, ինչպես ասում են, շատ բարեհաճ են դեպի ճանապարհորդները: Բերդի դարբասի մոտ ես պատահեցի երկուսին, մի բանտարկյալ օսի կնոջն ու աղջկան: Նրանք ճաշ էին տանում նրա համար: Նրանք հանգիստ ու համարձակ էին թվում, սակայն երբ ես մոտեցա՝ երկուսն էլ խոնարհեցին գլուխները և ծածկվեցին իրենց պատառուտած շաղրաներով: Բերդում տեսա շերքեղ ամանաթների՝ կայտառ ու սիրուն տղաների: Նրանք ամեն բուսի շարճհիւթյուններ են անում և բերդից փախչում: Նրանց պահում են ողբալի վիճակում: Նրանք ման են զալիս ցնցոտիներով, կիսամերկ և գարշելի կեղտոտ: Ոմանց վրա տեսա փայտե ոտնակոճղեր: Ըստ երևույթին, ազատ արձակված ամանաթները չեն ցավում, որ գտնվում են վազիկավազում:

Թնդանոթը մեզներից բաժանվեց: Մենք ճանապարհ ընկանք հետևազորի և կազակների հետ, Կովկասը մեզ ընդունեց իր սրբարանը: Խուլ աղմուկ լսեցինք և տեսանք Թերեքը, որ հոսում էր զանազան ուղղություններով: Առաջացանք նրա ձախ ափով: Նրա աղմկալի ալիքները շարժում են օսական ցածրիկ շնաբույների նմանող ջրադացների անիվները: Որչափ խորանում էինք դեպի լեռները, այնքան ավելի նեղ էր դառնում կիրճը: Սեղմված Թերեքը մոնջալով նետում է իր պղտոր ալիքները ժայռերի վրայով, որոնք փակում են նրա ճանապարհը: Կիրճը գալարվում է նրա հոսանքի երկարությամբ: Ալիքները հղկել են լեռների քարե ստորոտները: Ես գնում էի

1 Նա պահած էր՝ փաթած իր մարտական թիկնոցի մեջ, որպես հանգստացող շինվոր:

ստով և ամեն բուսի, բնության մոռյլ սքանչելիքից ապշած կանգ առնում: Մառախլապատ եղանակ էր, ամպերը ծանր շարժվում էին սև գազաթների մոտով: Կոմս Պուշկինը և Շերնվալը, նայելով Թերեքին մտաբերում էին Իմատրան և նախապատվությունը տալիս էին Հյուսիսում որոտացող գեաին: Բայց ես ոչ մի բանի հետ համեմատել չէի կարողանում իմ առաջ բացված տեսարանը:

Լարս չհասած, ես ես մնացի պահակախմբից, աչքերս սևեռած այն վիթխարի ժայռերին, որոնց միջով Թերեքը ճողփողում էր անմեկնելի կատաղություն: Հանկարծ դեպի ինձ է վազում մի զինվոր, հեռվից գոչելով: Մի կոնգնեմ, Ձերդ բարեձնություն, կսպանեն: Այդ նախազգուշացումը անսովոր լինելով, ինձ չափազանց տարօրինակ թվաց: Բանն այն է, որ օս ալազակները, այս նեղ տեղում իրենց անվտանգ զգալով Թերեքի այն կողմից կրակում են ճանապարհորդների վրա: Մեր անցնելու նախընթաց օրը նրանք այդ ձևով հարձակվել էին գնեկրալ Բեկովիչի վրա, որը Քշել անցել էր նրանց կրակոցների միջով: Ժայռի վրա ինչ-որ Կամրոցի ավերակներ են երևում. նրանք շարածեփված են խաղաղ օսերի հյուղերով, որոնք կարծես ծիծեռնակի բույներ լինեն:

Լարսում մենք կանգ առանք գիշերելու: Այնտեղ հանդիպեցինք մի Ֆրանսիացի ճանապարհորդի, որը մեզ վախեցրեց մեր անցնելիք ճանապարհի նկարագրությամբ: Նա մեզ խորհուրդ էր տալիս կառքերը թողնել Կոբուում և ձիով գնալ: Նրա հետ առաջին անգամ խմեցինք կախեթի գինի՝ գարշահոտ սկճորից, հիշելով Իլիականի խնջույքները:

Եվ այժի տիկերում գինին, սփոփանքը մեր:

Այստեղ ես գտա «Կովկասի գերու» մի կեղտոտված արտագրություն, որը, խոստովանում եմ, վերստին կարգացի մեծ հաճույքով: Այդ բոլորը թույլ է, դեռահաս, թեբատ, բայց շատ բան կուհաված և արտահայտված է ճիշտ:

Հետևյալ օրն առավոտյան մեկնեցինք: Թուրք գերիները կարգի էին բերում ճանապարհը: Նրանք զանգատվում էին իրենց տրվող կերակուրից: Ոչ մի կերպ չէին կարողանում ընտելանալ ուսական սև հացին: Այդ հիշեցրեց ինձ իմ բարեկամ Շ-ի խոսքերը, որ նա ասում էր Փարիզից վերադառնա-

լուց հետո. «Վատ է, եղբայր, Փարիզում ապրելը, ուտելու բան չկա. սև հաց չես ճարի»:

Լարսից յոթ վերստ հեռու գտնվում է Դարիալի պոստը: Կիրճը նույն անունն է կրում: Ժայռերը երկու կողմից կանգնած են զուգահեռ պատերի նման: Այստեղ այնքան նեղ է, այնքան նեղ, գրում է մի ճանապարհորդ, որ ոչ միայն տեսնում, այլ կարծես զգում ես անձկությունը:

Երկնքի մի կտորը ժապավենի նման կապտին է տալիս մեր գլխավերևը: Լեռան բարձունքից մանր ու ցայտող շիթերով թափվող առունները ինձ հիշեցնում էին Ռեմբրանդտի տարօրինակ նկարը՝ Գանիմեդի հափշտակումը: Ի դեպ, կիրճն էլ լուսավորված էր իսկը նրա ճաշակով: Տեղ-տեղ Թերեբը ողողում է ժայռերի բուն ստորոտը, և ճանապարհի վրա, իբրև ամբարտակ, քարեր են կիտված: Պոստից ոչ հեռու գետի վրա խիզախորեն մի կամրջակ է ձգված. երբ կանգնում ես վրան, թվում է թե ջրաղացի վրա ես: Կամուրջն ամբողջութեամբ ցնցվում է, իսկ Թերեբն աղմկում է ջրաղացաքարը շարժող անիվների նման: Դարիալի դիմաց սև ժայռի վրա երևում են ամրոցի ավերակներ: Ավանդությունն ասում է, թե այնտեղ թաքնված է եղել ինչ-որ Դարիա թագուհի, որը տվել է իր անունը կիրճին. հեքիաթ է: Դարիալը հին պարսից լեզվով կնշանակե դարպաս: Պլինիոսի վկայությամբ, Կովկասի դուռը, որ սխալմամբ Կասպից է կոչվել, այստեղ է եղել: Կիրճը փակված է եղել փայտե երկաթապատ, իսկական դարպասով: Նրա տակից, գրում է Պլինիոսը, հոսում է Դիրիոզորիս գետը: Այստեղ էլ կառուցված է եղել ամրոցը՝ վայրենի ցեղերի հարձակումներին դիմադրելու համար: Տեսեք կոմս Ի. Պոտոցկու ճանապարհորդությունը, որի գիտական հետախուզումները նույնքան հետաքրքրական են, որքան և իսպանական ոռոմանները:

Դարիալից ճանապարհվեցինք դեպի Կազբեկ: Մենք տեսանք Տրոցկի դարպասը (մի կամար, որ գոյացել է ժայռի մեջ վառողի պայթյունից) մի ժամանակ նրա տակով անցնում էր ճանապարհը, իսկ այժմ հոսում է իր հունը հաճախ փոխող Թերեբը:

Կազբեկ գյուղից ոչ հեռու մենք անցանք կատաղի հեղեղատը, մի ձորակ, որ մեծ անձրևների ժամանակ կատաղի գետ

է դառնում: Այդ ժամանակ նա բոլորովին ցամաքած էր և հրշակված միայն իր անունով: Կազբեկ գյուղը գտնվում է Կազբեկ լեռան ստորոտում և պատկանում է իշխան Կազբեկին: Իշխանը մոտ 45 տարեկան մի տղամարդ էր, հասակով պրիտորոժենսկի ֆիլզելմանից ավելի բարձր: Մենք նրան գտանք դուքանում (այդպես են կոչվում վրացական ճաշակրպակները), որոնք շատ ավելի աղքատ են և ոչ ավելի մաքուր, քան ռուսականները: Դռան մոտ ընկած էր մի հաստափոր տկճոր (եզան տիկ), իր չորս ոտները շոած: Հսկան նրանից գինի էր ծծում և մի քանի հարց տվեց ինձ, որոնց ես պատասխանեցի նրա կոչումին ու հասակին վայել հարգանքով: Մենք բաժանվեցինք որպես լավ բարեկամներ:

Շուտ են բթանում տպավորությունները: Հազիվ անցավ մի օր, և արդեն Թերեբի մոնչոցն ու նրա այլանդակ ջրվեժները, ժայռերն ու անդունդները այլևս չէին գրավում իմ ուշադրությունը: Ինձ սկսեց տիրել բացառապես Թիֆլիս հասնելու անհամբերությունը: Ես նույնիսկ անտարբեր էի անցնում Կազբեկի մոտով, ինչպես մի ժամանակ լողում էի Չաթրդաղի մոտով: Ճշմարիտ է և այն, որ անձրևային ու մառախլապատ եղանակն ինձ խանգարում էր տեսնել նրա ձյունե շեղջը, որը, ըստ բանաստեղծի արտահայտության, հեծառան է երկնակամարին:

Սպասում էի պարսից արքայազնին: Կազբեկից որոշ տարածության վրա մեզ հանդիպեցին մի քանի կառքեր և դժվարացրին Նեղ ճանապարհը: Մինչև որ կառքերը իրար մոտով կանցնեին, պահախիսի սպան մեզ հայտնեց թե ինքն ուղեկցում է պարսից պալատական բանաստեղծին, և իմ ցանկությամբ ինձ ներկայացրեց Ֆազիլ-խանին: Ես թարգմանի օգնությամբ նրան դիմեցի արևելյան վերամբարձ ողջույնի խոսքով, բայց որքան ամաչեցի, երբ Ֆազիլ-խանը իմ անտեղի խեղկատակությամբ պատասխանեց կարգին մարդուն հատուկ պարզ, խելացի քաղաքավարությամբ: Նա հույս ուներ ինձ տեսնելու Պետերբուրգում: Ցավում էր, որ մեր ժանոթությունը լինելու է ոչ երկարատև և այլն: Ես ամոթով ստիպված էի թողնել իմ փրուն-կատակային տոնը և անցնել սովորական եվրոպական ֆրազների: Ահա մի դաս մեր ռուսական ծաղ-

րասիրութեան համար: Այսուհետև ես մարդու մասին չեմ դատի նրա ոչխարի փափախով՝ և ներկած եղունգներով:

Կորի պոստը գտնվում էր Կրեստովայա լեռան հենց ստորոտում, այն լեռան, որի վրայով պիտի անցնեինք: Մենք այստեղ կանգ առանք գիշերելու համար և սկսեցինք մտածել, թե ինչպես կատարենք այդ սոսկալի սխրագործութունը: արդյոք կառքերը թողնելով, կազակների ձիերը նստենք, թե մարդ ուղարկենք օսերի եղևների հետևից: Համենայն դեպս, ես մեր ամբողջ քարավանի կողմից պաշտոնական խնդիրք գրեցի պ. Չիլյանին, որ այս կողմերի պետն է, և մենք պատկեցինք քննելու՝ սպասելով սայլերին:

Մյուս օրը ժամը մոտ 12-ին աղմուկ, աղաղակներ լսեցինք և տեսանք մի արտասովոր տեսարան. տասնութ զույգ լղար փոքրահասակ եզներ, մի խումբ կիսամերկ օսերի հարվածների տակ, հագիվհազ քաշում էին իմ բարեկամ Օ-ի թեթև վիեննական կառքը: Այդ տեսարանը իսկույն ցրեց իմ բոլոր տարակուսանքները: Ես վճռեցի իմ ծանր պետերբուրգյան կառքը ետ ուղարկել Վլադիկավկազ և ձիով գնալ Թիֆլիս: Կոմս Պուշկինը շեր ուզում հետևել իմ օրինակին: Նա գերադասեց եզների մի ամբողջ նախիր լծել իր բրիչկային (կիսակառք), որ բեռնված էր ամեն տեսակի պաշարներով, և հանդիսավոր կերպով անցնել ձյունապատ լեռնաշղթան: Մենք բաժանվեցինք և ես ճանապարհվեցի գնդապետ Օզարյովի հետ, որը հետախուզում էր այստեղի ճանապարհները:

Ճանապարհն անցնում էր փլվածքի վրայով, որ առաջացել էր 1827 թվի հունիսի վերջին: Այդպիսի դեպքեր պատահում են սովորաբար յուրաքանչյուր յոթ տարին մեկ: Քարի մի ահագին գուղձ, վայր գլորվելով, մի ամբողջ վերստ տարածություն մը կիրճը լցրել և կտրել էր Թերեքը: Ներքևում կանգնած պահակները լսել էին սոսկալի դղրոյուն և տեսել, որ գետն արագորեն բարակել է և մի բառորդ ժամում բոլորովին հանդարտվել ու սպառվել: Թերեքը փլվածքի միջով դուրս էր եկել երկու ժամից ոչ շուտ: Այն թե սարսափելի փլվածք է եղել:

Մենք ուղիղ բարձրանում էինք ավելի ու ավելի վեր: Մեր

ձիերը խրվում էին փխրուն ձյունի մեջ, որի տակ վտակներ էին աղմկում: Ես զարմացած նայում էի ճանապարհին և չէի հասկանում, թե ինչպես կարելի է այդտեղ ճամփորդել կառքով:

Այդ ժամանակ խուլ որոտ լսեցի: «Փլվածք է», — ասացինձ պ. Օզարյովը: Ետ նայեցի և այն կողմում տեսա մի ձյունակույտ, որը պոկվելով դանդաղորեն իջնում էր զառիվայրից: Փոքր փլվածքներն այստեղ հազվադեպ չեն: Անցյալ տարի մի ռուս սայլապան անցնելիս է եղել Կրեստովայա լեռնով: Փլվածքը պոկվել է. սոսկալի ճնազունդն ընկել է նրա սայլի վրա, կլանել է սայլը, ձին ու գեղջուկին, գլորվել է ճանապարհի մյուս կողմը և իր ավարի հետ միասին թավալվել դեպի անդունդը: Մենք հասանք սարի գագաթին: Այստեղ դրված է գրանիտե խաչ, մի հին հուշարձան, որ վերանորոգել է Երմովը:

Այստեղ ճանապարհորդները սովորաբար իջնում են կառքերից և առաջանում ոտքով: Նորերս այստեղից անցել է մի ինչ-որ օտարերկրացի հյուպատոս. նա այնքան թույլ է եղել, որ պատվիրել է իր աչքերը կապել. նրան տարել են թևերից բռնած և, երբ աչքերի կապը բացել են՝ ծունկ է չռքել, գոհություն հայտնել աստծուն և այլն, որ շատ զարմացրել է ուղեկցողներին:

Վայրկենական անցումը ահավոր Կովկասից դեպի գեղատեսիլ Վրաստանը հիանալի է: Հանկարծ հարմվի օդը սկսում է մեղմորեն փչել ճանապարհորդի երեսին: Գուտ լեռան բարձունքից բացվում է Կայշաուրի հովիտն իր մարդաբնակ ժայռերով, իր այգիներով, իր վճիտ Արագվայով, որ ոլորվում է փնչպես մի արծաթե ժապավեն, — և այս բոլորը փոքրացած ձևով, երեք վերստանոց անդունդի հատակում, որի եզրով անցնում էր վտանգավոր ճանապարհը:

Մենք իջնում էինք հովիտը: Նորալուսինը երևաց պարզ երկընթում: Երեկոյան օդը մեղմ էր և տաք: Գիշերեցի Արագվայի ափին, պ. Չիլյանի տանը: Մյուս օրը հրաժեշտ տվի սիրալիր տանտիրոջը ու շարունակեցի ճանապարհը:

Այստեղ սկսվում է Վրաստանը: Զվարթ Արագվայով ոտգվող պայծառ հովիտները փոխարինեցին մռայլ կիրճերին և ահեղ Թերեքին: Մերկ քարափների փոխարեն իմ շուրջը տեսա

1 Այդպես են կոչվում պարսկական գոգակները: Մ. 2.:

կանաչ լեռներ և պտղատու ծառեր: Զրանցքները ապացուցում էին կրթվածութեան առկայութիւնը: Դրանցից մեկն ինձ զարմացրեց տեսողական պատրանքի կատարելութեամբ, թվում է թէ ջուրը սարի վրայով վարից դեպի վեր է հոսում:

Փասանաուրում կանգ առա ձիերը փոխելու համար: Այստեղ հանդիպեցի մի ուս սպայի, որն ուղեկցում էր պարսից արքայազնին: Շուտով զանգակների ձայն լսեցի, և ճանապարհի վրա ձգվեց մեկը մյուսին կապած և ասիական ձևով բռնված զաթարների (ջորինների) մի ամբողջ շարան: Առաջացա ոտով, շապսետով ձիերին: Անանուրից կես վերստ հեռու, ճանապարհի պտույտում հանդիպեցի Խոսրով Միրզային: Նրա կառքերը կանգնած էին: Ինքը դուրս նայեց իր կառքից և ինձ զլխով արավ: Մեր հանդիպումից մի քանի ժամ հետո արքայազնի վրա հարձակվել էին լեռնցիները: Լսելով զնգակների սուլոցը, Խոսրովը դուրս էր ցատկել կառքից, նստել իր ձին ու փախել: Նրա հետ եղած ուսաները զարմացել են նրա համարձակութեան վրա: Բանն այն է, որ կառքին անսովոր երիտասարդ ասիացին ավելի շուտ կառքը ծուղակ է համարել, քան թէ ապաստարան:

Ես Անանուր հասա, առանց հոգնածութիւն զգալու: Իմ ձիերը շէին եկել: Ինձ ասացին, որ մինչև Դուշեթ քաղաքը մնացել է ոչ ավելի, քան տասը վերստ, և ես դարձյալ առաջացա ոտով: Բայց ես չգիտեի, որ ճանապարհը սարն ի վեր էր: Այդ տասը վերստն արժեր ամբողջ քսան վերստ:

Վրա հասավ երեկոն. ես առաջ էի գնում, ավելի ու ավելի վեր բարձրանալով: Ճանապարհից մոլորվել անկարելի էր, բայց տեղ-տեղ աղբյուրներից գոյացած կալոտ ցեխը մինչև ծնկներս էր հասնում: Բոլորովին հոգնեցի: Մութը սաստկացավ: Լսում էի շների ոռնոցն ու հաշոցը և ուրախանում, կարծելով, թէ քաղաքը հեռու չէ: Բայց սխալվում էի. հաշում էին վրացի հովիվների շները, իսկ ոռնում էին շախկալները, որ այստեղ սովորական բաներ են: Անիծում էի իմ անհամբերութիւնը, բայց ճարս ինչ: Վերջապես լույսեր տեսա և գրեթէ գիշերին արդեն կանգնած էի ծառերի հովանում գտնվող տների մոտ, Առաջին պատահած մարդը հանձն առավ ինձ ուղեկցել քաղաքապետի մոտ և դրա համար ինձանից մեկ աբասի պահանջեց:

Իմ երևալը քաղաքապետի մոտ, որը մի վրացի հին սպայ էր, մեծ ազդեցութիւն գործեց: Ես պահանջում էի. առաջինը՝ սենյակ, որտեղ կարողանայի հանվել, երկրորդը՝ մի բաժակ գինի, երրորդը՝ մի աբասի իմ ուղեկցողի համար: Քաղաքապետը չգիտեր, թէ ինչպես ինձ ընդունեն, և ինձ նայում էր տարակուսանքով: Տեսնելով, որ նա չի շտապում կատարել իմ խնդրանքները, սկսեցի նրա մոտ հանվել, ներողութիւն խնդրելով de la liberté grande¹:

Բարեբախտաբար, գրպանումս գտա իմ ճանապարհորդական վկայականը, որն ապացուցում էր, որ ես խաղաղ ճանապարհորդ եմ, և ոչ թէ Ռինալդո Ռինալդինի: Օրհնյալ հրովարտական անմիջապես իր ազդեցութիւնն ունեցավ: Ինձ սենյակ հատկացրին, մի բաժակ գինի բերին, և աբասի տվին իմ ուղեկցին, հայրաբար նրան հանդիմանելով՝ վրացական հյուրասիրութիւնը վիրավորող շահասիրութեան համար: Ես նետվեցի բազմոցի վրա, հուսալով իմ սխալգործութիւնից հետո քնել դյուցազնական քնով: Բայց ուր էր որ. լվերը, որոնք շախկալներից շատ ավելի վտանգավոր են, հարձակվեցին վրաս և ամբողջ գիշերը հանգիստ չտվին: Առավոտյան մոտս եկավ իմ ծառան և հայտնեց, թէ կոմս Պուշկինը բարեհաջող կերպով եղներով անցել է ձյունապատ սարերը և ժամանել Դուշեթ: Հարկավոր էր շտապել: Կոմս Պուշկինը և Շերնվալը այցելեցին ինձ և առաջարկեցին դարձյալ միասին ճանապարհվել: Ես Դուշեթը թողեցի այն հաճելի մտքով, թէ գիշերելու եմ Թիֆլիսում:

Ճանապարհը նույնչափ հաճելի էր և գեղատեսիլ, թեև հազվադեպ էինք տեսնում ազգաբնակչության հետքեր: Գարցիսկալայից մի քանի վերստ այն կողմը անցանք Քուրը՝ հոմեական արշավանքների ժամանակներից մնացած հնադարյան կամուրջով, և արագ վարգով, իսկ երբեմն էլ շափ գցելով ձիերը քշեցինք դեպի Թիֆլիս, ուր աննկատելի կերպով հասանք գիշերվա ժամը մոտ 11-ին:

¹ Այդպիսի մեծ ազատութեան համար (ֆրանս.):

Թիֆլիսը: Ժողովրդական բաղնիքը: Անքիթ Հասանը: Վրացական բարքերը: Երգեր: Կախարհի գիհն: Ծոգերի պատճառը: Քանկությունը: Քաղաքի Ակարագությունը: Թիֆլիսից մեկնելը: Վրացական գիշերը: Հայաստանի տեսքը: Կրկնակի չվերթ: Հայկական գյուղը: Գյուղայանը: Գրիբոլդիտը: Բզովդալը: Հանքային աղբյուրը: Մորիկը լեռներում: Գրչերում Գյուրիում: Արարատը: Սահմանը: Թուրքական հյուրասիրություն: Կարսը: Հայ ընտանիքը: Կարսից մեկնելը: Կոմս Պակեմիշի ճամբարը:

Սա իջա պանդոկում, մյուս օրը գնացի Թիֆլիսի հոշակավոր բաղնիքը: Քաղաքն ինձ մարդաշատ թվաց: Ասիական շինություններն ու բազարը ինձ հիշեցնում էին Քիշնևը: Նեղ ու ծուռ փողոցներով վազում էին քթոցներով բռնված էշեր, եղներով լծված սալերը բռնել էին ճանապարհը: Հայեր, վրացիներ, շերքեզներ, պարսիկներ անկանոն խռնվել էին հրապարակում: Նրանց միջև շրջագայում էին երիտասարդ ոռու աստիճանավորներ՝ Ղարաբաղի հովատակներ հեծած: Բաղնիքի մուտքի մոտ նստած էր բաղնիստերը՝ մի ծեր պարսիկ: Նա իմ առաջ բաց արեց դուռը. ներս մտա մի լայնարձակ սենյակ և ի՞նչ տեսա: Հիսունից ավելի կին, շահել ու պառավ, կիսահագնված կամ բոլորովին չհագնված, նստած ու կանգնած հանվում էին, հագնվում էին պատերի տակ դրված նստարանների վրա: Սա կանգ առա:— Գնանք, գնանք,— ասաց ինձ բաղնիստերը,— այսօր երեքշաբթի է, կանանց օրն է: Ոչինչ, բան չկա: Քիճարկե, բան չկա,— պատասխանեցի ես,— ավելի լավ: Տղամարդկանց երևալը ոչ մի տպավորություն չգործեց: Նրանք շարունակում էին ծիծաղել և իրար հետ խոսել: Ոչ մեկը չըտապեց ծածկվել իր շողորանով, ոչ մեկը չդադարեց հանվելուց: Կարծես թե ներս էի մտել աներևութաբար: Նրանցից շատերը իսկապես որ չքնաղ էին և արդարացնում էին Թ. Մուրի պատկերացումը: Lovely Georgien maid, with all the bloom, the freshened glouv of her oun country maisens looks, when werm they ris from Teflis brooks. Lalla Rookh¹. Բայց ես չգիտեմ ավելի գարշելի բան, քան վրացի պառավները. դրանք վճուկներ են:

¹ Մի չքնաղ վրացուհի կույս, այտերի այնպիսի գույներով ու զով տապով, որպիսին ունենում են նրա երկրի կույսերը, երբ շիկացած դուրս են գալիս Թիֆլիսի շերմուկներից: Լալա-Ռուկ:

Պարսիկը ինձ ներս տարավ բաղնիք. տաք երկաթածծմբալին աղբյուրը թափվում էր ժայռի մեջ փորված խոր ավազանի մեջ: Կյանքումս ոչ Ռուսաստանում, ոչ էլ Թուրքիայում չեմ հանդիպել մի այլ ավելի շքեղ բանի, քան Թիֆլիսի բաղնիքները: Նկարագրեմ դրանք ավելի մանրամասնորեն:

Բաղնիքի տերը թողեց ինձ թուրք բաղնեպանի խնամքին: Ես պետք է խոստովանեմ, որ նա անքիթ էր, դա նրան չէր խանգարում, որ իր գործի մեջ վարպետ լինելու Հասանը (այդպես էր կոչվում անքիթ թուրքը) սկսեց նրանից, որ ինձ պառկեցրեց տաք քարե հատակի վրա, և ապա սկսեց տրորել մարմինս, ձգել հողերս, ինձ ամուր խփել բուռնցքներով: Սա չէի զգում նվազագույն ցավ անգամ, այլ՝ զարմանալի թեթևություն: Ասիական բաղնեպանները (քիսաչիները) իրենց մեջ ոգեվորվում են, ցատկում ձեր ուսերին, ոտներով սահում ձեր ազդերի վրայով և մեջքներիդ վրա պղպած պարում, e Senpere bena¹: Դրանից հետո նա ինձ երկար տրորում էր բրդյա թաթմանով (քիսայով) և, ուժգնությամբ տաք ջուրը վրաս տալով, սկսեց լվանալ օժանոթ քաթանի փամփուշտով: Մի անբացատրելի զգացում. տաք օժառը ձեզ ողորում է որպես օդ: W. B. Բրդե թաթմանն ու քաթանի փամփուշտն անպատճառ պետք է ընդունվեն ոռուսական բաղնիքում. գիտակ մարդիկ շնորհակալ կլինեն այդ նորամուծության համար:

Փամփուշտից հետո Հասանը ինձ թուլլատրեց մտնել ավազանը, դրանով էլ արարողությունը վերջացավ:

Թիֆլիսում ես հույս ունեի գտնել Ռաեսկուն, բայց իմանալով, որ նրա գունդն արգեն եկել է արշավանքի, վճռեցի կոմս Պակեմիշից բանակ գնալու թուլլատրություն խնդրել:

Թիֆլիսում մնացի մոտ երկու շաբաթ և ծանոթացա այնտեղի հասարակության հետ: Սանկովսկին, Թիֆլիսի տեղեկագրի հրատարակիչը, ինձ շատ հետաքրքրական բաներ պատմեց այս երկրի, իշխան Յիցիանովի, Ա. Պ. Երմոլովի մասին և այլն. Սանկովսկին սիրում է Վրաստանը և նրա համար փայլուն ապագա նախատեսում:

Վրաստանը Ռուսաստանի հովանավորությանը ապավինեց

¹ Եվ հիանալի է (խոսալ):

1783 թ., բայց դա հռչակավոր Աղա-Մոհամեդին շխանգարեց Քիֆլիսը գրավել ու 20 000 զորք տանել (1795 թ.): Վրաստանը Ալեքսանդր կայսրի գալիսունի տակ անցավ 1802-ին: Վրացիները ռազմասեր ժողովուրդ են: Նրանք մեր դրոշակների տակ ապացուցեցին իրենց քաջութիւնը: Նրանց մտավոր ընդունակութիւնները սպասում են մեծ կրթվածութեան: Առհասարակ ուրախ և սրտաբաց բնավորութիւն ունեն: Տոներին տղամարդիկ խմում են և զբոսնում փողոցներում: Սեւաշյա տղաները երգում են, թռչկոտում, զուլսկոնծի տալիս: Կանայք լեզգիկա են պարում:

Վրացական երգերի եղանակը դուրեկան է: Ինձ թարգմանեցին նրանցից մեկը բառ առ բառ: Դա, կարծեմ, հորինված է նորագույն ժամանակներս: Նրա մեջ ինչ-որ արեւելյան անհեթեթութիւն կա, որն ունի իր բանաստեղծական արժանիքը: Ահա այդ երգը.

Հո՛գի, որ նոր ես ծնվել դրախտում, հո՛գի, որ ստեղծված ես իմ երջանկութեան համար: Քեզանից եմ, ո՛վ անմահ, սպասում ես կյանք:

Քեզանից, ով գարուն ծաղկափթիթ, քեզանից, ո՛վ լուսնյակ երկաթաթա, քեզանից, իմ պահպան հրեշտակ, քեզանից եմ սպասում ես կյանք:

Դու փայլում ես դեմքով և ուրախացնում քո ժպտով: Չեմ ուզում տիրել աշխարհին, ուզում եմ քո հայացքը: Քեզանից եմ սպասում ես կյանք: Սարի վարդ, ցողով թարմացած, բնութեան ընտրյալ սիրելի: Մեզմ, թաքնված զանձ, քեզանից ես սպասում եմ կյանք:

Վրացիները մեզ նման չեն խմում և զարմանալիորեն դիմացկուն են: Նրանց գինիները չեն դիմանում արտահանման և շուտ փչանում են, իսկ տեղում նրանք հիանալի են: Կախեթի և Ղարաբաղի գինիները արժեն մի քանի բուրգոնյան գինիներ: Գինին պահում են մառաններում, հողում թաղված ահագին կարասներում: Դրանք բացում են հանդիսավոր ծեսերով: Նորերս մի ուս դրագուն, գաղտնի բաց անելով մի այդպիսի կարաս, ընկնում է ու խեղդվում Կախեթի գինու մեջ, ինչպես զօբախտ Կլարենսը մալազայի տակառում:

Քիֆլիսը գտնվում է Քուրի ափին, քարքարոտ լեռներով շրջապատված հովտում: Սրանք նրան պաշտպանում են բոլոր կողմերի քամիներից և արևից շիկանալով, ոչ թե տաքացնում, այլ եռացնում են անշարժ օդը: Ահա Քիֆլիսում տիրող ան-

տանելի շոգերի պատճառը, շնայած որ քաղաքը միայն լայնութեան 41 աստիճանի վրա է: Հենց նրա անունը (Տբիլիս-քալար) նշանակում է շոգ քաղաք:

Քաղաքի մեծ մասը շինված է ասիական ձևով. տները ցածր են, կտուրները՝ տափակ: Հյուսիսային մասում բարձրանում են եվրոպական ճարտարապետութեան տներ, և նրանց մոտ սկսում են գոյանալ կանոնավոր հրապարակներ: Շուկան բաժանվում է մի քանի շարքերի: Խանութները լի են թուրքական և պարսկական ապրանքներով, որ բավականին էժան են, եթե նկատի առնենք ընդհանուր թանկութիւնը: Քիֆլիսի զենքը թանկ է գնահատվում ողջ Արևելքում: Կոմս Սամոյլովը և Վ.-ն, որոնք այստեղ դուրսագնների հռչակ են ստացել, սովորաբար իրենց նոր թրերը փորձել են մի հարվածով ոչխարը երկու մասի բաժանելով կամ եզան գլուխը կտրելով:

Քիֆլիսում աղգաբնակչութեան մեծ մասը կազմում են հայերը. 1825 թվին նրանք այստեղ մինչև 2 500 ընտանիք են եղել: Այժմյան պատերազմների ժամանակ նրանց թիվն ավելի մեծացել է: Վրացի ընտանիքների թիվն է 1 500: Ռուսները իրենց այստեղի բնակիչ չեն համարում: Զինվորականները կատարելով իրենց պարտքը ապրում են Վրաստանում, որովհետև նրանց այդպես է հրամայված: Երիտասարդ տիտուլյար խորհրդականները գալիս են այստեղ աստիճանի համար, որ այնքան փափագելի է: Թե՛ սրանք և թե՛ մյուսները Վրաստանին նայում են ինչպես աքսորավայրի վրա:

Քիֆլիսի կլիման, ասում են անառողջ է: Այստեղ տենդերը սարսափելի են. այդ տենդերը բուժում են սնդիկով, որի գործածութիւնն անվնաս է շոգերի պատճառով: Բժիշկներն առանց որևէ խճի նրանով կերակրում են իրենց հիվանդներին: Գեներալ Սիպյագինը, ասում են, մեռել է այն պատճառով, որ նրա տնային բժիշկը, որը նրա հետ եկել էր Պետերբուրգից, վախեցել է տեղական բժիշկների առաջարկած դեղաբանակից և այն չի ավել հիվանդին: Այստեղի ջերմերը նման են Ղրիմի և Մուղավիայի ջերմերին և միատեսակ են բուժվում:

Բնակիչները խմում են Քուրի պղտոր, բայց դուրեկան ջուրը: Բուլոր աղբյուրների և ջրհորերի ջուրը խիստ ծծմբահամ է:

Ի գեպ, այստեղ գինին այնպիսի ընդհանուր գործածութիւն ունի, որ ջրի պակասը նկատելի չէր լինի:

Թիֆլիսում ինձ զարմացրեց փողի էջանութիւնը: Միայն երկու փողոց անցնելով կառքով և դա կես ժամից արձակելով՝ կառապանին պետք է վճարեի երկու ուրբի արծաթով: Ես առաջ կարծում էի, թե նա ուզում է օգտվել նորեկի անգիտութիւնից, բայց ինձ ասացին, թե գինը ճիշտ այդքան է: Մյուս բոլոր բաները թանկ են նույն համեմատութիւնմբ:

Մենք գնացինք գերմանական գաղութը և այնտեղ ճաշեցինք: Խմեցինք այնտեղ պատրաստվող գարեջուր, որ շատ անդուրեկան համ ունի, և շատ վատ ճաշի համար վճարեցինք խիստ թանկ: Իմ պանդոկում ինձ նույնպես կերակրում էին թանկ և վատ: Գեներալ Ստրեկալովը, որ հայտնի գաստրոնոմ է, մի անգամ ինձ հրավիրեց ճաշի. դժբախտաբար նրա մոտ կերակուրները մատուցում էին ըստ աստիճանների, իսկ սեղանի շուրջ նստել էին անգլիական սպաներ՝ գեներալների ուսադիրներով: Սպասավորները մատուցելիս այնպիսի ջանասիրութեամբ էին ինձ բաց թողնում, որ ես սեղանից վեր կացա քաղցած: Սատանա՛ն տանի Թիֆլիսի գաստրոնոմին:

Անհամբերութեամբ սպասում էի, որ վիճակս որոշվի: Վերջապես Ռակսկուց նամակ ստացա: Նա ինձ գրում էր, որ շտապեմ Ղարս, որովհետև մի քանի օրից զորքը պիտի առաջ շարժվեր: Ես հենց հետևյալ օրը ճանապարհ ընկա:

Ես գնում էի ձիով, ձիերը փոխելով կազակների պոստերում: Շուրջս գետինը խանձված էր տոթից: Վրացական գյուղերը հեռվից ինձ գեղեցիկ այգիներ էին թվում, իսկ մոտենալով նրանց՝ տեսնում էի մի քանի աղքատ խրճիթներ փոշոտ բարդիների հովանու տակ: Արևը մայր մտավ, բայց օդը դեռ խեղդող էր:

Գիշերն էր տաթ,
Աստղեր օտար...

Լուսինը փայլում էր, ամեն ինչ խաղաղ էր: Միմիայն ձիուս դոփշունն էր լսվում գիշերային լուսթյան մեջ: Ես երկար ժամանակ առաջ էի գնում, չհանդիպելով բնակչության նշույնների: Վերջապես մի առանձնացած խրճիթ տեսա: Սկսեցի դուռը բախել: Ցերը դուրս եկավ: Ես շուրջ խնդրեցի, նախ ուսերեն,

ապա թուրքերեն: Նա ինձ չհասկացավ: Զարմանալի անհոգութիւն: Թիֆլիսից երեսուն վերստի վրա, Պարսկաստանի և Թուրքիայի ճանապարհին, նա ոչ մի խոսք չգիտեր ո՛չ ռուսերեն, ո՛չ էլ թուրքերեն:

Գիշերն անցկացնելով կազակների պոստում, լուսաբացին շարունակեցի ճանապարհս: Ծանապարհս անցնում էր սարերով և անտառով: Հանդիպեցի ճանապարհօրդ թուրքերի. նրանց մեջ կային մի քանի կանայք: Փաթաթված շաղթայով նստած էին ձիերի վրա, երևում էին միայն նրանց աչքերն ու կրունկները:

Սկսեցի բարձրանալ Բզովդալը, այն սարը, որ Վրաստանը բաժանում է հին Հայաստանից: Ծառերով հովանավորված լայն ճանապարհը ոլորապտույտ անցնում է սարի ժառով: Բզովդալի գագաթին անցա մի փոքր կիրճով, որը կարծեմ, Գայլի դուռ է կոչվում և արդեն գտնվում է Վրաստանի բնական սահմանի մոտ: Իմ առաջ բացվեցին նոր տեսարաններ, նոր հորիզոն. ոտներիս տակ փոված էին բուսավետ, կանաչ արտեր: Ես մի անգամ էլ նայեցի արևից խանձված Վրաստանին և սարի թեթև զառիվայր լանջով սկսեցի իջնել Հայաստանի թարմ գաշտավայրերը: Աննկարագրելի հաճույքով նկատեցի, որ տոթը հանկարծ մեղմացավ. կլիման արդեն ուրիշ էր:

Մառաս բեռնակիր ձիերի հետ ինձնից ետ մնաց: Ես մենակ առաջ էի շարժվում ծաղկափթիթ անապատով, որ հեռվից շրջապատված էր սարերով: Ցրվածութեանս պատճառով անցա այն պոստի մոտով, ուր պետք է ձիերը փոխեի: Անցավ ավելի քան վեց ժամ, և ես սկսեցի զարմանալ, թե ինչու ճանապարհը երկարեց: Մի կողմում հյուղերի նմանող քարակույտեր տեսա և մոտեցա նրանց: Պարզվեց, որ հասել եմ մի հայկական գյուղ:

Մի քանի կին, հագներին խայտաբղետ ցնցոտիներ, նստած էին գետնափոր խրճիթի տակակ կտրին: Մի կերպ բացատրվեցի: Նրանցից մեկն իջավ խրճիթը և ինձ համար պանիթ ու կաթ բերեց: Մի քանի բոպե հանգստանալուց հետո առաջ գնացի և դիմացս, գետի բարձր ափին, տեսա Գյառգյառ բերդը: Երեք վտակ աղմուկով ու փրփրած վայր էին թափվում բարձր ափից: Անցա գետը: Սայլին լծած երկու եզ բարձրանում էին զառիթափ ճանապարհով: Մի քանի վրացիներ ուղեկ-

ցում էին սայլին: «Որտեղի՞ց եք գալիս»,— հարցրի ես նրանց:— «Թեհրանից»:— «Ի՞նչ եք տանում»:— «Գրիբայեղիին»: Գա սպանված Գրիբայեղովի մարմինն էր, որ փոխադրում էին Թիֆլիս:

Չէի կարծում, թե երբևիցե կհանդիպեմ մեր Գրիբայեղովին: Ես նրանից բաժանվեցի անցյալ տարի Պետերբուրգում, նրա Պարսկաստան գալուց առաջ: Նա տխուր էր և տարօրինակ նախազգացումներ ուներ: Սկսեցի նրան հանգստացնել: Նա ինձ ասաց.— Vous ne connaissez pas ces gens là, vous-
verez? guil faudra jouer des couteaux¹: Կարծում էր, թե արյունահեղության պատճառը կլինի շահի մահը և նրա յոթանասուն որդիների միջև ծագած երկպառակությունը: Սակայն զառամած շահը դեռ կենդանի է, իսկ Գրիբայեղովի մարգարեական խոսքերը իրականացան: Նա ընկավ պարսիկների դաշույններից, որպես տգիտության և նենգության զոհ: Նրա ալլանդակված դիակը, որ երեք օր Թեհրանի ամբոխի խաղալիքն է եղել, ճանաչվել է միայն ձեռքից, որ մի ժամանակ ծակված է եղել ատրճանակի գնդակով:

Ես Գրիբայեղովի հետ ծանոթացա 1817 թվին: Նրա մելամաղձոտ բնավորությունը, զայրալից խելքը, բարեհոգությունը, նրա բոլոր թերություններն ու արատները, որոնք մարդկության անխուսափելի ուղեկիցներն են,— ամեն ինչ արտասովոր գրավչություն ուներ: Ի ծնե ունենալով փառասիրություն, որ համապատասխանում էր իր ձիրքերին, նա երկար ժամանակ մնացել էր մանր կարիքների և անհայտության ցանցերով պատած: Պետական մարդու ընդունակությունները մնացել են առանց գործադրության: Բանաստեղծական տաղանդը ճանաչված չէր. մինչև իսկ նրա սառն ու փայլուն քաջությունը որոշ ժամանակ մնացել էր կասկածանքի տակ: Մի բանի բարեկամներ միայն գիտեին նրա արժեքը և տեսել էին անվստահության այն ժպիտը, այն հիմար, անտանելի ժպիտը,— երբ առիթ էին ունեցել խոսելու նրա մասին, որպես մի արտակարգ մարդու մասին: Մարդիկ հավատում են միայն փառքին և չեն հասկանում, որ իրենց մեջ կարող է գտնվել մի որևէ նապոլեոն, որ չի առաջնորդել և ոչ մի եգեթական վաշտ,

¹ Գուք գեռ չգիտեք այդ մարդկանց. կտեսնեք, որ բանը կհասնի գաշույնների (ֆրանս.):

կամ մի այլ Գեկարտ, որ չի տպագրել ոչ մի տող Մոսկովսկի Տելեգրաֆում: Սակայն դեպի փառքը տածած մեր հարգանքը ժագում է գուցե ինքնասիրությունից. չէ՞ որ փառքի ստեղծման մեջ դեր ունի և մեր ձայնը:

Գրիբայեղովի կյանքը մթազնած էր ինչ ու ինչ ամպերով, որ հետևանք էին բորբոք կրքերի և հզոր հանգամանքների: Նա անհրաժեշտություն զգաց մի անգամ ընդմիշտ հաշիվ տեսնելու իր երիտասարդության հետ և կտրականորեն փոխելու իր կյանքի ընթացքը: Նա հրաժեշտ տվեց Պետերբուրգին և անհոգ ցրվածությամբ, գնաց Վրաստան, ուր մնաց ութ տարի, նվիրված իր մեկուսացած, անխոնջ պարապմունքներին: 1824 թվին Մոսկվա վերադառնալը հեղաշրջում էր նրա վիճակի մեջ և սկիզբ անընդհատ հաջողությունների: Նրա «Նեղբից պատուհաս» ձեռագիր կոմեդիան աննկարագրելի ազդեցություն գործեց և միանգամից նրան դասեց մեր առաջնակարգ բանաստեղծների շարքը: Մի որոշ ժամանակ անց, նրա կատարելապես ծանոթ լինելն այն երկրին, որտեղ սկսվում էր պատերազմը, նոր ասպարեզ բացեց նրա առաջ: Նա նշանակված էր դեսպան: Գալով Վրաստան, նա ամուսնացավ նրա հետ, որին սիրում էր... Ես չգիտեմ ավելի նախանձելի ճի բան, քան նրա փոթորկալից կյանքի վերջին տարիները: Նույնիսկ խիզախ, անհավասար կովում վրա հասած մահը Գրիբայեղովի համար չէր եղել սարսափելի ու տանջալի մի բան: Այն վայրկենական և սքանչելի է եղել:

Որքա՞ն ցավալի է, որ Գրիբայեղովը չի թողել իր հուշագրիքը: Նրա կենսագրությունը գրելը նրա բարեկամների գործը պետք է լինի: Սակայն նշանավոր մարդիկ մեզ մոտ անհետանում են, իրենցից հետո հետք չթողնելով: Մենք ծուլ ենք և չհետաքրքրվող:

Գյառգյառում հանդիպեցի Բուտուրլինին, որը, ինչպես և ես, գնում էր բանակը: Բուտուրլինը ճանապարհորդում էր բազմապիսի հարմարություններով: Ես ճաշեցի նրա մոտ, ասես թե Պետերբուրգում: Մենք վճռեցինք ճանապարհորդել միասին, սակայն անհամբերության դեբ նորից տիրեց ինձ: Ծառաս ինձնից թուլտվություն խնդրեց հանգստանալու: Ուղեվորվեցի մենակ, նույնիսկ առանց ուղեկցողի: Ծանապարհը միշտ նույնն էր և միանգամայն անվտանգ: Անցնելով ոչ

բարձր մի սար և իջնելով ծառերով ծածկված հովիտը, մի հանքային աղբյուր տեսա, որ հոսում էր ճանապարհի լայնքով: Այստեղ հանդիպեցի մի հայ տերտերի, որ Երևանից գնում էր Ախալցխա: «Ի՞նչ նորութուն կա Երևանում»,— հարցրի ես նրանից:— «Երևանում ժանտախտ է»,— պատասխանեց նա:— «Իսկ ի՞նչ լուր Ախալցխայից».— «Ախալցխայում ժանտախտ է»,— պատասխանեցի նրան: Փոխանակելով սույն հաճելի լուրերը, մենք բաժանվեցինք:

Առաջանում էի բերրի արտերի և ծաղկափթիթ մարգագետինների միջով: Հունձը ծորում էր, սպասելով մանզադի: Ես հիանում էի այս սքանչելի հողով, որի բերրությունը արևելքում առած էր դարձել: Իրիկնադեմին հասա Պարիսբոյ: Այստեղ կազակների պոստ կար: Ուրյադնիկը փոթորիկ էր գուշակում և ինձ խորհուրդ էր տալիս մնալ գիշերելու: Բայց ես ուզում էի անպատճառ նույն օրը հասնել Գյումրի:

Պետք է անցնեի ոչ բարձր սարերով, որոնք Ղարսի փաշալիկի բնական սահմանն էին կազմում: Երկիրքը ծածկված էր ամպերով. հույս ունեի, որ ժամեծամ ուժեղացող քամին նրանց կցրի: Բայց անձրևն սկսեց կաթկաթել և գնալով ավելի խոշորեց ու սաստկացավ: Պարիսբոյից մինչև Գյումրի 27 վերստ են հաշվում: Ես ամրացրի յափնջուս փոկերը, գրեխարկիս վրայից հագա բաշուղս և ինձ հանձնեցի նախախնամությանը:

Անցավ ավելի քան երկու ժամ: Անձրևը չէր դադարում: Զուրը շուրջալով թափվում էր ծանրացած յափնջուս և անձրևից հագեցած բաշուղիս վրայից: Վերջապես սառը շիթն սկսեց թափանցել փողկապիս տակով, և շուտով անձրևն ինձ թրջեց մինչև վերջին թելը: Գիշերը մութն էր. կազակը գնում էր առաջիցս, ցույց տալով ճանապարհը: Մենք սկսեցինք բարձրանալ դեպի սարերը: Այդ միջոցին անձրևը դադարեց և ամպերը ցրվեցին: Մինչև Գյումրի մնում էր մոտ տասը վերստ: Քամին իրեն ազատ զգալով՝ այնքան ուժեղ էր փչում, որ քառորդ ժամում ինձ բուրդովին շորացրեց: Ես չէի կարծում, թե ջերմախտից կխուսափեմ:

Վերջապես մոտ կեսգիշերին հասա Գյումրի: Կազակն ուղղակի ինձ տարավ պոստը: Կանգ առանք վրանի մոտ, ուր շտապում էի մտնել: Այստեղ գտա տասներկու կազակ՝ կողք-

կողքի քնած: Ինձ տեղ տվին: Հոգնածութունից ինքս ինձ կորցրած ընկա յափնջուս վրա: Այդ օրը ես անցել էի 75 վերստ: Քնեցի մեռածի պես:

Կազակներն ինձ զարթեցրին արշալույսին: Իմ առաջին միտքն էր, թե արդյո՞ք ջերմով չեմ բռնված: Սակայն զգացի, որ, փա՛ռք աստծո, զվարթ եմ, առողջ, ոչ միայն հիվանդության, այլև հոգնածության հետք չկար: Դուրս եկա վրանից առավոտյան թարմ օդ ծծելու: Արևը ծագում էր: Պարզ երկնքի վրա սպիտակին էր տալիս ձյունապատ, երկզլխանի մի սար: «Այդ ի՞նչ սար է»,— հարցրի ճմլկոտելով և լսեցի պատասխանը:— Դա Արարատն է: Որքան զորավոր է հնչյունների ներգործությունը: Ազահաբար նայում էի բիբլիական սարին. տեսնում էի տապանը, որ կանգ էր առել նրա գագաթին՝ նորոգման և կյանքի հույսով, և դուրս թռչող ազգավն ու աղավնին, պատժի ու հաշտության սիմվոլներին...

Ձիս պատրաստ էր: Ճանապարհ ընկանք ուղեկցողիս հետ: Առավոտը հիանալի էր: Արևը փայլում էր: Մենք գնում էինք լայն մարգագետնով, ցողով ու երեկվա անձրևի կաթիլներով ռոտոված խիտ կանաչ խոտի վրայով: Մեր առջև փայլում էր մի գետակ, որ պետք է անցնեինք: «Ահա և Արփաշայը»,— ասաց ինձ կազակը: Արփաշա՛յը, մեր սահմա՛նը: Դա արժեք Արարատին: Ես սուրացի դեպի գետը մի անմեկնելի զգացմունքով: Դեռ երբեք օտար երկիր չէի տեսել: Սահմանն ինձ համար ինչ-որ խորհրդավոր բան էր: Դեռ մանկության օրերից ճանապարհորդությունն իմ սիրած երազանքն է եղել: Հետագայում ես երկար ժամանակ աստանդական կյանք եմ վարել, թափառելով մերթ հարավում, մերթ հյուսիսում, և դեռ երբեք անծայրածիր Ռուսաստանի սահմաններից դուրս չէի եկել: Ես ուրախությամբ մտա նվիրական գետը և, իմ լավ ձին ինձ դուրս հանեց թուրքական ափը: Սակայն այդ ափն արդեն նվաճված էր, ես դեռևս գտնվում էի Ռուսաստանում:

Մինչև Ղարս ինձ մնում էր ևս 75 վերստ: Իրիկնադեմին հույս ունեի տեսնելու մեր ճամբարը: Ոչ մի տեղ կանգ չէի առնում: Կեսճանապարհին, սարերի մեջ, գետակի ափին

շինած մի հայկական գյուղում ճաշի փոխարեն կերա անիծ-
յալ շյուրեկը՝ բլիթանման, մոխրի հետ խառն թխած հայկա-
կան հացը, որին այնքան կարոտում էին թուրք գերիները
Դարիալի կիրճում: Մեծ գին կտայի ես մի կտոր ուսական
սև հացի համար, որը նրանց այնքան անախորժ էր: Ինձ
ուղեկցում էր մի երիտասարդ թուրք, որ սարսափելի շատա-
խոս էր: Նա ամբողջ ճանապարհին շատախոսում էր թուրքե-
րեն, շմտածելով թե արդյոք հասկանո՞ւմ եմ իրեն, թի ոչ:
Լարում էի ուշադրությունս ու աշխատում հասկանալ նրան:
Կարծեմ թե նա մի թեթև հայհոյում էր ուսերեն և, սովոր
լինելով նրանց բոլորին տեսնել համազգեստով, ինձ իմ հա-
զուստի պատճառով օտարերկրացու տեղ էր դնում: Հանդի-
պեցինք մի ուս սպայի: Նա գալիս էր մեր ճամբարից և ինձ
հայտնեց, որ բանակն արդեն Ղարսից առաջ է շարժվել: Չեմ
կարող նկարագրել իմ հուսահատությունը. այն միտքը, թե
ամայի Հայաստանում իզուր շարշարվելուց հետո, ստիպված
պիտի լինեմ վերադառնալ Թիֆլիս, ուղղակի տանջում էր ինձ:
Սպան գնաց իր ճանապարհով: Թուրքը նորից սկսեց իր մե-
նախոսությունը, բայց ես արդեն ականջ չէի դնում նրան:
Զիուս յորդան փոխեցի խոշոր վազքի և երեկոյան հասա մի
թուրքական գյուղ, որ գտնվում էր Ղարսից 20 վերստ հեռա-
վորության վրա:

Վար ցատկելով ձիուց, ուզում էի մտնել առաջին իսկ
խրճիթը, բայց դռանը երևաց տանտերը և հայհոյանքով ինձ
ես մղեց: Ես նրա ողջույնին պատասխանեցի մտրակով:
Թուրքը սկսեց գորգոռալ, մարդիկ հավաքվեցին: Իմ ուղեկցո-
ղը, կարծեմ, ինձ պաշտպան կանգնեց: Ինձ ցույց տվին քար-
վանսարան, ներս մտա մի մեծ գոմանման խրճիթ. տեղ չկար.
որ յափնջիս կարողանայի փռել: Սկսեցի ձի պահանջել: Մոտս
եկավ թուրք տանուտերը: Նրա բոլոր անհասկանալի խոսքե-
րին ես մի բան էի պատասխանում — վե՛ր բանա քա՛ (ինձ ձի
տուր): Թուրքերը չէին համաձայնում: Վերջապես գլխի ընկա
նրանց փող ցույց տալ (դրանից էլ հարկավոր էր սկսել): Զին
իսկույն բերին և ինձ ուղեկցող տվին:

Առաջացա սարերով շրջապատված մի լայն հովիտով:
Շուտով տեսա Ղարսը, որը սպիտակին էր տալիս սարերից
մեկի վրա: Իմ թուրքը ցույց էր տալիս ինձ այն, կրկնելով՝

Ղարս, Ղարս, և շափ էր գցում իր ձին: Ես հետևում էի նրան,
տանջվելով անհանգստությունից. վիճակս պետք է որոշվեր
Ղարսում: Այստեղ պիտի իմանայի, թե որտեղ է գտնվում մեր
ճամբարը, և թե հնարավորություն կունենա՞մ արդյոք հաս-
նելու բանակին: Այդ միջոցին երկինքը ծածկվեց ամպերով,
և նորից անձրև տեղաց, բայց ես այդ մասին այլևս չէի
մտածում:

Մտանք Ղարս: Պարսպի դռանը մոտենալիս լսեցի ուսա-
կան թմբուկի ձայնը. այգանվագ էին զարկում: Պահակն ինձ-
նից ընդունեց իմ տոմսը՝ և գնաց պարետի մոտ: Անձրևի տակ
կանգնած մնացի մոտ կես ժամ: Վերջապես ինձ ներս թողին:
Ես ուղեկցողիս պատվիրեցի, որ ինձ ուղիղ բաղնիք տանի:
Շարժվեցինք ծուռ, դառիթափ փողոցներով. ձիերը սայթա-
քում էին թուրքական վատ մայթի վրա: Կանգ առանք մի բա-
վականին վատ տեսք ունեցող տան առաջ: Դա բաղնիքն էր:
Թուրքը իջավ ձիուց և սկսեց դուռը բախել: Ոչ ոք չէր պա-
տասխանում: Անձրևը շոշոռալով թափվում էր վրաս: Վերջա-
պես մոտիկ տնից դուրս եկավ մի երիտասարդ հայ և, բանակ-
ցելով թուրքիս հետ, ինձ կանչեց իր մոտ, խոսելով բավական
մաքուր ուսերեն: Նա ինձ նեղ սանդուղքով տարավ իր տան
երկրորդ մասը: Ցածր բազկաթոռներով և հին գորգերով կա-
հավորված սենյակում նստած էր մի պառավ կին, նրա մայրը:
Կինը մոտեցավ ինձ և համբուրեց իմ ձեռը: Որդին պատվի-
րեց նրան կրակ անել ու ինձ համար ընթրիք պատրաստել: Ես
հանվեցի ու նստեցի կրակի մոտ: Ներս մտավ տանտիրոջ փոքր
եղբայրը, մոտ տասնյոթ տարեկան մի տղա: Երկու եղբայրն էլ
եղել էին Թիֆլիսում և այնտեղ ապրել մի քանի ամիս: Նրանք
ինձ ասացին, որ մեր զորքերը առաջ են շարժվել նախընթաց
օրը և որ մեր ճամբարը գտնվում է Ղարսից 25 վերստ հեռու:
Ես միանգամայն հանգստացա: Շուտով պառավն ինձ համար
սոխով ոչխարի միս պատրաստեց, որն ինձ թվաց խոհարար-
ական արվեստի գագաթնակետը: Մենք բոլորս պառկեցինք
միևնույն սենյակում: Ես պառկեցի մարվող բուխարու դիմաց
և քնեցի այն հաճելի հույսով, որ մյուս օրը պիտի տեսնեմ՝
կոմս Պասկևիչի ճամբարը:

Առավոտյան գնացի քաղաքը դիտելու: Տանտերերիցս
փոքրը հանձն առավ իմ շիշերոնը լինել: Դիտելով ամրու-

թյուններն ու միջնաբերդը, որ շինված է անմատչելի ժայռի վրա, ես չէի հասկանում, թե մենք ինչպես ենք կարողացել Ղարսին տիրանալ: Իմ հայր ինձ մի կերպ բացատրում էր՝ ուղղակի գործողությունները, որոնց ականատես էր եղել նկատելով նրա ձգտումը դեպի պատերազմը, ես նրան առաջարկեցի ինձ հետ գնալ բանակ: Նա սիրով համաձայնեց: Ես նրան ուղարկեցի ձիեր բերելու: Նա վերադարձավ մի սպայի հետ, որն ինձնից գրավոր հրաման պահանջեց: Նրա ասիական դիմագծերից դատելով ես հարկավոր չհամարեցի քրքրել թղթերս և գրպանիցս հանեցի ձեռքս ընկած առաջին իսկ թերթիկը: Սպան փրկելով սկսեց դիտել այն, իսկույն հրամայեց ըստ հրամանագրի ձիեր բերել նորին բարեծննդության համար և վերադարձրեց իմ թուղթը: Դա մի ձու էր նվիրված մի կալմիկուհու, որ ես խզրզել էի Կովկասյան կայսրաններից մեկում:

Կես ժամ հետո մեկնեցի Ղարսից, և Արտեմը (այդպես էր կոչվում իմ հայր) արդեն արշավում էր կողքին՝ թուրքական հովատակի վրա, քրդական ճկուն տեղը ձեռքին, դաշույնը գոտին խրած, և զառանցելով թուրքերի ու ճակատամարտի մասին:

Ես անցնում էի մի վայրով, ուր ամենուրեք ցորեն էր ցանած: Չորս կողմը երևում էին գյուղեր, բայց նրանք դատարկ էին. բնակիչները փախել էին: Ճանապարհը հիանալի էր և խրուտ տեղերը սալահատակած, առունների վրա շինված էին քարե կամուրջներ: Հողը նկատելի կերպով բարձրանում էր՝ Սողանլուի լեռնաշղթայի՝ հին Տավրոսի առաջավոր բլուրներն սկսում էին երևալ: Անցավ մոտ երկու ժամ, ես բարձրացա թեթև զառիվեր մի բարձրավանդակի վրա և հանկարծ տեսա մեր ճամբարը, որ տեղավորված էր Ղարսաշայի ափին: Մի քանի ընկած անց ես արդեն Ռաեսկու վրանումն էի:

Գ Լ ՈՒՆ Ե Ր Ր ՈՐ Դ

Սողանլուի վրայով անցնելը: Հրաձգություն: Մամբարայից կյանք: Եզիդները: Մակատամարտ Արզրումի սերասկիրի հետ: Պայտեցրած խրճիթը:

Ես հասա ժամանակին: Նույն այդ օրը (հունիսի 13-ին)՝ զորքը հրաման ստացավ առաջ խաղալ: Ռաեսկու մոտ ճա-

շելիս ես լսում էի երիտասարդ գեներալների դատողություններն իրենց առաջիկա շարժման մասին: Գեներալ Բուրցովը ուղարկված էր դեպի ձախ՝ Արզրումի մեծ ճանապարհով, ուղղակի թուրքական ճամբարի դեմ, այնինչ մնացյալ բոլոր զորքը աջ կողմով պետք է անցներ թշնամու թիկունքը:

Ժամը հինգին զորքը առաջ շարժվեց: Ես գնում էի Նիժե-գորոդյան դրագունների գնդի հետ, զրուցելով Ռաեսկու հետ, որին արդեն մի քանի տարի էր, ինչ չէի տեսել: Վրա հասավ գիշերը: Մենք կանգ առանք հովտում, ուր դադար էր արել ամբողջ զորքը: Այստեղ պատիվ ունեցա ներկայանալու կոմս Պասկևիչին:

Ես կոմսին գտա տանը՝ բիվակի կրակի մոտ, շրջապատված իր շտաբով: Նա ուրախ էր և ինձ ընդունեց սիրալիկ կերպով: Հեռու լինելով ուղղակի արվեստից, ես բնավ չէի կարծում, որ արշավանքի ելքը որոշվում էր այդ ընկալի: Այստեղ տեսա մեր Վելխովսկուն, ոտից գլուխ փոշոտված, մորուքը բուսած, հոգսերից հյուծված: Նա, սակայն, որպես հին ընկեր, ժամանակ գտավ ինձ հետ զրուցելու: Այստեղ տեսա ես նաև Միխայիլ Պուշչինին, որն անցյալ տարի վիրավորված էր: Նա սիրված էր ու հարգված որպես հիանալի ընկեր և քաջ զինվոր:

Իմ հին բարեկամներից շատերը շրջապատեցին ինձ: Ինչպե՞ս էին նրանք փոխվել, ինչպե՞ս արագ է անցնում ժամանակը:

Heul fugaces, Posthume, Posthume Labuntur anni...¹

Ես վերադարձա Ռաեսկու մոտ և գիշերեցի նրա վրանում: Գիշերվա կեսին ինձ զարթեցրին սարսափելի աղաղակները, կարելի էր կարծել, թե թշնամին անսպասելի հարձակում է գործել: Ռաեսկին ուղարկեց իմանալու տազնապի պատճառը. մի քանի թուրքական ձիեր, կապից պոկված, վազվզում էին ճամբարի մեջ, և մուսուլմանները (այդպես են կոչվում մեր զորքում ծառայող թուրքերը) նրանց բռնում էին:

Արշավույսին զորքն առաջ շարժվեց: Սոտեցանք անտա-

¹ Ավա՛ղ, Պոսթո՛ւմ, Պոսթո՛ւմ, սլանում են արագվազ տարիները... (լատ.):

ռապատ սարերին: Մտանք ձորը: Դրագունները միմյանց
ասում էին. «Տես հա՛, ախպե՛ր, պինդ կաց հա, հրես կարտեշ
է թափվելու»: Իսկապես, տեղադրությունը նպաստավոր էր
դարանակալության համար: Բայց թուրքերը, որ գններալ
Բուրցովի շարժումով այլ կողմ էին հեռացվել, չօգտվեցին
հարմար առիթից: Մենք հաջողությամբ անցանք վտանգավոր
ձորը և կանգնեցինք Սողանլուի քարձունքում՝ թշնամու
ճամբարից 10 վերստ հեռավորության վրա:

Բնությունը մեր շուրջը մոայլ էր: Օդը ցուրտ էր, սարերը
ծածկված էին տրտմատեսիլ սոճիներով: Զորակում ձյուն կար:

Usgue nec Armeniis aris,
Amise Valgi stat glacies iners
Menses per omnes...¹

Հազիվ կարողացանք հանգստանալ և ճաշել, երբ լսեցինք
հրացանաձգության ձայներ: Ռեակտիվ մարդ ուղարկեց տե-
ղեկանալու, թե բանն ինչ է: Նրան ղեկուցեցին, թե թուրքերը
երկուստեք հրացանաձգության են բռնվել մեր առաջավոր
պիկետների հետ: Ես Սեմիչևի հետ գնացի դիտելու ինձ հա-
մար նոր այդ տեսարանը: Մենք հանդիպեցինք մի վիրավոր
կազակի: Նա երերալով նստած էր թամբի վրա, գունատված
և արյունոտված: Երկու կազակ պահում էին նրան: «Շա՛տ
են թուրքերը», — հարցրեց Սեմիչևը: «Ենդի նման վրա է տա-
լիս, ձերդ բարեծննդութուն», — պատասխանեց նրանցից մե-
կը: Զորն անցնելով, հանկարծ դիմացի սարալանջին տեսանք
մոտ երկու հարյուր կազակ, որոնք շարված էին լավայով,
իսկ նրանցից վերև՝ մոտ հինգ հարյուր թուրք: Կազակները
դանդաղորեն ետ էին քաշվում: Թուրքերը վրա էին տալիս
մեծ հանդգնությամբ, նշան էին բռնում քսան քալից և կրա-
կելով ետ արշավում: Նրանց բարձր չալմաները, գեղեցիկ
դոլիմանները և ձիերի փայլուն սարքը խիստ հակապատկերն
էին կազակների կապույտ համազգեստների և հասարակ ձիա-
սարքի: Մերոնցից մի տասնհինգ մարդ արդեն վիրավորվել
էր: Ենթագնդապետ Բասովը ուղարկեց օգնություն խնդրելու:

¹ Եվ Հայաստանի ափերը, իմ բարեկամ Վալգիոս, ոչ բոլոր ամիս-
ներին են կաշկանդված անշարժ սառույցով... (լատ.):

Այդ ժամանակ նա ինքը վիրավորվեց ոտից: Կազակները
փոքր-ինչ խառնվեցին: Բայց Բասովը նորից ձի նստեց և
մնաց իր զորախմբում: Օգնությունը հասավ: Թուրքերն այդ
նկատելով՝ իսկույն անհայտացան, սարի վրա թողնելով կա-
զակի գլխատված ու անդամահատված մերկ դիակը: Թուր-
քերը կտրած գլուխներն ուղարկում են Կոստանդնուպոլիս,
իսկ ձեռների դաստակները, թաթախելով արյան մեջ, դրոշ-
մում իրենց դրոշակների վրա: Հրաձգությունը հանդարտվեց:
Արժիվները, զորքերի այդ ուղեկիցները, ճախրեցին սարի
վերևը, բարձունքից իրենց համար ավար փնտրելով:

Այդ ժամանակ գնեռալների ու սպանների մի խումբ երե-
վաց. կոմս Պասկևիչը եկավ և գնաց դեպի սարը, որի հետև
թաքնվել էին թուրքերը: Նրանք զորացված էին շորս հազա-
րանոց հեծելազորով, որ թաքնված էր լեռնագոգում ու ձո-
րակներում: Սարի բարձունքից մեր առաջ բացվեց թուրքա-
կան ճամբարը, որը մեզանից բաժանված էր ձորակներով և
բարձունքներով: Մենք ուշ վերադարձանք: Մեր ճամբարով
անցնելիս ես տեսա մեր վիրավորներին, որոնցից հինգը մե-
ռան նույն գիշերը և մյուս օրը: Երկուստեք այցելեցի երիտա-
սարդ Ոստեն-Սակենին, որը վիրավորվել էր նույն օրը՝ ուրիշ
ճակատամարտում:

Ճամբարային կյանքն ինձ շատ դուր էր գալիս: Թնդանո-
թը մեզ վեր էր կացնում արշալույսին: Քունը վրաններում
զարմանալի առողջարար է: Ծաշին ասիական խորովածի
վրայից խմում էինք անզլիական գարեջուր և Տավրոսի ձյու-
ներում սառացրած շամպայն: Մեր հասարակությունը բազ-
մազան էր: Գեներալ Ռեակտու վրանում հավաքվում էին մու-
սուլմանական զնդերի բեկերը, և զրույցը տեղի էր ունենում
թարգմանի միջոցով: Մեր զորքի մեջ կային թե՛ մեր անդր-
կովկասյան մարզերի ժողովուրդներ և թե՛ նոր նվաճված
երկրների բնակիչներ: Դրանց մեջ ես հետաքրքրությամբ նա-
յում էի եզդիներին, որոնք արևելքում դիվապաշտ են համար-
վում: Մոտ երեք հարյուր ընտանիք բնակվում են Արարատի
ստորոտում. նրանք ընդունեցին ռուսաց թագավորի տիրա-
պետությունը: Նրանց պետը, որ բարձրահասակ ու ալլանդակ
մի տղամարդ էր, կարմիր թիկնոցով ու սև գլխարկով, եր-

քեմն ողջունի էր գալիս ամբողջ հեծելագորի պետ գեներալ Ռակակու մոտ: Ես աշխատում էի եգիպտացի իմանալ ճշմարտությունը նրանց դավանության մասին: Իմ հարցումներին նա պատասխանում էր, որ այն համբավը, թե իր եգիպտացիները երկրպագում են սատանային, դատարկ առասպել է. որ նրանք մի աստծու են հավատում, որ նրանց օրենքով դեհին անիծելը, ճիշտ է, համարվում է անվայել և անազնիվ բան, որովհետև նա հիմա անբախտ է, բայց ժամանակով կարող է ներումն ստանալ, որովհետև չի կարելի սահմաններ դնել Ալլահի ողորմածությունը: Այդ բացատրությունն ինձ հանգստացրեց: Ես շատ ուրախ էի եգիպտացի համար, որ նրանք սատանային չեն երկրպագում, և նրանց մոլորություններն ինձ արդեն ավելի շատ ներելի թվացին:

Իմ ծառան ճամբար հասավ ինձնից երեք օր հետո: Նա եկավ գումակասյան հետ, որը թշնամու աչքի առաջ հաջողություն միացավ բանակին: NB. ամբողջ արշավանքի ժամանակ մեր բազմաթիվ գումակից ոչ մի սալ չէր ընկել թըշնամու ձեռքը: Այն կարգը, որով գումակը հետևում էր զորքին, իսկապես որ զարմանալի է:

Հունիսի 17-ի առավոտյան մենք նորից լսեցինք հրաձգության ձայներ և երկու ժամ հետո տեսանք Ղարաբաղյան գունդը, որը վերադառնում էր ութ թուրքական զորախմբով: Գնդապետ Ֆրիդերիկսը գործ էր ունեցել քար-կապանների հետևը դարան մտած թշնամու հետ, դուրս էր մղել նրան և քշել: Հեծելագորի պետ Օսման-Փաշան հազիվ էր կարողացել փրկվել:

Հունիսի 18-ին ճամբարը տեղափոխվեց ուրիշ տեղ, 19-ին հազիվ էր թնդանոթը մեզ արթնացրել, երբ ճամբարում ամեն ինչ շարժվել սկսեց: Գեներալները գնացին դեպի իրենց պոստերը: Զորագնդերը շարժվում էին, սպաները կանգնում էին իրենց դասակների մոտ: Ես մնացի մենակ, շիմանալով, թե ո՞ր կողմը գնամ, ձիս թողի աստծու կամքին: Հանդիպեցի գեներալ Բուրցովին, որն ինձ կանչեց դեպի ձախ թևը: Ի՞նչ բան է ձախ թևը, մտածեցի ևս և շարունակեցի ճանապարհս: Տեսա գեներալ Մուրավյովին, որը դասավորում էր թնդանոթները: Շուտով երևացին դելիբաշները և սկսեցին պտտվել հովտի մեջ, հրաձգության բռնվելով մեր կազակների հետ:

Այդ միջոցին նրանց հետևագորի մի խիտ բազմություն անցնում էր հովտով: Գեներալ Մուրավյովը հրամայեց կրակել: Կարտեչը բռնեց հենց բազմության մեջտեղը: Թուրքերը մի կողմ հորդեցին ու թաքնվեցին բարձրության հետևը: Ես տեսա կոմս Պասկևիչին՝ շրջապատված իր շտաբով: Թուրքերը շրջանցում էին մեր զորքը, որը նրանցից բաժանված էր խոր ձորակով: Կոմսը Պուշչինին ուղարկեց ձորակը դիտելու: Պուշչինը արշավեց: Թուրքերը նրան ձիավորի տեղ դրին և նրա վրա համազարկ տվին: Բուրցովը ծիծաղեցին: Կոմսը հրամայեց թնդանոթները դուրս բերել ու կրակել: Թշնամին ցրվեց դեպի սարն ու ձորակը: Չախ թևում, ուր ինձ կանչում էր Բուրցովը, տաք կոխ էր տեղի ունենում: Մեր առջև (կենտրոնի դիմաց) արշավում էր թուրքական հեծելագորը: Կոմսը նրա դեմ ուղարկեց գեներալ Ռակակուն, որը գրոհի տարավ Նիժեգորոդյան գունդը: Թուրքերը անհետացան: Մեր թուրքերը շրջապատում էին նրանց վիրավորներին և արագորեն հանում նրանց շորերը՝ մերկ թողնելով դաշտի մեջ: Գեներալ Ռակակին կանգ առավ ձորակի եզրին: Երկու էսկադրոն, բաժանվելով գնդից տարվել էին իրենց հետապնդումով. նրանց փրկեց գնդապետ Միմոնիլը:

Ճակատամարտը հանդարտվեց. թուրքերը մեր աչքի առջև սկսեցին գետինը քանդել ու քարեր կրել, ամրանալով ըստ իրենց սովորության: Նրանց հանգիստ թողին: Մենք իջանք ձիերից և սկսեցինք ճաշել, ուտելով, ինչ աստված տվել էր: Մեկը նրանցից սաստիկ վիրավորված էր: Նրանց հարցուփորձ արին: Մոտ ժամը 6-ին զորքերը նորից հրաման ստացան գնալու թշնամու դեմ: Թուրքերը շարժվեցին իրենց քար-կապանների հետևը, մեզ դիմավորեցին թնդանոթային կրակով և շուտով սկսեցին նահանջել: Մեր հեծելագորը գնում էր առջևից: Մենք սկսեցինք իջնել դեպի ձորակը: Ձիերի ոտների տակ հողը պոկվում և թափվում էր: Ամեն թույն իմ ձիս կարող էր ընկնել, և այն ժամանակ ամբողջ ուլանական գունդը կանցներ իմ վրայով: Սակայն աստված ազատեց: Հազիվ էինք դուրս եկել սարերի վրայով անցնող լայն ճանապարհը, երբ դուրս եկել սարերի վրայով անցնող լայն ճանապարհը, երբ մեր ամբողջ հեծելագորն իսկույն արշավեց ամբողջ թափով Թուրքերը փախան: Կազակները մտրակելով ճանապարհին ձգած թնդանոթները, սլանում էին նրանց մոտով: Թուրքերը

նետվում էի ճանապարհի երկու կողմում գտնվող ձորակնե-
րը. նրանք այլևս չէին կրակում, գոնե ոչ մի գնդակ շանցավ
ականջիս մոտով: Հետապնդողներից առաջինները մեր թուր-
քական գնդերն էին, որոնց ձիերն աչքի են ընկնում արագա-
վազությամբ և ուժով: Իմ ձին, սանձակոտոր եղած, նրանցից
ետ չէր մնում: Ես հազիվ էի կարողանում նրան պահել: Նա
կանգ առավ մի երիտասարդ թուրքի դիակի մոտ, որ ընկած
էր ճանապարհի լայնքով: Նա, թերևս, մոտ տասնութ տարե-
կան էր. գունատ, կուսական դեմքը չէր այլանդակված: Նրա
չալման ընկած էր փոշու մեջ, թրաշած ծոծրակը ծակված էր
գնդակով: Ես ձիս քշեցի քայլով: Շուտով ինձ հասավ Ռաե-
սկին: Նա մի կտոր թղթի վրա մատիտով գեկուցում գրեց
կոմս Պասկևիչին թշնամու կատարյալ պարտության մասին և
առաջ գնաց: Ես հեռվից հետևում էի նրան: Վրա հասավ գի-
շերը, իմ հոգնած ձին ետ էր մնում և սայթաքում ամեն քայ-
լափոխում: Կոմս Պասկևիչը հրամայեց շղաղարեցնել հետա-
պնդումը, և ինքն էր այն դեկավարում: Գալիս, անցնում էին
մեր հեծյալ ջոկատները: Տեսա գնդապետ Պոլյակովին՝ այդ
օրը կարևոր դեր կատարած կազակների հրետանու պետին,
և նրա հետ միասին եկա մի ձգած գյուղ, որտեղ կանգ էր առել
կոմս Պասկևիչը. հետապնդումը դադարել էր վրա հասած գի-
շերվա պատճառով: Մենք գտանք կոմսին գետնափոր խրճիթի
կտուրին, կրակի մոտ: Նրա մոտ բերում էին գերիներին: Այս-
տեղ էին նաև համարյա բոլոր պետերը: Կազակները սանձերը
բռնած պահում էին նրանց ձիերը: Կրակը լուսավորում էր մի
պատկեր, որն արժանի էր Սալվատոր Ռոզային, գետակն
աղմկում էր խավարի մեջ: Այդ ժամանակ կոմսին գեկուցե-
ցին, որ գյուղում կան պահված վառոդի պաշարներ և որ պետք
է երկյուղ կրել պայթյունից: Կոմսը թողեց խրճիթն իր ամբողջ
ջբախմբով: Մենք գնացինք դեպի մեր ճամբարը, որ գտնվում
էր արդեն 30 վերստ հեռավորության վրա այն տեղից, ուր
մենք գիշերել էինք: Ճանապարհը լիքն էր հեծյալ ջոկատնե-
րով: Հազիվ տեղ հասանք, երբ հանկարծ երկինքը լուսավոր-
վեց կարծես մետեորով, և մենք լսեցինք խուլ պայթյուն: Այն
խրճիթը, որ մենք թողինք քառորդ ժամ առաջ, հօդս էր ցնդել,
այնտեղ էր պահված եղել վառոդի պաշարը: Ցրիվ եկած քա-
րերը տակովն էին արել մի քանի կազակների:

Ահա այն բոլորը, ինչ որ կարողացա տեսնել այն ժամա-
նակ: Երեկոյան իմացա, որ այդ ճակատամարտում ջարդ էր
կրել Արզրումի սերասկիրը, որը երեսուն հազար զորքով գնում
էր միանալու Հակի-Փաշային: Սերասկիրը փախել էր դեպի
Արզրում: Նրա զորքը, որը ետ էր մղված Սողանլուի մյուս
կողմը, ցրվել էր, հրետանին վերցված էր, և Հակի-Փաշան
մենակ էր մնացել մեր ձեռքին: Կոմս Պասկևիչը նրան ժամա-
նակ շտվեց կարգադրելու:

Գ Լ ՈՒՆ Զ ՈՐՐՈՐԴ

Ճակատամարտ Հակի-Փաշայի հետ: Թուրք բնկի մահը: Հերմաֆրո-
դիս: Գերի փաշան: Արաքսը: Հովվի կամուրջը: Հասան Ղալա: Տաք
աղբյուր: Արշավանք դեպի Արզրում: Բաճակցութուններ: Արզրումի
առումը: Թուրք գերիներ: Դերվիշը:

Մյուս օրը ժամը հինգին ճամբարը զարթնեց ու հրաման
ստացավ առաջ շարժվել: Դուրս գալով վրանից ես հանդիպեցի
կոմս Պասկևիչին, որն ամենից առաջ էր վեր կացել: Նա տե-
սավ ինձ. «Etes-vous fatigué de la journée d'hier?». Mais
un peu, Mr. le Comte.— J'en suis fâché pour vous, car
nous allons faire encore une marche pour joindre le Pa-
cha, et puis faudra poursuivre Lennemi encore une tren-
taine de vérstés»¹:

Մենք շարժվեցինք ու ժամը մոտ ութին հասանք մի բարձր
տեղ, որից Հակի-Փաշայի ճամբարը երևում էր, ինչպես ափի
վրա: Թուրքերն իրենց բոլոր մարտկոցներից անվնաս կրակ
բաց արին: Այդ միջոցին նրանց ճամբարում նկատվում էր
մեծ շարժում: Հոգնածությունն ու առավոտյան շոգը մեզանից
շատերին հարկադրեցին իջնել ձիերից և պառկել թարմ խոտի
վրա: Ես սանձափոկը փաթաթեցի ձեռքիս և քաղցր քնեցի,
սպասելով առաջ շարժվելու հրամանին: Քառորդ ժամ անց
ինձ զարթեցրին: Ամեն ինչ շարժման մեջ էր: Մի կողմից զո-

¹ Դուք չե՞ք հոգնել երեկվանից հետո:— Մի քիչ, պ. կոմս:— Շատ վըշ-
տացած եմ ձեզ համար, որովհետև մենք պետք է ես մեկ չվերթ կատարենք,
որպեսզի հասնենք փաշային, իսկ դրանից հետո գեռ հարկ կլինի մի երե-
սուն վերստ էլ հետապնդել թշնամուն (ֆրան.):

րասյունները շարժվում էին թուրքական ճամբարի վրա, մյուս կողմից հեծելազորը պատրաստվում էր հետապնդելու թշնամուն: Ես գնացի նիժեգորոդյան գնդի հետևից, բայց իմ ձին կաղում էր: Հետ մնացի: Իմ մոտով անցավ ուլանական գունդը: Հետո Վոլխովսկին սուրաց երեք թնդանոթներով: Ես մնացի մենակ, անտառապատ սարերում: Հանդիպեցի գեներալ Մուրավյովին մի հետևակ գնդի հետ միասին: Նա մի վաշտ ուղարկեց անտառը՝ այն մաքրելու թշնամիներից: Մոտենալով ձորակին, տեսա մի արտասովոր տեսարան: Մառի տակ պառկած էր մեր թուրք բեկերից մեկը՝ մահացու կերպով վիրավորված: Նրա մոտ հեկեկում էր նրա սիրելին: Մուլան, ծունկ չռթած, աղոթում էր: Մեռնող բեկը շփազանց հանգիստ էր և անշարժ նայում էր իր երիտասարդ բարեկամին: Չորակում հավաքված էր մոտ հինգ հարյուր գերի: Մի քանի վիրավորված թուրքեր նշաններով կանչում էին ինձ՝ բժշկի տեղ ընդունելով և պահանջելով օգնություն, որ ես չէի կարող նրանց ցույց տալ: Անտառից դուրս եկավ մի թուրք, իր վերջը սեղմելով արյունոտված շորի կտորով: Զինվորները մոտեցան նրան, որպեսզի սվինահար անեն, թերևս մարդասիրությունից դրդված:

Բայց այդ ինձ չափազանց վրդովեցրեց: Ես պաշտպանեցի խեղճ թուրքին և նրան, ուժասպառ և արյունաքամ վիճակում, մեծ դժվարությամբ, բերի իր ընկերների մոտ: Նրանց մոտ էր գնդապետ Անրեպը: Նա բարեկամաբար ծխում էր նրանց ծխամորճերից, շնայած որ լուրեր կային ժանտախտի մասին, որն իբրև թե երևացել էր թուրքական ճամբարում: Գերիները նստած հանգիստ խոսում էին իրար հետ: Համարյա թե բոլորն էլ երիտասարդ էին: Հանգստանալով, մենք առաջ գնացինք: Ամբողջ ճանապարհին ընկած էին դիակներ: 15 վերստի վրա ես գտա նիժեգորոդյան գունդը, որ կանգ էր առել գետակի ափին՝ ժայռերի մեջ: Հետապնդումը շարունակվեց ևս մի քանի ժամ: Իրիկնադեմին մենք հասանք խիտ անտառով շրջապատված մի հովիտ, և վերջապես ես կարող էի ուզածիս չափ քնել, այս երկու օրում ձիով անցած լինելով ավելի քան ութսուն վերստ:

Մյուս օրը թշնամուն հետապնդող զորքերը հրաման ստացան վերադառնալ ճամբարը: Այստեղ մենք իմացանք, որ գե-

րիների մեջ կա մի հերմաֆրոդիտ: Ռաևսկին իմ խնդրանքով հրամայեց բերել նրան: Ես տեսա բարձրահասակ, բավականին հաստ մի մարդու, որը դեմքով նման էր պառավ, կարճլիկ շոխոնուհու: Մենք դիտեցինք նրան բժշկի ներկայությամբ: Erat vir, mammosus, ut femina, habebat t<esticulos> non evolutos, p(enem) gue parvum et puerilem. Quaerebamus, sit né xsectus? — Deus, respondit, castrevit me¹. Սույն հիվանդությունը, որ հայտնի է եղել Հիպոկրատին, ըստ ճանապարհորդների վկայության, հաճախ է պատահում քոչվոր թաթարների ու թուրքերի մոտ: Սույն կարծեցյալ հերմաֆրոդիտների թուրքական անունն է ֆյոսա:

Մեր զորքը կանգնած էր նախօրյակին վերցրած թուրքական ճամբարում: Կոմս Պասկևիչի վրանը գտնվում էր մեր կազակների կողմից գերված Հակի-Փաշայի կանաչ վրանի մոտ: Ես գնացի նրա մոտ և նրան գտա շրջապատված մեր սպաներով: Նստած էր ծալապատիկ և ծխամորճ էր ծխում: Նա մոտ քառասուն տարեկան կլիներ: Մանրակշռություն ու խորին հանգստություն էր արտահայտում նրա գեղեցիկ դեմքը: Անձնատուր լինելով, նա խնդրել էր, որ տան իրեն մեկ բաժակ սուրճ և իրեն ազատեն հարցուփորձից:

Մենք կանգնած էինք հովտում: Սողանլուի ձյունապատ և անտառապատ լեռներն արդեն մեր հետևն էին մնացել: Մենք առաջ գնացինք, այլևս ոչ մի տեղ չհանդիպելով թշնամուն: Գյուղերը դատարկ էին: Շրջապատը տխրալի էր: Մենք տեսանք Արաքսը, որն արագ հոսում էր իր քարքարոտ ափերի միջով: Հասան-Ղալայից 15 վերստ հեռու գտնվում էր մի կամուրջ՝ սքանչելի և համարձակ կառուցված յոթ անհավասար կամարների վրա: Ավանդությունը նրա կառուցումը վերագրում է հարստացած մի հովվի, որը մեռել է որպես ճգնավոր՝ բլուրի գլխին, ուր մինչև այժմ էլ ցույց են տալիս նրա գերեզմանը երկու մենավոր սոճիների հովանու տակ: Հարևան շինականներն ուխտ էին գալիս այստեղ: Կամուրջը կոչվում է Չոբան-Քեփրի (հովվի կամուրջ): Թավրիզի ճանապարհն այստեղով է անցնում:

¹ Կանացի կուրծք ունեցող տղամարդ էր, թերաճ սեռային գեղձերով և փոքր ու մանկական օրգանով: Մենք նրան հարցրինք, թե հո ամորձատված չէ:— Աստված է ինձ ամորձատել,— պատասխանեց նա (լատ.):

Կամուրջից մի քանի քայլ հեռու եւ այցելեցի քարվանսարայի մոայլ ավերակները: Այստեղ ոչ ոք չկար. բացի մի հիվանդ էջից, որին երևի այստեղ էին ձգել փախչող շինականները:

Հունիսի 24-ի առավոտյան մենք գնացինք դեպի Հասան-Ղալա հին բերդը, որը նախորդ օրը գրավել էր իշխան Բեկովիչը: Բերդը մեր գիշերօթի տեղից գտնվում էր 15 վերստ հեռավորութան վրա: Երկար շվերթները հոգնեցրել էին ինձ: Ես հույս ունեի հանգստանալու, բայց այլ բան ստացվեց:

Հեծելազորի շարժելուց առաջ մեր ճամբարը եկան հայեր, պահանջելով պաշտպանություն թուրքերից, որոնք դրանից երեք օր առաջ քշել էին նրանց տավարը: Գնդապետ Անրեպը լավ չհասկանալով, թե ինչ են նրանք ուզում, կարծեց, թե ինչ-որ թուրքական ջոկատ կա սարերում և ուլանական գնդի մի էսկադրոնի հետ գնաց մի կողմի վրա, Ռաևսկուն հայտնելով, որ 3 000 թուրք գտնվում են սարերում: Ռաևսկին գնաց նրա հետևից, վտանգի դեպքում օգնելու համար: Ես ինձ գործուղված էի համարում Նիժեգորոդյան գնդին և մեծ տհաճությամբ արշավեցի հայերին ազատելու: Անցնելով մի քանի վերստ, մենք մտանք մի գյուղ և տեսանք մի քանի ետ մնացած ուլաններ, որոնք ձիուց իջած, մերկացած թրերով հետապնդում էին մի քանի հավերի: Այստեղ շինականներից մեկը Ռաևսկուն բացատրեց, որ խոսքը 3 000 եզների մասին էր, որ երեք օր առաջ քշել էին թուրքերը և որոնց շատ հեշտ կլինի հասնել երկու օրում: Ռաևսկին ուլաններին հրամայեց դադարեցնել հավերի հետապնդումը և գնդապետ Անրեպին վերադառնալու հրաման ուղարկեց: Մենք ետ դարձանք և դուրս գալով լեռներից, եկանք Հասան-Ղալայի տակը: Այդպիսով 40 վերստ պտույտ տվինք, որպեսզի փրկած լինեինք մի քանի հայկական հավերի կյանքը, մի բան, որն ինձ բնավ զվարճալի չէր թվում:

Հասան-Ղալան համարվում էր Արզրումի բանալին: Քաղաքը շինված է բերդով պսակված ժայռի ստորոտում: Այնտեղ մոտ հարյուր հայ ընտանիք կար: Մեր ճամբարը գտնվում էր բերդի առաջ ձգված լայն հարթավայրում: Այստեղ եւ այցելեցի մի կլոր քարե շինություն, որի մեջ գտնվում էր մի երկաթածծմբային ջերմուկ:

Կլոր ավազանն ունի մոտ երեք սաժեն տրամագիծ: Ես երկու անգամ լողալով անցա ավազանի մի ծայրից մյուսը և հանկարծ զխապատույտ ու սրտի խառնոց զգացի ու հազիվ ուժ ունեցա դուրս գալու աղբյուրի քարե եզրը: Այդ ջրերը հռչակված են Արևելքում, բայց, շունենալով կարգին բժիշկներ, բնակիչները նրանցից օգտվում են ինչպես պատահի և երկի առանց մեծ հաջողություն:

Հասան-Ղալայի պարիսպների տակ հոսում է Մուրց գետակը, որի ափերը ծածկված են երկաթային աղբյուրներով, որոնք խփում են քարերի տակից և հոսում դեպի գետը: Նրանք այնքան ախորժահամ չեն, որքան Կովկասի նարզանը, և պղնձի համ են տալիս:

Հունիսի 25-ին, թագավոր կայսրի անվանակոչության օրը, մեր ճամբարում բերդի պարիսպների տակ զորագնդերը մաղթանք կատարեցին: Ճաշին կոմս Պասկևիչի մոտ էինք, և երբ խմում էինք թագավորի կենացը, կոմսը հայտարարեց արշավանք դեպի Արզրում: Երեկոյան ժամը հինգին զորքն արդեն դուրս եկավ:

Հունիսի 26-ին մենք հասանք Արզրումից հինգ վերստի վրա գտնվող սարերին: Այդ սարերը կոչվում են Աղ-Դաղ (սպիտակ սարեր). նրանք կավճային են: Սպիտակ կծու փոշին ուտում էր մեր աչքերը, նրանց տրտում տեսքը թախիծ էր առաջացնում: Արզրումի մոտիկությունը և արշավանքի ավարտման վստահությունը մխիթարում էր մեզ:

Երեկոյան կոմս Պասկևիչը գնացել էր դիտելու տեղադրությունը: Թուրք ձիավորները, որ ամբողջ օրը պտույտ էին գուլիս մեր պիկետների առաջ, սկսեցին կրակել նրա վրա: Կոմսը մի քանի անգամ նրանց սպառնաց մտրակով, չղադարելով խորհրդակցել գեներալ Մուրավյովի հետ: Նրանց կրակոցներին չէին պատասխանում:

Այդ միջոցին Արզրումում մեծ իրարանցում էր: Սերասկիրը, որ իր պարտությունից հետո եկել էր քաղաք, լուր էր տարածել, թե ռուսները կատարյալ պարտություն են կրել: Նրա հետևից արձակված գերիները բերել-հասցրել էին բնակիչներին կոմս Պասկևիչի կողմ: Փախստականները բացել էին սերասկիրի սուտը: Շուտով իմացել էին, որ ռուսներն արագորեն մոտենում են: Ժողովուրդն սկսել էր խոսել անձնատուր

լինելու մասին: Սերասկիրն ու զորքը մտածում էին պաշտպանվել: Տեղի էր ունեցել խռովություն: Մի քանի ֆրանկ սպանվել էին զայրացած ամբոխի կողմից:

Մեր ճամբարը (26-ի առավոտյան) եկան պատգամավորներ ժողովրդի և սերասկիրի կողմից: Օրն անցավ բանակցությունների մեջ: Երեկոյան ժամը 5-ին պատգամավորները վերադարձան Արզրում, և նրանց հետ գեներալ իշխան Բեկովիչը, որը քաջ ծանոթ էր ասիական լեզուներին ու սովորություններին:

Մյուս օրը առավոտյան մեր զորքն առաջ շարժվեց: Արզրումի արևելյան կողմում, Թոփ-Դաղի բարձրության վրա գտնվում էր թուրքական մի մարտկոց: Զորագնդերը գնացին դեպի նա, թուրքական թնդանոթաձգությանը պատասխանելով թմբկահարությամբ և երաժշտությամբ: Թուրքերը փախան, և Թոփ-Դաղը գրավված էր: Ես գնացի այնտեղ բանաստեղծ Յուզեֆովիչի հետ: Թողած մարտկոցում մենք գտանք կոմս Պասկևիչին իր ամբողջ շքախմբով: Սարի բարձունքից ձորակում մեր աչքի առաջ տարածվում էր Արզրումն իր միջնաբերդով, մինարեթներով, կանաչ կտուրներով՝ մեկը մյուսին կպած: Կոմսը ձիու վրա էր: Նրա առաջ գետնին նստած էին թուրքական պատգամավորները, որոնք բերել էին քաղաքի բանալիները: Բայց Արզրումում նկատվում էր հուզմունք, Հանկարծ քաղաքի պատնեշի վրա կրակ փայլկոտեց, ծուխ երևաց, և ուժերը թուան դեպի Թոփ-Դաղ: Նրանցից մի քանիսն անցան կոմս Պասկևիչի գլխի վրայով. «Voyer les turcs, — ասաց նա ինձ, — on ne peut jamais se fier à eux»¹. Նույն րոպեին Թոփ-Դաղ հասավ իշխան Բեկովիչը, որը երեկվանից գտնվում էր Արզրումում՝ բանակցությունների համար: Նա հայտնեց, որ սերասկիրն ու ժողովուրդը վաղուց համաձայն են անձնատուր լինելու, բայց մի քանի անհնազանդ արևաութներ Թոփի-Փաշայի առաջնորդությամբ տիրացել են քաղաքի մարտկոցներին և խռովություն են գցում: Դեներալները մոտեցան կոմսին և թույլտվություն խնդրեցին հարկադրելու թուրքական մարտկոցներին լռել: Արզրումի բարձրաստիճան մարդիկ, որ նստել էին հենց իրենց թնդանոթների կրակի

¹ Տեսեք, թե ինչպիսին են թուրքերը: Երբեք նրանց չի կարելի վրասանել (ֆրանս.):

տակ, կրկնեցի նույն խնդրանքը: Կոմսը միաժամանակ գանդադում էր: Վերջապես հրաման տվեց, ասելով. «Հերիք հիմարություն անեն»: Իսկույն մոտեցրին թնդանոթները, սկսեցին կրակել, և թշնամու կրակոցը գնալով հանդարտվեց: Մեր զորագնդերը գնացին դեպի Արզրում, և հունիսի 27-ին, Պոլտավայի ճակատամարտի տարեդարձի օրը, երեկոյան ժամը 6-ին ուսական դրոշը ծածանվում էր Արզրումի միջնաբերդի վրա:

Ռուսկին գնաց քաղաք. ես էլ գնացի նրա հետ: Մենք մտանք քաղաքը, որը զարմանալի տեսարան էր ներկայացնում: Թուրքերն իրենց տափակ կտուրներից մոռյլ նայում էին մեզ վրա: Հայերն աղմկելով վխտում էին նեղ փողոցներում: Նրանց տղաները վազում էին մեր ձիերի առջևից, խաչակնքելով ու կրկնելով. «Քրիստիա՛ն, քրիստիա՛ն...»: Մենք մոտեցանք բերդին, ուր մուտք էր գործում մեր հրետանին: Մեծ զարմանքով ես այստեղ հանդիպեցի իմ Արտեմին, որն արդեն շրջագայում էր քաղաքում, շնայած խիստ հրամանին. որ ոչ ոք ճամբարից չթափախարի առանց հատուկ թույլտվության:

Քաղաքի փողոցները նեղ են ու ծուռ: Տները բավական բարձր են: Ժողովուրդը շատ է. խանութները փակ էին: Մնալով քաղաքում մոտ երկու ժամ, ես վերադարձա՝ ճամբար: Սերասկիրն ու չորս փաշաները, որ գերի էին ընկել արդեն, այստեղ էին գտնվում: Փաշաներից մեկը, մի վտիտ, սարսափելի անհանգիստ ծերուկ, աշխույժ խոսում էր մեր գեներալների անհանգիստ ծերուկ, աշխույժ խոսում էր մեր գեներալների հետ: Տեսնելով ինձ ֆրակով, նա հարցրեց, թե ես ո՞վ եմ: Պոլշինը ինձ բանաստեղծի տիտղոս տվեց: Փաշան ձեռքերը ծալեց կրծքին և գլուխ տվեց ինձ, թարգմանի միջոցով ասելով. «Օրհնյալ է այն ժամը, երբ հանդիպում ենք բանաստեղծի: Բանաստեղծը դերվիշին եղբայր է: Նա չունի ո՛չ հայրենիք, ո՛չ երկրային բարիքներ. և այն միջոցին, երբ մենք, խեղճներս, հոգում ենք փառքի, իշխանության, գանձի մասին, նա հավասար է երկրի տիրակալներին, և նրան երկրպագում են»:

Փաշայի արևելյան ողջույնի այս խոսքերը մեզ բուրբաշատ դուր եկան: Ես գնացի սերասկիրին տեսնելու: Նրա վրանի մոտ ես հանդիպեցի նրա սիրելի մանկլավիկին, տասնչորս տարեկան սևաչյա տղայի, հարուստ արևաութական զգես-

տով: Սերասկիրը մի սպիտակահեր ծերունի էր, ամենասովորական արտաքինով, նստած էր խորը վհատության մեջ: Նրա շուրջը խմբվել էին մեր սպաները: Դուրս գալով նրա վրանից, մի երիտասարդ տեսա, որը կիսամերկ էր, ոչխարի մորթու գլխարկով, մի մեծ մահակ ձեռքին և մի պարկ ուսին: Նա բղավում էր ամբողջ կոկորդովը մեկ: Ինձ ասացին, որ դա իմ եղբայրակիցն է, դերվիշ է, որ եկել է ողջունելու հաղթողներին: Նրան հագիվհագ դեն քշեցին:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ե Լ Ի Ն Գ Ե Բ Ո Ր Ղ

Արզրում: Ասիական ճոխություն: Կլիման: Գերեզմանաճեղքը: Սասիրական ոտանավորներ: Սերասկիրի ապարանքը: Թուրք փաշայի հարեմը: Ժանտախտ: Բուրցովի մահը: Մեկնում Արզրումից: Թուսական ժուռնալ:

Արզրումը (որ սխալաբար կոչվում է Արզերում, Երզրում, Երզրոն) հիմնված է մոտավորապես 415 թվին՝ Թեոդոսիա Երկրորդի ժամանակ և կոչվում է Թեոդոսիոպոլիս: Ոչ մի պատմական հիշողություն չի կապվում նրա անվան հետ: Ես նրա մասին գիտեի միայն, որ այստեղ, Հաջի-Բարայի վկայությամբ, պարսից դեսպանին, ի հատուցումն ինչ-որ վիրավորանքի, մարդուն ականջների փոխարեն մատուցված են եղել հորթի ականջներ:

Արզրումը համարվում է Ասիական Թուրքիայի գլխավոր քաղաքը: Նրա մեջ հաշվում էին 100 000 բնակիչ, բայց թվում է, թե այդ թիվը չափազանց մեծացրած է: Նրա տները քարից են, կտուրները ծածկված են ճիւղով, որ քաղաքին չափազանց տարօրինակ տեսք է տալիս, երբ նայում են բարձրից:

Գլխավոր ցամաքային առևտուրը Եվրոպայի և Արևելքի միջև կատարվում է Արզրումի վրայով: Բայց այստեղ ապրանք քիչ է ծախվում, այստեղից ապրանքը դուրս չեն հանում, մի բան, որ նկատել է նաև Տուրնֆորը, որը գրում է, թե Արզրումում հիվանդը կարող է մեռնել մի գդալ խանդեղ գտնելու հնարավորություն չունենալով, այնինչ քաղաքում ամբողջ պարկերով կա դրանից:

Զգիտեմ մի արտահայտություն, որն ավելի անմիտ լիներ,

քան ասիական ճոխություն բառերը: Այդ դարձվածքը երևի ստեղծվել է խաչակրաց արշավանքների ժամանակ, երբ աղքատ ասպետները, թողնելով իրենց ղեկավարների մերկ պատերը ու կաղնու աթոռները, առաջին անգամ տեսել են կարմիր բազմոցներ, երփներանգ գորգեր և դաշույններ՝ գունավոր քարերով զարդարված դասապաններով: Այժմ կարելի է ասել— ասիական աղքատություն, ասիական խողություն և այլն, իսկ ճոխությունն իհարկե պատկանում է Եվրոպային: Արզրումում ոչ մի գնով չի կարելի գնել այն, ինչ դուք կգտնեք Պսկովի նահանգի առաջին պատահած գավառական քաղաքի մանրավաճառի կրպակում:

Արզրումի կլիման խիստ է: Քաղաքը շինված է ձորակում, որը 7 000 ֆուտ բարձր է ծովից: Նրա շուրջը գտնվող լեռները տարվա մեծ մասը ծածկված են լինում ձյունով: Հողն անտառազուրկ է, բայց բերրի, ոռոգված է բազմաթիվ աղբյուրներով և ամեն կողմից խաչհատված է ցրանցքներով: Արզրումը հրաշակված է իր ջրով: Եփրատը հոսում է քաղաքից երեք վերստ հեռավորության վրա: Աղբյուրներ ամեն տեղ շատ կան: Յուրաքանչյուրի մոտ շղթայից կախված է թիթեղի գավաթ, և բարի մուսուլմանները խմում են ու գովելուց չեն դադարում: Անտանալույթը բերվում է Սողանլուից:

Արզրումի զինանոցում գտնվեցին մեծ քանակությամբ հին զենքեր, սաղավարտներ, զրահներ, թրեր, որոնք ժանգոտում են երևի Գողթրեղի ժամանակներից:

Մեչիտները ցածր են և մութ: Քաղաքից դուրս գտնվում է գերեզմանատունը: Հուշարձանները սովորաբար քարե շալմայով զարդարված սյուներ են: Երկու թե երեք փաշաների դամբարաններ աչքի են ընկնում ավելի մեծ ճարտարահյուսությամբ, սակայն նրանց մեջ չկա նրբագեղություն, չկա ո՛չ ճաշակ, ոչ միտք... Մի ճանապարհորդ գրում է, որ բոլոր ասիական քաղաքներից միայն Արզրումում է նա գտել մի աշտաբակի ժամացույց, այն էլ փշացած:

Այն նորամուծությունները, որ սկսել է սուլթանը, դեռ մուսթը չեն գործել Արզրում: Զորքը դեռևս կրում է իր գեղեցիկ արևելյան զգեստը: Արզրումի և Կոստանդնուպոլսի միջև գոյություն ունի մրցություն, ինչպես Կազանի և Մոսկովայի միջև: Ահա ենիչերի Ամին-Օղլուի հորինած սատիրական պոեմի սկիզբը:

Գլավուրներն են Ստամբուլը հիմա գովում,
Վաղն էլ հանկարծ երկաթապատ կրունկով,
Ինչպես քնած օձի՝ կը տորոնն նրան թաքուն,
Հետո նորից կհեռանան, ու այդպես կթողնեն.
Ստամբուլն է քնած ահա խորը քնով:

Հրաժարվել է Ստամբուլը մարգարեից,
Արևելքի այն ճշմարիտ հին օրենքից,
Որին այն նենգ արևմուտքը խավարեցրեց,
Եվ մուսթյան քաղցրությանը նա մասնակից,
Աղոթքներին և իր թրին դավաճանեց:
Ստամբուլը գոռ մարտերում էլ չի քրտնում,
Աղոթքի տեղ նա գինի է հիմա խմում:

Հույս-հավատքի մաքուր բոցն է մեջը հանգում,
Եվ կանայք են գերեզմանոց մանում, շրջում,
Պառավ կանայք որոնում են ճամբարները,
Տղամարդիկ են նրանց համար հարեմ բերում.
Եվ քնած է անդ կաշառված ձեր ներքինին:

Բայց այդպես չի Արզրումը լեռնաստանի,
Բաղմաճամփա Արզրումը մեր անաղմուկ.
Մենք չենք քնած ճոխության մեջ ամոթալի,
Եվ չենք հանում թասովը մեր փրկիտալի,
Գինու միջից մուլուցք, կրակ կամ թե աղմուկ:

Պաս ենք պահում: Փայլուն շիթով ժուժկալ և ցայտ.
Սուրբ ջրերն են մեր ծարավը աստ հագեցնում.
Եվ խմբերով միշտ անսարսուռ, ժիր ու զվարթ,
Զիգիթներն են դեպի կռիվ արագ թռչում:
Հարեմներն են մեր անառիկ, անմատչելի,
Մեր ներքինիք անկաշառ են, խիստ ալելի,
Եվ կանայք են անդավաճան այնտեղ մնում:՛

Ես ապրում էի սերասկիրի ապարանքում, այն սենյակներում, ուր տեղավորված էր եղել հարեմը: Ամբողջ օրը թափառում էի անթիվ անցարաններով, սենյակից-սենյակ, կտուրից-կտուր, սանդուղից-սանդուղք: Ապարանքը թալանված էր թվում: Սերասկիրը, մտադրություն ունենալով փախչել, դուրս էր տարել այնտեղից ինչ որ կարողացել էր: Բազմոցների երեսները պատառուտված էին, գորգերը՝ հանված: Երբ ես

զբոսնում էի քաղաքում, թուրքերը կանչում էին ինձ, և ցույց տալիս իրենց լեզուն (նրանք ամեն մի ֆրանկի բժշկի տեղ էին ընդունում): Դա ինձ ձանձրացրեց, ես պատրաստ էի նույն ձևով նրանց պատասխանել: Երեկոները ես անց էի կացնում խելոք ու սիրալիր Սուփորուկովի հետ. մեր զբաղմունքների նմանութունը մեզ մոտեցնում էր: Նա ինձ պատմում էր իր գրական մտադրությունների մասին, իր պատմական հետախուզումների մասին, որ մի ժամանակ նա սկսել էր այնպիսի եռանդով և հաջողությամբ: Նրա իղձերի և պահանջների շահավորությունը իսկապես որ սրտաշարժ է: Ափսոս կլինի, եթե նրանք չկատարվեն:

Սերասկիրի ապարանքը շարունակ աշխույժ տեսարան էր ներկայացնում: Այնտեղ, ուր մռայլ փաշան լուելյայն ծխում էր իր կանանց ու անարգ մանկավիհների շրջանում, այնտեղ նրան հաղթողը ստանում էր գեկուլցներ իր գեներալների հաղթությունների մասին, բաժանում էր փաշալիքներ, զրույց էր անում նոր ռոմանների մասին: Մուշի փաշան եկել էր կոմս Պասկևիչի մոտ նրանից իմանալու իր եղբորորդու տեղը: Շրջելով ապարանքը, ծանրակշիռ թուրքը կանգ առավ սենյակներից մեկում, աշխուժությամբ ասաց մի քանի խոսք և հետո մտածմունքի մեջ ընկավ. այդ նույն սենյակում սերասկիրի հրամանով գլխատված է եղել նրա հայրը: Ահա իսկական արևելյան տպավորություններ: Հուշակավոր Բեյ-Բուլաթը, Կովկասի ահն ու սարսափը, եկել էր Արզրում շերքեզական այն գյուղերի երկու ավազների հետ, որոնք ապստամբվել էին վերջին պատերազմների ժամանակ: Նրանք ճաշում էին կոմս Պասկևիչի մոտ: Բեյ-Բուլաթը մոտ 35 տարեկան տղամարդ է ցածրահասակ ու լայնաթիկունք: Նա ուսերեն չի խոսում, կամ ձևացնում է, թե չի խոսում: Նրա Արզրում գալը ինձ շատ ուրախացրեց. դա արդեն ինձ համար երաշխիք էր, որ կարելի կլինի անվտանգ անցնել լեռներն ու Կաբարդան:

Օսման-Փաշան, որ գերի էր վերցված Արզրումի մոտ և թիֆլիս էր ուղարկված սերասկիրի հետ, կոմս Պասկևիչին խնդրել էր Արզրումում թողած իր հարեմն անվտանգ պահել: Առաջին օրերը այդ մասին մոռացել էին: Մի անգամ ճաշի ժամանակ, խոսելով մուսուլմանական քաղաքի հանդարտության մասին, որը գրավված էր 10 000 զորքով և որի մեջ ոչ մի

բնակիչ ոչ մի անգամ չէր գանգատվել զինվորի բռնութեան մասին, կոմսը մտաբերեց Օսման-Փաշայի հարեմը և պ. Աբրամովիչին հրամայեց գնալ փաշայի տունը և նրա կանանցից հարցնել թե արդո՞ք գո՞հ ևն և արդո՞ք նրանց որևէ վիրավորանք չեն պատճառել: Ես թույլատրեցի խնդրեցի ուղեկցել պ. Աբրամովիչին: Մենք գնացինք: Պ. Աբրամովիչը որպես թարգման իր հետ տարավ մի ռուս սպայի, որի պատմությունը հետաքրքիր է: Տասնութ տարեկան հասակում նա գերի էր ընկել պարսիկների ձեռքը: Նրան ամորձատել էին, և ավելի քան 20 տարի նա որպես ներքինի ծառայել էր շահի որդիներից մեկի հարեմում: Նա իր դժբախտության և Պարսկաստանում վարած իր կյանքի մասին պատմում էր սրտաշարժ պարզամտությամբ: Ֆիզիոլոգիական տեսակետից նրա ցուցմունքները թանկարժեք էին:

Մենք հասանք Օսման-Փաշայի տունը: Մեզ ներս տարան մի բաց, շատ կարգին, նույնիսկ ճաշակով սարքված սենյակ. գունավոր լուսամուտների վրա ուրվագծված էին Ղուրանից քաղված մականգրություններ: Նրանցից մեկն ինձ շատ խորամիտ թվաց մուսուլմանական հարեմի համար. Քեզ վայել է կապել և արձակել: Մեզ սուրճ մատուցեցին արծաթապատ թասիկներով: Մի ծերունի՝ պատկառելի մորուքով, Օսման-Փաշայի հայրը, եկավ կանանց անունից շնորհակալություն հայտնելու կոմս Պասկևիչին, բայց պ. Աբրամովիչը կտրականապես ասաց, որ նա ուղարկված է Օսման-Փաշայի կանանց մոտ և ուզում է նրանց տեսնել, որպեսզի հենց նրանցից հավաստիանա, որ նրանք ամուսնու բացակայությամբ ամեն բանից գոհ են: Հազիվ պարսկական գերին կարողացավ այս բոլորը թարգմանել, երբ ծերունին ի նշան զայրույթի շրթացրեց լեզվով և հայտնեց, որ ոչ մի կերպ չի կարող համաձայնել մեր պահանջին, և որ եթե փաշան վերադառնա ու իմանա, որ օտար տղամարդիկ տեսել են իր կանանց, ապա նրա՝ ծերունու և հարեմի բոլոր ծառաների գլուխը կտրել կտա: Ծառաները, որոնց մեջ ոչ մի ներքինի չկար, հաստատեցին ծերունու խոսքերը, բայց պ. Աբրամովիչը անհողողո՞ղ էր: «Դուք վախենում եք ձեր փաշայից, — ասաց նա նրանց, — իսկ ես իմ սերասկիրից, և չեմ համարձակվի չենթարկվել նրա հրամաններին»: Բան չէր մնում ասելու: Մեզ տարան պարտե-

զով, ուր խփում էին երկու վտիտ շատրվաններ: Մենք մոտեցանք մի փոքրիկ քարե շինություն: Ծերունին կանգնեց մեր և դռան միջև, զգուշությամբ այն բաց արեց, ձեռքից բաց շթողներով դռնափակը, և մենք տեսանք մի կին՝ գլխից մինչև դեղին բաբուշները սպիտակ շաղրայով: Մեր թարգմանը նրա համար կրկնեց հարցումը. մենք լսեցինք յոթանասունամյա պառավի սվաշոցը: Պ. Աբրամովիչը ընդհատեց նրան. «Սա փաշայի մայրն է, — ասաց նա, — իսկ ես ուղարկված եմ նրա կանանց մոտ, բերեք նրանցից մեկին»: Բոլորը զարմացան գյավուրների կռահումից. պառավը գնաց և մի ընկերացի վերադարձավ մի կնոջ հետ, որը ծածկված էր նույնպես, ինչպես և ինքը. ծածկոցի տակից հնչեց երիտասարդ, հաճելի մի ձայնիկ: Նա շնորհակալություն էր հայտնում կոմսին նրա ուշադրության համար դեպի խեղճ այրիները և գովում էր ռուսների վարվեցողությունը: Պ. Աբրամովիչը վարպետորեն երկարացրեց խոսակցությունը նրա հետ: Այդ միջոցին ես, շուրջս նայելիս, հանկարծ հենց դռան վերևում տեսա մի կնո՞ր պատուհան, և այդ կնո՞ր պատուհանում՝ հինգ թե վեց կնո՞ր գլուխներ, սև, հետաքրքրվող աչքերով: Ես մի ուզում էի պ. Աբրամովիչին հաղորդել գյուտիս մասին, բայց գլխիկները նշան արին, աչքով արին, մի քանի մատներ սկսեցին ինձ սպառնալ, որ լռեմ: Հնազանդիկների և գյուտիցս բաժին չհանեցի ուրիշին: Նրանք բոլորն էլ դուրեկան դեմք ունեին, բայց ոչ մեկը գեղեցիկուհի չէր: Այն մեկը որ դռան մոտ խոսում էր պ. Աբրամովիչի հետ, երևի հարեմի տիրուհին էր, սրտերի գանձանոցը — սիրտ Վարդը, համենայն դեպս ես այդպես էի պատկերացնում:

Վերջապես պ. Աբրամովիչը վերջացրեց իր հարցուփորձը: Դուրը փակվեց: Պատուհանի դեմքերն անհետացան: Մենք դիտեցինք պարտեզը, տունը և վերադարձանք մեր առաքելությունից շատ գոհ:

Այդպիսով ես հարեմ տեսա. դա հազվագյուտ եվրոպացու է հաջողվել: Ահա ձեզ մի հիմք արևելյան ոռոմանի համար:

Պատերազմը վերջացած էր երևում: Ես պատրաստվում էի վերադառնալու: Հուլիսի 14-ին գնացի ժողովրդական բաղնիքը և գնալս ափսոսացի: Ես անիծում էի սավանների անմաքրությունը, վատ սպասավորումը և այլն: Ինչպե՞ս կարելի է Արզրումի բաղնիքը համեմատել Թիֆլիսիին հետ:

Վերադառնալով ապարանքը, պահակ կանգնած Կոնոնով-
էիցինից իմացա, որ Արզրումում ժանտախտ է երևացել: Իս-
կույն պատկերացրի կարանտինի սարսափները և նույն օրը
վճռեցի թողնել բանակը: Ժանտախտի ներկայութեան մասին
մտածելը շատ անախտո՞թ բան է անսովորութեանից: Ցանկա-
նալով ջնջել այդ տպավորութիւնը, գնացի գրոսնելու շուկա-
յում: Կանգնելով գինազործի կրպակի մոտ, սկսեցի դիտել մի
ինչ-որ դաշույն, երբ հանկարծ մեկը խփեց ուսիս: Ես նայե-
ցի. իմ ետևը կանգնած էր մի վարհուրելի աղքատ: Նա մահու
շափ գունատ էր. կարմիր, ճպոտ աչքերից արտասուք էր հո-
սում. նորից ժանտախտն անցավ մտքովս: Անասելի զզվան-
քի զգացմունքով դեն հրեցի աղքատին և վերադարձա տուն
գրոսանքից շատ դժգոհ:

Հետաքրքրութիւնս սակայն հաղթեց, մյուս օրը բժշկի
հետ գնացի այն ճամբարը, ուր գտնվում էին ժանտախտավոր-
ները: Ես ձիուց շիջա և նախազգուշութեան համար կանգնեցի
քամու ուղղութեամբ: Վրանից մեր առաջ դուրս բերին մի հի-
վանդի. նա շափազանց գունատ էր և երերում էր հարթածի
պէս: Մեկ ուրիշ հիվանդ ընկած էր ուշաթափ:

Դիտելով ժանտախտավորին և խեղճին շուտ ապաքինում
խոստանալով՝ ես ուշադրութիւն դարձրի այն երկու թուրքերի
վրա, որոնք նրան դուրս էին բերում թևերից բռնած, շորերը
հանում, շոշափում, կարծես թե ժանտախտը ոչ այլ ինչ էր քան
հարբուխ: Խոստովանում եմ, այդպիսի անտարբերութեան առ-
կայութեամբ ես ամաչեցի իմ եվրոպական երկշոտութեանից և
շուտ վերադարձա քաղաք:

Հուլիսի 19-ին գալով կոմս Պասկևիչի մոտ՝ նրան հրածեշտ
տալու, ես նրան գտա խիստ դառնացած վիճակում: Վշտալի
լուր էր ստացվել, թե գններալ Բուրցովը սպանվել է Բայրուր-
թի մոտ: Ափսոսացի քաջարի Բուրցովի համար, բայց այդ դեպ-
քը կարող է կորստաբեր լինել և մեր ամբողջ փոքրաթիվ զոր-
քի համար, որը խորն էր անցել օտար երկրի մեջ և շրջապատ-
ված էր թշնամական ժողովուրդներով, որոնք պատրաստ էին
ապստամբվել առաջին իսկ անհաջողութեան լուրը ստանալուն
պէս: Ուրեմն, պատերազմը վերսկսվում էր: Կոմսն ինձ առա-
ջարկում էր ականատես լինել հետագա ձեռնարկումներին:
Բայց ես շտապում էի Ռուսաստան... Կոմսը ի հիշատակ ինձ

նվիրեց մի թուրքական թուր: Ես այն պահում եմ որպէս հիշա-
տակ փայլուն հերոսի հետքով Հայաստանի նվաճված անա-
պատներում կատարած իմ թափառումների: Նույն օրը ես թո-
ղի Արզրումը:

Ես հետ էի դառնում Թիֆլիս արդեն ինձ ծանոթ ճանա-
պարհով: Այն վայրերը, որ դեռ նորերս կենդանացած էին
տասնհինգհազարանոց զորքի ներկայութեամբ, լուռ էին և
տրտում: Ես անցա Սողանլուն և հազիվ կարողացա ճանաչել
այն տեղը, ուր կանգնած էր ճամբարը: Գյումրիում ես երեքօր-
յա կարանտին պահեցի: Նորից տեսա Բզովդալը և սառը Հա-
յաստանի բարձր դաշտավայրերը թողի տոթակեզ Վրաստանը
մտնելու համար: Թիֆլիս հասա օգոստոսի 1-ին: Այստեղ մնա-
ցի մի քանի օր սիրալիբ և ուրախ մարդկանց շրջանում: Մի
քանի երեկո ես անցկացրի այգիներում վրացական երաժշտու-
թեան հնչյուններ և երգեր լսելով: Շարունակեցի ճանապարհս:
Լեռներն անցնելն ինձ համար նշանակալից էր նրանով, որ
Կոբլի մոտ գիշերը փոթորկի շանդիպեցի: Առավոտյան Կազ-
բեկի մոտով անցնելիս տեսա մի հրաշալի տեսարան: Սպի-
տակ, պատառոտված ամպերը անցնում էին սարի գագաթով
և մեկուսացած վանքը, արևի ճառագայթներով լուսավորված,
թվում էր, թե մղվելով ամպերից, լողում է օդի մեջ: Կատաղի
հեղեղատը նույնպէս ինձ ներկայացավ իր ամբողջ մեծու-
թեամբ. անձրևի ջրերով լցված ձորը իր ամենհիութեամբ գերա-
զանցում էր նույնիսկ Թերեքին, որը հենց այդտեղ ահեղորեն
մոնչում էր: Ափերը պատառոտվել էին. ահագին քարեր տեղա-
հան էին եղել ու բռնել հոսանքի առաջը: Բազմաթիվ օսեր
կարգի էին բերում ճանապարհը: Անցա հաջողութեամբ: Վեր-
ջապէս նեղ կիրճից դուրս եկա դեպի մեծ Կաբարդայի լայնար-
ձակ դաշտավայրը: Վլադիկավկազում գտա Դորոխովին և
Պուշկինին: Երկուսն էլ գնում էին ջրերը՝ բուժվելու արշավան-
քում ստացած վերքերից: Պուշկինի մոտ սեղանի վրա ես գտա
ռուսական ժուռնալներ: Առաջին հոդվածը, որ աչքովս ընկավ,
իմ երկերից մեկի քննադատութեանն էր: Նրա մեջ ամեն կերպ
հայհոյում էին ինձ և իմ ոտանավորները: Ես սկսեցի այն կար-
դալ բարձրաձայն: Պուշկինը ընդհատեց ինձ, պահանջելով, որ
կարդամ ավելի բարձր՝ միմիկական արվեստով: Պետք է իմա-
նալ, որ վերլուծութիւնը զարգարված էր մեր քննադատու-

թյան սովորական հերյուրանքներով. դա մի խոսակցութիւնն էր տիրացուի, նշխարագործուհու և տպարանի սրբագրիչի՝ այս փոքրիկ կոմեդիայի Ձգրավոմիսի հետ: Պուշկինի պահանջն ինձ այնքան զվարճալի թվաց, որ ժուռնալի հոդվածի ընթերցանութեան պատճառած վրդովմունքս բոլորովին անցավ, և մենք անկեղծ սրտով հոհոացինք:

Այդ էր ինձ տրված առաջին ողջույնը՝ սիրեցյալ հայրենիքում:

ՇԱՆՈՔԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1813 (էջ 5—8)

Նատալիային.— Պուշկինի՝ մեզ հասած ամենավաղ ստեղծագործութիւնը. ուղղված է կոմս Վ. Վ. Տոյստոյի՝ Ցարսկոյե Սելոյի թատրոնի ճորտ գեղեցկուհուն:

1814 (էջ 9—27)

Ոտանալու գրող բարեկամիս.— Պուշկինի տպագիր առաջին բանաստեղծութիւնը. ուղղված է, հավանաբար, Կյուխելբեկերին: Կյուխելբեկերը բանաստեղծ էր, Պուշկինի լիցեյի դասընկերներից: Հրատարակում էր «Մենմոդինա» արմանախուր Գեկարրիստ էր, Հյուսիսային ընկերութեան անդամ: Գեկտեմբերի 14-ից հետո Կյուխելբեկերին հաշտվում է փախչել, բայց վարչավայում բռնվում է, դատապարտվում մահապատժի, որը փոխարինվում է բանտարկութեամբ և ցմահ աքսորով՝ Սիբիր:

Քրոջս.— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է Օլգա Աերգեննա Պուշկինային (ամուսնու ազգանունով՝ Պավլիշչևա):

Կազակը.— Ինչպես ցույց է տալիս ինքնագրի «Եմանողութիւն մալոուսականին» ենթավերնագիրը, բանաստեղծութեան համար աղբյուր է ծառայել ուկրաինական մի երգ:

Իշխան Ա. Մ. Գորչակովին («Թող Ապոլոնին շիմանալով») — Պուշկինի լիցեյի դասընկերոջը՝ Գորչակովին ուղղված երեք ուղերձներից առաջինն է, գրված նրա անվանակոչութեան օրվա առթիվ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մէջ:

Լեղա.— Պուշկինի միակ կանտատը և հազվագեպ օրիգինալ կանտատներից մեկը ռուս գրականութեան մէջ: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մէջ:

1815 (էջ 28—74)

Գյուղաբազմը.— Բանաստեղծութիւնը, երևի, հասցեագրված է մանկութեան ընկեր, մոսկվացի իշխան Ն. Ի. Տրուբեցկոյին (1797—1874): Թարգմանված է որոշ կրճատումներով:

Արցիսեանք.— Բանաստեղծութիւնն առաջին անգամ հրատարակվելիս ունեցել է «լատինականից» ենթավերնագիրը, որը դրված է, ըստ երևույթին, բանաստեղծութիւնն երգիծանքը ռուսական իրականութեանը վերագրելու մեղադրանքից խուսափելու նպատակով: Այս գործը Պուշկինի քաղաքացիական քնարերգութեան առաջին նմուշն է:

Սերտասանող դերասանուհուն.— Ուղերձը հասցեագրված է այն նույն դերասանուհուն, որին նվիրված է «Տատարիային» բանաստեղծութիւնը: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ:

Ֆոնվիզինի ուրվականը.— Ինչպես և Բատյուշկովի «Տեսիլ Լեթայի ափերին» և «Ներգիշը սլաւոնոստաների դրուցում» երգիծական գործերը, այնպես էլ այս բանաստեղծութիւնը տալիս է մի շարք գրողների երգիծական բնութագրերը: Սա առանձնապէս մոտ է «Տեսիլ Լեթայի ափերին» երկին, որտեղ սրբազան էլիզիոն եկողների մեջ է նաև Ֆոնվիզինը:

Աղերձ Գալիչին.— Գալիչ Ալեքսանդր Իվանովիչ (1783—1848): 1814—1815 թթ. ռուսերեն և լատիներեն լեզուներ է դասավանդել լիցեյում: Լիցեյականները սիրում էին նրան: Նա քաջալերել է պատանի բանաստեղծին «իր ընտրած ասպարեզում», ինչպես հիշում է Պուշկինն իր օրագրերում: Գալիչն այն առաջավոր պրոֆեսորներից մեկն էր Պետերբուրգի համալսարանում, որոնց դեմ 1821 թվականին գործ հարուցվեց այն մեղադրանքով, թե՛ նրանց դասախոսութիւններն իրենցից ներկայացնում են «Անհավատութեան և շարժման ու ավերիչ կանոնների ծրարված մի սխտեմ»:

Անհաւեր.— Բանաստեղծ Ս. Ս. Բորբովն է, որ անհանգ բանաստեղծութիւն էր գրում: Տիրույթն իմաստունը— Հոռոտեական բանաստեղծ Հորացիոսն է (մ. թ. ա. 1-ին դար): Բալլադ — Գեյլիգի «Էնհը» բալլադը: ... և շուշանին՝ մի կուպլետ.— Ի նկատի ունի Գեյլիգի «Էնիմա» բանաստեղծութիւնը: Մտախօսքն պաշտելով մեք երգիչը.— Պուշկինի լիցեյի ընկերներ Ա. Գ. Իլիշևսկին և Մ. Լ. Յակովլևը:

Աղերձ Յալիսին.— Յուդին Պավել Միխայլովիչ (1798—1852): Պուշկինի լիցեյի զասընկերը: Ալբիոն.— Մեծ Բրիտանիայի բանաստեղծական անվանումը: Կոն.— Քաղաք Յրանսիայում, որ փառաբանված էր իր մետաքսի ֆարրիկաներով: Զախարով.— Պուշկինի տատիկի՝ Մարիա Ալեքսաննա Հաննիբալի մերձոսկովյան կալվածքը, որտեղ 1805—1810 թթ. Պուշկինների ընտանիքն անց էր կացնում ամառը: ...սիրելի Սուշկով.— Չեռոպրում ազգածուր փոխարինված է աստղանիշով: Վերականգնված է ենթադրաբար: Սուշկովա Սոֆյա Նիկոլաննա.— Մի աղջնակ էր, որի հետ Պուշկինը ծանոթացել էր Սոսկովայում, մինչև լիցեյ ընդունվելը, բանաստեղծի «վաղ սերը»:

Հիշողութիւն.— «Պուշկինի մասին գրառումներում» Ի. Ի. Պուշկինը պատմում է այն իրադարձութիւնների մասին, որոնք բանալի են դարձել «Պուշկինի ուղերձի համար»: Պուշկինը, Մալինովսկին և Պուշկինը խնջույք են սարքել, որին մասնակցել են նաև ուրիշ լիցեյիստներ: Հերթապահ դատարար կը ինչ-որ արտակարգ աշխուժութիւն, արմուկ, վազվզոց նկատեց: Հաղորդեց վերակացուին: Տեղնուտեղն սկսվեցին վիճաբանութիւն»:

ներն ու փնտրութեւր: Մենք երեքով ներկայացանք և հայտարարեցինք, որ զա մեր արած գործն է և որ՝ միայն մենք ենք մեզավոր: Այն ժամանակ գիրեկտորի պարտականութիւնները կատարող պրոֆեսոր Գառնենշիլդը լուրը հասցրեց մինիստրին: Ռազոմովսկին եկավ Պետերբուրգից, մեզ դասարանից դուրս կանչեց և արեց ձևական խիստ նկատողութիւն: Դրանով չվերջացավ, գործը ներկայացվեց կոնֆերենցիայի վճռահանման: Կոնֆերենցիան որոշեց հետևյալը. 1. Առավոտյան և երեկոյան աղոթքների ժամանակ երկու շաբաթ ծնկաչոք մնալ, 2. Մեզ վերջին տեղերում նստեցնել այն սեզանի մոտ, ուր նստում էինք ըստ մեր վարքի և 3. Մեր հանցանքն ու դատարկճիւղը նշելով, մտցնել մեր անունները սև զրբի մեջ, որն ավարտելու ժամանակ պիտի աղղեցութիւն ունենար: Դատարկճիւղն առաջին կետն ի կատար ածվեց տառացիորեն: Երկրորդը մեղմացվեց զեկավարութեան հայեցողութեամբ... Երրորդն՝ ամենակարևորը, մնաց առանց հետևանքի» (Ի. Ի. Պուշկին «Գրառումներ Պուշկինի մասին» Մ., 1956):

Արդյո՞ք հիշում ես, իմ քսանդայր.— Փորը-ինչ ձևափոխված մեջբերում է Բատյուշկովի «Կեղծ սարսափ» բանաստեղծութիւնից: Պեղանա.— Գառնենշիլդը:

Բալենին.— Այս բանաստեղծութեան Պուշկինն պատկանելը վերջնականապէս զեռ չի ճշտված:

1816 (էջ 75—95)

Իշխան Պ. Ա. Վլադիմիրովն ուղղված նամակից.— Նամակը, բանաստեղծութեան հետ միասին Պուշկինը գրել է 1816 թ. մարտի 27-ին, Փուկովսկու, Ա. Ի. Տուրգենևի, Վ. Լ. Պուշկինի, Վլադիմիրով, Կարամզինի և իր հոր՝ Ս. Լ. Պուշկինի լիցեյ այցելելուց երկու օր հետո: Դա հրաժեշտի արարողութիւն էր ծարսկոյե Սելտից Մոսկվա մեկնող Կարամզինի, Վլադիմիրով և Վ. Լ. Պուշկինի պատվին: «Արզամասի» գրական միավորման նշանավոր դեմքերի հետ Պուշկինի գրույցը ամրապնդեց պատանի բանաստեղծի համակրանքը նրանց հանդէպ:

Պատմաման.— Բանաստեղծութիւնն էլեգիաների այն շարքից է, որոնք գրված են Ե. Պ. Բակունինայի նկատմամբ ունեցած զգացմունքի մղումով: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ:

Հեծյալներ.— Բանաստեղծութիւնը վերաբերում է 1812 թ. հայրենական պատերազմի պարտիզաններին: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ:

Էլեգիա. (Վերջինի՛կ է նա, ով իր սերն իրեն).— Բանաստեղծութիւնը պատկանում է Բակունինային նվիրված էլեգիաների շարքին: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետմահու հրատարակութեան մեջ:

Փափագ.— Բակունինային էլեգիաների շարքից է:

Էլեգիա. (Վե՛ս կարծում էի, թե սերը արդեն հանգել է հաճեա).— Էլեգիան իր թեմայով և կոմպոզիցիայով պատկանում է Բակունինային էլեգիաների շարքին:

Վայելք.— Այս բանաստեղծութիւնը, հավանաբար, վերջանում է Բակոնիկեան էլեգիաների շարքը: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երգերի հետամահու հրատարակութեան մէջ:

Մոռփեօսին.— Լիցեյի շրջանի «Քրոն» բանաստեղծութեան վերամշակված տարբերակն է:

Վ. Լ. Պուշկինին հղած նամակից («Քրիստոսը հարլավ...»)— Նամակը գրված է Ցարսկոյ Սելոյում հորեղբոր՝ Վասիլի Լվովիչի հետ հրածեշտից ութ-տասը օր հետո:

Պուշկինը «հարութիւն» հասկացութիւնն օգտագործում է իրականութեան հրատապ իրադարձութիւնների վերաբերյալ, կրկին արտահայտելով իր «արգամասյան» համակրանքներն ու հակակրանքները: Նամակն ամբողջութեամբ մեզ չի հասել: Վասիլի Լվովիչը պատասխան նամակում որսում է իր զարմիկի սրամտութիւնները՝ «Քո ցանկութիւնները համախոս են իմին. ես անկեղծորեն ցանկանում եմ, որ ոչ հաեզուցյալ ոտանավորչները հանգիստ թողնեն մեզ»:

Եփսմատով, Բորով, Խվաստով.— Հնի, ավանդականի շատագուցները, սրանք «Արգամաս» ընկերութեան մէջ միավորված նոր գրական հոսանքի ներկայացուցիչների համար էպիգրամների մշտական թիրախ են հանդիսացել: Միկոյան Միկոյայ Պետրովիչ.— Կեղծ կլասիցիստական օղաների և ժողովրդական ոգով սենտիմենտալ երգերի հեղինակ:

Տավեր և հովվուհին (Պատկերներ).— Գրված է Ֆրանսիացի բանաստեղծ Պարնիի «Վէներայի կերպարանախորհրդութիւնները» բանաստեղծութեան ազդեցութեամբ:

1817—19 (էջ 96—109)

Էլեգիա. («Ես ձերն եմ նորից»)— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է առաջին բաժանումից հետո Պուշկինի՝ Լիցեյի ընկերների հետ կրկին հանգիստանալու, երբ սանկերը հինգ տարի անընդմեջ Լիցեյի սահմաններում մնալուց հետո, ժննդյան տոնի արձակուրդներին մի շարքով զնացել էին հարազատների մոտ: 1817 թ. հունվարի 1-ին Պուշկինը վերադարձավ Ցարսկոյ Սելո:

Վ. Լ. Պուշկինին. («Ընդ կա առավել թովիչ ու կայտառ»)— Այս ուղերձը Վասիլի Լվովիչի այն նամակի պատասխանն է, որտեղ նա համոզում էր եղբորդուն՝ հուսարական գունդ ծառայութեան շնորհով:

Զառաջանք. («Երկար շրջից մեզ սուտը քնքուշ»)— Առաջին անգամ տպագրվել է բավականին աղավաղված և կրճատված (գրաքննութեան պատճառով), առանց Պուշկինի գիտութեան: Հետո լրիվ տարբերակը տրւեց տպագրվել է Լոնդոնում: Գերցենի «Պուլլարնայա զվեզդա» ամսագրում և հետո ուղերձի տողերն աստիճանաբար տեղափոխվել են Ռուսաստան:

Անհավատութիւն.— Այս էլեգիան Պուշկինի ամենավաղ աթեիստական ստեղծագործութիւններից է: Բանաստեղծութեան մէջ արտահայտված այն միտքը, թե՛ «Աստվածութիւն է փնտրում իր միտքը, սիրտը չի գտնում» շորս տարի անց, բանաստեղծի հետ գրույցում արտահայտել է Պետ-

տեղը. «Սրտով ես մատերիալիստ եմ, բայց միտքս բնագիմանում է դրան»: Այս բանը գրառել է Պուշկինն իր օրագրում:

1819 (էջ 110—115)

Գյուղը.— Այս բանաստեղծութիւնն, ինչպես նաև «Ազատութիւն» ներբողը, գրված է հավանաբար ամենից առաջ Տուրգենևի ազդեցութեան տակ: Ն. Ի. Տուրգենևն ապագա դեկարրիստների շրջանում ճորտատիրական իրավունքի ամենարուստ հակառակորդն էր:

Ուղերձ իշխան Գորչակովին.— Բանաստեղծութիւնը գրված է ի պատասխան Գորչակովի այն հորդորանքին, թե պետք է լրջանալ և փոխել ծանոթների շրջանակը:

1820 (էջ 116—117)

Աս... («Ընդ ձեռն ձանձրույթը այս անձամանակ»)— Բանաստեղծութիւնը գրված է Գորգուֆում, Ե. Ն. Ռանսկայայի հիվանդութեան տպավորութեան տակ: 1826 թ. նոյեմբերի 1-ին Մոսկվայից մեկնելով Միխայլովսկոյե, Պուշկինն այս բանաստեղծութիւնը նվիրեց բարեկամ Վ. Պ. Զուբովին, որի բնու՝ Ս. Յ. Պուշկինայի հետ այդ ժամանակ ուզում էր ամուսնանալ: Այսպիսով բանաստեղծութիւնը վերանվիրված է վերջինիս:

«Արևը մայր մտավ անա...».— Բանաստեղծութեան 17—20 տողերը բավական մոտ են հնչում Բայրոնի Զալլո Հարուդի «Հրածեշտի» 10-րդ տան առաջին շորս տողերին:

1821 (էջ 118—127)

Նապոլեոն.— Գրված է Նապոլեոնի մահվան (1821 թ. մայիսի 5) առթիվ: Մահվան լուրը Պուշկինն իմացել է միայն հուլիսի 16-ին: Նախնական տարբերակում բանաստեղծութիւնը կոչվում էր «Նապոլեոնի մահը» և բաղկացած էր տասներեք տնից: Երկու նախավերջին տունը, որոնց մէջ խոսվում է սուրբ Հեղինէի կղզում գտնվող Նապոլեոնի մասին, սկզբում գրված էին «Սովին» բանաստեղծութեան համար և փոխադրվել են այստեղ 1824 թվականին միայն: 1821 թ. նոյեմբերի սկզբին Պուշկինն այդ բանաստեղծութիւնը կարգացել է Մ. Օռլովի տանը: Մ. Յ. Օռլովը գնեցրաւ մայր էր, 1812—1814 թթ. պատերազմի մասնակից: «Արգամաս» գրական ընկերութեան անդամներին առաջարկում էր հրատարակել ամսագիր, որի քաղաքական բաժնում ուզում էր մասնակցութիւն ունենալ ինքը: Բարոութեան Ընկերութեան անդամ էր: Մի ժամանակ ծառայում էր Քիշնևում, որտեղ նրան հաճախ էր այցելում Պուշկինը: Կապված էր «Մոսկովսկի նաբլյուդատելի» և նրա շրջանակի հետ, գտնվում էր ոստիկանութեան հսկողութեան տակ:

Այս բանաստեղծութեան մէջ Նապոլեոնի կերպարին տրված են ավելի

դրական գծեր, քան Պուշկինի նապոլեոնին նվիրված նախորդ քանաստեղծություններում:

Սվիդիստին.— Առաջին անգամ տպագրվել է առանց ստորագրության Բանաստեղծությունը նվիրված է Պուշկինի սեփական վիճակի (աքսորական էր Ռուսաստանի հարավում) և Օվիդիոսի վիճակի (Հռոմից աքսորված է եղել Սև ծովի ափը) զուգարությունը: Նա հռոմեական բանաստեղծի «Վըշտալի էլեգիաներին» հակադրում է իր «աննկուն քնարը» և «հպարտ խիղճը»: Պչրամուն.— Բանաստեղծությունն ուղղված է Ա. Լ. Գավիդովի կնոջը՝ Ազլայա Անտոնովնա Գավիդովային: «Չափազանց հաճելի, թեթևաբարո, պճնամուր, ասես իսկական Ֆրանսուզի,— պատմում է ժամանակակիցը,— նա կամենկայում մազնիսի նման էր, որ իրեն էր ձգում ալեքսանդրյան ժամանակի բոլոր երկաթե գործիչներին: Գլխավոր հրամանատարից մինչև ստորին ծառայողը, ամենը ապրում և ցնծում էին կամենկա գյուղում, և որ գլխավորն է՝ մեռնում էին սքանչելի Ազլայայի ոտքերի տակ»: Աճեսա.— նախվ կնոջ տիպ՝ Մոլիերի «Կանանց դպրոց» կատակերգության մեջ:

1822 (էջ 128—132)

Սյեգի երգը.— Բանաստեղծության սյուժեն վերցված է Կարամզինի «Ռուսական պետության պատմություն» գրքից, որտեղ շարադրված է մի առասպել Օրեգի մահվան մասին:

Չույն աղջկան.— Բանաստեղծությունը նվիրված է Բայրոնի սիրած աղջկան, Կալիպսո Պոլիստոնին, որն այդ ժամանակ ապրում էր Քիշինովում: Լեիայի երգիչ՝ Բայրոն:

Կալանավորը.— Գրված է Քիշնեի բանտը այցելելու տպավորության տակ: Այդ բանտում պահվում էր «գեորի մեծացած մի արծիվ»: Բանաստեղծությունը, որպես երգ, լայն տարածում է գտել ժողովրդի մեջ:

1823 (էջ 133—136)

Դշխանակի Մ. Ա. Գուլիցինային.— Ակնարկում է Պուշկինի ինչ-որ բանաստեղծությունը, որ երգելիս է եղել իշխանուհին (թերևս, իր երաժշտությամբ):

1824 (էջ 137—142)

«Վե՛րջ ամեն ինչի — կապ չկա մեռ մեջ».— Հասցեագրված է, ըստ երևույթի, կոմսուհի Վորոնցովային:

Մովին.— Այս բանաստեղծությունը, որ Պուշկինը գրել է Օդեսայից մեկնելուց առաջ (1824 թ. հուլիսի 30-ին) սկզբում բաղկացած էր առաջին յոթ և վերջին երեք տներից: Բանաստեղծությունը վերամշակելիս Պուշկինը գրել է վեց նոր տուն՝ նապոլեոնի մասին, որոնցից երկուսը հետագայում տեղափոխվել է «նապոլեոնին» բանաստեղծության մեջ: 9—12 և 22—30 տողերը խոսում են ցարական կառավարության հալածանքների պատ-

ճառով Ռուսաստանից Պուշկինի փախելու մտադրության մասին: 40—50 տողերը նվիրված են Բայրոնին: 53—55 տողերը գրված են Ռուսսոյի ուսմունքի ոգով՝ մարդու վրա «լուսավորության» այլասերող ազդեցության մասին:

«Օ, վարդ աղջիկ իմ, շղթայված եմ ես...».— Առաջին անգամ հրատարակվելիս բանաստեղծությունը կոչվել է՝ «Նմանողություն թուրքական երգի»: Սակայն նմանօրինակ թուրքական երգի գոյության մասին մեզ ոչինչ հայտնի չէ:

Երկրորդ օղերձ գրաբեկին.— Ինչպես և առաջին ուղերձը, սա ևս ուղղված է Ա. Ս. Բիրուկովին: Երկրորդ ուղերձին առիթ է ծառայել Ա. Ս. Շիշկովին իշխան Ա. Ն. Գուլիցինի փոխարեն ժողովրդական լուսավորության միջնատր նշանակելը (1824 թ. մայիսի 15-ին): 1—8 տողերը հիշատակություն են առաջին ուղերձի մասին: 16—20 տողերում Պուշկինը վերհիշում է, թե ինչպես գրաքննիչ Կրասովսկին Օլիսի «Ռուսական երգիչներ էլեգիան» բանաստեղծության մեջ արգելեց «Քո շուրթերի երկնային ծայրը որսալ տողը» և ինչպես նույն մարդը թույլ լուվեց հուրիններին կոչել «Աստվածային»: 35—38 տողերում խոսվում է Շիշկովի կողմից «Ռուսական խոսք սիրողների գրույց» խմբակը կազմակերպելու մասին: 37—38 տողերը վերաբերում են Դերձավիսին և Եկատերինա II-ին: Ս. Նալբը՝ իշխան Գուլիցին: Կեմհալալը Գալիչ.— Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Գալիչը, որ մեղադրվում էր աթեիզմի մեջ, զղջաց և իր ուսմունքը «սխալ ու վնասակար» ճանաչեց. գրանով հիացած Ռուսիչը և Կավլեյսեր զղջացող Գալիչին հանդիսավոր կերպով եկեղեցի տարան, և այնտեղ բահանան նրա գլխին աղոթքներ կարդաց և ցողեց նրան սրբական ջրով:

1825 (էջ 143—148)

Բարեկամներիս.— Սույն էպիգրամն ուղարկելով Վյազեմսկոն (1825 թ. հունվարի 25-ին), Պուշկինը գրել է նամակում՝ «Ահա քեզ բանաստեղծություն, գրված Վասիլի Լիովիչի ոգով»: Վյազեմսկին էպիգրամը տպագրեց «Մոսկովսկի տեղագրամում», 1825 թ. № 3-ում, «Ժողովրդային բարեկամներիս» վերնագրով, որի դեմ Պուշկինը բողոքեց Ալեքսին պալատին:

Փառքի տեղը.— Վերաբերվում է կոմսուհի Ե. Կ. Վորոնցովային: Ex ungue Leonem.— էպիգրամը գրված է «Բարեկամներիս» բանաստեղծության մասին Ա. Ե. Իգմալիովի գրախոսության առիթով: Ex ungue Leonem — լատինական առած է, որ նշանակում է՝ ճանկեցից են ճանաչում առյուծին:

Պ. Ա. Օ... («Գուցե ես արդեն չեմ մնա երկար») — Այս բանաստեղծության մեջ, որ գրված է Պ. Ա. Օսիպովայի ալբոմում, բանաստեղծը նրան հրաժեշտ է ասում, պատրաստվելով մեկնել արտասահման: «Թե կյանքը քեզ խաբի մի օր...» — նվիրված է Եսթրաբայա Նիկոլանա Վուլֆին՝ տասնհինգամյա աղջկան Պ. Ա. Օսիպովայի, որ առաջին ամուսնությունը անուշադրական աղջկան Պ. Ա. Օսիպովայի գյուղում կալվածատիրուհի էր, և Պուշկինը մոտ էր նրա հետ մինչև իր կյանքի վերջը:

Չմեռվա իրիւմեր.— Բանաստեղծութիւնն ուղղված է բանաստեղծի դայտի Արինա Ռոդինովնային:

4... (Այն ակնթարթն եմ հիշում...)— Բանաստեղծութիւնն ուղղված է Պուշկինի հարեանուհի Պ. Ա. Օսիպովայի զարմուհուն՝ Աննա Պետրովնա Կենինին: 1825 թ. ամռանը նա հյուրընկալվում էր Տրիգորսկում: Առաջին քառատողում բանաստեղծը հիշում է 1819 թվականին Պետերբուրգում Օլենինների տանը նրա հետ իր առաջին հանդիպումը: Կեննը զրի է ստել, թե ինչպես է Պուշկինն իր Տրիգորսկից հեռանալու օրն այդ բանաստեղծութիւնը տվել իրեն: «Նա առավոտյան եկավ և հրածնշտի համար բերեց ինձ «Օնեգինի» երկրորդ գլխի մի օրինակ (Կեննը սխալվում է, երկրորդ գլուխն այդ ժամանակ դեռ լույս չէր տեսել: Հավանաբար դա եղել է «Եվգենի Օնեգինի» երկրորդ գլուխը), դրանք դեռ չկարտված մամուլներ էին, որոնց արանքում ես գտա փոստային քառածալ մի թուղթ՝ վրան բանաստեղծութիւն՝ «Այն ակնթարթն եմ հիշում պայծառ» և այլն, և այլն: Երբ ես պատրաստվում էի զարդատուփի մեջ թաքցնել բանաստեղծական նվերը, նա երկար նայում էր ինձ, հետո ջղային խլից ձեռքիցս և չէր ուզում վերադարձնել: աղաչանք-պաշտատենքով ետ ստացա ես դարձյալ, թե մտքով ի՞նչ անցավ այդ ժամանակ, ես չգիտեմ»:

1826 (էջ 149—153)

Երգեր Ստենկա Ռազինի մասին.— Այս երգերը Պուշկինի ինքնուրույն ստեղծագործութիւններն են: Պարսիկ իշխանուհուն Վուզայի մեջ խեղդելու պատմութիւնը կա Ստրեյսի «Նրեք հիշարժան... ճանապարհորդութիւն» երկի մեջ (Երրորդ ճանապարհորդութիւն, գլուխ 13-րդ): Զորավարի կողմից Ռազինի մուշտակն ու նվերներ պահանջելու պատմութիւնը վերցված է 18-րդ դարակազմի «Տարեգրութիւնից»: Երրորդ երգը գրված է ժողովրդական բանահյուսութեան հիման վրա:

Խստուկանոթիւն.— Բանաստեղծութիւնը նվիրված է Պ. Ա. Օսիպովայի խորթ աղջկան՝ Ա. Ի. Օսիպովային (Բեկլեշկա):

Մարգարե.— Սկզբնական խմբագրութեամբ բանաստեղծութեան առաջին տողն այսպես էր՝ «Մեծ վշտից տանջված...»: Դա ցույց է տալիս, որ բանաստեղծութիւնը կապված է ղեկաբրիտների մահապատժի լուրն ստանալու հետ: «120 բարեկամների, եղբայրների, ընկերների տաժանակրութիւնը սարսափելի է»— գրում է Պուշկինը Վյազնիսկուն 1826 թ. օգոստոսի 14-ին:

1827 (էջ 154—159)

«Հպարտ ապրեցեմ, ո՛վ ախարայեցի».— 1827 թ. հունվարի սկզբներին, Մոսկվայում, Պուշկինն այս ուղերձը հանձնել է ղեկաբրիտ Ն. Մ. Մուրավյովի կնոջը՝ Ա. Գ. Մուրավյովային, որ մեկնում էր Սիբիր՝ ամուսնու մոտ: Այս ուղերձին իշխան Ա. Ի. Օդոևսկին պատասխանեց «Իմաստուն լարերի հնչույնները ջերմ» բանաստեղծութեամբ:

«Կյանքի տափաստանում տրտմտեսելի, անծայր...».— Պուշկինն իր ձևով գրել է Կարամզինի ավագ դուստր Ս. Ն. Կարամզինայի արժումով: «Ընչպիսի» գրչեր: Ճաճեման մի ցուտ...»— Այս բանաստեղծութիւնը, հավանաբար, սկիզբն է մի էպիկական ստեղծագործութեան:

1828 (էջ 160—170)

«Պարզ անօգտ, պատահական».— Գրված է 1828 թ. մայիսի 26-ին, Պուշկինի ծննդյան օրը: Տպագրվելուց հետո միտրոպոլիտ Ֆիլարետը լափածո առարկութիւն գրեց, որին իր հերթին պատասխանեց Պուշկինը «Զվարճութեան կամ ձանձրութի պահին» բանաստեղծութեամբ:

Զրահեղծ.— Առաջին անգամ հրատարակվելիս բանաստեղծութիւնն օտնը «Ժողովրդական երգ» ենթավերնագիրը, իսկ 1829 թ. հրատարակութեան մեջ՝ «Ժողովրդական հեքիաթ» ենթավերնագիրը:

«Ազգայի մտ ազգով քեց».— 1829 թ. հրատարակված է «Շոտլանդական երգ» վերնագրով: Բանաստեղծութեան սյուժեի աղբյուրը շոտլանդական ժողովրդական մի բալլադ է, որ վերցված է 1803 թվականին Վայտեր Սկոտի հրատարակած «Շոտլանդական ժողովրդական երգեր» ժողովածուից:

«Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք քշվառ».— Գրված է Պետերբուրգից Միխայլովսկոյ մեկնելու նախօրին:

Պետե ու ամբոխը.— Բանաստեղծութիւնն սկզբում կոչվում էր «Խաժամու՛»: Վերնագիրը փոխել է բանաստեղծը, 1836 թ.:

Ի՛մանկար: Մտերմունի: «Ի՛նչտալու է, ով դարձել է...»— այս երեք բանաստեղծութիւններն էլ ուղղված են Ագրաֆինա Տյոդորովնա Զակրևսկայային, որ նշանավոր է եղել իր կրթութեամբ և նախապաշարունակների նկատմամբ արհամարհանքով: Բարատինսկին նրան նկարագրել է «Պարահանդես» պոեմում, իսկ Պուշկինը՝ «Եվգենի Օնեգինի» 8-րդ գլխում՝ «Մենք ամուսնոցում երեկո անցկացրինք...» վիպակների Զինաիպ Վուկայայի կերպարներում:

1829 (էջ 171—180)

Դուն.— Պուշկինը Արզրումից մեկնեց այն ժամանակ, երբ դեռ ուսական զորքերը չէին վերադարձել Ռուսաստան, և այդ պատճառով բանաստեղծը հայտնվում է Դունի ափերին՝ որպես հաղթանակի լրաբեր:

«Ապրում էր մի աղքատ ասպետ...».— Առաջին խմբագրութեամբ բանաստեղծութիւնն «Առասպել» էր կոչվում, որ Պուշկինը մտադր էր տպագրութեան տալ Զարոսի կեղծանունով: Բանաստեղծութիւնը կրճատված է փոփոխված խմբագրութեամբ (Տասնչորս տնից՝ ութը) ղետեղվեց «Պատկերների ասպետական ժամանակներից» դրամատիկական երկի մեջ, որովհետև գրաքննութիւնն արգելեց նրա լրիվ և առանձին հրատարակութիւնը:

Համարելով այն սրբապիղծ գործ: Ծ. Չարենցը թարգմանել է այս բանաստեղծության կրճատված տարբերակը, որ մեջ ենք բերում ստորև՝

Ապրում էր մի աղքատ ասպետ՝
Եվ լուակյաց, և բարի,
Տեսքով՝ գունատ ու խստադեմ,
Ոգով՝ խիզախ ու արի:

Տեսել էր նա տեսիլ մի վառ,
Մտքի համար անքնին,
Եվ տեսիլն այդ հավիտյան, հար
Դրոշմվել էր իր սրտին:

Այդ օրվանից հոգով անխոնջ
Նա կանանց չէր նայում էլ,
Նա մինչև մահ ոչ մի կնոջ
Չկամեցավ խոսք ասել:

Պարանոցին, շալի տեղ, մի
Զոր վարդարան նա կապեց,
Եվ պողպատե քոլը դեմքի
Ոչ որի դեմ չբացեց:

Սիրտը լցրած սիրով անեղծ
Եվ ցնորքով այն անահ՝
A. M. D. իր արնով գրեց
Իր վահանի վրա նա:

Եվ հեռավոր Պաղեստինում
Պալադիներն ուր ուրիշ
Իրենց տիկնանց էին դիմում
Դեպի կոիվ թուշիս:—

Lunen Coelum, Sancta Rosa
Բացականչում էր նա խենթ,
Եվ որոտի նման կոչն այս
Սփռում էր մահ ու աղետ:

Դառնալով իր ամրոցն հեռու՝
Փակ մենակյաց նա դառավ,
Միշտ անբարբառ և միշտ տխուր,
Իրեւ մի խենթ, նա մեռավ:

Կովկաս. — Բանաստեղծությունը Պուշկինի՝ Կովկասում կատարած ուղե-
վորության տպավորությունների արտացոլումն է: Բնապատկերի նկարա-

գրությունը մոտ է «Ճանապարհորդության դեպի Արզրում» երկի 1-ին և
5-րդ գլուխների բնապատկերի նկարագրությանը:

Գեյլբաշ. — Բանաստեղծությունը պատմում է մի միջադեպ, որին
ակնատեսն է եղել Պուշկինը՝ դեպի Արզրում կատարած արշավների ժա-
մանակ:

Իելիբաշ. — Թուրքական հին բանակի հեծյալ գինվոր: Գեյլբաշ-խենթ
տաքզուխ կտրիճներին հավաքագրում էին գերազանցապես Բունիայում և
Ալթանիայում:

«Մեր ջանելուքյան տարիները և...» — Բանաստեղծությունն ուղղված
է կոմսուհի Ա. Յ. Ջակրեակայային: Կոմսուհին, որ ծննդյան աղջանունով
Տոլստայա էր, Ֆինլանդիայի գեներալ-նահանգապետի կինն էր: Նրան են
նվիրված «Դիմանկար» («Իրենց բոցավառ հոգով»), «Լանջաղարդ» բա-
նաստեղծությունները:

Հիշողություններ Ցարսկոյե Սելյում (Հին հիշողությամբ ճշտված իրա-
պես). — Սկսվում է նույն տողերով, ինչ և 1814 թ. գրված նույնանուն
բանաստեղծությունը: Նաև այս նոր բանաստեղծության մեջ հիշողություն-
ները գլխավորապես նվիրված են 1812 թ. հայրենական պատերազմին,
Ցարսկոյե Սելյոյով անցնող զորամասերին և ժողովրդական դիմադրական
շարժմանը (Քափառող հետիոտնը): Աստվածաշնչյան պատանհին. — անա-
ռակ որդին, որ ըստ աստվածաշնչյան պատումի, լքեց հայրենական տունը,
բայց մի շարք տարիներ անցկացնելով արատավոր կյանքով, զղջմամբ
վերադարձավ հայրական հարկի տակ: Կագուլյան երկրի շանքը. — Կոմս
Պ. Ա. Ռոմյանցով-Ջաղունայսկի: Նավաբացի Հանգիրալ. — Ի. Ա. Հաննի-
բալ, գեներալ-պորուչիկ, 1770 թ. մասնակցել է Արշիպեղազի արշավան-
քին, գլխավորել է նավարայի գրավումը, օդ է հանել ամբողջ թուրքական
նավատորմը, որ թաքնված էր Չեսմենական ծովախորշում:

Վաճե՛ր՝ Կագրեկի վրա. — Ճանապարհորդություն դեպի Արզրումի՝
5-րդ գլխում նկարագրված նույն վանքն է, Մմինդա Սամեդա հին եկե-
ղեցին:

1830 (էջ 181—187)

Աշխատանք. — Բանաստեղծությունը գրված է «Եվգենի Օնեգինը» ավար-
տելու առթիվ, թվագրված «Բուրգինո, 1830, սեպտ. 25, 8 1/4 ժամ»:
«Ստամբուլն են զովում գյավուրները հիմա». — Կրճատված և փո-
փոխված խմբագրությամբ բանաստեղծությունը գեղեցիկ է «Ճանապարհոր-
դություն դեպի Արզրում» երկի հինգերորդ գլխում:

«Ի՞նչ է քեզ համար անունն իմ հարցի». — Գրված է 1830 թ. հուն-
վարի 5-ին, լեհուհի գեղեցկուհի Կարոլինա Սորանսկայայի ալրոմում, ի
պատասխան վերջինիս խնդրանքի, որ Պուշկինն ստորագրի իր ալրոմում:
Պուշկինը նրա հետ ծանոթացել է 1821 թ. փետրվարին, Կիևում, ապա ավելի
ուշ հանդիպել է Օդեսայում և Պետերբուրգում: Սորանսկայայի հանդեպ բա-
նաստեղծի զգացմունքն են վկայում նրան ուղղված Պուշկինի երկու նա-
մակները՝ գրված 1830 թ. փետրվարի երկուսին:

1831 (էջ 188—189)

«Ելեցան հաճախ է լիցելը տուում».— Բանաստեղծութիւնը գրված է լիցելի բացման տարեդարձի օրվա տոնակատարութեան առթիվ 17—24 տողերը նվիրված են մահացած վեց լիցելականներին՝ Ն. Գ. Ռժևսկուն, Ն. Ա. Կորսակովին, Պ. Ֆ. Սավրասովին, Կ. Դ. Կոտենսկուն, բարոն Ա. Ա. Դելվիգին և Ա. Ս. Եսակովին: Պուշկինը չգիտեր յոթերորդ ընկերոջ՝ Ս. Ֆ. Բրոզկոյի մահվան մասին, որ վաճառվել էր Իտալիայից 1821 թ. Պլեմոնտի ապստամբությանը մասնակցելու համար, գնացել էր Հունաստան և, նրա անկախութեան համար պայքարելով, մեռել էր: Պուշկինի այն նախազգացումը, որ արտահայտված է 25-րդ տողում, կատարվեց. նա, իրոք, առաջինը մահացավ իր հիշատակած ընկերներից հետո:

1832 (էջ 190—192)

«Եվ մե՛նք առաջ գնացինք, ու սարսափը պատեց ինձ».— Երկու հատվածներն էլ («Եվ մենք առաջ գնացինք», «Այնժամ ես տեսա մի պարս դեմք») Դանթեի «Բժոխքում» տանջանքների ենթարկվող մեղավորների նկարագրության նմանողություններն են, որ զուրկ չեն որոշ արդիականությունից: Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետամահու հրատարակության մեջ:

Կեղեցկուհի.— Բանաստեղծությունն իր ձևերով Պուշկինը գրել է կոմսուհի Ե. Մ. Զավադովսկայայի ալբոմում:

«Ռեքրատուհի աստվածն ուրախ».— Առաջին անգամ տպագրվել է Պուշկինի երկերի հետամահու հրատարակության մեջ:

1833 (էջ 193—194)

«Յուսնիական հաճաքալիս պոետների գատավոր...».— Երգիծական ուղերձ է: Տասներկուերորդ տողը խոսում է Բուալոյի շափածո աֆորիզմի մասին՝ «Մի կատարյալ սոնետը մի երկար պոեմ արժե»: 29-րդ տողն ի նկատի ունի 1820—1830 թթ. ծխախոտի գործարանի տեր Վ. Գ. Ժուկովին: Վերջին երեք տողն ակնարկում է Պուլևոյին, որը 1829 թ. «Ռուս ժողովրդի պատմության» առաջին հատորը հրատարակելիս հայտարարեց տասներկու հատորների բաժանորդագրություն: Մինչդեռ 1833 թ. վեցերորդ հատորով հրատարակությունը դադարեց:

«Արձակ դաշտում՝ ալլեմաձան».— 13—14 տողերը վերցված են շատ տարածված ժողովրդական մի երգից:

1835 (էջ 195—197)

«Այցելելից նորից...».— Բանաստեղծությունը նվիրված է Միխայլովսկույն գյուղին, որտեղ Պուշկինը կրկին եղել է 1835 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին: Աքսորված Պուշկինը Միխայլովսկոյն գյուղում ապրել է

1824 թ. օգոստոսի 9-ից մինչև 1826 թ. սեպտեմբերի 4-ը: Մրան են վերաբերում բանաստեղծության 1—3 տողերը: 10—14 տողերը վերաբերում են Պուշկինի դալակ Արինա Ռոդոնովնային, որ մահացել է 1828 թ. հունիսի 25-ին, Պետերբուրգում:

«Սա կարծում էի, թե մտացել է».— Բանաստեղծությունը նվիրված է անհայտ մի աղջկա և գրված է բանաստեղծի հարսանիքից մոտավորապես մեկ ամիս առաջ: 1835 թվականի աշնանը, Միխայլովսկոյն գյուղում, բանաստեղծությունը վերամշակվել և վերահասցեագրվել է Մ. Ի. Օսիպովային:

1836 (էջ 198—200)

Աշխարհիկ իշխանություն.— Վաղեմսկու կարծիքով, բանաստեղծությունը «հավանաբար գրված է այն պատճառով, որ ուրբաթ օրը Կազանսկի վանքում զինվորները ժամապահ են կանգնում Քրիստոսի դիմածովոցի մոտ»: Առաջին վեց տողերը ավետարանական պատումն են վերարտադրում խաչված Հիսուս Քրիստոսի մահվան մասին:

«Սա ինձ համար կանգնեցրի արձան անձնակերտ».— Այս բանաստեղծության բնաբանը վերցված է Հորացիոսի «Մելպոմենային» ներբողից: Այնքանեղբայր ճուշտություն.— Ալեքսանդրյան հուշակոթող, որ զբրված է Ալեքսանդր Ա-ի հիշատակին, Պետերբուրգի պալատական հրապարակում: Պուշկինը «Հեռացավ Պետերբուրգից Ալեքսանդրյան հուշակոթողի բացումից 5 օր առաջ, որպեսզի չմասնակցի այդ արարողությանը՝ իր ընկերների՝ կամեր-յուներների հետ» (Սա՛ իր օրագրից): Պատճառն, անշուշտ, ավելի խորն էր. Պուշկինը չէր ուզում մասնակից լինել Ալեքսանդր Ա-ի փառաբանմանը:

ՊՈՆՄՆԵՐ ԵՎ ՀԵՔԻԱՔՆԵՐ (էջ 201—205, 298—353)

Պուշկինն սկսեց պոեմներ գրել դեռ աշակերտական նստարանին («Արեղա», «Ճոնվիզինի ուրվականը», «Բովա»): Լիցելում Պուշկինն սկսեց «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմը, մի գործ, թորի երևան գալը.— նշում է Բելինսկին.— դարաշրջան ստեղծեց ռուս գրականության պատմության մեջ»: Սրանից անմիջապես հետո գրված «Կովկասի գերին» պոեմում բանաստեղծը հեքիաթից դիմեց իրականությանը: Պուշկինն այդ գործի մեջ իր առջև խնդիր է դնում լայն ընդհանրացում կատարել, ստեղծել իր ժամանակի առաջավոր աղնվական մտավորականի կերպարը: «Գերին այն ժամանակվա հերոսն է,— գրում է Բելինսկին,— Պուշկինը չէ, որ նրանց ծնել է, կամ հնարել. նա միայն առաջինն է ցույց տվել նրանց... Այդ տեսակետից «Կովկասի գերին» պատմական պոեմ է»: Հեղափոխական ուսմանտիզմի ոճը, որ ստեղծել է Պուշկինն իր այդ պոեմով, համապատասխանում էր զեկաբրիտական ապստամբության նախօրեի ռուս հասարակության առաջավոր շրջանների տրամագրություններին: Դրանով է

րացատրվում, որ Պուշկինն ստեղծեց ևս մի շարք ողբերգական պոեմներ, որոնք մեծ հաջողություն ունեցան ժամանակակիցների շրջանում: Միաժամանակ նկատելի է, որ այդ ողբերգական պոեմներում աստիճանաբար շատանում են ուսուցիչի տարրերը: Այդ բանը երևում է իրականության պատկերման սուրբեկտիվ-լիրիկական ձևից («Կովկասի գերին»), դեպի էլոսիկի դրամատիկացիան անցում կատարելու մեջ («Բախչիսարայի շառավանդ», «Գնչուները»):

Երեսնական թվականներին Պուշկինն ստեղծում է խոր սոցիալական-փիլիսոփայական բովանդակությամբ պոեմներ: Սա հաստատում է հատկապես նրա վերջին պոեմը՝ «Պղնձե հեծյալը», որտեղ ամբողջ սրությամբ հրված է անհատի և պետության պրոբլեմը:

Հատկապես իր պոեմներով է, որ Պուշկինը դարձավ աշխարհի մեծագույն բանաստեղծներից մեկը:

Ռուսական ժողովրդական հեքիաթներ Պուշկինը լսել է դեռ մանուկ հասակից՝ իր դայակ Արինա Ռոդինովնայից: Մանկության տարիների հիշողությունների ազդեցության տակ, Պուշկինը կիցելում, 1815 թ. սկսել է գրել երգիծական հեքիաթ-պոեմ Բովայի մասին, որի սյուժեն գեղև Ռադիշևն էր փորձ արել գրական-գեղարվեստական մշակման ենթարկելու: Պուշկինը շավարտեց այդ գործը, բայց ռուսական հեքիաթային-ժողովրդական ստեղծագործության կերպարները իրենց արտացոլումը գտան «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմում:

Ժողովրդական հեքիաթներով Պուշկինը շարունակում էր հետաքրքրվել նաև իր հարավային արտարվարում: 1822 թ. Քիշնևում Պուշկինը մշտադրվեց գրել նոր հեքիաթ-պոեմ Բովայի մասին, որից մեզ հասել է սևագիր սկիզբը և մի քանի ուրվագիծ: Նույն թվականին Պուշկինը մշակեց «Նիկիտ Թազավորը և նրա բառասուն աղջիկները» երգիծական հեքիաթի պլանը:

1824—1826 թթ. Միխայլովսկոյե գյուղում Արինա Ռոդինովնայի պատմած հեքիաթները Պուշկինի առջև բացեցին ժողովրդական երևակայության մի ամբողջ աշխարհ: Դայակի պատմած հեքիաթները մեծ տպավորություն գործեցին արգեն հասուն բանաստեղծի վրա: «Լսում եմ իմ դայակի, Տատյանայի դայակի բնօրինակի հեքիաթները»,— հայտնում էր նա մի նամակում Օդեսայի իր ծանոթներից մեկին: «Գրիտե՛ս արդյոք իմ զբաղմունքի մասին, — գրում էր նա եղբորը՝ Լև Սեբոգեևիչին, 1824 թ., — մինչև ճաշ գրություններ եմ գրում. ճաշում եմ ուշ. ճաշից հետո գրստնում եմ ձիով. երեկոները հեքիաթներ եմ լսում և դրանով հատուցում իմ անիծյալ դաստիարակության պակասները: Ինչ հրաշալիք են այդ հեքիաթները: Ամեն մեկը մի պոեմ է»:

Պուշկինը հենց այդ ժամանակ գրի առավ դայակի պատմածներից մի քանի հեքիաթ և նրանց ազդեցության տակ, տետրի կազմի վրա, որպես բնարան, գրեց «Մովսիսորում կանաչ կաղնի»-ով սկսվող նշանավոր սոցիոթի սևագրությունը: Արինա Ռոդինովնայի պատմած և Պուշկինի ձեռքով գրի առնված ժողովրդական յոթ հեքիաթ է հասել մեզ: Սակայն բառատեղծը չի բավարարվել միայն մի դայակի պատմած հեքիաթներով: Նա

շրջում էր գյուղական տոնավաճառները, շուկաներն ու ուխտավայրերը և Թափառական երգիչներից ու ասացողներից լսում ու գրի էր առնում նրանց պատմած հեքիաթներն ու գրույցները:

1825 թ. ամռանը Պուշկինն ավարտեց ժողովրդական-հեքիաթային սյուժեի իր առաջին բանաստեղծական մշակումը՝ «Փնայցուն», որ հրված է բալլադի ձևով, բայց հեղինակը ամենայն իրավամբ անվանում է «առական հեքիաթ»: «Ռամկական հեքիաթի» մի այլ՝ հիանալի օրինակ է «Ջրահեղձը», հրված 1828 թ.:

Սակայն Պուշկինի հեքիաթների մեծ մասը հրված են նրա ստեղծագործական վերջին շրջանում: 1830 թ. աշնանը բանաստեղծը գրեց «Տերտերն ու իր Բալդի ծառան» հեքիաթը: Հավանական է, որ նույն թվականին է հրված նաև անավարտ «Աբուհուսե հեքիաթը»: Այս երկու հեքիաթներն առանձնանում են նրանով, որ ժողովրդային բովանդակության ամբողջությամբ համապատասխանում է պատմի ժողովրդական ձևը: Դայակից լսած մի հեքիաթի դրսևում հիմք է դարձել «Քնած զշուռհին և յոթ քաղերը» հեքիաթի համար, որ հրված է Բուդինոյում, 1833 թ.:

«Ձկնորսի և ոսկե ձկնիկի» (1833 թ.) և «Ոսկե աքլորիկ» հեքիաթներում Պուշկինը հասավ ավելի ժողովրդայնության, քան երեսնական թվականների իր բոլոր հեքիաթներում: Սա առանձնապես վկայում է «Ձկնորսի և ոսկե ձկնիկի» հեքիաթը, որ հրված է ժողովրդական ազատ ոտանավորով: Եվ պատահական չէ, որ այդ ստեղծագործությունը կարճ ժամանակում արագ տարածվեց ժողովրդի մեջ: Պուշկինի հեքիաթների ժողովրդայնությունը նրա միայն նրանց հրաշալի լեզվի շնորհիվ է, այլև՝ որ նա կարողացել է նրանցում արտահայտել ժողովրդական մտածողություն: Բազմաթիվներով, ազնվականների ու հոգեարականության նկատմամբ արտահայտած հեգնական վերաբերմունքով Պուշկինի հեքիաթները որոշակի հակադրում էին իր ժամանակի պաշտոնական ժողովրդայնության գաղափարախոսությանը: Մաքսիմ Գորկին հիշտ է նշել, որ Պուշկինը «իր տաղանդի փայլով զարդարել է ժողովրդական երգն ու հեքիաթը, բայց անփոփոխ է Թաղել նրանց իմաստն ու ուժը: Վերցրե՛ք «Տերտերն ու իր Բալդի ծառան», «Ոսկե աքլորիկը», «Սալթան Թազավորը» և այլ հեքիաթներ. այդ բոլոր գործերում Պուշկինը չի Թաքցրել ժողովրդական, բացասական վերաբերմունքը անբարեքների ու Թազավորների նկատմամբ, այլ, ընդհակառակը, առավել ցայտուն է ընդգծել այն»:

«Կովկասի Գերին» (էջ 201—223)

Պուշկինն այս պոեմն սկսել է Ղրիմում, ավարտել է Կամենկայում, 1821 թ. փետրվարի 23-ին: Լույս է տեսել 1822 թ., բազմաթիվ գրաքննչական աղավաղումներով: Պոեմը մեծ հաջողություն ունեցավ:

Հրատարակվելուց չորս ամիս հետո պարուսույց Գիդլոն բնագրեց «Կովկասի գերին կամ հարսնացուի ուրվականը» բալետը (երաժշտությունը՝ Կ. Կավոտի): 1859 թ. լույս տեսավ գեղես Պուշկինի կենդանության օրոք

սկսված և 40-ական թթ. ավարտված Ա. Ալլարբեի «Կովկասի գերին» օպի-
րան: Կան պոեմի գրամատիկական բեմադրման մի քանի փորձեր: Սովե-
տական շրջանում բեմադրվել է Բ. Վ. Ասաֆևի «Կովկասի գերին» բալետը:

«ԳԱՐՐԻԵԼԱԿԱՆ» (էջ 224—241)

Պուշկինը պոեմը գրել է Քիշնևում 1821 թ. ապրիլին, այսինքն՝ զատ-
կի նախօրեին և զատկի օրերին. այս հանգամանքը տալիս էր պոեմին հատ-
կապես դեմոնստրատիվ և մարտնչող հակահեղեղեցական բնույթ:

Պոեմը համահրանքով ընդունվեց դեկաբրիստական շրջաններում: 1826 թ.
Մարտի 8-ին, այսինքն՝ դեկաբրիստների գործի քննության ամենանոսն
ժամանակաշրջանում, ժանդարմական գեներալ Բիրիկովը Պուշկինի մասին
Բենկենդորֆին ուղղած զեկուցագրի մեջ «Գարրիելականը» անվանում է
«ապստամբական ոտանավոր», որը «ծաղրի վտանգավոր ու նենգ զեն-
քով հարձակվելով կրոնի՝ այդ սանձի՝ սրբություն մրա, մի բան, որ «ան-
հրաժեշտ է բոլոր ժողովուրդներին և, առանձնապես, առանձնորին», «խոտ-
վույթյան բոցն է տարածում հասարակության բոլոր դասակարգերի մեջ»: Սակայն
Բիրիկովի զեկուցագրին այն ժամանակ ընթացք չարվեց: Մինչդեռ
պոեմը ձեռագիր արտագրություններով ավելի ու ավելի էր տարածվում:
1828 թ. ոմն շտաբ-կապիտան Միտկովի ճորտերը դիմում են ուղարկում
Պետերբուրգի միտրոպոլիտին՝ զանգատվելով, թե պարոնը իրենց առաջ
կարգաց «Գարրիելականը»: Այս անգամ մատնությանն ընթացք տրվեց,
և ստեղծվեց հատուկ գործ՝ «պաշտոնաթող շտաբակապիտան Միտկովի
կողմից «Գարրիելական» ոտանավորի ձեռագիրը կորոզում միջոցով իր
ճորտ գյուղացիների քրիստոնեական կրոնի հասկացողություններում այլա-
սերկու մասին»: Նիկոլայ I-ի կարգադրությամբ գործը հանձնվեց հատուկ
հանձնաժողովի քննարկմանը և վարվում էր թագավորի անմիջական հր-
կոչությամբ: Պուշկինը երկու անգամ հարցաքննության է կանչվել Պե-
տերբուրգի զինվորական գեներալ-նահանգապետի մոտ: Բանաստեղծը չէր
ընդունում, որ ինքն է պոեմի հեղինակը, ասելով, թե ինքը «Գարրիելակա-
նը» կարդացել է դեռևս կիցելում 1815—1816 թթ., երբ այն «ձեռքից-ձեռք
էր անցնում Հուսարական գնդի սպաների մեջ», և հենց այն ժամանակ էլ
ինքն արտագրել է պոեմը, բայց հետագայում այրել է իր արտագրածը:
«Գարրիելականի» առթիվ ստեղծված գործը կարող էր ունենալ
չափազանց ծանր հետևանք, որի մասին ակնարկում էր Պուշկինը Վյա-
զնևսկուն գրած նամակում (1828 թ.) «Երու ինձ կանչում ես Պենզա, բայց
մեկ էլ տեսար մեկնեցի ավելի հեռու՝ ուղիղ, ուղիղ դեպի արևելք: Վզիս
է փաթաթվել շատ հիմար մի կատակ: Կառավարությանն է հասել, վեր-
ջապես, «Գարրիելականը», այն ինձ են վերագրում, մատենել են ինձ...»: Այդ
տրամադրությունն է արտահայտում 1828 թ. գրած «Նախազգացում»
բանաստեղծությունը, որն սկսվում է հետևյալ տողերով՝ «Նորից ամպերը
իմ գլխին հավաքվեցին լուռ ու խեթ»: Նիկոլայ I-ը ըբավարարվեց հարցա-
քննության ժամանակ Պուշկինի տված բացատրություններով և ուղղակի
պահանջեց, որ նա հայտնի պոեմի հեղինակի անունը: Պուշկինն ստիպված
եղավ նամակ գրել թագավորին: Այդ նամակի բովանդակությունը մենք չգի-

տենք, սակայն նամակն ստանալուց հետո թագավորը կարգադրել էր գործը
կարճել:

«Գարրիելականի» ինքնագիրը մեզ չի հասել: Պոեմի ձեռագիր արտա-
գրությունները գերծ լին տարբեր թերություններով:

Առաջին անգամ պոեմը (ոչ կատարյալ արտագրությունից) հրատա-
րակել է Ն. Պ. Օգարյովը 1861 թ. Լոնդոնում: Ռուսաստանում «Գարրիե-
լականը» (մեծ կրճատումներով) լույս է տեսել միայն 1908 թ. Պուշկինի
երկերի լրիվ ժողովածուի մեջ՝ Ս. Ա. Վենգերովի խմբագրությամբ: Պոեմը
լրիվ վիճակում տպագրվել է միայն Հոկտեմբերյան սոցիալիստական Մեծ
հեղափոխությունից հետո:

«ՐԱԵՉԻՍԱՐԱՅԻ ՇԱՏՐՎԱՆԸ» (էջ 242—258)

Պոեմն սկսված է 1821 թ. և ավարտված է 1823 թ. աշնանը: Պոեմի
սյուժեի հիմքում ընկած է Ղրիմի խան Քերիմ-Գիրեյի կողմից լեհ իշխա-
նուհի Մարիա Պատոցկայային առևանգելու մասին եղած լեգենդը: Սկզբ-
բում պոեմը կոչվում էր «Հարեմ», հետո հեղինակն այն վերանվանեց
«Բախչիսարայի շատրվանը»: Առաջին անգամ հրատարակվել է Մոսկվա-
յում 1824 թ. մարտին առանձին գրքով:

Պոեմի հետ միասին, որպես առաջաբան, հրատարակվեց Պ. Ա. Վյա-
զնևսկու հոդվածը՝ «Ջրույց հրատարակչի և Վիրորգյան թաղի կամ Վա-
սիլյան կղզու կլասիկի միջև խորագրով: Հոդվածը և պոեմը կատաղի
բանավեճի առարկա դարձան, մի բանավեճ, որ արտացոլում էր կլա-
սիցիզմի պաշտպանների դեմ ոռմանտիկների մղած պայքարը 20-ական թթ.
սկզբին:

Պուշկինի կենդանության օրոք «Բախչիսարայի շատրվանը» լույս
տեսավ ևս երկու առանձին հրատարակությամբ (1827 և 1830 թթ.) և
զետեղվեց 1835 թ. հրատարակված՝ հեղինակի «Պոեմներ ու վիպակներ»
ժողովածուի I հատորի մեջ:

1825 թ. Ա. Շախովսկոյը ձեափոխեց Պուշկինի պոեմը՝ վերածելով այն
«ռոմանտիկական շափածո ողբերգության՝ երգերով, խմբերգերով, պա-
րերով, մնլոգրամայով և ճակատամարտով»՝ «Քերիմ-Գիրեյ — Ղրիմի
խան» խորագրով: Այդ ողբերգության երաժշտությունը գրեց Կ. Ա. Կա-
վուսը: Սովետական շրջանում Բ. Վ. Ասաֆևը ստեղծեց «Բախչիսարայի
շատրվանը» բալետը:

Առաջին անգամ հայերեն (գրաբար) թարգմանել է Մկրտչը էմիլը՝
1820—30-ական թթ.: Ձեռագիրը չի հայտնաբերված:

«ԳՆՉՈՒՆԵՐԸ» (էջ 259—280)

Պոեմն սկսված է Օդեսայում 1824 թ. հունվարին և ավարտված է
Միխայլովսկոյ գյուղում նույն թվի հոկտեմբերի 10-ին:

Պոեմի կերպարները և նույնիսկ որոշ շափով նրա սյուժեն վերցված
են կյանքի իրական տպավորություններից: Բանաստեղծի եղբայր

Ն. Ս. Պուշկինը «Կենսագրական տեղեկություններ»-ում Ա. Ս. Պուշկինի մասին մեջ է բերում նրա բիշնկյան ժամանակաշրջանի կյանքից մի միջադեպ. «Մի անգամ Պուշկինն անհայտացավ և շերտաց մի քանի օր Այդ օրերին նա թափառում էր գնչուների խմրի հետ, և դա հետագայում ծնեց «Գնչուները» պոեմը: Ինքը Պուշկինը խոսում է այդ մասին «Գնչուներին» վերջերգում. «Հաճախ նրանց ծուլ խմրին միանում, թափառում էի դաշտերում կանաչ...» և այլն: Հենց նույն բանի մասին է խոսում Պուշկինը «Եվգենի Օնեգինի» VIII գլխում և 1830 թ. գրած «Գնչուներ» բանաստեղծության մեջ:

Սեր գնչուի բերանով Պուշկինը պատմում է «աքսորական սուրբ ծնրունու», այսինքն՝ հին հռոմեական բանաստեղծ Օվիդիոսի մասին եղած ավանդությունը, մի բանաստեղծի, որի «ճակատագրի» հետ նա հաճախ էր համեմատում իր սեփական վիճակը: «Զեմֆիրայի երգը» հանդիսանում է Այսրի ի՛նձ, խորովի՛ր ի՛նձ» մոլորավական ժողովրդական երգի վերամշակումը: Այդ երգը նա շատ անգամ էր լսել, և նրա խնդիրքով կատարվել էր երգի նոտագրությունը: Պուշկինը նոտաներն ուղարկել էր Վյադեմսկուն: Նոտաները «Զեմֆիրայի երգի» տեքստի հետ միասին հրատարակվեցին «Մոսկվայի տիեզերաֆ»-ում 1825 թ.:

«Գնչուներն» ավարտելու օրը Պուշկինը հայտնում է Վյադեմսկուն. «Ի դեպ բանաստեղծությունների մասին. այսօր վեցջաջրի — «Գնչուները» պոեմը: Զգիտեմ ի՛նչ ասեմ նրա մասին: Նա առայժմ զգվեցրեց է ի՛նձ» (1824 թ. հոկտեմբերի 8-ին կամ 10-ին գրած նամակից): Նույն օրը նա Ի. Ի. Պուշկինի ձեռքով Ռիլենին ուղարկեց պոեմից մի հատված (սկիզբը), որը տպագրվեց «Պուլյարնայա զվեզդա» ամսանախում 1825 թ.: Սակայն Պուշկինը չէր շտապում տպագրել պոեմն ամբողջությամբ, երեք համարելով դեռևս ոչ լիովին ավարտված գործ:

Զեառիքի վիճակում ձեռքից-ձեռք անցնող պոեմը, որ տաքսված էր ազատության պաթոսով և այն ժամանակվա հասարակական-քաղաքական կարգի նկատմամբ խոր ատելությանը, մեծ հաջողություն ուներ զեկաբրիտների շրջանում: «Գնչուները» պոեմից բոլորի խելքը զնում է,— գրում էր Ռիլենը Պուշկինին 1825 թ. մարտի 25-ի նամակում:

1825 թ. դեկտեմբերի 14-ից հետո ստեղծված իրադրությունը, ըստ երևույթին, ստիպեց Պուշկինին հետաձգել «Գնչուներին» տպագրությունը, և պոեմն առանձին գրքով լույս տեսավ 1827 թ. (առանց հեղինակի անվան):

«Գնչուներ» պոեմի երկրորդ հրատարակությունը լույս տեսավ 1835 թ. (պոեմը զետեղվեց հեղինակի «Պոեմներ և վիպակներ» ժողովածուի II հատորի մեջ):

«Գնչուներ» պոեմը շատ անգամ է բնագրվել դրամատիկական երկի ձևով և ձայնագրվել է մի քանի անգամ: Ամենից նշանակալիցը Ս. Ռախմանյանովի «Ալեքո» օպերան է:

«ՊԵՆՆ ԼԵՄՅԱԼ» (Էջ 281—295)

Գրված է 1833 թ. հոկտեմբերին Բուդինոյում: Վերադառնալով Պեչերբուրգ, Պուշկինը պայմանավորվեց գրավաճառ Ա. Յ. Մմիրդինի հետ

պոեմը հրատարակելու մասին: Սակայն պոեմը տպագրել չհաջողվեց, որովհետև Նիկոլայ I-ը, որն իր վրա էր վերցրեց Պուշկինի երկերի գրաբնույթը, հեղինակից պահանջեց փոփոխություններ կատարել: Պուշկինը սկզբում փորձեց թագավորի պահանջներին համապատասխան մի քանի ուղղում մտցնել «Պենն Լեմյալի» տեքստի մեջ, բայց հետո իր այդ մտադրությունից վերջնականապես հրաժարվեց:

Պուշկինի կենդանության օրով տպագրվել է միայն պոեմի ներածություն մի կտորը՝ «Պետերբուրգ: Հատված պոեմից» խորագրով: Միայն Պուշկինի մահից հետո «Պենն Լեմյալը» տպագրվեց ամբողջությամբ, գրաքննչական բազմաթիվ փոփոխություններով («Մուրմաննիկ», 1837 թ., հ. V, № 1): Այնուհետև պոեմը զետեղվեց Պուշկինի երկերի առաջին երկու ժողովածուների մեջ (հետմահու, 1841 թ. և Պ. Վ. Աննենկովի 1855 թ. հրատարակություններում): Պոեմի իսկական տեքստը վերականգնվել է աստիճանաբար և առաջին անգամ ամբողջությամբ հրատարակվել է միայն Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո, 1919 թվականին:

«ՏԵՐՏԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱ ԲԱՆԻ ՄԱՌԱՅԻ ԼԵՔԻԱՍԸ» (Էջ 296—303)

Ավսված է 1830 թ. ամառը և ավարտված է սեպտեմբերի 13-ին: Պուշկինի հեքիաթը մոտ է այն ժողովրդական հեքիաթին, որ բանաստեղծը գրի է առել Արինա Ռոդոնովնայի խոսքերից: Պուշկինը ծաղրել է գյուղական քահանայի ազատությունն ու տխմարությունը, անցնելով խելոթ ու ճարպիկ աշխատավոր գյուղացու կողմը: Հեղինակի կենդանության օրով հեքիաթը լույս չի տեսել և հրատարակվել է միայն 1840 թ. Վ. Ա. Ժուկովսկու կողմից («Սին օտեչեստվա», հատոր II, գիրք I, մարտ): Գրաքննական նկատառումներով փոխվել են «տերտերը»՝ «վաճառականով», իրիցիկը՝ «տանտիկինով»: Պուշկինի հեքիաթի իսկական բնագիրը տպագրվեց 1882 թ.:

Թարգմ. Ա.Թ. Խենկոյան, «Հասկեր» մանկական ամսագիր, № 11, Թիֆլիս, 1908 թ.:

«ԼԵՔԵԻԱՍ ԶԿՆՈՐՍԻ ՈՒ ԶԿԱՆ ՄԱՍԻՆ» (Էջ 304—309)

Գրված է Բուդինոյում 1833 թ. (ավարտված է հոկտեմբերի 14-ին): Առաջին անգամ հրատարակվել է 1835 թ. («Քրիլիտոեկա զլյա շտենիա», հ. X):

Հեքիաթը հայերեն թարգմանվել է մի քանի անգամ: Լավագույնը Ղազարոս Աղայանի փոխադրությունն է (1884 թ.), Թիֆլիս, «Աղբյուր» մանկական ամսագրի հրատարակություն):

«ԼԵՔԵԻԱՍ ՄԱԼՔԱՆ ԹՎԳԱՎՈՐԻ ՄԱՍԻՆ» (Էջ 310—337)

Սալթան թագավորի հեքիաթի սյուժեն վաղուց էր գրավել Պուշկինի ուշադրությունը: Բանաստեղծը հեքիաթը գրի էր առել դեռևս 1822 թ.

Քիչնեւմ, երկրորդ անգամ գրի է առել այն իր գայակի պատմածից 1824 թ., Միխայլովսկոյն գյուղում: 1828 թ. նա սկսեց հեքիաթը մշակել, շափածոյով գրեց հեքիաթի սկզբի տասնչորս տողը և շարունակութունը շարադրեց արձակ ձևով: Սակայն այնուհետև Պուշկինի աշխատանքն ընդհատվեց: Հեքիաթի գրական մշակման աշխատանքը վերսկսվեց և ավարտվեց 1831 թ. ամռանը: Հեքիաթը զետեղվեց Պուշկինի բանաստեղծութունների երրորդ գրքում, որը լույս տեսավ 1832 թ.: Այդ հրատարակության ձեռագիր օրինակի մեջ, որը ներկայացված էր Նիկոլայ 1-ին գրաքննչական գիտողութունների համար, ցարը, շհավանելով, ընդգծել էր 48—49-րդ տողերը, որոնցից առաջինը ուղղեց Պ. Ա. Պլեսնյովը («Զթողնելով գործը վաղվան»-ի փոխարեն գրելով «իր խոստումը կատարելով»): Հեքիաթի մեջ, ցարի կողմից նայելուց հետո, Պուշկինը կատարեց մի քանի լրացուցիչ փոփոխություններ:

Այդ հեքիաթի այուժեի հիման վրա օպերա գրեց Ն. Ա. Ռիմսկի-Կորսակովը:

ՐՈՎԱՆՊԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բանաստեղծություններ

1813

Նատալիային — Թարգմ. Վ. Դավթյան 9

1814

Ոտանավոր գրող բարեկամիս Թարգմ. Ն. Զարյան 9
 Օսգար — Թարգմ. Վ. Դավթյան 12
 Քրոշս — Թարգմ. Վ. Դավթյան 14
 Կազակը — Թարգմ. Ս. Վանունի 18
 Իշխան Ա. Մ. Գորշակովին — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան 20
 Փորձառութուն — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան 21
 Երանութուն — Թարգմ. Հ. Սահյան 22
 Ռոմանո — Թարգմ. Հովհ. Քումանյան 23
 Լեդա — Թարգմ. Հ. Զարյան 25

1815

Գյուղաբաղաբը — Թարգմ. Ս. Վանունի 28
 Դավանանություն — Թարգմ. Հ. Սահյան 38
 Լիցիինսին — Թարգմ. Վ. Դավթյան 41
 Անրշողը — Թարգմ. Աղավնի 43
 Նրան — Թարգմ. Վ. Դավթյան 46
 Երիտասարդ դերասանուհուն — Թարգմ. Աղավնի 46
 Յոնվիդիների ուրվականը — Թարգմ. Մ. Խերանյան 48
 Զուրն ու գինին — Թարգմ. Գ. Էմին 57
 Անակրեոնի շիրմը — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան 57
 Ուղերձ Դալիչին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 59
 Ուղերձ Յուդինին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 63
 Հիշողություն — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 69
 Բալենին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան 70
 Մերունին — Թարգմ. Ա. Քարյան 74

Իշխան Պ. Ա. Վյազեմսկուն ուղղված նամակից — Թարգմ. Հ. Սահյան	75
Պատուհան — Թարգմ. Հ. Սահյան	75
Ժուկովսկուն — Թարգմ. Հ. Սահյան	76
Ճշմարտություն — Թարգմ. Հ. Սահյան	80
Հեծյալները — Թարգմ. Հ. Սահյան	80
էլեգիա (Երջանի՛կ է նա, ով իր սերն իրեն) — Թարգմ. Վ. Դավթյան	83
Փափազ — Թարգմ. Աղավնի	83
էլեգիա (Ես կարծում էի, թե սերը արդեն...) — Թարգմ. Վ. Դավթյան	84
Վայելք — Թարգմ. Ն. Զարյան	85
Երգիչը — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	86
Մորփեսոսին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	86
Բարեկամներին — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	87
Վ. Լ. Պուշկինին հղած նամակից — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	87
Ցավեր և հովվուհին (Պատկերներ) — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	88

1817—18

էլեգիա (Ես ձերն եմ նորից...) — Թարգմ. Վ. Դավթյան	96
Դեվիդին — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	97
Վ. է. Պուշկինին — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	98
Իլիշակու արքունու — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	98
Նկուղ — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	99
«Անտիպոլան ու Մարֆուշան ժամից գալիս...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	100
Ազատություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	101
Ն. Ցա. Պլյուսկովային — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	104
«Ես լսել էի, թե աշխարհն անհուն...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	104
Հերիաթներ — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	105
Զատրակին — Թարգմ. Ն. Զարյան	106
Անհավատություն — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	107

1819

Գյուղը — Թարգմ. Ն. Զարյան	110
Հավերժահարսը — Թարգմ. Ս. Վահունի	111
Վերածնուն — Թարգմ. Ա. Մատուշյան	113
Ուղերձ իշխան Գորշակովին — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	114

Զառգակի պորտրետին — Թարգմ. Վ. Դավթյան	116
Առ... (Ինչու ձանձրույթը այս անժամանակ...) — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	116
«Արևը մայր մտավ ահա, և հանդարտ...» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	116

1821

Նապոլեոն — Թարգմ. Ս. Վահունի	118
«Ապրել եմ բոլոր իմ բաղձանքները» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	121
Օվիդիոսին — Թարգմ. Մ. Խերանյան	122
Նշաններ — Թարգմ. Հ. Զարյան	125
Պլյուսկուն — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	125
«Ես վերապրեցի ցանկություններն իմ...» — Թարգմ. Ա. Քարյան	127

1822

Օլեգի երգը — Թարգմ. Հովհ. Քումանյան	128
Հույն աղջկան — Թարգմ. Ա. Լուսենց	131
Կալանավորը — Թարգմ. Գ. Սարյան	133

1823

Քուչակը — Թարգմ. Ս. Վահունի	133
«Մ՛վ ձեզ կանգնեցրեց...» — Թարգմ. Ս. Վահունի	133
«Թե պատանու նման հույսով...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	134
Դեղ — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	134
Կյանքի սալակը — Թարգմ. Ա. Մատուշյան	135
Իշխանուհի Մ. Ա. Գուլիցինային — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	136
Գիշեր — Թարգմ. Ա. Քարյան	136

1824

«Վե՛րջ ամեն ինչի...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	137
Մովին — Թարգմ. Ն. Զարյան	137
«Օ, վարդ-աղջիկ իմ...» — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	139
«Գիշերվա հովն է...» — Թարգմ. Խ. Հրաչյան	140
Երկրորդ ուղերձ գրաբնիչին — Թարգմ. Ա. Լուսենց	141

1825

Բարեկամներին — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	143
Փառքի տեղ — Թարգմ. Ն. Զարյան	143

Ex ungue Leonem — Թարգմ. Ե. Զարենց	144
Պ. Ա. Օ. ... (Օսպոլովսկին) — Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	144
«Թե կյանքը շեղ թաքի մի օր...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	145
Շարժում — Թարգմ. Գ. Էմին	145
Կենդանի է դեռ — Թարգմ. Գ. Էմին	146
Ձեռովա իրիկունը — Թարգմ. Հովն. Քաւմանյան	146
Կ... — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	147

1826

Երգեր Ստենկա Ռազինի մասին — Թարգմ. Ն. Զարյան	149
Խոստովանություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	151
Մարգարե — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	152
Սսկին ու սուրը — Թարգմ. Ա. Քարյան	153

1827

«Հպարտ ապրեցիք, ո՛վ արքայալիններ...» — Թարգմ. Գ. Գեմիրեյան	154
«Կյանքի տափաստանում...» — Թարգմ. Հ. Զարյան	154
Ինչպիսի՞ գիշեր... — Թարգմ. Ա. Լուսենց	155
Պոեա — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	156
«Այնտեղ, որտեղ իշխում է...» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	157
«Գեղեցիկ են բոլարական ախոռները...» — Թարգմ. Ա. Լուսենց	158
«Երջանիկ է տոհմիկների շրջապատում...» Թարգմ. Ս. Կապուտիկյան	159

1828

«Պարզե անօգուտ, պատահական...» — Թարգմ. Ա. Լուսենց	160
Զրահեղձը — Թարգմ. Հովն. Քաւմանյան	160
«Հա՛նգ—զրնգո՛ւն ընկերուհի...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	163
«Ազոավի մոտ ազոավ թեց...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	164
«Քաղա՛ք դու ճոխ, քաղա՛ք թշվառ...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	165
Մաղիկ — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	165
Պոետն ու ամբոխը — Թարգմ. Ն. Զարյան	166
Դիմանկար — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	168
Մտերմուհի — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	168
«Բախտավոր է, ով դարձել է...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	169
«Շատրվանների ու ցողաթաթախ...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	169

1829

Դոն — Թարգմ. Ն. Զարյան	171
«Ակորում էր մի աղքատ ասպետ...» — Թարգմ. Ս. Վանունի	172
«Սիրելի եմ Ձեզ, և գուցե...» — Թարգմ. Հ. Զարյան	174
Կովկաս — Թարգմ. Ա. Մատուրյան	174

Դեյիբաշ — Թարգմ. Պ. Սևակ	175
«Երբ շահելու՞թյան տարիները քո...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	176
Հիշողությունների Ցարսկոյե Սելոյում (Հին Հիշողություններ ճեշված իրապես) — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	176
«Թե աղմկոտ փողոցներով եմ անցնում...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	178
Վանքը՝ Կազբեկի վրա — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	180

1830

Աշխատանք — Թարգմ. Ե. Զարենց	181
«Կարմրաթշիկ իմ քննադա՛տ...» — Թարգմ. Հ. Հովհաննիսյան	181
«Ստամբուլն են գովում գյավուրները հիմա...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	182
«Ի՛նչ է քեզ համար անունն իմ հարգի...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	184
Չարքերը — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	186
Հմայախոսություն Թարգմ. Ռ. Դավթյան	186
«Ես այստեղ եմ, ինեզի՛լյա...» — Թարգմ. Ա. Քարյան	187

1831

«Ինչքան հաճախ է լիցելը տոնում...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	188
«Ո՛ր, ինձ համար թանկ շեհ...» — Թարգմ. Ռ. Դավթյան	189

1832

«Եվ մենք առաջ գնացինք...» — Թարգմ. Հր. Հովհաննիսյան	190
Գեղեցկուհի — Թարգմ. Ն. Զարյան	191
«Ռթախտունիկ աստվածն ուրախ...» — Թարգմ. Ե. Զարենց	192

1833

«Ճրանսիական հանգաթուխ պոետների դասավոր...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	193
«Արձակ դաշտում՝ ալեծածան...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	194

1835

«Այցելեցի հորից...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	195
«Ես կարծում էի, թե մոռացել է...» — Թարգմ. Վ. Դավթյան	197

1836

Աշխարհիկ իշխանություն — Թարգմ. Ն. Զարյան	198
«Ալֆոնսն է աճա նստում նժույզին...» — Թարգմ. Պ. Սևակ	199
«Ես ինձ համար կանգնեցրի արձան անձեռակերտ...» — Թարգմ. Ն. Զարյան	200

Պոեմներ

Կովկասի գերին — թարգմ. Գ. Սարյան	201
Գաբրիելյան — թարգմ. Մ. Խերանյան	224
Բախչիսարայի շատրվանը — թարգմ. Ս. Վահունի	242
Գնչուները — թարգմ. Ռ. Դավոյան	259
Պղնձե հեծյալը — թարգմ. Ռ. Դավոյան	281

Հեփաթներ

Տերտերի և նրա Թալգի ժառանգի հեփաթը — թարգմ. Ար. Խնկոյան	296
Հեփաթ ձկնորսի ու ձկան մասին — թարգմ. Յու. Սահակյան	304
Հեփաթ Սալթան թագավորի մասին — թարգմ. Ա. Լուսնեց	310
Քնած դշխուհու և յոթ քաչերի հեփաթը — թարգմ. Ար. Խնկոյան	338

Յրձակ

Կապիտանի պղչիկը — թարգմ. Ս. Սամբալյան	354
Ճանապարհորդություն գեպի Արզրում — թարգմ. Մ. Գևորգյան	489
Սանթազրություններ	541

Ալեքսանդր Սերգեևիչ Պուշկին

ՀՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

Александр Сергеевич Пушкин

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(На армянском языке)

Издательство «Советакан грох»

Ереван, 1985

Խմբագիր՝ Է. Ռ. Քոռունյան

Նկարիչ՝ Ռ. Ս. Զուլբակյան

Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ա. Հաբուսյունյան

Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Է. Ճաննապանյան

Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ս. Մ. Բուլարյան

ИБ № 6172

Հանձնված է շարվածքի՝ 30.11.84: Ստորագրված է տպագրության՝ 12.05.85:
Ֆորմատ՝ 84×108¹/₃₂: Քուղթ՝ տպագր. № 1: Տառատեսակ՝ «Գրքի սովորա-
կան»: Տպագրություն՝ բարձր: 29,82 պայմ. տպ. մամ., 30,13 պայմ. ներկ.
թերթ., 25,9 հրատ. մամ.: Պատվեր՝ 2874: Տպաքանակ՝ 50 000: Գինը՝
2 ռ. 50 կոպ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:

Издательство «Советакан грох», Ереван-9, ул. Теряна, 91.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պե-
տական կոմիտեի Հակոբ Մեղապարտի անվան պոլիգրաֆկոմբինատ, Երե-
վան—9, Տերյան 91:

Полиграфкомбинат им. Акопа Мегарта Госкомитета по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли Арм. ССР, Ереван-9,
ул. Теряна, 91.